

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGIA
VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXIX-2/3

1995

DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA "JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

ASJU

Sortzaileak / Fundadores / Founded by

Manuel Agud - Luis Michelena (†)

Zuzendaria / Director

Ibon Sarasola (Barzelona)

Argitaratzailea / Editor

Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)

Idazkaritza / Redacción / Board

Jesús Arzamendi (EHU, Donostia)

Miren Lourdes Oñederra (EHU, Gasteiz)

Gidor Bilbao (EHU, Gasteiz)

Jon Ortiz de Urbina (Deustua)

Ricardo Gómez (EHU, Gasteiz)

Iñigo Ruiz Arzalluz (EHU, Gasteiz)

Joaquín Gorrochategui (EHU, Gasteiz)

Blanca Urgell (EHU, Donostia)

Koldo Zuazo (EHU, Gasteiz)

Aholku Batzardea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse)

Itziar Laka (EHU, Gasteiz)

Patxi Altuna (Deustua-EUTG)

Jesús María Lasagabaster (EUTG)

Jesús Antonio Cid (Complutense)

Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)

† Joan Coromines (Barcelona)

Jon Ortiz de Urbina (Deustua)

Mª Teresa Echenique (Valencia)

Beñat Oyharçabal (CRNS)

EHU-ko E.F.S.-ko Burua (E. Knörr)

José Antonio Pascual (Salamanca)

Jean Haritschelhar (Euskaltzainburua)

Georges Rebuschi (Sorbona III)

José Ignacio Hualde (Illinois)

Rudolf P.G. de Rijk (Leiden)

Bernard Hurch (Graz)

José Mª Sánchez Carrión (Gasteiz)

Jon Juaristi (EHU, Gasteiz)

Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)

Juan Uriagereka (Maryland)

Eta Gasteizko Filologia Fakultateari atxikitako EHU-ko Euskal Filologia Saileko irakasle-
leen laguntzarekin.

ASJU 1954ean sortutako euskal linguistika eta filologiazko nazioarteko aldizkaria da eta iker-eremu horietarik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeen artikulu, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero hiru zenbaki ateratzen dira, guztira 1.000 bat orrialde osatzen dituztelarik. *ASJU*-k badu, orobar, *GEHIGARRI* sail bat non artikulu formatoaz gorako lanak argitaratzen diren.

Orijinalekiko hartuemanetarako ikus bitez zenbaki bukaerako EGILENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako idatz 1.792 Apartadura, 20080 Donostia.

ASJU es una revista internacional de lingüística y filología vasca fundada en 1954. Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y otros relacionados con, o de interés para, los mismos. Aparecen tres números anuales completando unas 1.000 páginas. Sin regularidad preestablecida *ASJU* publica en sus *ANEJOS* trabajos de formato superior al de un artículo.

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos escribir al Apdo. 1.792, 20080 San Sebastián.

ASJU is a International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954. It publishes high-quality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in three issues per year (up to a total of 1.000 pages). Longer works are published as *SUPPLEMENTS* to the regular issues of the *ASJU*.

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS in the cover-book. For subscriptions and order write to: Apartado 1.792, 20080 San Sebastián.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA "JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXIX-2/3

1995

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

© Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

I.S.S.N.: 0582 - 6152

Lege-Gordailua: Donostia 400/1967

Inprimategia: BIZKER, S.L. - Oria etorbidea, 8-10, Pab. 29. - 20160 Lasarte-Oria

Garri atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria

XABIER ARTIAGOITIA
(EHU-UPV, Gasteiz)

Abstract

The Basque suffix garri is traditionally characterized as forming adjectives from verbs and, disputably, from nouns or adjectives and as having both an active and a passive meaning. This study first establishes on several grounds that garri is basically a deverbal suffix which forms adjectives productively. Secondly, it is shown (a) that the so-called passive value of the suffix is restricted to diadic transitive verbs: the internal argumental of the verb becomes the external one of the adjective; and (b) that the so-called active value of the suffix is restricted to psych verbs with experiencer objects (cf. the preocuppare/kezka(tu) class): the surface subject of the verb becomes the external argument of the adjective. Thirdly, a unified characterization of the garri suffixation is proposed along the lines of Grimshaw (1990): if subjects of kezka(tu) verbs are internal arguments of the verb, the rule of garri suffixation simply adds an R argument which binds the deepest internal argument of a diadic verb. Finally, verbs whose surface subject bear an instrumental Θ -role are considered. Since these, too, admit the suffix garri (the surface subject becomes the external argument of the deverbal adjective), I suggest that instrumental subjects must count as internal arguments in Basque in order to maintain a uniform rule of garri suffixation.

O. Abiapuntua*

Artikulu hau asmo handiago baten lehen urratsa baino ez da: *garri* atzizkiak gramatika sortzailearen ikuspegitik eratorpen morfologiarako agertzen dituen berezitasunak eta beste hizkuntzetako kideekiko ezberdintasunak aztertzeari begira, hemen *garri* atzizkiaren lehen karakterizazioa proposatzen dut. Batetik, *garri* aditzetatik (izenak bai baina) funtsean adjektiboak eratortzen dituen morfema dela

* Biziki eskertzen dizkiot K. Zuazori lan hau egiten ari nintzela egindako ohar ugariak. Eskerrak, halaber, neure ikasleei oharkabean emandako laguntzarengatik. Litezkeen okerrak neureak dira. Artikuluan HLEH (= *Hautu-Lanerako Euskal Hiztegia* = Sarasola 1984), HO (= *Horrialde Oriak*) eta Azkue (= *Diccionario Vasco-Español-Francés* = Azkue 1905) laburdurak erabili ditut.

erakusten da, eta bestetik euskal morfologian hain sustraiturik dagoen *garri* bien (*aktiboa* eta *pasiboa*) teoria ukatu eta bat bakarra dagoela aldarrikatzen da. Jarraian datorren eztabaidak hurbiletik jarraitzen die Azkaratek (1990) *garri* atzizkiak egingako ohar-intuizioei, baina espreski baztertzen du delako atzizkiaren azterketa diakronikoa edota arau-emailea. Nolabait esateko, hemen euskal hiztun idealizatu batek *garri* atzizkiak oharkabea eta berez dakiena islatzea dut helburu, ez beronen historia argitzea, ez eta euskara estandarerako erabilera egoki(ago)ak edo jatorragoak proposatzea ere, azken helburu biok guztiz zilegi diren arren.

Artikulu honelaxe dago eraturta: lehenbizi, arazoaren aurrehistoria edo egiten dut aurreko autoreen aipamena eginez. Bigarren, hainbat argudio ematen dira *garri* morfema aditzei, eta ez izenei edo adjektiboari, eransten zaien atzizkia dela erakusteko; arrazoioak, batez ere, fonologikoak dira baina badira aditzen tipologia-ekin eta emankortasunarekin lotuak ere. Hirugarren, *garri aktiboaren* eta *pasiboaren* teoria deuseztatzen da; argudio nagusia da *garri* "biek" azken batean argumentu edo osagarri-mota berari eragiten diotela, alegia, aditz baten determinatzaile sintagma (*DS* aurrerantzean) barne argumentuari. Laugarren, Williams-en, Pesetskyren, Grimshaw-en, eta Emonds-en azterbideak jorratzen direlarik, *garri*-ren batasunaren berri nola eman eztabaidatzen da; ikusiko denez, azken bion azterbideak baino ez dira gauza morfemaren jokabidea azaltzeko.

Irakurleari ohartarazi nahi diot artikuluak batez ere helburu *praktikoa* duela, eta bertan esaten direnak eztabaidagaitzat hartuak izatea nahi nukeela, ez behin betiko ondorioztat. Horregatik, besteak beste, teoria morfologiko eta sintaktikoekiko nahikoa neutral agertu nahi izan dut neure burua (agian lortu gabe); geroago garbi geldituko diren arrazoiengatik nire susmoa da *garri* atzizkiaren azterketatik datu berriak eta argigarriak atera daitezkeela lexikoaren egituraketaz eta, beraz, ez dut *a priori* lexikoaren teoria bat besteen gainetik hobetsi nahi izan. Dena dela, uste dut hemen dagoen ekarpena defendatu egin daitekeela hautatzen den morfologi azterbidea hautatzen dela ere. Era berean, irakurleak kontuan hartu behar du hemen erabiliko ditudan adibideak euskara estandarrekoak direla edo izan nahi dutela behintzat; hala ez denetan, espreski adierazi dut nongo hizkerakoak edo nondik jasotakoak diren.

1. *Garri* morfema aurkezten

Azkaratek (1990) aurreko autoreen berrikuspenetik ateratzen dituen funtsezko ondorioak hauexek dira:

- (1) a. *Garri*-dun adjektiboaren subjektua oinarrizko aditzaren subjektua denean, atzizkiaren balio *aktiboa* azaltzen da.
- b. *Garri*-dun adjektiboaren subjektua oinarrizko aditzaren objektua denean, atzizkiaren balio *pasiboa* azaltzen da.

Adibidez:

- (2) a. Bildurgarrizkoa egoan Kantauriko itsasoa (Tx. Agirre)
- b. beldurgarri, deklaragarri, salbagarri, penagarri, ...

- (3) a. Benetan ikusgarriak... orduko eliz-jaiak (Tx. Agirre)
 b. ikusgarri, aipagarri, maitagarri, jakingarri, ...

Alegia: (2a) adibidean itsasoak beldurtzen du, baina (3a) bezalako adibideetan norbaitek ikusiko zituen orduko eliz jaiak.

Oro har, itxurazko *aktibo/pasibo* bikoiztasun hau argiro islatzen dute, Azkaratek jasotzen duenez, bai Azkuek (1925), bai Villasantek (1974) bai beste zenbaitek.¹

Nabarmenezkoa da Azkaratek, lar esplizitua ez bada ere, adjektiboak sortzen dituen atzizkitzat edo jotzen duela *garri*; Azkuek, ostera, argi eta garbi aipatzen du bai izenak bai adjektiboak eratoritzen dituen atzizkien artean, baina adibide gehienak *garri*-dun izenenak ematen ditu:

- (4) lokarri, gehigarri, pizgarri, berogarri, galgarri (!), gazigarri, gogorgarri, gomutagarri, oroikarri, luzagarri (“aitzakia”), indargarri, iziogarri (“incentivo”), pozgarri, sorgarri (“lasaigarri”), sugarri (“erregai”), gozagarri.² (Azkue 1925: 99)

Hortik kanpokoak ere ez dira arrotzak gaur egun:

- (5) azpigarri, euskarri, lasaigarri, ...

Itzuliko naiz izenen kontu honetara geroxeago, baina aurreratu dezadan Azkarateren isiluneak eta Azkueren adibide-ugalketak akaso agerian uzten dutela *garri*-tik eratorritako izenak nolabait lexikalizatuak eta ikasitakoak direla, eta beraz *garri*-ren izen balioa ez dela egun emankorra.³

Garri atzizkia lotzen zaion oinarriari dagokionez, Azkue ez da esplizitua baina bai, ostera, Villasante (1974) eta, batez ere, Azkarate (1990). Azken hizkuntzalari honen arabera, *garri* atzizkia argi eta garbi lotzen zaio aditzoinari, zenbait kasutan bederen:

- (6) a. erdira(tu) —> erdiragarri b. gal(du) —> galgarri
 c. uki(tu) —> ukigarri d. salba(tu) —> salbagarri

Ordea, atzizkiak balio *aktiboa* duenean zalantza egon daiteke izenetik eratorria ote den *garri*-dun adjektiboa:

- (7) pozgarri, lotsagarri, penagarri, negargarri, kezkarri, ...

Poz, *lotsa*, *pena*, *negar*, *kezka* izenak baitira. Hala ere, Azkarate (7)-ko adibideak *poz eman*, *lotsa sortu/eragin*, *negar egin*, *pena eman* bezalako aditz espideetatik eratorztearen alde makurtzen da; argudio bakartzat (6)-ko adibideak bezalakoekiko paralelismoa eta (7)-ko adibideen parafraasietan ageri diren aditzen erabilera (“egoera lotsagarria” = “lotsa sortzen/eragiten duen egoera”) darabiltza. Teoriaren eta azalpenaren barneko argudioa dugu hau, nolabait esateko.

(1) Egia da bai, balio *aktiboa* nolabait jatorrizkotzat jotzen dutela Villasantek eta Azkaratek; baina ez da diakroniaren ikuspegi hori hemen jarraitu nahi dudana.

(2) Honako adjektiboak aipatzen ditu:

(i) *maitagarri*, *izugarri*, *negargarri*, *ikusgarri*, *barregarri*, *egingarri*, *lazgarri*, *sinesgarri*, *galgarri*.

(3) Kontua are gehiago korapilatzen da Azkuek emandako *garri*-dun hainbat izen Euskal Herri osokoak ez direlako eta baten bat, izen zein adjektibo, berak asmatua izan litekeelako.

Orain arteko ikerketen emaitzak laburbiltzeko, hiruzpalau galdera daude azalkizun, nik uste:

- (8) a. Aditz morfema argia al da *garri*? Eta izenak eta adjektiboak biak eratoritzen al ditu?
 b. Benetan balio *aktiboa* eta *pasiboa* duten *garri* bi ote dira? Eta, edozein kasutan, nola lotzen dira elkarrekin?
 c. Bakarra bada, nola islatu hiztunaren barne gramatika jakintza hori?

Ondorengo ataletan galdera bakoitzaren erantzunari lotuko natzaio errazenetik hasita.

2. *Garri*-ren historia: aditz atzizkia naiz

Argi dago *garri* atzizkia aditzoinei eransten zaien morfema badela, (6)-n ikusi dugun bezala; aditzak oinarri dituzten adibideen zerrenda, edozelan ere, are gehiago luza daiteke:

- (9) a. asper(tu) — aspergarri
 b. azter(tu) — aztergarri
 c. bete — betegarri
 d. erabil(i) — erabilgarri
 e. eskura(tu) — eskuragarri
 f. gal(du) — galgarri
 g. hunki(tu) — hunkigarri
 h. hil — hilgarri
 i. ikus(i) — ikusgarri
 j. irakur(ri) — irakurgarri
 k. jakin — jakingarri
 l. jasan — jasangarri
 m. piz(tu) — pizgarri
 n. salba(tu) — salbagarri
 o. uki(tu) — ukigarri
 p. uler(tu) — ulergarri
 q. *eta gehiago*: adierazgarri, adoragarri, agergarri, ahazgarri, aldagarri, altxagarri, atzeragarri (HLEH), auhendagarri, aurreragarri (HLEH), barkagarri (HLEH), begiragarri (“preservativo/digno de mirar”, Azkue 1905), beragarri, berankarri (HLEH), bultzagarri, debeigarri, deklaragarri, desiragarri, disolbagarri (HO), diluigarri (HO), edangarri, egingarri, entzungarri, erakargarri, eramangarri, erakusgarri, eragozgarri, ernegarri, estalgarri, etsigarri, ezeztagarri, fidagarri, gaitzesgarri, gogaikarri, gogobetegarri, gogoragarri, gordegarri, gutxiesgarri (HLEH), hedagarri, hez(i)garri (HLEH, *Egunkaria*), isolagarri (HO), itogarri, jangarri (HLEH), jasogarri (Echebarria 1965: 370), kitagarri, komenigarri, kontagarri, kontsolagarri, miresgarri, nahasgarri, okaztagarri, onargarri, orogarri, pairagarri, pasagarri, sinesgarri, tolesgarri, txundigarri, urragarri, zenbakarri, zuzpergarri (...)

Oraingoz balio *aktibo* eta *pasiboaren* auzia alde batera utziaz (bietarik dago zerrendan-eta), adibide hauetan guztietan⁴ (izen edo adjektibo) ez dago zalantzarik *garri* aditz (gehienetan bide batez iragankor) bati lotu zaiola; beraz, behin-behineko ondorioa baino ez bada ere, hauxe proposa daiteke *garri*-ren azpikategorizazio bezala:

- (10) *garri*, I/Adj, +A__

Ikus ditzagun orain *garri*-k oinarrian aditz argia ez duen kasuak; horrelakoetan argudio batek baino gehiagok adieraziko digute *garri*-ren bidez eratorritako izen edo

(4) Badakit, ondo jakin ere, adibideok ez direla maiztasun berekoak, eta “adin berekoak” agian. Baina ardura didan bakarra da gaurko euskarari erabiltzen diren edo eta erabil daitezkeen adibideak direla, hiztunei inolako trazarik eman gabe.

adjektiboaren oinarrian beti dagoela aditz bat. Argudioak, begi bistan dagoenetik ezezagunera antolatu ditut: azalpenaren trinkotasuna, fonologi argudioa, tipologi argudioa, eta emankortasuna.

2.1. Koherentziak hala eskatzen du.

Aditz oinarriaren kontua iluntzen edo da, Azkaratek (1990) idaroki bezala, *garri*-ren bidez sortzen diren izen/adjektiboan azpian adjektiboak edo izenak izan daitezkeenak agertzen direnenean; zerrenda, baita kasu honetan ere, luze samarra izan daiteke. Hara:

- (11) a. agurgarri (*agur* ala *agur(tu)*-tik?)
 b. apaingarri (*apain*-etik ala *apain(du)*-tik?)
 c. argigarri (*argi*-tik ala *argi(tu)*-tik?)
 d. beldurgarri (*beldur*-etik ala *beldur(tu)*-tik?)
 e. biguingarri (*biguin*-etik ala *biguin(du)*-tik?)
 f. berogarri (*bero*-tik ala *bero(tu)*-tik?)
 g. *eta gehiago*: aberasgarri, arduragarri, aringarri, astungarri, babesgarri, baskulagarri (HO), bereizgarri, bizkorgarri, bizigarri, damugarri, dardaragarri, deigarri, desugergarri (HO), edergarri, erogarri, errukigarri (errukarri), estugarri, ezaugarri, eztabaidagarri, garbigarri, gazigarri, geldigarri, gomutagarri, gutziagarri (HLEH), handigarri, harrigarri, harrogarri, haserregarri, higuingarri, hozgarri, ikaragarri, indargarri, iraingarri, itsugarri, izugarri, kaltegarri, kezkagarri, kilikagarri, kondengarri (HLEH: 675), labaingarri (HLEH), laburgarri, lazgarri, lagungarri, laidogarri, lerdengarri (HLEH), leungarri, liluragarri, lotsagarri, mingarri, nazkagarri, ongarri, penagarri, samingarri, sendogarri, sorgarri, sorgingarri (*Egunkaria*), sumingarri, txalogarri, trabagarri, txikigarri (HLEH), urrikalgarri, urrikarri, zabalgarri (HLEH), ...

Adibideotan, eta Ortiz de Urbinak (1986) azaldu duen bezala, izen-adjektiboetatik aditzak sortzen dituen zero atzizkia dugu, eta ondorioz fonologikoki berdinak diren izen edo adjektibo eta aditzoin bikoteak aurkitzen ditugu:⁵

- (12) a. [garbi]_{Adj} → [garbi]_{Adj}0]_A
 b. [berri]_{Adj} → [berri]_{Adj} 0]_A
 c. [azal]_I → [azal]_I 0]_A
 d. garbitu(ko), garbitze(n), garbiketa, garbitzaile, ...
 e. berritu(ko), berritze(n), berritzaile, ... (cf. eraberritu, ...)
 f. azaldu(ko), azaltze(n), azalduko, azalpen, azalgaitz, ...

Ikuspegi tradizioaletik begiratuta, *garri* izenei lotzen zaiela esateko arrazoia eman zaion erdal itzulpena izan da agian, “productor de” alegia. Itzulpen honen arabera, jakina, zerbaiten sortzaile/eragileak zerbait behar du, eta normala da zerbait hori izena edo izen-sintagma izatea. Baina azalpen “logiko” eta interesatu horrek nekez eman lezake (11)-ko *ongarri*, *sendogarri*, *lazgarri*, edo *lagungarri* bezalakoan berri; izan ere, ongarriek janaria eta lurra *ondu* egiten dute agian (ezer) onik sortu ez arren;

(5) Uribe-etxebarriak (1990) aditzok sintaktikoki eratoritzen ditu; dena dela, haren proposamena Hale eta Keyser-en (1993) azterbide “lexikalistago”-aren arabera birmolda litekeelakoan nago.

irazkin sendogarri edo lazgarri batek ez ditu sendoak edo latzak sortzen, nahiz eta argudioa *sendotu* edo egoera *laztu*; eta lagungarri denean, irazkin horrek ez du lagun-rik sortzen, horretaz seguru egon gaitzke, *lagundu* behintzat egiten duen arren. Esan gabe doa aditz oinarri argi eta garbia duten adibideak (cf. *etsigarri*) azaldu barik geratuko liratekeela.

Bat nator, beraz, Azkaratek emandako teoria barruko argudioaren azpian dagoen logikarekin: azalpen orokorragoa eta trinkoagoa lortuko dugu esanaz *garri* atzizkia beti ere +A__ dela, eta horixe dela hitzunik barneratzen duen araua, *garri* atzizkia +A__ zein +I__ (edo +Adj__) izan daitekeela esanaz baino; azken batean azken aldarrikapena justifika lezakeen datu bakarra (11)-ko zerrenda da soil-soilik eta hor ez da alde aurretik hitzok aditzetik eratorri ez direla pentsatzeko arrazoirik.

2.2. Fonologiak hala esaten du

Nolanahi ere, badago arrazoi sendoago bat aditzetik ote datorren argi ez dagoenean *garri*-dun adjektiboak edo izena zinez aditzetik eratortzen dela pentsatzeko: izen-adjektiboak aditz bihurtzean aldaketa fonologikoak jasaten dituzten aditzek ematen digute horren froga. Hor baditugu hainbat bikote:

(13) [[Izena] + O]_A — [Izena] A:

/o, u/ — [a]

a. aipu / aipa(tu)	b. akuilu / akuila(tu)
c. amorr / amorra(tu)	d. arbuio / arbuia(tu)
e. balaku / balaka(tu)	f. balio / balia(tu)
g. behaztopo / behaztopa(tu)	h. engainu / engaina(tu)
i. erdeinu / erdeina(tu)	j. errespetu / errespeta(tu)
k. espantu / espanta(tu)	l. fresko / fresca(tu)
m. gomendio / gomenda(tu)	n. gorroto / gorrota(tu)
ñ. gozo / goza(tu)	o. gustu / gusta(tu)
p. kutsu / kutsa(tu)	q. laudo / lauda(tu)
r. mehatxu / mehatxa(tu)	s. tentu / tenta(tu)
t. oso / osa(tu) ⁶	u. susmo / susma(tu)
v. zoro / zora(tu)	w. zulo / zula(tu)

(14) [[Izena] + O] A — [izena] A:

/e/ —> [a]

a. deitore / deitora(tu)	b. (des)ohore / (des)ohora(tu)
c. erne / erna(tu)	d. luze / luza(tu)
e. maite / maita(tu)	f. neke / neka(tu)
g. seinale / seinala(tu)	h. triste / % trista(tu) ⁷

Eta horrelakoetan, *garri*-dun atzizkia beti azaltzen zaigu bokal aldaketa duela, alegia aditzetik eratorria bailitzan.⁸

(6) *Oso(tu)* ere badago bizkaieraz, jakina, baina (*osa(tu)*-k ez bezala) adiera bakarra du eta berriagoa litzateke.

(7) Sarasolak (HLEH) *triste(tu)* hobesten du, hala ere.

(8) Hor zehar kurritzen duen *arriskugarri* (Kintana 1980) hori salbuespena litzateke (*arrisku*-tik, eta ez *arriska(tu)*-tik); hala ere, hiztun gehienek *arriskutsu* edo *arrisku handiko* esan/hobetsi egiten dutelakoan nago. Ezagutzen dudana *salbuespen* argi bakarra *probetxul / probetxa(tu)* —> *probetxugarri* da,

(15) a. aipagarri	/ * aipugarri	m. gomendagarri	/ * gomendiogarri
b. akuilagarri	/ * akuilugarri	n. gorrotagarri	/ * gorrotogarri
c. amorragarri	/ * amorrugarri	ñ. gozagarri	/ * gozogarri
d. arbuiagarri	/ * arbuiogarri	o. gustagarri	/ * gustugarri
e. balakagarri	/ * balakugarri	p. kutsagarri	/ * kutsugarri
f. baliagarri	/ *? baliogarri ⁹	q. laudagarri	/ * laudogarri
g. behaztopagarri	/ * behaztopogarri	r. mehatxagarri	/ * mehatxugarri
h. engainagarri	/ * engainugarri	s. osagarri	/ * osogarri
i. erdeinagarri	/ * erdeinugarri	t. susmagarri	/ * susmogarri
j. errespetagarri	/ * errespetugarri	u. tentagarri	/ * tentugarri
k. espantagarri	/ * espantugarri	v. zoragarri	/ * zorogarri
l. freskagarri	/ * freskogarri	w. zulagarri	/ * zulogarri
(16) a. deitoragarri	/ * deitoregarri	e. maitagarri	/ * maitegarri
b. desohoragarri	/ * desohoregarri	f. nekagarri	/ * nekegarri ¹⁰
c. ernagarri	/ * ernegarri	g. seinalagarri	/ * seinalagarri
d. luzagarri	/ * luzegarri	h. tristagarri	/ * tristejarri ¹¹

Hortaz, argudio sendo bat dugu benetan *garri* aditsoinei eransten zaien morfema dela pentsatzeko: zalantzazkoak ziruditen (11)-ko adibideek, baina (15)-ek eta (16)-k zalantzatik atera eta aditzaren alde makurtu behar dugula erakusten dute argiro. *Kezkagarri* eta kideak, beraz, *kezka(tu)*-rekin lotzen dira eta ez *kezka*-rekin.

Oraintxe formulatu dugun fonologi argudio honi agian eragozpen bat ipini ahal zaio: aipatu diren bokal aldaketak ezagunak direla eratorpen zein hitz-elkarketan, eta beraz ezin zaizkiola nahitaez leporatu aditz eratorriari, eta bai agian *garri*-ren bidez sortutako izen-adjektiboari. Hau da, eta honako adibidearekiko paralelismoa aintzat hartuz:

- (17) baso + ti — basati / * basoti

nola erakuts edo jakin daiteke *gorrotagarri* bezalako adibideetan *gorroto* izena bera ez dela aldaketa fonologikoa jasaten duena (= *gorrotagarri* < *gorroto* + *garri*)? Horren erantzun posiblea argi ikusten dut nik: bokal aldaketa hauek euskararen diakronian gertatutakoak dira, eta aldaketok agertzen dituzten hitzak nolabait lexikalizatuta,

baina Sarasolak (1984) jasotzen duenez *probetxagarri* (Pouvreau) aldaera ere ezaguna da. K. Zuazok beraren hizkeran behintzat *aprobetxagarri* hitza ezaguna dela diost.

(9) *Balio* *ukan* aditzetik baliteke non edo non *baliogarri* erabiltzea *baliotsu*-ren adierarekin edo; baina hala balitz ere, *baliogarri* eta *baliagarri* ez lirerateke sinonimoak:

- (i) Udalak debekatzen du lantegiak eraikitzea etxegintzarako
{baliagarriak / *baliogarriak} diren lurretan.

(ii) Mitxelenak ekarpen {baliagarriak ≠ baliogarriak} egin zizkion euskal linguistikari.

(10) Aitortu behar Uriartek *nekegarri* darabilela Azkuek (1905) dakarrenez. Ez dakit adibide isolatua ote den, ezta inon *neketu* aditza erabiltzen/erabili ote den ere. Azkuek eta Sarasolak (1984) *maitegarri* aipatzen dute halaber, iturririk/adibiderik jaso gabe. Hemen aldarrikatzen ari naizenaren arabera, *maitegarri* bakarrik izango litzateke posible, aditz modura *maitetu* (asimilazioz) edo erabiliko balitz. N'Diayek (1970), hain zuzen ere, egoera horixe deskribatzen du: *maitegarri* eta *maitetu* (110. orr.).

(11) Ikus 7. oharra. Jakina da *trista(tu)*-ren pare *triste(tu)* ere erabiltzen dena; baina hemengo argudioaren logikaren arabera "*tristegarri* " *triste(tu)* diotenen esatea esperoko genuke, eta ez *trista(tu)* diotenenk.

finkatuta daude (hiztunok ez gara askotan ohartu ere egiten *bekain* < *begi* + *gain*-etik datorrela, edo *kapitalismo basatia* nondik eta *baso*-tik datorrela). Hala ere, aldaketa jasan duten eta oraindik ere autonomia lexikoa osorik duten morfemek askotan onartu egiten dituzte bokal aldaketarik gabeko aldakiak, hala nola:

- (18) a. etxajaun / etxejaun b. etxazain / etxezain
 c. usakaka / usokaka d. usategi / usotegi
 e. usakume / usokume f. astakeria / astokeria
 g. astakirten / astokirten h. artabizar / artobizar
 i. artagain / artogain j. basazain / basozain
 (ohar bedi irakurlea gaurko euskaran *keria* eta *tegi* praktikan eratorpen artzizkitzat jo daitezkeela)

Antzeko zerbait espero liteke noiz edo noiz (15) eta (16)-ko adibideen artean izenetik eratorriak balira adibideok; baina holakorik ez da inoiz gertatzen. Ordea, (erabat lexikalizaturik dauden) aditzetatik eratorriak badira, nekez esperoko dugu bokal aldaketarik, aditzek eurek ere ez dutelako onartzen:

- (19) a. *aip̄a(tu)* eta ez **aip̄u(tu)* u. *susma(tu)* eta ez **susmo(tu)*
 b. *akuila(tu)* eta ez **akuilu(tu)* v. *zora(tu)* eta ez **zoro(tu)*
 c. *amorra(tu)* eta ez **amorr̄u(tu)* w. *zula(tu)* eta ez **zulo(tu)*
 d. ...
 (20) a. *deitora(tu)* eta ez **deitore(tu)* d. *maita(tu)* eta ez **maite(tu)*
 b. *(des)obora(tu)* eta ez *(*des*)*obore(tu)* e. ...
 c. *luza(tu)* eta ez % (*) *luze(tu)*¹² h. ...

(19)-(20) adibide multzootan falta diren aditz bikoteak konprobatzea irakurlearen esku uzten dut.

Datu osagarri modura gaineratu behar da, azkenik, badirela argi eta garbi (19)-(20)-ko aditzetatik eratorriak diren hitzak eta, espero bezala, bokal aldaketa erakusten dute hauek ere (21a)-n nabarmentzen den bezala; era berean, badira izen-adjektiboetatik eratorriak izanda bokal aldaketarik erakusten ez dutenak, (21b)-k jasotzen duen bezala:¹³

- (21) a. *engainatzaile*, *maitale*, *maitakor*, *neka**gaitz*, *nekaezin*, *tristakor*, ...
 b. *maitekiro*, *maitemindu*, *neketsu*, *zoroetxe*, *gozoki*, *gozogintza*, ...

Ondorioz, garbi gelditzen da *garri*-dun izen-adjektiboetan azaltzen diren bokal aldaketak eta dagokien aditzoinean azaltzen direnak eskuz esku doazena behin ere hutsik egin gabe. Nik dakidala, bokal aldaketa oinarriko aditzari leporatzen dion hipotesiak soilik azal dezake generalizazio hau. Alternatiba (txar) bakarra izango

(12) *Luze(tu)* dioten euskaldunak badaude (esaterako Eibarren eta Oñatiren inguruko euskaran Echebarriaren (1965) eta Izaguirreren (1970) arabera, hurrenez hurren). *Triste(tu)*-ren eta N'Diaye-ren *mait̄e(tu)*-ren kasuan bezala aurreko /i,u/ bokalek /a/ > /e/ eragin dute seguraski. Hala balitz *luzegarri* eta *tristegarri* bezalakoak esperoko genituzke; tamalez leku biotako euskararen lexikoa jasotzen duten hiztegi horietan ez bata ez bestea ez dira ageri, baina bai *luzepen*, espero duguna hain zuzen.

(13) Onartu behar, hala ere, batzuetan, kontrakoa ere (aditzetik eratorria izan gabe bokal aldaketa auztezea) gerta daitezkeela:

- (ii) *maitakeria*, *maitaro*, *sendaro*, ... (cf. Ortiz de Urbina 1986).

litzateke esatea *garri* morfemak (*aditzei lotzeaz gain...*) beti eragiten duela /o,u,e/—>[a] arau fonologikoa izen-adjektiboetan. Hipotesi honetan, baina, azalkizun lirateke (a) zergatik ez dagoen (18)-koen tankerako salbuespen bakar bat ere; eta (b) zergatik dauden lotuta esanahiaren aldetik *sendagarri* eta *luzagarri* bezalakoak *senda(tu)* eta *luza(tu)*-rekin eta ez *sendo* edo *luze*-rekin. Aditz oinarriaren hipotesiak, aitzitik, ezin argiago jasotzen du zergatik azaltzen den bokal aldaketa *garri*-dun formetan aditzetan ere azaltzen deno, eta ez du batere arazorik *sendagarri* eta abarren esanahia/semantika argitu eta aditzarenetik eratortzeko (zergatik lotzen den *senda(tu)*-rekin eta abar).

Fonologia eskutan harturik, beraz, *garri*-dun hitzak aditzetik eratorriak direla egiaztatzen dugu. Eta hau egia bada bokal aldaketa dagoen kasuetarako, ez da zertan izan behar ezberdina bokal aldaketarik ez dagoen (11)-ko adibideetarako.

2.3. Aditz tipologiak ere hala esaten du

Hirugarren argudio bat ere eraiki daiteke *garri*-dun hitzak aditz batetik eta ez izen edo adjektibo batetik eratortzen direla esateko. Argudioak zerikusia du aditz oinarri garbia duten *garri*-dun izen-adjektibo eratorrien azpian sumatzen den aditz-tipologiarekin eta, hirugarren atalean esan beharrekoa aurreratzen ari naizen arren, laburki azalduko dut auzia zertan den.

Oro har, eta gauzak momentuz zertxobait sinplifikatuaz, (9)-ko adibideetan aipatu ditudan *garri*-dun izen-adjektiboen azpian gutxienez bi aditz mota edo aurkitzen ditugu:

- (22) a. *Aditz iragankor arruntak*, hala nola: aipa(tu), edan, erabil(i), entzun, hil, ikus(i), irakur(ri), onar(tu), uki(tu), ...
 b. *Aditz psikologikoak*, thema-esperimentatzaile θ -errol saredunak,¹⁴ hala nola: asper(tu), erakar(ri), gal(du), gogai(tu), hunki(tu), txundi(tu), ...

Egia esan, ñabardura gehiago egin liteke hor (eite biak izan ditzateketen aditzez esaterako), baina oraingoz horrela utziko dut gutxi gorabeherako sailkapena.

Bigarren taldeko aditzei errepara diezaiegun une batez. Ezagun da gramatika sortzailearen tradizioaren barruan (ikus besteren artean Jackendoff 1972, Belletti & Rizzi 1988, Pesetsky 1987, Pesetsky 1995, Zubizarreta 1992) aditz psikologikoek arazoak sortzen dizkiotela ohiko Uztardura Teoriari, subjektu gunearen barruan anaforak zilegi direlako, eta beraz Azaleko Egituran anaforaren uztartzailak anafora bera o-komandatzen ez duelako, A hatsarrearen itxurazko urradura eraginez:

- (23) Pictures of himself worry John. (Belletti and Rizzi 1988: 317)

Euskaraz ere berdin gertatzen da bigarren taldeko aditz psikologikoekin. Hots:

- (24) a. Askotan neure buruak {aspertu/gogaitu} egiten nau.¹⁵

(14) Honako terminoak erabiltzen ditut θ -errolak izendatzeko: *egilea* ("agent"), *esperimentatzailea* ("experiencer"), *thema/gaia* ("theme"), *jasalea* ("patient"), *iturria* ("source"), *lokatioa* ("location"), *bitar-tekoa* ("instrumental"), *helburua* ("goal"), *onuraduna* ("beneficiary").

(15) Adibideok ez dira diruditen bezain bitxiak egoera egokian kokatuz gero; norbera etsita badago gauza ez delako bere buruarengan interesik edo akuilurik aurkitzeko eta bere bizitzako ekintza

- b. Elkarren olerkiek hunkitu egin dituzte poeta biak.
- c. Elkarrenganako gorrotoak galdu gaitu.
- d. Elkarren begirada sutsuek erabat zuzpertz zizuten gazte biak.
- e. Batzuetan aho-zabalik geratzen naiz neuk egiten dudanarekin; benetan txunditu egiten nau neure buruak.

Goiko adibideetan errepikatu egiten da ingelesez, frantsesez, italieraz dagoen egoera, seguru asko azalpen bateratua behar duena. (11) eta (15)-(16) multzoetako adibideetara bagoaz, berehalaxe konturatzen gara modu deigarri batean hor ezbaian ditugun *garri*-dun adibide askoren azpian egon daitekeen aditza aditz psikologikoa dela, thema-esperimentatzaile interpretazioduna, alegia. Eta hauek ere anaforekin berdintsu jokatzen dute. Hona:

- (25) a. Holakoak esaten ditudanean, neure buruak {beldurtu/ harritu/ kezkatu/ lorsatu/ nazkatu} egiten nau.¹⁶
- b. Elkarren oihuek {ikaratu/izutu} egin zituzten umeak.
- c. Elkarrenganako gorrotoak itsutu gaitu.
- d. Elkarren begirada sutsuek erabat {kilikatu/ berotu/ akuilatu} zituzten gazte biak.
- e. Zertarako ukatu: neure burua asko gustatzen zait.

Anaforekiko jokaera berezi hau, (24)-(25) adibideetan islatzen duguna, ez da seguraski kasualitatea eta aditz psikologikoen argumentu-egitura (edo osagarri-egitura) aldetiko eite bereziari leporatu beharko zaio, zeinahi delarik ere azterbide zuzena (ikus Belletti eta Rizzi 1988, Grimshaw 1990, Pesetsky 1995). *Garri* atzizkia onartzea aditz psikologiko mota jakin baten ezaugarrietariko bat dela esaten badugu, argi dago (15)-(16) eta batez ere (11)-ko adibideak aditz batetik eratortzea ere ez dela kasualitatea izango, bertan, hain zuzen, aditz psikologiko franko aurkitzen edo sumatzen baitira. (11) eta (15)-(16)-ko *garri*-dun adibideak izen batetik eratorri direla aldarrikatuz gero, ostera, halako *bitxikeria* bat onartu beharko genuke: *garri*-dun hitzen azpian batetik aditz psikologikoak aurkitzen direla (cf. (9)) eta bestetik *aditz psikologikoak sortzen dituzten izenak* (cf. (11) eta (15)-(16)) aurkitzen direla. Benetako bitxikeria, azalpen bikoitza (+A__ eta +I__) emango geniokeelako bat bakarra dirudien prozesu morfologikoari.

Antzerako arrazoinamendua erabil daiteke lehen multzoko (22a) aditzekin, aditz iragankor arruntekin. Defendatuko bagenu *garri*-dun formen oinarrian egon daitezkeela batetik aditz iragankor argiak (esaterako: *eskura(tu)*, *ikus(i)*, *jakin*, *uler(tu)*, ...) eta bestetik izenak (esaterako: *agur*, *higuin*, *gorroto*, *maite*, *susmo*, *txalo*, ...), galdu egingo genuke, erabat galdu ere, begi bistan dagoen generalizazio bat: *agur(tu)*, *higuin(du)*, *gorrota(tu)*, *maita(tu)*, *susma(tu)*, *txalo(tu)* aditzak hain zuzen *eskura(tu)*, *ikus(i)* eta abarren antz-antzekoak direla argumentu-egiturari dagokionez; eta txarre-

guzti-guztiak hutsalak direlako, esan lezake lasai asko "neure buruak aspertz, gogaitu egiten nau"; era berean, norbera, bere burua kanpotik bezala ikusiaz, harritu egiten bada egiten dituen gauzez, esan lezake: "Askotan ez naiz konturatzen nolako gauzak egiten ditudan; txunditu, harritu egiten nau neure buruak".

(16) Mendebaleko hiztun askok "Neure buruak *bildurra/lotsa emoten* deust" darabilte "... *beldurtu/lotsatu* ..." goikoaren orde, baina UT-rekiko jokabidea berdintsua da batean zein bestean.

na da azalpen bikoitzaren bidez *garri*-ren jokatibidea kasualitatetzat jo beharko genukeela, morfemaren bitxikeriatzat. Hortaz, zentzuzkoagoa dirudi beti ere *garri* aditz atzizkia dela argi eta garbi esateak (eta, bide batez, hiztunen jakintza zuzenkiago islatzeak). Eta aditz hori, orain arte ikusi dugunez eta geroago sakonduko dugunez, ezin da nolanahikoa izan: aditz iragankor arrunta edota aditz psikologikoa behar du izan.

Laburbilduz: hiztunaren morfologi jakintza azalpen osoago eta argigarriagoa lorzen dugu, *garri*-dun izen-adjektiboan azpian eta oinarrian beti ere aditzak, eskuarki aditz iragankorrak zein aditz psikologikoak, daudela defendatzen badugu.

2.4. *Garri*-ren bizitza modernoarekiko portaerak hala erakusten du

Azkenik laugarren argudio bat emango dut *garri*-dun izen-adjektiboak aditz batetik eratorriak direla erakusteko: forma berriak sortzeko emankortasuna, alegia. *Garri*-dun hitzak izen batetik eratortzekotan, espero genezake (11)-ko zerrendaren azpian dauden *ustezko izenen* antzekoekin adjektibo berriak¹⁷ osatzea; holakorik ez da gertatzen ondorengo izenekin (izen egokiak izan arren), azken batean izen horiekin batera aditzik ez dagoelako:

(26) a.	<i>depresio</i> / * <i>depresio</i> (tu)	/ * <i>depresio</i> garri (cf. <i>tristagarri</i>)
b.	<i>dezepzio</i> / * <i>dezepzio</i> (tu)	/ * <i>dezepzio</i> garri (cf. <i>nazkagarri</i>)
c.	<i>enkantu</i> / * <i>enkantu</i> (tu)	/ * <i>enkantu</i> garri (cf. <i>liluragarri</i>)
d.	<i>fede</i> / * <i>fede</i> (tu)	/ * <i>fedegarri</i> (cf. <i>susmagarri</i>)
e.	<i>gezur</i> / * <i>gezur</i> (tu)	/ * <i>gezur</i> garri (cf. <i>engainagarri</i>)
f.	<i>ilusio</i> / * <i>ilusio</i> (tu)	/ * <i>ilusio</i> garri (cf. <i>liluragarri</i>)
g.	<i>logura</i> / * <i>logura</i> (tu)	/ * <i>logura</i> garri (cf. <i>nekarri</i>)
h.	<i>lo</i> / * <i>lo</i> (tu) (“ <i>loguratu</i> ”)	/ * <i>logarri</i> (cf. <i>nekarri</i>)
i.	<i>izpiritu</i> / * <i>izpiritu</i> (tu)	/ * <i>izpiritu</i> garri (cf. <i>penagarri</i>)
j.	<i>gogo</i> / * <i>gogo</i> (tu)	/ * <i>gogo</i> garri (cf. <i>kezkarri</i>)
k.	<i>hots</i> / * <i>hos</i> (tu)	/ * <i>hoskarri</i> (cf. <i>deigarri</i>)
l.	<i>presio</i> / * <i>presio</i> (tu)	/ * <i>presio</i> garri (cf. <i>bultzagarri</i>)

Ikusten denez, *depresio*, *fede*, *enkantu*, *ilusio*... bezalako izenetatik abiatuta ez dago *garri*-dun adjektibo berririk sortzerik, nahiz eta itxuraz behintzat *triste*, *nazka*, *lilura*, *susmo* eta abarren antzekoak izan. Ezberdintasunaren gakoa, jakina, izenarekin batera datorren aditzean (edo aditzik ezean) datza.

Ostera, *garri*-dun hitzak aditzetik eratortzen badira, espero izatekoa da adjektibo berriak aditzetatik eratorriko direla. Aditz “berriei” (eta ez hain berriei) buruz egin ditudan galderen arabera, datuek azterbide honi ematen diote arrazoa, azken batean aditz bat dagoelako oinarrian:

(27) a.	<i>aluzina</i> (tu)	/ <i>aluzinagarri</i>	e.	<i>entretene</i> (tu) / <i>entretene</i> garri
b.	<i>deprimi</i> (tu)	/ <i>deprimi</i> garri	f.	<i>esperantza</i> (tu) / <i>esperantza</i> garri
c.	<i>diberti</i> (tu)	/ <i>diberti</i> garri	g.	<i>estresa</i> (tu) / <i>estresa</i> garri ¹⁸
d.	<i>enkanta</i> (tu)	/ <i>enkanta</i> garri	h.	<i>flipa</i> (tu) / <i>flipa</i> garri

(17) Azpialt honetako adibide guztiak adjektiboak dira; 2.6 azpialtean saiatuko naiz *garri*-dun izen berrien urritasuna azaltzen.

(18) *Interesgarri*-rekiko analogiaz edo (?) non edo non *estresgarri* irakurri dudala uste dut. Baina galdetu diedanek *estresgarri* nahiago izan dute.

i. gezurta(tu) / gezurtagarri	n. seduzi(tu) / seduzigarri
j. goberna(tu) / gobernagarri	ñ. sorgin(du) / sorgingarri
k. ilusiona(tu) / ilusionagarri	(<i>Egunkaria</i> , 96/II/12)
l. kantsa(tu) / kantsagarri	o. tolera(tu) / toleragarri
	(hots "nekagarri") ¹⁹
m. lamenta(tu) / lamentagarri	p. tortura(tu) / torturagarri

Aluzinagarri eta antzekoak ez dira agian larregi promozionatu beharreko berbak, baina hiztunek askozaz aiseago eta naturalago onartzen dituzte (27) bezalakoak, (26) bezalakoak baino. Bitxia eta erabat argigarria da K. Zuazok emandako bizkaierazko (271) adibidea, zenbait hizkeratan (Bizkaiko mendebalean batik bat) *neke* izena baina *kantsa(u)* aditza erabiltzen baitira; bistan da *garri*-k norengana jotzen duen.

Beraz, *garri*-dun adjektibo berriak sortzen direnentz aditz baten agerpenak erabakitzen du.

2.5. Zer egin *Garri*-k aditzak maite ez dituenen?

Aurkitu ditugu aditz batetik eratorriak (modu argi batean behintzat) ez diren *garri*-dun (izen-)adjektibo banaka batzuk. Hona hemen:

- (28) atsegingarri, azpigarri, eredugarri (?), errentagarri (?), gogoangarri, interesgarri, laketgarri, mesedegarri, onuragarri, tamalgarri, xarmantgarri, zirrargarri, barregarri, irrigarri, negargarri.

Oker ez banago, besterik gabe salbuespentzat jo genitzake adibideok, ezaguna baita gramatika sortzailean eratorpen morfologian hutsuneak eta salbuespenak aurkitzen direla. Baina salbuespen batzuk, agian, ez dira hain salbuespen. Goazen atalka:

- Atsegin* eta *laket* ez dakit noraino kontsidera ditzakegun aditzak (bigarrena *gusta(tu)*-ren (*nor-nori*) tankerako aditz psikologikoa bide batez esanda). Espekulazio honen indargarri hor daude Sarasolak (1984) dakartzan *atsegin(du)* eta *laket(u)*, *laketarazi* bezalakoak.
- Interesgarri* berri honen ondoan, *interesa(tu)* dugu baina argi dirudi adjektiboa aditzetik zuzenean eratorzeko ezintasunak. Hala ere, ezin uka aditz hau aditz psikologikoa dela eta agian aditsoinean ageri den [a]-rekiko (cf. *interesa(tu)*) interferentziagatik ez dela *interesagarri* (!) erabiltzen.
- xarmantgarri* ere agian *xarma(tu)* aditzetik erator liteke baldin salbuespena edota forma pleonastikoa (horra hor *xarmant* bera) ez balitz; baina argi dago aditz psikologikoa dugula berriz ere.
- Tamalgarri* eta *mesedegarri* ez dakit noraino diren asmazioak edo analogiak; uste dudanez, lehena egon badagoen (ikus HLEH: 1015) *tamal(du)* "nahigabetu" aditzetik erator daiteke edota, osterantzean, *tamal eduki* aditz esapidetik; eta bestea *mesede(tu)* eta *mesede egin* aditzetatik (ikus HLEH: 785); modernoa ei den *errentagarri*-k berak ere *errenta(tu)* aditzean (HLEH: 322) izan lezake iturburua.
- Azpigarri* izenak eta *eredugarri*, *zirrargarri* eta *onuragarri* adjektiboek, argi eta

(19) Arriagak (1960) ere aipatua: "*Cansagarri* ... Pesado, insistente" (53. orr.).

garbi, ez dute jarraitzen *garri*-dun gainerako formen moldea; beude, beraz, salbuespen argitzat.

- f. *Negargarri* eta *barregarri* bezalako adjektiboek, berriz, *izen + egin* aditzen auzian sartzen gaituzte, eta berau nahiko gai korapilotsua da berez. Edozelan ere, hauek kausatibotik eratorriak dirudite, *izen + eragin* bezalako aditz batetik, irazkin negargarri edo barregarri batek negar eragiten edo barre eragiten baitu, nolabait esateko. Eta akaso, *negar eragingarri* eta *barre eragingarri* bezalako hitzen bitxitasuna (baina ez ezintasuna) da *negargarri* eta *barregarri* egotearen arrazoia.²⁰
- g. *Gogoangarri* nahiko adibide berezia da *gogoan* postposizio sintagma delako, ez aditz ez izen-adjektibo; agian “gogoan izan/eduki” bezalako aditz esapide batetik eratorriko litzateke.

Honenbestez, ematen du modu zuzenean aditzoin batetik eratorriak ezin izan daitezkeen adibide bakarrak lauzpabostera edo mugatzen direla (*interesgarri*, *azpigarri*, *eredugarri*, *onuragarri*, *zirrargarri* eta agian *xarmentgarri*).²¹ Nolanahi ere, ez dira asko, ez dute talde bateraturik osatzen, eta ez dirudi salbuespen sistematikotzat edo susmagarritzat jotzeko arrazoirik dagoenik ere, nire ustez behintzat. Beraz, lasai asko berretsi eta behin-betikotu ahal dugu (10)-ean behin-behinean adierazitakoa:

(10) *garri*, I/Adj, +A__

Hots, *garri* aditz atzizki argia da.

2.6. *Garri*-ren nortasun krisia: nolako hitzak sortzen ote ditut?

Orain arte ez diot heldu *garri*-ren bidez sortzen diren hitzen kategoria zehazteari. Eta ohiko anbiguitateari eutsi diot, berez izenak eta adjektiboak bereizterik ez balego bezala.

Argi dago, hala ere, *garri*-k sortzen dituen hitz batzuk ezberrik gabe izenak direla, beste batzuk adjektiboak direla, eta hirugarren batzuk bata zein bestea izan daitezkeela:

- (29) a. Ohe-aldagarri berriak erosi ditugu. (Izena)
 b. *Euskarri* sendoa behar du mahai honek. (Izena)
 c. Jokabide *lotsagarria* izan da zurea. (Adjektiboa)
 d. Musika *lasaigarria* maite dut, ez rokanrola. (Adjektiboa)
 e. Lorik egin ezean, hobe duzu *lasaigarri* gogor horietako bat hartzea. (Izena)

Argitzeke dagoena da ea balio biek emankortasun berdina duten gaur egun. *Emankorra* hemen Lieber-en (1992) zentzuan erabiltzen dut, alegia, emankorrak aldez aurretik ezin konta ahalezkoak diren eta hiztunak oharkabean sor ditzakeen formak dira. Lieber-en arabera, oharkabean sortuak izateak esan nahi du hitzaren sorketa ez dela deigarria edo bitxia (esaterako inor ez da harrituko izen arrunt bati *tasun* atzizkia gaineratzeagatik). Emankorrak ez diren morfemek *ere* balio izan dezakete hitz be-

(20) *Irri e(ra)gingarri* Larrasketek badakar: “Jáuna, egiá [dũ]zũ, nígar egingári [dũ]zũ éne ofiziúa” (Larrasquet 1931: 235). Bestalde, *barre eragin* bezalako aditz kausatiboek aditz psikologikoen itxura dute.

(21) Kintanaren (1980) *arriskugarri* (?) (ikus 8. oharra) eta *essipengarri* (???) plegu honetakoak lirateke; azkena ez dakit hitz posiblea den ere.

rriak sortzeko, baina orduan hitzok bitxiak, guztiz deigarriak edo arbuigarriak egingo zaizkie hitzunei.²²

Emankortasuna horrela ulerturik, iruditzen zait *garri*-ren adjektibo balioa eman-korra dela egun, lehen (27)-ko adibideek agerian utzi dutenez. Ez dago ezer arraro edo bitxirik *filme flipagarri bat* edo *gertaera aluzinagarri bat* bezalako espresioetan, *flipa(tu)* edo *aluzina(tu)* aditzak eurak ez badira (baina gazteek erraz onartuko dituzte). Ordea, norbaiti txantxetan *aurkigarria* erakusteko edota erosi berri dudan *aipagarria* erakustera noala esaten badiot, aurpegikunean harridura baino ez da izango, izen horiek *ikasiak* edo ez dituelako. Agian, ekinaren ekinez, sinetsi egingo dit *aurkigarria* pertsonen eta gertaeren datuak aurkitzen dituen liburu, jolas edo CD-roma dela, eta *aipagarri bat* zita ezagunen bilduma bat edo dela; baina harridura izango da nagusi azken batean.²³

Honekin erakusten da *garri*-dun adjektiboak *berez eta obarkabeen* sortzen ditugula behar izanez gero (eta argumentu/osagai-egituraren aldetik gero ikusiko ditugun baldintzak betez gero), baina ez dela beste horrenbeste gertatzen izenekin. Are gehiago: *garri*-dun izenek, lexikalizatuta daudelako edo, batzuetan jatorrizko aditzarekin lotura ilunxea duen esanahia izan dezakete agian; adjektiboekin, berriz, ez da eskuarki horrelakorik aurkitzen.²⁴ Norbaitek ibaia igarotzeko *pasagarria* behar dugula esanez gero, ez dugu agian ulertuko harik eta erdarazko *pasarelaz* ari garela argitu arte; beste horrenbeste *berogarri*-rekin berokiaz ari garela argitu ezean edota *jangarri*-rekin; eta Azkueri (1905) sinesten badiogu, *begiratu*-k “babestu” esan nahi duela jakinda ere *begiragarri bat* zer den azaltzeko *preserbagailu* (ala *preserbagarri*?) sinonimoa eman beharko diogu bati baino gehiagori. Ostera, “lan hau akigarria dela” ulertzen ez duenari nahikoa dugu *aki(tu) = neka(tu)* azaltzea; edo *nardagarria* ulertarazteko, nahikoa dugu *narda(tu) = nazka(tu), nabigabe(tu)* ekuazioa ematea. Bestela esanda, *berogarri* izena (“beroki” besteak beste) ulertzen ez duenak hitz oso bat ez dakiela edo berak erabiltzen ez duen hitz baten aurrean dagoela pentsatzen du *bero(tu)* zer den jakin arren; baina *akigarri* adjektiboa ulertzen ez duenak *aki(tu)* aditza ez dakiela pentsatzera jotzen du.

Nire ustez, arrazoinamendu hau *garri*-ren adjektibo balioa bizirik dagoelako eta emankorra delako seinalea da; *garri*-ren izen balioa, ostera, eihartuta dago, *garri*-dun izenak kopuru jakin batera mugatu ohi dira eta banan-banan ikasi behar izaten ditugu, hitz eratorrigabeak balira bezala. Eta teknologiak eskatuta izen berriak sor daitezkeen arren, ez dut uste hitzunen bat-bateko sorketak izaten direnik.

Honenbestez, hemendik aurrera *garri*-k adjektiboak besterik ez dituela “emankorki” sortzen suposatuko dut, eta eztabaida horretara mugatuko dut:

(10') *garri*, Adj, +A__

Garri-ren izaera argiturik, goazen orain balio bien hipotesia deuseztatzea.

(22) Lieber-ek emankortasuna neurtzeko irizpide estatistiko-matematikoa ere proposatzen du, hemen jarraitu ez dudana. Konprobazioa, hortaz, egin liteke. Honetaz guztiaz ikus Lieber (1992: 1-9).

(23) *Aurkigarri* = aurkibide, Ziburuko Erxeberrik. Ez da guztiz asmarua beraz.

(24) Salbuespenak *ikaragarri* eta *izugarri* lirarteke; biak erabiltzen dira *oso handi*-ren adierarekin baita graduatzaile gisa ere.

3. *Garri*-ren egia: nola bi balioak bat bera diren

Orain artean funtsean adjektiboak sortzen dituen *garri* atzizkia *aditz* morfema dela erakutsi dugu: horretara bultzatu gaituzte bai gramatika azalpenean beharrezko den trinkotasunak, bai fonologiak (zalantzazko zenbait kasu argitu dituen neurrian), bai aditz tipologiak, bai adjektibo berrien oinarria zein izaten den aztertzeak. Atal honetan, aldiz, *garri*-ri atxiki izan zaizkion balio biak (*aktiboa* eta *pasiboa*) bat bera izan daitezkeela erakusten saiatuko naiz. Argudioaren izaera argia da: lehenengoz ikusi egin behar da nolako aditzak diren *garri* onartzen dutenak (balio batean eta bestean), eta gero argitu egin behar da bi aditz motak lotzen dituen fakore amankomunik ba ote dagoen; Belletti eta Rizzi-ren ikerlanean (1988, 1991) oinarrituaz lortuko dugu erakustea badagoela faktore amankomun bat *garri* morfema onartzen duten aditz guztietan: *garri*-dun (izen-)adjektiboaren kanpo argumentua beti da oinarrian dagoen aditzaren lehen barne argumentua edo S(akoneko)-Egiturako osagarria, nola-bait esateko. Baina goazen zatika.

3.1. *Garri* onartzen duten aditzak

Esan bezala, *garri aktiboaz* eta *pasiboaz* hitz egiten da:

(30) a. aipa(tu) — aipagarri	c. <i>Mirenen artikulua</i> aipagarria da.
b. Jonek <i>Mirenen artikulua</i> aipatu du.	
(31) a. asper(tu) — aspergarri	c. <i>Filmea</i> zinez aspergarria zen.
b. <i>Filmeak</i> asper(tu) egin nau.	

(30)-ean ezin hobeto nabarmentzen da *aipagarri* bezalako adjektiboa *aipa(tu)* aditzaren osagarri litzatekeenari buruz predikatzen dela; balio "*pasiboa*" beraz. (31)-n, ostera, *aspergarri* bezalako adjektiboa *asper(tu)* aditzaren subjektua litzatekeenari buruz predikatzen da; balio "*aktiboa*" beraz.

Nolako aditzak dira balio bata eta bestea eragiten dituztenak? Balio *pasiboa* eragiten dutenen artean sail bi edo egin daitezke: (a) aditz iragankor arruntak, eskuarki egile-thema θ -errol saredunak; eta (b) *temere/gorrotatu* tankerako (ikus Belletti & Rizzi 1988) aditz psikologikoak,²⁵ eskuarki esperimintatzaile-thema θ -errol saredunak:

- (32) a. Aditz iragankor arruntak (*egile-thema* interpretaziodunak): aipa(tu), agur(tu), alda(tu), azter(tu), barka(tu), begira(tu), edan, egin, erabil(i), entzun, eskura(tu), ezagu(tu), eztabaida(tu), gaitzets(i), garbi(tu), gogora(tu), gomenda(tu), ikus(i), irakur(ri), jakin, jan, konta(tu), lauda(tu), onar(tu), sinets(i), susma(tu), toles(tu), txalo(tu), uki(tu) (*egile-lokatibo*), uler(tu), zenba(tu).
- b. Aditz iragankor psikologikoak (*nork = esperimintatzailea*): adora(tu), auhenda(tu), arbuia(tu), deitora(tu), desira(tu), eraman, erdeina(tu), gorrota(tu), higuin(du), jasan, lamenta(tu), maita(tu), mirets(i), paira(tu).

Talde honen barruan sar litezke agian iragankorrak izan gabe aditzaren zerez (*zerekin*) /*nori/non* osagarria adjektiboaren subjektu bihurtzen dutenak, hala nola:

(25) *Temere*, *preoccupare* eta *piacere* aditzak hartzen dituzte aipatu autoreek prototipikotzat; nik, berriz, *gorrota(tu)*, *kezka(tu)* eta *gusta(tu)* erabiliko ditut, itzulpen zehatzari muzin eginez.

- (33) a. balia(tu): x-z baliatu —> x baliagarri
 b. bizi izan: x-n bizi izan —> x bizigarri²⁶
 c. fida(tu): x-z fidatu —> x fidagarri
 d. erruki(tu): x-z edo x-ri errukitu —> x errukarri/ errukigarri
 e. ohar(tu): x-z edo x-ri ohartu —> x ohargarri
 f. urrikal(du): x-z urrikaldu —> x urrikalgarri²⁷

Balio *aktiboa* eragiten dutenen artean multzo nagusi bi edo ikusten ditut: batetik *preocupparelkezka(tu)* (baina baita *piacere/gusta(tu)* ere) itxurako aditz iragankor psikologikoak, eskuarki thema-esperimentatzaile theta-errolodunak; eta bestetik bitarteko (inoiz lokatibo?)-thema interpretaziodunak:

(34) *Aditz psikologikoak (thema-esperimentatzaile):*

a. *nor-nork* erakoak (*nor* = esperimentatzaile): ardura(tu), asper(tu), beldur(tu), debeia(tu), diberti(tu), engaina(tu), entretenei(tu), erakar(ri), erdira(tu), ernega(tu), ero(tu), espanta(tu), estu(tu), ets(i), gal(du), gogai(tu), gogobete, harri(tu), harro(tu), haserre(tu), hunki(tu), ikara(tu), irain(du), ito, izu(tu), kalte egin/kalte(tu), kezka(tu), kilika(tu), laido(tu), lasai(tu), laz(tu), lilura(tu), lotsa(tu), min(du), nahas(tu), nazka(tu), neka(tu), okazta(tu), pena(tu), poz(tu), samin(du), seduzi(tu), sorgin(du), sor(tu), sumin(du), su(tu) (?), tenta(tu), trista(tu), txundi(tu), zora(tu), zuzper(tu).

b. *nor-nori* erakoak (*nori* = esperimentatzaile): damu(tu), gusta(tu), interesa(tu), laket, urrikal(du), ...

(35) *Bestelako aditz iragankorrak*²⁸

a. (*bitartekoa-thema* θ -errolodunak): ager(tu), ahaz(tu) "ahaztarazi", akuila(tu), altxa(tu), apain(du), arin(du), astun(du), atzera(tu), aurrera(tu), azkar(tu), babes(tu), balaka(tu), baskula(tu), begira(tu) ("libratu/ salbatu"), behaztopa(tu), berandu(tu), bera(tu), bero(tu), (gogo-)bete, biguin(du), bizi(tu), bultza(tu), dei(tu),²⁹ deklaratu, (des)ohara(tu) desuger(tu), dilui(tu), disolba(tu), eder(tu), eragin, eragotz(i), erakuts(i), erna(tu), estal(i), eutsi, ezeztatu, freska(tu),

(26) "Bertan bizitzeko baldintzak betetzen dituen lekua" adierarekin. Berriro ere Azkuek (1905) jasotzen du Uriarteren adibide hau.

(27) *Urrikal(du)* aditzak ere *nor-nori* komuntadura onartzen du baina erukiaren esperimentatzaile *nori* zein *nor* bezala ager daiteke:

(i) a. Jauna, urrikal zakizkit (HLEH: 1072).

b. Entzun nau Jaunak, eta *urrikaldu natzaio* (ibidem).

Ni *urrikalgarria* banaiz, baliteke ni Jaunari urrikaltzea ((ib) adibidean)... Kasu honetan, *urrikalgarri* "aktiboa" izango litzateke.

(28) Aditz batzuk muga-mugan daude. Esaterako, (35a) multzo honetako aditz batzuek badute erabilera psikologikoa, deskribatzen duten gertaerak gizaki bati zuzenean eragiten dionean; horien artean sartzen dira, oker ez banago, *akuila(tu)*, *bero(tu)*, *bizi(tu)*, *erna(tu)*, *ito*, *itsu(tu)*, *piz(tu)*. Ikus:

(i) Hainbat kalteren haste eta pizgarri den alfertasuna (Axular).

(ii) (horrelako desegokikeriak)... pizgarri eta pozgarri gertatzen zaizkit aukeran.

(HLEH: 935-936-tik hartuak).

(i) adibidean, alfertasunak *hainbat kalte* pizten du (non "hainbat kalte" = thema), baina (ii)-n, berriz, (horrelako desegokikeriak) *ni* pizten/pozten naute (non "ni" = esperimentatzailea).

(29) Sarri irangaitzat hartzen bada ere, *dei(tu)* iragankortzat hartzen dut. Argudioa da osagarria onartzen duela:

(i) Jesusen oihuak edonon entzun ziren, Jainkoaren deigarri.

gazi(tu), gehi(tu), geldi(tu), gorde, goza(tu), handi(tu), hil, hoz(tu), isola(tu), ito, itsu(tu), jaso, kita(tu), kutsa(tu), labain(du), labur(tu), lagun(du), lerdend(du), leun(du), lirain(du), mehatxa(tu), on(du), oroi(tu), osa(tu), piz(tu), sendo(tu), traba(tu), txiki(tu), zabal(du), zula(tu)

b. *besterik*: komeni izan (*thema-onuraduna*)

Ezagun denez, (32b) saileko *temere/gorrota(tu)* eta (34a) saileko *preoccupare/kezka(tu)* aditz psikologiko mota bien artean dagoen aldea da batean subjektua esperimenteratzaile argumentua dela, bestean berriz *thema* argumentua; hirugarren aditz psikologiko mota ((34b) saileko *piacere/gusta(tu)* delakoa) euskaraz *nor-nori* bezala azaltzen da *thema* delarik *nor* argumentua:

- (36) a. *Kepak* filmeak maite ditu. (Kepa = esperimenteratzaile)
 b. Filmeak *Kepa* aspertu zuen (Kepa = esperimenteratzaile)
 c. *Kepari* filmeak gustatzen zaizkio (Kepa = esperimenteratzaile)

Levin (1983) ongi ohartu zenez, *kezka(tu)*-ren tankerako aditz psikologikorik gehienek ("verb of emotional reaction" deitu zien berak), *kausatibo/antikausatibo* bikoiztasuna erakusten dute eta bikoiztasun hau *nor-nork/nor* bereizketarekin parrakatzan da:

- (37) *Kausatiboak*:
 a. Norbaitek atea {apurtu, ireki, itxi, zuritu} du.
 b. Arazo honek Ana {arduratu, aspertu, berotu, harritu, haserretu, nazkatu, ...} egin du.
Antikausatiboak:
 c. Atea {apurtu, ireki, itxi, zuritu} da.
 d. Ana {arduratu, aspertu, berotu, harritu, haserretu, nazkatu, ...} egin da.

Interesgarria da gertakari hau, Zubizarretak (1992) dioenez, ingelesez aditzok ez baitute bikoiztasun hau ia inoiz erakusten hiruzpalau salbuespen kendurik:

- (38) a. *they amazed/amused/angered/annoyed/astonished/...
 b. She worried/ freaked out/ relaxed/ hurt³⁰ (Zubizarreta 1992: 232)

Hain zuzen ere, horixe da Zubizarretak ingelesezko aditz psikologiko hauen azterbide kausatiboaren (hots, batez ere Pesetskyren 1995) aurka jotzeko darabiltzan argudioetariko bar. Euskaraz ez da argudioa betetzen³¹ eta, beraz, *a priori* ezerk ez du oztokatzen *kezka(tu)* eta kide diren euskal aditzak kausatibo/antikausatibo bikoizketak agertzen dituzten *ireki* eta *bil* bezala aztertzea.³²

(30) Pesetskyren (1995: 73) arabera, *worry*, *puzzle*, *grieve*, *delight* aditzak ere eite honetakoak lirarteke.

(31) Ez dut uste, hala ere, euskarazko datu hau Pesetskyren aldekoa denik nahitaez. Bestalde, onartu behar ingelesez bezala egitura iragankorrak baduela *thema* argumentua Po(stposizio)-S batekin azaltzeko aukera:

(i) Ana {arduratu, aspertu, berotu, harritu, nazkatu, ...} egin da arazo {honetaz/honekin}.

(ii) The children are {amused/ bored/ interested} {at/ with/ in} John's stories.

Zubizarretak dio *adjectival passive* delakoan ((ii)-n alegia) soilik azaltzen direla aditz hauen argumentu-egitura islatzen duten proposizioak.

(32) Azalkizun da hala ere zein den oinarritzkoa, zein eratorria eta zertan den ingelesaren eta euskararen arteko aldea. Zubizarretarentzat egitura kausatiboak oinarritzkoak dira eta antikausatiboak

Bestalde, ohartarazi nahi dut (35)-eko aditzek, hau da bitarteko-thema interpretaziodunek, onartu egiten dutela egile-thema argumentu-egitura oro har, baina bitarteko-thema adieran soilik da zilegi *garri* morfema agertzea. Berau argitzeko, errepara diezaiegun ondoko perpaus multzo bie:

(39) a. Jonek hutsunea bete du.	/ * Jon izan da hutsunearen betegarria
b. Jonek emaztea ito zuen.	/ * Jon itogarria izan zen.
c. Jonek asko lagundu dit.	/ * Bera nire lagungarria izan da.
d. Jainkoek itsutu egin zuten Ulises	/ * Jainkoak (Ulises-en) itsugarriak izan ziren.
e. Argazkiak erakutsi ditut	/ *Argazkien erakusgarria izan naiz.
(40) a. Eztiak edonor betetzen du.	/ Eztia janari betegarria da
b. Etxeko giroak emaztea itotzen zuen.	/ Etxeko giroa itogarria zen.
c. Jonen hitzek lagundu egin naute.	/ Bere hitzak lagungarriak izan dira.
d. Argiak Ulises itsutu zuen.	/ Argia Ulises-en itsugarri suertatu zen.
e. Argazki hauek Ruandako egoera erakusten dute. /	Argazki hauek Ruandako egoeraren erakusgarri dira.

Agi denez, (39)-n *garri* atzizkidun adjektiboa ez da egokia aditzaren *egile* litzatekeen izen sintagma batez predikatzen; bai, oster, aditzaren *bitarteko* θ -errola izango lukeen argumentu batez predikatzen, (40)-ko adibideetan ikus daitekeenez.³³ Esaterako: (39a)-n Jon betetzaren egilea bada, ezin izango da (hutsunearen) *betegarria* izan (*betetzaillea* edo, bai); (40a)-n, berriz, ezta ez da egilea, betetzaren bitartekoa baizik, eta betegarria izan daiteke, noski. (39b)-n Jon ezin da emaztearen itogarria izan, beronen hiltzaile eta itotzaile izan bada; baina giroa (beraz, ez egile bat) izan bada emaztea ito duena, giroa itogarrizat jo dezakegu, itotzearen bitarteko edo lekutzat (modu metaforikoan izan arren). Irakurleak berak konprobatuko duenez, goiko (39/40c-e) adibideen azalpena berdintsua da.

Azkenik, aipatzekoa da badaudela aditz batzuk egile-thema argumentu-egitura ezezik bitarteko-thema argumentu-egitura ere onartzen dutenak. Horrelakoetan espero litekeena da balio *aktiboa* zein *pasiboa* biak onartzea: "... en algunos casos es perfectamente indiferente entender la palabra tanto en uno como en otro sentido" (Villasante 1974: 81). Agian horixe dugu honelako aditzekin gertatzen dena:

eratorriak. Grimshaw-entzat (1990) berdin, baina antikausatibizazioak kanpo argumentua eskatzen du, eta *frighten*-en kide diren aditzek ez dute holakorik. Pesetskyk (1995) aditz kausatiboak hiru sailetan banatzen ditu: *ERAGILE* zero-morfema syntaxian atxikitzen zaien aditzak, lexikoian atxikitzen zaien aditzak, eta *ERAGILE* morfemarik gabekoak. *Kezka(tu)*-ren moduko euskal aditz psikologikoez ez dut uste lehen edo bigarren taldean sartzeko baldintzak betetzen dituztenik. Ikus honetaz 4.4.1 atala.

(33) Horrek ez du ukatzen *garri* kasu batzuetan *le* edo *tzaile* morfemen antzekoa ez izatea:

(i) Sustantzia {kutsagarriak/kutsatzailleak} debekatuta daude.

(ii) Sudurkaritasuna ez da euskal bokalen tasun {bereizgarria/bereizlea}

Bistan da euskara modernoan *-le/-tzaile* morfemak aditz iragankor edo ez-ergatibo baten subjekturasunarekin daudela lotuta. Horra hor arruntak bihurtu diren gramatika {*sortzaillea*, *arau-emailea*}, indar {*bateratzaille*, *sakabanatzailleak*}, *erakusle*, *adierazle*, eta abar. Dena dela susmoa dut bitarteko subjektua duten aditzetatik arruntagoa izan dela *garri*-dun izen-adjektiboak eratortzea, *le/tzaille*-dunak baino. Ikus honetaz Azkarate (1995).

- (41) *Balio aktiboa zein pasiboa* eragiten duten aditzak:
 adieraz(i), argi(tu), bereizi, gogora(tu), gomuta(tu), kondena(tu), kontso-
 la(tu), luza(tu), pasa(tu) (?), salba(tu), seinala(tu), urra(tu)

Oker ez banago, *garri*-dun formen balio *pasiboa* aditzak egile-thema interpretazioa duenean sor daiteke soil-soilik; eta forma *aktiboa*, oro har aditzokin arruntagoa dena, bitarteko-thema interpretazioa duenean. Ikus:

- (42) a. *Hizketek* (= bitartekoa) luzatu egin dute lana.
 a'. Lanaren luzagarri diren hizketak... (HLEH: 748)
 b. *Ugazabek* (= egilea) lana luzatu dute.
 b'. * Lanaren luzagarri diren ugazabak...
 c. *Guk* (= egilea) ezin dugu *mahaia* (= tema) luzatu.
 c'. Mahaia ez da luzagarria.
- (43) a. *Gertaera hauek* (= bitartekoa) frankismoa gogoratzen digute.
 a'. Gertaera hauek frankismoaren gogoragarri suertatzen dira.
 b. *Jonek* (= egilea) frankismoa gogoratzen du oraindik ere.
 b'. * Jon frankismoaren gogoragarria da oraindik ere.
 c. Oraindik ere *Burgosko epaiketa* (= tema) gogoratzen dugu euskaldunok (= egilea).
 c'. Oraindik ere Burgosko epaiketa gogoragarria da euskaldunontzat.

(43b-c)-n ikusten denez, gertaera gogoragarria norbaitek, esperimentatzaile (*gogoratzaille*) batek gogoratzeko modukoa izan daiteke; (43a)-ren arabera, berriz, gertaera edo tresna bat, baina ez gogoratzaille bat, gogoragarri gerta daiteke gertaera / tresna horrek guri zerbait gogoratuz (= "gogaraziz") gero. Arrazoinamendua arazo barik luzatzen da (42)-ko adibideetara eta, okerrik ezean, goiko (41-eko) aditzera-ra.³⁴ Baina iparra ez dezagun gal: hirugarren aditz multzo hau beste multzo bien uztarketa baino ez da.

Hortaz, aurrerantzean bost aditz-mota edo bereiziko ditut: (32a) tankerako aditz iragankor arruntei *aipa(tu)* saila esango diegu; (32b)-ko esperimentatzaile-thema aditz iragankor psikologikoei *gorrota(tu)* saila esango diegu; (34a)-ko tema-esperimentatzaile aditzei *kezka(tu)* saila, eta (34b)-koei *gusta(tu)* saila; azkenik, (35)-ekoak *erakuts(i)* sailekoak izango dira. Eskema bidez:

- (44) *Garri* atzizkia onartzen duten aditzen sailkapena
Garri pasiboa
 1. a. Aditz iragankor arruntak (egilea-thema): *aipa(tu)* saila
 b. Aditz iragankor psikologikoak (esperimenta.-thema): *gorrota(tu)* saila
Garri aktiboa
 2. a. Nor-nork aditz psikologikoak (thema-esperimentatzailea): *kezka(tu)* saila
 b. Nor-nori aditz psikologikoak (thema-esperimentatzailea): *gusta(tu)* saila

- (34) Ohar bedi *pasagarri* balio *aktiboan* izena baino ezin dela izan:
 (i) denbora-pasagarri atsegina, ibaiaren pasagarri zaharra, ...
 (ii) * pentsamendu (denbora)-pasagarriak...

3. Bitarteko subjektua duten aditz iragankorrak: *erakuts(i)* saila

3.1. Laburbilduaz esan dezakegu (a) *garri*-ren balio *pasiboa* delakoa aditz iragankor arruntekin (eskuarki egile-thema θ -errodun saredunak) eta *temerel gorrota(tu)* itxurako aditz psikologikoekin (esperimentatzaile-thema θ -errodunak) aurkitzen dugula, eta (b) *aktiboa preocuparel kezka(tu)* (eta *piacere! gusta(tu)*) (thema-esperimentatzaile θ -errodun) aditz psikologikoekin eta bitarteko-thema argumentu-egitura onartzen duten aditz iragankorrekin. *Aktiboa* etiketa, zentzu honetan, erabat desegokia dugu balio *aktiboa* duten izen-adjektiboetan benetako egilerik ez dagoelako, thema edo bitarteko (eta akaso lokatibo) argumentu bat baizik. Hala ere, azalpena errazteagatik “*aktibo*” etiketa jarraituko dut erabiltzen. Ikusirik balio *aktiboa* agertzen duten bigarren aditz motak eskuarki bitarteko θ -errola eduki behar duela ez da harriztekoa Azkuek *garri* euskalki batzuetan *gailu*-ren parekotzat jo izana.

3.2. Zer dute amankomunean *garri* onartzen duten aditzek?

Begi bistan dago aurreko azpiatalean aipatu eta agertu diren aditz mota guztiek konpartitzen dutela funtsezko ezaugarri bat: normalean DS diren argumentu bi dituztela. Generalizazioa eginez:

(45) *garri* atzizkia DS argumentu biko aditzei lotzen zaien morfema da.

Generalizazio honek berez dakar argumentu bakarra duten aditzek *garri* inoiz ez onartzea. Nik dakidala, hori egia da oro har, aditz iragangaitz arruntek (ez-akusatibo zein ez-ergatibo) ez dutelako *garri* onartzen (46)-k erakusten duenez:

(46) *borrokagarri, *bukagarri, *dantzagarri, *dimitigarri, *egongarri, *erorgarri, *etorgarri, *funtzionagarri, *hasigarri, *ibilgarri, *igogarri, *irakingarri, *irtengarri, *izangarri, *jaiogarri, *jardungarri, *joangarri, *jokagarri, *mintzagarri, *oihukagarri,...³⁵

Zalantza dagokeenean *garri*-dun adjektiboa beti eratortzen da aditzaren adiera kausatibotik, (47)-n nabarmendu dudana bezala:

(47) a. hilgarri: “(zerbait/norbait) hiltzen duena”
 b. geldigarri: “(zerbait/norbait) gelditzen duena”
 c. atzeragarri: “(zerbait) atzeratzen duena”

(35) Salbuespen bakarrak, nik dakidala, hauek dira:

- (i) izenak: *jaus(i)garri* “estrapozu”, *jolasgarri*, *irauagarri* (“irauarazten duena”) (HLEH-tik denak)
 (ii) adjektiboak: *irauagarri* (“irauten duena”), *jolasgarri* (HLEH-tik biak).

Izenek ezin dute definizioz (ikus 2.6) kontradibideak izan (gainera HLEH-ren arabera ematen du *jaus(i)garri* eta *irauagarri* nahiko marjinalak direla). Edonola ere, ohar bedi irakurlea (i)-(ii)-ko adibideak *kausatibotik* (ergo adiera iragankoretik) eratortzen direla: *jaus(i)garri*-k “norbait {jausarazten/ ??jausten} duena” esan nahi du; *jolasgarri* batek “norbait {jolastarazten/ ??jolasten} du”, eta abar. *Irauagarri* adjektiboa da aditz ez-ergatibo hutsetik eratortzen den bakarra, eta HLEH-ren (576. orr.) arabera Larramendik jasoa (asmatua?) eta Mendiburuk erabilia da.

Azterketa sakonagorik ezean, izen-adjektibook lexikalizatzea heldu ez diren balizko {**jaus(i)*, **jolas(tu)*, **irau*} aditz kausatibo (eta horrenbestez) iragankoretatik erator litezke; ez da ahaztu behar lehen bien antzekoak diren *jaiis(i)*-k eta *josta(tu)*-k badutela erabilera iragankorra.

- d. altxagarri/jasogarri: "(zerbait) altxatzen duena" (cf. Echebarria 1966: 360)
 e. argigarri: "(zerbait) argitzen duena"

Bestetik, egia esan, sumatu ere egiten dut (45)-ek bigarren predikzio hau egiten duela: eskuarki hiru argumentu eskatzen dituzten aditzek ezingo dutela *garri* onartu. Uste dut predikzioa zuzena dela, honakoek ez baitirudite adjektibo onargarriak:

- (48) ?? erosgarri, ?? salgarri, *emangarri,³⁶ ?? esangarri, *eskagarri, *eskaingarri, *ipingarri, *jasogarri ("errezibi(tu)" adieran), *kokagarri, *uzkarri/uzgarri ...

(48)-ko adjektiboak erraz onartzen edo eta begi onez ikusten dituen hiztunik ez dut nik topatu.^{37, 38}

Baina begi bistan dagoen funtsezko generalizazio hau gaudituz, atera al gaitzke *pasibo/aktibo* bereizketa tradizionalaren hatzaparretatik? Nire erantzuna baiezkoa da, eta giltzarria Belletik eta Rizzik (1988) *preoccupare/kezka(tu)* eta *piacere/gusta(tu)* bezalako aditzetarako egindako proposamenean datza: alegia, bi aditz mota hauetan subjektu gunean azaltzen den DS subjektu eratorria dela, S-Egituren aditzaren barne argumentua edo osagarria. Bestela esanda, bi aditz sailok nolabaiteko aditz ez-akusarriboak direla. Beronen argigarri, (50)-en irudikatzen dira aditz mota bi hauek sortzen dituzten S-Egitureak, (49)-ko perpausei dagozkienak:

- (49) a. *Questo* preoccupa Gianni = *Honek* Gianni kezkatzen du
 b. A Gianni piace *questo* = *hau* Gianniri gustatzen zaio

Temere/gorvota(tu) tankerako aditz psikologikoen, ostera, aditz iragankor arrunten antzera jokatzeko dute; beraz, subjektu gunea beterik dago S-Egituren bertan, hasieratik:

- (51) Ginni ama *questo* = Giannik hau maitatzen/maite du.³⁹

(36) A. Eguzkitzak diostanez, ba omen dira *pena-emangarri* eta *asper-emangarri* adjektiboak. Irakurlea ohartuko denez, adjektibo biok ez dute zerikusirik emate hutsarekin, pena-eman eta asper-ematearekin baino. Hau da, aditz (esapide) psikologiko birekin:

- (i) Quién sabe dónde *ikusiteak* (= thema) {pena, asper} ematen dit (*ni* = penaren/asperraren esperimenteratzailea)

Hor *pena eman*-en ordez beste edozein aditz psikologiko (*asper(tu)*, *trista(tu)*, *nazka(tu)*) erabil liteke esanahia larregi aldatu gabe.

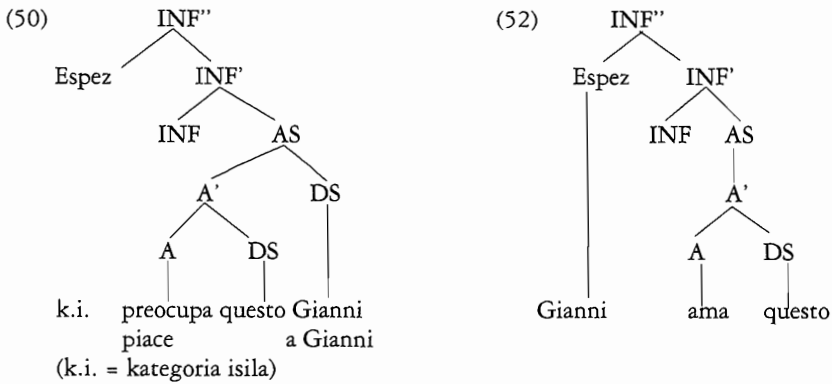
(37) Ikasle batek ohartarazten dit *esangarri* onargarria egiten zaiola "esanguratsua" adierarekin (hots: adierazpen horrek asko esan nahi du / adierazpen hori esangarria da). Hala izatera, argi dago kasu honetan *esan* aditzak argumentu bi besterik ez dituela.

(38) Harrigarriro *esangarri*, *eskagarri*, *eskaingarri*, *erosgarri*, *salgarri* Kintanaren (1980) hiztegian aurkitu dituzte; berak asmatuak edo direla daukat. Bestalde, onartu behar aditzok bi argumenturekin ere erabil daitezkeela, baina hirugarrena sintaktikoki presente eta isilik dagoelarik:

- (i) a. Jendeari; laguntza eskaini diot e_1 euskara ikasteko.
 b. e_1 laguntza eskaini dut e_1 euskara ikasteko.

Edonola ere, argumentu biko aukera izateak erraztu egin lezake agian *garri* atzizkia onartzea. Baina aditzak halabeharrez hiru argumentu hartzen dituenetan guztiz ezina dirudi *garridun* formak (cf. **kokagarri*).

(39) B & R-ren azterbideak ez du bere gain hartzen AS barneko subjektuaren hipotesia. Txikike-riak alde batera utzita, kontua da (50)-en benetako kanpo argumenturik ez dagoela, hots [Espec, A] gunea (berau baldin bada subjektu ez-eratorriaren jatorrizko gunea) hutsik edo dagoela, eta (52)-n, berriz, badago. Bestetik, baliteke zentzu hertsian *Gianni*-k (50)-en [espez, A] gunea betetzea; edozein kasutan, guri ardura diguna hauxe da: eratorpenaren momenturen batean *Gianni*-k, azaleko osagarria izanda ere, *questo* (= azaleko subjektua) o-komandatzeko duela.

Erakusten badugu *garri*-ren balio *aktiboa* eragiten duten aditzek hain zuzen ere azken batean eta sakonean (50)-eko egitura dutela, argi geratuko da (50) eta (52)-ko egitura biek eta *garri*-ren balio biek zein zerikusi sakona duten: *garri* atzizkiak egiten duena da berak oinarriztat duen aditzaren lehen osagarria kanpo argumentu edo subjektu bihurtzea. Alegia:

- (53) a. Jonek [A' *hau* aipatu] du → *hau* aipagarria da
 b. Jonek [A' *hau* maitatzen] du → *Hau* maitagarria da
 (54) a. [AS [A' Ana [A' *honek* lotsatzen]]] du (SE) → *hau* lotsagarria da
 b. [AS [A' Mireni [A' *hau* gustatu]]] (SE) → *hau* gustagarria da

Baina oraingoz ez dugu ezer erakutsi; has gaitzen bada *kezka(tu)* eta *gusta(tu)* bezalako aditzek (50)-eko egitura dutela pentsatzeko daudekeen argudioak banan-banan aurkezten eta ematen.

3.3. *Kezka(tu)* eta kideen subjektua aditzaren lehen osagarri.

Belletik eta Rizzik (1988) *preoccuparel/kezka(tu)* tankerako aditzei (50)-eko egitura suposatzen ematen dituzten arrazoiak oso simple eta zehatzak dira: lehendabizi, aditzon subjektuek (thema argumentuak) S-Egituran osagarri diren subjektu eratorrien ezaugarri berdinak dituzte (aditz ez-akusatiboen ezaugarriak, alegia); bigarren, *preoccuparel/kezka(tu)* tankerako aditzek Uztardura Teoria ohikoari sortzen dizkion arazoak (50)-eko egituraren bidez azal daitezke nahiko ondo; eta hirugarren, *preoccuparel/kezka(tu)* tankerako aditzen azaleko osagarriak (esperimentatzaile argumentuak) irla sintaktikoak dira, eta ez dute benetako osagarri baten itxura osagaien kanporatzeari dagokionez.

Ezin dira italieran oinarritutako argudio guztiak euskarara besterik gabe eraman, besteak beste, euskararen morfologiak eta italierarenak bat egiten ez dutelako; baina oro har, ikusiko dugu argudioak euskaraz ere errepikatzen direla.

3.3.1. *Kezka(tu)*-ren subjektuak subjektu eratorriak omen dira

- a. Hirugarren pertsona pluraleko *pro* izenordain subjektu batek hautazko interpretazioa (nahitaez plurala izan beharrik gabea) eduki dezake ez-akusatiboak ez diren aditzekin:

- (55) a. *pro* etxera deitu dute (... baliteke Jon izatea)
 b. *pro* abioi bat bahitu dute (... Peter Pan izango zen)
 c. *pro* etxe horretan betidanik euskara gorrotatu izan dute
 (... aitak gorrotatuko zuen)
 d. *? *pro* berandu iritsi dira afaltzera (... Jon izan liteke)

Belleti eta Rizziren azterbidean, suposatzen da INF adabegia dela hautazko *pro* hori zilegizatzen duena, ASk INF adabegia theta-markatutakoan INF-k berak subjektu gunea S-Egituran theta-markatu ahal duelako. S-Egituran aditzaren barne argumetua izanik, aditz ez-akusatiboaren argumentua (*d* perpausoko *pro*) ez du INF-k theta-markatzen, eta beraz ezin eduki dezake delako hautazko interpretazioa.⁴⁰ Azalpena zainahi dela ere, kontua da *kezka(tu)* bezalako aditz baten subjektuak aditz ez-akusatiboaren antzera jokatzeko duela:

- (56) a. * *pro* Jon kezkatu dute (...azken atentuaren albistea izan liteke)
 b. * *pro* lotsatu egin ninduten (... zure jarrera izan zela uste dut)

b. Belletik eta Rizzik ohar batean aipatu baino egiten ez badute ere, aditz ez-akusatiboek nekez onartzen ei dute egitura inbertsonala:

- (57) a. Atzo oso berandu arte afaldu zen jantokian.
 b. Iaz jende asko bahitu zen Guatemalan.
 c. Leku askotan gorrotatzen da oraindik ere euskara.
 d. * Atzo berandu iritsi zen zinemara.⁴¹

Ostera ere, *kezka(tu)* eta kideek ez dute onartzen adiera inbertsonalik, ez-akusatiboaren antzera jokatuaz.

- (58) a. * Telebista saio batzuetan ikusleak apropos hunkitzen dira.
 b. * Vietnamgo gerran umeak gupidarik gabe beldurtu ziren.

Honenbestez, bi argudio ditugu *kezka(tu)*-ren subjektua subjektu eratorria eta ez benetakoa izan daitekeela idarokitzeko. Belletik eta Rizzik beste hiru argudio gehiago ematen dituzte: klitiko anaforikoen jokabidea, pasibizaziorik eza eta italieraren egitura kausatibo biak. Bistan da euskaraz ez dagoela ez pasibizazio argirik (ikus Eguzkitza 1983, Ortiz de Urbina & Uribe-etxebarria 1991, Artiagoitia 1994), ez klitiko anaforikorik. Eta egitura kausatiboa, egon badagoen arren, ez da sortzen AS mugidaren bidez (italierarako eurek suposatzen duten moduan) aditz hutsaren mugidaren bidez baizik, Deustuko Hizkuntzalaritza Mintegiak (1989) aldarrikatu duenaren arabera behinik behin. Hortaz, eta arrazoi independenteengatik ez dago, ez behintzat zuzenean, Belletik eta Rizzik aipaturiko argudio gehiago ematerik.⁴²

(40) Chomskyren Egitasmo Minimalistan azalpen hau ezin da bere horretan egokia izan S-Egiturarik ez dagoelako, baina edozelan ere bego datua hor azalkizun. Era berean, Pesetsky-k (1995: 38-42) dio *hautazko pro* izatea ez dela ez-akusatibitatearen diagnostikoa, egiletasunarena baizik. Litekeena da (ikus 3.5 atala), baina berak darabilen "corporate" interpretazioa eta hautazkoa ez dut uste berdinak direnik. Adibide erabakigarri bakarrak bere (114a-c) dira eta zoritxarrez hor subjektua perpaus osagarri baten subjektuaren kontrolatzailea izateak ilundu egiten du agian *pro*-ren hautazko interpretazioa.

(41) Gertakaria ez da betetzen perpausok balio generikoa dutenean.

(42) Edo agian bai. Esaterako, pasibizazioari dagokionez, ez dakit noraino dauden hemen benetakoa kontrasteak:

3.3.2. Anaforen jokabidea eta Uztardura Teoria...

Goiko 2.3 azpiatalean aurreratu dugu *kezka(tu)* eta beraren kide diren aditz psikologikoak erronka handia direla Uztardura Teoriarako. Izan ere, itxura baten behintzat, uztartzaileek ez dute subjektu barneko anafora o-komandarzen, errepikaturik ematen ditudan adibideotan ikus daitekeenez:

- (24) a. Askotan neure buruak {aspertu/gogaitu} egiten nau.
 b. Elkarren olerkiek hunkitu egin dituzte poeta biak.
 c. Elkarrenganako gorrotoak galdu gaitu.
 d. Elkarren begirada sutsuek erabat zuzpertz zituzten gazte biak.
 e. Batzuetan aho-zabalik geratzen naiz neuk egiten dudanarekin; benetan txunditu egiten nau neure buruak.
- (25) a. Holakoak esaten ditudanean, neure buruak {beldurtu/ harritu/ kezkatu/ lotsatu/ nazkatu} egiten nau.
 b. Elkarren oihuek {ikaratu/izuru} egin zituzten umeak.
 c. Elkarrenganako gorrotoak itsutu gaitu.
 d. Elkarren begirada sutsuek erabat {kilikatu/ berotu/ akuilatu} zituzten gazte biak.
 e. Zertarako ukatu: neure burua asko gustatzen zait.⁴³

Hala ere uztartzaileak o-komandatu egingo luke subjektu barneko anafora, perpaus hauen S-Egitura honako hau balitz, (50)-eko egitura euskarara egokitu eta pasatuaz:

(i) a. Poema hau neuk idatzia da. b. Hitler judu guztiek gorrotatua da.

(ii) * Adineko jendea heriotzak {kezkatua / tristatua} da.

(ii) ezgramatikala bada, *heriotzak* benetako subjektu ez delako seinalea genuke, Belletik eta Rizzik arrazoi badute behintzat. Bestetik euskaraz, erromantzez ez bezala, klitikorik ez dagoen arren, *kezka(tu)* bezalako aditzetan objektu guneko anaforak bitxi samarrak egiten dira B & R-k eurek azalpenik eman gabe dioten bezala:

(iii) ?? Jonek bere burua {kezkatzen/lotsatzen/aspertzen} du

Ikus Johnson (1992) azalpen posible baterako. (iii) nahikoa hobetzen da *Jon* egile bezala interpretatzen bada:

(iv) Jonek nahita aspertzen du bere burua.

baina orduan ez dugu jada subjektu eratorririk.

Azkenik, euskaraz aditz ez-akusatiboek *arazi/eragin* onartzen ei dute:

(v) a. Amak Jon etorrarazi du. b. Medikuek bere zain ordubeta egon eragin digu.

Baina hizkera batzuetan hiztunek ez dute holakorik onartzen Bittorio Lizarraga leitzarrak (k.p.) diostanez:

(vi) a. Amak Jon *ekarrazi* du. (eta ez **etorrarazi*) b. Etxean *edukiarazi* naute (eta ez **egonarazi*)

c. Etxera *eramanarazi* dute gaisoa (eta ez **joanarazi*)

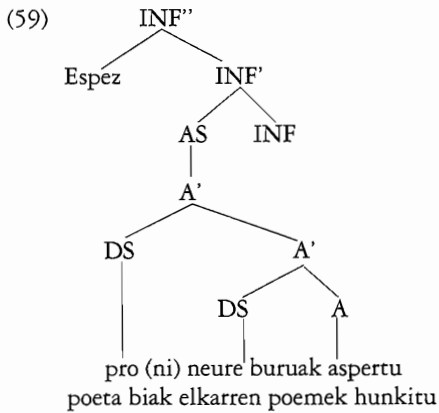
Honek esan nahi luke horrelako hizkeretan kausatiboa italieraz bezala, AS mugidaren bidez, sortzen dela...

(43) Bide batez, (25e) eta honako bikotea erkarutakoan:

(i) a. * Mireni eta Joni elkar gustatzen zaie/zaizkie

b. Mireni eta Joni elkarren koadrilak gustatzen zaizkie

badirudi *neure, bere burua* bezalakoetan anaforasuna *neure/bere*-n edo datzala. Honetaz ikus Rebuschi (1993).

Bistan denez, S-Egituran behintzat, bai *pro*-k bai *poeta biak* DS-ek *neure buruak* eta *elkarren poemek* o-komandatzen dituzte hurrenez hurren. Belleti eta Rizziren arabera, nahikoa da Uztardura Teoriaren A Hatsarrea (“anaforek uztarturik egon behar dute bere eremu hurbilean”) S-Egituran bertan bete daitekeela suposatzea; (24)-(25) multzoetan S-Egituran A(zaleko)-Egiturako osagarri denak o-komandatu eta uztartu egingo luke subjektua izango dena, Uztardura Teoria obedituz.⁴⁴

3.3.3. Kezka(tu)-ren osagarria susmagarria da.

Belleti eta Rizziren hurrengo argudioa *kezka(tu)* eta kideen azaleko *nor* osagarriaren (hots, esperimantatzaile argumentuaren) *irlatasunean* oinarritzen da; euren arabera, DS (50-eko *Gianni*) hau ez du aditzak zuzenean L-markatzen (ez baita aditzaren ahizpa-ada-begia) eta hesia litzateke Azpikotasunaren Baldintzarako. Belletik eta Rizzik proposatzen ere dute elementu bat DS horretatik kanporatu eta AS-ri atxikiz gero ere (Chomsky 1986b-n proposatu bezala), ASren segmentu batek DS-ren hesitasuna bereganatu eta, beraz, perpausak nahikoa status degeneratua izango duela. Kontrastea honako perpaus bikotean (eta euskarazko itzulpenean) antzeman daiteke:

- (60) a. La ragazza di cui Gianni teme il padre
 (?) Giannik (beraren) aitari beldur dion neska
 b. * La ragazza di cui Gianni preoccupa il padre
 * Giannik (beraren) aita kezkatzen duen neska (B & R 1988: 325)

Euskaraz ez dago argi horrelako kanporaketak zilegi diren. Artiagoitia (1992) lanean horrelakoak baztertu arren, argi uzten da halaber izenordain berrekileek⁴⁵ horrelako Azpikotasunaren Baldintzaren urradurak salba ditzaketela:

- (61) a. * Giannik aita gorrotatzen duen neska ...

(44) S-Egiturarik gabeko Chomskyren Egitasmo Minimalistan UT LFn soilik aplikatuz gero, argi dago *kezka(tu)* bezalakoan anaforadun subjektua jatorrizko gunean interpretatu behar dela; hau da berreraiketa beharrezkoa dela Argumentu-mugimendua izan arren. Chomskyk (1993: 37) kontrakoa idarokitzen du.

(45) “Resumptive pronouns” (“resume”, *berrekin*) *izenordain berrekileak* itzultzen ditut. Hots, galdu-tako hariari berrekiten dioten izenordainak.

- b. (?) Giannik *beraren* aita gorrotatzen duen neska ...
- c. * Amaiak egilea miresten duen nobela...
- d. (?) Amaiak *beraren* egilea miresten duen nobela...

Kezka(tu) saileko aditzen azaleko osagarriak Belletik eta Rizzik deskribatu bezala jokatzan du; hau da, bere barruko osagai bat erlatibatzeari uko egiten dio izenordain berrekilea gorabehera:

- (62) a. * Etorkizunak aita kezkatzen duen neska ...
- b. * Etorkizunak *beraren* aita kezkatzen duen neska ...
- c. * Nire hitz jarioak egilea aspertu duen nobela...
- d. * Nire hitz jarioak *beraren* egilea aspertu duen nobela...

Honek guztiak adierazten du benetan nolabaiteko irla sintaktikoa dela *kezka(tu)*-ren azaleko *nor* osagarri hori (esperimentatzaile argumentua), eta ez duela *bona fide* osagarriak direnen antzera (ikus (61b) eta (61d) adibideak) jokatzan.

3.3.4. Beste argudio bat?

Belletik eta Rizzik *kezka(tu)*-ren osagarriaren opakutasuna erakusteko emaniko argudioari hauxe gaineratu ahal zaio: interpretazio zehaztugabea edo existentziala ezin edukitzea. Euskaraz jakina da (ikus, besteak beste, Laka 1993 eta Arriagoitia 1995) DS absolutiboek (batez ere pluralek), hots, eskuarki S-Egituran aditzaren barne argumentuak direnek, interpretazio zehaztua zein zehaztugabea izan dezaketela:

- (63) a. *Irakasleak* iritsi dira. c. *Irakasleek* agurtu gaituzte.
- b. Unibertsiteak *irakasleak* zigortu ditu.

(63a-b) adibideetan irakasleak izan daitezke alde zaureratik ezagunak edo, bestela, baieztatzen ari gara badirela “zenbait irakasle heldu direnak” edota “... unibertsitateak zigortu dituenak”: (c)-n, ostera, irakurketa zehaztua nahitaezkoa dugu perpausa gramatikala izango bada eta ez dago “badira zenbait irakasle agurtu gaituztenak” interpretatzerik.

Nabarmentzekoa da ikuspegi honetatik *kezka(tu)* eta kideen osagarriek ez dutela horrelako interpretazio zehaztugaberik onartzen, aditzaren bene-benetako osagarriak ez bailiren:

- (64) a. Ikasketa-plan berriak *irakasleak* zoratu ditu.
- b. Azken albisteak harritu egin ditu *irakasleak*.
- c. Idazkariaren komentarioek *irakasleak* lotsatu dituzte.

Hots, hemengo (64a-c) adibideetan irakasleak DS-a alde zaureratik aipaturiko irakasleei dagokie edo, modu generikoan, irakasle guztiei baina ezin interpreta daiteke badirela “zenbait irakasle ikasketa-plan berriak zoratu dituenak”, eta abar.

Datu hauen azalpen zehatzik ezean, *kezka(tu)* bezalakoen azaleko osagarria zinezko osagarria ez dela agerian uztera mugatuko naiz.⁴⁶

(46) Esanguratsua ere bada *kezka(tu)* eta abarren subjektuak ez duela jokatzan interpretazio zehaztugabeari dagokionez aditz ez-akusatiboan subjektuak bezala:

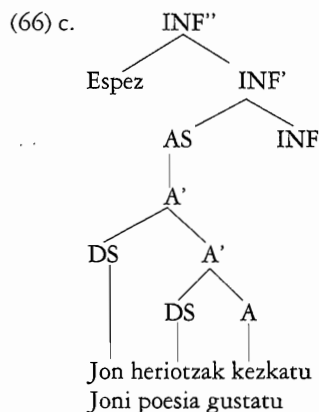
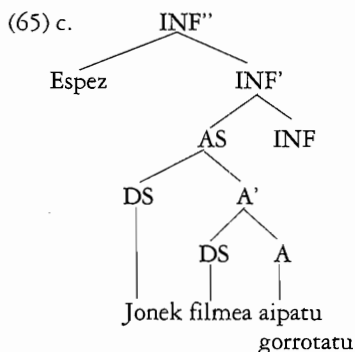
- (i) Berri txarrek harritu gaituzte. (ii) Filmeek umeak aspertu dituzte.

3.3.5. *Laburbilduz...*

Azpiatal honetan ikusi dugu Belletik eta Rizzik *preoccuparel kezka(tu)* tankerako aditzei (50)-eko S-Egitura leporatzeko ematen dituzten argudio gehienak euskaraz ere berretsi ahal direla ñabardura gutxi batzuekin eta, areago, argudio berri bat eman daitekeela eurek diotena indartzeko. Honek guztiak inplikatzten du balio *aktiboa* eta *pasiboa* eragiten duten aditzen argumentu/osagarri egitura azken batean ez dela hain desberdina: bai aditz iragankor arruntek (*gorrota(tu)* itxurakoek barne) eta bai *kezka(tu)* eta *gusta(tu)* sailekoek biek dute S-Egituran aditzaren ahizpa-adabegia den barne argumentu edo DS osagarri bat, normalean thema θ -erolduna, eta DS horixe da *garri*-atzizkiaren bidez kanpo argumentu edo bihurtzen dena:

- (65) a. [... Jonek [A' filmea aipatu] == filmea aipagarria da
 b. [... Jonek [A' filmea gorrotatu] == filmea gorrotagarria zen ⁴⁷

- (66) a. [... Jon [A' heriotzak kezkatu] == heriotza kezkarria da
 b. [... Joni [A' poesia gustatu] == poesia gustagarria da

Hau da, batetik (65c)-n aditzaren ahizpa-adabegia den *filmea* DS eta bestetik (Belletik eta Rizziren analisisan behintzat) S-Egitura islatzen duen (66c) diagraman *kezka(tu)* eta *gusta(tu)* aditzen ahizpa-adabegi modura irudikatzen diren *heriotza* eta *poesia* DSak dira *garri*-k subjektutzat hartuko dituen argumentuak.

Puntu honetan zenbait ohar egin beharrean naiz Belletik eta Rizzik bere proposamena eta Kasu Teoria nola uztartzen dituzten hobeto ulertzeko; esaterako, thema argumentuak kasu subjektiboa duela azaltzeko, eurek argudiatzen dute *preoccuparel/kezka(tu)* eta *piacere/gusta(tu)* aditzen esperimenteraile argumentuak *berezko* kasu akusatiboa edo datiboa jasotzen duela. Hona hemen bakoitzerako proposaturiko itxuraketa lexikoa:

Hor *berri txarrek*, *filmeek* ezinbestean jo behar dira zehaztutzat. Hortaz, objektu-komuntadura (absolutiboan agertzea) ezinbesteko baldintza (baina ez nahikoa) da DSek interpretazio zehaztugabea eduki dezaten.

(47) Beheko diagramak bere egiten du AS barneko Subjektuaren Hipotesia, noski.

- (67) a. *preoccupare*: A: esperimentatzailea, thema
 |
 akusatiboa
 b. *piacere*, A: esperimentatzailea, thema
 |
 datiboa

Hots, *preoccupare* sailean esperimentatzaile θ -errola duen argumentuak berezko kasu akusatiboa du, eta *piacere* sailean, berriz, berezko kasu datiboa. Ez klase batak ez besteak ez dute kanpo argumenturik (cf. 4.1 atala). Itxuraketa lexikook hatsarre birekin osatzen dituzte Belletik eta Rizzik:

- (68) a. Esperimentatzaileak thema asimetricokoki o-komandatu behar du
 (Hierarkia Tematikoa)
 b. Aditzak egiturazko kasua ezartzen du kanpo argumentua edukiz gero
 (Burzioren generalizazioa)

Itxuraketa lexiko horien eta hatsarre bi hauen ondorioz, esperimentatzaileak S-Egituran thema baino gorago egon beharra dauka baina berezko kasu akusatiboa (edo datiboa) jasoko du; thema argumentuak, ostera, ezin du aditzetik kasurik jaso (68b-gatik), eta [Espec, INF]-era mugitu beharra dauka kasu subjektiboa jasotzeko. Kasu Teoriaren inguruko proposamen honek mugak eta arazo argiak ditu eta ez da gure ardura horiek guztiak orain erabakitzea; euskaraz proposamen hau nola molda daitekeen ikusteko, ordea, irakurleak ikerlan honen eranskinera jo besterik ez du.⁴⁸

Nolanahi ere, inork Belleti & Rizziren analisisa (zatika edo orokorrean) desegokia dela erakutsiko balu ere (esaterako Pesetskyk (1995) arrazoi badu), mantendu egingo litzateke hemen esan dugunaren funtsa: *kezka(tu)* eta antzekoak tipologikoki *preoccupare*-ren tankerako aditzak direla zalantzarik gabe, eta *garri* atzizkiak berdintsu tratatzen dituela beronen azaleko subjektuak eta aditz iragankorren osagarriak. Horraino eta horretaz seguru egon gaitezke. Belletik eta Rizzik θ -errol zehatzak aipatzen badituzte ere, berdin-berdin molda daiteke haien proposamena aldagai hutsak (Grimshaw 1990) edo azpikategorizazio hutsa (Emonds 1991) erabiltzen dituzten azterbideetara, geroago (4. atalean) erakutsiko dudanez.

Aurrera baino lehen, beste kontu bat argitu behar dugu: ea *kezka(tu)* eta kideez esandakoak balio duen *garri*-ren balio *aktiboa* eragiten duten beste aditzetarako, alegia bitarteko-thema argumentu-egituradun *erakuts(i)* sailerako. Hala izanez gero, erabateko indarra edukiko luke *garri* biak bakarria direla dioen hipotesiak.

3.4. *Erakuts(i)* eta kideen jokabidea

Orain arte, (3.3) azpiatalean bereziki, erakutsi dugu *garri*-ren balio biak eragiten

(48) Azalpen-idarokizuna zertxobait aurrera dezadan: euskaraz *kezka(tu)* saileko esperimentatzaile argumentuak berezko kasu absolutiboa jasoko luke, eta *gusta(tu)* sailekoak berezko datiboa. Lehenaren kasuan, libre geratzen den thema argumentuak ergatiboa izango du ezinbestean (absolutiboa bitan erkatu/ezarri ezin delako); bigarrenaren kasuan, Bobaljik-en (1993) Nahitaezko Kasuaren Parametroaren arabera, espero izatekoa da beste argumentuak (= themak) euskaraz nahitaez gauzatu behar den absolutibo kasua jaso/erkatuko duela. Ikus, dena dela, eranskina.

dituzten aditzek oso S-Egitura antzekoak sortzen dituztela eta S-Egitura horien arabera *garri*-ren batasunaren teoria defenda daitekeela (batasun horren berri nola eman 4. atalean aztertuko dugu). Baina bitarteko θ -errolun subjektua duten *erakuts(i)* tankerako aditzak (atzizkiaren balio *aktiboaren* bigarren eragileak) alde batera utzi ditugu (3.3) azpiatalean. Aditzok *kezka(tu)* eta kideen ezaugarriak (alegia subjektu eratorriaren ezaugarriak, Uztardura Teoriarekiko datu bitxiak, eta osagarriaren opakutasun efektuak) agertzen ote dituzten argitu beharko genuke aurrera baino lehen. Nire konklusioak puntu honetan ez dira behin betikoak, nahiko zalantzazkoak baizik.⁴⁹ Edozelan ere, mugatuko naiz aditzon S-Egitura *kezka(tu)*-renaren antzekoa izan litekeela idarokitzera. Datozen ikerketek erabaki beharko, beraz.

Gogora dezagun nolako aditzak diren hauek: batetik bitarteko (inoiz lokatibo?)-thema interpretazioa dutenak eta *garri* atzizkia balio *aktiboarekin* onartzen dutenak daude; eta bestetik egile-thema eta bitarteko-thema interpretazio biak onartu eta *garri* atzizkia adiera biek in onartzen dutenak daude. Hona hemen:

- (69) ager(tu), ahaz(tu) "ahaztarazi", akuila(tu), altxa(tu), apain(du), arin(du), as-tun(du), atzera(tu), aurrera(tu), azkar(tu), babes(tu), baskula(tu), begira(tu), ("libratu/salbatu"), behaztopa(tu), berandu(tu), bera(tu), bero(tu), (gogo)bete, biguin(du), bizi(tu), bultza(tu), dei(tu), deklaratu(tu), (des)ohora(tu) desu-ger(tu), dilui(tu), disolba(tu), eder(tu), eragin, eragotz(i), erakuts(i), erna(tu), estal(i), estu(tu), eutsi, freska(tu), gazi(tu), gehi(tu), geldi(tu), gorde, goza-tu), handi(tu), hil, hoz(tu), isola(tu), ito, itsu(tu), kita(tu), kutsa(tu), labain-(du), labur(tu), lagun(tu), lerdin(du), lirain(du), on(tu), oroi(tu), osa(tu), piz(tu), sendo(tu), traba(tu), txiki(tu), zabal(du), zula(tu)
- (70) adieraz(i), argitu (?), bereizi, gogora(tu), gomuta(tu), kondena(tu), kontso-la(tu), luza(tu), pasa(tu) (?), salba(tu), seinala(tu), urra(tu)

Ikus dezagun nola jokutzen duten aditz hauek Belletik eta Rizzik proposaturiko test bakoitzarekin.

- a. Subjektuari zuzendutako 3. pertsona pluraleko *pro* hautazkoaren interpretazioari dagokionez, *erakuts(i)* eta kide diren aditz hauek *kezka(tu)* eta aditz ez-akusati-boen moduan jokutzen dutelakoan nago. Ondoko perpausak ez baitira, oker ez banago, onargarriak parentesi arteko jarraipenarekin:

- (71) a. arrazoa duzula erakutsi didate... (* Jaurlaritzaren inkesta izan da)
 b. Gaisoa ito dute... (* etxeko giroa izan da) .
 c. Urte hartan presoekiko tratua bigundu egin zuten...
 (* familiakoen presioa izan zen)
 d. Gorpua estali dute... (*Baliteke elurra izatea)

Hau da, hautazko interpretazioa (interpretazio *arbitrarioa*) bakarrik litzateke zi-

(49) Grimshaw-ek (1990) eta Emonds-ek (1991), esaterako, ez dute deus aipatzen bitarteko theta-errola duten subjektuen izaeraz. Euren *-er* izen eratorrien ikerketan, Levin eta Rappaport-ek (1992: 145-146) eta Rappaport eta abarrek (1993), berriz, subjektuok kanpo argumentutzat jo daitezkeela aldarrikatzen dute:

(i) The door was unlocked by the key (Rappaport et alii 1993: 43)

Baina euskarazko *garri*-ren azterketak kontrako ondorioa garamatza...

legi *erakuts(i)*, *ito*, *biguin(du)*, *estal(i)* aditzen egile-thema interpretaziopean, baina ez bitarteko-thema interpretaziopean:

- (72) a. arrazoa duzula erakutsi didate... (Jon bera izan da)
 b. Gaisoa ito dute... (ama izan da)
 c. Urte hartan presoekiko tratua bigundu egin zuten... (espetxeko zuzendaria izan zen)
 d. Gorpua estali dute... (hildakoaren ama izan omen da)

- b. Egitura inperzonalarekiko jokaera ez dago guztiz argi, baina ematen du egitura inperzonalean isiltzen den argumentuak egilea izan behar duela, baina inola ere ez bitartekoa (azken hau benetako kanpo argumentua ez bailitzan edo). Ondorio hori atera daiteke perpaus inperzonal bati bitarteko subjektua duen jarraipena erantsi eta berau egile subjektua duen jarraipenarekin erkatuz:

- (73) Iaz jende asko lagundu zen hemen.
 a. ?? izan ere, alkatearen gestioak lagundu zuen.
 b. izan ere, alkateak berak lagundu zuen.
 (74) Animalia arriskutsuenak hil dira herrian;⁵⁰
 a. ?? hil ere, epidemiek hil dituzte. b. hil ere, baserritarrek hil dituzte.
 (75) Ospitale honetan gaiso asko osatzen dira;
 a. ?? hain zuzen ere, dagoen teknologia aurreratuak osatzen ditu.
 b. hain zuzen ere, dauden sendagile bikainek osatzen dituzte.
 (76) Bihar gauerako zuen kartel guztiak estaliko dira;
 a. ?? estali ere, pintadek estaliko dituzte.
 b. estali ere, geuk estaliko ditugu.

Beraz, test honekiko, *kezka(tu)*-ren subjektuak eta *erakuts(i)* eta abarren bitarteko subjektuak berdintsu jokutzen dute.

- c. Uztardura Teoriarekiko portaera konprobatzea zail da oso, sarri semantikoki arraroak diren perpausak sortzen zaizkigulako. Hala ez denetan, ordea, ematen du anaforak zilegi direla subjektu barruan (egile interpretaziorik gabe):

- (77) a. Horrela segituz gero, neure buruak hilko nau!⁵¹
 b. Nerbioek jota nagoenean, neure buruak itozten nau.
 c. Elkarrenganako konfidantzak lagundu zigu aurrera ateratzen.
 (*versus* *Elkarren adiskideek lagundu ziguten ...)
 d. Neure buruak adierazten dit horrelako larrialdietan zer egin.
 e. Elkarren bisitaldiek asko kontsolatu gaituzte azken boladan.
 (*versus* *Elkarren lagunek kontsolatu gaituzte azken boladan)
 f. (?) Fedeak barik, zeure buruak salbatuko zaitu!

Hiru test hauek,⁵² orduan, baietsi egiten dute nola edo hala *erakuts(i)* bezalako aditzen bitarteko subjektua subjektu eratorria edo izan daitekeela.

(50) Perpaus hau inperzonal modura hartu behar da ("Se han matado..."), ez aditz ez-akusatibo modura ("Han muerto...").

(51) Hots, neuk egindakoak, nire ekintzek hilko naute. Ostera, suizidatu nahi badut (ni=egilea), ez dut (77a) esango, "neure burua hilko dut" baino.

(52) Pasibiazioa frogatzat har badaiteke, hona hemen kontraste posibleak:

3.5. Laburpena eta ondorio teorikoak

Atal honetan hauxe saiatu naiz erakusten: *garri* biek (*aktiboa* eta *pasiboa*) antz handia dutela (hots: biek atzizkia hartzen duen aditzaren lehen DS osagarria litzatekeena *garri*-dun adjektiboaren subjektu bihurtzen dute) eta, azken finean, *bat bera izan daitezkeela* Belletik eta Rizzik (1988) *preocupare/kezka(tu)* aditzetarako proposaturiko analisi ez-akusatiboa onartuz gero. Argudiatu bezala, neurri batean behintzat *erakuts(i)* tankerako aditzek ere *kezka(tu)* aditzen ezaugarriak agertzen dituzte, eta badirudi aditzon bitarteko subjektuak subjektu eratorriak direla, aditzaren nolabaiteko osagarriak.

Gertakari hauei teoriaren ikuspegitik begiratuaz, esan daiteke *garri* bezalako atzizki baten izaerak Belleti eta Rizziren proposamena areago indartzen duela: euren azterbidean *preocupare/kezka(tu)* bezalako azaleko subjektuak argumentu-egituraren islada den S-Egituran aditzaren lehen DS osagarriak besterik ez dira eta, ondorioz, espero izatekoa da noizbait aditz iragankor arrunten DS osagarrien antzera jokatzea. *Garri*-k hain zuzen ere horixe uzten du agerian. Bestela esanda: *garri* bezalako morfema baten agerpena da, hain zuzen, Belleti eta Rizziren hipotesiak eratorpen morfologiarako (hizkuntza bakoitzak dituen berezitasunen muga) iragarriko lukeena.

Puntu honetarako iritsita, zilegizko galdera bat ere egin daiteke: zein arrazoi dugu *garri* biek bakarra *izan behar* dutela pentsatzeko? Nik uste dut hiru arrazoi gutxienez eman daitezkeela:

- Hasteko, balio bikoiztasuna aipatu arren, tradizio gramatikalak ez ditu inoiz ere *garri* morfema bi bereizten izan;
- Garri*-ren bidez adjektiboak sortzen dituen eragiketa morfologikoaren emankortasuna bi balioekin ikusten da (ikus (27)-ko zerrenda), eta ezin da esan bata bestea baino emankorragoa denik;
- Bokal aldaketaren arau fonologikoak *garri* bakarrari eragiten dio, eta ez dago beraz bereizketa susmarazten digun arazoirik.

Hortaz, *garri* bakarra dugula onartuko dut, ez baitago morfologi prozedura biren aurrean gaudela pentsatzeko inolako argudiorik (erdal itzulpenarena ez bada).

4. *Garri*-ren batasuna posible ote da? Lau azterbide

Orain arte, argi eta garbi utzi dugu: (a) *garri* morfema aditz morfema dela, eta adjektiboak emankorki sortzen dituela; (b) *garri* morfemaren balio biak bakar batean bil daitezkeela (eta, beraz, bildu behar direla), beraren bidez sortzen den adjektiboari dagokion subjektua oinarrizko aditzaren lehen osagarria litzatekeen determinatzaile sintagma delako kasu bietan. *Garri*-ren batasunaren berri ematea (alegia, euskal hiztun batek *garri* morfemaz duen gramatika jakintza islatzea), testuinguru honetan, erronka handia da: batetik, proposatzen den azterbideak jaso eta islatu egin behar du

-
- Alarguna {lagunek / *? alkoholak} kontsolatua da.
 - Jon {IRAk / ?? lehegailuak/ ?? egoera politikoak} hila izan zen.
 - Gaisoa {Jesusek/ ??fedek} osatua izan zen

garri bezalako morfema bat zerk egiten duen posible (hau da *garri* sufixazioa nola den posible Gramatika Unibertsalean) eta, bestetik, agerian utzi behar du zertan den ezberdina gainerako eragiketa morfologikoetatik eta beste hizkuntzetan aurkitzen diren antzeko morfemetatik. Bigarren helburuari dagokionez, ohartu behar dugu azken batean euskarazko *garri* honek elkartu egiten dituela ingelesezko *able* eta *ing* adjektibozkoaren balioak, besteak beste, Williams-ek (1981) eta Brekke-k (1988) ikertuak izan direnak, hurrenez hurren. Nire iritzian, teoriak *garri* sufixazioaren bidez sortzen diren edo sor daitezkeen adjektiboak soilik azaltzeko bezain murrizkorrak behar du izan, baina aldi berean antzeko morfemekiko ezberdintasunak azaltzeko bezain malgua ere behar du izan.

Hau gogoan dugula, lexikoian gertatzen diren eragiketa morfologikoak azaltzeko eman diren lau azterbide hartuko ditut aintzat: theta-errolena, argumentu-egitura-rena, osagai-hautapenarena (o-hautapena aurrerantzean), eta Pesetskyk bultzaturiko zero-morfemen azterbide berriagoa. Ikusiko denez, bigarren eta hirugarrenek soilik isla dezakete, neurri mugatu samarrean hala ere, *garri* morfemaren jokabidea.

4.1. Williams-en (1981) iraunkortasun tematikoa

Williams-ek (1981) proposatu zuen elementu lexiko baten argumentu-egitura alda dezaketen morfologi eragiketak bi besterik ezin direla izan, hots: “kanporatu bedi x ”, eta “barneratu bedi x ”, non x theta-errolen aldagaiak diren. Izan ere, Williams-entzat argumentu-egitura elementu lexiko batek izan ditzakeen “labeldun” argumentuen zerrenda denez, bertan theta-errol zehatzak aipatzen dira theta-errol horien artean kanpo argumentua (hots, subjektua izango dena) nabarmenduz; esaterako, honakoa genuke *jo* aditzaren argumentu-egitura:

(78) *jo*: (*egilea*, thema)

Hots: *jo* aditzak argumentu bi ditu, *egile* bat eta *thema* bat, eta lehena da kanpo argumentua.

Funtsean, beraz, aukera bi ditugu, morfologi eragiketetan eskuarki iraunkortasun tematikoa dakarten aukera bi: (a) x argumentu-mota bat kanporatzeak jatorrizko kanpo argumentua ezabatu eta beste bat kanpo argumentu modura azpimarratzea dakar; eta (b) x argumentu-mota barneratzeak jatorrizko kanpo argumentua gaineratzen den argumentu berriarekin parekatzea dakar, argumentu berria aditzetarako *Egilea*, edo izenetarako R (R = izen berriaren *balio erreferentzialaren markatzaile* dena) izan daitekeelarik. Kanporatzearen adibidea *garri* bera izan liteke ikusiko dugunez; barneratzearen adibidea *-le* sufixazioa litzateke:

(79) *jo*: (*egilea*, thema) — jole (R , R =*egilea*, thema)

Alegia, *-le* atzizkiak R argumentua eransten du eta R argumentu horrek jatorrizko kanpo argumentua (*egilea*) kontrolatzen du.

Lehen begiratu batean bederen, *garri*-ren araua “kanporatu bedi thema” eragiketatzat *jo* daiteke; aditzaren kanpo argumentua (egotekotan) ezabatu eta thema argumentua kanpo argumentu bihurtzen duen eragiketatzat alegia:

(80) Kanporatu (Thema):
aipatu(tu) A, (*egilea*, *thema*) — aipagarri, *Adj*, (*egilea*, *thema*)

(81) a. Jonek artikulua aipatu du (Jon = *egilea*; artikulua = *thema*)
b. Artikulua aipagarria zen (artikulua = *thema*)

(81b)-n nabari denez, egia da *garri*-dun adjektiboaren subjektuak aditzaren themari dagokion theta-errola jasoko lukeela. Beste horrenbeste esan liteke *kezka(tu)* eta *gusta(tu)* aditz psikologikoei dagokienez.⁵³

(82) Kanporatu (Thema):
a. *kezka(tu)* A, (*esper*, *thema*) — *kezkagarri*, *Adj* (*thema*, *esper*)
b. *gusta(tu)* A, (*esper*, *thema*) — *gustagarri*, *Adj* (*thema*, *esper*)
(83) a. Heriotzak agureak kezkatzen ditu (*heriotza* = *thema*)
b. Heriotza *kezkagarria* da (*heriotza* = *thema*)
c. Poesia gustatzen zaio Ainhoari (*poesia* = *thema*)
d. Poesia *gustagarria* da (*poesia* = *thema*)

Zoritxarrez, azaleko egokitasun hau apurtu egiten da gertakariak sakonago aztertzen ditugunean: hasteko, hemen emandako erregelak (“kanporatu bedi (*thema*)”), Williams-ek *able* adjektiboetarako emandakoaren antzekoa izan arren, ingelesez sortzen ez dituen emaitzak sortzen ditu. Williams-ek idarokitzen du aditz ez-akusatiboek araua jarrai dezaketela *perishable* (“percedero”) bezalako adibideak daudelako (berdintsu dio Anderson-ek (1992)); euskaraz, esana dugu honezkero horrelakorik ez dela gertatzen nahiz eta aditz ez-akusatiboan subjektua *thema* izan:

(84) **bukagarri*, **etorgarri*, **erorgarri*, **egongarri*, **irtengarri*, **ibilgarri*, **jaiogarri*, **joangarri*, ... (= erka (46)-rekin)

Williams-en azterbidean oinarritutako arauak, beraz, ezin ditu aditz ez-akusatiboak alde batera utzi, *garri*-ren jokabidea azaltzeko behar dugunaren kontra,⁵⁴ zentzu honetan, indartsuegia litzateke.

Bigarren, Williams-en araua zuzena balitz, argi dago aditz psikologikoei ere eragin beharko liekeela ingelesez euskaraz bezala; baina predikzioa ez da betetzen:

(85) a. readable, promisable, perishable, ...
b. **frigtenable*, **amusable*, **worriable*,... (something that frightens, amuses, worries)
(baina *kezkagarri* = *frightening*, *dibertigarri* = *amusing*, ...)

Honek inpliketzen du ingelesezko aditz psikologikoak araua ez jarraitzeko espreski markatu beharko liratekeela (kanporatu egin daitekeen *thema* argumentu bat eduki arren), nik neuk nola ez dakidala. Nolanahi ere, prozesu morfologikoek azaltzen omen duten iraunkortasun tematikoaren hipotesia ahuldu beharko litzatzeke.

(53) B & R-k (1988) itxuraketa lexikoak proposatzerakoan bere gain hartu zuten azterbidea Williams-ena da hain zuzen. (82) eta (83)-an, laburtzearen, B & R-k esperimenteraile argumentuetarako proposatzen duten berezko kasu akusatiboa (edo absolutiboa) eta datiboa kendu dira.

(54) Ez dakit ingelesez aditz ez-akusatiboek noraino onartzen duten *able* atzizkia; baliteke Williams-en araua ingeleserako bererako ere desegokia izatea.

Hirugarrenez, “thema argumentua kanporatzearen” arau honek huts egiten du aditz ez-psikologikoen kasuan kanporatzen den argumentua thema ez den guztietan; eta horrelako batzuk daude adiera *aktiboan* baina baita *pasiboan* ere:

(86) a. ukigarri (... , <i>lokatiboa</i>)	e. itogarri (... , <i>bitartekoa/lokatiboa</i>)
b. adierazgarri (... , <i>bitartekoa</i>)	f. salbagarri (... , <i>bitartekoa/lokatiboa</i>)
c. bizigarri (... , <i>lokatiboa</i>)	g. urragarri (... , <i>bitartekoa</i>) ⁵⁵
(“habitable” adieran)	h. ...
d. estalgarri (... , <i>bitartekoa</i>)	

Egia esan, *garri*-ren arau honek *thema* errolari erreferentzia egiteak azken batean *thema* barne argumenturik arruntena izatea islatzen du; bestetik, egia ere da “bitartekoa kanporatzea” datekeela *garri*-k eragin dezakeen bigarren argumentu-egitura aldaketa. Honen arabera, bi arau proposa litezke: (1) (Thema) kanporatzea, eta (2) (Bitartekoa) kanporatzea. Baina orduan bat bera dirudien eragiketaren azalpena bikoiztu eta, ondorioz, ilundu egingo genuke.⁵⁶ Gainera, azterketa sakonagorik ezean, ez dago argi *ukigarri* bezalako adibideak gehiago ez ote diren; azken batean *garri*-ren subjektua *thema* eta bitartekoa ez den argumentu-mota berri bat dela aurkitzen dugun aldioro, arau bi hauetaz gain arau berri bana proposatu beharko genuke.

Hortaz, ez dirudi egokia denik morfologi arau honek theta-errol zehatzei aipamena egiteak, ezer argitzen duenik, ezta predikzio egokirik egiten duenik ere. Beste zenbait morfema aztertutakoan, ondorio honexetara iritsiak dira, besteak beste, Levin eta Rappaport (1986, 1988, 1993), Rappaport eta Levin (1988), Zubizarreta (1987) eta Emonds (1991).

4.2. Argumentu-egituraren analisisa: Grimshaw (1990)

Nik dakidala, Grimshaw (1990) da argumentu-egituraren (a-egitura aurretzean) existentziaren aldeko saiorik indartsu eta artikulatuena. Grimshaw-entzat a-egitura itxuraketa lexiko-semantikoen (Jackendoff-en Egitura Lexiko Kontzeptualak) eta Sakoneko Egituraren artean dagoen aurkezpen maila egituratua dugu eta bertan predikatu bakoitzaren argumentuen arteko gorentasun erlazioak islatzen dira.

Aurkezpen maila hau predikatuen semantikatik erator daiteke eta S-Egituraren itxuraketaren baldintzatzaile dugu; beraren baitan ez dugu theta-errol aurkitzen, aldagaiak eta aldagaien arteko gorentasun erlazioak baizik. Eta berauek, beti ere Grimshaw-en arabera, alor edo maila biren arabera taiutuak: maila tematikoa eta maila aspektuala. Maila tematikoan argumentuak hierarkia baten arabera egituratzen dira. Egile argumentua beti da argumenturik gorena; esperimentatzaile argumentua helburua/ iturria/lekutasuna baino gorago eta nabarmenago gelditzen da:

(55) Subjektu lokatiboak agian uste baino ugariago dira:

(i) a. Madrilek ito egiten nau.	b. Madril itogarria da.
(ii) a. Egoera larri hartan Parisek {sendatu/salbatu} ninduen.	b. Paris izan zen nire {sendagarria/salbagarria}.
(iii) a. Portventurak oso dibertitu nau.	b. P. dibertigarria izan da oso.

(56) Esaterako: (thema, bitarteko) argumentu-egituradun aditzen (=erakuts(i) sailaren) kasuan, Williams-en azterbideak nola bermatu/aurrean lezake *garri*-ren arauak bitartekoa argumentua soilik kanporatuko duela?

(87) (Egilea (Esperimentatzailea (Helburua/Iturria/Lokatiboa (Thema))))

Maila aspektualak argumentuen bigarren analisi semantikoa egiten du, predikatuak adierazten duen gertaeraren aspektua eta egitura deskonposatuaz.⁵⁷ Maila biok ez dute zertan bat etorri. Esaterako, Grimshaw-entzat, *fear/gorrota(tu)* eta *frighen/kezka(tu)* aditzen argumentu-egitura aldetiko ezberdintasuna honetara laburbiltzen da: lehenaren kasuan esperimentatzaile argumentua thema baino gorago dago bai maila tematikoan bai maila aspektuean; bigarrenaren kasuan, berriz, esperimentatzaile argumentua thema baino gorago dago maila tematikoan baina maila aspektuean themak gertaeraren eragiletzat kontatzen du (aditz hauek kausatibo antzekoak dira Grimshaw-entzat) eta gorago legoke esperimentatzailea baino:

(88) Egoera psikologikoa: *fear* ("zerbaiti beldur izan")

(x	(y))
Esp	Th
1	2

(89) Kausatibo psikologikoa: *frighen* ("ikara(tu)")

((x	(y)))
Esp	Th
2	1

Maila bien arteko desoreka hau da *fear*-en kasuan esperimentatzaile argumentua subjektu legez azaltzera bultzatzen duena baina *frighen*-enean osagarri legez azaltzera behartzen duena.

Grimshaw-ek, bestalde, *kanpo argumentua* maila bietan nabarmenen edo goren gelditzen den argumentutzat definitzen du; horren arabera, *frighen* bezalako aditzek ez dute kanpo argumenturik a-egituran; ikus Grimshaw (1990: 2, 3 atalak) aldarrikapen honetatik ateratzen diren ondorioak balioztatzeko. Hala ere, eta Grimshaw-i jarraituaz, badute S-Egituran subjektua, (89)-ko maila aspektualak idarokitzen duenez.⁵⁸ Kanpo argumenturik eza parentesi bikoitzean sartuaz islatzen da; hortik, goiko (88) eta (89) adibideen arteko ezberdintasuna.

Gauzak horrela, nola defini daiteke *garri* sufizazioa Grimshaw-en teorian? Oro har, Grimshaw-entzat eratorpenaren eragiketa morfologikoak a-egituran definitzen

(57) Esaterako lorpen ("accomplishment") aditzak bi azpigertaeratan bana daitezke: jarduera bat eta egoera bat; *lan egin* bezalakoek *jarduera* osagaia baino ez dute; ez-akusatibo gehienek *egoera* edo *egoera-aldaketa* osagaia baino ez dute. Grimshaw-en iturria Pustejovsky 1996 da eta ikus bertako erreferentziak.

(58) Grimshaw-ek (1990) ez du onartzen B & R-ren (1988) analisia; azken hauentzat *frighen/preocupare/kezka(tu)* aditzen azaleko subjektua SEn osagarria da, aditzaren ahizpa-adabegia, baina Grimshaw-entzat ez. Grimshaw-ek ondorioz UT-ren datuen azalpena nahikotxo korapilatzen du 5. atalean, ekarpen handirik gabe nire uste apalean. Bestalde, Grimshaw-ek B & R-en azterbidea baztertzeo darabiltzan argudio batzuk eztabaidagarriak dira: (a) esaterako, hizkuntzaz hizkuntza *preocupare* aditzen tipologia iraunkorra delako aldarrikapenak ez dirudi zuzena Francok (1992) erakusten duenez; (b) Grimshaw-ek berak aitortzen du *fear/temere* aditzen maila aspektualaren analisia nahiko estipulati-boa dela; (c) *piacere* aditzez Grimshaw-ek ez du zer esan handirik... *Frighen/preocupare* sailean subjektua edo objektua nor den maila aspektualak zein zehaztopen lexikoak markatzen dutela ere, kontua da a-egitura aldetik sail honek ez duela kanpo argumenturik.

diren eragiketak dira eta gorentasun tematikoaren hatsarreari eusten diote; esaterako, aditzetik eratorritako [Izen-Aditz+atzizki] hitz elkartu sintetikoetan izen horrek beti izan behar du a-egituran beheren dagoen argumentua:

- (90) a. Ikasleen izen-ematea (*izen* = thema, *ikasleen* = egilea)
 b. * Izenen ikasle-ematea (*izenen* = thema, *ikasle* = egilea)

Hau da, ezin da egile argumentua hitz elkartuan agertu, thema argumenturik bada-go. Aztergai ditugun adibideei dagokienez, *a priori* behintzat irudikatu egin liteke *garri* atzizkiak eragiten duen aldaketa berdintsua dela *aipa(tu)* bezalako adibide batean zein *kezka(tu)* bezalako batean. Kategoria aldaketak R kanpo argumentua (izenek eta adjektiboek duten balio erreferentzial-predikatiboa islatzen duena) gehitzea dakar:⁵⁹

- (91) a. $aipa(tu) \rightarrow aipagarri$ b. $kezka(tu) \rightarrow kezkagarri$
 $(x(y)) \rightarrow (R(x(y)))$ $((x(y))) \rightarrow (R(x(y)))$
 $A \rightarrow Adj$ $A \rightarrow Adj$

Hau da, kasu bietan argumentu biko aditz batean argumenturik beherena uztartzen duen R kanpo argumentua gehitzen da. Ematen du morfologi prozesuak ez duela "ikusten" noraino dagoen barneratuta argumentua gorentasun erlazioan: (y) (91a) adibidean lehen barne argumentua da, baina (91b)-n bigarrena (ikus parentesiak).

Baina (91)-k behar du beste zehaztapen bat: (91a)-n kanpo argumentu bat gehitzen bada, horrek esan nahi du aditzaren jatorrizko kanpo argumentua ezabatu behar izan dela ("suppression"); (91b)-n, ostera, aditzak ez du benetako kanpo argumenturik eta beraz *x* argumentua ez da desagertzen. Beraz, birmolda dezagun ares-tiko (91):

- (91') a. $aipa(tu) \rightarrow aipagarri$ b. $kezka(tu) \rightarrow kezkagarri$
 $(x(y)) \rightarrow (R(x-0(y)))$ $((x(y))) \rightarrow (R(x(y)))$
 $A \rightarrow Adj$ $A \rightarrow Adj$

Horrek auresaten du *aipagarri* bezalakoek ez dutela bestelako argumenturik onartzen, baina bai, ostera, *kezkagarri* bezalakoek. Predikzioa betetzen da, zalantzarik gabe:

- (92) a. * Artikulu hauek egilearen aipagarriak dira.
 b. * Artikulu hauek egile-aipagarriak dira.
 (93) a. Pailazoaren historiak umeen entretenigarri suertatu ziren.
 b. Pailazoak historiak ume-entreenigarri gisa erabili zituen.

Hau da, *aipagarri* bezalako adjektiboak ez dauka modurik *garri* sufizazioaren bidez ezabatutako aditzaren kanpo argumentua zena theta-markatzeko, dela genitiboz, dela hitz-elkarketaz; ordea, kanpo argumenturik ezean, adjektiboak theta-markatu egin dezake R argumentuak kontrolatzen ez duen beste argumentua, (93)-n nabaria denez.⁶⁰ Ondorio hau ezin hobeto ezkontzen da Grimshaw-en azterbidearekin.

(59) Grimshaw-ek, Williams-ek ez bezala, R argumentua adjektibo(-en balio predikatibo-)etarako ere onartzen du, adjektibo pasiboen azterketak erakusten duenez (Grimshaw 1990: 124-hh).

(60) (93)-ko adibideek ez dute bortxatzen Grimshaw-en gorentasun tematikoaren hatsarrea zeren (themaren uztartzaila den) R argumentua gehitzeak esperimendatzaila bihurtzen baitu argumenturik beherena.

Garri-ren sufixazioa a-egituran burutzen den eragiketa bezala hartuta, orain bateratu ahal ditugu (91'a) eta (91'b) modu orokorrean:

- (94) *Garri* sufixazioa
 aditza $[/ (x (y)) /]$ — adjektiboa (R (x (y)))
 non [...] aukera burutu ezik, x-0 bihurtzen da

Printzipioz, argumenturik beherena uztartzen duen kanpo argumentua gehitzeak (= R) aditzaren jatorrizko kanpo argumentuaren ezabaketa ekarriko du, kanpo argumenturik badago (x parentesi bakarraren ondoan dagoenean, alegia).

Garri sufixazioaren arau honek argi uzten du aditz ez-akusatiboek eta ez-ergati-boek zergatik ezin duten atzizki hau onartu: araua hertsiki hartuz gero behintzat, x eta y argumentu bi behar direlako. Eta araua hertsiki hartuaz, hiru argumentudun aditzek ere ezingo dute halaber *garri* atzizkia onartu.⁶¹

Zer esan bitarteko theta-errola duten eta *garri*-ren balio *aktiboa* eragiten duten *erakuts(i)* saileko aditzei buruz? Zoritxarrez, Grimshaw-ek ez du ezertxo ere aipatzen tankera honetako aditzen argumentu-egituraz eta espekulazio hutsean geratu beharko da diodan hurrengoa. Azalpenaren koherentziari eusteko, ematen du horrelako bitarteko argumentu bat, azalean subjektua izan daitekeen arren, ezin dugula Grimshaw-en zentzuan kanpo argumentutzat jo (euskaraz bederen). Honen aldeko argudioa litzateke argumentuok postposizio-sintagma bezala ere azalera daitezkeela:

- (95) a. Lehendakariak bere haserrea {erakutsi/ adierazi} du (deklarazio ofizialaz).
 b. Deklarazio ofizialak lehendakariaren haserrea {adierazten/ erakusten} du.
 (96) a. Ertzaintzak hilketa argitu zuen (lekukoaren testigantzaz).
 b. Lekukoaren testigantzak hilketa argitu zuen.

Jo dezagun beraz aditzok aukeran dutela honelako argumentu-egitura molde bat:

- (97) adieraz(i), argi(tu): ((y (z))) [non z bitarteko argumentua den]⁶²
 2 1

Hala balitz, (egile argumenturik ezean...) ezerk ez luke oztopatuko (97) argumentu-egituradun aditzek *garri* sufixazioaren araua onartzea.

(61) Itxura baten, Grimshaw-ek *garri*-rako proposatu dudanaren antzeko analisia darabil ingelesezko *adjectival passive* delakorako eta analisi horretan aditz ez-akusatiboek eurek ere onartzen dute egitura. Grimshaw-ek jatorri bikoitza proposatzen du adjektibozko pasiborako: aditz iragankorren adjektibozko pasiboa partizipio pasibotik eratortzen du (beraz kanpo argumentua jadanik ezabatua dago); eta ez-akusatiboen adjektibozko pasiboa partizipio soiletik. Egia esan, guztiz erraza litzateke prozesu biok batzea eta *adjectival passive*-rako arau bakarra ematea:

- (i) aditza $[(x) (y) /]$ --> adjektiboa (R <=y> [(x=0) (y) /])

Alegia, bihur ezazu argumentu biko edo bateko aditzaren argumenturik beherena edo barne argumentua kanpo argumentu; aditzaren jatorrizko kanpo argumentua, egotekotan, ezabatu egiten da. Beraz, (i) eta (94) arauen arteko konparaketak argitzen duenez, *adjectival passive* delakoak eta *garri* sufixazioak aditz mota desberdinei eragiten diete.

(62) Bitarteko argumentua azaleko subjektua izatea maila aspektualean gorenaz izateari leporatu beharko lioke Grimshaw-ek, *frighten/kezka(tu)*-ren kasuan bezala. Alternatiba gisa, Belletik eta Rizzik *preoccupare*-ren kasurako idaroki bezala, (y) argumentuak berezko kasu akusatibo/absolutiboa (edo objektu-komunztadura) behar duela zehaztu liteke lexikoian.

Laburbilduaz, itxura baten badirudi Grimshaw-en teoriaren barruan posible dela *garri* sufizazioaren araua formulatzea: argumentu biko argumenturik behearena uztartzen duen *R* kanpo argumentua gehitzean datza araua. Grimshaw-en proposamenean behar dugun emendakin bakarra formulazioan parentesiak onartzea da; parentesirik ez badago, arau ezberdin bi izango genituzke, jakina: bata ingelesezko *able* morfemari legokiokeena gutxi gorabehera (cf. *readable*), eta bestea ingelesezko *ing* adjektibulari legokiokeena (cf. *frightening*). Beraz, parentesiak ezinbesteko dira euskal morfemaren berri emango bada. Zalantzan geratzen da, hala ere, bitarteko (edo lokatibo) subjektua duten eta *garri* onartzen duten aditzen berri ematea.

4.3. Emonds-en (1991) analisi sintaktikoa

Ezer baino lehen, esan dezadan zaila dela Emonds-en (1991) azterbidea laburbiltzea (eta aplikatzen saiatzea) haren proposamenak inplikazio nahiko sakonak dituelako eta batez ere zehatza baino pragmatikoagoa delako.

Emonds-ek sintaxi hutsean oinarritutako hurbilketa semantikoa defendatzen du eta ukatu egiten du ohiko osagai-hautapenetik (= azpikategorizaziotik) kanpo lexikoaren barruan bestelako aurkezpen mailarik dagoenik; hortaz espreski baztertzen ditu argumentu-egiturak edota egitura lexiko-kontzeptualak, eta aldarrikatzen du hauen bidez eta hauetan oinarrituta egin ohi diren generalizazioak eta azalpenak o-hautapen hutsaren bidez egin/eman daitezkeela behin o-hautapena behar diren emendakinez aberastuz gero. Emendakinok, eta guri interesatzen zaigunera muga-tuaz, lau edo dira:

- a. [+ lekutasun] bai aditzek bai postposizioek izan dezaketen berezko tasun sintaktikoa da;⁶³
- b. Aditzen theta-errol ezaugarriak (osagaien interpretazio ezaugarriak) azpikategorizaziotik erator daitezke;
- c. Talmy-ri jarraituaz, Emonds-ek bereiztu egiten ditu *Ground* (helburu, lokatibo, iturria, espermentatzaile biltzen dituen) argumentuak, *Figure* argumentuak (ohiko thema), eta *egile* argumentuak; bitartekoak eztabaidatik kanpo uzten ditu;
- d. oro har, *Ground* eta *Figure* interpretazioak elkarren osagarri dira eta interpretazioak aurrerako Emonds-ek hatsarreok ematen ditu:

- (98) a. buru tematiko orok *Ground*-etik bereiztua den *Figure* DS bakarra eduki behar du buruaren S-Egiturako argumentuen artean.
- b. Buru baten DS osagarria *Ground* argumentua da burua [+lekutasun] bada.
- c. Ekintza-jarduera aditzetan, subjektu bizidunek *Egile* interpretazioa jasotzen dute.

Hatsarreon eta o-hautapen aukera ezberdinen arteko elkarketatik Emonds gauza da argumentu-egitura edo kontzeptu-egituren bidez azaltzen diren gertakariak (*spray/load* aditzen lokatibo alternantziak, zenbait nominalizazioen osagarri murrizketa,

(63) [+ lekutasun] sintaxi-tasuna dela frogatzeko Emonds-ek hiru argudio darabiltza: [+lekutasun] tasuna loturik dago bai preposizio-sintagmek *right* espezifikatzailea onartzearekin eta bai azpikategorizazioarekin; *pseudo-cleft* egituretan parte hartzen duten preposizio-sintagmak [+lekutasun] izan behar dira. Ikus Emonds (1991: 385-386).

inferentzia semantikoak) eta horien bidez ezin azal daitezkeen beste batzuk (aditz zenbaiten osagarri-alternantziak) ere aztertzeko.

Zoritxarrez, Emonds-ek ez du askorik argitzen aditz ez-akusatiboen azpikategori-zazio-moldeari dagokionez eta, bestalde, ohar batera mugatzen du Belletti eta Rizziren (1988) azterbidearen aipamena bere eskeptikotasuna nabarmenduaz. Egoera honetan, hemen Emonds-en azterbidea interpretatu, moldatu eta *garri*-ren araua baliabide sintaktiko hutsez azal daitekeenentz egiaztatzena mugatuko naiz soil-soilik.

Jo dezagun jarduera aditz iragankor arruntek (99)-koa bezalako o-hautapena dutela:

(99) aipa(tu), A, +DS

Jo dezagun, halaber, *kezka(tu)* bezalako aditzek DS bi hautatzen dituztela, edo hauta ditzatekela behintzat:⁶⁴

(100) kezka(tu), A, [-T, +lekutasun], + DS (DS)
|
absolutiboa

[-T] tasunak (ikus Levin 1983, Burzio 1986) subjektu guneari theta-errolik ez ezartzea esan nahi du; bestetik, parentesien bidez adierazten da *kezka(tu)* aditza izan daitekeela aditz ez-akusatibo arrunta edo osagarri bikoia; bigarren aukera gauzatzen bada, DS batek ezinbestean azalduko du berezko kasu absolutiboa, eta (98b)-ren hatsareta modu zabalean harturik, horixe izango da *Ground* interpretazioa jasotzen duena:⁶⁵

(101) a. Jon kezkatu da. b. Heriotzak *Jon* kezkatzen du (Jon = *Ground*).

Orain, (99) eta (100)-eko sarrera lexikoei begiratzen badiegu, argi dago biek dutela amankomunean DS osagarria. Abstrakzioa eginez eta (99) eta (100)-ek amankomunean dutena batuz, *garri* atzizkiak DS osagarri hori "xurgatu" egiten duela irudika liteke:

(102) *garri*, Adj: +A ([-T, +lekutasun])___ + DS_i (DS)

Hitzez esanda: *garri* atzizkia DS bat osagarritzat hautatzen duen aditz bati lotzen zaion morfema da; aditz hori [-T, +lekutasun] bada (hots, *kezka(tu)* sailekoa bada), bigarren DS osagarri bat dauka. Emonds-i (1989) jarraituaz, atzizki batek bereganatu egin dezake (eta *de facto* (102) arauan bereganatu *egiten* du) lotzen zaion buruaren lehen osagarria, normalean isilean geratzen dena (*i* azpindizeak adierazten du hori).^{66 67}

(64) Emonds-ek (1991 eta edonon) osagarrietarako adarreztatze hirutarra onartzen duenez, pentsatzekoa da osagarri biek elkar o-komandatzen dutela. Elkar o-komandatze honek azalduko litzuzke UTren datuak (cf. 24-25).

(65) Emonds-ek berak aitortzen du [+lekutasun] den aditz (printzipioz) iragankor batek argumentu bakarra duenean, argumentu horrek *Ground* interpretazioa duela eta ez *Figure*-ri dagokiona:

(i) John worries Mary. (ii) Mary (= Ground) worries a lot.

Euskaraz sistematikoki gertatzen da hori aditz psikologiko [+lekutasun] guztien erabilera iragangaitzean, jakina:

(iii) *Miren* (= Ground) [kezkatu, nazkatu, lotsatu, ...] egin da

(66) *Gusta(tu)* bezalakoei ere eragingo lieke arauak, honelako o-hautapena suposatuz gero:

(i) gusta(tu): A [-T], + DS, DS

(102)-ren predikzioa da aditza [-T, +lekutasun] denean, *garri*-k ageriko DS (edo IS) osagarria izan dezakeela; arestian ((93) adibideetan) ikusi dugunez, predikzio hori zuzena da:

- (93) a. Pailazoaren historiak *umeen* entretenigarri suertatu ziren.
 b. ... beste edozer *begi*-mingarri zaio (Azkarate 1990: 24)
 c. Pailazoak historiak *ume*-entreenigarri gisa erabili zituen.

Zer esan bitarteko (edo lokatibo) subjektudun aditzetatik eratorritako *garri*-dun adjektiboez? Esan al daiteke hauek ere (102) eragiketarik sortzen direla? Zalantzezkoa da hori; horretarako, subjektu bezala azaltzen diren DS horiek azken batean aditzaren DS osagarriak direla eman beharko luke aditzera o-hautapenak:

- (103) a. erakuts(i), A: DS (P^DS) b. erakuts(i), A, [-T]: DS (DS)
 |
 absolutiboa
 [eta biak batuaz: *erakuts(i)* {-T}]: DS ((P^) DS)

Hau da, *erakuts(i)* bezalako aditz batek onartuko lituzke erabilera iragankor arrunta (= 103a) eta erabilera ez-akusatiboa (= [-T]); eta bigarren kasu horretan bitarteko argumentuak DS huts bezala azaleratu beharko luke, ez Postposizio-Sintagma bezala. Erabilera "ez-akusatiboan", berezko absolutiboarekin lotutako argumentua litzateke *Figure* interpretazioa jasotzen duena, eta azaleko subjektua bitartekoarena jasotzen duena; DS bakarria izanez gero, sintagma horrek *Figure* interpretazioa izango luke, noski, Emonds-en (98a) hatsarreak auresan bezala. Gauzak horrela, bitarteko subjektuak dituzten aditzen o-hautapena (103b) bezalako aukera ere onartzen badute, argi dago *garri* sufixazioa ere onartu beharko luketela.

Galdera batzuk gelditzen dira airean (zerk behartzen du bitarteko interpretazioa (103b) bezalako sarrera lexikoetan?, zergatik jasotzen dute [+lekutasun] aditz argumentu-bakarrek *Ground* interpretazioa?) baina, oro har, Grimshaw-en azterbidearen emaitzak sor ditzake Emonds-en azterbidearen moldapen honek: bitarteko subjektuak dituzten aditzen aurkezpen lexikoaren izaera da azken batean azterkizun gelditzen dena.

Aditz ez-akusatibo arruntek honako itxuraketa lexikoa izango lukete:

- (ii) etor(ri), ... A [-T], + DS

(102)-ko arauak ongi baztertzen du holakoetan *garri* hartzea, *garri* onartzen duten eta +DS tasun soila duten aditzek (*aipa(tu)*-k esaterako) ez dutelako [-T] tasuna.

(67) Emonds-ek (1989) honi *Phrasal Absorption Convention* "Sintagma Xurgatze Konbentzioa" deritzo:

- (i) "Phrasal absorption by bound affixes. If *b* is an affix bound to a lexical category Y^0 an additional phrasal subcategorization frame + ___ α is satisfied by an empty *a* in positions that would satisfy

Y^0 , + ___ α ." Emonds (1989: 16)

[Euskaraz: Morfema Uztartuen Sintagma-Xurgatzea: *b* Y^0 buru lexikoari atxekitako afixu uztartua bada, *a isil* batek + ___ a sintagma-azpikategorizazio bat asetzen du Y^0 , + ___ a asetuko litzatekeen guneetan. Horrelako kasuetan, esan daiteke *b*-k Y^0 -ren osagarria xurgatzen duela].

Hau da, Emonds (eratorpen) morfologi eragiketek *argumentuak barneratu* baino X^n osagarriak *barnera* ditzaketela baino ez da esaten ari.

4.4. Pesetskyren azterbide kausatiboaz

Pesetskyk (1995) oraindik orain sintaxi teoriara ondorio nahiko berritzaileak dakartzan proposamen orokorraren barruan *kezka(tu)/preoccupare* aditzen analisirako proposamen zehatza egin du; ondoren proposamen zehatz horren zirriborroa aurkeztu baino ez dut egingo. Argi geratuko da, edozelan ere, Pesetskyren proposamen horren arabera zaila dela oso *garr*i morfemaren batasunaren berri ematea; are gehiago, Pesetskyren *kezka(tu)* saileko aditzen azterketa (euskararako behintzat) desegokia delako susmoa dut. Esan gabe doa hemen Pesetskyren aditz psikologiko mota jakin batez egin duen azterketa zehatza dela auzia eta hizpide, ez Pesetskyren (1995) proposamenen arlo orokorragoa, eta lehena onartu gabe ere bestea erabat baliokoa izan litekeela.

Pesetskyren azterbidearen analisiak abiapuntu nagusi bi ditu. Batetik, Belletik eta Rizzik aditz psikologikoen arloan *thema* θ -erroltzat jotzen dutena bitan banatzen du: hierarkia tematikoan esperimantatzailea baino gorago legokeen *eragilea* (“causer”) eta hierarkia berean esperimantatzailea baino beheago legokeen *emozioaren helburua/gaia* (“subject/target of emotion”). Bestetik, Pesetskyk Lakoff-en proposamen zahar bat oinarritzat hartu eta *kezka(tu)/preoccupare* saileko aditz guztiak kausatibo eta morfemabikotzat joko ditu. Goazen abiapuntu biok nola mamitzen dituen ikustera.

Azalpena zertxobait sinplifikatuz, Pesetskyk proposatzen du esperimantatzaile osagarria duten, hots *kezka(tu)* saileko (ingelesez *frigh*ten edota *annoy* tankerako) aditzen subjektuaren theta-errola ez dela benetako *thema*, *eragilea* baizik, eta (zero) atzizkia den ERAGILE68 P (= preposizio zein postposizio) hutsaren osagarri legez sortzen dela, AS barruan. Aditzok, bestalde, ingelesez behintzat fonetikoki inoiz gauzatzen ez diren ©*frigh*ten/©*annoy* iragangaitzetatik eratortzen ditu:^{69, 70}

Pesetskyk suposatzen du aditzak bere baitan baduela ERAGILE tasun sendoa eta perpausaren eratorpenean zehar ERAGILE baliiodun P hutsa aditzera mugitzen dela tasun hori erkatzera (*à la* Chomsky 1993); P huts honek ezin omen du kasurik ezarri, eta beraz beheko DS hori kasu-gunera mugituko da:

(68) *eragile* (Pesetskyren “causer”) θ -errol zehatza izendatzeko darabilt; ERAGILE (“CAUS”), zero-atzizki legez azaltzen den P zehatz baten deitura da.

(69) Ondoko arboletan ageri diren *Urjauzi* (“Cascade”) egituren justifikazioa eta semantika-hautapenaren birformulazioa ulertzeko, ikus Pesetsky (1995: 5. eta 6. atalak); birformulazio horren arabera aditz baten barne argumentua (esaterako DS esperimantatzailea) aditzaren ahizpa-adabegiaren espeziifikatzaile gunean ager daiteke. Bestalde, Pesetskyk onartu egiten du bai *Urjauzi* egiturak (eskuinerantz = beherantz) bai ohiko *Mailakako* (“Layered”) egiturak biak behar direla.

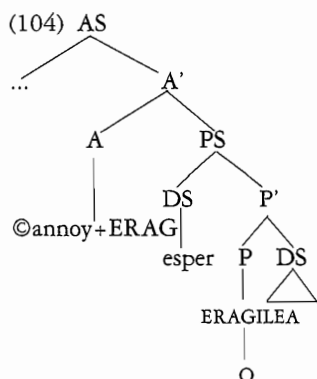
(70) 3.1 azpiatalean esan bezala, ingelesa eta euskara ez datoz bat hemen, ingelesez *kezka(tu)* bezalako aditzak eskuarki *iragangaitz* legez erabili ezin diren arren, euskaraz, ostera, barra-barra erabiltzen ditugulako:

(i) *John {annoyed, frigh

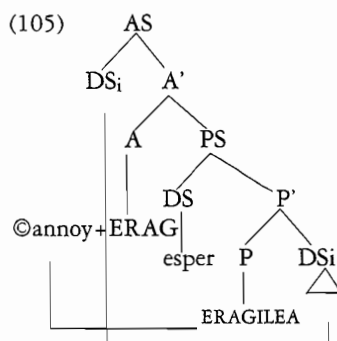
tened} (ii) Jon {nazkatu, ikaratu} egin zen
Pesetskyri jarraituaz, erabilera iragankorra (“kausatiboa”) iragangaitzetik eratorriko balitz, alternantziadun beste aditzak ere antzera eratorriko lirakeela suposatu beharko genuke (aldarrikatu ohi denaren kontra, cf. Zubizarreta 1987, Grimshaw 1990, eta 32. oharra):

(iii) a. Atea ireki da. (-->)

b. Mirenek atea [ireki+ ERAG] du

(esper = esperimantatzailea; ERAG = eragilea)

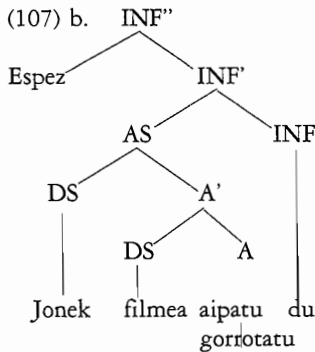
Pesetskyk aldarrikatzen du ©*annoy*+ERAGILE tasuna biltzen duen aditzak kanpo argumentua hautatzen duela, P hutsak hautatzen duen argumentuak duen interpretazio edo θ -errol bera duen kanpo argumentua; hortaz, beheko DS argumentuaren mugida berez gune thematikorako mugida litzateke, baina theta-errol bera duen generako mugida alegia (printzipioz zilegi dena, ik. Pesetsky 1995: 210). Gauzak horrela, Pesetskyren arabera azaldu omen daiteke *kezka(tu)* saileko aditzok (a) zergatik ez duten benetako portaera ez-akusatiboa erakusten: [espez, A] gunea gune thematikoa delako (esaterako Pesetskyk, *contra* Belletti eta Rizzi (1988), aldarrikatzen du aditzok pasibizazioa onartzen dutela); (b) zergatik agertzen dituzten UTrekiko bitxikeriak: eratorpenaren une batean esperimantatzaile argumentuak eragilea o-komandatzeko duelako; eta (c) zergatik diren bateraezinak emozioaren helburua/gaia adierazten duen beste PS sintagma batekin: ageriko preposizioak/postposizioak oztopatu egiten duelako P hutsaren gorako mugida (ageriko preposizioa/postposizioa hurbilago dago aditzetik eta Rizziren Hurkotasan Erlatibatua (“Relativized Minimality”) edo Travis-en Buru Mugimenduaren Murrizketa (“Head Movement Constraint”) ez dira betetzen). Adibidez:

- (106) a. The article in the *Times* angered Bill (*at the government)
 b. The article ... j anger+ P_i Bill (*at the government) P_i DS_j

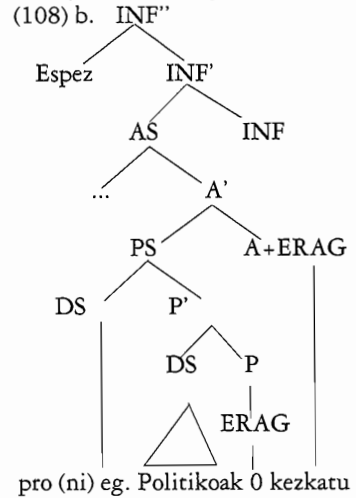
Aditz-sintagmaren barruan hasten den preposizio hutsak aditzera mugitu behar badu bere ERAGILE tasuna bertan erkatzeko, goranzko mugidak buruz buru joan beharko du; *at* preposizioa tartekatzeak P hutsaren buru mugimendu luzea eragingo luke, BMM (edo berau azaltzen duen hatsarrea) urratuaz.

Pesetskyren proposamenaren zehaztasunetan larregi sakondu gabe, esan dezagun argi eta garbi azterbide honetan *garri* morfemaren balio *pasiboak* eta *aktiboak* ezaugarri amankomunak dituztela defendatzea ezinezkoa dela; *aipa(tu)* saileko aditzen osagarriak (gogora bedi horixe dela *garri*-dun adjektiboaren subjektua bihurtzen dena) eta goiko *kezka(tu)/preoccupare* aditzen *eragile* argumentuak ez lukete zerikusi handirik izango (a-egitura hutsa islatzen duen) S-Egituran, Pesetskyren analisiaren araberrako ondoko arbolak erkatuaz ikus daitekeenez:

- (107) a. Jonek *filmea* [aipatu, gorrotatu] du
 (cf. — *filmea* [aipagarria/gorrotagarria] zen)

(108) a. *Egoera politikoak kezkatu egiten nau.*
(cf. — *egoera politikoak kezkagarria da*)

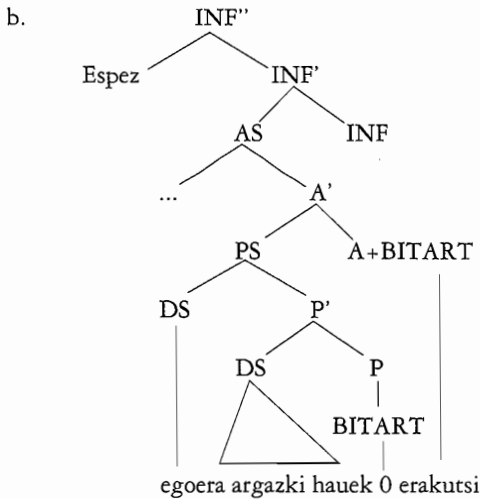

Batean *aipa(tu)* aditzaren ahizpa-adabegia litzateke *garri*-ren subjektua bihurtzen dena, bestean P huts baten ahizpa-adabegia; *filmea* determinatzaile-sintagmak aditzaren benetako argumentuaren itxura du, *egoera politikoak* determinatzaile-sintagmak, ordea, ez (P huts hori aditzak *azpikategorizatugabea* dela dio Pesetskyk).⁷¹ Bestela esanda: Pesetskyren *kezka(tu)/preoccupare* aditzen analisiak *garri* biren hipotesia onartzera behartuko gintuzke, orain arteko datuek eta arrazoinamenduek (ikus 2. eta 3. atala) agindu digutenaren kontra, hain zuzen ere.

Pesetskyren azterbidearen alde, hala ere, datu txiki bat eman daiteke: haren azterbidean erraz azal daitekeela *kezka(tu)/preoccupare* saileko aditzen eta *erakuts(i)* saileko aditzen jokabide bateratua *garri* atzizkiarekiko. Pesetskyk bitarteko subjektuez ezer ez badio ere, pentsatzekoa da berauek goiko egituraren antzeko batetik erator daitezkeela, alegia:

(109) a. Argazki hauek egoera erakusten dute
(cf. Argazki hauek egoeraren *erakusgarri* dira)

(71) Baieztapen hau (hala nola goiko diagrama) harrigarria da ohiko teoriaran; baina irakur: "The actual sister of ©annoy [*kezka(tu)* gure adibidean] is a projection of CAUS, a preposition that is unrelated to the theta-selectional properties of ©annoy" (Pesetsky 1995: 200). Zentzu hertsian, beraz, P hutsaren osagarria P horren argumentua da Pesetskyrentzat, ez aditzarena.

Analisiaren xehetasunak landu egin beharko lirateke (hori irakurlearen esku uzten dut), baina agerian geratzen dira (108) eta (109) perpausetako egitura biek subjektu izango denarekiko dituzten kidesetasunak: bietan DS *eragilea* zein *bitartekoa* aditzaren ahizpa-adabegia den PS baten osagarri gunetik mugitzen da gune tematiko batera; mugida bietan kasu arrazoiengatik gertatuko litzateke; eta bietan ere DS zero-atzizkia den P baten argumentua da, eta ez aditzarena... Hortaz, kasu bietan *garri* sufixazioak (dela ERAGILE, dela BITARTEKO esanahia duen) P huts horren osagarria bihurtuko luke adjektibo eratorriaren subjektu.

Edozelan ere, *garri aktiboa* eragiten duten aditzen analisi bateratua bideratu arren, Pesetskyren azterbideak (edo, zehazkiago, beronetaz hemen eginiko interpretazioak) *garri*-dun adjektiboen subjektuetarako jatorri ezberdinak (aditzaren DS osagarria eta P huts baten osagarria) proposatu eta, horrenbestez, *garri* bakoitzaren teoriaren aurka egingo luke.

4.4.1. Eztabaida apur bat: Pesetskyren analisiaren zuzentasunaz

Pesetskyren azterbidearen begiratuarekin amaitzeko, ezin dut haren proposamen hutsune nabarmena iruditzen zaidana aipatu gabe utzi. Pesetskyk argudiatzen du *kezka(tu)* eta kideen nominalizazioekiko bateraezintasuna erabilera kausatiboan beti ERAGILE P kategoriako zero-atzizkiaren agerpenari zor zaiola:

(110) a. * Our (constant) annoyance of Mary ... (Pesetsky 1985: 74)

* Gure Mirenen nazkatze (etengabe)-a ...

b. * The exam's (continual) agitation of Bill ...

* Azterketaren Bill-en urduritze (etengabe)-a

(111) a. * [[[©annoy] O ERAGILE] ance] b. * [[[©agitate] O ERAGILE] ion]

Lehen azalpen modura, Pesetskyk idarokitzen du behin zero-atzizkia tartean egonda bestelako sufixaziorik ez dela posible eskuarki. Honi Myers-en generalizazioa deritzo:

(112) Myers-en generalizazioa

Zero-morfemen bidez eratorritako hitzek ez dute zilegizatzen eratorpen morfema gehiagoren sufixazioa (Pesetsky 1995: 75)
(Hots: * [[aditza] 0 ERAGILE] atzizkiak)

Aurrerago (1995: 83-93) eta Fabb-en (1988) ekarpenak erabiliz, aldiz, honelako nominalizazioen ezintasuna morfema (nominalizatzaile zein ez) bakoitzak dituen azpikategorizazio murrizketei leporatzen die Pesetskyk: *-ance* atzizkia ezin zaio lotu ezein atzizkirik duen aditz-oinarriari (beraz ezin [[©annoy] 0 ERAGILE] aditzari lotu); *-ion* atzizkia, ordea, [+latinezko] tasuna duten aditz-oinarriei baino ezin zaie lotu (eta 0 ERAGILE zero-atzizkiak ez du berez horrelako tasunik).

Euskarak gertakari honekiko (nominalizaziorik ezarekiko) berdin jokutzen du, zeren *kezka(tu)* saileko aditzak nominalizazio-atzizkirik hartzekotan erabilera iragangaitzarekin lotzen baitira:

(113) a. Gertakariak Miren harritu du.

b. * Gertakariaren Mirenen harridura (... ez nuen espero)

c. Miren harritu egin da. d. Mirenen harridura (... ez nuen espero)

(113a)-tik ezingo genuke (113b) bezalako nominalizaziorik atera edo ulertu; bai, ostera, (113d) bezalako bat (113c) perpausetik. Hau da, Pesetskyren analisiaren arabera *harridura* izenaren azpian, ©*harri(tu)* iragangaitza gehi *-dura* morfema aurkitzen ditugu, baina ez *[harri(tu) + 0 ERAGILE] gehi *-dura* morfema:

(114) a. [[©harri]A dura]Ib. *[[©harri + 0 ERAGILE]A dura]I72

Era berean, eta oker ez banago, *kezka(tu)* saileko aditzetatik eratoritzen diren *asperkizun*, *dibertimendu*, *engainamendu*, *eromen*, *etsipen*, *lotsakizun*, *samindura*, *zuzperraldi*, eta abarrek ez dute inoiz (113b) bezalako egiturarik onartzen eta beti dute iturburua aditzaren erabilera iragangaitzean.

Baina *kezka(tu)* aditz psikologikoen nominalizaziorik onartu ez arren, Pesetskyren azterbideak iragartzen duen predikzio bat ez da inola ere betetzen: haren azterbidean morfema baten azpikategorizazio murrizketen artean zero-atzizkiak eratorritako aditzei ezin lotzea badago, espero izatekoa da murrizketa hori zero-atzizkidun aditz guztietara zabaltzea. Esaterako, *garri* morfema bera *kezka(tu)* saileko aditz iragankorrei lotu ahal bazaie, seguru asko zero-atzizkidun bestelako aditzei ere lotu ahal zaielako da:

(115) a. filme *beldurgarria* = (bat edo bat) beldurtzen duena

b. gertaera *harrigarria* = (bat edo bat) harritzen duen gertaera

c. eguraldi *zoragarria* = (bat edo bat) zoratzen duena

d. pozoin *hilgarria* = (bat edo bat) hiltzen duena

e. Nahigabearen *aringarri* gertatu zaizkion hitzak (HLEH: 113) = nahigabea arintzen dutenak

f. pertsona *gorrotagarria* = bat edo batek gorrotatzea merezi duena

(72) ©*Harri(tu)* aditza bera ere *harri* izenetik zero-atzizkiak eratorritzen da, jakina.

Irakurleak ikus dezakeenez, adibide hauetan guztiotan zero-atzizkidun aditzak ditugu, eta *garri*-ren portaera bateratua da, aditza nolanahikoa dela ere.^{73, 74}

Kontuak, hala ere, ez dira ondo ateratzen Pesetskyrentzat bestelako morfemak aintzat hartzen direnean: morfema nominalizatzaile batzuek zero-atzizki argia duten edota Pesetskyrentzat kausatiboak diren (eta beraz, eta hipotesiz, Pesetskyrentzat ERAGILE P zero-atzizkia duten) aditzak onartzen dituzte:

- (116) *-keta*
 (Mirenen) Jonen hilketa (*bil* = kausatiboa)
 (Ertzantzaren) krimenaren argiketa (*argi* — *argi(tu)*)
 (Goardia Zibilaren) gazteen atxiloketa (*atxilo* — *atxilo(tu)*)
- (117) *-tze*⁷⁵
 (Administrazioaren) helduen euskalduntzea (...*euskaldun(du)*)
 (Frantziaren) deportatuen kanporatzea (... *-kanpora(tu)*)
 Deportatuen espertxeratzek legez kanpokoak ei dira (... — *esperatxera(tu)*)

baina morfemok ez dituzte *kezka(tu)* saileko aditzak onartzen:

- (118) a. * Egoera politikoaren Jonen {kezkatzea, nazkatzea, ...}
 b. * Egoera politikoaren Jonen {kezkaketa, nazkaketa, ...}

Hau da, *-i(z)e* eta *-keta* morfemek ez dute oztoporik zero-atzizkidun aditzei atxikitzeke, baina uko egiten diote *kezka(tu)* sailekoei atxikitzeari. Honek idarokitzen du eragiketa morfologikoak, azpikategorizazio murrizketek ezezik, bestelako faktoreek ere mugatzen dituztela (semantikak edota argumentu-egiturak, esaterako, cf. Grimshaw 1990). *i(z)e* eta *keta* morfemen portaera honek idarokitzen du, halaber, *kezka(tu)* aditz sailak nominalizaziorik ez onartzearen arrazoia, euskarari dagokionez behintzat, morfologikoa (hau da, balizko ERAGILE zero-atzizkiaren agerpenaren eragin oztopatzaileak sortua) baino argumentu-egiturazkoa izan litekeela, Zubizarretak eta Grimshaw-ek ingeleserako argudiatu bezala.

Beraz, ondorio hauexetara heltzen gara: Myers-en generalizazioak (a) ez dauka zerikusirik *kezka(tu)* saileko aditzek nominalizaziorik ez onartzearekin, berauek ingelesez Pesetskyk (1995) dioenaren kontra agian zero-atzizkirik ez dutelako edo nominalizazio ezaren arrazoiak semantikoak direlako; edo (b) badauka zerikusia, baina euskarazko *kezka(tu)* saileko (eta bestelako?) aditzetan dagoen zero-atzizkia ez da Pesetskyk ingeleserako deskribatzen duen ERAGILE P hutsaren antzekoa.⁷⁶ Etorkizuneko ikerketek argituko dute auzi hau.

(73) (a-e) adibideetan behintzat, Pesetskyk aldarrikatzen duen [O ERAGILE] bera genuke, *beldur(tu)*, *harri(tu)*, *zora(tu)* baina baita *bil* eta *arin(du)* ere kausatiboak liratekeelako euskaraz.

(74) Bada antzeratsu jokatzten duen beste aditz-morfema bat gutxienez:

- (i) *-tzaile*
 a. engainatzaile, ernatzaile, iraintzaile, haserretzaile, ... (HLEH)
 b. argitaratzaile, garbitzaile, mugatzaile, ...

(75) Alde batera uzten dut ezberdin jokatzten duen *-i(z)e*-ren beste erabilera "sintaktikoagoa":

- (i) Normala da egoera politikoak Jon {kezkatzea, nazkatzea, ...}

(76) Pesetskyk (1995: 214hh) bereizten dituen hiru kausatibo motetatik (ERAGILE zero-morfema sintaxian atxikitzen zaizkien aditzak, lexikoian atxikitzen zaizkien aditzak, eta ERAGILE morfemarik

Laburbilduz, Pesetskyk *kezka(tu)* saileko aditz psikologikoez egiten duen azterketa gutxienez zalantzazkoa da euskararako, sail horretako aditzek (euretariko asko zero-morfemaz eratorriak diren arren) ez dituztelako Pesetskyren analisisik espero daitezkeen zantzuak eta ezaugarriak agertzen (beraren arabera morfologikoki antzekoak ei diren aditzen antzera jokatzea esaterako). Pesetskyren *kezka(tu)* saileko aditzen azterketa *euskararako* onartuta ere, beraren proposamenak gehienez ere *garri aktiboa* eragiten duten *kezka(tu)* eta *erakuts(i)* aditzen azterketa bateratua ahalbidetzen du, baina behartu egiten gaitu *garri* desberdin bi daudela esatera. Beste modu batera esanda, *garri* ez da inondik ere Pesetskyren azterbideak iragarriko edo esperoko lukeen morfema-mota; eta horrek, *garri* biren hipotesiaren kontra dauden arrazoiak (ikus bereziki 3.5 azpiataleko eztabaida) aztertutakoan, Pesetskyren analisisa errefusatzera garamatza.

5. Ondorioak eta *garri*-ren etorkizuna

Lan honetan hiru galderari erantzun egoki eta argigarria ematen saiatu naiz:

- (8) a. Aditz morfema argia al da *garri*? Eta izenak eta adjektiboak biak eratoritzen al ditu?
 - b. Benetan balio aktiboa eta pasiboa duten *garri* bi ote dira? Eta, hala bada, nola lotzen dira elkarrekin?
 - c. Bakarra bada, nola islatu hiztunaren barne gramatikan jakintza hori?

Lehen galderari dagokionez, bigarren atalaren ondorioa baiezkoa izan da, *garri*, oro har, aditzei eransten zaien morfema dela, funtsean adjektiboak, emankorki behintzat, sortzeko. Bigarren galderaren erantzuna izan da itxuraz *garri* bi dauden arren kidesan garrantzitsuak daudela bien artean behin, Belletti eta Rizziri (1988) jarraituaz, *garri*-ren balio *aktiboa* eragiten duten aditzen subjektua nolabaiteko objektua dela frogatzen denean. Kidesan horiek eta azalpena bikoizteko argudiorik eza, egia esan, *garri* bakarra dagoela pentsatzeko bezain sendotzat jo ditugu. Azkenik, hirugarren galdera erantzuteko lau azterbide aintzat hartu ostean egiaztatu ahal izan dugu *garri*-ren araua formula daitekeela argumentu-egituraren ikuspegitik zein o-hautapenaren ikuspegitik, baina ez theta-errol soilen ikuspegitik, ez eta Pesetskyren azterbide kausatibotik ere. Beharbada, etorkizunari begira, aspektuaren garrantzia azpimarratzen duten lexikoaren azterbideen argitara (ik. Pustejovsky 1996) ikertu

gabekoak) euskarazkoak lehen sailean behintzat ez leudeke. Esaterako, euskaraz ez dirudi ageriko emozioaren helburua/gaia adierazten duen postposizio batek eragilea egotea eragozten duenik, (ib) bezalakoak onargarriak baitira:

- (i) a. Nazkatu egin naiz politikariek.
- b. Telebistako albistegiak nazkatu egin nau politikariek.

Pesetskyren arabera, (ib)-ren gramatikaltasuna [O ERAGILE] morfema lexikoitik bertatik atxikitzeari leporatuko litzaioke. Baina ikusi dugu (cf. 117) morfema hau omen duten aditzek *ketal(i)z*e nominalizazioak onartzen dituztela; beraz, euskal aditz kausatibo guztiak Pesetskyren analisisan hirugarren taldekoak izan beharko liraterke... Ondorio hau erabat harrigarria da Pesetskyren azterbidearen ikuspegitik, zeren inon bada beraren teoria baieztatzeko zero-atzizkirik, euskararen da. Bestalde, nominalizaziorik ez onartzean bat dator *kezka(tu)* saila ingelesezko/ frantsesezko *preoccupare* aditzekin. Hortaz, badirudi Pesetskyren analisisa bera dela zalantzazkoa.

beharko litzateke *garri* morfema. Edozelan ere, aditz iragankorren osagarriak, *kezka(tu)*-ren tankerako aditzen azaleko subjektuak eta bitarteko/lokatibo subjektuak parekatzen dituen morfema honek erronka ezin interesgarriagoa planteiatzen dio lexikoiairen teoria egin nahi duen orori.

Eranskina: *Kezka(tu)* eta kideen itxuraketa lexikoa eta Kasu Teoria

Lehen, 3.3.5 azpitalean, azaldu dudan bezala, *preoccupare* eta *piacere* aditz sailen kasu ezaugarrien berri emateko, Belletik eta Rizzik (1988) proposatzen dute aditz mota hauetan esperimentatzaile argumentuak lexikoian bertan zehaztutako berezko kasua (akusatiboa edo datiboa) jasotzen duela:

- (1) a. *preoccupare/kezka(tu)*: A: esperimentatzailea, thema
 |
 akusatiboa/absolutiboa
 b. *piacere/gusta(tu)*, A: esperimentatzailea, thema
 |
 datiboa

Hierarkia tematikoaren ondorioz, esperimentatzaileak S-Egituren thema baino gorago egon beharra dauka baina berezko kasu akusatiboa/absolutiboa (edo datiboa) jaso behar du; Burzioren generalizazioa dela kausa, berriz, thema argumentuak ezin du aditzetik kasurik jaso (aditzak ez baitu kanpo argumenturik) eta [Espez, INF]-era mugitu beharra dauka kasu subjektiboa jasotzeko.

Erronka interesgarria planteiatzen da Belletik eta Rizziren proposamen hau Chomskyren (1993, 1995) Egitasmo Minimalistaren barruan nola berrinterpretatu daitekeen galdetzerakoan. Auzi hau argitzea lan honen mugetatik kanpo gelditzen bada ere, ohar zenbait egitera ausartuko naiz.

Oro har, uste dut zuzenean eraman daitekeela proposamen hau termino minimalistetara, behin berezko kasu akusatibo-absolutiboaren eta egiturazkoaren arteko erlazioa argituz gero. Hasteko, italierak ageriko objektu-komuntadurarik ez duenez, ez dago jakiterik berezko akusatiboa (edo berezko datiboa) egiturazko kasu erkaketarekin nola lotzen den.

Euskaraz, ostera, *kezka(tu)* bezalako aditzek *nor-nork* komuntadura sistema argia erakusten dute:

- (2) a. Arazo honek guztiok kezkatzen gaitu.
 b. Ez nau larritzen negu hurbilak uda betezko beroan.

Chomskyren (1993, 1995) Egitasmo Minimalistan egiturazko kasua eta komuntadura loturik daude, eta Espez-Buru harremanaren bidez erkatzen dira bata eta beste. Beraz, besterik esan ezean, *guztiok/ni* DSeK egiturazko kasu absolutiboa erkatzen dutela dirudi; hala izatera, Belletik eta Rizziren proposamena zalantzarikoa-edo litzateke euskararen. Gainera, Chomskyren minimalismoan DS argumentuek, gorako mugida egiten dutenean, gurutzatzen diren bideak jarraitzen dituzte (*crossing paths*), *Minimal Link Condition* delakoari eusteko; hau da, gorago dagoen argumentuaren bidea eta beheago dagoenarena gurutzatu egiten dira:

(3) [Esp, S-Kmz John_i ... [Esp, O-Kmz the ball_j [AS t_i hit t_j]]⁷⁷

Belleti eta Rizziren proposamenaren azpian dagoen intuizioak joera honen kontrakoa dirudi: gorago dagoen argumentuak (= esperimentatzailea) kasu akusatiboa edo absolutiboa jasoko luke *kezka(tu)* bezalako aditzetan eta beherago dagoen thema argumentuak [Esp, S-Kmz] gunera edo mugitu beharko luke kasu nominatiboa edo (euskara bezalako hizkuntzetan) ergatiboa jasotzera. Emaizta, bide gurutzatuak baino bide kabiratuak (= *nested paths*) edo izango litzateke.

Nik uste dut, hala ere, badirela aukera bat baino gehiago minimalismoaren barruan Belleti eta Rizziren proposamena berrinterpretatzeko eta *Minimal Link Condition* delakoarekin bateragarri izateko. Esaterako, pentsa liteke [espez, A] gunean dagoen esperimentatzaile argumentuak aditzarekiko Espez-Buru komuntaduraren bidez erkatzen duela absolutibo kasua (*akusatiboa* hizkuntza akusatibo-nominatiboetan) lexikoitik hala markatuta datorrelako, goragoko mugidarik egin gabe. Hala bada, [Espez, O-Kmz] adabegirik sortu beharrik ez eta beherago dagoen thema DS-ak S-Kmz gunera mugitu beharko luke kasu ergatiboa (edo *nominatiboa*) erkatzeko. Proposamen honen arabera, berezko akusatibo-absolutiboaren erkaketa *in situ* (baina Espez-Buru harremaren bidez Lasnik-ek (1995) proposatu bezala) gerta liteke eta beronek egiturazkoaren erkaketa ezabatuko luke, Lakaren (1993) azterbi-dean bezala:

(4) [esp, S-Kmz Arazo honeki [AS guztiok [A' t_i kezkatzen]] gaitu⁷⁸

Beste aukera posible bat, Chomskyren (1995: 4. atala) Kmz adabegiak ezabatzearen proposamenetik hurrago dagoena, izango litzateke pentsatzea esperimentatzailea den DS [espez, a] gunean (= Chomskyren (1995) 4. ataleko [spec, v] gunea) sortzen dela (eskuarki egileek eta esperimentatzaileek egiten duten bezala) baina lexikoitik markatzen dela absolutibo-akusatibo komuntadura edukitzea. Hala izatera, *in situ* eta Espez-Buru harremanaren bidez erkatuko luke esperimentatzaile argumentuak kasua; osagarria orduan [espez, a] gunera ere mugituko litzateke bere kasu tasuna erkatzeko baina absolutibo-akusatibo tasuna birritan ezin erka daitekeenez, gorago mugituko litzateke, [espez, DENB] gunera alegia, nominatibo-ergatiboa kasua erkatzeko:

(5) [esp, DENB Arazo honeki [t_i [a_S guztiok [AS t_i kezkatzen]]] gaitu

Gusta(tu)-ren portaera antzera azal daitekeelakoan nago:

(6) gusta(tu), A: esperimentatzailea, thema
|
datiboa (= D-Kmz)

Sail honetako aditzetan datibo-komuntadura da lexikoki zehaztuta datorrena. Thema argumentuari dagokionez, euskararen nahitaezko kasu-parametroak (ikus Laka 1993 eta Bobaljik 1993) O-Kmz indarrean egotea eragingo du (eta ez S-Kmz), horixe baita euskaraz ezinbestean gauzatu behar den komuntadura eta kasu mota bakarra.

(77) *Strictu senso*, aditzak O-Kmz-ra mugitu behar du osagarria mugi dadin.

(78) Aditzaren mugidaren auzia alde batera utzi dut goiko eratorpenean.

Idarokizun biok amankomunean dutena hauxe da: berezko akusatiboa edo absolutiboa erkatzeak *in situ*, *boztuta bezala* esan nahi duela, baina aditzarekiko egitura konfigurazio jakin batean, Espez-Buru harremanaren bidez, alegia. Idarokizunok egokiak direnentz datozen azterketek argituko dute.

Bibliografia

- Anderson, S. R., 1992, *A-morphous morphology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Arriaga, E. de, 1960, *Lexicón bilbaíno*, Madrid: Minotauro. 2. argitalpena.
- Artiagoitia, X., 1992, "Why Basque doesn't relativize everything", in J. Lakarra eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *Syntactic theory and Basque syntax*, Donostia: ASJUren gehigarriak 27, 11-35.
- , 1994, *Verbal projections in Basque and Minimal Structure*, ASJU 28-2, 341-504.
- , 1995, "Basque support for the DP-hypothesis", EHUKo eskuizkribua.
- Azkarate, M., 1990, "Euskal -garri vs. latinezko -bilis, bi balio desberdin", in *Patxi Altunari Omenaldia*, Donostia: Mundaiz, 19-39.
- , 1995, "Sobre los compuestos de tipo 'sustantivo + sust/adj deverbal' en euskera", in P. Goenaga (arg.), *De Grammatica Generativa*, Donostia: ASJUren gehigarriak, 38, 39-50.
- Azkue, R. M. de, 1905, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao. [Berrargitalpen faksimila: 1969, La Gran Enciclopedia Vasca].
- , 1925, *Morfología vasca*, Bilbao. [Berrargitalpen faksimila: 1969, La Gran Enciclopedia Vasca].
- Belleti, A. eta L. Rizzi, 1988, "Psych verbs and Theta Theory", *NLLT* 6, 291-352.
- , eta ———, 1991, "Notes on psych-verbs, θ -theory, and binding", in R. Freidin (arg.), *Principles and Parameters in Comparative Syntax*, Cambridge MA: MIT Press, 132-162.
- Bobaljik, J., 1993, "Ergativity and ergative unergatives", in C. Phillips (arg.), *Papers on Case & Agreement II*, Cambridge MA: MIT Working Papers in Linguistics, Volume 19, 45-88.
- Brekke, M., 1988, "The Experiencer Constraint", *LI* 19.2, 169-180.
- Burzio, L., 1986, *Italian syntax. A Government and Binding approach*, Dordrecht: Reidel.
- Chomsky, N., 1986, *Knowledge of language*, New York: Praeger.
- , 1993, "A minimalist program for linguistic theory", in K. Hale and S. Keyser (arg.), *The View from Building 20*, Cambridge MA: MIT Press, 1-52.
- , 1995, *The Minimalist program*, Cambridge MA: MIT Press.
- Echebarria, T., 1966, *Lexicón del euskera dialectal de Eibar*, (=Euskera X-XI), Bilbo: Euskaltzaindia.
- Eguzkitza, A., 1983, "On the so-called passive in Basque", *FLV* 37, 233-253.
- Emonds, J., 1989, "The Passive and Past Participle", University of Washington-go eskuizkribua.
- , 1991, "Subcategorization and syntax-based theta-role assignment", *NLLT* 9.3, 369-429.
- Fabb, N., 1988, "English affixation is constrained only by selectional restrictions", *NLLT* 6, 527-540.
- Franco, J., 1992, "Towards a typology of psych verbs: Evidence from Spanish", in J. Lakarra eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *Syntactic theory and Basque syntax*, Donostia: ASJUren gehigarriak 27, 119-134.
- Grimshaw, J., 1990, *Argument structure*, Cambridge MA: MIT Press.
- Hale, K. eta S. R. Keyser, 1993, "On Argument Structure and the lexical expression of

- syntactic relations”, in K. Hale and S. Keyser (arg.), *The view from Building 20*, Cambridge MA: MIT Press, 53-109.
- Izaguirre, C., 1970, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*. [Berrargitalpena: (1994), Donostia: ASJUren gehigarriak 7].
- Jackendoff, R., 1972, *Semantic interpretation in Generative Grammar*, MIT Press.
- Johnson, K., 1992, “Scope and Binding Theory: Comments on Zubizarreta”, in T. Stowell eta E. Wehrli (arg.), 259-276.
- Kintana, X. eta abar, 1980, *Hiztegia 80*, Bilbo: Elkar.
- Laka, I., 1993, “Unergatives that assign ergative, unaccusatives that assign accusative”, in J. Bobaljik eta C. Phillips (arg.), *Papers on Case & Agreement I*, Cambridge MA: MIT Working Papers in Linguistics, Volume 18, 149-172.
- Larrasquet, J., 1931, “Beñát, Larrajáko behagilii”, *RIEV* 27, 229-240. [Argitalpen faksimila: (1972), Bilbo: LGEV].
- Levin, B., 1983, *On the nature of Ergativity*, MIT doktorego tesia.
- , (arg), 1985, *Lexical semantics in review*, Cambridge MA: Lexicon Project Working Papers, Number 1.
- , eta M. Rappaport, 1986, “The formation of adjectival passives”, *LI* 17.4, 623-661.
- , eta ———, 1988, “Non-event *-er* nominals: A prove into argument structure”, *Linguistics* 26, 1067-1083.
- Lieber, R., 1992, *Deconstructing morphology*, Chicago: University of Chicago Press.
- N’Diaye, M., 1970, *Structure du dialecte Basque de Maya*, The Hague: Mouton.
- Ortiz de Urbina, J., 1986, “Aspects of Basque lexical phonology”, *FLV* 47, 205-223.
- , eta M. Uribe-Etxebarria, 1991, “Participial predication in Basque”, in J. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Donostia: ASJUren gehigarriak 14, II, 993-1012.
- Pesetsky, D., 1987, “Binding problems with experiencer verbs”, *LI* 18.1, 126-140.
- , 1995, *Zero Syntax*, Cambridge MA: MIT Press.
- Pustejovsky, J., 1996, *The Generative lexicon*, Cambridge MA: MIT Press.
- Rappaport, M. eta B. Levin, 1988, “What to do with theta-roles”, in W. Wilkins (arg.), *Syntax and Semantics. Volume 21. Thematic relations*, New York: Academic Press, 7-36.
- eta ———, 1992, “*-er* nominals: Implications for a theory of Argument Structure”, in T. Stowell eta E. Wehrli (arg.), 127-153.
- , et alii., 1993, “Levels of lexical representation”, in J. Pustejovsky (arg.), *Semantics and the Lexicon*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 37-54.
- Rebuschi, G., 1993, “Basque pronouns and Relativized Locality”, in Hualde eta J. Ortiz de Urbina (arg.) (1993), *Generative studies in Basque linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 115-144.
- Sarasola, I., 1984-, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia: Kutxa Fundazioa.
- Stowell, T. eta E. Wehrli (arg.), 1992, *Syntax and the Lexicon. Syntax and semantics: vol. 26*, New York: Academic Press.
- Uribe-Etxebarria, M., 1990, “On category changing”, University of Connecticut-eko eskuizkribua.
- Villasante, L., 1974, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate: EFA.
- Williams, E., 1981, “Argument structure and morphology”, *Linguistic Review* 1, 81-114.
- Zubizarreta, M. T., 1987, *Levels of representation in the Lexicon and in the Syntax*, Dordrecht: Foris.
- , 1992, “The lexical encoding of scope relations among arguments”, in T. Stowell eta E. Wehrli (arg.), 211-258.

Retention and accommodation in the basque of Elko, Nevada

ESTIBALIZ AMORRORTU
(Univ. of Southern California)

1.-Introduction¹

This article focuses on the status of the Basque language in Elko, Nevada. I conducted fieldwork in Elko during the summer of 1994, and interviewed over fifty *Euskaldunes*. The first goal of this research is to outline some sociological aspects such as Basque language knowledge, use, and attitudes in order to characterize the Basque-speaker community and later, their speech in sociolinguistic terms. For this second goal, I studied only a few linguistic aspects. This article is only a first approximation to further research, which should give a complete linguistic characterization of the community.

The literature on Basque language in America is very limited, which is surprising since there has been a general belief in the Basque Country through this century that American Basque (especially North American and Argentinian) was a unique koiné made by the interaction of speakers of different dialects (see Zuazo 1991 for further description of this belief). This American variety was, for some Basque and non-Basque scholars, much more appropriate than the standard Unified Basque proposed by the Basque Academy.

Basque dialectologist Koldo Zuazo, nevertheless, doubts the existence of a Basque standardized variety in America for two reasons. First, testimonies about the status of Basque among younger generations reveal its decreasing use. Second, there is not (and there has not been) so much interaction between speakers of different dialects everywhere in America as many scholars have believed.

There are some data about knowledge of Basque in Western America (Douglass

(1) Artikulu hau Renoko Unibertsitatean 1994ean burutu nuen masterreko tesina-laneko ondorioa da. Horregatik, dagoen bezala, ingelesez, ematea erabaki dut, aldaketa txiki batzurekin. 1995eko Linguistic Society of Americako Urteko Biltzarrean (New Orleansen) honen laburpena aurkeztu nuen.

Nire eskerrik beroenak irakasle eta lekuko guztiei eman nahi dizkiet, eta ikerketa honen zuzendari izan den William H. Jacobsen-i bereziki. Baita, modu baten edo bestean lan honi ekiten lagundu didaten Bill Douglass, Nelson Rojas, Jose Mallea, Chris Upchurch eta Renoko Unibertsitateko Basque Studies Program-eko lagunei. Azkenik, Elkoko jendeari euren harrera onagatik.

and Bilbao 1975: 364-367; Mathy 1985: 267; Decroos 1983: 76-79, 97), but no study (as far as I know) on either use of the language or linguistic description² has been done.

Before describing the speech of Elko's microcommunity, I must further describe this microcommunity. We need to determine some aspects of the sociology of language: language knowledge (how many languages can informants speak and/or understand), use (in which situations do they use Basque most), and attitudes towards Euskara (do they give any symbolic value to the minority language?, do they think it is going to survive or disappear in Elko?, are they transmitting it to their children?, etc.). After defining the community, a sociolinguistic study can be carried out. As stated above, only a small introduction to the sociolinguistic study has been done for the purpose of this work.

Most Elkoans I interviewed are immigrants, but some are American-born. Immigrants belonged to a very definable social group in the Basque Country; they immigrated under the same conditions and for the same reasons. Economical and social reasons made people leave their country. They were almost exclusively from a rural ambience. In addition, they all shared some other characteristics. They all spoke Basque as a first language, and most could understand Spanish or French, learned at school. Most were males, and they wished to work in the States for some years in order to make money and then go back home.

At the time most of my informants (the immigrants' group) left the Basque Country, the political situation in Spain (under Franco's rule) did not allow any public manifestation in or in favor of peripheral languages. Even though the French Government did not forbid the use of minority languages, even today the assistance these languages receive is insignificant. This is a very important point for understanding the linguistic situation in the diaspora. Immigrants were never forbidden to speak their native language (although the host society always pressured them not to do so) and, in addition, they gave it an extra symbolic value as against Franco's policy with respect to the Basque Country. Nevertheless, they never had an education in Euskara (likewise, American-born Euskaldunes' ancestors did not have that opportunity either), which made them to be not complete speakers but native speakers illiterate in their own language. This situation of illiteracy in the Basque language is common for elder speakers in Euskal Herria. Nevertheless, things start-

(2) The only references I have found are an article about the phonemes of the Basque of Bakersfield, California (Wilbur 1961), another one about the influence of English on the Basque of Idaho (Etxabe 1985), and an appendix of borrowings (mostly from Spanish but some from English) (Eiguren 1974) also in the Basque of Idaho.

A Basque ethnolinguistic atlas (Aranzadi Zientzia Elkarte. *Etnologia Mintegia*, 1990) includes a list of words and short sentences collected in Boise, Idaho. I believe the reason for including Boise in this atlas was more symbolic than dialectological, since we cannot speak of a Basque standardized variety of Boise. The two American informants did not fulfill the requirements asked of the rest of the informants: to have little or no influence of other dialectal varieties, to have been living in their town for their whole life, etc.

Finally, Peter Bakker (1989) describes a Basque-American Indian pidgin in use between Europeans and Native Americans in North America, ca. 1540-ca. 1640. See also Bakker et al. 1991.

ed to change in the Spanish Basque Country at the time the last immigrants left it. Changes in education, administration, and use of Euskara in general have been made as a consequence of reversing language shift. When immigrants visit the Basque Country, they see a better situation; at the same time, while families integrate more into American society (now their close family is here and only a few still think of going back to Europe), they relax more about language transmission and, in addition, maintenance of Euskara is no longer a symbolic way of fighting against Franco's policy. On the other hand, when they visit, they observe the visible changes made thanks to language shift reversal efforts (mass media and education in Basque, institutional commercials, etc.), exactly the fields in which they cannot do anything in Elko. On the contrary, they cannot observe as easily the better familial transmission of Euskara that is occurring within many Basque families (especially those of mixed Spanish-Basque or French-Basque parents). If they were to notice this, they might feel more motivated to do something about it.

In addition, coming originally from a rural Euskaldun ambience, they also discover a much more modern Basque Country: the business world is the one in which Euskara is less used. Finding a modern "Spanishized" Basque Country makes them feel even less motivated to preserve and transmit Euskara.

These being the circumstances, the sociolinguistic situation in Elko is parallel in many ways to the sociolinguistic situation in the Basque Country. Elko is in many ways a Basque micro-society, sharing many characteristics with the Basque Country, and also having some differences, for example in the sociolinguistic groups that make up Basque society. I distinguish four such groups. First, within Basque society, there is an important group of native non-literate Basque speakers; almost all Basque speakers in Elko belong to this group. Second, there is an increasing, and younger, group of native literate speakers in Euskal Herria. There is only one literate Basque speaker in Elko. Third, semispeakers are also increasing in the Basque Country, especially new speakers. Only one in Elko acquired enough proficiency to converse in Euskara, whereas they are increasing in the Basque Country. On the other hand, there are also denativized speakers (native speakers with a remarkable degree of attrition) in Europe, and also in Elko (due to the low use of Euskara by some speakers). Finally, many people who cannot speak Euskara consider themselves Basques, both in the United States and the Basque Country. But there is a difference between the two. In the Basque Country, the reason for non-speakers of Euskara (either because their parents are Spanish immigrants or because, even with their parents being Basque they did not acquire the language) for considering themselves Basques is that they were born in Euskadi. Nevertheless, in the diaspora the main reason for people to consider themselves Basques is that they have a Basque ancestor.

All the above-mentioned parallelisms make the study of Euskara as spoken in Elko very applicable to similar situations in the Basque Country.

On the other hand, Elko was chosen because speakers with different dialectal backgrounds interact and accommodate to each other's speech. Dialectal variation is

a greater communication problem in the Basque Country and sometimes a controversial issue in the standardization of the language.

In this article, I discuss about language maintenance in the U.S., and especially about the erosion of Basque in the American West. After giving some historical and demographical data, I describe the Basque community in Elko in terms of their language knowledge, use, and attitudes. Finally, I introduce some linguistic phenomena produced as a consequence of dialect accommodation, language obsolescence, and the influence of other languages.

2.- Language maintenance in the American West

Ethnicity is seen now in the United States as a special way of being American. When it concerns transmission of ethnic languages, however, it is not seen in that way. Fishman reports that even during the great growth of ethnic manifestations, there was no increase of non-English language use. The same can be said about Euskara. In fact, the use of Basque has decreased, together with some other previous characteristics of Basque ethnicity in the diaspora, such as endogamy. Mixed marriages are one of the reasons for the non-use, and consequent non-transmission, of Euskara. Huffines, describing the Pennsylvania Dutch language status situation, stresses that ethnic language maintenance depends on "how important speakers perceive their ethnicity to be and how strongly they wish to express it linguistically" (1991: 9). She also points out that the halt of immigration makes the number of fluent speakers decrease, and eventually no social context remains in which it is appropriate to speak the language. Learning and using English are necessary in order for immigrants and immigrants' children to be 'good Americans' (Veltman 1991: 161), and accordingly the minority language is used only in private.

Basque ethnicity is perceived in a very different way by American-born generations. Cultural conceptions about the immigrants' sheep world are no longer useful for their children. Even if these conceptions are not their values, children are judged according to them (Fernández de Larrinoa 1992: 74). Especially language maintenance is not seen as necessary by American-born generations in order to keep one's ethnicity.

Douglass and Bilbao gave some generalizations about language maintenance in 1975. First, most first-generation Basque-Americans learned Euskara as a first language, and English in school, replacing the former by the latter during their lives. Second, even if their parents were bilingual (Basque and Spanish or French), they did not acquire the national language. Euskara was always preferred as the family language. Third, language retention for American-borns was very often correlated with parents' occupation (if they remained in the sheep business or worked in a Basque hotel, their children were more likely to retain Euskara), and with siblings' age order (the oldest was considerably more likely to learn Euskara). Fourth, second-generation persons rarely retained Basque (364-65). Now, even for first-generation American-born Basques with both parents being Basque speakers, it is not always the case that they retain the language, especially younger siblings. On the other hand,

sometimes French or Spanish are preferred at home for practical reasons (they find it more useful for their children in American society).

3.- Status of the Basque language in Elko, Nevada

Elko was chosen for several reasons. On the one hand, Elko has always been an important point of reference for Basque people. Being an important center of immigration, it has been culturally very active. On the other hand, immigrants with different dialectal backgrounds (especially Biscayan and High Navarrese) settled there. Interaction is not difficult for most of them since they are used to it. This makes their speech very different from their original dialectal varieties. Finally, the use of Euskara in Elko has drastically decreased, which makes its study necessary.

There is no precise data about the number of Basques in Elko. Nevertheless, there is approximate historical and demographic information about the chosen town.

Finally, I analyze the data from the questionnaire that I administered to my informants (over fifty Basque speakers who have lived in Elko at least for the last five years) about their language knowledge, Basque use, and attitudes towards it.

The selection of informants was done by networking and judgement, taking into account variables of gender, age, dialectal background, and whether they were American-born or not. I tried to choose my informants taking into account the proportion of the different variables in the whole Basque-speaking community. All interviews were conducted in Euskara (I, being Biscayan, only tried to adjust to informants' dialect with a couple of informants who had problems understanding the Biscayan dialect) and tape-recorded. We first talked about topics related to the sociology of language and, subsequently, informants were requested to translate sentences from Spanish or English, as they chose, into Euskara.

I consider my informants representative of the whole Basque-speaking community in Elko. The majority of Basque-speakers are immigrants, and the majority of the American-born are older people. The generation who most retained Basque was born during the first two decades of this century. The decrease in language transmission since then is clear.

Among immigrants, men are the majority (three out of four in my sample). The most important age group is the one of people born from 1944 to 1954 (32% of my sample).

3.1.- Elko History

Elko was born as a townsite in December 1868, when the construction crews of the Central Pacific Railroad company left a town of tents by the Humboldt River on their way to Utah. This surprisingly new town sits in one of the most recently created states in the U.S. The territory contained within the limits of the present State of Nevada was acquired in 1849 from Mexico by the Treaty of Guadalupe Hidalgo. In 1850, the Territory of Utah was created, which along with other vast areas, constituted the later Nevada (Patterson, Ulph, Goodwin 1991: 3).

As stated above, the beginning of the townsite was due to the construction of the

railroad. The Central Pacific planned to locate a terminal at the junction of Pine Creek and the Humboldt River in Twelve Mile Canyon. By June 1869, the town had grown considerably: there were 22 general merchandise vendors, two banks, 45 saloons, etc. That year, Elko County (17,127 square miles) was formed.

By 1900, Elko's population had dropped from the former 4,000-5,000 to 1,000 inhabitants. Nevertheless, according to Patterson et al., "the fledgling town was firmly established and entered the twentieth century with a future" (1991: 560). Until recently, the city had a slow and controlled growth. Of late the pace has accelerated. According to the Chamber of Commerce, the town's population in 1983 was about 10,500 and today, in 1994, according to the Elko County Board of Realtors, it is 27,400 (including Rynden and Spring Creek). The population of the county is estimated to be 37,000.

When talking about the beginnings of Elko, the Basque people's presence and importance must be underscored. According to Douglass and Bilbao, Basques were present in Western and Northern Nevada by no later than 1870. "The greater Winnemucca region, bounded to the west by Reno, to the north by Jordan Valley (Oregon) and to the east by Elko, provided one major area for the activities of Basque sheepmen beginning in the early 1870s" (242).

Basque people have historically been related to the cattle and sheep industry in Nevada.³ Eventually, the cattle industry became the state's second largest tax base. Nonetheless, the development of eastern Nevada is closely associated with mining (James 1981: 79). Accordingly, Basque immigration to Elko is associated with the sheep industry, and not with the mining one.

Basques in Elko first concentrated around the Basque hotels, home for many Basque sheepherders. These hotels in Elko,⁴ like those in other towns, provided help and protection to the newly arrived and sometimes employment to women and ex-sheepherders. Not only did they work in the Basque hotels, many managed to buy one. As Douglass and Bilbao state, the Basque hotels are the oldest and most important ethnic institution in the American West (1975: 370).

The Star Hotel opened in 1910,⁵ and since then it has always been owned by Basques. This is the only boarding house still existent in Elko, the permanent home of a dozen Basques.

In 1959, forty-two people decided to organize the Elko Euskaldunak Club. Dances and picnics were held annually until 1964. This was the Nevada Centennial Year, and the club, with a membership of 301 (Elko Euskaldunak Club 1964: 1), sponsored the First National Basque Festival, officially declared by the governor of Nevada. This festival is full of symbolism (Fernández de Larrinoa 1992: 90-91). On the one hand, the organizers wanted to stress its Americanness by declaring it national and celebrating it on Independence Day. Not only was there a conscious link between Nevada and the Basque community, but also between the United

(3) For a further description of the sheep industry activities of Basques in Elko, see Lane 1970.

(4) The first allusion found is about "The Basco saloon", in 1904 (Lane 1970: 267).

(5) There were three other hotels prior to the Star.

States and the Basques. The Chamber of Commerce of Nevada and local businesses help financially in the organization of the festival, which continues as an annual event.

In 1968, the club organized the dance group "Arinak", the most successfully active part of the club now. A year later, a radio broadcast in Basque began being transmitted in Elko on Sundays for an hour and fifteen minutes. The program contained a news section (both about the American Basque community and the Basque Country), a music section, interviews of Elkoan Basques, and commercials.

3.2.- Demographic data

Basque immigrants have never been recorded as Basques but rather as Spaniards or Frenchmen, which makes it very difficult to determine their number. Moreover, there is no in-depth demographic study of Elko; consequently, it is very risky to try and compare Basque immigration in Elko with that of other groups. Notwithstanding, the Basque community was formed and maintained at a time in which the sheep industry was predominant and Basque people constituted an important group in the wider community of Elko County. During the last quarter of this century, Basque immigration declined drastically and, at the same time, the Elkoan population boomed, receiving mostly Americans from other states, as well as Mexicans and other Hispanic groups. This fact will affect considerably the use of Basque which, being the minority language, is being relegated to a few spaces such as some homes and Basque bars.

As stated above, population in Elko has grown enormously during the last decades. The following tables show the growth trends and the average annual growth rates.

Growth Trends:			Average Annual Growth Rates:		
<i>Census Year</i>	<i>City</i>	<i>County</i>	<i>Census Period</i>	<i>City</i>	<i>County</i>
1950	5,393	11,654	1980-85	16%	29%
1960	6,289	12,011	1985-90	52%	55%
1970	7,449	13,958	1990-91	4%	4%
1980	8,758	17,269			
1985	10,190	22,350			
1990	15,520	34,570			
1994	27,400	37,000			

The growth in the fifties was moderate. This is the time when many Basques came to Elko. According to journalist Mike Newman, in 1973, the Basque community comprised 20-25% of the town's population, numbering 1,500-2,000 (1973). We can assume a much better situation for the language at this time. However, the drastic growth starts during the seventies, becoming even more so during the next two decades (from 7,449 in 1970 to 15,520 in 1990, only in the city). In fact, the average growth rate from 1980 to 1985 in the city of Elko was sixteen percent, whereas from 1985 to 1990 it was fifty-two percent. One needs to be reminded that very few Basque people immigrated during this period of time. Consequently, the importance of the Basque community within Elkoan society decreased considerably.

On the other hand, the Hispanic population gained importance in number.

According to the 1990 Census of Population and Housing, there were 4,264 Hispanics (12.9 percent of the population) in Elko County (29,266, 86.2 percent, non-Hispanic and 2,006, 6.3 percent, American Indian). Linguistically speaking, the Hispanic population is an important social group because of their language loyalty. Since most Basque speakers in Elko can also speak Spanish, this language will sometimes be preferred at home by mixed (Hispanic-Basque) families, which are not rare.

In conclusion, Euskara finds less room in the Basque community, due to mixed marriages and a decrease in the percentage of Basque speakers within the whole population of Elko.

On the other hand, population-wise Elko is a young county: 29.4 years old on the average. The following table shows the distribution by age in the county:

Under 5	9.6%
5-17	22.6%
18-20	3.9%
21-24	5.6%
25-44	35.5%
45-54	10.6%
55-59	3.4%
60-64	2.6%
65-74	3.7%
75-84	1.9%
85 & over	0.5%

As the table shows, the most numerous groups of population are the ones between twenty-five and forty-four (35.5 percent of the population) and one and twenty (36.1%). The former represents young parents, the most important group for the transmission of a minority language,⁶ and the latter represents younger speakers, in other words, the future of the language. However, there are only a few Basque speakers in Elko within these age groups, and most of them are American-born. For the young American-born generation it is very difficult to preserve the language and even more difficult to transmit it. Moreover, very few children and teenagers are learning Euskara at home in a society where they are an absolute minority. Children do not want to be different and do not need the minority language to communicate with their friends. Motivation must come from their parents. When both are Basque speakers, children may identify Basque with the home language. Nevertheless, if parents do not make this link very strong, children tend to use English, since they know their parents understand it.

In addition, sometimes adults feel the necessity of learning English and would use this language either for their own practice or to help their children to learn it so as not to suffer the same linguistic problems in American society.

On the other hand, when the spouse is not a Basque speaker, which is very

(6) Fishman, defining his theory of Reversing Language Shift (RLS), states (1991: 6) "The priorities at various points in the RLS struggle must vary but they must, nevertheless, derive from a single, integrated theory of language-in-society processes that places intergenerational mother tongue transmission at the very center and that makes sure to defend that center before setting out to conquer societal processes that are more distant, dubious and tenuous vis-à-vis such transmission".

common, the chance of acquiring the minority language is very remote, especially if it is the mother who does not speak it.

Obviously, children are not especially motivated to use Basque. At college age, nevertheless, motivation arises for different reasons. On the one hand, ethnicity consciousness is stronger, and learning their ancestors' language is one marker of ethnic background. On the other, young people are aware of the importance of language learning and its social and professional advantages.

One cannot be sure of the number of Basque people resident in Elko now. Nevertheless, it is obvious that their numerical importance has been considerably reduced as a consequence of the decline in the sheep industry and the subsequent halt of Basque immigration, on the one hand, and the boom of American population on the other, due especially to the mining industry.

To sum up, the importance of Basques within the whole community of Elko has decreased considerably and, in parallel fashion, the prestige and use of Basque has also been affected.

3.3.- Description of the Community

After reviewing the history of Elko and its demographic development in the last decades, I will now concentrate on the Basque-speaker population.

The first problem arises when we try to specify how many Euskaldunes (Basque speakers) we are talking about. In fact, we do not even know how many people consider themselves Basque. It is even more difficult to determine how many people can still converse in Euskara. Nevertheless, informants' estimates vary from two hundred to four hundred (I believe it to be closer to the former than to the latter). I formally interviewed fifty-three informants and located seventy-nine more living in Elko. Undoubtedly there are more.

More important than knowing the exact amount of Euskaldunes is describing the situation of Euskara in terms of the sociology of language, in other words, language knowledge, use, and the attitudes towards it of Euskaldunes in Elko. Especially significant is whether or not Euskara is being transmitted within the family.

As stated above, I interviewed fifty-three informants, fourteen⁷ of whom are American-born, while the rest were born in the Basque Country, and emigrated to the American West as adults.

I clearly distinguish two social groups: on the one hand, American Basques; on the other, immigrant Basques. This distinction is necessary in order to determine if these two social groups differ linguistically.

(7) One of these informants was born in Elko and moved to her family's hometown Gernika when she was seven years old. She moved back to Elko seventeen years later, and has been living there since then. I consider her an immigrant since she spent seventeen years in the Basque Country when she was young.

3.3.1.- Language knowledge, use, and attitudes: American Basques

This group is represented by thirteen informants, 24.5% of the people interviewed. American Basque is defined as the type of Euskara used by American-born Basques,⁸ which may differ from the one used by Basque immigrants born in Europe and who have recently (or not so recently) come to the U.S. That is why I want to make a distinction between these two groups, in order to check any differences. Their speech may also differ, and indeed it does, from normative dialectal uses in the Basque Country. Polinsky (1994a) also makes a distinction between American Russian and Emigré Russian. "American Russian is the first language that becomes secondary; it is spoken by those who learnt it as their first language and then switched to English as their primary language". Euskara is the first language (mother tongue)⁹ for all the American-born Euskaldunes interviewed except for one. CF, born in 1968, is the only speaker I found who had acquired Euskara (in the Basque Country) as a second language and has enough competence to converse. Nevertheless, Euskara is not the primary language for these speakers, but rather English.

The quantity of use of Euskara varies among these informants from very seldom (maybe because they use it with just one person, for instance their mother) to almost every day for some hours (if working at a Basque restaurant or if having a Basque-speaking spouse or children).

Transmission of Euskara is very difficult for American Basques, even if both parents are Euskaldunes. Only two of these women's children can speak it.

In this section I will introduce data from the interviews with thirteen Basque-American speakers living in Elko, about their language knowledge, use, and attitudes.

Language knowledge: American Basques

Most informants acquired Euskara at home, as a first language, and English in school, the latter being their primary language now.

The following table shows data about their and their spouses' language knowledge.

American Basques Interviewed: Language Knowledge				
<i>Informant</i>	<i>Gender</i>	<i>Birth-year</i>	<i>Other lang.</i>	<i>Eusk-spouse</i>
F.B.	f	1913	Sp-U2	y
L.Z. ¹⁰	f	1913	Sp-U2	y
A.M.	f	1916	--	n
J.M.L.	m	1917	Sp-U2	y

(8) The degree of proficiency in Euskara varies considerably across American Basques; while the attrition level of some is very high (semi-speakers), others have a very good competence level. I only took into consideration informants who have enough competence to converse in Euskara. Further research may study Basque-American semi-speakers' speech.

(9) Only one informant declared that she acquired both Euskara and English at the same time; her elder brother did not want her to suffer the problems he had to at school not knowing any English, and, consequently, taught her this language. One other informant learned Spanish along with Basque. Her father, a Spanish monolingual Navarrese immigrant, learned Euskara as a second language in this country.

(10) L.Z. is A.M.'s sister.

J.A.	m	1921	Sp-U2	n
A.V.	f	1926	Sp-U1,S1	-
A.G.	m	1936	Sp-U2	n
J.B.	m	1944	Sp-U2	n
M.Y. ¹¹	f	1949	Sp-U1, S1	y
A.F.	f	1954	Sp-U1, S1	n
F.M.	m	1961	--	n
S.Y.	m	1966	Sp-U2	n
C.F.	f	1968	Sp-U2	-

Eusk-spouse: Spouse is a Basque-speaker (y/n). / f: female. / m: male.

Sp-U2: They understand some Spanish, but they scarcely speak it.

Sp-U1, S1: They both understand and speak Spanish.

Understanding and speaking Spanish go together for these informants.

All speakers interviewed are bilingual (Euskara and English) and most know some Spanish. Spanish was learned at home by only one informant (Footnote 9), but many acquired some knowledge, especially passive understanding, by contact with Spanish speakers (both Spaniards and Latin Americans) at work, in social interaction, etc. Spanish is easy to acquire even for French Basques.

Three of the Basque Americans interviewed understand and speak Spanish, and eight understand it but can speak very little. Only two informants have no knowledge of Spanish at all (both A.M. and F.M. learned Euskara at home, English in school, and have no Basque-speaking spouses; they are not exposed to the Spanish language).¹²

It is also important to notice that only four informants are (or were) married to Euskaldunes. This is going to affect considerably the transmission of Basque to their children.

All the informants spent their whole life in Elko, and most of them have never visited the Basque Country. Consequently, their variety will be close to their parents' dialect, with other dialectal influences depending on their personal relationships with other Euskaldunes in Elko. The following table shows informants' parents' birthtowns, and information about other dialect-speakers they are in contact with.

Informant	Expected Dialectal Background and Influences		
	Mother's ¹³	Father's ¹⁴	Other
F.B.	Amoroto	Arbazegi	Spouse: Ea; Wk Bsq r, 25y.
L.Z.	Bedarona	Ispaster	Spouse: Lumo
A.M.	Bedarona	Ispaster	-
J.M.L.	Murueta	Luzaide	Spouse: Elko-Gernika ¹⁵
J.A.	Gernika	Muxika	Wk Bsq r.

(11) M.Y. is S.Y.'s mother.

(12) A.M.'s sister, however, was married to a Basque from Bizkaia (who also knew some Spanish) and can understand Spanish, probably because she had more access to it.

(13) Mother's birthtown.

(14) Father's birthtown.

(15) M.L., J.M.L.'s wife, was born in Elko in 1922. When she was seven years old, her family moved back to their hometown of Gernika (Bizkaia), where she lived until 1947. She has been living in Elko since then. I consider her an immigrant, linguistically speaking.

A.V.	Urepel	Esain ¹⁶	-
A.G.	Elko	Elko ¹⁷	(B) and (N) friends.
J.B.	Elko ¹⁸	Ereño	Brother-in-law (N) ¹⁹
M.Y.	Elko	Ereño	Spouse: Lesaka
A.F.	Markina	Ondarru	all
F.M.	Ispaster	Ea	-
S.Y.	Elko	Lesaka	-
C.F.	non-eusk	Lesaka	learned Batua

Wk Bsq r: Work at a Basque restaurant; 25y: for twenty-five years; (B) Biscayan; (N) Navarrese; all: interaction with all dialectal background speakers.

Most speakers have a Biscayan dialectal background. A.V. and C.F. are the only ones from whom we do not expect much Biscayan influence because they do not interact (and they never did) with other people apart from their parents, who are not Biscayan. In fact, A.V. (whose mother spoke Western Low Navarrese) told me that she does not understand Biscayan people, though her mother did. C.F. is exposed only to Batua and her father's dialect, High Navarrese. I, myself, being Biscayan, tried to accommodate to the speech of both in order to make communication easier. In addition, other varieties than coastal Biscayan (their own) are difficult to understand for A.M. and L.Z.

All the others are used to interacting with other dialectal background speakers and have few communication problems. (For example, S.Y.'s father is Navarrese and his mother has a Biscayan dialect background).

Use of Euskara: American Basques

As stated above, English is the primary language for all American Basques interviewed. Their use of Basque is restricted to a few situations. The following table shows situations in which they speak the most Euskara, and whether or not they read and write in Basque.

<i>Informant</i>	<i>Read, Written, and Oral Use of Euskara</i>		
	<i>Read</i>	<i>Write</i>	<i>Oral Situations</i>
F.B.	never	never	neighbors
L.Z.	never	never	hm, sibl, fr
A.M.	never	never	sibl, fr
J.M.L.	never	never	hm, Bsq r
J.A.	never	never	wk (Bsq r), Bsq r
A.V.	never	never	fr (very few)
A.G.	never	never	fr, rel
J.B.	never	never	Bsq r, rel
M.Y.	somet.	never	hm, Bsq r, tf, rel
A.F.	somet.	somet.	hm (child), wk, tf, Bsq r, fr
F.M.	never	never	rel, Bsq r
S.Y.	never	never	rel, tf, Bsq bars
C.F.	never	never	father

(16) He learned Basque in Elko.

(17) His grandparents were from Gernika.

(18) Her parents were from Ea.

(19) He lived on a ranch until he got married in 1967. Many Euskaldunes of different background worked there.

hm: home; wk: work; rel: any relatives; fr: friends;
 Bsq r: Basque restaurants; sibl:siblings; tf: telephone.

Most Basque Americans do not read or write in Basque at all. Only two people received some education in Euskara. One illiterate native speaker (A.F.) became literate by receiving education in the Basque Country, the other studied Euskara as a second language in a school for adults also in the Basque Country. The others never learned to write and read in Basque (which for English speakers is difficult due to the different spelling conventions in English and Euskara).

On the other hand, use of Basque is very restricted, most informants use it with few people (normally close relatives or friends) and seldom. The Basque restaurants are a place often mentioned. Notwithstanding, Basque Americans do not visit these places so often as immigrants (male immigrants are the social group who visit them most).

Attitudes towards Euskara: American Basques

The attitude towards the language itself is a very positive one. They all like it and are proud of their knowledge; they wish they knew it better, though.

I included the topic of language transmission in this part because I believe the fact that their children learned Euskara is the best proof of their positive attitude towards the language. The following table shows the transmission of Euskara in relation to the parents' native language.

Language Transmission in Relation to Parents' Language:					
<i>Informant</i>	<i>Eusk-spouse</i>	<i>First child</i>	<i>Second</i>	<i>Third</i>	<i>Fourth</i>
F.B	y	no	-	-	-
L.Z.	y	U1, S2	-	-	-
A.M.	n	U2	no	no	no
J.M.L.	y	U1, S1	U2 ²⁰	=	=
J.A.	n	no	no	no	no
A.V.	-	-	-	-	-
A.G.	-	U2	U2	U2	U2
J.B.	n	U2	U2	-	-
M.Y.	y	U1, S1	U1,S2	-	-
A.F.	n	U1, S1	U1,S1	U1,S1	U1
F.M.	n	-	-	-	-
S.Y.	n	-	-	-	-
C.F.	-	-	-	-	-

U1: s/he understands almost everything / U2: s/he understands well / U3: s/he understands a little / S1: s/he speaks fluently / S2: s/he speaks a lot / S3: s/he can speak a little

Women are thought to be more loyal to minority languages. It is easier for them to transmit them, at least in a traditional society, since they spend more time with children. From the seven women interviewed, only five have descendants and only two transmitted or are transmitting Euskara to their children.

When asked about the language they used most themselves at home when they were young, most say their mother was more loyal to Basque than their father.

(20) He has six children; the five youngest ones understand some Euskara, but cannot speak.

Asked if they always speak in Euskara to Basque speakers, six answered that they always do so; four, that they mostly do it; and three, that they do so sometimes (one informant was more precise: he always speaks in Basque to immigrants but he almost never speaks in Euskara to Basque Americans).

The five youngest persons interviewed not only were aware of the standard Unified Euskara, but also gave their opinion. Some see the Unified Language as something positive: "ori ona da, denak alkarregas ongi ibiltzeko [...], euskara garbia" (S.Y.).²¹ "Euskera polita, aisagoa da ikasteko" (C.F.).²² Since C.F. learned Euskara as a second language, she is aware of the problem of dialectal diversity for teaching a language. The remaining informants, all older ones, most of whom have never visited the Basque Country, are not aware of Euskara Batua.

Another informant was very concerned about Euskara Batua; she wants her children not only to learn Biscayan, but also Batua. Nevertheless, she pointed out that the kind of language some people use is not comprehensible, referring not to the fact of using standard, but of using an overly technical or complicated kind of language.

On the other hand, one Basque American informant complained he could not understand his cousins' letters because they were written in Batua. It is difficult to understand Batua for many illiterate people even in the Basque Country; it is even more difficult for someone with a coastal Biscayan dialect background, who seldom uses, or even listens to, any other dialect than his parents'.

Even if some are optimistic about the situation of the Basque language in Elko (two informants believe it will not die out for at least sixty years), most are more realistic and admit it will not survive for much longer than twenty years, unless new immigrants come to Elko. Asked about the convenience and practicality of teaching some classes of Euskara in their town, most think it is a good idea to do so. Only four people think it is hopeless. It is interesting that even if they know it is very difficult to preserve the language, they wish that there were some classes, so their children, and they themselves, could learn it.

In conclusion, Euskara has been transmitted within the family for one or two generations. Now, nevertheless, transmission is more difficult due to reasons already explained. Notwithstanding, now there are more Euskaldun children than in the previous generation. Spanish does not occupy an important place for Basque Americans.

Competence in Euskara occurs at an oral level; most Basque-Americans in Elko have not received any education in Basque and, in addition, many do not interact very often with speakers of other dialectal backgrounds, with which communication is sometimes difficult.

Language knowledge, use, and attitudes: Basque immigrants

Forty Basque immigrants, 75.5% of the people interviewed in Elko, gave their

(21) "That's good, so we all understand each other [...], pure Euskara". All the quotations of my informants are simplified phonological transcriptions.

(22) "Beautiful Euskara, it is easier to learn".

opinion about their language knowledge, use of Euskara, and attitudes towards the language. These informants grew up in the Basque Country, and moved to Western America as adults. Their first language was Basque and they learned Spanish or French in school, and English in the States. Polinsky (1994a) defines immigrants' Russian:

The Russian language as spoken in North America by the first generation of immigrants, who grew up speaking Full Russian and came to America as adults is called Emigré Russian. For these speakers, Russian remains their first and, normally, primary language (3).

There are some differences, nevertheless, between the immigrant community studied by Polinsky and the Basque community in Elko.

First, Basque immigration stopped at the beginning of the seventies (with only one exception, they all have been living in the U.S. for more than twenty years; some have spent almost seventy years in Nevada). Now, very few people come to this country to work; most are connected with a university. This group of people is completely different from the former (immigrants who earlier came to work): not only are they educated but they are also normally literate in their native language due to the educational change in relation to the minority language in the Basque Country during the last decades. On the other hand, they do not normally have such a close relationship with other Basque speakers. Finally, they have spent much less time in this country. The study of these immigrants' Basque is also very interesting. There may be many differences with respect to the present study. Obviously, there are not new immigrants (students, professors) in Elko. Further research could study new immigrants' Euskara.

Second, Russian immigrants are a pretty heterogeneous group, with a lot of social variation. Social variation among Basque immigrants is less: they are a pretty homogeneous social group.

Third, Euskara does not remain the primary language for many of my informants. Use of Euskara is very restricted, especially for people married to non-Basque speakers. Basque immigrants' life has changed since the decline in the sheep industry. They do not use Basque at work any more (except for some exceptions, such as a few ranches, Basque restaurants or small businesses owned by Basques and which have Basque workers); most do not use Euskara at home and they seldom read or write in Basque. Few are transmitting their mother language, even if most wished their children knew Euskara.

The following table shows some demographic information about these forty informants.

Demographic Information				
<i>Informant</i>	<i>Gender</i>	<i>Birth-town</i>	<i>Birth-year</i>	<i>Immigr.-year</i>
A.H.	f	Aldude	1900	1925
A.A.	f	Gernika	1903	1923
L.E.	f	Errigoitia	1912	1941
D.O.	m	Arteaga	1913	1943 ²³

(23) He came from Mexico to the States in 1943.

M.L.	f	Elko	1922	1947
D.M.	m	Ea	1923	1952
Ju.A.	m	Mendexa	1924	1952
J.L.	m	Gizaburuaga	1925	1964
L.B.	m	Lesaka	1926	1959
N.F. ²⁴	m	Lesaka	1926	1951
J.J. ²⁵	m	Gizaburuaga	1926	1955
B.Y.	m	Lesaka	1926	1950
R.F.	m	Lesaka	1928	1948
J.M.U. ²⁶	m	Larrauri	1930	1966
Js.J.	m	Gizaburuaga	1930	1948
P.O.	m	Bakio	1930	1955
M.I.	m	Muxika	1934	1976
E.Y.	f	Mundaka	1935	1963
A.M.A.	f	Arteaga	1935	1960
A.E.	m	Busturia	1936	1967
J.L.	m	Muxika	1938	1957
I.T.	m	Busturia	1939	1963
A.G.	m	Palencia ²⁷	1940	1961
A.U.	m	Zeberio	1940	1967
A.Y. ²⁸	m	Lesaka	1941	1962
J.F.	m	Aranaz	1942	1960
S.L.	m	Gaztelu ²⁹	1942	1961
J.A.L.	m	Gizaburuaga	1943	1962
J.M. ³⁰	m	Munitibar	1943	1963
B.M.	f	Munitibar	1944	1970
L.M.	f	Heleta	1944	1964
J.A.	m	Jatabe	1944	1965
J.U.	m	Bermio	1945	1963
Mi.L.	m	Lantz	1946	1966
I.I. ³¹	m	Bakio	1947	1973
E.M.	m	Zubieta	1950	1967
S.I.	m	Bakio	1950	1974
J.M.	m	Bakio	1952	1970
S.A.	m	Markina	1952	1974
M.M.	f	Bermio	1958	1978

Nine out of the forty speakers interviewed are women, 22.5 percent. The majority of Basque immigrants in Elko are Biscayans (28), 70 percent of the speakers interviewed, 25 percent (ten informants) being Navarrese. Only 5 percent of the people interviewed (2) are French Navarrese.

(24) N.F. and R.F. are brothers.

(25) J.J. and Js.J. are brothers.

(26) J.M.U. is M.M.'s father.

(27) He lived in Palencia (Castile) for two years. Then, he moved to Lesaka, where he lived until he came to the U.S. He acquired both Spanish and Euskara at the same time.

(28) A.Y. is married to M.Y. He is also S.Y.'s father.

(29) Gaztelu, Nafarroa.

(30) J.M. and B.M. are married.

(31) I.I. and S.I. are brothers.

Taking age into consideration, the most numerous group is the one born between 1941 and 1950 (thirteen informants out of forty), who are now forty-four to fifty-five years old. The second age group in importance is the one born between 1921 and 1930 (twelve informants), who are now sixty-four to seventy-five years old. Finally, eight people were born from 1931 to 1940 (fifty-four to sixty-five years old). The Basque-speaker (immigrant) population in Elko is not very young. The youngest people are around forty. This is directly related to immigration. One needs to be reminded of the causes that made immigration lose its appeal: on the one hand, the decline in the American sheep industry; on the other, the better economic and social conditions in the Basque Country from the seventies on.

In this section, I will introduce data from the interviews with forty Basque immigrants living in Elko for at least five years. Indeed, most have been living in this town for more than twenty years.

Language knowledge: Basque immigrants

Most informants are English-Spanish bilinguals. Their degree of proficiency, however, varies. The following table shows their ability in English and other languages, in terms of understanding (U1: S/he understands almost everything; U2: S/he understands well; U3: S/he understands some), and speaking (S1: S/he speaks fluently; S2: S/he can speak a lot; S3: S/he can speak some). The last column shows the spouse's home town, when s/he is a Basque speaker; 'no', when the spouse is not a Basque-speaker; and, ---, when the informant is not, and has never been married. Spouse's dialectal background is also important for a comparison. That is why I also gave her/his hometown when s/he is a Basque-speaker.

Informant	Gender	Language Knowledge		Eusk-spouse
		Engl. ability	Other lang.	
A.H.	f	U1, S1	Sp: U2, S3 Fr: U2, S3	Urepel
A.A.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	Muxika
L.E.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	Lesaka
D.O.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	Elko ³²
M.L.	f	U1, S1	Sp: U1, S2	Elko
D.M.	m	U1, S2	Sp: U2, S2	Ispaster
Ju.A.	m	U3, S3	Sp: U3, S3	---
J.L.	m	U1, S2	Sp: U1, S2	---
L.B.	m	U3, S3	Sp: U2, S2	---
N.F.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
J.J.	m	U3, S3	Sp: U2, S3	---
B.Y.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	Mundaka
R.F.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	Susanville ³³
J.M.U.	m	U1, S2	Sp: U1, S1	Bermio
Js.J.	m	U1, S1	Sp: U1, S3	no
P.O.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no

(32) Her parents were from Lekeitio.

(33) She is a native Basque speaker. Her father was born in Natxitua and her mother was a Basque speaker from Elko.

M.I.	m	U1, S2	Sp: U1, S1	no
E.Y.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	Lesaka
A.M.A.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	Donibane Garazi
A.E.	m	U2, S2	Sp: U1, S1	---
J.L.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
I.T.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
A.G.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
A.U.	m	U1, S1	Sp: U1, S3	no
A.Y.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	Elko
J.F.	m	U3, S3	Sp: U3, S3	---
S.L.	m	U1, S2	Sp: U2, S2	no
J.A.L.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
J.M.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	Munitibar
B.M.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	Munitibar
L.M.	f	U1, S1	Fr: U1, S1	no
			It: U1, S1	
			Sp: U3	
J.A.	m	U1, S1	Mex Sp: U1, S1 ³⁴	no
J.U.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
Mi.L.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
			Fr: U3	
I.I.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	---
E.M.	m	U1, S3	Sp: U1, S1	---
S.I.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
J.M.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
S.A.	m	U1, S1	Sp: U1, S1	no
M.M.	f	U1, S1	Sp: U1, S1	no
			Fr: U3	

Sp: Spanish / Fr: French / It: Italian / Mex Sp: Mexican Spanish

Their English ability is very good (both on the understanding and speaking levels) for twenty-nine informants, 72.5% of the people interviewed. If we correlate this with gender, we discover that all the nine women interviewed declared that their English ability was very good (U1, S1), whereas only twenty of the thirty-one men interviewed did so. In addition, five men said they could not speak so fluently, even if they can understand almost everything (U1, S2); one said he could understand almost everything but his speaking ability was bad (U1, S3); and one more said he could not understand everything, nor speak fluently (U2, S2). Finally, four out of thirty-one, 13.5% of the men interviewed, declared that their English competence was very bad (U3, S3).

Let us relate English ability to the fact of either being married to a Basque speaker or not. Sixteen of the informants who married a non-Basque speaker (out of eighteen) said that their English ability was very good (U1, S1), and only two said they could not speak fluently (U1, S2). Obviously, the fact of being married to a non-Basque speaker helps in acquiring English. Nonetheless, twelve out of the fourteen informants married to a Basque speaker declared that their English ability

(34) He learned Mexican Spanish in Elko, working on a ranch with Mexicans.

was very good (U1, S1), and only two said they could not speak fluently (U1, S2). No informant married to an euskaldun said that their English competence was worse than fluent. Consequently, having an Euskaldun spouse is not an obstacle in acquiring English. It seems that it is a matter of motivation. People already married in this country are more motivated to get involved in American culture and society. Unmarried speakers, on the contrary, do not seem so motivated to learn English, even if they have been living here for more than twenty years. Only one out of eight said his English ability was good (U1, S1), whereas four said that it was very bad (U3, S3). Most informants are Basques from Spain. Consequently, they know some Spanish, which was always learned at school. It is interesting, again, to see that all the women but one (she is the oldest one) think they have a good knowledge of either Spanish or French (U1, S1). Most men (twenty-three out of thirty-one) also declared so. Nevertheless, four said their Spanish competence was not so good (three: U2, S2; one: U2, S3), and two more that it was bad (U3, S3).

Looking at age, it is obvious that younger people have a better competence in Spanish (or French) than older ones, due to the efforts made by the Spanish government during Franco's rule, on the one hand, and to the latter's lesser contact with Spanish speakers in this country, on the other. One needs to be reminded that at the time these first immigrants came to Elko there were fewer Spaniards and Latin Americans there.

Use of Euskara: Basque Immigrants

As stated above, use of Euskara is restricted to a few linguistic spaces. Reading and writing use is not common, and even oral use is restricted to a few situations. The following table shows reading, writing, and oral use of Basque among Basque immigrants in Elko.

<i>Informant</i>	<i>Read</i>	<i>Write</i>	<i>Oral situations</i>
A.H.	never	never	hm, fr.
A.A.	somet.	never	fr, rel.
L.E.	somet.	never	tf, fr.
D.O.	somet.	never	wk, Bsq r, tf, rel (Elko).
M.L.	somet.	never	hm, tf, fr, rel (Elko).
D.M.	somet.	never	hm, tf, rel (Reno, Boise), neighbors.
Ju.A.	never	never	hm, Bsq r, tf.
J.L.	somet.	seldom	hm, Bsq r, tf, brother (WA)
L.B.	often	somet.	hm, wk, Bsq r, tf.
N.F.	somet.	never	hm (C.F.), Bsq r, tf, rel (Elko).
J.J.	somet.	somet.	hm, wk, Bsq r, tf, brother (Elko).
B.Y.	somet.	somet.	hm, Bsq r, tf, rel (CA, OR), child (WA, ID).
R.F.	never	never	hm, wk, Bsq r, tf, brother (Elko).
J.M.U.	never	never	hm, Bsq r, tf.
Js.J.	somet.	somet.	Bsq r, tf, rel (CA, Elko).
P.O.	somet.	never	hm (somet), wk, Bsq r, tf.
M.I.	somet.	somet.	Bsq r, tf.
E.Y.	somet.	somet.	hm, Bsq r, tf, rel (CA, OR), children (WA, ID).
A.M.A.	somet.	never	hm, wk, Bsq r, tf.

A.E.	somet.	never	hm, wk, Bsq r, tf, cousins (Ely).
J.L.	somet.	seldom	wk, Bsq r, tf, sisters (NY, WA), fr.
I.T.	never	never	wk, Bsq r, tf, sist (Salt Lake).
A.G.	never	never	Bsq r, tf.
A.U.	often	somet.	hm (somet), Bsq r, tf, fr.
A.Y.	often	never	hm, Bsq r, tf, rel (Elko).
J.F.	somet.	somet.	hm, wk, Bsq r, tf, rel (Elko).
S.L.	somet.	never	wk, Bsq r, tf.
J.A.L.	never	never	hm (somet), wk, Bsq r, rel (Elko).
J.M.	often	somet.	hm, Bsq r, tf, rel (NV, OR, ID).
B.M.	somet.	somet.	hm, Bsq r, tf, rel (NV, OR, ID).
L.M.	somet.	never	wk, Bsq r, tf, brother (Elko).
J.A.	never	never	Bsq r, tf.
J.U.	seldom	never	hm (somet), Bsq r, tf, sister (Oklahoma).
Mi.L.	often	often	hm, wk, Bsq r, tf, brother (Gardnerville)
I.I.	somet.	seldom	hm, Bsq r, brother (Elko).
E.M.	somet.	never	hm, wk, Bsq r, tf, cousin (CO).
S.I.	never	never	Bsq r, tf, brother (Elko).
J.M.	never	never	Bsq r, tf, brother (Elko).
S.A.	never	never	hm (somet), Bsq r, tf.
M.M.	somet.	never	hm, Bsq r, rel (CA).

Key-words:/ hm: home; fr: friends; rel: relatives; / wk: work; Bsq r: Basque restaurants; / tf: on the telephone to friends and relatives in the Basque Country (place names in parentheses indicate where relatives live).

Eleven informants out of forty, 27.5%, never read or write in Euskara, and fourteen, 35%, read sometimes, but never write. Seven said they read and write sometimes, three read often and write sometimes, and only one reads and writes often in Euskara. Nevertheless, we need to be skeptical with respect to this data: it seems to me too high of a degree of reading and writing Basque by people who very seldom used Basque in these ways while in the Basque Country.

Oral situations in which Euskara is used are very few. The most popular one is the Basque restaurant: thirty-five people (87%) mentioned this context. The second most indicated was on the telephone with relatives and friends in the Basque Country: thirty-four people (85% of the people interviewed talk on the telephone).³⁵ The third linguistic space most mentioned was the home: twenty-one people use Basque at home on a regular basis (52.5% of the people interviewed), and six more use it sometimes. Twenty-seven (67.5%) use Euskara with their relatives in this country, and fourteen (35%) at work.

As stated above, the most preferred situation is the Basque restaurant. Nevertheless, women seldom go there unless it is to have dinner. They very seldom take part in the card games, which is the context where most Euskara is used. Women mention talking with friends and neighbors instead.

(35) Even if we did not ask how often they telephone, we can assume that this is a good way to remain in touch with their home dialectal variety.

Attitudes towards Euskara: Basque Immigrants

As stated in the previous section, the best proof of the positive attitude towards Basque is familial transmission. The following table shows children's competence in Euskara related to parents' background.

Children's Competence in Euskara related to Parents' Backgrounds						
<i>Infor.</i>	<i>Gender</i>	<i>Eusk-spouse</i>	<i>1st child</i>	<i>2nd child</i>	<i>3rd</i>	<i>child4th</i>
A.H.	f	Urepel	U1, S2	---	---	---
A.A.	f	Muxika	U1, S2	---	---	---
L.E.	f	Lesaka	U1, S2	U1, S2	---	---
D.O.	m	Elko	U2	no	---	---
M.L.	f	Elko	U2, S3	U3	no	no
D.M.	m	Ispaster	U1, S1	U1, S1	---	---
N.F.	m	no	U3	U3	U1, S1	---
B.Y.	m	Mundaka	U1, S1	U1, S1	U1, S1	---
R.F.	m	Susanville	no	no	no	---
J.M.U.	m	Bermio	U1, S1 ³⁶	---	---	---
Js.J.	m	no	U3	U3	U3	---
P.O.	m	no	U2	no	U2, S3 ³⁷	---
E.Y.	f	Lesaka	U1, S1	U1, S1	U1, S1	---
A.M.A.	f	D. Garazi	U2, S3	U2, S3	---	---
J.L.	m	no	U2, S2	U3	---	---
I.T.	m	no	no	no	no	---
A.G.	m	no	no	no	no	no
A.U.	m	no	U3	U3	---	---
A.Y.	m	Elko	U1, S1	U1, S2	---	---
S.L.	m	no	U3	U3	---	---
J.A.L.	m	no	U2, S2	no	---	---
J.M.	m	Munitibar	U1, S1	U1, S2	---	---
B.M.	f	Munitibar	U1, S1	U1, S2	---	---
L.M.	f	no	no	---	---	---
J.A.	m	no	no	no	---	---
J.U.	m	no	U2 ³⁸	---	---	---
Mi.L.	m	no	Fst 3: U3	4th:U2, S3	Last 2: U3	---
S.I.	m	no	no	no	---	---
S.A.	m	no	U2, S3	U2, S3	---	---
M.M.	f	no	U2	no	---	---

The best familial environment for a child to learn a minority language is having both parents speak it. Seven Basque immigrant women out of the nine interviewed are married to a Basque speaker (six are immigrants, and one American-born). Two families transmitted a good competence of Euskara, while three more families' children can understand everything, but have some problems speaking Basque.

On the other hand, the two remaining women are married to non-Basque speakers, and they did not transmit it to their children.

For fathers, it is almost impossible to transmit a language if the spouse is not a

(36) She grew up in the Basque Country; I do not count her for transmission.

(37) She learned some Basque in the Basque Country.

(38) He is two years old.

Basque speaker: from fourteen fathers in this situation, only one's children understand pretty much and can speak something; those of eight understand a little, and of five know nothing at all. Nevertheless, for Euskaldun fathers married to Basque immigrants (three families are in this situation) it was easy to transmit Euskara to their children. Finally, three more are married to Basque-Americans. For this group, it is more difficult to preserve the minority language; only one family did so. Among them older people are married to Basque speakers, and younger people are not.

On the other hand, it is important to see that in the case of Basque marriages, parents' different dialectal background is not a big difficulty for acquiring Euskara.

Other aspects related to Basque immigrants' attitudes towards Euskara are also interesting. All except three said that they always speak in Basque to Basque speakers. Of the three, two specified that they do so when everybody is Euskaldun, and one explained she has some problems understanding other speakers (Biscayans, especially; she is French-Navarrese).

The activities in which most of my informants take part are Basque festivals and mus games (restricted almost completely to men). There is a general opinion that Euskara is used and heard a lot during festivals, and always used during mus games (this is the most consistent situation in which Euskara is used).

Asked about the future in Elko of their native language, half the informants answered that Euskara will not survive, eight more think it will be alive for twenty years, and five more think it will survive for forty years. There are also some (six) very optimistic informants who think Euskara will never die out in Elko. Most (twenty-five) wish there were some language classes in Elko; only six think Euskara is hopeless in Nevada. The others do not know if some classes would be fruitful: lack of motivation among young people is the main reason.

Batua is often defined as 'Euskara Berria' (the new Basque) by Basque people in the Basque Country. Some informants defined it in the same way in Elko. As one of them said, "oraingo euskaldunberri... euskera berriya, bizkainuk eta naparrak eta giputzak denak baten, denak entenitzeko... niri gustatzen zait, nik uste ona dela [...] ikasteko ta ortara, denak batera, ikasteko, euskera bat ona dela".³⁹ This definition comprises three ideas about the standard language. First, it is something new;⁴⁰ second, it is a unifying variety in order for everybody to understand each other better; and third, it is necessary for its teaching and codification.

Nevertheless, not everybody is aware of Batua: seventeen informants had never heard of it, and six more knew the word, but could not explain the concept. Finally, fourteen could define it.

On the other hand, there is a feeling among some Basque speakers in Elko that

(39) "The new Basque-speakers, the new Basque language; Bizcayans, and Navarrese, and Guipuzcoans, all the same way, in order for all to understand each other... I like it, I think it is a good thing [...] to learn it, all the same way, to learn it, one Basque is good". The standard language is often identified with new speakers by older natives.

(40) Another informant contrasted it with dialectal varieties: "gurea lengo euskera zaarra da" ("Ours is the original old Basque").

they use a kind of Batua, since they mix different dialectal forms: "e pe apur bat kanbiaute dakote, baakisu,⁴¹ gure antzera eiten daue eta ni pe ekin aditzera ta niretzako oixe da batua, aditzen gara ederto bata besteakin eta naikoa da"⁴² or, "danak euskara alkartu eta andik egin duen izkuntza... emen naastu egiten dugu eta baturantz egiten dugu, zertaz nire ematea bizkaina da eta ni naparra ta, baakizu, biyak eiten dugu pixkat naastu baina ez da batua kompletoa".⁴³ For others, this accommodation is more negative than positive.

Another usual idea about standard language is that it is purer than dialects. Many speakers reject their own borrowings (especially Spanish ones) and ask how they are said in Batua. There is a feeling that Euskara Batua has that vocabulary, but they never acquired it because of lack of education.

In conclusion, women and married people declare, in general, that they have a better competence in English. Motivation is the main reason to learn a language. It seems that, on the one hand, the women I worked with interact more in English (with children's teachers, doctors, shopping, etc.) and, on the other, they seem more motivated to integrate into American society,⁴⁴ which does not happen for unmarried people (they live very isolated from this society; they are always around Basque people). Of course, not having a family of their own in this country makes them feel less motivated to integrate into this society.

Spanish competence is better for younger people due to the political and social situation in the Basque Country before they left. Spanish is now preferred in some families as the home language. Transmission of Basque is very weak, and almost impossible if both parents are not Basque or unless they take their children to the Basque Country to learn the language.

Finally, use of Basque is restricted to a few spaces: Basque restaurants (especially during mus games), Basque festivals, and a few homes (without forgetting the telephone). Use is mostly oral, with a few informants sometimes reading in Euskara.

4.- Dialect Accommodation and Language Attrition: the Linguistic Questionnaire

This section will focus on the data gathered from the linguistic questionnaire that I administered to my informants, even though I will also give some other information. The first part of the section will give an introduction to the theory of linguistic accommodation and aspects of dialect accommodation. The second part

(41) Notice the *s/z* neutralization. He is Navarrese from Lesaka, married to an Elkoan of Biscayan background.

(42) "They also change it, you know, they do it as we, and also I in order to understand them, and, in my opinion, that's Batua, we understand each other very well and that's enough". He admits, nevertheless, that there are more inherent communication problems in the Basque Country than in Elko.

(43) "all put together Basque and it is the language made from that... here we mix and we go towards the Unified, because my wife is Biscayan and I am Navarrese and, you know, we both mix a little bit, but it is not the complete Unified".

(44) There is no contradiction with the fact that, on the one hand, women are more loyal than men towards Basque at home, and, on the other, they learn English better.

will focus on some aspects of language attrition due to the low use of Basque of some speakers. Finally, I will present the data on the use of demonstratives from the linguistic questionnaire and some other aspects of vocabulary and grammar.

4.1.- Theory of Accommodation: Dialect Accommodation

One of the most interesting linguistic phenomena among Basque American speakers in Elko is the ability most have to accommodate to each other's dialectal variety or, at least, understand other dialects, using their polylectal competence.

The theory of accommodation between dialects attempts to explain, first, why speakers modify their language in the way and to the extent that they do, and second, which effects and costs are produced by this type of modification. Dialect accommodation can be studied within Giles's theory of linguistic accommodation: speakers accommodate to each other linguistically by reducing the dissimilarities between their speech patterns and adopting features from each other's speech.

The theory of accommodation, founded during the 1970s, studies the motivations underlying and the consequences arising from ways in which we adapt our language and communication patterns toward others'. The first studies were within Speech Accommodation Theory (SAT). Giles reinterpreted the prestigiousness of speech styles studied by Labov as having been mediated by interpersonal accommodation processes. "The supposition was that context formality-informality determining the prestigiousness of phonological variants could be supplanted by an interpretation in terms of interpersonal influence of the interviewee's convergence with the interviewer" (Giles et al. 1991: 5). Now the interview's influence was taken into consideration for the first time.

SAT has been moving in a more interdisciplinary direction since then, focusing on non-verbal and discursive dimensions of social interaction: now scholars refer to it as Communication Accommodation Theory (CAT).

Speakers may converge or diverge. Convergence is the strategy whereby individuals adapt to each other's communicative behaviors in terms of a wide range of linguistic-prosodic-nonverbal features, including speech rate, pausal phenomena, utterance length, phonological variants, smiling, gaze, and so on. Divergence, on the contrary, is the term used to refer to the way in which speakers accentuate speech and non-verbal differences between themselves and others (ibid: 7-8).

Linguistic convergence is a strategy used by Basque Elkoans more often than one might have expected. Generally speaking, Euskaldunes, especially immigrants, converged toward other dialects. Language is an ethnic marker that unites this group. Sometimes, nevertheless, some speakers did not wish to make any effort to accommodate, which results in disapproval by other members of the ethnic group. One informant wondered why every Basque in America should not try to understand and help one another if they are all in the same circumstances: they all came to this country to work.

There are several reasons why speakers would accommodate to each other linguistically, but the most important seems to be the necessity of mutual assistance

within the ethnic group in a foreign society. All coming from the same culture and speaking the same language, although sometimes with significant differences, it is normal that Basque immigrants especially attempted to interact in their own language as much as they could. Accordingly, they adopted features from each other's speech. This is not very surprising, given a contact situation. What is more surprising is the fact that some speakers have the ability to change their speech with regard to their interlocutor, even if they do not adopt other's dialectal variety perfectly.

The problem is to capture the contexts in which they accommodate in natural speech, and samples of this accommodation. Since most informants speak Biscayan, like myself, they did not normally try to accommodate when talking to me. I compared the interview I did with a Biscayan immigrant from the coast to another interview done with him by a male Gipuzcoan for a Basque newspaper.⁴⁵ While this informant used a very low degree of mixing in talking to me, he adopted a completely different intonation, much slower speed, and many eastern dialect features when answering the questions asked by the journalist (even though the latter tried to accommodate to the former's speech). I tried to provide an informal context for my interview, which took place at my informant's house, and after I had talked to him several times. The other interview took place during the Basque festival in Elko this year (only about a week after I recorded him), the first time interviewer and interviewee had met. The interviewer also used a rather formal register, as if they had a public audience. This informant's speech, when talking to me, was much more rapid. He made more contractions, yodizations (for example, *Bakizo*⁴⁶ 'Bakio', *arotzi-ze* 'carpenter's shop') and palatalizations (for example, *eitxen* 'doing'), characteristic of his basilect. He uses Spanish for large numbers.⁴⁷ (He does not worry about giving them in Basque, as in the other interview. In that, on the contrary, he did not give numbers in Spanish, but only in Euskara, which proves his careful speech.) He spoke more slowly, changed intonation and accent (giving a much more Eastern type),⁴⁸ did not use so many yodizations (for ex. *Bakiotarra*) and contractions (he also uses some Biscayan contracted verbal forms, though) and he even changed syntax, using series of sintagms (for ex. "biskainoak ekarten du .. beren parientak edo, lengusuak edo,.. nor besela" 'the Biscayan [person] brings.. his/her relatives or, cousins or,.. like me'). Finally, he also adopted many vocabulary items that he hardly used when talking to me, for example: *sarri* 'soon', *onki* 'well', *berantiago* 'later', *erran* 'to say', *anitz* 'many', *lembisiko* 'first'.

Convergence happens not only in a Biscayan to Eastern direction. A woman from Nafarroa Beherea also tried to accommodate to my speech, even though she noticed I understood her with no problems.

In addition, informants change their basilect variety in more formal situations,

(45) Thanks to Miel Anjel Elustondo for his help in this matter.

(46) /z/ is a prepalatal voiced fricative, like in English *vision* or French *journal*.

(47) Most informants gave me their year of birth and other large numbers in Spanish or, at least, in both Spanish and Euskara or English and Euskara.

(48) As he told me in the first part of the interview, he worked for many years for a French-Basque.

even if they are Biscayans, when talking to me. Another informant, a male from the Biscayan coast, did so. I called him to make an appointment, and he asked me to visit him the same day. First, I recorded him, and after half an hour, he asked me to turn off the recording machine, and we continued talking about his home town, family, and friends. During the first part of the conversation (the recorded one, "the real interview" conducted by myself), he used a much more formal variety, and with a high degree of eastern features. During the second part, we chatted about the topics he proposed and he started to use his basilect more and more. Unfortunately, this second part was not recorded.

The study of register switching requires the recording of a huge amount of natural language data in different social situations.

I made some recordings of natural conversation, but not enough to reach any kind of firm conclusion. On the other hand, I tried to get narrative texts by asking my informants first about their life and, especially, their arrival in the U.S. However, these conversations turned out to be, sometimes, more interviews (in other words, a succession of questions and short answers) than natural conversations. Many informants were intimidated by the recording machine, and even if they told me their life in a very comfortable way beforehand, as soon as I showed them the recording machine, they started giving me very short answers.

Labov criticized interviews for their unrepresentativeness of everyday language. Other scholars, nevertheless, believe interviews may be used, but along with using ethnographic insights to help develop culture-sensitive interviewing procedures (Milroy et al. 1991: 292). These scholars also stress the necessity for the fieldworker to become attached to local networks.⁴⁹ They propose an ethnographic study in two steps: first, interpreted method (in the Gumperz-style line of unsystematically observed data), and second, the systematic approach to data promoted by Labov. This ethnographic study must take into account the role of the investigator in interaction (ibid: 298). As is clear from the examples given, in this case, the investigator's own speech is determinant.

In conclusion, some speakers have a great ability to accommodate to other dialectal varieties in a highly systematic way, and they decide, consciously or unconsciously, when to do it. In addition, due to this accommodation process (developed during decades in Elko), speakers adopted mixed forms under the influence of other varieties. These two interrelated phenomena (register switching and usage of mixed forms) are due to linguistic accommodation. The former cannot be studied from the results of the linguistic questionnaire, but the translation exercise shows the latter.

Speakers accommodate by imitation, and sometimes this accommodation may be imperfect. "The failure to imitate another variety correctly may extend also to the level of language use and communicative competence. Speakers not only have an incorrect analysis of the phonology and grammar of other dialects, they also have an

(49) I also tried to get involved culturally in the activities of the Elko Basque Club, and I even taught Euskara lessons to some children.

inadequate appreciation of how they are employed in social interaction" (Trudgill 1983: 12). In other words, speakers make mistakes because they do not have a rule-governed knowledge of those features. Imperfect accommodation may lead to the (temporary or permanent) development of forms that are intermediate in other ways (Trudgill 1986: 78). For instance, some Elkoans adopt a Navarrese form of the demonstrative together with a basilectal one in double demonstrative forms like *onekin abade onegas* 'with this priest'. Some speakers also adopt the Navarrese demonstrative, but they place it before the noun, or repeat it, like in Biscayan: *okeri kosinerueri* 'to these cooks', *okin maistra okin* 'with these (female) teachers'.

The case of Elko is reminiscent of what Trudgill calls "dialect transportation" in European new towns deliberately created by governments. In dialect transportation, the second generation is influenced in the development of their native dialect (we cannot talk about a standardized dialect in Elko, though). In this generation, there is a greater degree of similarity between the speech of individuals. In the third generation, we find further reduction of variant forms (1986: 95). The first contact situation in this kind of new towns reminds one of the contact situation in Elko. The low use of Basque among the second and third generations makes the latter different, however.

But, going back to the reasons for speakers to accommodate, I must say that some speakers are very integrated within the Basque community in Elko; others are not. "People who are well integrated into a particular social group may have linguistic characteristics rather different from those who are more peripheral in the group, because the influence of the group will be less strong and less consistent on the peripheral members" (Chambers and Trudgill 1980: 75). Undoubtedly, people wishing to play an important part within their ethnic community will try to accommodate to the group's linguistic tendencies. (One cannot forget that not every speaker has the same linguistic ability and/or interest.)

In addition, social ambition is a feature that may often lead to differences in linguistic behavior for people who might objectively appear to fall into the same social category. "... our understanding of the social correlates of linguistic variation can depend upon very subtle social factors, like individual ambition, as well as upon the more obvious factors of social differentiation, like age, sex, social class and ethnic background" (Chambers and Trudgill 1980: 80). I believe individual social ambition is an important reason for some speakers either to accommodate to others' speech or maintain their own variety when they wish to do so, according to their social situation. It is my feeling that people who own businesses and deal with Basque speakers are more capable of accommodation than other speakers. Comparing the results from the questionnaire on language knowledge, use, and attitudes, it can be stated that, in general, informants with a better knowledge of English also seem to have a better ability to accommodate to other dialectal varieties in Euskara. I believe that the reason is more social than linguistic.

Social groups tend to alter their speech in more formal styles. "Whenever there is class differentiation in a linguistic variable, it is the variant used by the higher

classes that is ascribed more status or prestige than the other variants" (Chambers and Trudgill 1980: 82). Stylistic variation, by this explanation, is a direct result of social class value judgements about particular linguistic variants, and formal situations lead to a greater use of the highly valued forms. The variables can be markers (systematic stylistic variation) or indicators (non-systematic).

Dialect accommodation situations may lead to mixing. In mixing situations several linguistic phenomena may occur, such as simplification, levelling, reallocation, and the creation of interdialect forms.

Mühlhäusler has argued that simplification can be taken to refer to an 'increase in regularity', and it is a term which should be used relatively, with reference to some earlier stage of the variety or varieties in question. There are two types of simplifications: increase in morphophonemic regularity (loss of inflections; increase in invariable word forms), on the one hand, and increase in the 'regular correspondence between content and expression' (increase in morphological and lexical transparency), on the other. In the linguistic questionnaire I administered to my informants I found, for instance, loss of inflections to occur more often in speakers with a higher level of language attrition.

Levelling is the reduction or attrition of marked (unusual) variants. Normally, the most widely distributed forms (both geographically and socially) are the ones retained. Sometimes, notwithstanding, less widespread forms are preferred for their simplicity, for example the form *-t(z)en* to make "potential" sentences: *etortzen al da* 's/he can come', *egiten al dosu* 'you can do it', avoiding the use of the potential auxiliaries common in all the western Basque Country,⁵⁰ for example *etorri daiteke* or *etorri leike* 's/he can come', *egin zeinke* 'you can do it'.

The term 'interdialect' refers to situations where contact between dialects leads to the development of forms that originally were used in neither dialect (Trudgill 1983: 62), for example *ok profesorekin* 'with these teachers' (Navarrese demonstrative but before the noun, like in Biscayan).

Reallocation is another common phenomenon in dialect accommodation: sometimes an originally dialectal feature may be reallocated in contact situations into a social or stylistic variable (ibid: 110-126).

Levelling and simplification, both due to accommodation processes, are crucial in new-dialect formation in contact situations. The combination of levelling and simplification is referred to as koinéization. A koiné is a historically mixed but synchronically stable dialect which contains elements from the different dialects that went into the mixture, as well as interdialect forms that were present in none (Trudgill 1986: 107-108). Elkoan Basque is historically mixed but it is not synchronically stable, as the linguistic questionnaire showed.

Nevertheless, the feeling many speakers have of speaking a "mixed language" is

(50) The increasing use of the parallel form *egin abal da*, *egin abal duzu* among younger native and new speakers in the Basque Country is not a coincidence. The verbal system in Euskara is a very complex one, which has been losing forms during the last centuries. It is losing verb paradigms drastically in oral use among younger speakers.

curious. They normally devalue their speech because of the introduction of borrowings (from Spanish and English) but not so much for the mixing of dialectal forms. Sometimes, they do not even notice them.

Their awareness, generally speaking, of the necessity for a standard language and the prestige it has among Basque Elkoan people is also very interesting.

Linguistic accommodation may produce two kinds of change: socially motivated change and structurally motivated change. According to Polinsky (In press-a), "The difference between them is a reflection of the period of time it takes for a change to develop". Socially motivated change takes a shorter period of time to develop (normally less than three years, according to Polinsky's study).

It is more expectable to find structural change in the Euskara of Elko, since informants have been interacting, and living in this country, for so much time. Nevertheless, dialect accommodation is, in essence, a socially motivated phenomenon in the sense that speakers try to accommodate to (or sometimes be distinguished from) others' speech as a signal of incorporation and involvement in (or rejection of) the others'. With the passing of time, these socially motivated changes become structural.

Apart from changes produced by the influence of other dialectal varieties of Euskara, we can also find changes produced by the influence of English and/or American society. Borrowing of discourse markers from English is one such socially motivated change towards American society. The comparison between Emigré / American Basque and European Basque discourse markers is complicated, since discourse markers in oral Basque have not been deeply studied.

Polinsky has the impression that discourse markers in Emigré Russian occur much more frequently than the discourse markers of Full Russian or the respective discourse markers in American English. I think that this is also true for some Basque speakers, especially immigrant women. I counted the discourse marker *bada-kizu* (*baakisú* 'you know'), used by different informants in the same period of time (seven minutes), and I found that whereas one female immigrant used it twenty-eight times and another seven, an American male used it just once, and a male immigrant also only once. Two more immigrants never used it in the same amount of time. I also counted this discourse marker in a half-hour free conversation between a married couple and me. The wife used it eighteen times, the husband eight, and I never did so. The reason for this overuse of discourse markers has to do with prestige, in Polinsky's words: "It seems that Emigré Russian discourse markers serve to indicate the speaker's familiarity with American English and a prestigious way of speaking; thus, they acquire an additional social function as compared to their Full Russian and American English counterparts". Women also seem to use more often English discourse markers like *o my god, my gosh, you bet, anyway* (*an estao txamisurik, gure parajejan, anyway* 'there is no sagebrush there, in our land, anyway'), *that's it, I don't know, ya, no, O.K., see* (*see, diferentea da* 'see, it is different'), *wait a minute* (*wait a minute, etxoin!* 'wait a minute, wait'). It seems that the use of English discourse markers by Basque-speaking Elkoans is due to borrowing more than to code-switching.

3.2.- Manifestations of Language Attrition

In addition to dialect accommodation, Basque in Elko also exhibits phenomena due to the low frequency of usage of some speakers. Language obsolescence or attrition refers to incomplete language competence, or to a reduced language as opposed to full language.

Language attrition is a very common consequence of immigration. Polinsky found significant attrition in all the languages she studied in the U.S., especially when their speakers had left their original speech community as young children (In press-b).

The linguistic questionnaire (translations) turned out to be very efficient for the study of language attrition.

A problem often mentioned by scholars (for instance Trudgill 1983, Polinsky In press-a) is the inability of informants to employ their passive competence to make judgements about forms usual in other dialects. Polinsky also points out that her informants easily accept anything. Some of my informants did not accept forms like *orrek maisuekin* 'with those (male) teachers', telling me that the utterance was wrong because the demonstrative must go after the noun in Basque (in fact it does in their dialect). Nevertheless, five minutes before they had given me the inessive plural *ok etxiotan* 'in those houses', with anteposition of the demonstrative under Biscayan influence.

Basque immigrants often have difficulties due to inadequate knowledge of English. This is why I gave them the choice of being asked the linguistic questions (translations) in either English or Spanish. Some said that they did not care, and some preferred the English version. There was only one informant who knew both Spanish and English and who preferred to be asked to translate from English, which suggests a better competence (or, at least, more security) in the second language than the third.

It is very curious that speakers with greater attrition are not aware of it, while the speakers with better proficiency perceive better their limitations. I agree with Polinsky that this may be explained by the diminished awareness of the linguistic structures and the overall perception of any utterance as well formed (In press-b). In fact, speakers with greater attrition judged every sentence I proposed to them as acceptable, even if sometimes they were aware of the ungrammaticality of some of their utterances.

Language attrition in native speakers has been related to second language learning, baby talk, and pidgin and creole languages. In fact, Schumann studied the development of the untutored acquisition of English by six speakers and developed the pidginization hypothesis of second language learning. He found that some speakers use a simplified and restricted variety of English, with linguistic features which are shared with pidgin languages like, for example, lack of question inversion, of auxiliaries, of inflection of possessives, use of the unmarked form of the verb for past tense, or deletion of subject pronouns (Romaine 1988: 212-213). Some of the linguistic phenomena I found among Elkoan native speakers also occur among

students of Euskara as a second language, for instance, deletion of case markers (for example, *ori andrie esan dau* 'that woman said it', losing the ergative, instead of *orrek andreak esan dau*) or lack of dative concordance in the verb (for example *aurra aret*⁵¹ *eman du gasta mutil oneri* 'the child gave the cheese to this boy', lit. 'that child over there gave the cheese to this boy', not marking the dative concordance in the verb, and using the demonstrative after the noun but with the definite form of the latter, instead of *aurrak eman dio gasta mutil oneri*; or, *karniseroa eman du aragia kozineroak* 'the butcher gave the meat to these cooks', losing the demonstrative, the ergative and dative markers in the noun phrases and dative concordance in the verb, instead of *Karniseroak eman dio*⁵² *aragia kozineruei / kozineruokeri*).

3.3.- Use of Demonstratives

Before starting to analyze the data gathered in the linguistic questionnaire, I will give the demonstrative paradigms of Batua, Unified Biscayan, and some dialectal norms. The same forms of demonstratives in Basque can function as either pronouns or adjectives. Euskara, like Spanish, has three forms of demonstratives for the singular and three more for the plural, representing three different degrees of proximity. Since English has only two degrees of proximity, I will translate the third Basque one as 'that/those over there'.

Although there are sixteen cases in Basque, I only asked my informants for seven, the most representative. The ones I chose are: Nominative (Nom.), also called Absolutive, case of the subject of intransitive verbs and direct object of transitive verbs; Ergative (Erg.), case of the subject of transitive verbs, also called "active" in traditional Basque grammars; Dative (Dat.), case of the indirect object; Genitive (Gen.), case that expresses possession; Comitative (Com.), also called Sociative, case that indicates 'being with'; Inessive (Ines.), case that expresses position; Allative (All.), case that expresses direction to. In addition, Basque, unlike Indo-European languages, has alternative "close" forms, more used in the plural, for example: *onek euskaldunak / onek euskaldunok* 'these Basques', the latter expressing proximity to the speaker. Basque also have "intensive" forms for pronouns and adverbs, for example: *bau* 'this', *bauxe* 'exactly this'; *hemen* 'here', *bementxe* 'exactly here'.

The following chart shows the forms Euskaltzaindia proposes for Batua (1987: 126-137):

	Sg.			Pl.		
	'this'	'that'	'that over there'	'these'	'that'	'that over there'
Nom.	<i>bau</i>	<i>bori</i>	<i>bura</i>	<i>bauek</i>	<i>boriek</i>	<i>baiek</i>
Erg.	<i>honek</i>	<i>borrek</i>	<i>barik</i>	<i>bauek</i>	<i>boriek</i>	<i>baiek</i>
Dat.	<i>honi</i>	<i>borri</i>	<i>bari</i>	<i>bauei</i>	<i>boriei</i>	<i>baiei</i>
Gen.	<i>bonen</i>	<i>borren</i>	<i>baren</i>	<i>bauen</i>	<i>borien</i>	<i>baien</i>

(51) See 3.3.- Use of Demonstratives: Use of Demonstratives by American Basques for an explanation of the shift from /k/ to /t/.

(52) All the Navarrese informants gave the forms *dio* or *dako* with the morpheme of dative for the third person singular, instead of the third person plural. Pedro de Yrizar (1981: 170-71) gives the corresponding plural forms: *diote* and *dakote*.

Com.	<i>honekin horrekin harekin</i>	<i>hauekin horiekin haiekin</i>
Ines.	<i>honetan horretan hartan</i>	<i>hauetan horietan haietan</i>
All.	<i>honetara horretara hartara</i>	<i>hauetara horietara haietara</i>

According to Euskaltzaindia, in Batua the demonstrative adjectives must go at the end of the noun phrase. Some of the intensive forms that appear in Euskaltzaindia 1985 have the suffix *-xe* (*hauxe, horixe,...*) ('exactly this, that,...'). Other forms, such as *berau* 'exactly this', *berori* 'exactly that', *bera* 'exactly that over there', are also mentioned. Euskaltzaindia does not even mention the Biscayan usage whereby the demonstrative is mostly repeated (before and after the noun), or located only before the noun. The phonological value of tonal accent in demonstratives, both adjectives and pronouns, to differentiate the singular from the plural (erg sg: *onek, orrek, arek*; erg pl: *ónek, órrek, árek*) is characteristic of Biscayan.⁵³

I could not find demonstrative paradigms for all the towns my informants come from. I will give a selection.⁵⁴

Proposal for Unified Biscayan⁵⁵ (Arejita et al. 1983: 19)

	Sg.			Pl.		
	'this'	'that'	'that over there'	'these'	'those'	'that over there'
Nom.	<i>hau</i>	<i>hori</i>	<i>ha</i>	<i>honeek</i>	<i>borreek</i>	<i>hareek</i>
Erg.	<i>honek</i>	<i>horrek</i>	<i>harek</i>	<i>honeek</i>	<i>borreek</i>	<i>hareek</i>
Dat.	<i>honi</i>	<i>horri</i>	<i>hari</i>	<i>honeei</i>	<i>borreei</i>	<i>hareei</i>
Gen.	<i>honen</i>	<i>horren</i>	<i>haren</i>	<i>honeen</i>	<i>borreen</i>	<i>hareen</i>
Com.	<i>honegaz</i>	<i>horregaz</i>	<i>haregaz</i>	<i>honeekaz</i>	<i>borrekaz</i>	<i>hareekaz</i>
	<i>honekin</i>	<i>horrekin</i>	<i>harekin</i>	<i>honeekin</i>	<i>borreekin</i>	<i>hareekin</i>
Ines.	<i>honetan</i>	<i>horretan</i>	<i>haretan</i>	<i>honeetan</i>	<i>borreetan</i>	<i>hareetan</i>
All. ⁵⁶	<i>honetara</i>	<i>horretara</i>	<i>haretara</i>	<i>honeetara</i>	<i>borreetara</i>	<i>hareetara</i>

According to Pérez Bilbao (1991: 25-29), the demonstrative adjectives are placed before the noun in the Biscayan of Bermeo, and both adjective and noun are declined. For example:

Sg. Nom.	<i>hau etxie</i> ⁵⁷	<i>hori txakurre</i>	<i>ha mendije</i>
	'this house'	'that dog'	'that mountain ov th'

He also gives the three grades declined in some of the cases:

	Sg.	Pl.
Erg.	<i>honek txakurrek</i>	<i>bónek txakurrek</i>
Dat.	<i>hareri gizonari</i>	<i>bárei gizonai</i>
	'this dog'	'these dogs'
	'to that man over there'	'to those men over there'

(53) Although differences in accent could have also been considered (see Jacobsen 1972: 67-109) in what follows, the available data does not make it feasible. For a description of the word-prosody systems of Basque, see Hualde 1991: 139-77.

(54) I give only the cases that I used in my questionnaire.

(55) This proposal tries to unify Biscayan diversity on a written level, and moving towards Unified Batua. That is why the graphemes *b* and *z* are used. Aspiration is not made in Biscayan, and *z* is not pronounced as distinct from *s*.

(56) I added this form, which was not in the source, based on the pattern.

(57) The *b* is not pronounced. This author mixes spelling and phonological transcription. The *z* is also neutralized with *s*.

Com.	<i>borregaz</i> <i>zapat(i)e)gaz</i>	'with that shoe'	<i>bórrekez zapatakaz</i>	'with those shoes'
Ines.	<i>hamen etxien</i>	'in this house'	<i>bónetan etxietan</i>	'in these houses'
All.	<i>bona herrire</i>	'to this town'	<i>bónetara herrijetara</i>	'to these towns'

The intensive forms are characterized by an accent on the first syllable, and the diphthongization of its vowel: *háunek* 'exactly these', *háuneri* 'to exactly these', etc.

Juan Manuel Etxebarria gives also some demonstrative forms in his ethnolinguistic study of the Biscayan of Zeberio valley (1991: 128-131).

		Sg.				
	'this'	'that'	'that over there'	'these'	'those'	'those over there'
Nom.	<i>au</i>	<i>ori</i>	<i>a</i>	<i>onik</i>	<i>orrik</i>	<i>aik</i>
Erg.	<i>onek</i>	<i>orrek</i>	<i>ak</i>	<i>onik</i>	<i>orrik</i>	<i>aik</i>
Dat.	<i>oneri</i>	<i>orreri</i>	<i>averi</i>	<i>oniri</i>	<i>orriri</i>	<i>aieri/airi</i>
Gen.	<i>onen</i>	<i>orren</i>	<i>aren</i>	<i>onin</i>	<i>orrin</i>	<i>ain</i>
Com.	<i>onegas</i>	<i>orregas</i>	<i>aregas</i>	<i>onikas</i>	<i>orrika</i>	<i>aikas</i>
Ines	<i>onetan</i>	<i>orretan</i>	<i>aretan/atan</i>	<i>onitan</i>	<i>orritan</i>	<i>aietan/aitan</i>
All.	<i>onetara</i>	<i>orretara</i>	<i>aretara/atara</i>	<i>onitara</i>	<i>orritara</i>	<i>aitara</i>

This scholar also gives the repeated forms:⁵⁸

	'this door'	'that door'	'that door over there'
Nom.	<i>au ate au</i>	<i>ori ate ori</i>	<i>a atea</i>
Erg.	<i>onek ate onek</i>	<i>orrek ate orrek</i>	<i>ak ateak</i>
Dat.	<i>oneri ate oneri</i>	<i>orreri ate orreri</i>	<i>averi ateari</i>
Gen.	<i>onen ate onen</i>	<i>orren ate orren</i>	<i>aren atean</i>
Com.	<i>onegas ateonegas</i>	<i>orregas ate orregas</i>	<i>aregas ateagas</i>
Ines.	<i>onetan ateonetan</i>	<i>orretan ate orretan</i>	<i>an atean</i>
All.	<i>ona ate onetara</i>	<i>orra ate orretara</i>	<i>ara atera</i>
	'these doors'	'those doors'	'those doors over there'
Nom.	<i>onik ateok</i>	<i>orrik ateok</i>	<i>aik ateak</i>
Erg.	<i>onik ateok</i>	<i>orrik ateok</i>	<i>aik ateak</i>
Dat.	<i>oniri ateori</i>	<i>orriri ateori</i>	<i>airi ateari</i>
Gen.	<i>onin ateon</i>	<i>orrin ateon</i>	<i>ain atean</i>
Com.	<i>onikas ateokas</i>	<i>orrikas ateokas</i>	<i>aikas ateakas</i>
Ines.	<i>onitan ateotan</i>	<i>orritan ateotan</i>	<i>aitan ateatan</i>
All.	<i>onitara ateotara</i>	<i>orritara ateotara</i>	<i>aitara ateatara</i>

According to this paradigm, in Zeberio, the demonstrative goes both before and after the noun, but for the allative (also for the locative genitive, and the ablative) singular, instead of the first demonstrative they use the place adverbs (*ona*, *orra*, *ara*) (ibid: 133-134). In the plural, instead of the demonstrative, they use the proximate plural. This linguist also mentions forms in which, in the singular, instead of the second demonstrative, the article is suffixed. This kind of form (*au gixona*, *ori gixona*, *auxe gixona*, etc.) has an expressive value, in his opinion.⁵⁹

(58) I have normalized this paradigm, giving the repeated demonstrative together with the noun in the third grade and plural. The author gives them as separate words.

(59) I think this kind of form is used much more in oral speech than some dialectologists have reported.

According to Hualde et al. (1995), "In Lekeitio, as in many other Biscayan varieties, demonstratives in their adjectival use appear in phrase-initial position, to the left of the noun. In noun phrases containing demonstratives, case inflection appears both on the demonstrative and phrase-finally. An inflected suffixal copy of the demonstrative may also appear at the end of the phrase, as in the right-column examples. In some plural cases (genitive, benefactive and comitative), the phrase-initial demonstrative may be optionally left in its absolutive/ergative form, whereas the noun (or adjective) inflects for the corresponding case". The following are some of the cases they give:

	‘this child’		‘that child’	
Nom.	<i>au umia</i>	<i>au umiau</i>	<i>ori umia</i>	<i>ori umiori</i>
Erg.	<i>onek umiak</i>	<i>onek umionek</i>	<i>orrek umiak</i>	<i>orrek umiorrek</i>
Dat.	<i>oneri umiari</i>	<i>oneri umioneri</i>	<i>orreri umiari</i>	<i>orreri umiorreri</i>
Gen.	<i>onen umien</i>	<i>onen umionen</i>	<i>orren umien</i>	<i>orren umiorren</i>
Soc.	<i>oné(g)as umiá(g)as</i>	<i>oné(g)as umioné(g)as</i>	<i>orré(g)as umiá(g)as</i>	<i>orré(g)as umiorré(g)as</i>
	‘that child over there’		‘these children’	
Nom.	<i>a umia</i>		<i>ónek umiak/umiok</i>	
Erg.	<i>arek umiak</i>		<i>ónek umiak/umiok</i>	
Dat.	<i>areri umiari</i>		<i>onéri umiári/umióri</i>	<i>onéri umionéri</i>
Gen.	<i>aren umien</i>		<i>ónen umien/umion</i>	<i>ónen umionen</i>
Soc.	<i>aré(g)as umiá(g)as</i>		<i>onékiñ umiákiñ/-ókiñ</i>	<i>onékiñ umionékiñ</i>
	‘those children’		‘those children over there’	
Nom.	<i>órrek umiák/umiók</i>		<i>árek umiák</i>	
Erg.	<i>órrek umiák/umiók</i>		<i>árek umiák</i>	
Dat.	<i>orréri umiári/umióri</i>	<i>orréri umiorréri</i>	<i>áeri umiári</i>	
Gen.	<i>órren/órrek umien/umion</i>		<i>áren/árek umien</i>	
Soc.	<i>orrékiñ umiákiñ/-ókiñ</i>	<i>orrékiñ umiorrékiñ</i>	<i>arékiñ/árek umiákiñ</i>	

They also report that the original forms of the demonstrative series have been lost in the singular, and that the place adverbs are used instead, for example:

<i>amen etxian</i>	‘in this house’	<i>orra etxera</i>	‘in that house over there’
<i>ona etxera</i>	‘to this house’	<i>ara etxera</i>	‘to that house over there’
<i>or etxian</i>	‘in that house’	<i>an etxian</i>	‘to that house’

But, the plural forms maintain the demonstrative:

<i>onétan etxiótan/-étan</i>	and <i>onétan etxionétan</i>	‘in these houses’
<i>onetára etxiotára/-etára</i>	and <i>onetára etxionetára</i>	‘to these houses’
<i>orrétan etxiótan/-étan</i>		‘in those houses’
<i>orretára etxiotára/-eta</i>		‘to those houses’
<i>arétan etxiétan</i>		‘in those houses over there’
<i>aretára etxietára</i>		‘to those houses over there’ ⁶⁰

(60) They also give the forms: *onek etxiotáko/-etáko* and *ónen etxiotáko* (‘of these houses’), with the nominative or genitive form in the demonstrative. Forms of this kind appear very often among my informants.

The intensive demonstratives have the suffix *-xe/-txe* in Lekeitian dialect, according to the same authors.

Use of demonstratives by Biscayan immigrants

I administered the linguistic questionnaire to twenty-five Biscayan immigrants, but three were incomplete, so I did not take them into consideration for this section. The following table shows: first, how many times they used the form *beste* 'other' in the questionnaire for the third grade; second, how many times (out of fourteen: seven cases for the singular, and seven for the plural) they distinguished the three grades; third, how many times they did not use the second grade⁶¹ (*ori, orrek, orra, or*, etc.); fourth, how many times they used the form *ango* 'of there' for the third grade; fifth, how many mixed (unexpected for their family⁶² dialectal background) forms they used; sixth, forms differing in another way from the "expected" ones.

<i>Infor.</i>	<i>beste</i>	<i>3 gr.</i>	<i>ori</i>	<i>ango</i>	<i>mixed</i>	<i>other</i>
A.A.	-	-	-	-	-	-
L.E.	0	8	0	0	0	3
D.O.	0	6	0	0	0	0
M.L.	3	12	1	0	0	3
D.M.	3	8	3	0	0	0
J.L.	0	0	10	12	4	0
J. J.	0	1	7	0	1	0
J.M.U.	2	9	1	0	0	1
Js.J.	0	0	5	0	7	0
P.O.	0	2	10	0	0	2
M.I.	1	6	5	0	0	0
E.Y.	-	-	-	-	-	-
A.M.A.	3	12	2	0	1	1
A.E.	0	1	0	0	0	9
Jn.L.	6	1	6	0	0	5
I.T.	-	-	-	-	-	-
A.U.	0	11	3	0	0	0
B./J.M.	0	13	1	0	0	5
J.A.	8	4	2	0	0	3
J.U.	1	3	6	3	0	1
I.I.	5	5	7	0	1	2
S.I.	4	2	5	0	0	3
J.M.	0	8	6	0	0	16
S.A.	0	11	1	0	4	0
M.M.	0	10	3	1	0	13

The first four columns reflect the use of the three grades of approximation in the demonstratives (and adverbs of place). From twenty-two informants, six mostly distinguished and used the three grade system (at least ten times out of fourteen cases). Taking gender into account, from the five women⁶³ who answered the questionnaire completely, four mostly distinguished the three grades (one thirteen times

(61) If they used the the second grade form for another grade, I did not count it as lost.

(62) I did not count as unfamiliar vocabulary forms that are not used in the Basque Country, like *potreru* 'field', *rentia* 'tent', etc.

(63) B.M. and J.L.M. were together at the time of the interview, but it was B.M. who mostly answered the linguistic questionnaire.

out of fourteen, two more twelve times, and one ten times), whereas the fifth one only did so half of the possible times.

Among men, only two (out of seventeen, since one questionnaire was incomplete) made the difference ten or more times (in fact, both did so eleven times). These two informants gave a very normative questionnaire, never using *beste* or *ango*, and losing the second grade (*ori* declined, or the corresponding adverb of place) only once and three times respectively.

If we compare the paradigm of repeated demonstratives for the Biscayan of Zeberio (Etxebarria 1991), and the forms given by A.U., informant from the same town, we find some differences. First, the singular forms are exactly the same except for the inessive. Etxebarria gives the demonstratives *onetan ate onetan, orretan ate orretan, an ate an*,⁶⁴ whereas my informant gave the adverbs of place *emen etxean, an etxean* (for both the second and third grades). Most important, the whole plural differs in two features. On the one hand, my informant does not make the phonetic change of *ee* to *i* which reminds one of the forms proposed for written Biscayan, whose main purpose is that of unification of the different Biscayan varieties. *Honeek* (/ónek/) is closer to my informant's forms than *onik*. (The Arratian dialect shows an intermediate form: *oneik*). For example the plural forms:

Case	Unified Biscayan	Elkoan infor.	Zeberio
Nom.	<i>honeek</i>	<i>onek</i>	<i>onik</i>
Erg.	<i>honeek</i>	<i>onek</i>	<i>onik</i>
Dat.	<i>honeei</i>	<i>oneri</i>	<i>oniri</i>
Gen.	<i>honeen</i>	<i>onen</i>	<i>onin</i>
Ines.	<i>honeetan</i>	<i>onetan</i>	<i>onitan</i>
Soc.	<i>honeekaz</i>	<i>onekas</i>	<i>onikas</i>

On the other hand, my informant did not use the "close" plural form, giving *onek euskaldunak* 'these Basques' instead of *onek euskaldunok*; *oneri kosinerueri* 'to these cooks' instead of *oneri kosinenuori*, etc.⁶⁵

Finally he did not use⁶⁶ the form *-rengan* for animate beings in the inessive, but only the one for the inanimate (*onetan / orretan / aretan emakumeatan* 'in these / those / those (over there) women').

The other informant who clearly kept the three grade demonstrative system used a variety, for the linguistic questionnaire, closer to Unified Basque than to his basilect, placing the demonstrative (always) after the noun. Nevertheless, he did not use Lesakan forms, and he was very consistent. For example,

(64) Nevertheless, he also gives the adverbs in the allative.

(65) According to the paradigm given by Etxebarria, in Zeberio only forms that are close in Batua are used; my informant from Zeberio only gave plain forms. I do not know if the other forms are available for either the dialect of Zeberio or my informant.

(66) Nevertheless, informants had, in general, problems in translating these sentences. I am afraid that it was not a good sentence for getting the marker for animate beings. It may also be possible that my informants use this case less (nobody used it in translation elicitations, although I heard it a couple of times in spontaneous speech). In addition, this inessive marker for animate beings is not always used in the Basque Country either.

Nom. sg.	<i>emakume au / ori / ura</i>	'this / that / that (over there) woman'
Erg. sg.	<i>makume onek / orrek / areke</i>	'this / that / that (over there) woman'
Gen. sg.	<i>emakume onen/orren/aren aitona</i>	'the grandfather of this / that / that (over there) woman'
Dat. sg.	<i>mutiko oni / orri / averi</i>	'to this / that / that (over there) boy'
All. sg.	<i>txabola ontara / ortara / artara</i>	'to this / that / that (over there) cabin'
Dat. pl.	<i>sukaldeko⁶⁷ gison auei / sukaldeko oiei / sukaldeko aiei</i>	'to these / those / those (over there) cooks'
Soc. pl.	<i>erakusle aiekin / orrekin / aiekin</i>	'with these / those / those (over there) teachers'.

There are also two informants who never made the three grade difference. They both translated from English. One gave the same form for the second and third grades in the singular and made relative clauses for the third grade in the plural. For example, erg. sg. *onek emakume onek* 'this woman', *arek emakumeak* 'that woman' and 'that woman over there'; *onek neskaaar onek* 'these maiden ladies', *orrek neskasarrok* 'those maiden ladies', *orrek an direan neskasarrok* 'those maiden ladies over there'.⁶⁸ This informant also shows a high level of dialectal mixing: he mostly uses the demonstrative repeated or before the noun, but sometimes he postposes it. Four times he used Lesakan forms before the noun: in the dative plural (*okeri kosinerueri* 'to these cooks'), allative plural (*ok soluetara* 'to these fields'), sociative plural (*okin maistra okin* 'with these [female] teachers'), inessive plural (*oketan etxeotan* 'in these houses').

The other informant from this group who translated from English, uses the third grade to translate 'that' and the form *ango ... -a* to translate 'over there'. Nevertheless, I believe this is due to the exercise itself, being from English. In addition, he mostly uses the demonstrative after the noun (only four times did he not do so), showing a tendency towards accommodation to other dialects, and also coinciding in most of the forms with Batua.

Another informant who did not use the second grade demonstratives or place adverbs ten times gave, most of the time, the same form for 'that' and 'that over there', even though he was given the forms in Spanish to translate. He makes the three grades in the nominative (with help), but he is not consistent at all with other cases.

In addition, *beste* 'other' is a popular form for the third grade. This is a surprising piece of information: I do not know why so many people used it without mentioning 'otro/a' or 'the other' in the sentences to be translated. Almost half of the informants used it at least once; one did so eight times.

According to the paradigms and descriptions given by Etxebarria (1991) and Pérez Bilbao (1991), the case marker appears twice, on each form (in both demonstratives, if it is a repeated form) or in the demonstrative and the noun (if it is a

(67) Notice that he avoids the use of borrowings for 'cook' and 'teacher'. He is trying to use a formal register. Actually, he turned to a much more "Biscayan" and colloquial register after we finished the formal interview.

(68) This informant did not use the second grade at all in the singular, but overused it in the plural. In other words, he did not lose any of the three grades, but he is not sure of their use.

simple form). Hualde et al. point out that in some plural cases (the genitive, benefactive, comitative, and locative) the phrase-initial demonstrative may optionally be left in its nominative/ergative form, whereas the noun inflects for the corresponding case. They give the following forms:

Gen. pl.	<i>órrek umien</i>	'of those children'
	<i>árek umien</i>	'of those children over there'
Ben. pl.	<i>ónek umiéntzat</i>	'for these children'
	<i>órrek umiéntzat</i>	'for those children'
	<i>árek umiéntzat</i>	'for those children over there'
Com. pl.	<i>árek umiñ</i>	'with those children over there'
Loc. pl.	<i>ónek etxiotáko / -etáko</i>	'of these houses'
	<i>órrek etxiotáko / -etáko</i>	'of those houses'
	<i>árek etxiotáko</i>	'of those houses over there'
	<i>ónek etxiotárutz</i>	'towards these houses'
	<i>órrek etxiotárutz</i>	'towards those houses'
	<i>árek etxiotárutz</i>	'towards those houses over there'

I did not ask my informants about the benefactive and locative, but some of them gave me this kind of forms (demonstrative in the nominative plus noun declined) not only in the cases mentioned by Hualde et al., but also in the dative, allative, and inessive plural, and in the ergative, dative, comitative, and allative singular:

Erg. sg.	<i>a andreak</i>	'that woman (over there)'
Dat. sg.	<i>a mutillari</i>	'to that man (over there) (twice)'
All. sg.	<i>ori kampoara</i>	'to that field',
	<i>a txabolara</i>	'to that cabin (over there)'
Soc. sg.	<i>au abadekin</i>	'with this priest',
	<i>a neskatokin</i>	'with that girl (over there)'
Dat. pl.	<i>arek kosinerueri</i>	'to those cooks (over there)'
Gen. pl.	<i>arek neskasarren kriadue</i>	'the servant of those maiden ladies (over there)'
Soc. pl.	<i>onek maisukin</i>	'with these (male) teachers',
	<i>onek andrakin</i>	'with these women',
	<i>orrek profesorakin</i>	'with those teachers',
	<i>orrek andrakin</i>	'with those women',
	<i>arek profesoriekas</i>	'with those teachers (over there)',
	<i>arek maisukin</i>	'with those (male) teachers (over there)',
	<i>arek andrakin</i>	'with those women (over there)',
	<i>arek beste maistrakin</i>	'with those (female) teachers (over there)',
	<i>arek profesorakin</i>	'with those teachers (over there)'
Ines. pl.	<i>orrek etxietan</i>	'in those houses',
	<i>orrek beste etxietan</i>	'in those houses (over there)',
	<i>arek etxietan</i>	'in those houses (over there)'
All. pl.	<i>orrek kampoara</i>	'to those fields',
	<i>arek kampoetara</i>	'to those fields (over there)',
	<i>arek soloetara</i>	'to those fields (over there)',
	<i>arek kampoara</i>	'to those fields (over there)',
	<i>arek terrenoetara</i>	'to those fields (over there)'

The same authors also mention (90: footnote 7) that in the plural locative genitive, the nonlocative genitive form of the demonstrative can be used in Lekeitio, for example: *ónen etxiotáko* 'of these houses'. Some of my informants use the nonloca-

tive genitive form of the demonstrative in the inessive singular (I found it fourteen times), dative singular (five times), allative singular (once), allative plural (ten times), inessive plural (seven times), and comitative plural (three times):

Ines. sg:	<i>onen etxean</i>	'in this house',
	<i>onen neskatillan</i>	'in this girl',
	<i>orren embrien</i>	'in that woman',
	<i>orren etxian</i> and <i>orren etxien</i>	'in that house',
	<i>orren neskien</i> and <i>orren neskatillan</i>	'in that girl',
	<i>aren etxean</i> and <i>aren etxien</i>	'in that house (over there)',
	<i>aren neskien</i> and <i>aren neskatillan</i>	'in that girl (over there)',
	<i>aren embrien</i>	'in that woman (over there)'
Dat. sg.	<i>aren mutillari</i>	'to that boy (over there)'
All. sg.	<i>orren kabañara</i>	'to that cabin',
	<i>aren kabañara</i>	'to that cabin (over there)'
Com. sg.	<i>aren abadiagas</i>	'with that priest (over there)'
Com. pl.	<i>orren profesorakas</i>	'with those teachers'
Ines. pl.	<i>onen embratan</i>	'in these women',
	<i>onen emakumeetan</i>	'in these women',
	<i>orren etxietan</i>	'in those houses' (twice),
	<i>orren embratan</i>	'in those women',
	<i>orren emakumeetan</i>	'in those women',
	<i>aren etxietan</i>	'in those houses (over there),
	<i>aren emakumeetan</i>	'in those women (over there)'
All. pl.	<i>onen terrenoetara</i>	'to these fields',
	<i>onen lekutara</i>	'to these fields (lit. 'places')',
	<i>orren kampaora</i>	'to those fields (lit. 'to this field')',
	<i>orren terrenoetara</i>	'to those fields',
	<i>aren kampaora</i>	'to those fields (over there) (lit. 'to that field')'
		(twice),
	<i>aren kampaorat</i>	'to those fields (over there) (lit. 'to that field')'.

It seems obvious that Elkoan Basque people in general, although not always and not all of them, use this kind of form (demonstrative declined in the nominative or genitive) more often than people in the Basque Country.

As the table shows, some informants did not use this kind of form even once. Others, on the contrary, use them a lot. I cannot find a reason that would explain this usage. Dialectal background is not determinant: speakers from the same town have different usages. (In addition, I administered the same linguistic questionnaire to the sister of the informant who used this kind of form the most. She lives in the Basque Country, but she was visiting in Elko, and, like her brother, she is a non-literate native speaker: she did not use a single one of these forms).

Other variables (age, gender, knowledge of other languages, contact situation with other Basque speakers, etc.) also proved futile when trying to find an explanation for the high use of this kind of form.

Use of demonstratives by Navarrese immigrants

Ten informants (almost one-third of the immigrants interviewed) are Navarrese. Six are from Lesaka; the others (from Lantz, Zubieta, Gaztelu, and Aranaz) originally speak the same subdialect, high Navarrese from the north, variety of Bortzirieta

except for the one from Lantz (variety of Ultzama). Regarding the use of demonstratives, there is no doubt that these speakers can differentiate the three grades, at least in most cases.⁶⁹ Normally, this distinction is well made in the nominative and accusative, confusion occurring only in other cases, for example, the allative singular forms: *txabola ontara* (cabin this-all) 'to this cabin'; *txabola artara* (cabin that (over there)-all) for both the second and third grades.

Some speakers (two), though, make a clear distinction, whereas two make the distinction in the singular but are not consistent in the plural, and three more distinguish two grades in some cases, and neutralize the third one inconsistently, the last ones giving for instance: gen. pl. *neskazarrokin* 'with these maiden ladies', *neskazar orrekin* 'with those maiden ladies', *ek, neskazar ekin* 'with those maiden ladies over there', but dat. pl. *kozineruokeri* 'to these cooks', *kozineruokeri* 'to those cooks', *kozinero ekeri* 'to those cooks over there'. (Finally, three informants had difficulty in translating, and their questionnaires were incomplete.)

The grade that gets mixed the most is the second one, probably under the influence of English. All these Navarrese informants were asked to translate sentences from Spanish, which does have three grades of proximity in demonstratives and adverbs of place. Consequently, not differentiating very clearly the three grades is not due, this time, to influence of the translation exercise itself.

As stated above, the grade which gets mixed the most is the second one, *ori* declined in different cases. Sometimes, the declined form of *ori* does occur, giving informants the same form for two or three grades, for example, in the dative singular: *aur orreri* 'to this child' for all three grades, or, sociative plural *profesore oyekin* 'with those teachers' for the first and second grades. Other times, the second grade is lacking, informants giving the third one instead. For example, in the nominative plural *euskaldunok* 'these Basques', *euskaldunek* 'those Basques' (lit. 'the / these Basques'), *beste euskaldunek* 'those Basques (over there)' (lit. 'the other Basques'); or, inessive singular, *etxi ontan* 'in this house', *etxe artan* 'in that house' (lit. 'in that house [over there]'), *beste etxian* 'in that house (over there)' (lit. 'in the other house').

This example shows clearly the way some informants find to still distinguish three different grades. Once they use the normative third form for the second grade of proximity, they need a different one for the last grade, and hence insert the word *beste* 'other'. This is a very common phenomenon among Elkoan informants. This form appears ten times in Navarrese speakers' translation elicitation, most of them from the two informants who have the most Biscayan influence in their speech. This form, *beste*, also occurs in combination with the demonstrative form for the second grade of proximity: *beste neskazar orrek* for both 'those maiden ladies' and 'those maiden ladies (over there)', lit. 'those other maiden ladies'. The demonstrative forms given by two informants (both immigrants from Lesaka, but married to Elkoan women whose parents were Biscayan) have a high degree of dialectal mixing. The

(69) The fact that some informants are not able to distinguish the three levels does not mean that they do not make these distinctions in their normal speech. The elicitation of translations is a difficult exercise, which makes some informants nervous and insecure.

most remarkable effect of this phenomenon is the anteposition of the demonstrative, common in Biscayan, but not at all in Navarrese. For instance, one gave the following interdialect forms for the intensive demonstratives in the nominative singular:⁷⁰

<i>au gison bera,</i>	<i>ori gison bera,</i>	<i>gison ura bera</i>
this-nom man int-nom	that-nom man int-nom	man that (ov th) -nom int-nom
'exactly this man'	'exactly that man'	'extly th man ovth'

The last one is the basilectal form; the other two are influenced by Biscayan anteposition. In addition, this speaker did not correctly acquire the Biscayan forms, which would be:

<i>au gixona bera</i>	<i>ori gixona bera</i>	<i>a gixona bera</i>
this-nom man-nom	that-nom man-nom	that (ov th)-nom
int-nom	int-nom	man-nom int-nom
'exactly this man'	'exactly that man'	'extly that man over there'

In any case, the following forms are much more common in Biscayan:

<i>auxe gixona</i>	<i>orixe gixona</i>	<i>axe gixona</i>
this-int-nom man-nom	that-int-nom man-nom	that (ov th)-nom man-nom
'exactly this man'	'exactly that man'	'extly th man (ov th)'

This same informant also uses sometimes the forms *ok gisonok* 'these men' in the nominative plural. This form is reminiscent of the Biscayan *orrek gisonok*. Nevertheless, he is maintaining the Navarrese demonstrative form, even if he anteposes it by influence of Biscayan.

The other Lesakan informant with a high degree of dialectal mixing mostly uses the Biscayan demonstrative of third grade, with anteposition: *a atsua* (nom.) 'that old woman (over there)', *arek andriak* (erg.) 'that woman (over there)', *a andrian aitita*⁷¹ (gen.) 'the grandfather of that woman (over there)', instead of the common Lesakan forms: *andri ura*, *andri arek*, and *andri aren atautzia*, respectively.

The same phenomenon of anteposition occurs also in the plural:

<i>ek euskaldunak</i>	<i>ok etxiotan</i> ⁷²
those (ov th) Basque-nom-pl	those house-close ines-pl
'those Basques (over there)'	'in those houses'

instead of

<i>euskaldun ek</i>	<i>etxi oietan</i>
Basque those (ov th)-nom pl	house those-ines-pl
'those Basques over there'	'in those houses'

He also uses Biscayan intensive forms, such as *auxe gisonau* (this-int-nom man-

(70) Notice the neutralization *s/z*.

(71) This form, *a andrian aitita* (that (ov th)-nom woman-gen-sg grandfather-nom-sg), also contains a very common simplification made by Biscayans in Elko: elision of the genitive in the demonstrative (instead of *aren andrian aitita*: that (ov th)-gen woman-gen grandfather-nom-sg). One needs to remember the forms given by Hualde et al. for Lekeitian dialect: *órrek umien* 'of these children'. Nevertheless, these scholars did not pick up the singular form.

(72) This is the same type of simplification, elision of the inessive plural marker in the demonstrative.

this-nom) 'exactly this man', *oixe gisona* (this-int-nom man-nom-sg) 'exactly that man', *oixek gisonak* (those-int-nom man-nom-pl) 'exactly those men'.

There is one more informant from Lesaka married to a Biscayan woman, born in the Old Country. He does not show any mixing at all. He uses the expected Lesakan forms. His performance was very carefully done; he is very consistent and normative and he even used the learned form *erakustalle* 'teacher', which shows a high degree of consciousness about using a formal register. This may be the reason why he did not use Biscayan forms during the interview; it does not mean that he never does.

Use of demonstratives by American Basques

From the eleven American-born informants interviewed, I will take into consideration only nine linguistic questionnaires, since two informants answered at the same time, and one more is a new speaker, who mostly learned Batua, and whose speech is outside of the purpose of this work. All except two are expected to have a low degree of mixing of dialectal forms, since they do not have relatives other than Biscayans and they do not interact much in Basque with other Basque speakers. The remaining three (four, if people who answered this questionnaire together are taken into consideration) seldom interact in Basque with speakers who use a different dialect. These three informants do not show any mixing of dialectal forms at all, but they do show some features differing from the dialectal norm in the Basque Country.

On the one hand, one informant does not normally use the second grade demonstratives, neither in the singular nor in the plural (she only used the second grade adverb of place *orra* 'to there' in the allative singular form *orra kabinara* (to-there cabin-all-sg) 'to that cabin', which is a normative common form in Biscayan. She also accepted the form *oixe gixona* (that-int-nom man-nom-sg) 'exactly that man' following my suggestion, but she never gave the second grade demonstrative in translation elicitation, and kept saying that 'that' and 'that over there' are the same thing. Obviously, since she was completely consistent in her translations, I assume that the second grade demonstrative has almost disappeared from her speech even if she may use it in some cases in natural speech.

The other two informants in the same situation (informants who do not show mixing of dialectal forms, and interact in Basque not very often and always with people of their same dialectal background) use the second grade inconsistently; one only used it normatively five times out of fourteen cases (in the nominative singular, dative singular, ergative plural, genitive plural, and dative plural); and the other did so eight times (for the nominative singular, sociative singular, inessive singular, nominative plural, ergative plural, genitive plural, sociative plural, and inessive plural).

On the other hand, these three informants make simplifications in another degree. The youngest informant made simplifications which will be discussed: dative singular *oneri mutiko oneri* 'to this boy', *a mutikori* 'to that boy' (lit. 'to that boy over there'), *areri mutikoari* 'to that boy over there'; sociative singular *onas pralle onas* 'with this priest', *a pralleas* 'with that priest' (lit. 'with that priest over there') and *orras pralle orras* 'with that priest' and 'with that priest over there' (lit. 'with that priest')

and *arias pralleas* 'with that priest over there'; sociative plural *onen maistrakin* 'with these (female) teachers', *orretin maistrakin* and *orret maistrakin* 'with those (female) teachers', *orret maistratin* 'with those (female) teachers over there' (lit. 'with those (female) teachers').

First, this informant very often replaces the stop /k/ by /t/,⁷³ giving the voiceless dental for the voiceless velar, especially in demonstratives in the nominative and ergative (always *onet*, *orret*, *aret*, *onexet*, instead of *onek*, *orrek*, *arek*, and *onexek*) and one time in the sociative plural (*orret maistratin* instead of *orrekkin maistrakin*).

Second, as shown in the examples given, he sometimes (four times) neutralizes the case on the demonstrative. Nevertheless, he later gave the normative form.

Another informant gave the following simplifications (the first form represents the first grade, the second represents 'those' and the third, 'those (over there)': gen. pl. *onek atzosarren serbantia* (instead of *onen atzosarren serbantia*) 'the servant of these maiden ladies', *orrek... aren neskasarren serbantia* 'the servant of those maiden ladies' (lit. 'those... the servant of those maiden ladies'), *ango neskasarren serbantia* 'the servant of those maiden ladies (over there)' (lit. 'the servant of the maiden ladies of there'); all. pl. *onek potrerutara* (instead of *onetara potreruetara*) 'to these fields', *ango potrerutara* 'to those fields' (lit. 'to the fields of over there'), *ango potrerutara* 'to those fields (over there)'; com. pl. *onek maistrakin* 'with these (female) teachers', *onek andrakin* (instead of *onekin maistrakin*, *onekin andrakin*) 'with these women', *arek maistrakin* (instead of *arekin maistrakin*) 'with those (female) teachers' (lit. 'with those [female] teachers [over there]'), *ango maistrakin* 'with those (female) teachers (over there)' (lit. 'with the teachers of over there').

As is clear from the examples, it is easy for this informant to eliminate the case marker in the plural. She uses two strategies, either using the demonstrative adjective in the nominative case or replacing the demonstrative by an adverb of place in the locative genitive case (*emengo*, *ango*: 'of here', 'of over there'). One is reminded that in Biscayan *emen etxian*, *or etxian*, *an etxian* (here / there / over there house-inesg) 'in this / that / that (over there) house' are common forms.

On the other hand, she also uses analogical forms, such as *onen neskien* (this-ines girl-ines-sg) 'in this girl', *aren neskien* 'in that girl over there', eliminating the infix *-ta-*, mandatory in local cases (inessive, allative, ablative, locative genitive, directional) for other than persons or animals.

There is one more informant who does not have any mixing of degree in her speech. In fact she now speaks Basque very seldom and has difficulty in understanding Biscayans. She told me that her mother could speak the Biscayan dialect because she worked for Biscayans. Since her mother passed away, she has not spoken in Basque very often, and she has a considerable degree of attrition, although she can converse in Basque. I, myself, tried to accommodate to her dialect to make communication easier.

(73) I found this same phenomenon in another younger American-born informant. These two speakers do not normally talk in Basque with each other and none of their relatives make this phonetic shift. I cannot find an explanation for this coincidence.

Summary

There are some differences in the use of demonstratives among my informants. First, whereas some (the minority) clearly distinguish the three grade system, many, especially the ones under the most English influence, merge two grades: the second and the third. Very often, the second grade (*bori* 'that') disappears. As a consequence of this phenomenon, alternative forms like *beste* 'other' and *ango* 'of over there', or a whole relative clause (*an dagoen...* '... that is over there') are used to express the Basque third grade. Normally, Biscayans or American Basques with intensive Biscayan influence use this kind of forms.

Nevertheless, the difficulty of the exercise itself must also be underlined. Not every speaker has the ability to translate categories from one language to another. Consequently, some of the confusion I found in the linguistic questionnaire is probably due to the difficulty of the exercise. The particular sociolinguistic situation in Elko (with language attrition and dialectal accommodation processes going on) also has something to do with this confusion.

Secondly, some speakers show some degree of dialectal mixing, whereas others do not. This does not mean that the ones who did not use other dialectal forms in the translation elicitations are not able to accommodate to other speakers' varieties, but just that they can, consciously, more easily delimit different registers. Normally, American-borns do not show mixing, whereas some Biscayans and Navarrese do (I only interviewed one lady from Nafarroa Beherea: she did not use any form unexpected from her dialectal background). The most remarkable feature some Navarrese speakers adopt from Biscayans is the anteposition of the demonstrative, even while using Navarrese forms.

Finally, some speakers (Biscayans or others under Biscayan influence) use forms whose first element (the demonstrative) is declined in the nominative or genitive and whose second element (the noun) is declined in any other case. Hualde et al. report forms of this kind in some cases in the plural. I found this kind of forms very often in some informants, in more cases, and even in the singular. I believe this may be an increasing phenomenon in many towns in Biscay, though not often reported.

Due to language attrition, some American-born speakers (the ones who use Basque the least) also neutralize plural cases into the singular, or they even lose case markers.

4.4.- Use of Vocabulary

The first important thing to mention is that vocabulary is the part of language easiest to acquire and, accordingly, adoption of other dialectal vocabulary items is common among Elkoan Basque-speakers. This is the easiest way of accommodation to other speakers' speech. In fact, some speakers gave me three and four different dialectal forms in some sentences, in order to show me that they are able to accommodate to different dialects (for example, one informant used *akitu* (Navarrese form), *amaittu* (Biscayan), and *finitu* (form from Iparralde), all in a row to translate

'to finish', and *kampo* (a very widespread Spanish borrowing), *belaia* (Navarrese form), and *potreru* (Basque-American borrowing from Mexican Sp. *potrero*) 'field'.

Biscayans adopt Navarrese or northern words (for example: *apes onekin* 'with this priest' [with postposition of the demonstrative], *emastea* 'woman' [northern form], *aitatxi* 'grandfather' [northern form], *aitona* [Gipuzcoan], *gasna* 'cheese' [Eastern], *aragia* 'meat' [Gipuzcoan and Eastern]). Navarrese speakers also adopt Biscayan forms, for example: *biarrian* 'at work, working', *esan gure de* 'it means', *gogor in yatan* 'it was hard for me', *illean pagaten euskun* 'they paid us every month', *eskuak apurtuta neukasen* 'my hands were callused', *usaba* 'boss'. Nevertheless, it must be pointed out that vocabulary adoptions may be done in an unconscious way (which I call "mixing"), without even noticing the shift, or consciously, with the desire of accommodation to the interlocutor's speech, or because the situation requires it. Even though some informants mentioned Biscayan forms, accommodating to my speech, most non-basilectal forms are more due to unconsciously mixing from so much interaction with speakers of other varieties than to momentaneous accommodation.

I did not find a remarkable lack of vocabulary in my informants. Only some American-borns did not know how to say a few words (many American-borns had a hard time translating 'maiden ladies', probably because there are not many unmarried older women in the Basque community in Elko, and they do not use *neskazabarra* very often). In addition, my informants do not have a great degree of attrition. Consequently, they do not lack much vocabulary either.

Another interesting point is that, apart from the older Spanish and French borrowings (for example: *pastela* from Sp. *pastel* 'cake', *karnizerua* from Sp. *carnicero* 'butcher', *kozinerua* from Sp. *cocinero* 'cook', *jefea* from Sp. *jefe* 'boss'), Basques in Elko have also adopted Mexican and English loan words. From Mexican Spanish⁷⁴ they adopted *potrerua* 'field' (used sometimes as a collective noun), from Mex. Sp. *potrero*; *txamizua* 'sagebrush', 'rabbitbrush', from Mex. Sp. *chamizola*; *karroa* 'car', from Mex. Sp. *carro*; *pesoa* 'dollar', from Mex. Sp. *peso*, *kantineru* 'bartender' from Mex. Sp. *cantineru*, *ardikampo* 'field' (lit. 'field of sheep', made from the Basque word *ardi* and the Spanish borrowing *campo*), *karrokanpoa* 'cart' (lit. 'cart of field', with both components being Spanish borrowings: *carro* and *campo*). Borrowings from English are much more common. I distinguish two kinds of borrowings: on the one hand, the ones for naming culturally new or modern things. These are normally the same that we borrow from Spanish or French in the Basque Country: *txansia* 'chance', *postofiza* 'post office', *tentia* 'tent', *grinkarta* 'green card', *nersa* 'nurse', *sauorra hartu* 'to take a shower', *estorra* 'store', *yarda* 'yard', *buesa* 'boss', *aiskrimia* 'ice cream', *kukia* 'cookie', *keika* 'cake', *pankeikak* 'pancakes', *pikapa* 'pickup', *troka* 'truck', etc.⁷⁵ On the other

(74) Even if these words are used in all Latin-American Spanish, Basques adopted them by interaction mostly with Mexicans.

(75) Eiguren (1974: 94-111) disapproves the following English borrowings: *draibiatu*, 'to drive', *pitxiforka* 'fork for hay', *garbitxa* 'garbage', *leika* 'lake', *mitiña* 'meeting'.

Etxabe (1985) gives the following English loan words: *adresa* 'address', *artist* 'artist', *nouna* 'known', *feimesa* 'famous', *auta* 'out', *bulxeta* 'bull shit', *sanabaganatxua* 'son of a gun', *nusa* 'new[s?]', *nuspeperra* 'newspaper', *reporterra* 'reporter', *magazina* 'magazine', *tibixa* 'T.V.', *raiterra* 'writer', *reidixua*

hand, there are ones that entail the loss of common Basque words like *faiteatu* 'to fight', *kerismasetan* 'at Christmas'. Notwithstanding, the latter are used seldom or only by speakers with the highest level of attrition (for example, an American-born informant who probably has the highest level of language loss among all of them, did not know how to say 'shepherd' and pointed out that it was hard for her to speak in Basque: "hard da, nola da hard" 'it is hard, how do you say hard?').

Other times, there are some changes of meaning, for example the verb *mogitu*, used like English 'to move', or *amerikanu* and *indio*, used to refer to 'English' and a 'Native American language'. The verb *usatu* 'to use' is also used more often than in the Basque Country.

Some English words are adapted in different ways by different speakers: for example, some speakers say *jaieskola*⁷⁶ 'High School', others translate both words (*eskola handia*, lit. 'big school'). 'College' is said as *kolitxa* by some speakers and *kolejiyua*, by analogy with Sp. *colegio*, by others.

The word *basko* 'Basque' is also much used even when speaking in English ("She is a Basco"). When it functions as an adjective, it is normally placed (especially by Basque-Americans) before the noun, as in English and differing from Basque, which postposes adjectives, for example: *basko piknika* 'Basque picnic', *basko liburue* 'Basque book', *basko kluba* 'Basque club', *basko senterra* 'Basque center'.

Finally, other vocabulary items are also special: *txotxo* 'young child' is not only used as a vocative, but also as a normal noun (for example, *txotxo bi etorri ziren* 'two children came'). This word is often used, even when speaking in English. In addition, the words *atsoa* 'older woman' and *agurea* 'older man' are used by some (American-born older) speakers to mean 'wife' and 'husband' respectively and without any affectionate or pejorative meaning.

4.5.- Other morphological and syntactic characteristics

I did not study in depth other aspects of morphology and syntax. Nevertheless, I found some interesting phenomena from the linguistic questionnaire. Even though I cannot give any kind of definite conclusion, it seems that many informants are already in the process of reducing some morphological features, like the previously

'radio', *mauntena* 'mountain', *balia* 'valley', *topia* 'top', *farma* 'farm', *farmerra* 'farmer', *xipa* 'sheep', *xiperra* 'shepherd', *jebia* 'heavy', *krieka* 'creek', *plauxa* 'plough', *esporta* 'sport', *sokerra* 'soccer', *soker* *pleierra* 'soccer player', *Jai Alai* 'Jai Alai', *fast* 'fast', *partixa*, 'party', *singerra* 'singer', *dantzaplaza* 'dance place', *ambrela* 'umbrella', *alkejola* 'alcohol', *drinka* 'drink', *tiketa* 'ticket', *uikena* 'weekend', *danserra* 'dancer', *japixa* 'happy', *jelou esan* 'to say hello', *ask esaiozu* 'ask him', *laboreguna* 'Labor Day', *beismena* 'basement', *plasa* 'place', *eleborea* 'elevator', *esmoka* 'smoke', *dangerra* 'danger', *espoildua* 'spoil', *ofiza* 'office', *kukerra* 'cook', *panakixa* 'pancake', *frueia* 'freeway', *espida* 'speed', *brixa* 'bridge', *troka* 'truck', *pikapá* 'pick up', *turnatu* 'to turn', *dauntaina* 'downtown', *postofiza* 'Post Office', *unibersitía* 'university', *jospitalea* 'hospital', *restorana* 'restaurant', *xopa* 'shop', *kolixa* 'college', *kartierra* 'Quarter' (from French?), *materra* 'matter', *estrita* 'street', *oldziria* 'Old City'. (I maintained the spellings given by the author.)

(76) This is a funny hybrid for a Basque non-familiarized with English since *jai* means 'holiday' in Basque. Of course, it comes from Engl. *high*, added to *eskola* 'school'.

mentioned loss of dative concordance in the verb⁷⁷ (very widespread even among speakers with no attrition, especially very widespread among Basque Americans): for example, *ume orrek eman du gastaia mutill oneri* instead of *ume orrek eman dio/deutzo gastaia mutill oneri* 'this child gave the cheese to this boy', ... *areri estot nik...* [*aituten*] '... to that... I do not... [understand] instead of ... *areri es deutzat nik...*; or loss of the ergative or dative cases among speakers with a higher degree of language loss.

In addition, the whole declension system seems to be maintained much better in the singular. I found a lot of plural forms converging to the singular.

A deep study of syntactic aspects of Euskara as spoken in Elko would show many interesting phenomena. Some of these are the overuse of the form *-ten abal*, already mentioned; the use of the form *-larik* (to make temporal subordination), very widespread also among Biscayans, and, finally, an also very much used utterance translated from English: *gustatzen yatzu emen?* 'do you like it here?', which reminds one of the eastern Basque form: *laketzen zira hemen?*.

Works Cited

- Aranzadi Zientzia Elkarte. Etnologia Mintegia, 1990, *Euskalerriko atlas etnolingüistikoa*, Donostia: Munibe.
- Arejita, A.; J. Eguzkiza; J. M. Irazola; J. Uriarte, 1983, *Bizkaieraren idatzizko arauak: Deklinabidea eta aditza*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- Bakker, P., 1989, "The Language of the Coast Tribes is Half Basque": A Basque-American Indian Pidgin in use between Europeans and Native Americans in North America, ca. 1540-ca. 1640" *Anthropological Linguistics*, 31, No. 3-4, 117-47, *ASJU* 25-2, 1991.
- ; G. Bilbao; N. G. H. Deen; J. I. Hualde, 1991, *Basque Pidgins in Iceland and Canada*, Donostia: Julio de Urkixo Euskal Filologi Mintegia.
- Branaa, J.-E., 1989, *Basques from America*, Bayonne.
- Chambers, J. K. & P. Trudgill, 1980, *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crampton, N., 1993, *The one hundred best small towns in America*, New York: Prentice Hall.
- Decroos, J. F., 1983, *The long journey: Social integration and ethnicity maintenance among Urban Basques in the San Francisco Bay region*, Reno: University of Nevada Press.
- de Yrizar, P., 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, Vol. 2, Zarautz: Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala.
- Douglass, W. A.; J. Bilbao, 1975, *Amerikanuak: Basques in the New World*, Reno: University of Nevada Press.
- Eiguren, J., 1974, *English-Basque / Basque-English Dictionary*, Boise: Idaho Basque Studies Center.
- Elko Euskaldun Cluba, 1971, *Bulletin of the Euskaldun Club of Elko*, No. 1-5, Elko.
- Etxabe, J., 1985, "Estatu Batuetako Idaho Estatuko euskararen azterketa", *Euskera* 30: 377-387.
- Etxebarria, J. M., 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-lingüistikoa*, Zornotza: Ibaizabal.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal gramatika: Leben urratsak*, Vol. 1, Bilbao: Euskaltzaindia.
- , 1987, *Euskal gramatika: Leben urratsak*, Vol. 1, Eraskina, Bilbao: Euskaltzaindia.

(77) This phenomenon is completely normal in the northern Basque Country. It should be studied more also in the southern Basque Country. I believe many of the phenomena found in Elko may also be found in the Old Country, even if it is to a different degree.

- Fernández de Larrinoa, K., 1992, *Estatu Batuetako mendebalde urrutiko euskal jaiak*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- Fishman, J. A.; 1991, *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*, Philadelphia: Multilingual Matters.
- Giles, H., N. Coupland & J. Coupland, 1991, "Accommodation theory: Communication, context, and consequence", in Giles, Coupland, and Coupland eds., *Contexts of Accommodation*, pp. 1-68, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hualde, J. I., G. Elordieta & A. Elordieta, 1995, *The Basque Dialect of Lekeitio*. ASJU, Donostia
- Huffines, M. L., 1991, "Pennsylvanian German: "Do they love it in their hearts?"" in Dow, J.s J. ed., *Language and Ethnicity*, pp. 9-22, Amsterdam: John Benjamins Publications.
- Jacobsen, William H., 1972, "Nominative-Ergative Syncretism in Basque", *ASJU*, 6, 67-109.
- James, S. R. ed., 1981, *Prehistory, ethnohistory, and history of Eastern Nevada: A cultural resources summary of the Elko and Ely districts*. Cultural Resource Series No.3., Washington, DC: Bureau of Land Management.
- Lane, R. H., 1970, *The cultural ecology of sheep nomadism: Northeastern Nevada, 1870-1972*, Ph.D. Dissertation, Yale University.
- Mathy, J.-Ph., 1985, *Les basques-américains et le vieux monde: Migration, intégration, ethnicité (1850-1985)*, Ph.D. Dissertation, L'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.
- Milroy, L., Wei Li & S. Moffatt, 1991, "Discourse patterns and fieldwork strategies in urban settings: Some methodological problems for researchers in bilingual communities", *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 12, 287-300.
- Newman, Mike, 1973, *Las Vegas Sun*, August 26.
- Patterson, E. B., 1984, *Quarterly Northeastern Nevada Historical Society*, No.1, pp.3-15, Elko: Elko Historical Museum.
- , L. A. Ulph & V. Goodwin, 1991, *Nevada's Northeastern Frontier*, Reno: University of Nevada Press and The Northeastern Nevada Historical Society.
- Pérez Bilbao, A., 1991, *Bermeoko herri hizkera*, Bilbao: Igarri.
- Polinsky, M., In press-a, "Russian in the US: An endangered language", in *Russian in contact with other languages*, Oxford: Oxford University Press.
- , In press-b, "Structural dimensions of first language loss", presented at the Parasession on Variation, Chicago, 1994.
- Romaine, S., 1988, *Pidgin and creole languages*, London: Longman.
- Trudgill, P., 1983, *On dialect: social and geographical perspectives*, New York: New York University Press.
- , 1986, *Dialects in contact*, Oxford: Basil Blackwell.
- Veltman, C., 1991, "Theory and method in the study of language shift" in Dow, J. R., ed., *Language and ethnicity*, pp.145-168, Amsterdam: John Benjamins Publishers.
- Wilbur, T., H., 1961, "The Phonemes of the Basque of Bakersfield, California" *Anthropological Linguistics* 3, 8, 1-12, Bloomington: Indiana University.
- Zuazo, K., 1991, "Ameriketako euskararen lekukoak" in J. Lakarra, ed., *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, pp. 1109-18, Donostia: Julio de Urkixo Euskal Filologi Mintegia.

Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat Harrera-Teoriaren eskutik

AITZPEA AZKORBEBEITIA
(E.H.U.)

Abstract

It could be said that, nowadays, one of the main characteristics of Bernardo Atxaga's work is probably its wide reception, as it is shown by the fact that it is considered to be a 'sociological phenomenon'. Although some of the agents causing that reception are to some extent extratextual and dependent on sociological factors, in this article we will consider the intrinsic aspects of the texts, trying to examine what the texts themselves have to offer us, the readers. Using the research methods proposed by the Reception Theory, we will analyse the role textual strategies play in the phenomenological and intratextual side of such reception. For this we will pay special attention to indeterminacy and the so-called information gaps or blanks (Leerstellen), among those strategies. In fact, such aspects are really relevant as they throw some light on either the reading or the writing process and on certain ideas of the author on which this process is founded, as we will see.

1. Azterketaren esparruaz hitz bi:¹

Egun Bernardo Atxagari buruz hitz egitea euskal literaturaren figura garrantzitsuenetariko batez hitz egitea da ezbairik gabe. Pott Bandaren magalean jaiotako bere lanak –nahiz ez soilik bereak– euskal literaturari emandako bultzada zio nahikoa geneukake Asteasuko idazleari gure literaturan ohorezko kokapen hori onartzeko. Baina ez, haatik, zio bakarra. Idazleak jasotako hainbat sarik bermatu baino ez dute egiten onartutako garrantzi horren beste oinarria: bere testuek izandako harrera zabala, eta, izan ere, hainbat herrialdetan. Kasu honetan itzulpenek testuen zabalkunderako bete beharreko prozeduraren zentzua gainditzen dute testuei beraiei buruz hitz egiteko, euren itzulgarritasuna euren balioaren adierazle bihurtuz.

(1) 1996.eko abenduan idartzitako lan honek Andolin Eguzkitza eta Jon Kortazarren zuzendaritzapean eta Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza Saileko ikerketarako beka baten laguntzaz aurrera eramaten ari naizen ikerketa zabalago bar (doktorego-tesia izango dena) dauka, hein handi baten, iturburu. Bestalde, eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Aldekoari, Bernardo Atxagari, Iñaki Caminori, Gerardo Markuletari, Mari Jose Olaziregiri, Mario Saalbach-i eta Koldo Zuazori euren laguntza eta oharren-gatik.

Esan liteke testuok jaso egin dutela J. M. Lasagabasterrek arestian plazaratutako gomendioa:

Esta socialización del fenómeno de la lectura de literatura euskérica, para ser cabal, debe superar incluso los límites de la lengua, es decir, pasar por la prueba de la traducción y salir, claro, airoso de ella. (...) Pensar que la literatura euskérica es una literatura hecha sólo para un lector euskaldun es una limitación y a lo mejor una excusa. (...) Hay que hacer literatura en esa dirección: hacer una literatura, una buena literatura, que sea capaz de funcionar literariamente sin el apoyo –y sin la coartada– del euskera (1990: 92).

Hartara, eta B. Atxagaren lanaren ezaugarri nagusienetarikoa harrera zabal hori dela aintzat harturik, egoki deritzot beraren testuetara prezeski harrera fenomenoaz arduratzen den literatur teoriaren eskutik hurbiltzeari. Edozein testuren harrera –baita Atxagaren testuen kasuan ere– literaturaz landako arrazoiek baldintzatua suertatzen dela egia bada ere, ezin uka daiteke, bestalde, testuak berak harrera hori motibatu duen ‘zerbait’ eduki badaukala, hots, harreraren funtsa testuaren beraren baitan aurkitzen dela hein handi baten. ‘Zerbait’ horretara, harreraren alderdi endo-testual eta fenomenologikora zuzenduko da gure soa honako lan honetan, horrexegatik eta horretarako ‘Harrera-Teoria’ delakoaren ikuspuntua hartuz gidarizat.²

Gure aztergaiari dagokionez, azpimarra dezadan testuen aukeraketa interes berberaren fruitu izan dela. Honela, B. Atxagaren prosa lanetara mugatuko da gure arreta, lan horien artean harrera zabalena izan duten testuak (*Bi anai*, *Obabakoak*, *Bebi euskaldun baten memoriak*, *Gizona bere bakardadean* eta *Zeru horiek*) izango ditugularik hizpide. Azterketaren eremua aipaturiko euskal testuok osatzen badute ere, aberasgarri eta garrantzitsu eritzi diogu gaztelerazko testuak ere kontuan hartzeari. *Obabakoak*-en kasuan, esaterako, itzulpena baino gehiago berridazketa izan zen lan latz³ haren emaitza testu berri bat da –zenbait pasartetan bederen– eta gauza bera esan liteke *Bi anai*-z ere (ikus Atxagaren beraren adierazpena in Redondo 1996: 21). Lan berriagoetan euskal eta erdal testuaren artean horrelako jauzirik gertatzen ez den arren, egon badauden ezberdintasunak zinez esanguratsuak dira eta, hortaz, erkaketak zentzua dauka lan hauei begira ere.

Azterketa honen esparrua zedarriztaturik, lot gakizkion esparru horretan barrena makulu izango dugun teoriaren nondik norakoak azaltzeari.

2. Zenbait zertzelada Harrera-Teoriaren gainean

2.1. Konstantzako Eskolaren nondik norakoak

Harrera-Teoria (*Rezeptionstheorie*) Konstantzako Eskolaren barruan kokatu ohi da, Harrera-Eстетika edota *Rezeptionsästhetik* delakoarekin batera.⁴ Literatur teoriaren pa-

(2) M^a. J. Olaziregik Atxagaren zenbait testuk (zehazki *Obabakoak* eta *Bebi euskaldun baten memoriak* testuek) izandako harrera aipatutako bi alderdietan (alegia, soziologikoan eta fenomenologikoan) sarkonki aztertzen du bere tesi-lanean (1996b), alderdi soziologikoaren azterketa hainbat ikastetxetan egindako inkestetan oinarrituz (ik. 1993 eta 1996a).

(3) “Yo la traducción de *Obabakoak* la recuerdo como una de las peores experiencias de mi vida” (Atxagaren hitzak in Fajardo 1994: 49).

(4) Konstantzako Eskolaren barruan bi eredu teoriko horiek bereizten dituzten lanen alboan (ikus,

radigma aldaketa pisuzkoa ekarri duen eskola honek H. R. Jaussek 1967an Konstantzako Unibertsitatearen inauguraziorako emandako hitzaldian dauka bere hatsareta. Ezaguna denez, «Literatur historia, literatur kritikaren probokazio gisa»⁵ izenburua zuen hitzaldi haren eta, oro har, eskola honen aldarrikapen nagusia irakurleak literatur fenomenoan jokaturiko paper funtsezkoa onartu eta azpimarratzean datza.

Aldarrikapen honek berebiziko arrakasta izan zuen une hartan, ezin hobe erantzuten baitzien orduko giro eta arazoei, bai ikasleen errebolturen muinean zegoen irakaskuntza-sistimarekiko hasarreari, bai indarrean zeuden literatur teorien metodoek ernarazitako ondoreari ere. Gogora dezagun azterketa autorearengan edo testuan zentratzen zuten metodo psikologiko eta inmanentistak zirela nagusi. Bada, une honetan azterbide hauek ez dira egokitzat joko ahaztu egiten duzelako literatur lana ez dela ezer autorearengandik banatzen ez den arte. Ahaztu egiten dute, azken finean, literatur testu bat zerbait bada, irakurle batek eskuarte hartzen duelako dela eta bere zentzua irakurleak irakurtzen duenean jasotzen duela. Luis A. Acostaren hitzetan, “el texto cobra vida sólo en el momento en que es leído” (1989: 163). Bestela esanda, literatur fenomeno ezin da idazlearen lanarekiko edota honek idatzitako testuarekiko lotura soilean ulertu (ez eta aztertu ere), literatur prozesua ez delako testuaren idazketan bukatzen, hasten baizik. Bukatu, irakurleak testua irakurtzean bukatuko da. Harago joanda, literatur obra –ez testua– irakurketa honen emaitza da (irakurleak berak sortua, beraz) eta literatur fenomenoak ekintza honetan du bere funtsa.⁶

Harrera-Teoriaren oinarrian dagoen planteamendu honek azken buruan irauli egiten du ordurarteko kritikaren jarrera substantzialista edo esentzialista, dogmatismo estetiko ukatuz: aurreko hainbat kritikarik defendatutakoaren kontra, teoria berri honek ukatu egiten du testuan egia bat –irakurleak aurkitu egin behar duena–, substantzia edota esentzia bat dagoenik, ukatu egiten du testuak esanahi objektibo, aldaezin eta iraunkor bat eta bakarra daukanik. Testuaren esanahia irakurleak finkatzen du irakurketa-ekintzan bertan, ezberdina izango delarik, hortaz, irakurleen –irakurketen– arabera, finean potentzialki anitza. Baina ez bedi planteamendu hau subjektibismoaren onarpenzat jo, ez bedi uler irakurketa arbitrarioak zilegi direnik: irakurleak testutik eratorritako esanahia testuak bermatua izan behar du, bere irakurketa edonola barik testuan apailaturiko egituren gainean burutuz. Irakurketa, honela, testuak gidatua da bere barnean dauzkan preorientazioen eta aktualizatorako baldintzen bidez. W. Iser-ek dioenez –eta bere hitzok teoria honi buruz orain

besteak beste, Gnutzmann 1994), egon badaude banaketari hain argia iritzi ez eta oro har ‘Harrera-Teoria’z mintzatzea nahiago dutenak ere (Saalbach 1995).

(5) H. R. Jaus, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Constanza, 1967. Hitzaldiaren muina Jaus 1971 lanean jaso dago; geroago lana bere osotasunean liburu moduan argitaratu zen (Jaus 1976).

(6) Joseba Sarrionandiak bere lanaz gaztigitzen diguna gogora genezake planteamendu horren agerpide eta argibide legez: “Ez uste izan ene izkribuetan, zeuk zerbait utzi gabe, ezer aurkituko duzunik. Nik buztinezko untzi bat ematen dizut, zeu zara bere behar duzuna” (1985: 19).

arte esan dugunaren laburpen ezin hobea dira-, "el lector ha avanzado a ser la 'referencia sistemática' de aquellos textos que cobran su pleno sentido sólo en los procesos de reelaboración que ellos mismos han ocasionado" (1987: 64).

Hasieratik teoria honen aldarrikapen nagusizat aurkeztu dugun irakurlea sistematikoki aintzat hartze hori literatur kritikaren norabide-aldaketa esanguratsua da, hain zuzen 'sistematiko' horregatik. Hau da, aurretiaz ere egon badaude irakurlearenganako interesa erakutsi duten autoreak, hala idazleen artean, nola kritikarien artean (Cervantes, Sterne, V. Hehn, W. Empson, L. M. Rosenblatt, etab.; ik. Acosta 1989: 23, Gnutzmann 1994: 215). Interes hori ez da, beraz, berria, ez eta Alemaniako eskola honen abarora mugatua ere. Gogora ditzagun, adibidez, ildo bereko U. Ecoren lanak (*Lector in fabula*, *Opera aperta* eta *Les limites de l'interpretation*, besteak beste) eta "Reader Response Criticism" delako korrante kritikoaen barruan jaiotakoak.

Bestalde, oso kontuan hartzekoa da, baita ere, aurreko literatur kritika nahiz filosofia-mugimendu zenbaiten ekarpena, euren lanak Harrera-Estetika eta Teoriaren agerpenerako hazi egokia erein baitzuen, bai ikuspegiari dagokionez, bai teorizazioaren euskarri diren kontzeptuei dagokienez ere. Honela, Konstantzako Eskolaren baitan hazitako mugimendu honek H. Gadamer-en hermeneutikan, R. Ingarden-en fenomenologian eta Pragako estrukturalismoaren barruan kokatzen diren J. Mukarovsky eta F. Vodicka-ren hainbat planteamendutan dauzka bere erroak. Dena den, ezin ahantz daitezke beste autore zenbaitek (L. Schücking-ek, D. W. Harding-ek eta M. Riffaterre eta S. E. Fish-ek, kasu) bestelako eremuetan (soziologiaren eremuan lehenengoak, psikologiarenean bigarrenak eta estilistikarenean azken biek) jorratutako bideak. Beraien eskutik heldu zen obraren objektibitatearen edota zentzu aldaezinaren ukapena (Mukarovsky-ren hitzetan, "ante todo hay que subrayar que la obra de arte no constituye en modo alguno una magnitud invariable")⁷ eta beraien eskutik, baita ere, funtsezkoak diren hainbat kontzeptu, hala nola 'horizontea' eta 'aurriritziak' (Gadamer-ekin jaiotako kontzeptuak), 'indeterminazioa' eta 'konkretizazioa' (Ingarden-ekin jaiotako eta Vodicka-k berreskuratuak), etab.⁸

Gorago aipaturiko aldarrikapen nagusi haren gainean bestelako zehaztapen bat ere egin beharrea gaude: irakurlearenganako interesa aldarrikatzeak ez dakar berekin fenomeno literarioaren beste ardatzak (idazlea, testuingurua nahiz testua) alboratzea. Izan ere, aztertzailearen arreta irakurlearengana *ere* zuzentzearen aldeko apustua azken buruan metodologia-aniztasunaren aldeko apustua da ezer baino gehiago, testuan zein gainontzeko ardatzetan soilik zentratzen diren metodoak harreraren ikuspegiarekin ezkonduz. Interesen ezkontza horren emaitzez, bakarrik tes-

(7) Vodicka-k jasotako aipua (1989: 66). Bertan irakur ditzakegu, baita ere, Mukarovsky-ren ondoko berba ezin esanguratsukoak: "Bajo la impresión de estos cambios [en el tiempo, en el espacio y en el medio social] *se transforma el objeto estético* (...). Una obra determinada, aunque haya sido valorada de modo igualmente positivo en dos períodos de tiempo alejados, es cada vez un objeto estético diferente y, por lo tanto, en sentido estricto, *otra obra*. Es natural que en estos desplazamientos del objeto estético, *cambie con frecuencia el valor estético*." (Letra etzana nik jarria da).

(8) H. R. Jauss-ek esplizituki aipatzen ditu bere aitzindariak 1992ko lanaren sarreran, zehazki 21-23. orrialdeetan. Kritika-korrante honen iturriez ikus, oro har, Acosta 1989: 29-113 eta Gnutzmann 1994: 215-220.

tua aztertu beharrean, testuaren eta irakurlearen arteko erlazio dialogikoa aztertzea bihurtzen da interesgarri, azterketa honek ezinbestean inplikatzeko duelarik komunikazio-erlazio horren beste elementuak gogoan izatea (zehazki, komunikazio hori bultzatu duen igorlea eta baldintzatu duen testuingurua).

Testuaren eta irakurlearen arteko erlazio dialogiko hori diakronikoki nahiz sinkronikoki azter daiteke, testu batek garai ezberdinetan izandako harrera ikertuz ala harrera jakin bat baldintza dezaketen testuaren barneko aspektuak miatuz.⁹ Funtsean aukera honetan datza, prezeski, Konstantzako Eskolaren barruan arestian bereizten genituen bi eredu teorikoen arteko ezberdintasuna. Dakusagun bakoitzak zertan diharduen.

2.2. Jauss eta Harrera-Estetika

Lehenengo azterbidea –historiografikoa– Hans Robert Jauss-ek ireki eta bultzatu zuen harreraren azterketan oinarritutako Literaturaren Historia egin behar delako iritzia abiapuntutzat hartuz¹⁰ eta horrelako azterketa baten (finean Harrera-Estetikaren) oinarriak zazpi tesiren bidez finkatuz (ik. 1971: 70-114). Oinarri hauen artean berebiziko garrantzia dauka irakurlearen ‘igurikimen’ (*expectativa*, *expectative*) multzoak edota ‘igurikimen-horizontea’k harreraren giltzarri bezala eta, areago, obraren balioa ezartzeko irizpide bezala. Labur esanez, testua irakurlearen igurikimenekin bat ez datorrenean ‘distantzia estetiko’ bat gertatzen da; ordea, testuak irakurlearen igurikimen-horizonteari bete-betean erantzuten dionean, arte errekreazio edo ‘kulinario’aren erakusle hutsa besterik ez da.¹¹ Aurreneko kasuan, lehen unean testuak irakurlearen igurikimen-horizontea apurtzen badu ere, denborarekin irakurleak testuak eskatutako horizonte berri hori asimilatuko du eta bere egingo. Honek honela dirau beste testu batek berria barik jada familiarra den igurikimen-horizonte honekin berriro apurtu arte. (Planteamendu hau errusiar formalistek ‘automatizazio’ eta ‘desautomatizazio’ ideietan oinarrituz literaturaren bilakaeraz emandako azalpenarekin bat datorrela irudi lekigukeen arren, egon badaude ezberdintasunak, tamalez oraingo honetan azterrezinak. Ikus honetaz Jauss 1971: 92-97 eta Acosta 1989: 132-133).

(9) ‘Harrera’ berba ez darabilt (ez beti behintzat, goiko horretan legez) zentzu kuantitatiboan, kualitatiboan baizik. Bestela esanda, testu batek izandako harreraz ari naizenean, ez naiz ari –ez bakarrik, bederen– testu horrek izandako abegi eta arrakastaz, izandako irakurketaz baizik: nola izan den ‘hartua’, nola gauzatu eta irakurri duen dela irakurle batek, dela beste idazle batek (eta kasu honetan, irakurritakoa nola irrisztatu den bere lanera, etab.). L. A. Acostak eskaintako definizioak ere zentzu biak jasotzen ditu: “el fenómeno de la recepción podría (...) ser definido como el conocimiento, acogida, adopción, incorporación, apropiación o crítica del hecho literario en cuanto operaciones realizadas por el lector, o como la adaptación, asimilación o incorporación de una obra en tanto que actividades llevadas a cabo por otro escritor” (1989: 13).

(10) Iritzi hori Jauss-engan ez ezik, beste hainbat autorengan ere ediren ahal dugu, besteak beste H. Weinrich-engan (1971) eta F. Vodicka-engan (1989).

(11) “Dentro del sistema de la estética recepcional, la distancia entre las expectativas y la obra, entre las experiencias estéticas ya conocidas y ‘la modificación del horizonte’, que exige la recepción de un nuevo libro, determina su valor artístico. En cuanto disminuye esta distancia y no se produce ninguna adaptación de la conciencia a experiencias hasta entonces desconocidas, la obra pertenece a la esfera del arte recreativo o «culinario»” (1971: 77-78).

Alabaina, Jauss-en planteamendu honek kritika franko jaso izan ditu, batetik testuaren balio estetikoak testuak irakurle goaren igurikimen-horizontea apurtzeko daukan gaitasunaren fruitutzat jo izanagatik¹² eta, bestetik, igurikimen-horizontea azken batean literatura-ezagutzarekin –eta bakarrik honekin– lotu izanagatik (ik. oro har vii. tesia, 1971: 74-77), ondorioz harreraren gainontzeko baldintzak alboratuz (baldintza historikoak, soziologikoak, psikologikoak, etab.).¹³ (Kritikak direla eta ikus Zimmermann 1987, Saalbach 1995: 77-81 eta, baita ere, Jauss-en erantzunaren laburpena in Acosta 1989: 144-152).

Dena den, lan honetan ez gatzaizkio Jauss-ek irekitako ildo horri lotuko, 'Harre-ra-Teoria' izenaz ezagutzen denari baizik, beraren kontzeptu funtsezkoenak gure eginez Atxagaren testuetan barreneratzeko orduan.

2.3. Harrera-Teoriaren oinarritzko kontzeptuak:

Iser-en 'irakurle implizitua' eta 'informazio-hutsuneak',
Ingarden-en 'indeterminazio-guneak' abiapuntutzat hartuz

Bereziki Wolfgang Iser-ek jorraturiko ildo hau fenomenologiaren eta semiologiaren esparruetan barneratzen da. Azterbide honek irakurleok irakurtzerakoan aktulizatzen ditugun testuaren barneko zeinuak ikertzea du jomuga eta irakurketa ekintza bat delako onarpena abiapuntu, 'aktualizazio' zein 'gauzatze' hitzek iradokitzen dutenez eta Iser-en lan ezagunenaren izenburuak berak aditzera ematen duenez (*Der Akt des Lesens*, alegia, irakurketa-ekintza). Irakurketa ekintza gisa ulertzen da ulertzen delako prozesu horretan bertan eta irakurleak berak sortzen duela testuaren esanahia, honela testua obra bihurtuz. Alegia, beti ere paper aktiboa jokatzeko duen irakurleak idazleak sortutako testua irakurtzearekin batera birsortu egiten du (hots, obra sortzen du). Honengatik guztiarengatik esan ohi da irakurlea prozesu literarioaren muinean dagoela.

Nolanahi ere –eta gorago jasotako zehaztapen bati berriro eutsiz– birsortze hori ez da edonola burutzen, testuak barnean dauzkan bere aktualizaziorako eskaintzak gauzatuz baizik. Hain zuzen, testuaren eskaintza horien eta irakurlearen gauzatzearen arteko erlazio horretara –testuaren eta irakurlearen arteko interakziora– zuzentzen da aztertzailearen soa azterbide honetan.

Planteamendu honi hezurdura teorikoa emateko asmoz, Iser-ek 'irakurle implizitua' kontzeptua formulatu zuen. Literatur teoriaren barruan irakurlearen irudiaren gainean kontzeptu asko proposatu izan dira azken hamarkadetan (horrenbeste non terminologia gehiegizkoa eta korapilatsua izatea kritikatu izan den sarri; ik. Gnuzmann 1991: 101, Wilson 1981). Kontzeptu aniztasun honek ez gaitu, bestalde, balditu behar, literatur kritikan irakurlea berreskuratu izanaren emaitza logikoa baita. Honela, M. Riffaterre-ren 'artxirakurlea'ekin egingo dugu topo, S. Fish-en 'irakurle informatua'ekin, J. Culler-en 'irakurle kompetentea'ekin zein E. Wolff-en

(12) Gaitasun horren garrantzia murrizturik agertzen da era esanguratsuan Jauss-en beranduagoko lanetan, batik bat *Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* deitu liburuan (Jauss 1992). Ik. Gnuzmann 1994: 223.

(13) 'Horizonte' kontzeptuaz ikus geroago 2.4. azpiatala.

'irakurle intenzionala'rekin, R. Barthes-en 'irakurle sortzailea' eta enparatuak ahanzteke (Riffaterre 1989, Fish 1970, Culler 1975, Wolff 1971; ik. Iser 1987: 55-64, Antezana 1983: 113-153, Gnutzmann 1994: 225, Wilson 1981: 848-860).

Kontzeptuotatik urrundu egiten da Iser-en 'irakurle implizitua'. Izan ere, irakurle implizitua ez da irakurle erreal bat (areago, ez da irakurle bat), testuan txertaturiko egitura bat baizik: "el lector implícito no posee una existencia real (...), no está anclado en un sustrato empírico, sino se funda en la estructura del texto mismo" (Iser 1987: 64). Kontzeptu honen formulazioa Iser-en ondoko hausnarketaren fruitu da: onartzen badugu testuek irakurriak direnean eta irakurriak direlako jasotzen dutela euren zentzu eta izatea, onartu beharko dugu testuen idazketa irakurketa hori bultzatzera zuzentzen dela, hots, testuek beren zentzua aktualizatzera bideratuko gaituzten 'aktualizaziorako baldintzak' daukatela. Orduan, neurri baten bederen, testuak bere baitan jasotzen ditu aktualizazio potentzialak, bere baitan irakurlearen rol-a. Irakurlearen rol-a (edo, hobeto esanda, rol aukeren multzoa) jasotzen duen testu-egiturak irakurle implizitua osatzen du. Baina, bestalde, testu-egiturak bere barnean txertaturik daukan rol hori (edota aktualizaziorako eskaintza multzo hori) soilik irakurleak aurrera eramandako ekintzan betetzen da. Horrexegatik irakurle implizitua testu-egituraren eta egitura horren konpliztearen (hots, ekintza-egituraren) uztardurak osatzen du. Laburbilduz, "el concepto de lector implícito (...) se refiere al rol del lector factible en el texto, que consta de una estructura del texto y una estructura del acto" (Iser 1987: 69).

Testua gauzatzetarako irakurleok irakurle implizitua den "forma cóncava" hori bete edo okupatu egiten dugu (Iser 1987: 64 eta 69),¹⁴ gehienetan testu-egituraren osagai batzuk ala besteak aktualizatuz (Iser-ek berak ere badio: "el rol de lector contiene un abanico de realizaciones que en el caso concreto experimenta sólo una determinada actualización", 1987: 69) eta, gainera, era ezberdinean.¹⁵

Aktualizazio aniztasun hau testu-egituraren osagai diren 'indeterminazio-gu-neek' eta 'hutsuneek' sortarazia da bereziki. Iser-en 'Hutsuneen Teoria'ri jarraikiz,

(14) Testutik obrarako pausoa ikertzeko bidea irekitzen duen kontzeptu honetaz ikus, oro har, Iser 1983 eta 1987: 55-70, Antezana 1983: 121-127, Gnutzmann 1991 eta 1994: 225-226, Saalbach 1995: 84-85 eta Wilson 1981: 857-860.

(15) Ideia honen inplikazioetan datza, hain zuzen ere, 'irakurle implizitua' kontzeptuak gure ustez planteatzen dituen arazoetarik bat. Hots, 'testuaren irakurle implizitua' bete-betean eta bere osotasunean nekez erator badaiteke (Iser-en hitz horiek ere iradokitzen dutenez), kontzeptua lausotu eta difuminatu egiten da; are gehiago kontuan izanik testu jakin baten irakurle implizitua eratoritzen dugunean *guk aktualizatu dugun* testu-egituran oinarrituz eratoritzen dugula eta, hortaz, irakurle implizitu hori ez dela 'testuaren irakurle implizitua' izango, guk gauzatutako irakurle implizitua baizik (zentzu honetan ikus Wilson-en kritika, 1981: 858). Arazo honi beste bat darraio: 'irakurle implizitua' ten kategoriarena. Alegia, Iser-en formulazioaren arabera irakurle implizitua testu-mailako entitate bat da: ez dauka sustratu empirikorik, ez eta zerikusirik irakurle errealarekin, birtualarekin zein intenzionalarekin. Baina hau hala bada, batetik, hobe zatekeen 'irakurle' terminoa saihestu izana eta kontzeptuaren muinarekin lotuago dagoen beste edozein termino ('egitura', kasu) erabili izana. Bestetik, immanentismo ustezko —eta arriskutsu— hau zail da onartzen baldin eta, zehaztu berri dugunez, irakurle implizitua irakurle erreal baten eskutik burutuko den aktualizazioaren guttiz menpe badago eta, areago, irakurle implizitua ekintza honexek ere osatzen badu Iser-en beraren definizioan jasotzen denez (gogora bedi gorago jasotako aipua).

testuak informazio bat ematen ez duen guneari edota erdizka ematen duenari deritzo 'hutsune' edo 'informazio-zulo' (*Jeerstelle*) (Iser 1987: 280-309 eta 1989). Teoria honek hein handi baten Ingarden filosofo poloniarren indeterminazioaren inguruko teoria dauka zutabe. Azken honek azpimarratu zuenez, obra ez da objektu osotu eta bukatu bat, 'formazio eskematiko' bat baizik, indeterminaturik baitaude bertan aurkezten zaizkigun objektibitate eta aspektu ugari (1989: 36).¹⁶ Testuak, ondorioz, determinatu gabeko guneak dauzka ezinbestean, 'indeterminazio-guneak', zeintzuk irakurketan zehaztuak izango diren, beteak edota, haren hitzetan esateko, "konkretizatuak". Hona hemen berak emandako definizioa: "Llamaré al aspecto o parte del objeto representado, que no está específicamente determinado por el texto, «lugar de indeterminación»" eta "A esta determinación complementaria llamo 'concreción' de los objetos representados" (1989: 37 eta 38).

Iser-ek planteamendu honi eutsi egiten dio, baina zehaztuz testuan determinatu gabe agertzen diren elementuek komunikatu egiten dutela eta, era berean, testuak esaten ez duenak –diskurtsoaren hutsuneak– esan esaten duela ("lo no dicho es constitutivo de lo que dice el texto", 1987: 279). Hartara, 'hutsuneak' ez ditu edozein informaziorik ezak eratzen, ez dira 'indeterminazio-gune' testuan determinatzeke geratu diren zati zein aspektu guztiak eta, oro har, indeterminazioa ez da determinazio gabezia huts legez ulertu behar. Izan, komunikazioaren osagai funtsezkoak dira (ik. Iser 1987: 101) irakurlea testuan barneratzea ahalbidetzen dutelako eta komunikazio horretan parte hartzera bultzatzen, testuak komunikatu nahi diona erator araziz eta bere irudikapenen bidez gune horiek bete araziz. Zentzu honetan irmoki mintzo da Iser:¹⁷

los textos de ficción proyectan sus objetos, no reproducen los objetos existentes. (...) Consecuentemente, la objetividad proyectada por los textos de ficción no posee aquella determinación universal que corresponde a los objetos reales; tienen entremezclados elementos de indeterminación. Pero éstos no representan una carencia, sino encarnan condiciones elementales de comunicación del texto, que posibilitan una participación del lector en la producción de la intención del texto (1987: 50).

Testuaren eta irakurlearen arteko interakzioa bultzatzen duen indeterminazioak eraturiko zulo horiek gure esperientziekin, bizitzan zehar metatutako ezagutzekin nahiz gure sentikortasunarekin lotutako informazioa eta sentimenduak jokoan jarriz osatzen ditugu, beti ere testuaren determinazioak gidaturik. Beste era baten esanda, 'esperientzia-horizonte' esan diezaiokegunaren zolan betetzen ditugu.

(16) Ingarden-ek 1931. urtean eman zuen ezagutzera lehenengoz teoria hau. Bidenabar, ohart gaitzen Ingarden azken buruan obraren objektibitatea zalantzan jartzen ari dela, subjektibitatea obran bertan ametitzen (gogoratu teoria honen aitzindarien ekarpenaz 2.1. azpiatalean esandakoa), onartzen ari baita obrak berak subjektibitatea barnera dadin posibilitatzen duten zirrikituak dauzkala.

(17) Hutsunez ari delarik ere, irmotasun berbera darie bere adierazpenei: "Espacios vacíos describen menos una carencia de determinación del objeto intencional o de las perspectivas esquematizadas que más bien la capacidad de ocupar un espacio determinado del sistema en el texto por medio de las representaciones del lector" (1987: 280).

2.4. Indeterminazioa eta 'esperientzia-horizontea'

'Horizonte'aren kontzeptuak Jauss eta berak 'igurikimen-horizontea' deitu kontzeptua burura ekar badiezaiguke ere, diodan esperientzia-horizonteaz aritzean urrundu egiten naizela Jauss-en kontzeptutik, eta urrundu, bi norabidetan: batetik, ez naiz igurikimenez ari eta, bestetik, ez naiz literaturaren gainean aurretiaz daukagun ezagutzara mugatzen. Hau da, eta lehen zehaztapenez den bezainbatean, irakurlearen esperientzia-horizontea gehiago dagokio bere 'egoera hermeneutikoa'ri irakurleak testuaren aurrean izan ditzakeen igurikimen eta aurriritzi multzoari baino. Gadamer-ek zabalduko 'egoera hermeneutikoa' kontzeptuaren muina ondoko ideietan laburbil daiteke: "lo otro se muestra desde lo propio", "en la comprensión hay siempre una aplicación del texto que hay que comprender a la situación actual del intérprete" eta "una verdadera conciencia aporta siempre su propio presente" (1989: 81, 86 eta 94). Irakurtzerakoan testua norberaren egoera hermeneutikoaren galbahe-tik iragaiten delako zentzuan darabilt, hortaz, 'horizontea' ren nozioa ("Al concepto de situación le pertenece esencialmente la noción de *horizonte*", Gadamer 1989: 82).

Bigarren zehaztapena ulerkeraren ondorio da azken buruan. 'Igurikimen-horizontea' kontzeptua formulatzean Jauss-ek irakurleon bizitza-esperientziak *ere* gure aurriritzi eta igurikimenak (gure irakurketa, beraz) baldintza ditzakeela onartu zuen arren (1971: 77), praktikan alboratu egin zuen baldintzapen hori. Bere azalpenen arabera, irakurtzerakoan behiala irakurritako testuen oroitzapena eta literatur genero-en zein arau literarioen ezagutza —eta soilik hau— jartzen dugu jokoan. Haatik, planteamendu hau zaila da bete-betean onartzen,¹⁸ ezbaian jar ezina baita norberaren bizitzak eta bizitzan zehar metaturiko esperientziek irakurketan berebiziko eragina dutela:

Los análisis de la recepción realizados sobre base empírica y con fronteras delimitadas permiten afirmar sobre seguro que la vida práctica ejerce un influjo en el modo de recibir unos textos determinados. (...) Las experiencias literarias de los receptores tienen únicamente un influjo significativo cuando se ha decidido interpretar en el marco del análisis microsemántico. Por el contrario, cuando se decide interpretar en el marco de un análisis macrosemántico se hace patente la importancia de la vida práctica, de connotaciones subjetivas (Zimmermann 1987: 57).

Hortaz, literatur esperientzien baldintzapena ez ezik, bestelakoak ere hartu behar dira aintzat (historikoak, soziologikoak, psikologikoak, etab.), euren arabera izango baita testua modu batean edo bestean aktualizatua eta euren arabera indeterminazio-guneak beteak.¹⁹ Hain zuzen, baldintzapenok osatzen dute gure egoera hermeneutikoa eta esperientzia-horizontea.

(18) Gogoan izan lehenago (zehazki, 2.2. azpiatalean) aipatzen genituen Jauss-i egindako kritikak. Bestalde, badirudi Jauss iritzi aldatu dela puntu honen inguruan. *Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* lan berriagoan bi horizonte ezberdintzen ditu (gaztelarazko argitaralpena darabilt): "un horizonte de expectativa literario interno" eta "un horizonte de expectativa social", alegia, "el literario interno, implicado por la obra, y el entornal, aportado por el lector de una sociedad determinada" (1992: 17).

(19) "Los *espacios vacíos* (...) se 'llenan' de acuerdo con los condicionamientos históricos, sociales,

Honela, esperientzia-horizontean gure barne munduarekin (*imaginaire* delakoa-ekin, norberaren afektibitatearekin, etab.), kanpo munduarekin (hots, testuinguru ezberdinekin: kulturalarekin, sozialarekin, etab.) eta mundu-ikuskerarekin (bizitzari eta munduari buruzko planteamendu ideologikoekin, erlijiosoekin, filosofikoekin zein bestelakoekin) lotutako gure iritzi, sentimendu, esperientzia, informazio edota ezagutza oro metatzen da. Bertan metatzen da, baita ere, hainbat idazleren testuen irakurketa-esperientziatik jaso dugun informazioa (testuen zein idazleen gaineko informazioa, baina baita goian aipaturiko eremuen ingurukoa ere). Eta hau guztia eskuartearen dugun testutik eratorritako informazioarekin konbinatzen dugu irakurterakoan, konbinazioaren emaitza bera ere gure horizontean txertaturik geratuz.

Arrazoi pedagogiko hutsengatik, esperientzia-horizontean metatzen den sentimendu-sare, iritzi, informazio eta ezagutza esperientziala mota ezberdinetakoa dela planteatu genezake eta, honela, horizonte orokor horren barruan horizonte ezberdinak bereiz genezake. Lehenbizi aipatu dugun esperientzia-ezagutza multzoak (hots, barne munduarekin, testuinguruekin, mundu ikuskerarekin edota, zentzu zabalean, 'bizitza'ekin lotutakoak) 'horizonte bitala' edo 'bizi-horizontea' osatuko luke. Honen ondoan (eta, berriro diot, bereizketa ez dagokio gure burmuinaren antolakuntza zatitu erreal bati, ikerketarako argitasun xede bati baizik),²⁰ 'horizonte literarioa' bereiz genezake. Bertan, eta bigarrenaz aipatu dugunez, literaturaren inguruko informazio esperientzial guztia metatuko litzateke (literatur genero, arau zein korronte buruzkoa, hainbat idazleren eta euren lanaren ingurukoa, etab.). Azkenez, eskuartearen daukagun testutik irakurtzearekin batera eratoritzen dugun informazioa ere irakurketarako zola gerta dakiguke, 'obraren barne horizontea' eratuz.

Adibide bat jarriz, Joseba Sarrionandiaren «Apirilari gorazarrea» poema (*Izuen gordelekuetan barrena*, 1981: 21) era askotan irakur dezakegu, irakurketarako zolatzat hartu dugun horizontearen arabera. Hilabete honetaz esaten zaiguna (adibidez, "Apirilean du laborariak garagarra, / lursagarra eta bazkabelarra ereiten / (...) Ostatueta / horditzen dira indiano zaharrak, eta aisa / erantzen dira gauetan nesken alkondarak. / Apirila ez da ilarik atseginena, / baina krudelena ere ez") guk geuk hilabete honetaz esperientziak dakiguna, pentsatzen duguna, sentitzen duguna jokoan jarriz irakur dezakegu, alegia, poema nork bere bizi-horizontearen zolan irakurriz. Baina, bestalde, poema hau horizonte literarioan metaturik daukagun informazioarekin interakzionatuz irakur dezakegu baita ere, esaterako T. S. Eliot-en «The Burial of the Dead» poemaren ("April is the cruellest month" esaldiarekin hasten den poemaren) gogorapenaren eskutik poema honi zein T. S. Eliot-i buruzko informazioa erabiliz (*The Waste Land*, 1982: 90).²¹

espaciales e individuales dentro de los que se mueve el receptor de un texto", Acosta 1989: 171. Puntu honen inguruan ikus orobat Ingarden 1989: 39 eta 49, eta Iser 1987: 68-70.

(20) Lan honetan aurkeztuko dugun ikerketari begira ere, bereizketa hau gogoan hartzea on da, Atxagaren lanean garai ezberdinak irudikatu eta azaltzeko lagungarria baita oso, geroago ikusiko dugunez.

(21) J. Sarrionandiak T. S. Eliot-en *The Waste Land* testua itzuli zuela aintzat hartuz gero (ik. Sarrionandia 1983), bigarren irakurketaren aukera are nabarmenago egiten da ziur aski.

Kontzeptu honen garrantziaz aise ohartuko gara esperientzia-horizonteak literatur fenomenoan jokatzeko duen paper funtsezkoari erreparatuz gero. Kontuan eduki behar da, batetik, esperientzia estetikoak testuak esperientzia-horizontearekin daukan loturaren fruitu dela (“la experiencia estética (...) surge a partir de una relación de la realidad del texto con la vida extratextual de todos los días”, Acosta 1989: 168-169). Bestetik, eta testuaren bai sorketa bai harrera esperientzia-horizontearen zolan (autorearenean nahiz irakurlearenean) burutzen denez, testua agortezin bihurtzen da. Azpimarra dezadan hemen sorketa ere autorearen esperientzia-horizontearekiko loturan burutzen dela beti, nahiz neurri handiago edo txikiago baten autoreen eta testuen arabera. Atxagaren kasuan ere beste horrenbeste esan daiteke (berak onartu duenez, “siempre parto de mi propia experiencia”, in Turrau 1990: 64)²² eta esan daiteke, are gehiago, lotura hori beraren lanaren bilakaeraren oinarrian dagoela (lotura horren indartzera zuzendu den garapenez hitz egin daitekeelakoan baikaude, geroago ikusiko dugunez). Atxaga aipaturik, gatozen bere testuen esparrura.

3. Atxagaren testuetan barrena, Harrera-Teoriaren laguntzaz

Atxagaren lanek izandako harrera zabala neurri handi baten (nahiz eta ez bakarrean) testuek eurek sortarazi dutela agerikoa da. Gogoeta honek bultzaturik, testuen barrenean bilatu beharreko harreraren sorleku horietara (zenbaitetara bederen) gerturatzen saiatuko gara jarraian.

Harrera zabal horren adibiderik nabarmenena den *Obabakoak*-i dagokionez, kritikak bere ezaugarritzat azpimarratu izan ditu laburtasuna, arintasuna, zehaztasuna, ikusgaitasuna, aniztasuna eta funtsa, hots, prezeski Italo Calvinok (1994) datorren mila-urteko literaturaren bereizgarritzat aurreikusitako ezaugarriak (ik. Kortazar 1990: 136). Ziurrenik, *Obabakoak*-en ezaugarriok erlazio zuzena daukate bere arrakastarekin. Bada, egon badago, nire aburuz, testu hau (eta baita aztergai ditugun enparatuak ere) definitzen dituen beste ezaugarri bat, lan hauek osatutako etapa eta *Ziutateaz* eta *Etiopia*-k osatutakoa bereizten dituen eta, areago, beraren –beraien– harrera zabalaren iturburuan dagoena: irakurlearenganako hurbilpena. Etapen erkatetarekin jarraituz, esan liteke *Etiopia*-ren ondorengo testuak irakurleko heterogeneoago bati hurbildu zaizkiola, euren bidez Atxagak irakurleko zabalago batekin konektatzea lortu duela. Pentsa genezake, urrunago joanda, testu haien eta beste hauen oinarrian dagoen poetikaren ezberdintasunari lotuta ezberdina izan dela, baita ere, testuok sortzerakoan Atxagak gogoan izan duen irakurlearen irudia, hots, ‘irakurle intenzionala’: *Ziutateaz* nahiz *Etiopia*-ko irakurle intenzionala literaturan

(22) «Londresko pizzerian» poema (1995) esandakoaren adibidetzat har genezake. Gogora datorkit Atxagak, gizarte bihozgabe honetaz ari zelarik, I. Gorostidirekiko elkarrizketan kontatu zuen anekdota (1994: 33): “Estaba en Londres, en una pizzería junto a un amigo; había una pareja de enamorados, no muy jóvenes, pero se notaba que vivían un amor reciente. Ambos se miraban a los ojos lánguidamente, amorosamente. Entró un *homeless* a la pizzería y se dirigió a ellos, yo pensé que al menos aquella pareja, en un momento de tanta felicidad, haría algo como en los tiempos antiguos, eso de ‘ahora que me ha tocado la lotería, voy a regalar un millón de pesetas’. Pero no, ni le miraron a la cara. Me pareció una escena siniestra”. Nik uste aipaturiko poemak idazleak bizi izandako esperientzia hauxe eta honen inguruan bere baitan ernarazitako sentimendu eta gogoetak dauzkala zolatzat; bi hitzetan, Atxagaren esperientzia-horizontea edota, goiko bereizketaren haritik zehatzagoak izateko, bere bizi-horizontea.

jantzia datekeen irakurle bat litzatekeen artean (irakurle bat zeinari abangoardia-literatura eta korronte esperimentalak ez zaizkion arrotz egiten), 'istorioaren berreskuraketa' rantz zuzendutako poetikaren norabide eta estetika aldatetak irakurle intenzional orokorragoa ekarri du berarekin, irakurle sektore zabalagoa besarkatuz. Testuon sorkuntzan irakurle gozagoa gogoan izate honek euren harrerarekin zerikusi zuzena edukiko duten ondorioak izan ditu, Asteasuko idazleak berak onartu izan duenez:

un descubrimiento para mí fundamental es el hecho de que (...) esa presencia del lector en el acto creativo puede hacer que tu obra sea mucho mejor de lo que, en principio, tú mismo pudieras esperar. Una de las consecuencias directas de esto es que la obra se hace más transparente, más compatible (in Lanz 1993: 86).

Izan ere, *Ziutateaz* zein *Etiopia*-ren hermetikotasunetik urrunduz, idazleak testu argiak jarri dizkigu eskuartean, hainbat baliabideren bidez ondo bilbatuak eta logikoki eraikiak, jarraian agertuko dugunez. Azken buruan, testuok erraztu egiten dituzte orain arte nekezak gertatzen ziren aktualizazioaren bideak, irakurlea lagundu egiten baitute testua gauzatu eta bere egiten, esperimentalismoaren ondorioz partehartze gehiegizko eta zaila eskatzen zuten testu haiek ez bezala. Honela, eta laguntza horri esker, harreraren eragileetarik bat den irakurleon partehartzea gidatzearekin batera bultzatu ere egiten dute. Eta hori guztia bereziki indeterminazioaren eta Atxagaren testuotan gero eta funtsezkoagoak diren zenbait testu-estrategiaren bidez.

3.1. Indeterminazioak testuotan jokatutako paper funtsezkoa:

3.1.1. Indeterminazioa Obabakoak-en: 'Obaba' ren *exemplua*

Indeterminazioa harreraren ardatz bihurtzen da²³ esperientzia estetikoaren iturburuan dagoen irakurlearen partehartzea posibilitatu ez ezik, bultzatu ere egiten duen une beretik (irakurlea hutsuneak betetzera behartzen duelako), honela irakurlea kokreatzaile bihurtuz. L. A. Acostak ere ideia berbera azpimarratzen du:

La experiencia estética surge en el proceso de complementación y con ello de cocreación. (...) el proceso y fenómeno que constituye la experiencia estética es algo que adquiere realidad a partir de los *espacios vacíos* y que se consume en el acto de *asignación de sentido* (1989: 169).

Horregatik onartu ohi zaio indeterminazioari paper funtsezkoa harrerari begira eta horregatik gu ere beraren azterketari lotuko gaitzaizkio. Azpimarra dezadan, dena den, paper hori onartzeak eta jarraian aurkeztuko den azterketa bide horretatik bideratzeak ez duela esan nahi harrera indeterminazioaren menpean dagoela edota harrera zabala indeterminazioari eta soilik honi zor zaiola ulertzen dudarik. Dударik gabe, indeterminazioarekin batera determinazioak ere berebiziko garrantzia du edozein testuren harreran. Indeterminazioak, determinazioak ez bezala, gure birsorketa-

(23) Harreraren oinarritzat ez ezik, lanaren balio estetikoaren irizpiderat ere jo izan da. Alabaina, Iser-en lanetan aurki daitekeen gogoeta honek inplikazio ugari bezain arriskutsuak dauzka (ik. Gnutzmann 1994: 226) eta, horregatik, lan honetan ez gaitzaizkio indeterminazioaren aspektu honi lotuko.

lana derrigorrezko egiten duela eta, honela, gure partehartzea bultzatzen duela egia izanda ere, ezin da determinazioaren papera gutxietsi (birsorketa berak gidatzen du, adibidez; bestalde, determinaziorik gabeko edo gutxiko testuek partehartze larregizkoa eskatzen dute, irakurketa eta harrera zailduz).

Antza denez, indeterminazioari (eta, halaber, irakurlearen partizipazioari) leku gero eta funtsezkoagoa eskaini izan zaio testuan mende honetan zehar (ik. Gnuzmann 1994: 224). Literatura modernoak hautatutako bide honetatik abiatu da B. Atxaga ere abangoardia eta esperimentazioaren bideak ibili ostean. Bide honetatik abiatzeak testuon irekitasuna izan du emaitza: euron indeterminazioak atea ireki dio irakurlearen partizipazioari, eta ireki, esan dugunez, irakurleko heterogeneo eta zabal bati. *Obabakoak*-en bukaera, adibidez, bukaera ireki bat da, zehaztu gabea –indeterminatua, bestela esanda–, bere interpretazioa irakurle bakoitzaren esku uzten duena. Eta ‘irakurle bakoitza’ diogunean esan nahi dugu edozein irakurle gonbidatzen duela berau birsorketara, eta ez soilik literaturan eta literatur teorian jantzia den irakurlea, ‘isiltasunaren poetika’ deitu ohi denaren berri daukana kasu. Zentzu berean, testu honek *printzipioz* irakurle-talde zabala gonbidatzen du bere lerroen artean murgiltzera, eta ez bakarrik metaliteratura eta testuartekotasunaren inguruko Atxagaren planteamenduak ezagutzen dituen irakurlea edota «Pitzadura bat elur izoztuan» narrazioa Villiers de L’Isle Adam-en ipuin baten berridazketa dela dakiena (ik. Atxagaren azalpena in Sobolewska 1993: 17) edota «Ondo plajiatzeko metodoaren azalpen laburra»-ren atzean Dante-ren *Divina commedia* dagoela dakiena (ikus berriro Atxagaren adierazpenak in Sobolewska 1993: 17, Aldekoa 1992: 17 eta Gabilondo 1994: 24). Horrexegatik esan daiteke testu konpartigarriagoak direla.

Testuok indeterminazioaren bidez eskaintzen diguten partizipatzeko eta kokekreatzaileak izateko gonbitearen esanplu ezin argiagoa ‘Obaba’ espazioa litzateke. Espazio hau Atxagaren hainbat lanen euskarri daukagu (*Obabakoak*-eko hainbat narraziorekin batera gogora bitez, besteak beste, *Bi anai*, *Sugeak txoriari begiratzen dionean* eta *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*). Beraren lanaren inguruko azterketetan Obaba Asteasurekin lotu eta, areago, berdindu izan ohi da (ikus, besteren artean, Kortazar 1990: 133 eta 1994: 61, Lasagabaster 1990: 90 eta Martorell 1989). Jon Kortazarren esanetan, adibidez, “el lugar llamado Obaba en su narrativa corresponde a una transposición y mitificación de su Asteasu natal” (1994: 61).

Haatik, ‘Obaba = Asteasu’ berdinketan datzan azalpen hau berrikusi egin behar dela uste dugu,²⁴ murriztailea baita hainbat alderditan. Hasteko, ez gatoz azalpen honekin bat Obaba gehiago delakoan gaudelako. Aurreko lan baten iradokitzen genuenez (1996: 116, 15. oh.), izan, indeterminazio-gune bat da, eta ez kasualitatez. Atxagak ez du espazio hau zehaztu (ez du ‘Asteasu’z hitz egin, ezta bertako ‘Elizmendi’ auzoaz ere, edota ‘Iturriotz’-ez, ‘Andatzarrate’z etab.) eta determinatzeke utzi ditu bere hainbat aspektu ez ekonomiagatik, indeterminazioak daukan komunikatzeko gaitasunagatik baizik. Jakina denez, Atxagak bi geografia mota bereizten

(24) J. Otamendik Atxagari egin zion elkarrizketan (ETBren «Noizean behin» saioaren barruan, 1996-IV-24) Obabari buruz galdetzean, idazlea bera berdinketa horren aurka agertu zen, Obaba Asteasu edota, oro har, errealtate bat denik ukatuz.

ditu, berak 'Stevenson taldea' eta 'Faulkner taldea' deiturikoak. Bigarren honi dagokio, bere esanetan, Obaba eta, hain zuzen ere, indeterminazioerantzako joera du ezaugarri: "Faulknerrek bere eskualdeko mapa egin zuenean, apenas sartu zuen toki-izenik. Horren ordez gertaeren bitartez aipatu eta deskribatu zituen tokiak" (in *Linea d' Ombra* 1993: 14).

Honela, indeterminazioari esker irakurleok espazio hau birsortu ahalko dugu,²⁵ bete egin behar dugulako, eta bete, nork bere esperientzia-horizontearen zolan. Arestian proposaturiko bereizketa gogora ekarriz, gure bizi-horizontetik eratorritako informazioaren bidez birsortzen dugula zehatz genezake. Birsorketa hauek guztiak zilegi izango dira (testuaren determinazioak ezarritako mugetatik at ez badoaz) testuak –indeterminazioari esker– ez gaituelako Obaba modu jakin eta bakar batean birsortzera behartzen (are gutxiago behartzen gaitu Asteasuri buruz dauzkagun datuekin eta soilik hauekin birsortzera). Horrexegatik, hots, idazleak indeterminazio-gune bat jarri digulako begien aurrean, Obaba gure-gurea izango da (eta ez, edo bederen ez soilik, "Atxagaren mundu imaginario mitikoa"): irakurle bakoitzak (dela Aia zein Otxandioko batek, dela edozein herrialdeko edozein irakurlek) bere bizitzarekin lotutako informazio esperientzialaren gainean eta bere balio afektiboa jokoan jarriz eraiki duena eta, ondorioz, berarengandik hurbil sentitzen duena.²⁶ Testua, honela, erabat konpartigarri bihurtzen da (eta ziurrenik honek badauka erlaziorik bere harrera zabalarekin).

Zehatz-zehatzak izateko, Obabaren gainean Asteasuko eta inguruetako geografia-ekin lotzen den (eta, beraz, Obabaren indeterminazioa amiñi bat gutxituko lukeen) daturen bat edo beste eskaini eskaintzen zaigula onartu beharko genuke. Honelako datu bat litzateke, adibidez, Mugatseko morroiaren aipamena.²⁷ Dena den, nik neuk

(25) Determinaturik agertzen zaizkigun objektu, pertsonaia nahiz lekuak irudikatu baino ez ditugu egiten (eta hau, gainera, testuak agindutako moduan), ez propioki sortzen edo birsortzen. Ingar-den-ek ere azken finean hauxe transmititu nahi digu, objektuez ari delarik: "Pero no deberá pensarse que los aspectos vívidos y coloreados se imponen al lector cuando tales aspectos aparecen descritos en el texto. Por el contrario, en ese caso los aspectos serán objetos que no pueden captarse intuitivamente. (...) No debe pensarse que las partes del texto que describen los atributos perceptibles de las cosas con precisión son las que fuerzan la actualización de los aspectos con mayor vigor" (1989: 43-44).

(26) Mª J. Olaziregik hainbat irakurlekin egindako 'sakoneko elkarrizketetan' honako hau airtortzen zuen batek: "Nahiz eta istorioak errealak ez izan, sartzen ditu lekuak, figurak ... egunero ikusten ditugunak. (...) Obaban badago, baina nire herrian ere bai" (1996b: 243). Hurbiltasuna, prefosta, determinazioari *ere* zor zaio (esaterako, espazio menditsu eta berde legez irudikatu izanari esker irakurle askok paisaia euskalduntzat hartuko du, aipatu elkarrizketetan ere azaleratzen denez, 1996b: 243, 302). Baina determinazioarekin batera indeterminazioa funtsezko eta ezinbestekoa izan da irakurleak espazio hau paisaia ezagun huts bezala somatu baino gehiago bere egiteko (Ingar-den-en aipuaen haritik esan berri dugunez, determinaturiko espazioak, hutsunerik ezean, ez diote gure esperientziari sarbiderik eskaintzen; gure esperientziekin ezer betetzera beharturik egon ez eta ematen zaigun informazioarekin espazioa irudikatu besterik ez dugu egiten). Hain zuzen, Obabaren indeterminazioa harreraren eragile gertatu da, gure aburuz, paisaia euskaldunaren mugak gaintuz Euskal Herritik kanpoko hainbat irakurleri ere berarengandik hurbil eta sinesgarri suerta dakion aukera eman diolako (honela, adibidez, Finlandiakoari, Erresuma Batukoari eta Alemaniakoari, Mª J. Olaziregiren tesi-lanean jasotzen denez, 1996b: 145, 283, 303).

(27) Ohar hau Mari Jose Olaziregiri zor diot.

ez dut uste honelako datu urri eta ezkutuek Obaba ingurune erreal horrekin lotu beharreko espazio determinatua bihurtzen dutenik, irakurle gehienek Mugats Asteasuko benetako baserri baten izena dela ez dakitelakoan bainago. Hortaz, Obaba aktualizatzean irakurle goaren gehiengoak nekez jarriko du jokoan Iturriotzeko bentatik gertu dagoen –tamalez ‘zegoen’ esan beharko genuke egun– Mugatsen inguruko informazioa eta, hala ere, aktualizazio hori zilegi izango da, ezen Obaba Asteasuren inguruetako informazioaren bidez –eta soilik honen bidez– konkretizatzea zinez beharrezkoa izan balitz, testuak irakurle goaren gehiengoarentzat argiro ezagunak ziratekeen datuak agertuko zituzkeen. Honengatik guztiarengatik gorago Obabaren indeterminazioaz eta ondoriozko konpartigarritasunaz agertutako iritziari eustearen aldekoa naiz.

Aldi berean, eta hain zuzen Obaba espazioaren –baina ez soilik honen– indeterminazioak gure esperientziari zirrikitu bat ireki diolako, testua idazlearen eta irakurlearen arteko topagune bihurtzen da, ezen jokoan jarri ahal izan dugun gure esperientzia-sarea testuak –zati determinatuetan– islatutako idazlearen esperientziarekin nahastuz eta txertatuz baitoa irakurketan zehar. Nolanahi den ere, ez bedi pentsa irakurketa-modu hau saihestu egin behar denik (irakurle ‘onak’ horrela irakurriko ez lukeenik, Davis-ek dioen legez), ohiko modua izateaz gain testua esanguraz janzten duen irakurketa-prozedura da eta:

The most interesting cases of the power of literary meaning occur precisely when I cannot quite separate the by-product, the release of personal meanings and memories, from the very words I am reading out of the mind of another person. We should indeed be careful not to indulge ourselves and betray the books; but we should not pretend that the confusion of reader’s experience with writer’s experience does not take place in ‘good’ readers or is simply regrettable when it does. It is not good for us to feel ashamed of what we naturally do when we read (Davis 1992: xv).

Bai Atxagak bai irakurleok jokoan jarritako esperientzien eskutik elkarri hurbiltzen gatzazkio. Esperientzian bidezko elkar-topatze hauxe da, gainera, testuaren balio unibertsalaren iturri, gure idazleak ere jakin badakienez (“Para entrar en esa inmensa habitación que llamamos *lo universal* sólo hay un camino (...). El único camino para decir cosas que valgan a otro es, justamente, la experiencia particular” in Prego 1995: 45).

Geldiune bat egitea bada ere, Atxagak indeterminazioaren bidea hautatu izanaren beste arrazoi bat (edota Obaba espazio indeterminatu gisa eraiki izanaren beste ondorio bat) aipatu nahi genuke. Indeterminazioak sinesgarritasuna dakar berarekin. Testuon osagai funtsezko diren metamorfosiak, abenturak eta halabeharrak korapilatutako gertaerak ez lirateke sinesgarri suertatuko espazio determinatu eta zehaztu baten. Bakhtin ere iritzi berekoa da (Borges-en lanari buruz ari delarik): “cualquier concretización, ya sea geográfica, económica, sociopolítica o cotidiana, amenazaría la flexibilidad y la libertad de las aventuras, limitando el poder del azar” (Pérez-ek jasoa in 1986: 97). Zentzu honetan, Obaba izenaz bataiatutako espazio indeterminatu honek ‘infinitu birtual’ gisa jokatzeko du (ikus Atxagaren azalpena in *Linea d’Ombra* 1993: 13 eta Iglesias 1989: 4). Begibistan dagoenez, honek ere Obaba Astea-

surekiko berdinketa loturan azaltzen zuen planteamenduaren eznahikotasuna agerian uzten du. Ondoren datozen lerroak iritzi beraren alde egitera datoz, Atxagaren hasierako eta geroagoko testuen arteko jauziaz mintzatzera eramango gaituen beste-lako alderdi baten ikuspegitik.

3.1.2. *Obaba: lehen urratsa bizi-horizontearekiko loturaren berreskuratetarako*

Egon badago, azkenik, azalpen horri eznahiko irizteko beste zio bat. Diodan, alabaina, 'eznahiko'tzat jotzeak ez duela planteamendu horren erabateko ukapena aditzera ematen. Eznahiko deritzogu Obaba Asteasuren transposizioa dela esateari, Obaba –ikusitako dugunez– hori baino gehiago delako, hori ere izan daitekeela ukatzeke. Obaba Asteasurekin lot daiteke Atxagari dagokionez, alegia, espazio horren asmaketari eta asmaketa horren zolan dagoenari dagokionez. Baina sorketaren ardatz honetan ere ez da zeharo egokia, guk uste, Obaba Asteasuren transposizio gisa definitzea. Sorketa edota idazketaren ardatzean ere Obaba hori baino gehiago da, espazio geografiko hori ez ezik, geografia horretatik harago dauden hainbat aspektu gehiago biltzen dituelako bere baitan: idazlearen hainbat esperientzia, euren balio afektiboa, Atxagaren mundu-ikuskerak, etab. Obaba, honela, Asteasuren transposizioetik baino gehiago idazleak bizi izandako esperientzia eta gertaera multzotik jaito delakoan gaude, bai eta horiek guztiak idazlearentzat daukaten balio afektibotik (ik. Aldekoa 1992: 38-41). Atxagak berak iturburu hauek azpimarratu ditu Obabaren zutabetzat:

Nik askotan esaten dut pertsona baten jaiolekua entitate inmaterial eta metafisikoa dela pertsona horrentzat; espazio bat baino gehiago, bertan bizi izandako gertaera eta istorioez osatutako sare bat. *Hemen izan nuen borroka balakorekin, bor ikusi nuen neska bat bikiniz aurreneko aldiz*, etc., etc. Iragan afektibo bat duen geografia horrek, nire kasuan Obaba izena du (in Linea d' Ombra 1993: 14).

Gainera, idazlearen esperientziek eta hauen balio afektiboak osatutako 'iragan afektibo' horrekin ez ezik, Obaba idazlearen mundu-ikuskerarekin ere legoke loturik, gure aburuz. Loturik legoke, adibidez, 'hiria/herria' oposaketan barik 'basoa/kultura' oposaketan datzan ikuskerarekin:

Konturatu nintzan mundua ez dala zertan berezi behar *mundu urbano*-a eta *mundu errural*-a esanaz; ez dala hori munduari buruz egin daitekeen bereizketa bakarra. Mundua bereizi daitekeela baita ere «kultura» eta «basoa» bi aldeak jarriz. Hori da, ez mundu errurala eta urbanoa, baizik eta mundua, baso dana, eta mundua, kultura dana (Atxaga 1990: 14).

Basoa kulturaren munduari kontrajarritako espazioa da eta baita ere, era berean, mundu horretatik apartatu nahi dutenen gordeleku (ik. Atxaga 1990: 15).

Honela, Atxagak Obaban barneratzen gaituenean Basoaren eremu horretan barneratzen gaitu eta, beraz, espazio geografiko baten erdian baino gehiago mundu-ikuskerak baten erdian kokatzen.

'Obaba = Asteasu' berdinketak Obabaren –bere sorketaren– oinarrian dauden lotura eta aspektu hauek guztiak jasotzen ez dituenek gero, nahiago dugu Obaba Atxagaren esperientzia-horizontearen zolan edota, zehazkiago, bere bizi-horizontea-

ren zolan jaio dela esan (gogoratu kontzeptu honetaz 2.4. azpiatalean esandakoa eta ohartu kontzeptu honek aipatu lotura eta aspektuak bere barnean jasotzen dituela). Ohartu, orobat, 'Obaba'ri buruz ez ezik, espazio hau euskarriztat duten testuei eurei dagokienez ere beste horrenbeste esan litekeela.

Testuok idazlearen bizi-horizontearekiko loturan sortuak izan direla onartzeak²⁸ –onarpena muturrera eramanez, lotura jakinaren gainekoa izan dela esatera ausart gintezke– bide ematen digu Atxagaren lanaren garapenari buruzko gogoeta bat egiteko. Izan ere, lotura hau biziki garrantzitsua da, gure iritziz, Atxagaren lanaren bilakaeraren adierazletzat har daitekeelako eta, harago joanda, bere heldutasunaren erakusletzat. Hau da, Atxagaren lanean onartu ohi diren garai ezberdinak lotura honek (edota loturarik ezak) bereiz ditzakeelakoan gaude.

Hitz gutxitan esateko, *Ziutateaz eta Etiopia* bezalako lanek idazlearen horizonte bital horri bizkarra emanda idatziak dirudite edota, bederen, horizonte horri baino gehiago horizonte literarioari emanez lehentasuna. Badirudi bertako testu zein poema gehienak ez direla egilearen bizi-horizontearekiko loturan jaio, dela garai hartan idazle oraindik gazteak bere bizi-horizontea baloratzen ez zuelako, dela horizonte hori osatzen zuen esperientzia multzotik eta inguruko errealitatetik ihes egin beharra sentitzen zuelako, dela literatura eta horren inguruko erreferentzia eta joerak onartzen zituelako testuen zola bakartzat (edota, berriro, ihesaren lagun eta babeslekutzat), dela bestelako arrazoi bategatik. Ondorioz, *Etiopia* bezalako testu batek irakurleon bizi-horizonteari baino areago eta harago, gure horizonte literarioari dei egiten dio, horizonte honetan surrealismoaz, espresionismoaz nahiz bestelako joerez, Rimbaud, Trakl, Schwob nahiz Eliot bezelako idazleez eta euren lanez, etabarrez metaturiko informazioa jokoan jarri araziz. Ezin ahortzi dugu, gainera, testu hau hainbat idazleren aipamen esplizituez josita dagoela eta hauek edozein irakurleri testua literaturaren gainean eraikita dagoela irmoki gogorarazten diotela behin eta berriro.

Bi *anai eta Obabakoak*, berriz, sorketa-bide honetatik urruntzen dira, hurrengo lanek (*Bebi euskaldun baten memoriak, Gizona bere bakardadean eta Zeru horiek*)²⁹ jarraituko duten ildo zabalduz. Urrundu, aspektu askotan urruntzen dira (gogora bedi gorago lanon irakurle intenzionatuaz esandakoa, adibidez), baina pentsa genezake lehenengo garaiko lan haien eta beste hauen arteko jauzia antza denez sorketan bizi-horizonteari eskaini zaion balorapen ezberdinaren emaitza ere badatekeela. Hipotesiarekin jarraituz, *Ziutateaz eta Etiopia* ostean Atxagak bere bizitzarekin lotutako esperientzia-horizontea berreskuratu duela planteatu genezake eta horizonte horren oihalaren gainean idatziko duela aurrerantzean. Idazle honen lanaren bilakaera, hortaz, berreskuraketa honen bidez adieraz liteke. Gure iritzi hau bermatzera letorke Atxagak berak idazle gazteen hasierako lanei buruz esandakoa:

(28) Iritzi hau zein jarraian datorren gogoeta literaturan idazleak hizkuntzaren kodifikaziotik harago bigarren kodifikazio bat burutzen duelako planteamenduaren markoan ulertu behar da, azpiatal honen bukaeran agertutako oharrean azpimarratzen dugunez.

(29) Lan hau idatzi nuenean *Sara izeneko gizona* (Pamiela, Iruñea, 1996) argitaratu gabe zegoen oraindik. Dena den, eleberririk ez du goiko hipotesi hori ezertan kolokan jartzen.

Cuando me he visto metido en jurados de cuentos escritos por adolescentes, lo he vivido claramente (...). ¡Todos los temas son tremebundos! Entonces te das cuenta de que el autor aún no reconoce su propia experiencia. Cuando pase el tiempo y empiece a reconocer su experiencia, poco a poco lo que escribe y lo que le pasa se irán aproximando (in Prego 1995: 40).

Aipu honen haritik, *Etiopia* ostean Atxaga bera ere bere esperientzia onesten eta aintzat hartzen hasi zela³⁰ esan genezake, esperientzia horrek eraturiko bizi-horizontearekiko loturan idazten hasi zela eta, hartara, lotura honek eduki badaukala eragirik lehen garaiko lanen eta geroagokoen artean gertatutako bilakaeran. Beraren hitzak gure artera ekarriz: “*yo me fui* hacia ese modo de hacer las cosas, el de contar la propia vida” (in Prego 1995: 42; letra etzana nik jarria da).

Bidenabar esanda, B. Atxagaren lanean ez ezik, J. Sarrionandiaren lanean ere dakusakegun bilakaera (*Izuen gordelekuetan barrena*-tik *Gartzelako poemak*-era zein *Hnuy illa nyha majah yahoo*-ra gertatutako jautzia, adibidez) idazlearen horizonte bitalarekiko loturaren berreskuraketa berberak azal dezakeelakoan gaude. Ez kasualitatez bizi-horizontea alboratuz edota bere gaineratik horizonte literarioa jarriz idatzirik leudekeen egile bien hasierako lanak Pott-en magalean (hots, Pott-en planteamendu amankomunen fruituz) jaio ziren. Zentzu honetan, on da gogoratzea, beste gauzen artean, literaturaren autonomia aldarrikatzen zuen talde honek, garai hartan euskal literaturaren eta kulturaren esparruetan hedatzen zen panorama agor eta desolagarriari aurre egiteko, beste herri eta kulturetarako ateak irekitzea eta euskal literaturak beste literatur korronteetatik edatea beharrezkoa zela planteatu zuela eta baita praktikara eraman ere.³¹ Hortaz, ez da harritzekoa hasierako testuok bereziki eta neurri oso handi baten idazleen horizonte literarioa izatea zola; are gutxiago kontuan izanda agi denez, eta Jon Juaristiren adierazpenei lotzen bagatzaizkie, aipatu planteamendu horren emaitzez “indigestión de lecturas” bat gertatu zela Pott-eko taldekideengan (Juaristi 1987: 132).

Testuon sorketan bizi-horizontea alboratu izana azal lezakeen arrazoi honen ondoan –eta, hein handi baten, berari lotuta– gorago iradokitako gutxiespenaren eta ihes-nahiaren balizko zioari ere euts geniezaioke. Garai hartan idazle on bizi-horizontearekin lotutako inguruko errealitatea desolagarria eta itogarria izanda (nola ez zuten, bada, gutxietsiko?), ulertzekoa da hortik aldentzeko nahia ‘beste literatura bat’ (edota, hobe, ‘benetako literatura bat’) egiteko eta beste zerbaitez mintzatzeko. Itolarriak, bi hitzetan, ihes-gogoak dakar, baita literatura egiterakoan ere. Atxagak ezin hobeto azaldu zuen hau:

(30) Atxagaren begietan norberaren esperientzia garrantzitsu bihurtzen da besteak beste uni-bertsaltasunerantzako bidea berak irekitzen duelako, gorago (3.1.1. azpiatalaren bukaera aldera) jasotako idazlearen beraren hitzek azpimarratzen zuten eta *Obabakoak*-en ipuin onen ezaugarriez solasean ari diren lagunek aditzera ematen digutenez: “Kontua duk egilearen begirada, bere ikuspundua. Ona bada, erreparatuko zioke bere esperientziari eta edonorentzat balioa izan dezakeen zerbaitez antzemango dik bertan, zerbaitez esentzial” (222. or.).

(31) Pott aleetan hamaika adierazpen eta bat gehiago aurki daiteke puntu honen inguruan. Hona hemen euretarik bat: “Euskarazko mundu kulturalean pentsaera krisi izugarria dago, hori bai, luze xamarra, gutxinez bostehen (sic) bat urtekoa. Dotrinak eta apologiak, panfletoak eta pelukero disfrazatuak egindako nobelak, hara hor emaitza ederra” (*Pott Tropikala*, 5. or.).

Allí a todo el mundo le faltaba el aire (...). A mí siempre me ha gustado mucho una frase tonta que decían los borrachos en los bares de la parte vieja de Bilbao, que era: «¡Mas no importa, dijo Dick Turpin, huiremos por la claraboya!». La tengo apuntada en un cuaderno desde hace más de veinte años. (...) A lo mejor todo lo que yo he hecho ha partido siempre de una cierta claustrofobia (in Prego 1995: 42-hur.).

Ihes-nahiak, urrunago joanda, baleukake zerikusirik literatura modernorik gabeko herri txiki batekoak izatearen ondorioz idazle hauengan errotuta omen zegoen “konplexua” rekin (zentzu ez literalean badarabilgu ere, Atxagaren beraren hitza da: ikus beheko aipua): azken buruan oraindik³² baloratzen ez den norberaren errealitate eta munduari bizkarra ematea da, idazterakoan norberaren bizi-horizontea bigarren mailan jartzea, horren lekuan eta gainetik modernotasunaren erakusletzat hartzen den literatura-ezagutza jarriz (bestela esanda, horizonte literarioa). Zentzu honetan, ezin esanguratsukoak dira Victoria Prego gazte denborako Atxagaren idazlanen modernotasunaz eta lan haien egileaz mintzatzerakoan (“Es que aquel joven era un poco de mentira, era un chaval impuesto, dibujado por sí mismo”, 1995: 42), Atxagak berak aitortutakoak:

Yo veo ahora que en aquello había una tremenda necesidad de huir (...) de un mundo que me parecía menor. (...) Psicológicamente eso se definiría como la actitud de una persona acomplejada (...). Era una especie de revancha ante los hijos de la burguesía de San Sebastián. Se trataba de una apuesta por la modernidad, se trataba de ganarles (in Prego 1995: 42).³³

Idazleak, bere bizi-horizontearengandik ihes egin ostean, berreskuratu egingo du –gorago ere esan dugunez–, bidaia joan-etorrikoa izan da eta: “Gugan bidaia joan eta etorrikoa izan zen: pakeak egiten dituzu iraganarekin, pakea eginda itzuli egiten zara” (Atxaga 1996c).

Azalpen honi bukaera emateko ohar bi ezinbestekoak zaizkigu. Batetik, Atxagak –zein Sarrionandiak– hasierako lanez geroztik testuok bere horizonte bitalarekiko loturan idatzi bide dituela esaten dugunean, ez beza inork uler idazleak bere bizitza-esperientzia hutsa lehengaitzat hartu eta berau paperean jartzea testua idazteko nahiko izan zaiola esaten ari garenik. Testu baten iturburuan dagokeen esperientzia jakin bat ez da lerroartera zuzenki irristatzen, irudimenaren bidez birsorturik baizik (adibide gisa gorago aipaturiko «Londresko pizzerian» poema ekar genezake gogora: birsorketatuz jabetzeko poema hori eta Atxagak I. Gorostidirekiko elkarriketan (1994) azaltzen duen gertaera elkarrekin erkatzea besterik ez dago). Errekreazioak sakonean dagoen esperientzia horrengandik asagotzea eskatzen du, urrunketa denbo-

(32) Lerrootan zehar gorago nahiz beheago behin baino gehiagotan diodanez, idazleak bere inguruko mundua eta bere bizi-horizontea aintzat hartzen ez bide zuen hasierako garai haren ostean hori guztia baloratzen hasiko da, ene aburuz, *Etiopiaz* geroztiko lanez erakutsiko luketenez.

(33) Atxagak berriki emandako hitzaldi baten ere (1996c) ildo bereko adierazpenak egin zituen: “Hasieran ihes egin nuen, ez nuen ezer jakin nire inguruarekin, pobrea iruditzen zitzaidan. Guztien aurreneko joera ihes egitea zen, ze akusazioa ondo ikasita geneukan”. Akusazioa, Atxagak orduko hartan esandakoekin jarraituz, Donostiako burgesiarengandik zetorkien eta euskaldun izatearen lortsa eta moderno ez izatearena ernarazi zuen beraien baitan (ik Garcia 1996).

ran zein espazioan;³⁴ eskatzen du, Davis-en hitzetan esateko, gai pribatuok albo-erantzera edota ahaztea berraurkituak eta irudimenaren eskutik berraurkeztuak izan daitezten:

The most creative moments occur when the writer's primary impulses (...) are rediscovered by him, translated, in the course of his work as what must have been sub-consciously behind that work in the first place. For it is as though those deep private concerns have to be concealed or lost to memory in order to be freshly rediscovered and re-presented as imagination (1992: 48).

Bigarren oharrak ere gaizkiulertze bat saihestu asmo du. Zentzugabekeriatzat jo liteke Obaba Atxagaren bizi-horizontearekin estekaturik dagoela baieztatzea eta, aldi berean, Obaba irakurlearen bizi-horizonteari lotzen zaiola defendatzea. Susmo hau uxatzeko gogoan hartu behar da ardatz ezberdinez ari garela (idazketa edota espazio horren sorketaren ardatza batetik eta, bestetik, irakurketa edota espazio horren birsorketarena). Areago, susmo hori uxatu ez ezik ukatu beharrean ere bagaude. Obaba bai idazlearen bai irakurlearen bizi-horizontearekin (alegia, biekin) lotzen dela esatea ez da inkoherente Atxagak indeterminazio-gune bat eraiki duelako hain zuzen ere. Obabaren indeterminazioak posible egiten du irakurleak espazio hori bere bizitza-esperientziekin lotu eta birsor dezan (hutsune bat denez, esperientzia horien inguruko informazioarekin betetzeko aukera daukalako); bestalde, Obaba Atxagaren horizontearekin ere badago loturik bere parte determinatuan. (Gogoratu, gainera, irakurleak parte determinatu hau bere esperientziekin nahasten eta txertatzen duela).

Indeterminazioa, laburbiduz, Obabaren eta *Obabakoak*-en muina dateke eta baita, ikusi dugunez, bere harrerarena ere. Hurrengo lanak ere, lekuzko eta denborazko kokapena zehazturik eduki arren (eta zehazturik, gainera, erreferentzia-marko erreal baten barruan), indeterminazioaz baliatzen dira.

3.1.3. Obabakoak-etik Zeru horiek-era Behi euskaldun baten memoriak zubi dugula

Obabakoak-etik *Gizona bere bakardadean*-era igarotzearekin batera idazleak narrazioa Obabaren zein iragan lausoaren indeterminaziotik atera zuen hurbileko errealtatearen eta determinazioaren esparruetan kokatzeko. Izan ere, hauxe da, hainbaten, bi lan horien arteko ezberdintasun nagusienetakoa, Atxagaren lanean hirugarren garai bati hasiera ematen dion bilakaeraren ezaugarri funtsezkoenetarikoa bestela esanda. Honela, *Gizona bere bakardadean* lanean lehen orrialdean bertan zehazten zaigu istorioa 1982ko ekainak 28an hasten dela eta Bartzelonan kokatzen; bestalde, Zeru horiek-en ere idazleak oraina aukeratu du eta Bartzelonatik Bilbora doan autobusaren zehaztasun espaziala.³⁵

(34) Denborazko urrunketa (hautzaroaren oihartzunak dakarzkiguten istorioetan) zein lekuzkoa (Hamburgora garamatzatenetan) *Obabakoak*-en ardatz litzateke eta pasioak leuntzeko bide, I. Martínez de Pisón-ek azpimarratu duenez: "Para eso [para rehuir lo explícito y esquivar la desmesura y el efectismo] está Hamburgo, el lugar de los hechos en presente. Para eso están Hamburgo y los otros escenarios remotos. La distancia cumple entonces la función del tiempo, y si antes era la memoria la que amortiguaba las pasiones, es ahora la lejanía la encargada de hacerlo" (1989).

(35) Determinaziorantzako urrats horren gibelean dagoen erregistro aldaketa (zehazki, erregistro

Hartara, aipatu lanok begien aurrean hartuta, badirudi indeterminaziotik determinaziorantz doan garapen bat gertatu dela. Garapen hau, alabaina, ez da bat-batekoa izan. Idazleak tartean idatzi eta argitaratu zuen *Bebi euskaldun baten memoriak* lanarekin Obabaren indeterminaziotik Bartzelona eta Bilboren determinaziora igarotzeko zubia eraiki zuen. Obabaren inguruko lanetan ez bezala, honako honetan istorioak hurbileko errealitatean kokatzen gaituzten zehaztapenei zirrikitu bat ireki die (1940. urtea, Gerra Zibila ...), ate bat determinazioari. Baina, bestalde eta aldi berean, Mo-ren ibilerak espazio gandutsu eta indeterminatu baten barrena garamatza, urrun oraindik Bartzelonako hotelaren nahiz Bartzelonatik Bilbora doan autobusaren zehaztasun errealetik eta determinaziotik. Bilakaera, beraz, honela labur liteke: giro oniriko batez inguratu gintuen *Ziutateaz*-en indeterminazio izugarritik,³⁶ Obabaren eta honen abaroen jaiotako istorioen indeterminaziora, urrats bat emanda eta *Bebi euskaldun baten memoriak*-en indeterminazio/determinazio hibridoak irekitako iraganbideari esker, *Gizona bere bakardadean*-en eta *Zeru horiek*-en determinaziora heltzeko.

Nolanahi ere den, eta Atxagak testu berriagoetan kokapena bezalako aspektuetan determinaziorantzako urrats bat eman duela agerikoa izanik ere, indeterminazioak testuon eraikuntzan –eta euron harreran– funtsezko izaten dirauelakoan nago.³⁷ *Zeru horiek*-en pertsonaia nagusia, esate baterako, era indeterminatuan irudikatu du idazleak. Beraren gainean itxurari dagozkion deskribapen zehatzak besterik ez dizkigu eskaini (adina, gorpuzkera, janzkera), pertsonaia bere osotasunean guk geuk zertzelatu beharko dugularik. Orrialde luzetan zehar “andrea” zehazgabea den honen izaera irakurle bakoitzak eraikiko du, testuak inplizituki –indeterminatuki, finean– baino ez baitu haren inguruko argirik eman. Beraren jarreatik edota pentsamenduetatik eratorriko dugu bere izaera, kasu, eta baita berau zeharka islatzen duten xehetasunetatik ere (“sidaren laxo gorria” eramateak iradokitzen diguna jokoan jarriz, esaterako).³⁸

mitiko-fantastikoaren alboraketa eta erregistro errealistaren hautaketa) aipatu bilakaeraren gakotzat jo izan du hainbat aztertzailek (ik. Kortazar 1995: 153, Urzainqui 1995: 157).

(36) Gogoan izan 3.1.1. azpiatalaren hasieran larregizko indeterminazioa duten testuez esandakoa. *Ziutateaz* hain zuzen indeterminazio izugarria daukalako da, maiz adierazi denez, hermetikoa eta irakurgaitza (beharbada hauxe litzateke beraren harrera zabala suertatu ez izanaren arrazoiatarik bat), testu ‘ireki’ batetik urrun. Irakurle gutxi batzuek onartu didatenez, ordea, prezესki testu honek partehartze hain handia eskatzen duelako eta agortezina delako erakartzen ditu. Baina hemen iritzi hau agertu didatenak abangoardia-literatura zaleak eta literaturan jantziak diren irakurleak direla argitu beharrean nago.

(37) Baieztapen hau aurkako norabidean ere bada zentzuzkoa: indeterminazioa testu honetan funtsezkoa izan arren, erreferentzia-marko erreal baten hautapena eta determinaziorantzako joera testu honen bereizgarri dira (areago aurreko lanekin erkatuz gero), gorago ere –bilakaera formularzean– esan dugunez. Beraz, jarraian indeterminazioak pertsonaiari eta mezuaren transmisioari begira daukan garrantzia aztertu eta azpimarratuko dugun arren, honek ez du testuaren determinazioa eta errealitate hurbilaren nagusitasuna gutxiagotzen.

(38) Laxoaren xehetasunak irakurle bakoitzak eratorriko duen Ireneren izaeraren gaineko informazio inplizitua eskaintzeaz gain, kontakizunaren hariarekin ere izan dezake loturarik. Xehetasun honek argumentuaren euskarrietatik bat den eta elaberriak aurrera egin ahala finkatuz doan Ireneren eta begi berdedun mojaren arteko harremana –konplizea, nahi bada– indartu egiten duelakoan nago, elaberriaren hasieratik Irene definitzen zuen hies-gaixoezikiko ardura hauxe baita, elaberriaren bukaeran argitzen

Pertsonaia ez ezik, testua bera ere irekia litzateke kontakizunaren atzean dagoen arazoaz mezu espliziturik adierazi beharrean eta pertsonaiari buruzko epairik adierazi beharrean halakorik irakurlearen esku uzten duelako zentzuan. Atxagak berak esan legez –testu honetaz ari delarik–, “yo ofrezco un caso y que cada uno lo coloque en su propio sistema ideológico” (in Hermoso 1996: 69). Irekitasunaren erakusle daukagu, adibidez, testuaren zein pertsonaiaren oinarrian dagoen aspektu batek printzipioz jaso duen indeterminazioa: Atxagak ez du zehaztu Irene zein talderen partaide izan zen (are gutxiago esan du etakidea zenik, kritikak halakorik baieztatu izan badu ere) eta halaxe egin du –jakinaren gainean, gainera genezake– irakurle bakoitzak hutsune hori bere esperientzia-horizontearen zolan bete dezan. Bestela esateko, testuak –indeterminazio honi esker– printzipioz ametitu egiten ditu hemengo irakurle batek zein Eireko batek zein Korsikako batek egin ditzakeen irakurketa ezberdinak. Idazleak berak ere azpimarratu izan du irekitasun hau:

De todos modos, mucha gente está equivocada cuando dicen que la protagonista es etarra. En ningún momento de la historia se dice que pertenezca a una organización [tal]. Te lo puedes imaginar porque vives aquí, pero igual puede suceder en Irlanda o en Grecia (in Redondo 1996: 70).

Alabaina, eta ‘printzipioz’ haien bidez iradokitzen genuenez, badago hemen zer zehaztu. Hasteko, elaberriaren kokapenak (zehazkiago, Bilbo bezalako erreferentzi zehatzak) betetzearen aukerak murrizten ditu. Bestalde, gaztelarazko bertsoian –euskarazkoan ez bezala, bidenabar esanda– Joseba Sarrionandiaren poema bat eskaini aurretik “su memoria le repitió (...) las nueve líneas que *un compañero de su misma organización* había escrito tras su huida de la cárcel” (32. or.; letra etzana nik jarria da) zehaztu izanak Atxagak taldearen inguruan zabaldu asmo zuen zehazgabetasuna kolokan jartzen du.

Indeterminazioaren gaiarekin eta honek Atxagaren lanean daukan garrantziaren inguruko hausnarketekin amaitzeko, indeterminazioarekin zuzenki erlazionatzen den prozedura bat aipatu gura nuke: komunikazio inplizitua.

3.1.3. Komunikazio inplizitua eta afektibitatearen transmisioa

Komunikazio inplizituak indeterminazio-guneak eta informazio-hutsuneak sortzen ditu, hiztunak komunikatu nahi diguna ez baitago ‘esan duen’ horretan adierazita, ‘esan ez duen’ –isildu duen– horretan baizik. Hiztunak edota idazleak esan gabe utzi duen horretara –komunikatu asmo zigunera– ‘esan duena’ren inplikaturak inferentzialki eratorriz eta hauek gure ezagutzekin interakzionatuz iristen gara.

Adibide bat jartzearen, *Zeru horiek*-en Ireneren aurreko eserlekuetan jezarrita doan bikoteari buruz idazleak inplizituki komunikatzen diguna azter dezakegu. Irenek aurreko emakumearen soinekoa erre eta, ordainetan, berak hainbeste maite duen koadroa –Margaritak Adan eta Jainkoa elkarri besoa luzatuz margotu zituenekoa– emango dio bikoteari. Haatik, bikoteak ez du koadroa preziatzen, ez daki

zaigunez, mojen eguneroko bizitzaren erdigune. Lotura –ez kasual– honi esker sinesgarri zatekeen Irenek euren etxean bizitzeko gonbiteari baietza ematea, azkenean bestelako erabakia hartzen badu ere.

estimaten koadroak prezeski gartzelan egina izanagatik daukan balioa. Idazleari, orduan, beharrezko zaio koadroaren balioari muzin egiten dioten horrelako pertsonaien inozokeria islatzea (destaina pertsonaiekiko koherente eta sinesgarri gerta dadin). Baina Atxagak inozokeria hori adjektiboen bidezko deskribapen esplizitu baten bidez agertu beharrean, nahiago izan du inplizituki adierazi. Irenek koadroa Migel Anjelek Sixtinako sabaian pintatutakoaren kopia dela argitzean, gizonak “Italian izan ginen eztei bidaian, baina ez ginen museoetara joan” erantzuten du (126. or.). Irakurlea aise jabetuko da pertsonaia hauen nolakotasunaz erantzun horren inplikaturei esker (‘gizonak Sixtina Kapera museotzat jo du’, ‘ezaguna da Sixtina Kapera ez dela museo bat’, ‘gizonak ez daki Sixtina Kapera ez dela museo bat’, etab.). Esan, testuak ez dio ezer pertsonaia hauen nolakotasunaz, ez du informazio hau ematen (gogoratu honexek sortzen duela informazio-hutsune bat, lan honen 2.3. azpiatalean azaldu dugunez); irakurleok eratorri dugu inplikaturetatik.

Dakusakegunez, komunikazio inplizituak hutsuneak edota indeterminazio-guneak sortarazten ditu eta irakurleon partizipazioa eskatzen du. Horrexegatik da hain funtsezko, bai komunikazioari begira, bai testuaren eta irakurlearen arteko erlazio dialogikoan datzan harreraren fenomenoari begira. Hona hemen Iser-en beraren azalpena:

Dado que lo pretendido jamás se encuentra plenamente traducido en lo afirmado en la expresión lingüística, surgen implicaciones obligadas. Éstas son, como lo no-dicho, la condición central para que el receptor pueda producir lo que se quiere decir. Con ello los ‘vacíos’ del discurso representan el constitutivo central de la comunicación. La interacción dialógica necesita de tal aportación indeterminada para ponerse en movimiento, pues la acción de habla lograda se lleva a cabo como la reducción de estos elementos indeterminados del uso del lenguaje comunicativo. (...) así pues, la comprensión es ella misma un proceso productivo (1987: 101).

Idazleen zein hitzunon artean komunikazio inplizituaz baliatzea ohikoa delarik ere, Atxagaren lanetan esanguratsua gertatzen den komunikazio inplizituaren erabilpen zehatz batez mintzatu beharra dago. Bi hitzetan esateko, afektibitatea transmitzera zuzentzen den komunikazio inplizituaren erabilpenaz ari naiz edota, bestela esateko, afektibitatearen transmisio inplizituaz.

Usu onartu izan da Atxagaren testuei samurtasuna dariela (“Bernardo Atxaga construye el texto atendiendo a dos factores fundamentales: el irónico y el tierno” diosku Jon Kortazarrek (1990: 165); ikus, baita ere, *Obabakoak*-i buruz, 134. or.) eta aipatu izan da euren emozio mutua, pasiotik urruntzen diren sentsazio ezkuak, ostenduak:

Sus cuentos (...) están con frecuencia impregnados de tristeza, ternura, escepticismo, emoción, indulgencia..., toda una gama de sensaciones veladas que nos transfiere los acontecimientos (...) desprovistos ya de toda gravedad, libres de la fuerza antigua de la pasión (Martínez de Pisón 1989).

Intuizio hauei formulazio teorikoa ematera dator goian adierazitakoa. Atxagaren testuek helarazten diguten emozioa ‘belatua’ da, ostendua, hain zuzen inplizituki

adierazita dagoelako, eta ez esplizituki. Hainbat pasarte inguratzen duen afektibitatea ez dago, berez, testuak esandakoan, norik bere sentimendu eta sentsazioak jokoan jarritz hortik eratorritakoan baizik. Pasarteok hunkitu egiten gaituzte agerian –esplizituki– inolako sentimendu hunkigarririk agertzen ez dutela, testuok ez baitute emozio hori zuzenean komunikatzen, berau isilduz baizik. Adibide bat jarritz: *Obabakoak*-en jasotako «Hamaika hitz Villamedianako herriaren ohoretan eta bat gehiago» narrazioan Crisantosek narrazioaren protagonistari iratzargailu bat eros dezan gomendatzen dio “*compañía* haundia egiten duela”ko (145. or.). Bada hau esatea nahiko zaio idazleari haren bakardadearen zirrara erraieraraino sar dakigun, eta sartu, hitzok ‘esaten dutena’ren bidez baino harago hitzok inplikatzten dutenaren bidez (demagun: ‘zein bakarrik egon behar duen Crisantosek iratzargailuaren hots hutsa ‘*compañía*’ begitantzen bazaio’).

Afektibitatea transmititzeko bide honetatik abiatzean, idazlea sentimenduen adierazpen esplizitutik urruntzeaz batera sentimentalismoan erortzeko arriskutik ere urrundu da. Bestela esanda, Pott-eko garaietan bertan Atxagarengan (nahiz gainontzeko partaideengan)³⁹ erroak bota zituen sentimentalismoaren arbuioak berak eramane du idazlea bide horretara, sentimenduen adierazpen zuzenak isiltzera eta prezeski isiltze honen bidez (hitzen esaten dutenaren atzean isildurik geratutako inplikaturen bidez) sortaraztera emozioa.

Areago, Atxagarengan afektibitatea transmititzeko modu isil eta inplizitu honen aldeko joera indartuz joan delakoan nago. Indartze hau *Obabakoak*-en jatorrizko euskarazko bertsioa honen itzulpena baino gehiago berridazketa izan zen gaztelezarako bertsioarekin erkatuz hauteman dezakegu.

«Post tenebras spero lucem» narrazioaren bukaera, esate baterako, modu esanguratsuan aldatu zuen idazleak, afektibitatearen transmisioa are inplizituagoa eginez. Gogora dezagun Manuelek eskolan zuen kargua (gainontzeko ikasleen aurrean ohorez betetzen zuen kargua) galdu egin duela. Eskolara sartu eta maistrak zerrautsetan marrazturiko Asia eta Afrika hondatzeari ekingo dio, ondoren berriro osatzen ahalegintzeko, bederatziak iritsi arte. Orduan, “nigargureak eztarria kilikatzen ziola, mendirantz abiatu zen, etxera” (67. or.). Orain arte kontaturikoak inplizituki komunikatzen zuen amorru eta lotsaren sentimendua esplizitatu egiten du narrazioa ixten duen esaldi honek. Bada esplizitazio hau ezabaturik dago gaztelezarako bertsioan: “Pero oyó que daban las nueve en la ermita y, abandonando a los egipcios, salió corriendo hacia su casa, hacia la montaña” (104. or.). Gaztelezarako testuak esan, ez digu esaten morroi ttikia nola sentitzen zen, inplizituki iradokitzen baizik. Irakurleok isiltze honek eraturiko hutsunea bete egingo dugu bederatziak baino lehenago arineketan irtete horrek ernarazten dizkigun sentsazioen bidez, alegia, esandakoaren inplikaturak eratorriz eta norberaren mundu afektiboan txertatuz. Adibidearekin jarraituz, ‘bederatzieta gainontzeko umeak etorriko dira eskolara’ zein ‘bederatzieta Manuelek eskolatik alde egiten du korrika’ bezalako asuntzioak jokoan jarriko ditugu, afektibitatez blai egindako ondoko inplikaturetara, kasu, heltzeko: ‘Manuelek gainontzeko umeak heldu aurretik alde egiten du kargua galdu duela denon

(39) Ikus, adibidez, Joseba Sarrionandiak adierazitakoa *Ni ez naiz hemengoa* lanean (1985: 87).

aurrean onartu behar ez izateko' edota 'hain da handia kargua galtzeak dakarkion lotsa eta amorrua non korrika alde egiten duen umeez ikus dezaten baino lehen' edota 'hain da sakona bere etsipena non indarge sentitzen den umeei aurre egiteko eta etxean –basoan– ezkutatzea besterik ez zaion geratzen', etab. Honela, afektibitate irakurleon partehartzearen emaitza da azken buruan.⁴⁰ Ondorioz, eta partizipazioari esker, testua birsortu eta gure egiten dugu, gugana hurbiltzen, ko-kreatzaile izate honek aldi berean hurbiltzen gaituelarik idazlearengana.

Honek guztiak hasierako puntura garamatza, hots, indeterminazioak Atxagaren testuotan daukan berebiziko garrantzia azpimarratzera, hainbat esparrutan zabaltzen den indeterminazioa (Obabaren inguruan, *Zeru horiek*-eko pertsonaiaren inguruan, afektibitatearen transmisioaren inguruan, besteak beste) testuon harreraren motorra baita irakurleon partizipazioari ateak zabaltzen dizkion une beretik. Bestela esanda, gure partehartzeari dei egiten dioten hutsuneok eta indeterminazio-guneok testu-estrategiak dauzkagu hain zuzen horregatik. Izan, ez dira testu-estrategia bakarrak. Testuon eraikuntza eta testuon gure aktualizazioan funtsezko diren testu-estrategiak anitz dira, jarraian ikusiko dugunez.

3.2. Testu-estrategiak Atxagaren testuetan

3.2.1. *Kontzeptua argituz*

Goiago ere –irakurle inplizituaz aritzean– esan dugunez, irakurlea testuan inplikaturatuta dago, testuak bere gauzatzea taiutu eta bultzatzen baitu (gauzatzerik gabe testua ez delako ezer). Hots, testuak bere izatea eta funtsa irakurria denean jasotzen duenez, irakurleon partizipazio hori bultzatu eta bideratu behar du ezinbestean. Hauxe da testu-estrategia edo seinaleen egitekoa.

Testu-estrategiak, honela, irakurleon partehartzea aurretiaz prestatzen duten markak dira (“*marcas con que un texto ‘prepara’ el espacio lector*”, Antezana 1983: 118). Testuak bere gidaritza eskaintzen digu berau gauzatu dezagun, eta eskaini, hain zuzen testu-estrategien eskutik (horrexegatik ditugu, Iser-en hitzetan, “*la totalidad de la preorientación que un texto de ficción ofrece a sus posibles lectores*”, 1987: 64). Estrategiak, bestela esanda, testuaren gidak dira (“*directivas inherentes al texto*”, Gnutzmann 1994: 225), irakurlea gidatuko dutenak testua irakurtzerakoan: Iser-ek dioenez, “*como potencial de conducción, señalan previamente las vías de realización*” (1987: 141). Testu-estrategiatzat jo ohi dira testuaren izenburua, hasiera, iruzkinak, aipamenak, ironia, errepikapenak zein bestelako egitura sintaktikoak, eten-puntuak, multzo lexikalak, informazio-hutsuneak, etabar luze bat.

Gure partehartzea gidatu ez ezik, bultzatu ere egiten dute estrategiok. Zentzu honetan testuak eskaintzen dizkigun partehartzeko aukerak dira (“*ofertas del texto*”, Gnutzmann 1991: 15 eta 1994: 225) eta, zentzu zabalagoan, gure aktualizazioan eragina izango duten testuaren aspektu oro. Harago joanda, esan genezake aspektuok batzutan testuaren egiturari baino ez dagozkiola (testuaren estrategia edota egitura

(40) Atxagaren testuotan barreiaturiko hainbat metaforak ere sentimentalismoa saihestuz afektibitate sarrarazten du lerroartera irakurleok gure sentsazio eta emozioak jokoan jartzera bultzatzen (ik. Azkorbebeitia 1996: 123-124).

sintaktiko hutsak direla, nolabait esatearren) eta bestetan, ordea, eduki semantikoa daukatela.

3.2.2. «*Post tenebras spero lucem*»

Testu-estrategiatzat jo dezakegu, kasu, «*Post tenebras spero lucem*» narrazioko urratsen kontaketa. Narrazioan zehar maistrak emandako pausoen zenbaketarekin edota igotako nahiz jaitsitako eskilaren batuketarekin topo egingo dugu behin eta berriro. Eragiketa matematiko hauen agerpen etengabeak⁴¹ maistraren pertsonaia aktualizatzen lagunduko gaitu, baina baita testua bera gauzatzen ere, eragiketa hauen ardatzaren gainean izan baita eraikia narrazioa. Hartara, kontaketa hauek testuari hezurdura ematen dioten testu-estrategia sintaktiko legez uler ditzakegu. Argi erakusten digute testua oso era logikoan dagoela eraikita eta narrazioa puntu zehatz baterantz zuzentzen dela, narrazioaren gakoa gordetzen duen punturantz. Ohart gaitezen hasiera batean eta, gutxi gora behera, narrazioaren erdiraino batuketan emaitza txikia dela, hots, maistrak emandako pausoak kopuruz guti direla: berrehun eta berrogeita hamar pauso etxetik eskolarako bidea –eta alderantziz– egitean (“Etxetto gris eta txuritik eskolaraino ehun eta hogeitamar pauso zeuden aurrena, eta gero berrogei, eta hurrena berriz larogei, denetara berrehun eta berrogeitamar pauso”, 48. or.), mila eta bostehun pauso paseoa ematean bere urtebeterzean (“paseo bat eman zuen bere etxetto gris eta txurira itzuli aurretik, aurrena zazpirehun pauso eginez kanposanturaino, eta gero hirurehun ermitaraino, eta hurrena bostehun; denetara mila eta bostehun pauso eginez”, 55. or.), etab. Ordea, narrazioaren momentu zehatz baten handia da urratsen kopurua: hogeitasei mila pauso ematen ditu maistrak

Bazkaltzera sartu gabe, maistrak oinez segitu zuen, mendi aldera, eta zazpi mila pauso egin zituen segidan, erreka baten jaiolekuraino iritsi arte; eta gero beste bost mila Obabako herria menara hartzen zuen gailur bateraino; eta hurrena (...) lehengoak eta bi mila gehiago. Azkenean, jada hogeitasei mila pauso eginak zeuzkanean, nekatu eta gose sartu zen bere sukaldean (55. or.).

Aldaketa honek eragina izango du gure irakurketan, berari esker narrazioa aurreko ildotik bereizten den une berezi batera –narrazioaren une klamera– iritsi delako susmoa jabetuko baita gutaz. Are gehiago, estrategia sintaktiko hutsa baino harago eduki semantikodun testu-estrategia bat delakoan nago, estrategia honek seinalatzen digun une hori esanguratsua baita oso kontakizunaren mamiari begira. Kontakizun honek Atxagaren mundu ikuskeraz aritzean (3.1.2. azpiatalean) aipatu dugun ‘basoa/kultura’ oposaketaren oihartzunak dakartzkigu. Manuel –basoarekin lotzen dena–

(41) Ezaguna da Atxagak matematika gogoko duela (“Pero soy economista de formación y no sólo me han influido libros de literatura. Me gustan mucho las matemáticas, una asignatura con la que empecé en malas relaciones, pero que luego comprendí” in Turrau 1990: 66) eta baita, era berean, arau matematikoen erabilpena ere, Pereç, Queneau edota Calvinoren antzera J. M. Fajardori jarraituz (1994: 48). «*Post tenebras spero lucem*» narrazioko eragiketa haiez gain, *Zeru boriek*-en Margaritak gartzelan igarotako denboraren gainean egindako kalkulu matematikoak ere (47-50. or.) dira, ziurrenik, zaletasun horren emaitza eta baita, orobat, “ $A-B=X$ ” eragiketan datzan «Ipuin hau problema bat da» narrazioa ere (1994e).

eta maistra –kulturarekin– oposaketa horren islada dira. Kulturaren mundutik dato-
 rren maistra herrira heldu eta eguneroko bizitzan murgilduko da. Hasiera batean,
 espazio horretan –gizartearen, kulturaren espazioan– bizitzea onartuko du, horretara-
 rako beharrezko egingo zaiolarik bizimodu horren monotonia apur dezakeen edoze-
 rri eustea (inspektorearen bisitaren ilusioari edota tatuaiadun langilea ikusteak
 ematen dion pozari, adibidez). Egia esan, hau baino gehiago kulturaren mundua-
 rekin ere lotzen den bere ‘lagunik lagunena’ren gutunik jasotzeko itxaropena da
 maistraren bizitzaren euskarri. Bada, monotonia eta itxaropenaren artean bizi denean
 da bere urratsen kopurua txikia. Hasierako urratsok, labur esanda, argi seinalatzen
 digute maistra denbora guztian espazio estu horren barruan eta bere mugak
 zeharkatzeko ari dela ibiltzen, muga hauek ezarritako setioa onartuz (“setiatua bizi
 nauk hemen”, 42. or.). Baina bizimodu hau onartzeko indarrak ematen zizkion
 gauza bakarra (bere ‘lagunik lagunena’ren gutunik jasotzeko itxaropena) erori egiten
 denean (bere urtebetetzean soilik guraso eta anaiarreben postalea jasotzean), orduan-
 txe hogetasei mila pauso emango ditu. Pauso hauek, honela, espazio estu horretatik
 atera delako seinale dira, bere mugak zeharkatu eta urrun irten delako seinale:
 “mendi aldera”, basora.⁴² Mugen transgresio honek beste transgresio bat dakar bera-
 rekin.⁴³ Alegia, ordura arte espazio horren barruan bizi izan den neskatila txintxoaren
 “bihotz etsia errebelatu egin”go da (58. or.) eta basoarekin lotzen den Manuel
 bere etxean lo egitera gonbidatuko du. Honek bere bizitzaren norabidea aldatuko
 du, eta baita narrazioarena ere.

Begibistan dagoenez, urratsen kontaktaren testu-estrategia honek ‘kultura/ ba-
 soa’ oposaketa gauzatzen lagunduko gaitu. Era berean lagunduko gaitu beste testu-
 estrategia batek ere, ‘hizkuntzaren estratifikazio soziala’ dei dezakegunak A. J.
 Pérez-ek J. L. Borges-en prosa-lana aztertzerakoan darabilen terminoa gureganatuz
 (1986: 150-153). Lagunari edota bere egunkarian idaztean agertzen zaigun maistra-
 ren hizkera –herrikoen hizkeraren aldean hain ezberdina– testu-estrategiatzat jo
 dezakegu, testu-estrategiatzat hainbat hitz idaztean gaztelerazko testuan darabiltzan
 maiuskulak, orobat bere metafora erretorikoak (“Melanargia Russiae bat naiz. Kor-
 txo bati josita nago orratz batez, eta odolustuz nihoa piska banaka”, 45. or.) zein
 batez ere mitxeletak aipatzean erabiltzen dituen latinezko hitzak, ezen honek guz-
 tiak eragina baitu pertsonaia honen gainean egingo dugun aktualizazioan (bere
 burua nagusitasunez ikusten duen eta ‘kulto’tzat daukan persona bezala imajinatzer-
 a bideratuko gaitu, adibidez, pertsona erromantiko eta narzista bezala ikustera,
 etab.). Bidenabar esanda ere, pareko testu-estrategia geneukake Laura Sligoren isto-
 rioa kontatzen digun narratzaileak –eta Laurak berak ere– darabilen ingelesezko
 hitzez jositako hizkera eta baita, halaber, Villamedianako narrazioan pertsonaia ba-
 koitzaren ahotan jarritako erregistro ezberdina ere.

Narrazio honekin bukatzeko, gaztelerazko testuan agertzen zaigun xehetasun
 berri bat (ez baita jatorrizko bertsoan azaltzen) aipatu nahi genuke. Zenbaketen

(42) Gogoratu basoaren esanahiaz 3.1.2. azpiatalean esandakoa.

(43) Transgresioak eta mugen zeharkatzeak Atxagaren lanetan maiz agertzen zaizkigun *leitmotiv*-ak
 dira (trikuak ere “zeharkatu egiten du / belardiaren eta kamio berriaren arteko muga”, *Poemas &
 híbridos*, 8. or.), Iñaki Aldekoak ere azpimarratu duenez (1992: 71-72).

ostean “si la suma me sale bien” edota “si la cuenta no me sale mal” bezalako zehaztapenak erantsi ditu idazleak gaztelerazko testuan. Behin eta berriro agertzen zaizkigun zehaztapen hauek eragiketean aurrean adi egotera bultzatzen gaituzte. Eta honek badauka bere garrantzia, ezen estrategia honi esker ez zaigu oharkabean igaroko gaztelerazko bertsoan –euskarazkoan ez bezala– batuketa baten emaitzan tronpatu egin dela:

(...) dando primero ciento veinte pasos, y luego ochenta, y más tarde setenta y cinco, y a continuación veintidós; completando, si la suma no me sale mal, un total de doscientos cincuenta y siete pasos (97. or.).

Are gehiago, kontuan izanik prezeski maistraren egoerak okerrera egiten duenean dela emaitza okerra (hots, Manuel etxera lo egitera gonbidatzean egindako transgresioaren ondorioz izuak hartzen duenean: “Ya no era la mujer del Corazón Confuso; era la mujer del Corazón Asustado”, 96. or.), errakuntza berak ere testu-estrategia baten funtzioa beteko luke, pertsonaiaren barne egoeraz –edota bere aldaketaz– jabetzen eta berau gauzatzen lagun gaitzakeen aldetik eta neurrian.⁴⁴

3.2.3. Testu-estrategiak eurrez aurkituko ditugu Atxagaren testuetan; asko dira eta ezberdinak, narrazio nahiz elaberrien izenburu ezin esanguratsua goetatik hasi eta pertsonaien izeneta raino.⁴⁵ Hain esparru zabala besarkatu ezinean, oraingo honetan testu-estrategia baten esparrura mugatuko da gure azterketa: metaforarenera, hau da, metaforak testu-estrategia legez jaso duen erabilpena. Hortaz, ez gara erabilpen erretorikoa jasotzen duten metafozez ari (xedetzat apaingarritasuna duen erabilpenaz), kontakizunari –testuaren argumentuari– lotzen zaizkion metafozez baizik, horrexegatik gure irakurketa baldintzatzen duten testuaren seinale legez jokatzeko duten metafozez zehazki esateko. Metaforok hari bat osatzen dute testuaren oihalean eta hari honek testua albaintzeaz batera gure aktualizazioan gidatuko gaitu.

Beste lan baten erakusten genuenez (Azkorbebeitia 1996), metaforaren erabilpen honek berebiziko garrantzia du Atxagaren poetikaren bilakaeraz argia ematen duelako. Alegia, islatzen duelako Atxaga lehen garaiko experimentalismotik urrundu dela (hizkuntzaren tratamendu ironikotik jaiotako metafora abangoardisten bidea alde batera utziz) eta urrundu dela, gainera, logikotasunaren eta argitasunaren bidean barrena abiatzeko. Bilakaera honen fruituz, hain zuzen ere, metafora apaingarritasunari begirako baliapide erretoriko bezala erabili ordez, idazketa-lanabes bezala –testuari lotzen zaion estrategia bezala– erabiliko du, modu logiko baten.

(44) Frantsesez dagoen testuan ere huts egite berbera azaltzen da (“d’abord cent vingt pas, puis quatre-vingts, plus tard soixante-quinze, et enfin vingt-deux; ce qui fait en tout, si mon compte est bon, deux cent cinquante-sept pas”, 90. or.) eta baita, halaber, ingelesezkoan ere (“one hundred and twenty steps, then eighty, then seventy-five and finally twenty-two, making –if my sums are correct– a total of two hundred and fifty-seven steps”, 70. or.). Esanguratsua da, zentzu honetan, Atxagak gaztelerazko testua aukeratu izana *Obabakoak* beste erdaretara itzuli orduan (frantsesezko argitalpenean itzultzaileak gaztigitzen digunez ohar baten, “*Obabakoak* a fait l’objet en Espagne d’une double publication, l’une en basque (...), l’autre en espagnol (...). Le présent volume est une traduction du texte castillan, selon la volonté de Bernardo Atxaga qui en est, par ailleurs, l’auteur”, 409. or.).

(45) Gorago ere aipatutako Me J. Olaziregiren tesi-lanean (1996b) aurkitu ahako du irakurleak honelako estrategiei –eta, orobat, bestelakoei– buruzko azterketa sakona, *Obabakoak* eta *Bebi enuskaldun baten memoriak* testuei dagokienez.

Orduko hartan (1996: 125-127) *Obabakoak*-eko «Klaus Hanhn» narrazioan arrainaren metaforak estrategia gisa jokatzeko duen papera aztertu genuen –gaztelerazko bertsoan indarturik agertzen da paper hau, han erakutsi bezala– eta, baita ere, *Zeruak*-en zeruaren gaineko metaforak jokaturikoa (zeruari buruzko erreferentzia paisajistikoa baino harago emakumeaz hitz egiten digun eta, beraz, argumentuari lotzen zaion estrategia geneukakeena). Oraingo honetan *Zeru horiek*-en, *Bi anai*-n eta, azkenez, testu labur eta berriagoetan paper berbera jokatzeko duten metafoz arituko gara.

3.2.4. Zeru horiek

Zeru horiek-en ere elaberriaren ardatza da zeruaren metafora. Hemen ere zeruari buruzko aipamenek zeruari buruzko informazio deskriptibo hutsa baino gehiago argumentuaren ingurukoa ematen digute –horrexegatik metaforatzat har ditzakegu aipamenok– eta argudioarekiko lotura hauek hari bihurtzen zaizkigu testuan aurrera egiteko.

Testu honetan *Zeruak*-en baino hari gehiago zabaltzen ditu metafora honek, oraingoan ere zerua emakumearekin lotzen duen haria finkoa delarik ere. Zeruaren gaineko aipamenak usu agertzen zaizkigu, emakume gazte honek behin eta berriro so egiten baitio zeruari, eta honek, azken buruan, bere bizitzaren azken urteak gartzelan eman dituen pertsonaia hau ulertzen lagunduko gaitu. Aintzat hartzekoa da, hasteko, gartzelan zegoela ezin ikus zezakeela zerua bere osotasunean, zeruaren zati bat baino ezin zuela begietsi. Ulergarria da, hortaz, behin irtenda zeruak bere baitan sortarazten duen erakarpina.⁴⁶ Bere ikuspenak lasaitu egiten du, lagundu (ik. 52. or.), zeruaren itxuraren –batik bat kolorearen– eta andrearen barne egoeraren artean hari bat egongo bailitzan. Ez kasualitatez, “zerua urdintzen zihola ikusiz, gogo onez zegoen bere burua ere” (51. or.); Bartzelonan zegoelarik bere aldartea bestelakoa zenean, ostera, grisa zen zerua eta aurreko gaua puta bat bezala tratatu zuen gizonarekin grakaz zikindutako izaren artean eman izanak bere baitan ernarazi duen umiliazio sentimenduaren oihartzunez “zeruak maindre zikin bat ematen zuen” (32. or.).⁴⁷ Areago, Bartzelonatik urruntzeaz batera “zerua aldatuz zihoa”, ebaki urdinak agertuz (37. or.). Baina gau horren gogorapenak oraindik kolpatzen du emakumearen gogo eta honela zeruak ere gogoratuko du gaua: emakumeak gizonari egindako zaurien ondorioz maindreak zikindu dituen odolaren islada ager-

(46) Gauza bera gertatzen da geltokiaren deskribapenarekin. Emakumearen begien bidez ikusten dugu geltokia, hain zuzen gartzelan ez zeudelako liluratu duten gauzak direlarik deskribatzen zaizkigunak: koloreak eta mugimendua. Ia-ia zorabiatzeraino liluratzen dute tren geltokian sartu ahala: “Tren geltokiaren barruan sartu orduko, zorabio batek oreka galtzeko arriskuan jarri zuen (...). Begiratzen zuen lekura begiratzen zuela, han zerbait gertatzen zen, dirdirka hasten zen argi bat, edo erori egiten zen ume bat maleta-gurdiska batekiko estropozoa zela-eta, edo korri egiten zuen norbaitek burua ordutegiaren koadro elektronikorantz okerturik, eta halako mugimendurik ez zenean, berriz, bere begiek estropozo egiten zuten –umeak maleta-gurdiskarekin bezala–, batimenduaren zutabeko ispiluekin edo plastikoaren gorri edo hori bizi-biziarekin” (8-9. or.). Horrexegatik zehazten zaigu, nik uste, ordenadorearen pantaila “urdin koloreko pantaila” dela (10. or.) eta –gaztelerazkoan– bidaiariak zain dauden guneko aulkiak berde kolorekoak direla.

(47) Gema Lasarteren iritziz, “maindre zikinak *Zeru horiek*-en metafora bihurtzen dira”, pertsonaia sinesgaitz egiten duen gertakizun horren ondorioz narrazioari “tonu triste, grix, inpotente, zikin eta kiratsduna” dariolako zentzuan (1995: 15).

tuko du zeruak ere (“ebaki urdinen inguruetako lainoek itzal gorrixtak zeuzkaten, urarekin behin eta berriro garbitu nahi izandako odol mantxen modukoak”, 37. or.).

Goiago esan dugunez, zeruaren metaforak emakumearengana hurreratzen gaituen hari honekin batera bestelakoak ere eskaintzen dizkigu testuan barreneratzeko. Gogora dezagun hasieratik marmolezkoa den “sabai gris eta gogor bat” bezala deskribatzen zaigula (16. or.). Bada sabai honek beste sabai bat ekar diezaguke gogora: “Sixtinako sabaia” (126. or.). Bestela esanda, ‘zeruko ganga’ deitu ohi denaren gainean egindako aipamenek badute loturarik elaberrian oinarrizkoa den Sixtina Kaperaren gangaren motibuarekin, batetik biak direlako ‘sabaiak’ eta, bestetik, Kapera horren gangan Migel Anjelek Jainkoa eta Adan irudikatu zituelako, zeintzuk hain zuzen zeruan kokatzen baitira eta zeruarekin lotzen.

Hariaren muturreraino joanda Sixtina Kaperaren gangaren motibua oinarrizkotzat zergatik jotzen dugun ulertuko da: bertan marrazturiko irudiak –Margaritak Ireneri oparitutako koadroan azaltzen denak– emakume gazte honen bizipen garrantzitsuenetariko baten oihartzuna dakarkigu. “Bere bizitzan izandako lagunik lagunena” zen Larrea (44. or.) azkenekoz ikusi zuen egunean, euren arteko harremanari bukaera eman zioteneko hartan, abiatzerakoan Larreak eskua autoaren leihatilatik atera bazuen ere, “despedidaren urduritasunagatik agian, huts egin zuten, eta beraien eskuak ez ziren airean egokitu” (64. or.). Biarritzeko etxearen lorategian ez bezala (ik. 59. or.), oraingoan beraien behatzek ez zuten elkar ukitu; besoak elkarri luzaturik geratu ziren, baina elkarri ukitzeke, hain zuzen Jainkoa eta Adan bezalaxe Migel Anjelek marrazturiko irudian. Hari hauek guztiak ez dira kasualak, Atxagaren hitzok argiro agertzen dutenez:

Metafora batek egiten du pixkat adarrak eman (...). Nik erabakita neukan eskuena ze asko inporta zait eszena hori. Gero pentsatu nuen ‘ze ondo, bobedan dago, ondo lotzen zaidak’, zerua da ‘bóveda celeste’ esaten dena. Orduan Kapera Sixtinako bobeda erabiliko dut.⁴⁸

Laburbilduz, zerutik Kapera Sixtinara, Kapera Sixtinatik koadrora, koadrotik Larrearengana, Larrearengandik Irenerengana, metafora honen harien bidez zerutik emakumearenganaino goaz berriro ere. Eta emakumearenganaino goaz ere, azkenez, zerua emakumeak egiten duen bidaiarekin lotzen den aldetik, bai bidaia fisikoarekin, bai –nolabait deitzearren– barne bidaiarekin. Alegia, eta bidaiaren lehen zentzuaz den bezainbatean, emakumeak Bartzelonatik Bilbora egindako bidaiak zerutik –hegan– egindako bidaia baten antza hartzen du, ezen autobusa abioia bailitzan izan baita tratatua. Behin eta berriro adierazten zaigunez, abiadura itzelean doa (gaztelerazko bertsiotan zehazki aipatzen zaigu: “el autobús ya había alcanzado los ciento cuarenta o ciento cincuenta kilómetros por hora”, 82. or.; euskarazkoan, berriz, ez: “segituan hartu zuen bere abiada gorena”, 83. or.) eta joan, hegan eginez bailihoan (berriro ere gaztelerazko testuak era esplizituagoan agertzen du autobusa-abioia lotura: “El autobús se deslizaba transmitiendo una sensación de ingravidez, como si volara”, 85. or.; euskarazkoa, artean, iradokorragoa da: “Autobusa zinta baten gainetik bezala linburtzen zen”, 86. or.). ‘Zerua-bidaia’ haria hain da finkoa

(48) Autorearen komunikazio pertsonala.

non biek daukaten emakumearengan balio 'terapeutiko' berbera: biek lagundu egiten diote, lasaituz ("zeruari begiratu zion. (...) han azaltzen ziren zulo urdinak ttikiegiak ziren bere izpirituari (...) sarrera emateko. Halere, lagundu egiten zioten. Autobusaren motor urrumak bezalaxe", 52. or.).

Gatozen orain bidaiaren beste zentzura. Gure aburuz, zerua emakumearen barne bidaia legez planteatzen litekeen beraren gogoaren ihesarekin ere lotzen da, azken buruan –eta hasieratik esaten genuenera itzuliz– emakumearen barne egoerarekin. Inguruak itotzen duenean beraren begiradarentzat ihesleku da zerua, babesleku ere den bezalaxe, eta, hartara, zeruari behin eta berriro so egiteak Ireneren alde egiteko gogoaren ondorio –eta islada– dirateke. "Gauza negatiboez inguratutako bere izpiritu urduriari" lagundu egiten dio zeruaren ikuspenak (52. or.) hain zuzen ihesbide bat jartzen diolako begien aurrean. Are gehiago, irakurleoi hari hau oharkabean igaro ez dakigun, "berarentzat idatzia iruditzen zitzaion" Oteizaren liburuko ondoko pasartea eskaintzen zaigu, zeinak "ezin hobeki adierazten zuen bere aldartea" (52. or.):

Oso ume nintzela, Orio nire jaioterrian, aitonak hondartzara eramaten gintuen paseoa. Izugarrizko atrakzioa sentitzen nuen haren barnekaldean zeuden zulo haundi batzuekiko. Etzanda jarri eta gorde egiten nintzen haietako batean, eta hala, inguruko dena ezkatutzen zenarekin batera, nire gaineko zeruaren gune bakarrari begira gelditzen nintzen. Babes-babestua sentitzen nintzen. (...) Ume garaian hondarrezko zuloan izandako esperientzia ihes bidai batena zen, nire ezerez ttikitik zeruaren ezerez haundira, eta haraxe sartzen nintzen, aldegitagatik, salbazio nahiaz.

Gure emakumearengana itzuliz, zergatik aldegin nahia? –galde geniezaiokie geure buruari–, zeri egin ihes? Bi hitzetan esateko, errealitateari beldur diolako errealitatearengandik ihes egin nahiak kilimatzen dio gogo. Hauxe dugu, hain zuzen ere, pertsonaia honen (edota, zehazkiago esateko, bere izaera, aldartea eta barneegoeraren) muina elaberriaren hasieratik ia bukaeraraino eta, baita ere, kontakizunaren eraikuntzarako zutabea. Artean geltokian dagoela, inguruko errealitateak urduritzen du, pertsekutatua sentitzeak beldurtzen, eta jendearen begiradei iheska dabil (ik. 34. or.), "bere bihotz barruan / betirako kondenuatu bat dago"elako (orrialde berberean gogorarazten zaizkigun Joseba Sarrionandiaren hitzak erabiliz).

Baina ez da hau emakumea izutzen duen errealitate bakarra. Lehen orrialdeetan bertan (aitarekiko elkarrizketan) bere burua "traidore" legez definitzen duen andre honek (32. or.) bizitzari berari dio beldur, behin Bilbora iritsita hasi beharko duen bizitza berriari, lagunik ezaren ondoriozko bakardadeari,⁴⁹ egoera ekonomiko penagarriari (45. or.), horrenbeste non bere buruaz errukituko den inoiz: "Atzerrian dabilen gizon beltz baten egoeran nago –pentsatu zuen" (23. or.); berriro ere gaztele-

(49) "Zergatik zegoen bakar-bakarrik? Non zituen anai-arrebak? Eta lagunak? Bere lagun guztiak arbuaitzen al zuten damutu bezala jokatzegatik?" (29. or.); bakardadearen inguruko gogoetak pittin bat garaturik agertzen dira gazteleazko testuan: "¿Por qué no había ido nadie a esperarla? ¿Dónde estaban sus hermanos? ¿Y los amigos? Sabía que muchos de ellos la despreciarían por desentenderse de la organización y actuar como una arrepentida, pero le resultaba duro aceptar que aquella actitud fuera la de todos, la de todos sus amigos sin excepción" (27. or.).

razko testua esplizituagoa da: “«Estoy colgada», pensó (...). Nadie la había esperado en la puerta de la cárcel. Nadie la esperaba en Bilbao. Como hubieran dicho Antonia o Margarita, tenía pocos boletos. Los mismos que un turista pobre en un país extraño” (22. or.).

Kontakizuna bera egoera eta sentimendu hauen gainean eraiki da. Ez bekigu ahantz polizia gazteak egiten duen Irene zuritzeko/seduzitzeko saiakera, ezta ere saiakera horretan poliziak prezeski egoera eta sentimendu horiek darabiltzala argudio legez, azkenean “tristeza bada ere, [errealitatea] onartu beharra daukazu” gomentatzeko (93. or.). Haatik, Ireneri zail egiten zaio errealitate hori onartzea eta errealitate horri aurre egitea. Horrexegatik ematen du bidaia ihes-ametsetan, dela Pampara, dela hondartza ondoko mojen etxera. Eta horrexegatik ere –gorago esanda-koari berriro eutsiz– so egiten dio behin eta berriro zeruari, zeruari begira bederen bere gogoak alde egiten duelako, hain zuzen emakumeak gogoratutako poemak –ez kasualitatez Atxagarena berarena den poemak–⁵⁰ dioen legez (99. or.):

Jarri zinen zeruari begira, eta esan zenidan:
 hegorik banu, ni ere saiatuko nintzateke
 lur berrien bila, jasoko nuke nire kanpamendua
 bandera beilegiz seinalaturiko kostan;
 hobeto egin dezan denborak bere lana, ahantz nadin
 betirako hiri honen murraila eta jendeaz.

Bidaia (bai bidaia fisikoa, bai gogoarena) zerutik egindako bidaia izan dela aintzat hartu dugularik aise ulertuko dugu bukaerak autobusetik espaloirako jaitisiera “errealitatera egindako jaitisiera” bezala definitzea. Errealitatera egindako jaitisiera da, gainera, bidaiaren zentzu biei dagokienez: batetik, Bartzelonatik ia hegan eginez etorri delarik autobusa, heltzea zerutik Bilbora –Bilboren errealitatera– jaitisiera da; bestetik, bidaiari zehar bere gogoa errealitatearengandik iheska ibili delarik (horregatik onartu du, ia-ia, mojek egin dioten euren etxera joateko gonbidapena), Bilbora heldu eta ihesa ezinezkoa dela erabakitzea, errealitateari aurre egitea, errealitatera jaitisiera da, baita ere. Azken unera arte bere gogoa ihes-ametsetan hegan ibili ostean (gogoratu justu autobusetik jaitisi baino lehenxeago mojen gonbitea onartzekotan dagoela: “une hartan, onartzearen aldekoa zen. Egin zezakeen proba bat, bakarrik bi astez edo, gauzak nola zeuden ikusi arte”, 138. or.), oraintxe, atetik espaloira –errealitatera– jaitisearekin batera, ihesaren ezinezkotasunaz jabetuko da⁵¹ eta ezetza emango dio gonbiteari:

Ez, ez zuen onartuko inbitazioa, ez zen mutil eta neska eriak zaintzera joango modu horretan babesean eta mundutik aparte bezala egoteko. Gainera, posible al zen bada ihes egitea? Ez, ez zen posible. Airea bera bezala, munduaren sustantzia ankerrenak zirrikitu guztietatik sartzen ziren, edonora, baita gela estankoetan gordetako bizitzetara ere (139. or.).

(50) Ik. *Poemas & híbridos*, 12. or.

(51) Alegia, orain onartu egingo du orain arte susmatu izan duen ezinezkotasuna (zehazki, gorago jasotako Atxagaren poema eskaintzerakoan: “*Banu, nintzateke, nuke*, aditzaren joskera hipotetikoak. Gertatu ezin zenari hizkuntzak jartzen zion makilaia”, 99. or.).

Honela emakumea Bilboko kaleetan barrena abiatuko da, errealitatean barrena, eta azken bidaiari burutuko du, “Kanpotik Barrura zihoana” (140), haurtzaroko gu-
neen mintzoa dakarkiona. Orduan ere, elaberriaren bukaeran bertan, zerua lagun
izango du: “gelditu eta zeruari begiratu zion. Ez zegoen erabat ilun” (140. or.). Eta
oraingoa ere, zeruari buruzko aurreko aipamenetan bezalaxe, zeruaz haragoko infor-
mazioa komunikatu digu idazleak (horrexegatik jo ditzakegu aipamenok metafo-
ratzat), aldi berean gure aktualizazioa gidatuz (testu-estrategiaz hitz egin dezakegu
ondorioz), dela esperantza izpi batez tindaturiko bukaera baterantz, dela beste nora-
bide baterantz.

Azterketak agertu duenez, zeruaren metaforak zabalduetako hariak testua hasiera-
tik bukaeraraino bilbatzen dute. Hona heldurik baieztatu daiteke, hortaz, testua tek-
nika oso landu eta logikoaz izan dela eraikia testu-estrategia legez erabili den
metafora hau zutabetzat erabiliz. Honengatik guztiarengatik (eta hainbat arrazoi
gehiagorengatik ere) zail egiten zaigu onartzen elaberri honek “trama plausible y
pueril” bat daukalako Ramón Irigoyen-en iritzia (1996).52

3.2.5. Bi anai

Bernardo Atxagaren testuen eraikuntza logikotasun horretan eta estrategia narra-
tibo tinkoen erabilpenean oinarritzen da beraren idazketaren bereizgarri bihurtuz.
Bere ia-ia hasierako lanek (*Bi anai*-k, kasu) agertzen duten joera hau, gainera, area-
gotuz joan da urteotan zehar. *Obabakoak*-en eta *Zeru Horiek*-en ikusi dugunaren
antzeria, Bi anai-ren erdal bertsioan ere indarturik agertzen zaizkigu jatorrizko
bertsioaren hainbat testu-estrategia, batetik bestera igarotako urteen –alegia, idaz-
learen poetikan emandako bilakaeraren– ondorioz. *Dos hermanos*-en epilogoan Atxaga
bera ere mintzo da jauzi horretaz: “Bastaron un par de consejos y la invitación a
publicarlo para que me pusiera a escribirlo de nuevo (...). En términos vagamente
aritméticos, yo diría que *Dos hermanos* es igual a *Bi anai* más-menos once años de la
vida de su autor” (157. or.).

Testu hauen estrategia ugarien artean aurreikuspen-estrategiak aipa genitzake
hasteko.⁵³ Narrazioaren hasieran entzuten ditugun zakurren uhuriak, elizako
kanpaiaren hotsak eta, orobat, apaiza legez gauzatuko dugun “beltzez jantzitako
gizon”aren presentziak heriotzaren hurbiltasuna aurreiritzera garamatza irakur-
leok. Señale hauen eta heriotzaren artean ezarri dugun lotura, testuan aurrera be-
rretsiko duguna, esplizituagoa da gatzelerazko testuan (“Comprendí que los aullidos

(52) Onartezina zaigu, halaber, Atxagak zenbait metafora erabiltzean eta erabiltzeagatik “pueril
visión de la realidad” agertzen duelako baieztapena eta are onartezinago baieztapen honi eusteko
Irigoyenek darabilen argudioa bera: “El mayor problema que encuentra aquí el lector es aceptar la
pueril visión de la realidad que exhibe a menudo el autor desde el comienzo mismo de la novela. He
aquí unas frases: ‘La puerta sintió su cercanía y tuvo una especie de temblor’ (segundo párrafo de la
novela, página 7). Como es obvio, las puertas sólo pueden sentir y temblar en un cuento como
Blancanieves y los siete enanitos” (1996). Diodan, onartezin zaizkidan iritzien zerrendarekin ez luzatze-
arren, pertsonaiaren ingeleza mailaz zein “frases muy ingenuas”ak direla-eta aipatu kritikariak dioena-
rekin ez nagoela batera ados.

(53) D. Shaw-ek ere, Borges-en narrazioen gaineko bere azterketan, estrategia narratibotzat jotzen
ditu aurreikuspen-teknikak (1990: 152-154).

de los perros anunciaban una muerte”, “El día terminaba. Y la vida de alguien que vivía en la casa de las ventanas también terminaba” eta, beltzez jantzitako gizona ikustean, “es una de las señales de la muerte”, 16 eta 17. orrialdeetan). Aurreikuspen hauetaz gain, hasieratik narrazioaren bukaera gauzatzen lagunduko gaituzten igarpenak ere azaltzen zaizkigu, txoriaren ahotan (“Paulo bera ere ikusi nuen bere anaia-rekin, paseoa karretera bakarti batetik”, 24. or., “Paulo eta Daniel ikusi nituen eskutik hartuta eta karreteran oinez” nora eta “trena ikustera”, 30-31. or.) zein katagorriean (“ze pena gerora etorri zena”, 30. or., “orduan ez geneukan orain daukagun penarik”, 31. or., “inor ez zen bere adarretik mugitu, zergatik ordurako pena piska bat baitzeukaten denek, ez oraingo pena, baina bai pena piska bat”, 38. or.).

Harago joanda, katagorriak hilik agertzeak edota sugeak txoria akabatzeak ere gure aktualizazioa baldintzatzen du Danieli eta Paulori zerbait gertatu edo gertatuko zaielako susmoa gure baitan ernaraztean, eta hori testuak inplizituki ezarritako animalien eta pertsonaien arteko erlazio metaforikoari esker. Animalioek, honela, pertsonaien metafora geneuzkake,⁵⁴ sugeak txoria hiltzeak –adibidez– txoriaren bukaeraz haragoko informazioa transmititzen digun une beretik (Carmenen Pauloren gaineko garaipenaz, esaterako). Aldi berean, gainera, erlazio metaforiko hauek gidatu egiten gaituzte testua aktualizatzerakoan. Hortaz, testu-estrategia legez jokatzeko duten metaforen –edota erlazio metaforikoen– aitzinean gaude berriro ere.

Are gehiago esanda, honako hau testuaren zutabe nagusia da, gure iritziz: idazleak animalien eta pertsonaien artean ezarri dituen hariak –hari zinez finkoek– kontakizuna bilbatzen dute hasieratik bukaeraraino. Honela, txoria Paulorekin –zein alderantziz– lotzen duen hariak, katagorriak Danielekin lotzen dituenak, sugea eta Carmen elkarrekin lotzen dituenak eta, azkenez, antzara eta bi anaien artekoak bikote bakoitzean bateratasun bat albaintzen du, bai gertaeren mailan, bai pertsonaien nolakotasunarenean (izaeran, jarreran, ikuspegian, oharmenetan, asmoetan, etab.). Esan nahi da, katagorriak, adibidez, jostalari izateak definitzen ditu (ik. 35-36. or.), hain zuzen Daniel bezalaxe, eta Carmen nahiz Teresaz daukaten oharmena prezeski Danielek daukana da (Carmen barre itsusia daukan neska bezala –eta horrela baino ez– hautematen dute eta Teresa, ostera, barre gozoa daukana bezala, ik. 39-40. or.). Txoriak, aldiz, oharmen sakonagoa dauka, argi goa baita –Paulo bezala–, ⁵⁵ aise konturatzen delarik Carmenen hizketa “propio lasaia” dela (58. or.) eta “abots itsusiko hori zorrotza da” la (61. or.). Txoriazentzat, gainera, Carmenen abotsa itsusia da ezen “txistu egiten zuen batzutan” (58. or.), alegia, sugeak legez. Txoriak hauteman duen sugearen eta Carmenen arteko parekotasuna iradokizunetik adierazpen zuzenera igaro da testua gazteleraz jartzean: “Esta chica es una serpiente –pensé” (75. or.).

Egiaz, sugearen eta Carmenen izaerak ere zeharo bat datoz (biak dira zuhur,

(54) L. D. Izpizua ere iritzi bera agertzen du (1985: 4), animalia bakoitza narratzaile izateak eta bakoitzak berarekin lotzen den istorioaren zatia kontatzeak “nobelaren batasuna hautsi egiten” duela bukatzeko. Nik neuk, ordea, ez dut hau akats bezala jotzen, lorpentzat baizik, honi esker narrazioan erazten diren hutsuneek (*gap* direlakoek) irakurleon partizipazioa bultzatzen baitute.

(55) Gaztelerazko testuan txoria eta Pauloren arteko lotura hori (eta baita enparatuak ere) are finkoagoa da, ondokoa bezalako esplizitazioei esker: “Paulo habló como si también él fuera un pájaro” (22. or.).

maltzur eta gaiztoak);⁵⁶ bat datoz iritzietan (“Hori ez diat sekula barkatuko, Paulo” dio Carmenek eta sugeak, jarraian, “Akort naiz eritzi horrekin, etorri zitzaidan gogora”, 74. or.) eta bat asmoetan ere (“Guztiak pagatuko dizkiak, Paulo –erran zuen orduan neskak. Gero bertze kontsiderazino bat egin zuen, alegia bere desiorik tinkoena Paulori min egitea zela. Eta niri ere desio berbera sortu zitzaidan, min egin behar niola mutil hari”, 75. or.). Sugeak Paulo “begizuloduna” bezala dakusa eta Daniel “buru haundia” bezala (90-91. or.) –erdeinuz, beraz–, Carmenen begietatik ikusiko bailuen. Batak dioskuna bestearen gaineko informazioa da, azken buruan (sugeak jaia gorrotatzeak Carmenen beraren jaiaren gaineko sentimendu berbera dakarkigu gogora; Danielek eratzunen jokoan huts egin eta jendeak burla egiten dionean, “ni bozkarioz nengoen” dio sugeak, 102. orrialdean, eta honek Carmeni dagokionez sentimendu berbera aktualizatzeraz garamatza, etab.).⁵⁷ Espero genezakeenez, oraingoan ere indarturik eta era esplizituagoan agertzen du lotura hau gaztelazko bertsiok: iritzien zein izaeren arteko adostasuna gehiagotan azaltzen da (mendekuaren alde agertzean, kasu, 98. or., edota hizkera faltsua goraiatzean, 125. or.), eta konexioa zuzenean aipatzen (sugeak “cuando hay que matar, se mata” pentsatzean eta jarraian “No voy a matarle” Carmenek, “Dió la impresión de que había oído mi comentario. Quizás fuera así, quizás ambos estuviéramos conectados por la voz”,⁵⁸ 103. or.).

Urrunago joanda, lotura hauek kontakizunean aurrera gidatuko gaituzten seinaleak bihurtzen dira, gertaeren mailan ere suertatuko den bateratasunaz erne egotera bultzatzen baikaituzte. Bestela esanda, katagorriak hilik agertzean (hain zuzen Daniel zoro baten antzera dabilenean Teresaren atzetik bere anaiari berari jaramonik egiteke) irakurleak erraz sumatuko du Danieli ere laster baten zerbait negatiboa gertatuko zaiola. Era berean txoria iturri ondoan distirak itsutu eta “sugeak galduko nau orain” igartzeak (87. or.) –jarraian bete egiten da igarpena– Pauloren istorioa ere norabide horretan gauzatzera garamatza, jakin badakigulako sugeak txoriari min egite honek berarekin dakarrela Carmenek Paulori min egitea. Eta badakigu, orobat, antzarak sugea akabatzeak sugearen bukaera baino harago bi anaien istorioarena seinalatzen digula: Carmenengandik eta Daniel lotuta edukitzera behartu zituen gizartearengandik ihes egingo dute, heriotzaren bidez –zentzurik estuenean– edo metamorfosiaren bidez –zentzurik fantastikoenan–.

Egon badago, azkenez, lotura hauek guztiak eratzen duten bilbea are bilbatuago egiten duen beste hari bat, Iñaki Aldekoak agertu zuenez (1992: 31): animalien (beraz, pertsonaien, esan genezake) eta urtaroen artekoa. Bere hitzak gure artera ekarriz,

(56) Carmen ‘gaiztoagoa’ da gaztelazko bertsiok. Gogoan izan, esate baterako, bertsiok honetan berak hil egiten duela Paulo eta Danielen aita, era anker bezain zuhurrean (ik. 101-102. or.).

(57) J. M. Agirrek animaliei onartzen dien esangurak ere bat egiten du –eta aberastu ere– aipatu loturekin: “Txoriak idealismoa eta hauskortasuna suposatzen dau; antzarak heldutasuna, erabagia, urteera edo liberazioa; katagorriak umetasuna eta dependetzia; sugeak arrotzasuna, maltzurkeria eta bortxa” (1986: 29).

(58) Nik neuk mintzoaz ari dela uste dut, eta ez abotsaz (ohartu sugeak pentsatu egin duela hori, ez esan). Hortaz, lotura sakona den zerbaitek ezartzen du, pertsonaien barruan dagoena, eta ez azalekoagoa litzatekeen entzumenak.

Txoriak udaberrian egingo ditu habiak eta udaberrian hasiko da kantatzen, sugearen sasoiaren udarako bere sargoriekin iritsiko da, kattagorriak udazkenean ikusiko ditugu pinu artean kulunkari, eta, bukatzeko, paseko hegaztien artean antzarra iritsiko da neguko hotzak iragarritz. Sugeak txoria kraskatzen duenean, txoriari bere kantua isiltzeko tenorea iritsi zaion seinale, beste horrenbeste kattagorriari eta sugeari dagokienean: neguak desagertu araziko ditu. Bi anai errelato luzea urtaroen gain eraikitako mundua da. Lau urtaroen zedarrpean eraikitako mundua laua da, zirkularra (1992: 31).

Oro har azalpen honekin ados bagaude ere, zehaztapenen bat egin nahi genuke, Bi anai-n azalpen honetan agertzen den lau urtaroen eta animalia bakoitzaren lotura borobil hori –ziklotasun perfektu hori– gertatzen ez delakoan baikaude. Bi anai-n kattagorriak ez dira udazkenean agertzen, udaberrian baizik, eta ez ditu neguak hiltzen, udak –beroak– baizik (“Udara asko gaiztotu zen eta Danielekin hainbeste jostatutako kattagorriak hilik azaldu ziren ganbaran”, 77. or.); hots, eta jauzi bat egitea bada ere, azken buruan kattagorrien heriotza sugeari legoke loturik, uda sugearen aroa baita (sugearen esanetan, “Iguzkiak berotasuna ematen zion nire odolari, eta indarrez betetzen ninduan, eta ausardiaz”, 89. or.). Hortaz, esan genezake elaberri honetan bai txoria eta bai kattagorriak ere udaberriari lotzen zaizkiola, artean sugeari udari datxekiolarik, eta honela, udak udaberriari amaiera dakarkion bezala, sugeari –Carmenek– bien amaiera dakarrela: txoriarena eta kattagorriena (Paulo eta Danielena, bestela esanda). Azkenik, festak bukatu eta antzara agertu arte zenbat denbora igarotzen den zehazten ez zaigula (badakigu, dena den, eguzkiak bere indarra galdu duela), udazkena izan daiteke ala negua antzararekin lotzen den urtaroa eta udarekin –sugeari– akabatzen duena.

Nolanahi ere, animalia ezberdin bakoitzari urtaro ezberdin bat ote dagokion eta horrela elaberria benetan lau urtaroen gainean eraikita ote dagoen –ikusitako dugu halako egitura perfektua ez dela gertatzen– baino garrantzitsuagoa begitantzen zaigu animalien eta urtaroen artean bai animalien bai pertsonaien inguruko gertaerekin zuzenki erlazionatzen den lotura esanguratsu bat egon badagoela. Bestalde, zeharo interesgarri eta zuzen deritzogu Aldekoak antzarari onartutako ziklotasun balioari, ezen “antzarrak bere hegadarekin heriotza eta bizitza iragartzen bait dizkigu: negua iragarritz ziklo bat ixten du, eta, udaberria iragarritz, ziklo bat zabaltzen” (1992: 31). Antzara azaldu eta sugeari/uda akabatu ostean, bi anaiak ere trenaren azpian hilko dira, berriro bizitzen hasteko.

3.2.6. *Hasierako testuetatik testu berriagoetara*

Ezbaian jar ezina da, honez gero, Bi anai testuaren oihala ezin bilbatuago dagoela goian azaldutako erlazio metaforiko haiek guztiek zabalduetako harien bidez eta ezin da zalantzan jarri, halaber, hariok gidatu egiten gaituztela testu hau irakurtzerakoan. Atxagak Bi anai-rekin erakutsi zuen testuak ahalik eta gehien bilbatzeko joera hau (eta bilbatu, ikusi dugunez, testu-estrategia legez jokatzeko duten metaforen eskutik sarritan) ordutik gaurdainoko beraren produkzioaren bereizgarri bilakatu da. Joera honen emaitza dira, adibidez, alfabetoaren zutabetzat hartuz eraikitako testuak –benetan ugariak–59 nahiz letrek osatutako hezurduraz baliatzen diren pasarteak.

(59) Besteak beste, «Abecedarium haur-literaturari buruz» (1986), «Abecedario para Blas de Otero» (1989), «Abecedario para la decimoséptima exposición de Mariano Arsuaga» (1991), «Alfabeto

Ohartu, esaterako, *Gizona bere bakardadean*-en paisaia itxia (hotela, iturria, igerilekua, etab.) zortzi elementuk osatzen dutela eta honek narrazioari begira bilbe bezala jokatzeko duela edota, Atxagaren hitzetan esateko, alfabeto bezala (“es como tener un alfabeto. Tú vas de la piscina a la chabola del pan y de ahí a la charca donde descansa el hombre y de ahí al hotel, y es un alfabeto que te sirve para la narración”, in Fajardo 1994: 48).

Alfabetoaren egiturak eta letren hurrenkerari zor zaion ordenak, honela, lagundu egiten dio gure idazleari kontakizuna zein gai baten inguruko hausnarketak era logiko eta argian aurkezten (“Creo que los alfabetos son más que una pura serie de letras: (...) se trata de un buen sistema para cualquier exposición”, Atxaga 1993c: 76), ondorioz eta aldi berean irakurleok ere laguntzen gaituela. Bi norabidetan funtzionatzen duen testu-estrategia da, beraz: bai irakurketari begira, baina baita idazketari begira ere.

Harago joanda, sarritan testu-estrategia hau funtzio berbera jaso duen metafora batekin konbinatu du idazleak. Halaxe gertatzen da «Alfabeto sobre la literatura vasca» (1993) lanean, non testua egituratzen duen alfabetoak ibaiaren metafora daukan zutabe. Testu-estrategia ‘bikoitz’ honen eskutik testua ibai bihurtzen da, “un río por el que todos navegaremos a lo largo de las páginas siguientes” (76. or.). Testua –eta berarekin gu, irakurleok– “Aviso para navegantes”etik abiatzen da “Barco”ren laguntzaz “Corriente”an barreneartzeko, “río abajo en busca de los primeros textos de la literatura” (78. or.). Ibaian behera –testuan aurrera– *contrapas*-ekin egingo dugu topo eta *Gero*-rekin geroago, hain zuzen G-ren forma daukan hondartzara heltzean (80. or.), azkenean “Naufragio”an bukatzeko.

Zalantza barik, ibaiaren metaforak gaiaren aurkezpena –gure irakurketa ere, ondorioz– gidatzen du eta gauza bera esan daiteke usoaren metaforaz «El laberinto vasco. De Euzkadi a Euskadi» (1996) testuan. Gogora dezagun umetan eskolako mahai-kideak “Nik bizia emango nitek Euzkadiren alde” esan zuenean, idazle oraindik umea zeharo inpresionatuz, uso erdi orlegi erdi marroi bat agertu zela basotik euren gainetik igaroz “como queriendo rubricar la afirmación” (38. or.). Eta gogoratu ere narratzaileak berak, “temeroso de que mi compañero se diera cuenta de mi ignorancia”, gauza bera errepikatzean berriro agertuko dela usoa (38. or.). Aurreantzean usoen agerpena ez zaio inongo irakurleri hegaztien aipamen hutsa begitanduko. Usoen agerpenaren eskutik umetan entzundako ideia horren inguruko hausnarketan berri emango zaigu, usoen iragaiteak ordutik honainoko denboraren iragaitearen eta berarekin batera gertatu den egoeraren eta iritzien aldaketaren seinale gisa –testu-seinale edo estrategia gisa– jokatzu: “pasaron más palomas verde y marrón por encima de nuestras cabezas, y (...) nuestra idea de Euzkadi fue amplián-

francés sobre una canción de mar» (1992), «Alfabeto francés en honor a J. L. Borges» (1993), «Alfabeto sobre fantasmas en el que sólo la M habla de milagros» (1993), «Alfabeto sobre la literatura vasca» (1993), «Cuento sorprendente en forma de alfabeto» (1993), «Alfabeto sobre una canción de mar» (1994), «Du A d’*avertissement* au Z de zoo» (1994), «Mendiari buruzko alfabeto berria / Nuevo alfabeto sobre la montaña» (1994), «Sobre el tiempo» (1995), «Valverde: el futbolista fotógrafo» (1995), «Alfabeto sobre la cultura vasca» (1995), *Mendian gora* (1996).

dose” (39. or.), “pasaron más palomas sobre nuestras cabezas, y de pronto una tarde llegaron cientos de guardias civiles” (40. or.), “fueron pasando las palomas sobre nuestras cabezas, y la dialéctica entre Imposible y Represión comenzó a ser preocupante” (42. or.).

Estrategia honek testuari batasun bat ematearekin batera eta bere egitura euskarritzearekin batera gure aktualizazioa baldintzatu du, usoak –batik bat zuriak– dauzkan konnotazioen bidez gure baitan bukaerako mezuzak igurikimen bat ernaraztean (itxaropenezkoa, uso zuria ere agertuko delakoan dagoenarentzat edo desesperantzakoa, orain arte agertutako usoen koloreari erreparatu eta zuria falta dela ohartu denarentzat). Testuaren amaiera igurikimen honekiko jolasean datza hain zuzen ere: “Es tiempo de palomas. Si me dejara arrastrar por el reflejo retórico pondría punto final diciendo que llegarán muchas palomas, palomas de todos los colores, pero que la blanca, ésa que tantos esperan, no llegará. Sin embargo (...)” (42. or.).

4. Esandakoak bilduz, azken gogoetak

Atxagaren testuetan zehar egindako indeterminazio-guneen eta bestelako testu-estrategien gaineko azterketa honek hasieran plazaratu dugun euren garrantziari buruzko aierua indartzen du, gure ustez. Hona heldurik, ugari bezain esanguratsu diren testu-estrategiak –indeterminazioa barne– Atxagaren testuetan funtsezkoak direla baieztatu daiteke eta funtsezkoak, are gehiago, literatur fenomenoaren bi ardatzei dagokienez (bai harrerari dagokienez, bai idazketari eta bere euskarri diren planteamenduei dagokienez), argia ematen baitute batzuek zein besteak.

Azterketak agerian utzi duenez, irakurlearen parte hartzea ametitu ez ezik, bultzatu ere egiten duten testuak opatu dizkigu Atxagak (zehazki esateko, Bi anai-tik aurrera eta gero eta joera indartuago bat erakutsiz) honela euren harrera bera faboratuz, testuok eragindako irakurlearen birsorketa horixe baita esperientzia estetikoa funtsa. Testuok, hasteko, ko-kreatzaile izateko gonbitea zuzentzen digute indeterminazioaren eskutik. Obaba espazioa, *Zeru horiek*-eko pertsonaia eta afektibitatearen transmisioa–besteren artean– inguratzen dituen indeterminazioak derrigorrezko egiten du gure partizipazio aktiboa, informazio-hutsuneok bete egin behar baititugu. Bete, gainera, nork bere esperientzia-horizontearen zolan beteko ditu, horrela testua bere eginez eta testua berarengana hurbilduz. Harago joanda, eta kontuan hartuz irakurleak jokoan jartzen dituen bizitza-esperientziak (zehazkiago hitz eginda, bizi-horizontetik eratorritako informazioa) testuak bere zati determinatuetan azaleratutakoekin nahasiz eta uztartuz doazela irakurketan aurrera, irakurlea bera ere testura hurbiltzen da edota, azken finean, testuaren artean dagoen idazlearengana. Esperientzia-ezagurzen bidezko elkar-topatze –potenzial– honek harrerari mesede egiten dio eta, halaber, testuari balio unibertsala eransten.

Ohart gaitezke honek guztiak aldi berean Atxagaren poetikaz –bai eta honek jasan duen bilakaeraz ere– argia ematen digula, irakurlearekiko kontaktu hau testuok Atxagaren bizi-horizontearen zolan izan direlako idatziak izan baita posible. Bestela esanda, bizi-horizonteari bizkarra emanda edota, bederen, horizonte literarioari lehentasuna emanaz idatziak diruditen *Ziutateaz* eta *Etiopia* bezalako testuen

ostean Atxagak bere bizi-horizontea berreskuratuko du (gogoratu “bidaia joan eta etorrikoa” izan dela) eta abarotzat hartuko testuak idazten jartzerakoan. Ondorioz, testuok –euren parte determinatuek– horizonte horren oihartzunak helaraziko dizkigute eta hain zuzen euren bidez irakurleokiko (gure esperientzia eta bizi-horizontearekiko) kontaktuari bide emango zaio.

Honengatik guztiarengatik Atxagak testu hauekin irakurlearenganako urrats bat eman duela esan liteke. Irakurleago zabalago baten esperientziari (eta ez soilik, hasierako lanetan bezala, literaturan jantzia den irakurleagoarenari) dei egiten dioten testuak jarri dizkigu eskuartean, testu irekiak, indeterminazioari esker. Irekitasunak gure partehartzeari ateak zabaltzen dizkion bezala testuon argitasunak ere gure partehartzea errazten du. Testu-estrategiak zutabetzat hartuz, Atxagak era logiko eta argian eraiki ditu testuok, honela irakurketarako berebiziko laguntza eta gidaritza eskainiz. Azterketan zehar ikusi dugunez, jori eta erabakiorrak dira testu-estrategiok (gogoratu, esaterako, «Post tenebras spero lucem» narrazioko urratsen kontaketa eta hizkeraren estratifikazio soziala, bestelako narrazioetan ere agertzen dena). Hauen artean azpimarragarriak dira (eta Atxagaren testuetan gero eta nabarmenagoak) paper berbera jokatzten duten metaforak, hala nola arrainaren metafora «Klaus Hanhn» narrazioan, zeruarena *Zeruak*-en eta, askoz garatuago, *Zeru horiek*-en, animaliena *Bi anai*-n, ibaiarena «Alfabeto sobre la literatura vasca» lanean, usoarena «El laberinto vasco. De Euzkadi a Euskadi» testuan, etab. Metafora hauek testuaren egitura bilbatzen duten eta, aldi berean, gure aktualizazioa gidatzen duten hariak zabaltzen dituzte testuaren oihalean.

Hemen testuaren eraikuntzaren –eta, baita ere, gure harreraren– oinarrian dauden testu-estrategiei idazleak emandako garrantzia urteekin areagotuz joan dela azpimarratu beharrean gaude. Euskarazko bertsioren eta gaztelarazkoen arteko erkaketak erakutsi duenez, testu-estrategiak garaturik eta indarturik agertzen dira bigarrenetan (gogoan izan, adibidez, «Post tenebras spero lucem»-eko urratsen kontaketei gehitutako “si la cuenta no me sale mal” bezalako zehaztapenak eta oraingoan gertatutako errakuntza; gogoratu, orobat, *Dos hermanos*-en heriotzaren inguruko aurreikuspen-estrategiak zuzenkiago adierazten zaizkigula) eta gauza bera esan daiteke testu-estrategia legez jokatzten duten metaforez ere: gaztelarazko testuek hari finkoagoz ezarri dituzte loturak. Arrainaren metaforarekin gertatzen zen bezalaxe (ik. Azkorbebeitia 1996: 126-127, 38. eta 39. oharrek), autobusa eta abioiaren arteko haria finkoagoa da *Esos cielos*-en, indarturik baitago eta inoiz esplizituki adierazita, gorago agertu dugunez. Gauza bera gertatzen da *Dos hermanos*-eko metaforei dagokienez ere (gogoratu Paulo eta txoriaren arteko lotura metaforikoa zein Carmen eta sugearen artekoa erabat gardena dela esplizitazioaren ondorioz). Nabaria denez (eta azterketan zehar ere iradoki dugunez), ondorio hau beste era baten planteatu daiteke ere, alegia, Atxagak gaztelarazko bertsiotan esplizitazioaren aldeko joera erakusten duela ohartaraziz, artean euskarazko testuak iradokorraok direlarik.

Urrats bat emanda, honek guztiak bestelako gogoetetara eraman gaitzake. Azterketatik ondoriozta daiteke, hasteko, Atxagak testu-estrategien bidez ondo bilbatutako testuak idaztea maite duela, logikoki egituratuak (joera honen garrantzia urteekin indartuz joan izanak are nabarmenagotzen du). Teknika zorrotza du lanabes

diskurtsua eraikitzeke orduan. Urrunago joanda, teknikari emandako garrantzi hau orijinaltasunaren ukapenaren ondorioetarik bat ez ote den hausnartzea interesgarria da zinez. Bestela esanda, ez da harritzekoa “istorio on guztiak idatzita daudela” (*Obabakoak*, 342. or.) defendatzen duen idazle batek bere indarrak istorio on bat bilatzen baino gehiago istorio bat ondo kontatzen jartzea. Horretarako eta horregatik lehen mailan jarriko ditu testuaren egituraketa, diskurtsuaren eraiketa edota tratamendua bezalako aspektuak. Bada teknikari esker ondo eraikitako diskurtsuari lehen mailako garrantzia emate honek harago garamatza. Abangoardiak, ordura arteko kontatzeko modu tradizional estereotipatuen higadurak ekarritako komunikatzeko ezintasunari irteera bilatu nahian, kontatzeko moduari eman zion lehentasuna. Aintzat harturik abangoardia kontatzeko erari garrantzia emate honek definitzen duela batetik eta, bestetik, egia bada ere Atxagak *Obabakoak*-ekin kontakizuna berreskuratu zuela abangoardiaren bideetatik aldenduz, orduan bere testuek oraïndik –eta gero eta gehiago– erakusten duten diskurtsuaren eraikuntzari idazleak ematen dion garrantzia abangoardiaren zantzu izan daiteke. Atxagaren beraren ondoko adierazpena hipotesi hau indartzera dator:

Nada pasa en balde, nada se puede borrar con un *kleenex* en la vida. (...) estoy empezando a recuperar algo de aquello [bere abangoardia garaiko poemez ari da]. Empiezo a escribir algunos cuentos con esa intención vanguardista de manipular la forma (in Prego 1995: 42).

Bestalde, Atxagaren lanaren harreraren inguruan gogoeta zenbait egin genitzake. Esan dugunez, idazle honek testu irekien aldeko apustu argia egin du, horretarako indeterminazioaz ahal bezainbeste baliatuz irakurlego zabal batengana iristeko asmoz. Atxagak berak ere, J. Otamendirekiko elkarrizketan (1996), *Zeru horiek* idaztean gogoan izan zuen irakurleaz aurkezleak egin zion galderari erantzutean, “gaur egun ez dut konkretatzen errealitatea, gauza hurbilak ez ditut jartzen” aitortu zuen. Ezbaian jar ezina da, beraz, Asteasuko idazleak oso gogoan daukala irakurlea testua idazterakoan eta badirudi, halaber, hemengo errealitateari lotzen zaion irakurlea barik irakurle ‘unibertsala’goa daukala gogoan. Areago, idazleak –eta literaturak berak– beharrezko dauka jarrera hau autismoaren amildegirantz abiatuko ez bada. Atxagaren hitzak gure artera ekarriz

los lectores son como un espejo en el que mirarse. Sin él, seguro que acabarías pintarrajeándote. Y eso le ha pasado a la poesía, por ejemplo, que al dar la espalda a los lectores (...), se ha ido convirtiendo en agua muerta. Lo cual no quita que siempre pueda haber gente que decida ser autista (in Fajardo 1994: 47).

Bernardo Atxagaren testuak ez dira, inondik inora, autismoaren bidea hautatu duen batenak. Gaur egun idazterakoan irakurlegoa –hasieran baino zabal edo unibertsalagoa, gainera– oso kontuan hartzen duela nabaria da honez gero. Azken buuruan, Atxagak testuaren harrera bera hartzen du kontuan. Horrexegatik harrera hori bultzatzera zuzentzen dira beraren testuak, indeterminazioaren eta bestelako testu-estrategien bidez irakurleon partehartzea bilatzera, eta lortu ere lortzen dute euren asmoa. Hauxe daukagu, ene aburuz, Atxagaren testuek daukaten harrera zabalaren arrazoi intratestual nagusienetarikoa.

Bibliografia

- Acosta, L. A., 1989, *El lector y la obra. Teoría de la recepción literaria*, Gredos, Madril.
- Agirre, J. M., 1986, «Bi anai edo indibiduoen hauskortasuna», *Idatz & Mintz* 12, 28-29.
- Aldekoa, I., 1992, *Antzara eta ispilua*, Erein, Donostia.
- , 1993, *Zirkuluaren butsmina*, Alberdania, Irun.
- Antezana, L. H., 1983, *Teorías de la lectura*, Altiplano, La Paz.
- Atxaga, B., 1986, «Abecedarium haur-literaturari buruz», *Jakin* 41, 25-41.
- , 19862, *Ziutateaz*, Lur, Donostia. (1. arg.: Donostia, Kriselu, 1976).
- , 1988, *Obabakoak*, Erein, Donostia. (gazt. itz.: Ediciones B, Barcelona, 1990; fr. itz.: Christian Burgois, Paris, 1991; ingl. itz.: Hutchinson, London, 1992).
- , 19883, *Etiopia*, Erein, Donostia. (1. arg.: 1978).
- , 1989, «Abecedario para Blas de Otero», *Diario 16* (1989-VII-22) (baita ere *Nueva Revista*, 1990-III, 80. or.).
- , 1990, «Obabakoak-en gainean», *Enseiucarrean* 5, 11-30.
- , 19905, *Bi anai*, Erein, Donostia. (1go arg.: 1985; gazt. itz.: *Dos hermanos*, Ollero & Ramos, Madrid, 1995).
- , 1991a, *Bebi euskaldun baten memoriak*, Pamiela, Iruñea. (gazt. itz.: *Memorias de una vaca*, A. Sabán-ek itzulia, Ediciones SM, Madrid, 199511; fr. itz.: *Mémoires d'une vache*, A. Gabastou-k itzulia, Gallimard, Paris, 1992).
- , 1991b, «Abecedario para la decimoséptima exposición de Mariano Arsuaga», *Pamiela* 13, 23-26.
- , 19916, *Sugeak txoriari begiratzen dionean*, Erein, Donostia. (1go arg.: 1984; gazt. itz.: *Cuando una serpiente...*, Ediciones B, Barcelona, 1992).
- , 19918, *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*, Erein, Donostia. (1go arg.: 1985; gazt. itz.: *Dos letters*, Ediciones B, Barcelona, 1992).
- , 19912, *Poemas & híbridos*, Visor, Madrid. (1. arg.: 1990).
- , 1992, «Alfabeto francés sobre una canción de mar», *Factor cinco: periódico de letras y de las otras culturas* 1 (1992-XII), 11.
- , 1993a, «Alfabeto francés en honor a J. L. Borges», *Paréntesis* 3, 4-12.
- , 1993b, «Alfabeto sobre fantasmas en el que sólo la M habla de milagros», *The Journal of Basque Studies* (1993), 15-20.
- , 1993c, «Alfabeto sobre la literatura vasca», *Cuenta y razón* 84, 75-84.
- , 1993d, «Cuento sorprendente en forma de alfabeto», *El País Semanal* (1993-VIII-15), 87-90.
- , 1993e, *Gizona bere bakardadean*, Pamiela, Iruñea. (gazt. itz.: *El hombre solo*, Ediciones B, Barcelona, 1994; fr. itz.: *L'home seul*, Christian Bourgois, Paris, 1995).
- , 1994a, «Alfabeto sobre una canción de mar», *Diario 16* (1994-V-14), iii-iv.
- , 1994b, «Du A d'avertissement au Z de zoo», in A. Gabastou (arg.), *Nations basques*, 18-53, Autrement, Paris.
- , 1994c, «Mendiari buruzko alfabeto berria / Nuevo alfabeto sobre la montaña», in B. Atxaga & Serras, R. (1994), *Zabalbideak*, BBK, Bilbo.
- , 1994d, *Zeruak*, Milabidai-Erein, Donostia.
- , 1994e, «Ipuin hau problema bat da», in ZZEE, 9408 *narrazioak*, 114-117, Egunkaria, Donostia.
- , 1995a, «Alfabeto sobre la cultura vasca», in B. Atxaga (1995), *Henry Bengoa inventarium; Alfabeto sobre la cultura vasca*, Egin (biblioteka), Hernani, 57-93.
- , 1995b, «Londresko pizzerian (poema)», in Gari, *Gari* (diskoa), Elkar, 1995.

- , 1995c, «Sobre el tiempo», in ZZEE (arg.), *Cuentos de Fútbol*, 35-53, Alfaguara, Madrid.
- , 1995d, «Valverde: el futbolista fotógrafo», *El País Semanal* 226 (1995-VI-18), 60-64.
- , 1995e, *Zeru horiek*, Erein, Donostia. (gazt. itz.: *Esos cielos*, Ediciones B, Barcelona, 1996).
- , 1996a, «El laberinto vasco. De Euzkadi a Euskadi», *La revista de El Mundo* (1996-I-14), 36-42.
- , 1996b, *Mendian gora*, BBK, Bilbo.
- , 1996c, «Euskal Literatura [hitzaldia]», Vital Kutxa Fundazioa, Gasteiz, 1996-12-17.
- Azkorbebeitia, A., 1996, «B. Atxaga eta J. Sarrionandiaren metaforetan barrena bidaiatuz», *Uztaro* 17, 109-149.
- Calvino, I., 1994, *Seis propuestas para el próximo milenio*, Siruela, Madrid.
- Culler, J., 1975, *Structuralist poetics*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Davis, P. M., 1992, *The Experience of Reading*, Routledge, London/New York.
- Eco, U., 1987, *Lector in fabula. La cooperación interpretativa en el texto narrativo*, Lumen, Barcelona. (1goa.: *Lector in fabula. La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*, Bompiani, Milán, 1979).
- , 1992a, *Obra abierta*, Planeta-Agostini, Barcelona. (1goa.: *Opera aperta*, Casa Editrice Valentino Bompiani & C.S.p.A., 1962).
- , 1992b, *Los límites de la interpretación*, Lumen, Barcelona.
- Eliot, T. S., 1982, *The Waste Land*, A. Swan-ek itzulia eta argitaratua, Ed. Swan, Madrid.
- Fajardo, J. M., 1994, «Bernardo Atxaga: 'Los lectores son un espejo en el que mirarse'», *Leer* 72, 46-49.
- Fish, S. E., 1970, «Literature in the Reader: Affective Stylistics», *New Literary History* II, 123-162.
- Gabilondo, J., 1991, «Obabazkoak. Alegoria tipologiko baten irakurketa politikoa», in J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, ASJU-ren Gehigarriak 14, 1257-1281, Donostia.
- , 1994, «Modernismoaren jarauntsia euskal literaturan. Obabakoak», *Egan* 1994-2, 17-62.
- Gadamer, H. G., 1989, «Historia de efectos y aplicación», in Warning, R. (arg.), 81-88. (1go arg.: 1960).
- García, L. K., 1996, «B. Atxaga: 'Abangoardiaren eta herri kulturen arteko ezkontza berezia jazo da Euskal Herrian'», *Euskaldunon Egunkaria* (1996-12-19), 25.
- Gorostidi, I., 1994, «Bernardo Atxaga: 'La mínima región de la cultura es el mundo'», *Revista de arrabal* 3 (1994-III), 30-33.
- Gnutzmann, R., 1991, «Teoría y práctica acerca del lector implícito», *Revista de Literatura* LIII, 105, 5-17.
- , 1994, «La teoría de la recepción», in R. Gnutzmann, *Teoría de la literatura alemana*, Síntesis, Madrid, 213-227.
- Gumbrecht, H. U. et al. (arg.), 1971, *La actual ciencia literaria alemana: seis estudios sobre el texto y su ambiente*, Anaya, Salamanca.
- Harding, D. W., 1962, «Psychological Processes in the Reading of Fiction», *British Journal of Aesthetics* 2, 133-147.
- Hermoso, B., 1996, «B. Atxaga: 'La política se parece demasiado a la religión, y así no avanzamos'», *El Mundo* (1996-V-29), 69.

- Iglesias, A., 1989, «Bernardo Atxaga: 'Vivimos en el lenguaje como aire viciado'», *Diario 16* (1989-XII-2).
- Ingarden, R., 1989, «Concreción y reconstrucción», in Warning, R. (arg.), 35-53. (*Das literarische Kunstwerk*, Tübingen, Niemeyer, 1931 lanaren atala).
- Irigoyen, R., 1996, «Una trama plausible y pueril», *El Correo* (1996-V-9), "Territorios", 8.
- Iser, W., 1987, *El acto de leer*, Taurus, Madrid. (jat.: *Der Akt des Lesens*, München, UTB-W. Fink, 1976; ingl. itz.: *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1978).
- , 1989, «La estructura apelativa de los textos», in R. Warning (arg.), 133-149. (jat. "Die Appellstruktur der Texte" in R. Warning, 1975, *Rezeptionsästhetik*, München, Fink Verlag, 228-252).
- Izpizua, L. D., 1985, «Bernardo Atxagaren *Bi anai*», *Literatur Gazeta* 2, 3-5.
- Jauss, H. R., 1971, «La historia literaria como desafío a la ciencia literaria», in H. U. Gumbrecht et al. (1971), 37-114.
- , 1976, *La literatura como provocación*, Península, Barcelona. (jat.: *Literaturgeschichte als Provokation*, Suhrkamp, Frankfurt, 1970).
- , 1992, *Experiencia estética y hermeneútica literaria*, Taurus, Madrid. (jat.: *Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, München, Fink, 1977).
- Juaristi, J., 1987, *Literatura vasca*, Taurus, Madrid.
- Kortazar, J., 1986, «"Bi anai" errugabearen eskaintza», *Jakin* 39, 147-151.
- , 1990, *Literatura vasca. Siglo XX*, Etor, Donostia.
- , 1994, «El desierto, la selva y la ciudad», *Bitarte* 2 (1994-XII), 61-73.
- , 1995, *Literatura vasca. Siglo XX*, Iparragirre, Bilbo.
- Lanz, J. J., 1993, «B. Atxaga: 'Todo está roto y ése es su estado natural'», *El Mundo* (1993-XII-23), 86-87.
- Lasagabaster, J. M., 1990, «De Arranondo a Obaba pasando por Madrid», *Hegats* 2, 85-92.
- Lasarte, G., 1995, «Aferi orde, aferi-merienda», *Igandegin* (1995-VII-9), 15.
- Linea d'Ombra, 1993, «Euskaraz idazteari buruz», in Emak Bakia (arg.), *Hiru elkarrizketa Bernardo Atxagarekin*, 9-14, Pamiela, Iruñea.
- Martínez de Pisón, I., 1989, «Instrucciones de uso», *Diario 16* 45 (1989-XI-23).
- Martorell, A., 1989, *Bernardo Atxaga. Peonzas dormidas*, 5-7.
- Mayoral, J. A., (arg.), 1987, *Estética de la recepción*, Arco/Libros, Madrid.
- Olaziregi, M^a. J., 1993, «Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak», *ASJU XXVII-3*, 821-875.
- , 1994, «Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat», *ASJU XXVIII-3*, 683-706.
- , 1996a, «Literatur irakurketaren gaurkotasuna: gazteen zaletasun eta jokabideak», *Egan* 1996-2, 35-48.
- , 1996b, *Literatura eta irakurlea. Testu-estrategietatik soziologiara Bernardo Atxagaren unibertso literarioan*, [tesi-lan argitaragabea, E.H.U.].
- Otamendi, J., 1996, «Bernardo Atxagari elkarrizketa», *Noizean bebin*, E.T.B. (1996-IV-24).
- Pérez, A. J., 1986, *Poética de la prosa de J. L. Borges*, Gredos, Madrid.
- Prego, V., 1995, «Bernardo Atxaga: el narrador invisible», *El Suplemento Semanal* 391 (1995-IV-23), 38-45.
- Redondo, M., 1996, «B. Atxaga: 'Los personajes son como fantasmas que habitan en el escritor'», *Deia* (1996-IV-21), 70.
- Riffaterre, M., 1989, «Criterios para el análisis del estilo», in Warning, R. (arg.), 89-109.

- (jat.: "Criteria for Style Analysis", *World Journal of the Linguistic Circle of New York* 15, 1960, 154-174).
- Saalbach, M., 1995, «Literatura alemana: Teoría de la Recepción», (argitaratzeke), E.H.U.
- Sarrionandia, J., 1981, *Izuen gordelekuetan barrena*, Bilbo Aurrezki Kutxa, Bilbo.
- , 1983, *Lur eremua* [T. S. Eliot-en *The Waste land*-en itzulpena] in G. Aresti, J. Sarrionandia & J. Juaristi, 1983, *T. S. Eliot euskaraz*, Hordago, Donostia.
- , 1985, *Ni ez naiz hemengoa*, Pamiela, Iruñea.
- Shaw, D., 1990, «Sobre algunos aspectos de la estrategia narrativa de Borges», in S. Mattalia (arg.), *Borges, entre la tradición y la vanguardia*, 151-158, Generalitat Valenciana, Valencia.
- Sobolewska, A., 1993, «Inter-testualitateari buruz», in Emak Bakia (arg.), *Hiru elkarrizketa Bernardo Atxagarekin*, 15-22, Pamiela, Iruñea.
- Turrau, C., 1990, «Bernardo Atxaga, entre la selva y la escritura», *El País Semanal* 687 (1990-VI-10), 64-68.
- Urzainqui, I., 1995, «Bernardo Atxaga», in A. Ruiz de la Peña (arg.), *Páginas de viva voz: leer y escribir hoy*, 157-162, Universidad de Oviedo, Oviedo.
- Vodicka, F., 1989, «La concreción de la obra literaria», in Warming, R. (1989), 63-80.
- Warning, R., (arg.), 1989, *Estética de la recepción*, Visor, Madrid. (jat.: *Rezeptionsästhetik. Theorie un Praxis*, München, Fink Verlag, 1975).
- Weinrich, H., 1971, «Para una historia literaria del lector», in Gumbrecht, H. U. et al. (arg.), 115-134. (jat.: "Für eine Literaturgeschichte des Lesers", *Merkur* 21 (1967), 1026-1038).
- Wilson, W. D., 1981, «Readers in Texts», *PMLA* 96 (5), 848-863.
- Wolff, E., 1971, «Der intendierte Leser: Überlegungen und Beispiele zur Einführung eines literaturwissenschaftlichen Begriffs», *Poetica* 4, 141-166.
- Zimmermann, B., 1987, «El lector como productor: en torno a la problemática del método de la Estética de la recepción», in Mayoral, J. A. (1987), 39-58. (lgoa.: "Der Leser als produzente: zur Problematik der rezeptionsästhetischen Methode", *Lili. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 4.15, 12-26, 1974).

Sobre el acento roncalés

JOSÉ IGNACIO HUALDE
(University of Illinois)

Abstract

The now extinct Roncalese dialect is known to have possessed phonologically contrastive stress, like Souletin, its northern cousin, and unlike Basque dialects further to the west. In this paper the Roncalese accentual system is studied in some detail, expanding on Michelena's work on this topic. Similarities and differences with Souletin are discussed. As sources of data, besides Michelena's papers, published fieldwork with the last speakers of this dialect, principally by K. Izagirre and K. Artola, have been consulted. An important additional source is a recording made in 1958 by Allières and Michelena, which, to our knowledge, had hitherto remained unpublished. It is shown that in morphologically simple nominals and forms bearing unaccented suffixes, the stress must fall on one of the last three syllables of the stem and that syllable quantity plays an important role in constraining this "stress window". There is a set of accented or stress-attracting derivational and inflectional suffixes, which are essentially the same suffixes as in Souletin. Also as in Souletin the stress is attracted to the syllable resulting from vowel contractions involving stem-final -a. I argue that the apparent preference for word-initial stress which has been noticed by authors such as Martinet is an illusion. The stress pattern of compound, secondary stress and the interaction between stress and segmental rules affecting the number of syllables are also given some consideration.

0. Introducción*

Nuestro conocimiento sobre el sistema acentual del hoy extinto dialecto roncalés se lo debemos, fundamentalmente, a Michelena. Ninguno de los investigadores anteriores que se ocuparon del dialecto roncalés, como Bonaparte y Azkue, prestó atención alguna a los hechos acentuales. Para este artículo nos basamos en parte en los datos publicados por Beloqui et al. (1953) [B53]¹, Michelena (1954, 1958) [M54], [M58] e Izagirre (1959, 1961) [I59], [I61], así como, para algunos ejemplos, en los textos recogidos posteriormente por Artola (1977, 1980, 1991) [A77], [A80]

* Agradezco a Ricardo Gómez el leer una primera versión de este artículo y ofrecerme sus comentarios.

(1) En los ejemplos, el número que aparece después de dos puntos corresponde a la página del artículo donde se encuentra el ejemplo. Para [B53], [M54], [M58] el número de página es el de la reedición de 1988.

y Alastuey y Artola (1990) [AA90] de los últimos hablantes de este dialecto. Hemos podido examinar también y utilizar como importante fuente adicional de datos una grabación realizada en Isaba por Jacques Allières y Luis Michelena en 1958 [AM58] y que al parecer ha permanecido inédita hasta la fecha.² Esta grabación se hizo cinco años después de la que sirvió de base al artículo firmado por Beloqui *et alii* y utilizando dos de las informantes que participaron en la primera encuesta. Dado que estos datos no han sido previamente publicados, a parte del uso que Michelena o Allières pudieran haber hecho de ellos en otros trabajos, y dada la importancia de dar a conocer cualquier fuente adicional sobre este extinto dialecto, como apéndice a este artículo incluimos en forma de lista los datos que hemos podido obtener de la grabación de Allières y Michelena, agrupándolos de acuerdo con criterios acentuales. En un segundo apéndice, discutimos la acentuación de los préstamos vascos en el castellano hablado hoy en día en Uztárroz, que constituyen también una fuente de datos, aunque de valor limitado.

Las generalizaciones principales que pueden hacerse sobre la posición del acento en roncalés fueron formuladas correctamente por Michelena (1954) (véase también Txillardegí 1984). En este trabajo trataremos de completar la descripción y análisis de este sistema acentual en la medida de lo posible (que no podrá ser muy grande, dado lo limitado de los datos disponibles), añadiendo algunas observaciones nuevas. Limitaremos nuestra atención a la acentuación de las formas no-verbales, cuyos datos son más seguros que los existentes para los verbos.

1. Reglas básicas de acentuación

Como nota Michelena, el acento roncalés presenta coincidencias notables con el suletino en cuanto a su posición, si bien hay también algunas diferencias importantes y aunque la realización fonética del acento en estos dos dialectos no parece ser la misma. Desde un punto de vista analítico el sistema acentual roncalés es de mayor complejidad que el suletino. Una diferencia entre estos dos dialectos en cuanto a la distribución del acento es que, si consideramos la acentuación de las bases monomorfémicas aisladas, esto es, sin morfemas flexivos, en roncalés encontramos palabras oxítonas, paroxítonas y proparoxítonas (Michelena 1954 [1988: 205]). Michelena señala que esto es “a diferencia del sul. donde no hay más que paroxítonas, que son la regla y oxítonas”. Lo cierto, es que en suletino parece haber también alguna base proparoxítona: la palabra *sékiula* ‘nunca’ (lat. *sæcula*) la encuentro con esta acentuación en el diccionario de Larrasquet (1939), en el texto de Larrasquet (1931) y en el texto suletino de Ligi-Atherei transcrito por A. Amunarriz y J. Tellabide en *Euskalerriko Atlas Etno Linguistikoa* n. 289. No he podido, sin embargo, encontrar ningún otro ejemplo suletino. Así, pues, aunque pueda haber, quizá, algún otro ejemplo de

(2) Quiero dar las gracias a Ricardo Gómez por facilitarme una copia de esta grabación. La grabación original y copias digitalizadas se conservan en el Departamento de Filología Vasca de la Universidad del País Vasco. Gracias también a Iñaki Gaminde por conseguirme una copia de otra grabación realizada, al parecer, por Koldo Artola con la última vascohablante de Uztárroz, Fidela Bernat.

vocablo proparoxítono, estos no dejarán de ser rarísimas excepciones, mientras que en roncalés son bastante más comunes.

En roncalés, la mayoría de las bases bisilábicas se acentúan en la primera sílaba (la penúltima), (1a). Entre éstas encontramos todas o casi todas las terminadas en vocal. Hay algunas excepciones con acento en la sílaba final (1b), entre las que se incluyen todas las terminadas en diptongo decreciente. Todos los ejemplos en (1) y (2) son de las listas de vocabulario general en Beloqui et al. (1953 [1988: 259-264, 267-271]), salvo que se indique otra cosa:

(1) Bases bisilábicas

a. Bases paroxítonas (patrón general)

a1. terminadas en vocal

áizpa 'hermana', *génte* 'gente', *séme* 'hijo', *ándi* 'grande', *ázpi* 'pierna', *bélló* 'caliente', *gáizto* 'malo', *márgu* 'mora'

a2. terminadas en consonante

égun 'hoy, día', *gízon* [B53: 253] 'hombre', *mítíl* 'muchacho, criado', *káxal* 'corteza', *bíar* 'mañana', *ságar* [AM58] 'manzana', *bélar* 'hierba', *úrrats* [AM58] 'paso', *ámets* [AM58] 'sueño'

a3. terminadas en semivocal

(no hay)

b. Bases oxítonas

b1. terminadas en vocal (raras)

esku [I59: 302], *eskú-a*, *eskú-ko* [M58: 261], *eskú-a* 'derecha', *ardó* 'vino'

b2. terminadas en consonante

aurér 'ocioso', *abráts* 'rico', *bi.ótz* 'corazón'

b3. terminadas en semivocal

aintzái 'cabrero', *nasái* [B53: 249] 'camisa', *leprói* 'liebre' [AM58, I59: 310], *izéi* 'abeto' [AM58], *karrói* 'hielo', *xipói* [I61: 397] 'jubón', *ardáu* 'vino'

En las bases trisilábicas o con un mayor número de sílabas, el patrón no marcado es también el acento en la penúltima sílaba de la base, como en (2a), aunque hay un grupo relativamente numeroso con acento en la antepenúltima, (2b) (todas ellas terminadas en vocal), y encontramos también palabras acentuadas en la última sílaba. En todos los ejemplos de bases trisilábicas o más largas terminadas en consonante que he podido recoger el acento cae sobre la última sílaba. El acento final con bases de más de dos sílabas aparece, pues, en todas las bases terminadas en consonante (2c1) o en diptongo decreciente (2c2). Independientemente de cuál sea el segmento final, entre las bases oxítonas encontramos también un gran número de ejemplos con un sufijo monosilábico transparente o más o menos fosilizado o antiguos compuestos con segundo miembro monosilábico, (2c3). Hay muy pocos ejemplos de bases oxítonas no compuestas o derivadas terminadas en vocal, (2c4). No hay ninguna palabra en que el acento aparezca más a la izquierda que la antepenúltima de la

base, aunque puede aparecer más a la izquierda que el tercer vocoide como en *ápario* [B53: 259, I59: 301, Isaba] 'comida en general' (pero en Uztarroz *apáριο* [B53: 268]).:

(2) Bases trisilábicas y más largas

a. Bases paroxítonas

a1. terminadas en vocal

aigári-a 'cena', *alába* 'hija', *aziénda* 'ganado', *baránka* [I61: 400] 'limaco', *lokáinka* 'longaniza', *karríka* 'calle', *arráultze* 'huevo', *ezpónða* [I61: 400] 'cuesta',³ *marzúza* [M58: 319, I59: 293, 310] 'fresa', *bilgórra* [I59: 287] 'sebo', *garrántxa* [I59: 307] 'colgador de madera', *ondógra* [I61: 401] 'talón', *pizkólte* [I61: 405] 'ombligo', *iñaztúra* [I59: 291] 'relámpago', *gullúrði* [I59: 308] 'gurrillón', *katédra* [I59: 309, AM58] 'silla', *egúzki-a* 'sol', *uztárre* [I61: 406] 'yugo', *garrasztúlu* [I61: 394] 'rastrillo', *oropílo* [I61: 396] 'nudo'

a2. terminadas en consonante o semivocal
(no hay)

b. Bases proparoxítonas

b1. terminadas en vocal

áinguru [I59: 300] 'ángel', *áikate* [I61: 401] 'alcalde', *ánbula* [I59: 301] 'gamón', *ánburri* [I61: 402] 'modorro', *áragi* [I59: 301] 'carne', *áxuri* [I59: 302, B53: 259] 'cordero', *áxavi* [I59: 285] 'la zorra', *báskari-a* [I59: 286, B53: 260] 'comida del mediodía', *bézino* 'vecino', *bétatxu* [AM58, I59: 303] 'peal', *kósi-no* [AM58, I59: 309] 'primo', *kúrzulu* [I61: 404] 'torno de hilar', *kúxela* [I59: 309] 'prima', *ázkazi* 'pariente', *lántzaro* [I61: 401] 'barbecho', *órdoki* [I61: 404] 'llano', *úñurri* 'hormiga', *zá-mari* 'caballo', *xúxuli-a* [AM58, I59: 313] (*xúxulu*) 'poyo, banco', *gáitzuru* [I61: 403] 'cuartal', *gáztulu* [I59: 307] 'castillo', *záuzkari* [I59: 295] 'langosta', *lu-múkulu* [I59: 305] 'copo de lino', *útzulu-ka* [I61: 406] 'dando tumbos'

b2. terminadas en consonante o semivocal
(no hay)

c. Bases oxítonas

c1. Terminadas en consonante⁴

axaxál [I59: 302] 'uña', *beltzarrún* 'riñón', *alargún* [B53: 251, I59: 283] 'viuda', *eraztún* [I59: 289, 306] 'anillo', *txokor-rakín* [I61: 405] 'residuo de sebo derretido', *garagár* [I59: 307] 'ordio', *itaxúr* [I59: 291] 'gotera'

c2. Terminadas en semivocal

(3) En castellano de Uztárruz, *espuenda*. Es el desnivel que queda entre dos campos cultivados en una ladera. Con este mismo sentido se utiliza también en Aragón (cf. Rohlfs 1985).

(4) Muchas de éstas son sin duda compuestos antiguos.

- arratói* [B53: 259] 'ratón', *murtzikói-a* [AM58] 'el paño de cocina', *ukarái* [B53: 263, I61: 405, I59: 312, AM58] 'la muñeca (de la mano), el puño'
- c3. derivadas y compuestas
ama-ñi 'abuela', *uskal-dún* [AM58] 'Basque speaker', *ronkari-ár* [AM58] 'roncalés', *intzag-úr* 'nuez', *ama-bí* [B53: 258] 'doce', *ezpel-dói* [I59: 307] 'monte de boj'
- c4. otras terminadas en vocal (raras)
txurrunplú [I61: 405] 'sarampión', *aldaimé* [I59: 283] 'falda o delgados del cerdo'⁵

Como he dicho, no encuentro ningún ejemplo de base trisilábica monomorfémica terminada en consonante con acento en una sílaba que no sea la última. Esto puede ser simplemente una laguna en los datos (hay muy pocas palabras con esta estructura silábica), dado que, como vimos, el acento penúltimo es el normal con bases bisilábicas, incluso terminadas en consonante.

Las palabras terminadas en diptongo decreciente constituyen un subgrupo especial con fuertes restricciones acentuales. No parece haber ninguna palabra terminada en diptongo decreciente con acento no-final. El comportamiento excepcional de estas palabras puede explicarse si se considera que, a efectos de la asignación de acento, estas palabras terminan en una secuencia vocálica, y cuentan por tanto con una sílaba más y que, por tanto, estas palabras se pueden asimilar a las paroxítonas. Es decir, como no hay contraste fonológico entre palabras terminadas en un diptongo decreciente como [aj] y palabras terminadas en una secuencia vocálica [ai], sino que la única realización posible es [aj], podemos asumir los grupos subyacentes del tipo /ai/ se realizan como diptongos, por efecto de una regla tardía. Tomando, pues, en cuenta la subregularidad que presenta este grupo, el acento paroxítono es con mucho el más general, y el oxítono muy excepcional en las bases monomorfémicas sin morfemas flexivos.

El acento es claramente fonémico en roncalés. Palabras con la misma estructura segmental contrastan en la posición del acento:

- (3) Ejemplos de contrastes acentuales entre lexemas
<i>bíar</i> [bí.ar] [M54: 282] 'mañana'	<i>biár</i> [bjár] [M54: 282] 'necesidad'
<i>égun, éguna</i> [B53: 260] 'día'	<i>ulún, ulúna</i> [B53: 263] 'oscuro'
<i>píperr-a</i> [AM58], [I61: 405]
'guindilla'	<i>izúrr-a</i> [AM58] 'hueso'
<i>ádarr-a</i> [I61: 392] 'cuerno'	<i>gezúrr-a</i> [AM58] 'mentira'
<i>írin-a</i> [AM58] 'harina'	<i>urín-a</i> [AM58] 'grasa'
<i>ikatz-a</i> [I61: 403] 'carbón'	<i>orrátz, orrátza</i> [B53: 270], [I61: 405]
'aguja'
<i>ésku, éskia</i> [B53: 261] 'mano'	<i>eskúa</i> [B53: 261] 'derecha'
<i>gáztulu</i> [I59: 307] 'castillo'	<i>garrastúlu</i> [I61: 394] 'rastrillo'

(5) Seguramente un compuesto cuyo segundo miembro es *me* 'delgado'.

bázkari-a [I59: 286, B53: 260] *aigári-a* [B53: 259] 'cena'
'comida del mediodía'

De los hechos examinados hasta aquí podemos extraer, pues, las siguientes generalizaciones:

- (4) Generalizaciones acerca de la posición del acento
- a. El acento no puede caer más allá de la antepenúltima sílaba de la base.
 - b. Si la base termina en consonante, el acento sólo puede caer sobre una de las dos últimas sílabas de la base.
 - c. Si la base termina en semivocal, el acento sólo puede caer sobre la última sílaba de la base.
 - d. El patrón acentual más común o no-marcado es el acento sobre la penúltima de la base.

La generalización en (4a) se conoce como la existencia de una "ventana de tres sílabas" para la asignación del acento en los estudios sobre acentuación y es común a muchas lenguas; entre ellas, claro está, el castellano. Esta "ventana" se reduce a dos sílabas, como vemos, cuando la base termina en consonante, (4b), y a una cuando termina en semivocal, (4c). Fenómenos análogos de reducción de la ventana acentual los encontramos también en castellano. Es cierto que en esta lengua encontramos alguna rara palabra como *régimen*, *Júpiter*, *ómicron* o *Alvarez* con acento antepenúltimo y terminadas en consonante. Pero estas palabras son claramente asistemáticas, como se ve en las irregularidades que presentan en la formación del plural.

El roncalés se separa del castellano, sin embargo, en la relativa incidencia de los patrones acentuales permitidos. Mientras que en castellano lo más común es el acento en la última del dominio acentual cuando éste termina en consonante (*amór*) y en la penúltima cuando termina en vocal (*cása*), en roncalés tenemos acento en la penúltima de la unidad acentual en ambos casos con bases bisilábicas: *méndi* y *mítíl* representan ambos el caso no marcado en el dialecto. El tipo acentual representado por *mítíl*, *ságar*, etc., que es el normal en roncalés, es obviamente posible en castellano (*mármol*) pero es mucho menos común en esta lengua que en roncalés.

El patrón de acentuación regular de las bases bisilábicas terminadas en consonante parece en principio estar en desacuerdo con ciertas otras restricciones observables que indican que el acento en roncalés depende de la cantidad silábica.

Como he señalado más arriba, aunque las formas paroxítonas son abundantes entre las bases bisilábicas terminadas en consonante, no he encontrado ningún ejemplo de base trisílaba terminada en consonante con acento en la penúltima (tipo **alárgun*) o antepenúltima. Todas las bases trisílabas o más largas terminadas en consonante que he encontrado tienen el acento sobre la última sílaba. Es difícil saber con seguridad hasta qué punto esta ausencia es accidental y debida únicamente a lo limitado de los datos con que contamos. Dada la frecuencia del tipo (C)V(C).CVC, existe motivo para pensar que la falta de ejemplos del tipo (C)V(C).C'V(C).CVC pueda ser accidental.

Tampoco he encontrado ningún ejemplo de base proparoxítona en que la penúlti-

ma sílaba esté cerrada por consonante; es decir, del tipo (C)V(C).CVC.CV (*éguzki, *gárrantxa). En todos los ejemplos de bases proparoxítonas que he encontrado tanto la última como la penúltima son sílabas abiertas. Esta laguna puede ser también accidental o puede no serlo y reflejar una auténtica generalización en el sistema acentual roncalés que indicaría que la cantidad silábica condiciona la posición del acento.

Assumiendo que las lagunas en la distribución de los tipos acentuales correspondieran a auténticas restricciones dentro del sistema acentual roncalés (y no fueran sólo lagunas aparentes debidas a lo limitado de los datos disponibles), encontramos los siguientes patrones con bases trisilábicas o más largas. Con \bar{o} indicamos una sílaba pesada (cerrada), con \bar{o} una sílaba ligera (abierta) y con o una sílaba de cualquier tipo:

(5) Patrones acentuales con bases trisilábicas		
$o \bar{o} \bar{o}$	acento oxítono	<i>a.xa.xál, bil.gó.rra</i>
$o \bar{o} \bar{o}$	acento oxítono	<i>a.lar.gún</i>
$o \bar{o} \bar{o}$	acento paroxítono	<i>ga.rrán.txa, piz.kól.te</i>
$o \bar{o} \bar{o}$	acento paroxítono	<i>a.lá.ba, mar.zú.za</i>
	o proparoxítono	<i>gáz.tu.lu, ú.ñu.rrí</i>

Así pues, si una de las dos últimas sílabas de la base es pesada, el acento cae sobre la sílaba pesada más a la derecha. Si las dos últimas sílabas son ligeras, el acento puede caer sobre la penúltima (caso más general) o sobre la antepenúltima. Este es el único caso en que el acento proparoxítono es posible. Un análisis posible para dar cuenta de los hechos sería el siguiente. Para la asignación del acento, sobre las últimas sílabas de la base se construye un pie trocáico. Por pie trocáico entendemos un constituyente con acento inicial y que consiste de (a) dos sílabas, la segunda de las cuales es ligera o (b) una única sílaba pesada (véase, por ejemplo, Hayes 1995). Es decir, un pie trocáico puede tener una estructura ($\bar{o} \bar{o}$), ($\bar{o} \bar{o}$) o bien (\bar{o}). Este mecanismo produce acento penúltimo cuando la palabra termina en vocal y acento final cuando la palabra termina en consonante. Estos son los patrones más comunes en palabras de tres o más sílabas:

(6) Caso general: pie trocáico sobre últimas sílabas de la base	
ejemplo	metrificación
<i>garraztúlu</i>	$\bar{o} \bar{o}$ ($\bar{o} \bar{o}$)
<i>pizkólte</i>	\bar{o} ($\bar{o} \bar{o}$)
<i>alargún</i>	$\bar{o} \bar{o}$ (\bar{o})

El acento antepenúltimo resultaría de hacer la última sílaba de la base extramétrica o invisible para la construcción del pie trocáico. Como las bases trisilábicas o más largas terminadas en vocal tienen siempre acentuación oxítona, debemos concluir que sólo una sílaba ligera puede ser declarada extramétrica. Podemos notar que aunque la última sílaba sea extramétrica el acento no caerá nunca más allá de la penúltima si ésta es pesada ya que por sí misma esta sílaba constituye un pie trocáico. Observemos pues las consecuencias de marcar una sílaba ligera final como

extramétrica (indicamos la extrametricalidad de una sílaba por medio de paréntesis angulares):

- (7) Patrón marcado proparoxítono: extrametricalidad de sílaba ligera final ('ō ō) <ō> Ejemplo: (gáz.tu). <lu>
 ō ('ō) <ō> Ejemplo: piz. (kól). <te>

Como vemos, en palabras del tipo /pizkolte/ en que la penúltima es pesada obtenemos el mismo patrón acentual, sea la última sílaba extramétrica o no lo sea. Esto es porque si metrificamos desde el final, tanto CVC.CV] como CVC] cuentan como un pie métrico. En palabras del tipo /alargun/ la extrametricalidad no es aplicable por ser la última sílaba pesada.

Con esto hemos dado cuenta de los patrones posibles con bases de tres o más sílabas. Una palabra como *txurrumplú*, con acento final y terminada en vocal es puramente excepcional y no debe preocuparnos. Las palabras derivadas y compuestas serán consideradas más adelante.

Consideremos ahora las bases bisilábicas. Para dar cuenta del patrón general en este caso, podemos asumir, quizá, un segundo tipo de extrametricalidad: con bases bisilábicas una consonante final es siempre "invisible" salvo que la palabra esté marcada como excepción léxica:

- (8) Bases bisilábicas:
 (mén.di) (mí.ti) <l>
 Excepciones léxicas: u.(lún)

En la medida en que las generalizaciones sobre las que se fundamenta este análisis son correctas, podemos observar una cierta semejanza con las reglas de acentuación en una lengua como el latín.

Martinet (1955: 377) encuentra apoyo para su hipótesis de que en proto-vasco el acento recaía sobre la primera sílaba de la palabra en el hecho de que "l'accent initial est fréquent dans le dialecte roncalais". Sin embargo, como vemos, y a pesar de la impresión que puedan dar acentuaciones como las de *gizona* o *bézino*, el acento en roncalés se asigna desde la frontera final de la base, no desde la inicial. El acento no puede caer nunca más a la izquierda de la antepenúltima sílaba de la base y la acentuación proparoxítona en el dominio acentual sólo es posible bajo condiciones muy estrictas de estructura silábica.

2. Flexión nominal

Por sus propiedades acentuales, los sufijos de flexión nominal pueden dividirse en dos grupos: acentuados y neutrales, según reciban el acento o no influyan en su posición. El acento cae sobre el sufijo en todas las formas plurales excepto el absoluto y también en el adlativo direccional con el sufijo /-rát/.⁶ En las demás formas flexionadas indefinidas o singulares así como en el absoluto plural, por otra parte, el sufijo se comporta como neutral y el acento cae sobre la misma sílaba de la base que lo porta cuando ésta aparece sin sufijo de flexión. En esto encontramos semejan-

(6) Me recuerda Ricardo Gómez que este sufijo es reconstruible como *-rada.

zas y diferencias con la acentuación suletina. La semejanza es que los sufijos que reciben el acento son los mismos que lo hacen en suletino.

Como nota Michelena (1954 [1988: 295]), una diferencia importante con el suletino es que, mientras que en suletino el acento se mueve a la penúltima de la palabra en las formas determinadas del absolutivo como en *míthil* 'criado', *mithíla* 'el criado', *mithílak* 'los criados', en roncalés el acento se fija sobre la misma sílaba en las formas absolutivas determinadas que en la forma sin sufijo:

- (9) Acentuación del absolutivo
mítil, *mítila* [B53: 262], *mítilàk* [Ar77: 87] 'muchacho'
méndi [M54: 295], *méndia* [B53: 251] 'monte'
úrzo, *úrzuà* [B53: 263] 'paloma'
gízon, *gízona*, *gízonak* [M54: 295] 'hombre'
morrói, *morróya*, *morróyak* [M54: 295] 'criado'
orrátz, *orrátza* [M54: 295] 'aguja'
bézino, *bézinuà* [B53: 260] 'vecino'
gáztulu, *gáztulia* [I59: 307] 'castillo'
áxari, *áxaria* [I59: 285] 'zorra'

Esta diferencia con el suletino habrá que relacionarla, naturalmente, con la que señalamos más arriba con respecto a los patrones acentuales posibles en las formas sin flexión en cada uno de estos dos dialectos.

Dada la frecuencia de las formas determinadas absolutivas, el resultado es que el acento sobre la antepenúltima sílaba de la palabra es frecuentísimo en roncalés.

Podemos notar que en el absolutivo en palabras con bases terminadas en vocal, el acento continúa en la misma sílaba que en la base nuda al añadirse el determinante si tomamos la palabra entera en consideración, al perder su silabicidad la vocal final de base: *méndi* y *ménda[j]a* son ambas palabras paroxítonas y tanto *áxuri* 'cordero' como *áxur[j]a* son proparoxítonas. Con las bases terminadas en consonante, sin embargo, la posición del acento con respecto al final de la palabra cambia: *gízon* tiene acento en la penúltima y *gízona* en la antepenúltima de la palabra (aunque continúe en la penúltima de la base). Este hecho puede ayudar a explicar las restricciones a que se ven sometidas las palabras con bases terminadas en consonante; esto es, el que no existan bases terminadas en consonante con acento proparoxítono, que en formas determinadas darían lugar a palabras proparoxítonas o sobreesdrújulas. Aunque las generalizaciones que hemos hecho más arriba toman la base como unidad acentual, es posible considerar que pudiera existir una cierta tendencia a observar algunas de estas mismas restricciones en la unidad formada por base más determinante (= forma absolutiva).

El patrón acentual y silábico que reflejan formas como *ménda[j]a* en que una vocal final de base pierde su silabicidad al añadirse el artículo es también característico de otras variedades del Pirineo navarro (Michelena 1976 [1978: 255], Txillardegí 1984: 383), cuyo sistema acentual, por lo demás, es muy distinto. Encontramos formas del tipo *ménda[j]a* con semivocalización de vocal alta o media final de base en salacenco, aezcoano y altonavarro pirenaico hasta el valle de Baztán por lo menos, pero no, sin embargo, en las hablas de la cuenca del Bidasoa como Labayen o Ituren (*méndia*) u Hondarribia/Fuenterrabía (*méndiya*).

Si consideramos ahora otras formas con sufijos flexivos, observamos que, como en el absoluto, en la mayoría de las formas flexionadas no-plurales el acento primario permanece sobre la misma sílaba de la base que en la forma sin flexión. En el plural y en el adlativo direccional, por el contrario, el acento cae sobre el sufijo. En (10) ofrecemos ejemplos en diferentes casos (Cuando varios ejemplos seguidos son de la misma fuente, ésta se da con el último de la lista):

(10) Formas con otros sufijos flexivos

ERGATIVO

Sing.: *sémeak* [I61: 398] (*séme* 'hijo'), *gízonak* [I59: 290, 308],
máztiak [M54: 295] (*mázte* 'mujer'), *morróyak* [M54: 295]
(*morrói* 'criado'), *txákurak* [I61: 397] 'perro'

Plur.: *emazték*, *gizonék* [M58: 295, I59: 308]

DATIVO

Sing.: *sémeari* [I62: 398], *morróyari* [M54: 295], *txákurvari* [M54:
295], *áurrari* [M54: 395] (*áur* 'niño')

Plur.: *semér* [I61: 398]

GENITIVO

Sing.: *sémearen* [I61: 398], *négiaren* [M54: 295] 'invierno',

Plur.: *semén* [I61: 398], *morroién* [I59: 314]

COMITATIVO

Indef.: (*bi*) *morróireki* [M54: 295], *zórreki* [I61: 406] 'con deuda'

Sing.: *sémeareki* [I61: 399], *orrátzareki* [M54: 295] (*orrátz* 'aguja')

Plur.: *seméki*, *alabéki* [I61: 399] (*alába* 'hija'), *mitiléki* [I59: 297,
314], *artzayéki* (*artzái* 'pastor'), *emaztéki*

BENEFACTIVO

Sing.: *mayorálentako* [M54: 295] (*mayorál*)

Plur.: *gizonéntako* [I59: 308]

INSTRUMENTAL

Indef.: *gízonez*, *néskaz* [I61: 399] (*néska* 'chica')

Sing.: *éskiaz* [M54: 295] (*ésku* 'mano')

PARTITIVO

Indef.: *juíziorik*, *kónturik*, *nobedáderik* [M54: 295], *gáizarik* [B53:
251] 'cosa', *espartíñarik* [Ar77: 82] (*espartíña* 'alpargata')

INESIVO

Sing.: *méndian* [Ar77], *úrtian* [M54: 295] (*úrte* 'año'), *állurrián* [Ar77:
85] (*állur* 'campo'), *gáitzurian* [I61: 403] (*gáitzuru* 'cuartal')

Plur.: *étsétan* (*étese* 'casa'), *idiétan* (*ídi* 'pueblo') [I61: 399]

ADLATIVO

Indef.: (*zómát*) *étsetra* [I61: 398], *íditra* [I61: 398], *egútxatra* [I61:
406] (*egútxa*, *eguatxa* 'río')

Sing.: *étsera* [I61: 400, 407], *méndiara* [M58: 295, I59: 311], *lúrria-
ra* [M58: 295], *rosáριοarà* [Ar77: 81], *bésoara* [I59: 284] (*béso*
'brazo'), *léixoara* [I59: 294] (*léixo* 'ventana'), *bízkarreara* [I59:
287, 298] 'hombro', *egúzkiara* [I61: 394] 'sol'

Plur.: *etsétra, idiétra, lekiétra, eguatxétra* [I61: 391], *besoétra* [I59: 284], *leixoétra* [I59: 294]

DESTINATIVO

Sing.: *etserát* [I61: 309, 407], *mendiarát* [I61: 399]

ABLATIVO

Indef.: (*zér*) *ésetarik, egútxatarik* [I61: 407], *éuritarik* [I61: 403] 'lluvia'

Sing.: *ménditik* [M54: 295, I59: 297], *zilotik* (*zilo* 'agujero') [M54: 295], *állurretik* [Ar77], *éserik* [I59: 297]

Plur.: *etsétarik, mendiétarik* [I61: 407]⁷

La mayor parte de los sufijos flexivos son, pues, neutrales con respecto al acento. Una consecuencia de esto es que si la base es monosilábica el acento aparecerá sobre la primera sílaba, independientemente del número de sílabas añadidas por el sufijo flexivo cuando éste es neutral:

(11) Palabras con base monosilábica

zúr-areki [AM58] 'con el madero'

ótz-areki [AM58] 'con el frío',

lán-areki [Ar77: 93] 'con el trabajo', *lán-iarà* [Ar77] 'al trabajo'

úr-eki [Ar77: 91] 'con agua'

lúrr-iaia [B53: 255] 'a la tierra'

bát-eki [AM58] 'con uno'

En cuanto al análisis fonológico, podemos considerar que todas las bases están marcadas con acento léxico en una de sus sílabas, sujeto esto a las restricciones vistas arriba en (4). Los sufijos flexivos, por el contrario, carecen de acento léxico, salvo el direccional /-rát/ y el sufijo de plural /-é-/ que aparece en todos los casos del plural excepto el absoluto. Estos dos sufijos están marcados con acento léxico. En caso de que ocurra más de un acento léxico en el ámbito de la palabra, la regla es que el acento más a la derecha prevalece sobre el otro:

(12) Regla acentual: la sílaba más a la derecha con acento léxico porta el acento de la palabra.

/gízon-a/ *gízona* 'el hombre, abs'

/gízon-ak/ *gízonak* 'los hombres, abs'

/gízon-ék/ *gizonék* 'los hombres, erg'

/morrói-a-ri/ *morróyari* 'al criado'

/séme-a-reki/ *sémeareki* 'con el hijo'

/artzái-é-ki/ *artzayéki* 'con los pastores'

/ídi-tra/ *íditra* 'a pueblo(s)' (indef.)

/ídi-é-tra/ *idiétra* 'a los pueblos'

/méndi-a-ra/ *méndiara* 'al monte'

/méndi-a-rát/ *mendiarát* 'hacia el monte'

(7) Una excepción parece ser *gúzietarik* [B53: Ar77: 85, 90, AA90] 'desde todos, de todos' (*gúzu* 'todo') en que el acento se mantiene sobre la base. Sin embargo, a pesar de la morfología esta forma tiene frecuentemente una interpretación no plural 'de todo, de cada'.

Como veremos, la misma regla de dar prioridad al acento léxico más a la derecha puede observarse también en la acentuación de palabras compuestas y derivadas.

3. Bases en /-a/

Un caso de acentuación especial lo constituyen las bases terminadas en /-a/. Al añadirse a éstas sufijos flexivos que empiezan por vocal, se pierde la vocal final de la base, moviéndose el acento a la sílaba resultante de la contracción de la secuencia vocálica. De este modo se obtiene un contraste acentual entre la base nuda como en *neska bàt* [B53: 255] ‘una chica’ y el absoluto singular *neská* [B53: 255] ‘la chica’, /neska-a/. En esto el roncalés coincide también con el suletino. El análisis de estos hechos dentro del sistema acentual roncalés resulta, sin embargo, mucho más problemático que en suletino.

En suletino este patrón acentual se obtiene como resultado de la regla general de acentuación penúltima en un dominio acentual que incluye al determinante. La acentuación de /neska-a/ *neskáa* -> *neská* es producida en suletino aplicando la misma regla que nos da /mendi-a/ *mendíaa*. La única diferencia es la aplicación de una regla de contracción posterior a la asignación del acento. Este caso no difiere, pues, en cuanto al acento, del presentado por otros casos de contracción en suletino históricamente más recientes, como podemos tener en /mendi-a-n/ *mendíaan* -> *mendín* ‘en el monte’.

En roncalés, por el contrario, es evidente que la acentuación de *neská* no es directamente compatible con la de *méndia*. En el caso de *neská* tenemos evidentemente una regla de acentuación especial.

En (13) se dan algunos ejemplos de bases terminadas en /-a/ mostrando el contraste de acentuación entre la base nuda y el absoluto singular.

(13) Bases terminadas en /-a/

Base	Abs sg	
<i>alába</i>	<i>alabá</i> [B53: 267, I: 59: 297]	‘hija’
<i>ainzpa</i>	<i>ainzpa</i> [I59: 283]	‘hermana’ (de mujer)
<i>aixkóra</i>	<i>aixkorá</i> [I59: 301]	‘hacha’
<i>arrebá</i>	<i>arrebá</i> [I59: 284]	‘hermana’ (de hombre)
<i>bórtá</i>	<i>bortá</i> [I59: 298]	‘puerta’
<i>bilgórra</i>	<i>bilgorrá</i> [I59: 287]	‘sebo’
<i>burrúña</i>	<i>burruña</i> [I59: 287]	‘hierro’
<i>eguátxa</i>	<i>eguatxá</i> [I59: 288]	‘río’
<i>karríka</i>	<i>karriká</i> [I59: 299]	‘calle’
<i>koxaléna</i>	<i>koxalená</i> [I59: 292]	‘prima’
<i>kríma</i>	<i>krimá</i> [I59: 292]	‘talega’
<i>ténpra</i>	<i>tenprá</i> [I59: 294]	‘tiempo’
<i>tintílla</i>	<i>tintillá</i> [I59: 294]	‘pendiente’
<i>túpla</i>	<i>tuplá</i> [I59: 294]	‘cebolla’
<i>úda</i>	<i>udá</i> [I59: 294]	‘verano’
<i>zartégia</i>	<i>zartegiá</i> [I59: 295]	‘sartén’
<i>zénbra</i>	<i>zenbrá</i> [I59: 295]	‘requesón’

El acento aparece sobre la vocal resultante de la contracción de la /-a/ final de base y la vocal del sufijo en todos los casos en que ésta se produce, no sólo en el absoluto:

(14) Bases terminadas en /-a/

- Abs. pl.: *aiták* [I61: 398] 'los padres', *lokeinkák* [Ar77: 93] 'las salchichas', *gaztañák* [Ar77: 94] 'las castañas', *tintillák* [I59: 294] 'los pendientes', (cf. *ódol-ak* [Ar77: 93] 'las sangres')
- Erg. sg.: *alabák* [I61: 398] 'la hija', (cf. *séme-ak* 'el hijo')
- Dat. sg.: *aizpári* [Ar77: 81] 'a la hermana', (cf. *séme-ari* 'al hijo')
- Gen. sg.: *alabáren* [I59: 301, I61: 398] 'de la hija', *fiestáren* [Ar77: 85] 'de la fiesta', (cf. *séme-aren* 'del hijo')
- Com. sg.: *aziendáreki* [B53: 250] 'con el ganado', *aizpáreki* [Ar77: 81] 'con la hermana', (cf. *séme-areki* [I61: 399])
- Ines. sg.: *plaztán* [Ar77: 87, 92] 'en la plaza', *bañerán* [Ar77: 92] 'en la bañera', *tenprán* [Ar77: 92] 'en el tiempo', (cf. *ménde-an* 'en el monte')
- Adlat. sg.: *espartiñára* [Ar77: 80] 'a la alpargata', *mezára* [I59: 292, Ar77: 81] 'a la misa', cf. *ménde-ara* 'al monte')

Necesitamos, pues, postular una regla de contracción/accentuación especial para las bases terminadas en vocal baja, que podemos formular como en (14). De acuerdo con la regla general de acentuación, este acento prevalece sobre el acento léxico de la base:

(15) Regla de contracción: /a-V/ -> V'

e.g.: /alába-a-ren/ -> *alábáren* -> *alabáren*

En formas con el sufijo de plural /-é-/ como *alabék* [I61: 398] 'las hijas, erg.' /alába-é-k/ el sufijo acentuado y la regla de contracción coinciden en asignar el acento a la misma sílaba.

En algunos ejemplos en que no hay contracción vocálica parece haber actuado una cierta presión analógica. Así el genitivo-locativo singular *elizáko* [I61: 398] 'de la iglesia' /eliza-ko/ (no /eliza-a-ko/), cf. *ídi-ko* 'del pueblo', deberá su acento a la analogía con otras formas locativas singulares donde sí tenemos contracción como son el inesivo *elizán* [AM58] /eliza-a-n/ y el adlativo *elizára* [AM58] /eliza-a-ra/, cf. *méndiara*. La misma explicación puede darse a *karrikátik* [Ar77: 95] 'por la calle' /karrika-tik/, cf. *méndi-tik*, cuya acento cae sobre la misma vocal que en *karrikán* [AA90] 'en la calle' donde sí está justificada por la existencia de contracción /karrika-a-n/. Los datos que tenemos no son suficientes para determinar hasta qué punto la acentuación de las palabras con base en /-a/ en casos como el genitivo-locativo y el ablativo singular se habían regularizado con acento en la última de la base por analogía con otras formas singulares.⁸

(8) Regularizaciones analógicas de este tipo no son extrañas en vasco. Pensemos en formas ondarresas como *basure* 'al bosque' en lugar de la forma que esperaríamos **baso(r)a*, cf. *Bilboa* 'a Bilbao' dado que la base termina /o/, cf. *iru baso* 'tres bosques', *basótik* 'desde el bosque'. Con bases terminadas en /-o/ una [u] en la forma de superficie procede normalmente de una secuencia vocálica /o-V/ como en

4. Acentuación de las palabras derivadas y compuestas

Entre las palabras con sufijos derivativos, encontramos algunas con acento en la raíz. La mayoría, sin embargo, llevan el acento sobre el sufijo. Es decir, la mayoría de los sufijos derivativos son acentuados, pero algunos son neutrales. El comparativo, por ejemplo, es un sufijo acentuado:

(16) comparativo /-ágo/

lodiágo [AM58] 'más grueso', *finágo* [AM58] 'más fino', *meágo* [AM58, I59: 292, 309] 'más delgado', *lúze*, *luzeágo* [AM58] 'más largo', *pésia*, *pesiágo* [AM58] 'más pesado', *berantágo* [I61: 394] 'más tarde', *gaztiágo* [Ar77: 81] 'más joven', *zarrágo* [Ar77] 'más viejo', *ederrágo* [Ar77: 87] 'más hermoso', *itsusiágo* [Ar77: 87] 'más feo', *ñoágo* [AM58] 'más pequeño', *andiágua* [B53: 256] 'el más grande (de dos)', *úrrin*, *urrinágo* [I61: 397] 'más lejos', *txikiágo* [I61: 402] 'menos', *karatágo* [I61: 405] 'más allá', *obroxágo* [I61: 404] 'un poco más'

Izagirre [I61: 392] da las formas *áintzina* 'adelante' y *áintzinekoa* 'lo de delante', sin cambio en el acento, pero el comparativo *áintzinágo* 'más adelante', con movimiento del acento al sufijo. Estos patrones acentuales resultan de la distribución de acentos léxicos junto con la regla general que hemos señalado ya en (8) de dar precedencia al acento más a la derecha. De estos tres ejemplos, sólo la forma comparativa contiene más de un morfema con acento léxico, prevaleciendo en ésta el acento del sufijo sobre el de la raíz:

(17) /áintzin-a/ *áintzina*
 /áintzin-(e)ko-a/ *áintzinekoa*
 /áintzin-ágo/ *áintzinágo*

Otros ejemplos de sufijos derivativos acentuados son los siguientes:

(18) Sufijos derivativos acentuados

/-ñó/ 'diminutivo'

aurñó bat [I61: 393] 'un niño', *alabañóa* [I61: 401] 'la hijita'

/-ñí/

amañí [B53: 258] 'abuela', *aitañí* [B53: 267] 'abuelo'

/-(t)árr/ 'gentilicio'

uztarroztár, *izabár* [AM58]

/-(i)xún/ '-astro' (originariamente compuestos)

aitaxún [I61: 392] 'padrastra', *amaxún* [I69: 393] 'madrastra', *alabaixún* [AM58] 'hijastra'

/baso-a/ *basu* 'el bosque', /baso-a-n/ *basun* 'en el bosque'. La forma *basure* no puede, pues, derivar regularmente de /baso-ra/, sino que requiere /baso-a-ra/. Pero tales formas adlativas en /a-ra/ no existen fuera del roncalés y el suletino. Otras formas como *mendire* (no **mendixera*) 'al monte' claramente requieren una estructura /mendi-ra/. La elevación de la vocal final de la base en *basure* no se puede justificar desde un punto de vista morfofonológico (diacrónico o sincrónico) y ha de deberse a analogía con otras formas como el inesivo.

/-dún/ 'poseedor'

uskaldúna [AM58] 'el vascohablante', *aziendadún batí* [AM58] 'a un ganadero', *garidún* [I59: 294] 'que tiene trigo', *ogidún* [I59: 313] 'que tiene pan', *oxaldún* [I59: 313] 'que tiene tela'

/-xét/ 'intensivo'

kolaxét [I61: 395] 'de esta misma manera' (*kóla*), *kantixét* [I61: 404] 'desde allí mismo'

/-zár/ 'aumentativo, despectivo'

apozár [I59: 301] 'sapo', *aurerzár* [I59: 302] 'holgazán', *neskatzár* [I59: 310] 'chica desaseada'

Otros sufijos derivativos, por el contrario, no atraen el acento y pueden considerarse acentualmente neutrales:

(19) Sufijos derivativos que no atraen el acento

/-garna/ 'ordinal'

írorgarnà 'el tercero', *bígarnà* (*bígarna* [B54: 256]) 'el segundo', *láugarnà* 'el cuarto', *zórtzigarnà* 'el octavo', *bederátzugarnà* [AM58] 'el noveno'⁹

/-ti/

gezúrri 'mentiroso'

/-xi/ 'diminutivo'

néskaxi [I61: 404] 'chica menor'

El comportamiento acentual del sufijo superlativo no está claro. Michelena (1954 [1988: 296]) nos dice que en superlativo el acento cae sobre la raíz, no sobre el sufijo, al contrario de lo que vemos que pasa en el comparativo: *gáztena*, *zárrena* [M54: 296]. Sin embargo, en la grabación de 1958 encontramos *gúztarik meéna* 'el más delgado de todos' [AM58], *ñottuéna* [AM58] 'el más pequeño' y también Izaguirre nos da *urrinéna* [I61: 397], *urrinén* [I61: 405] 'el más lejano' y *goruéna* [I61: 403] 'lo más alto'. También con /-(l)ari/ 'profesión, ocupación' tenemos resultados inconsistentes. No hay movimiento del acento en *dántzari* [I61: 402] 'bailarín', pero sí en *úxtu* 'flauta', *uxtulári* [I61: 406] 'flautista'.

Otro punto que no podemos confirmar debido a la escasez de datos es el de la posible existencia de sufijos derivativos preacentuantes. Hay algunos ejemplos de palabras derivadas en que el acento no va sobre la misma sílaba que lo porta en la palabra básica, pero tampoco cae sobre el sufijo derivativo, sino que aparece sobre la sílaba que precede a este sufijo. En [AM58] encontramos *eríkoa* 'el dedal' (cf. *éria* 'el dedo'), *granbátxoa* 'el cuarto donde se amasa el pan' de *granba* (< *ganbra* < *cámara*), *elúrte bat* 'una nevada' (cf. *élur* 'nieve').

En palabras compuestas se mantiene también el acento del segundo miembro, perdiéndose el del primero. Así de *txokorrakín* 'residuo de sebo' se obtiene *txorrakinópil* [I61: 405] 'torta de dichos residuos'. Otros ejemplos de compuestos que mues-

(9) Encuentro también, sin embargo, *zázpigàrnean* [Ar77: 83] 'en el séptimo', *bòrzgárna* [Ar77: 81] 'el quinto'. Puede tratarse quizá de una diferencia entre Isaba y Uztarroz.

tran la operación de la misma regla acentual son los siguientes (añado un guión entre los dos miembros del compuesto):

(20) compuestos

aste-léna 'el lunes', *asti-ártia* 'el martes', *asti-ázkena* 'el miércoles', *neskan-éguna* 'el sábado', *ost-éguna* [B53: 258, AM58] 'el jueves', *mi-lúz* [B53: 270] 'hablador(a)' (lengua-larga), *senarr-emázteak* [I61: 405] 'los esposos', *ogi-púska* [I61: 405] 'pedazo de pan', *lep-ezúrta* [I61: 404] 'la cerviz', *aur-zái* [I61-393] 'niñera', *burar-mín* [I61: 400] 'dolor de pecho', *ezpain-mín* [I61: 394] 'boquera', *sor-bérri* [I61: 396] 'recién parida', *etxe-gáina* [B53: 269] 'el tejado', *mai-péan* [I61: 396, AM58] 'debajo de la mesa', *besa-péa* [I61: 402] 'el sobaco', *ulun-pétik* [I61: 401] 'de la oscuridad', *etse-bórta*, *etse-bortá* [I59: 289] '(el) portal', *alke-báge* [I59: 298] 'sinvergüenza' (cf. *álkerik* [I59: 298] 'vergüenza, part.'), *axuri-aríkoak* [I59: 300] 'los corderos machos'

Izagirre (1961: 391) nota que compuestos transparentes como *anáxe-arrebák* 'los hermanos', *zázpi-éin* 'setecientos' y *óski-éli* 'par de zapatos' en pronunciación cuidadosa pueden pronunciarse con acento en cada uno de los dos componentes, pero en pronunciación normal rápida se pronuncian con un solo acento principal, el de su segundo miembro: *os.kié.li*, *zaz.piéin*, *a.na.xea.rre.bák*. En el ejemplo *anaxearrebák* es en realidad el tercer acento el que se pronuncia (el que resulta de la contracción). En compuestos poco lexicalizados el acento del primer miembro puede aparecer con acento pero subordinado al acento del segundo miembro, como en *bíde-bérria* [AM58] 'la carretera' (camino nuevo), o *bàgo-maltá* [AM58] 'el hayedo' (cuesta de hayas). En algunos casos, Izagirre marca dos acentos de igual prominencia, como en *ózpín-bélar* 'accedera' (hierba de vinagre) o *zidár-ereztún* [I59: 314] 'sortija de plata'.

5. Acento secundario

En palabras en que el acento principal se encuentra tres o más sílabas a la izquierda contando desde el final de la palabra, es frecuente encontrar un acento secundario sobre una de las sílabas finales, generalmente sobre la última, como en *bígarnà*, *bederátzugarnà* [AM58] 'el noveno'; pero en algunos casos sobre la penúltima, como en *párrokotàko* [AA90] 'como párroco', *lúrriarèino* [B54: 255]. Este acento secundario puede llegar a percibirse como tan prominente o más que el primario (es decir, que el asignado a la base), como parece deducirse de transcripciones como *méndiará* [I61: 391, n. 1] 'al monte', *láguntrà senàrrarí* [AA90] 'a ayudar al marido'.¹⁰

En ocasiones, el acento sobre la desinencia puede incluso ser el único perceptible suplantando al de la base y apareciendo por tanto como primario. Ésta puede ser la explicación de una acentuación que parece totalmente excepcional como la de la palabra para 'amo' en sus formas determinadas. Izagirre (que generalmente no marca acentos secundarios, salvo muy contadas ocasiones) nos da *búztegi bat* 'un amo',

(10) En castellano también encontramos ejemplos de promoción de un acento secundario. Así, en algunos dialectos, una forma como *cántalo* se puede realizar como *càntaló*, con el acento más prominente sobre el clítico. En pronunciación enfática es posible también encontrar ejemplos como *generativista*.

buztegiá [I61: 400] (marcado con un 'sic'), que podemos interpretar como *búztegià* -> *búztegiá* -> *buztegiá*. Este autor nos da también las formas de ergativo singular *burzegiák* [I59: 287] para Uztarroz y *busteiák* [I59: 304] para Isaba. En [B53] encontramos *bürzegiá* (268) para Uztarroz y *bústegiá* (260), *bustegiá* (252) para Isaba. En la transcripción de [AM58] también he apuntado *bústegi bat*, *bustegiá*. Todas estas transcripciones parecen confirmar que en ciertos casos un acento secundario sobre la última sílaba puede ser promovido a prominencia primaria. También es posible que la palabra *bustegia* o *burzegia* simplemente tuviera un comportamiento excepcional.

Con un sufijo como *-radréino* aparece siempre un acento sobre la penúltima, aunque se mantenga el de la base: *Gárderadréino* [I61: 403] 'hasta Garde', *korradréino* [I61: 404] 'hasta ahí', *Zánkozaradréino* [I61: 401] 'hasta Sangüesa'. A efectos acentuales este sufijo se comporta, pues, como palabra independiente con su propio acento y se puede comparar, por tanto, con el sufijo *-mente* en castellano.

6. Interacción del acento con otros procesos fonológicos

Generalmente, las vocales altas pierden su carácter silábico ante otra vocal, dando lugar a diptongos crecientes como en /mendi-a/ *ménd[ja]* 'el monte', /buru-a/ *búr[ja]* 'la cabeza' (/u-a/ [ja]). Las vocales medias también pierden su silabicidad en el mismo contexto y pueden, al parecer sólo opcionalmente, elevarse a [j], [w], como en *anax[ĕa]rrebák* [I61: 391] 'los hermanos y hermanas', /asto-a/ *ást[öa]* [AM58] 'el burro', /seme-a/ *sém[ja]* 'el hijo', /lexo-a/ *léx[wa]* [M54: 283] 'la ventana'. Como señala Michelena (1954), estos fenómenos de pérdida de silabicidad y elevación no tienen lugar cuando la vocal que sería afectada porta el acento. Así la vocal media se mantiene como tal en *méa* [M54: 282] 'el delgado', *lóa* [AM58] 'el sueño' (como predice [M54: 283]) y la secuencia en hiato en *bíar* [bí.ar] [M54: 282] 'mañana' contrasta con el diptongo de *biár* [bjár] [M54: 282] 'necesidad'. Todas las reglas que afectan a las secuencias de vocales se ordenan, pues, después de la regla de acentuación en la fonología sincrónica del dialecto. Esto incluye, como vimos, la regla de contracción de /a-a/. La regla de anteriorización de /u/ ante vocal de sufijo (como en *bur[ja]*) también se bloquea cuando la vocal /u/ lleva el acento, como muestran ejemplos como /su-a/ que da *sua* [M54: 283] 'el fuego' y no **sia* y *eskúa* [B53: 261] 'la derecha'.¹¹

7. Consideraciones históricas

Hemos notado que la acentuación de las formas determinadas de las bases terminadas en /-a/ como *neská* 'la hija' se sale fuera de las reglas normales de acentuación en roncalés, que producen formas como *méndia* 'el monte'. Para explicar formas como *neská* necesitamos postular un sistema históricamente anterior donde se decía *mendía*, como en suletino actual. Esto es, la acentuación de estas palabras requiere un estadio

(11) Izagirre recoge también *béso eskúa* [I59: 303] 'el brazo derecho' en Isaba, pero *ésku eskúa* [I59: 289] 'la mano derecha' en Uztárroz. Otras formas se recogen en Gómez (1991: 400, n.64). Parece que la forma más común en roncalés era *eskoi*.

donde el acento recaía regularmente sobre la penúltima en el absoluto singular (es decir, en una unidad acentual que incluye la marca de número) produciendo formas como *méñdi*, *mendía*, *néska*, *neskáa*.

Como argumenta Michelena (1976 [1987: 254-255]), a la misma conclusión nos conducen los hechos de síncopa que, aunque no tan abundantes como en salacenco, son todavía muy frecuentes en roncalés: *túpla* < **tupula* < *tipula* < *caepulla* ‘cebolla’, *kándra* < **kandera* < *candela* ‘cera’, *ténpra* < *tempora* ‘tiempo’, *ábre* < *abere* ‘caballería’. Estas contracciones podrían explicarse bien postulando acento fijo en la sílaba inicial, o bien, lo que parece más probable, buscando su origen en formas determinadas con acentuación paroxítona: **aberéa* > *abréa*, **kanderáa* > *kandrá*. Bajo esta hipótesis, la síncopa se habría extendido luego de la forma determinada a la indefinida, donde falta el condicionamiento acentual.¹²

La síncopa en formas conjugadas como *gra* < *gara* ‘somos’ o *zrei* < **zarei* ‘sois’ obviamente no puede explicarse por un acento antiguo en la penúltima pero esto no constituye un problema demasiado serio dado el carácter frecuentemente enclítico de tales formas.

Apéndice A

Datos obtenidos de la encuesta de Allières y Michelena de 1958

Como indicamos antes, los datos que ofrecemos aquí proceden de nuestra transcripción de una grabación que amablemente nos ha hecho llegar Ricardo Gómez. Los detalles sobre la entrevista pueden oírse de la voz de Jacques Allières al principio de la grabación: “[à Is]aba, 10 octubre 1958. [L]’informatrice c’est Madame Simona Anaut, 84 ans, et Pastora Anaut, sa soeur, 70 ans; dernières personnes capables de parler la variété basque roncalaise d’Isaba. Début d’enquête menée par Monsieur Luis Michelena”. Las personas entrevistadas son obviamente las identificadas como doña Simona y doña Pastora Gardé Anaut en Beloqui *et alii* (1953: 249) (con el orden de los apellidos equivocado) y que sirvieron también de informantes a Kandi-do Izagirre (1959, 1961) y a Juan San Martín unos años después (San Martín 1966). De las preguntas de Michelena se deduce que su objetivo era verificar ciertos puntos concretos de fonología y obtener información sobre otros puntos específicos en base a su conocimiento previo del dialecto. Allières, por su parte, buscaba sobre todo información sobre formas verbales, pero tuvo que desistir después de varios intentos dada la dificultad que las entrevistadas tenían para traducir oraciones completas en el tiempo verbal requerido, con la configuración de argumentos sintácticos deseados y controlando el tipo de alocución.

Clasificamos los datos obtenidos de esta grabación según el número de sílabas de la base y su patrón acentual.

(12) Como me señala Ricardo Gómez, podemos deducir que ha habido un cambio en la unidad acentual, que, de ser la palabra (o quizá, más bien, la base más determinante) ha pasado a ser la base.

A. palabras con base monosilábica

<i>áintza</i>	'la cabra'
<i>áurra</i>	'el niño'
<i>áutxak</i>	'los franceses'
<i>áwa</i>	'la boca'
<i>béi, béya, béyak</i>	'(la) vaca, las vacas'
<i>biótza</i>	'el corazón'
<i>éin</i>	'cien'
<i>gór</i>	'sordo'
<i>kéa</i>	'el humo'
<i>léina</i>	'el primero'
<i>lóa</i>	'el sueño'
<i>mía</i>	'la lengua'
<i>ótzareki</i>	'con el frío'
<i>ólak</i>	'tablillas' (del tejado)
<i>óya</i>	'la cama'
<i>úra</i>	'el agua', <i>ur txíki</i> 'poca agua', <i>ur ánitx</i> 'mucha agua'
<i>úrra</i>	'la avellana', <i>ur ánitx</i> , <i>úrre ánitx</i> (?) 'muchas avellanas'
<i>xái</i>	'limpio'
<i>xáz</i>	'el año pasado'
<i>zúr bát</i>	'un madero', <i>zur txíki</i> 'poca madera', <i>zur ánitx</i> 'mucha madera'
<i>zúrareki</i>	'con el madero',

B. Palabras con acento en la penúltima de la base

B1. Bases bisilábicas

<i>áiztoa</i>	'el cuchillo'
<i>álke</i>	'vergüenza'
<i>áltetik</i>	'por el lado'
<i>álurra</i>	'el campo'
<i>ámets</i>	'sueño'
<i>ánitx</i>	'muy, mucho'
<i>ápeza</i>	'el cura'
<i>árgia</i>	'la luz'
<i>ástoa</i>	'el burro'
<i>ásun</i>	'hortiga'
<i>átxurra</i>	'la azada'
<i>áza</i>	'col'
<i>bágoa</i>	'el haya'
<i>bákotxa</i>	'cada uno' <i>bákotxa gòre áltetik</i> 'cada uno por nuestro lado', <i>oren bákotxa</i> 'la una', <i>bégi bákotx</i> 'ruerto'
<i>bárneko</i>	'de dentro', <i>bárneko kóita</i> 'enaguas (?)'
<i>bárnia</i>	'dentro'

<i>bártze, bártzia</i>	'(el) huerto'
<i>bárur</i>	'en ayunas'
<i>báster, bázterra</i>	'(la) orilla'
<i>bélar</i>	'hierba'
<i>beléina</i>	'la rodilla'
<i>bére, béria</i>	'(la) primera planta'
<i>bérriz</i>	'de nuevo'
<i>bíar</i>	'mañana'
<i>bilgórra</i>	'sebo' <i>eztiár bilgórrarik</i> 'no tengo sebo'
<i>bizarra</i>	'la barba'
<i>bízkarra</i>	'la espalda'
<i>bízko</i>	'muérdago, bizco' <i>bízko biltra</i> 'a recoger bizcos'
<i>brúlloa</i>	'requesón'. En Uztárroz <i>gaztanbéra</i>
<i>búrgi</i>	'Burgui'
<i>búria</i>	'la cabeza'
<i>búrnia</i>	'el hierro'
<i>búztana</i>	'la cola'
<i>débria</i>	'el diablo'
<i>déuri, déuria</i>	'(el) dinero', <i>déuri txíki</i> 'poco dinero'
<i>dúndu, dúndudu</i>	'azul'; 'azulito', 'azul claro'
<i>éllu</i>	'mosca'
<i>élur</i>	'nieve'. Dos veces separadas con esta acentuación, una en la frase <i>négia ánitx ótz élur ánitx egítan bitu</i> 'el invierno muy frío, porque nieva mucho'. Una vez, <i>elúrra</i> , quizás un error, cf. <i>elurrean</i> [I61: 394,U], <i>élur</i> [B53: 269, U]
<i>éria</i>	'el enfermo'; 'el dedo'
<i>ér[j]o bat</i>	'una enfermedad', <i>erio lúze bat</i> 'una enfermedad larga'
<i>ésku kau, éskia</i>	'esta mano', 'la mano'
<i>éste bat</i>	'una tripa'
<i>étzi</i>	'pasado mañana'
<i>ezpéina</i>	'el labio'
<i>gáizto</i>	'malo'
<i>gária</i>	'el trigo'
<i>gátia</i>	'el gato'
<i>gázta</i>	'queso'
<i>gédar</i>	'hollín'
<i>génte, géntia</i>	'(la) gente', <i>gènte ánitx</i> 'mucha gente'
<i>gógor</i>	'duro'
<i>góikoa</i>	'luna'. En Uztárroz <i>argizágia</i>

<i>gólkoan</i>	'en el seno'
<i>íkatza</i>	'el carbón'
<i>ingla</i>	'cereza'
<i>íri</i>	'pueblo', <i>íri ánitx</i> 'muchos pueblos'
<i>írin, írina</i>	'(la) harina'
<i>íror</i>	'tres'
<i>izar</i>	'estrella'
<i>kándra</i>	'cera', 'rollo de cera que se lleva cuando hay difuntos'
<i>káno bat</i>	'un copo de lana'
<i>kìo gáizto</i>	'mal olor'
<i>kóttá, kottá</i>	'(la) falda'
<i>látxun</i>	'cal', cf. <i>látsuma</i> [B53: 262]
<i>llábur</i>	'corto'
<i>llármea</i>	'la hera'
<i>lúxe</i>	'largo'
<i>mákeur</i>	'torcido'
<i>márgin bat,</i> <i>márgina</i>	'hierba espesa' <i>márgin kártan</i>
<i>méar</i>	'estrecho'
<i>mísia</i>	'la sábana'
<i>múndu</i>	'mundo', <i>Jesús xin dún múndu kóntxa</i> 'Jesús ha venido a este mundo'
<i>múnga txíkia</i>	'medio robo' (medida)
<i>négia</i>	'el invierno'
<i>ñábarra</i>	'de muchos colores'
<i>óla</i>	'muidera, cabaña dónde se hace el queso'
<i>ólloa</i>	'la gallina'
<i>ólo</i>	'avena'
<i>órena</i>	'la hora'
<i>óren bákotxa</i>	'la una (hora)'
<i>órria</i>	'la hoja'
<i>óxala</i>	'el paño'
<i>pésia</i>	'el peso; pesado'
<i>píperra</i>	'la guindilla'
<i>ságar</i>	'manzana', <i>ságar bédra, ságar bat, ságar bána</i>
<i>sáita</i>	'banco'
<i>sátor</i>	'topo'
<i>tállá</i>	'guadaña, dalla'
<i>tégia</i>	'la pocilga'
<i>trúllia,</i> <i>trúllu bat</i>	'el/un trillo'
<i>úrrats,</i> <i>úrrats bat</i>	'(un) paso'
<i>úrre</i>	'oro'

<i>úrrin</i>	'lejos'
<i>úxtu</i>	'silbo'
<i>xákoa</i>	'la bota de vino'
<i>zágia</i>	'el boto, odre'
<i>zéuria</i>	'el cielo'
<i>zézen</i>	'toro'
<i>zínzar</i>	'moco'

B2. Bases de tres o más sílabas

<i>aliméntia</i>	'el alimento'
<i>almútia</i>	'el almud'
<i>bidankóze</i>	'Vidangoz'
<i>boróntia</i>	'la frente'
<i>eltxáno</i>	'puchero'
<i>erésu</i>	'celo de la cerda'
<i>gaitxúria</i>	'el cuartal' (medida)
<i>gardátxo</i>	'lagarto'
<i>goñíri, goñíria</i>	'(el) cobertizo'
<i>igántia</i>	'el domingo' (otros días de la semana bajo compuestos)
<i>itixúra</i>	'la gotera'. Azkue (1931) da <i>utaxur</i> .
<i>izálzura</i>	'a Izalzu'
<i>katédra</i>	'silla'
<i>kuxéla</i>	'prima', <i>kuxéla própio, koxéla própio</i> 'prima carnal'
<i>mortéirua</i>	'el mortero'
<i>oropílo bat</i>	'un nudo'
<i>orrátzia</i>	'el peine', <i>austu diár orrátzia</i> 'he roto el peine'
<i>ostrália</i>	'el viernes'
<i>parétia</i>	'la pared'
<i>patáta</i>	'patata'
<i>ronkári</i>	'Roncal'
<i>seróra</i>	'monja' (suletino)
<i>txitxikándra</i>	'lagartija'
<i>ugúntia</i>	'aborrecido'
<i>uríña, uríñara</i>	'Pamplona', 'a P.'
<i>urzáinki</i>	'Urzainqui'
<i>uskára</i>	'vascuence'
<i>uztarróze</i>	'Uztarroz'
<i>zarakóza</i>	'Zaragoza'

C. Palabras con acento

en la antepenúltima de la base

<i>áinguria</i>	'el ángel'
<i>ázkazi</i>	'pariente'
<i>bétatxu</i>	'peal'
<i>bústegi bat</i>	'un dueño'
<i>garamíñare</i>	'vencejo'. Bonaparte da <i>añari</i>

para 'martinet' [M58: 308] como forma roncalesa e *iñare* como forma aezcoana. Mi abuelo empleaba *mañari* para 'vencejo'. [I59: 292] recoge la forma *mañári* con el significado de 'murciélago'. Como en otras partes de Navarra se utilizan formas como *iñera* 'golondrina' y *gau-iñera* 'murciélago' (golondrina de noche), lo más probable es que en Roncal se utilizaran originariamente formas similares. Así pues, *garamiñare* derivaría de *gai-iñara* 'murciélago' dada por Azkue (1931). La nasal inicial de *mañari* 'vencejo' puede deberse a contaminación o falso análisis de la forma evolucionada para 'murciélago'

<i>gáturia</i>	'el cuenco (de madera)'
<i>góllaria</i>	'la cuchara'
<i>irago bat</i>	'un grito'
<i>izaba</i>	'Isaba'
<i>kósino</i>	'primo', <i>kósino própio</i> 'primo carnal'
<i>tápallu</i>	'petacho, remiendo'
<i>xikara bat</i>	'una jarra'
<i>xúxulia</i>	'el poyo, banco'
<i>zánkoza</i>	'Sangüesa'. En otro momento, cantando: <i>árre, árre mánddokó, bíar úriñavakó, étzi zánkozarakó</i> 'arre, arre mulito, mañana para Pamplona, pasado mañana para Sangüesa'

zétatxia,
zétatxu bat 'el cedazo', 'un cedazo'

D. Palabras con acento en la última de la base

D1. Terminadas en diptongo

<i>ardáu</i>	'vino'
<i>artzáyak</i>	'los pastores', <i>artzáyak xuan dútun bardenára, erribrára aziendéki</i> 'los pastores se han ido a la Bardena, a la Ribera, con el ganado'
<i>eztéya</i>	'la boda'

<i>izéi</i>	'abeto'
<i>karróya</i>	'el hielo'
<i>lastéya</i>	'el jergón'
<i>leprói</i>	'liebre'
<i>murtzikóya</i>	'el paño de cocina'
<i>ogéi</i>	'veinte'
<i>sabáya</i>	'el desván, el sabayao'
<i>sazói, sazóya</i>	'(la) sazón', <i>sazoi óna diáu éritako</i> 'hay buena sazón para sembrar'
<i>ukaráya</i>	'el puño o la muñeca', cf. <i>ukarái</i> [B53: 263] 'puño', <i>ukaráia</i> 'la muñeca (de la mano)' [I66: 405]. En la grabación no aparece la traducción.

D2. Otras con acento en la última de la base (ver también bajo E)

<i>abráts</i>	'rico'
<i>agúna</i>	'la espuma', <i>gentzan agúna eltxáno korri</i> 'quítale la espuma a ese puchero'. Una vez <i>águna</i> .
<i>alargún</i>	'viudo'
<i>apríla</i>	'abril'
<i>arrastrúa</i>	'el rastrillo'
<i>aurér</i>	'vago'
<i>bedátsa</i>	'la primavera'
<i>bedegín</i>	'bruja'. Sin duda palabra compuesta o derivada.
<i>beltzarróna</i>	'el riñón'. Junto con esta forma, en [B53: 260] se da también <i>beltzarrína</i> . [I59: 286] da <i>beltzurriñak</i> 'los riñones' (Uztárroz).
<i>biótza</i>	'el corazón'
<i>bulúrra</i>	'el aro que une el yugo al timón del arado'
<i>burárra</i>	'el pecho'
<i>burárrian</i>	'en el pecho'
<i>ereztúna</i>	'la sortija'
<i>eskúa</i>	'la derecha'
<i>ezkérra</i>	'la izquierda'
<i>garagár</i>	'cebada'
<i>gerréna</i>	'el espedo'
<i>geztúrria</i>	'la mentira'
<i>ikátza</i>	'carbón'
<i>izúrria</i>	'el hueso'. También en [B53: 261]: "S. dio, al parecer por equivocación <i>izúrria</i> "

<i>orrátza</i>	'la aguja'
<i>urína</i>	'la grasa'
<i>urterril,</i> <i>urterrila</i>	'enero', <i>urterril otsa négian biótza</i> 'enero frío, corazón del invierno'. Compuesto de <i>il</i> 'mes'.
<i>usín</i>	'tormenta de nieve, ventisca'
<i>zidár</i>	'plata', también así en [B53: 264, I] pero <i>zidar</i> [B53: 271, U]

E. Palabras con sufijos derivativos

E1. Sufijos derivativos que atraen el acento

<i>finágo</i>	'más fino'
<i>lod[j]ágo</i>	'más gordo'
<i>luzeágo</i>	'más largo' (una vez <i>lúzeago</i>)
<i>meágo</i>	'más delgado'
<i>meéna</i>	'el más delgado', <i>gúzararik meéna</i> 'el más delgado de todos'
<i>ñoágo</i>	'más pequeño'
<i>ñott[w]éna</i>	'el más pequeño'
<i>pes[j]ágo</i>	'el más pesado'
<i>bidangoztár</i>	'de Vidángoz'
<i>burgiár</i>	'de Burgui'
<i>gardár</i>	'de Garde'
<i>izabár bat</i>	'uno de Isaba', cf. <i>izaba</i> 'Isaba'
<i>ronkariár</i>	'roncalés', cf. <i>ronkári</i>
<i>uztarroztár</i>	'de Uztárroz'
<i>urzainkiár</i>	'de Urzainqui'
<i>alabaixún</i>	'hijastra'
<i>amaixún</i>	'madrastra'
<i>aitaixún</i>	'padrastra'
<i>umeixún</i>	'hijastro'
<i>ollárra</i>	'el gallo', cf. <i>ólloa</i> 'la gallina'
<i>ollárko</i>	'el pollo'
<i>ollánta</i>	'la polla'. Sufijo acentuado, cf. <i>ólloa</i> 'la gallina'
<i>txitxár</i>	'polluelo', <i>txito</i> + <i>ar</i> ?
<i>osagárri</i>	'salud'
<i>aziendadún</i>	
<i>bati</i>	'a un ganadero'
<i>uskaldúna</i>	'el vascohablante', <i>kóri dun uskaldúna</i> 'ese es vasco'
<i>ontárzunak</i>	'los bienes'
<i>kolaxét</i>	'así'

E2. Sufijos derivativos

que no atraen el acento

<i>aiztérrkoak</i>	'las tijeras'
<i>granbátxo,</i>	'(el) cuarto donde se amasa el pan' (sufijo preacentuante?)
<i>granbátxoa</i>	
<i>ñóttua</i>	'el pequeño', cf. <i>ñoágo</i> , <i>ño-ttuéna</i>
<i>bígarnà</i>	'el segundo'
<i>irorgarnà</i>	'el tercero'
<i>láugarnà</i>	'el cuarto'
<i>bórzgarnà</i>	'el quinto'
<i>séigarna</i>	'el sexto'
<i>zórtzigarnà</i>	'el octavo'
<i>bederátzugarnà</i>	'el noveno'
<i>elúrte bat</i>	'una nevada' (¿preacentuante?), cf. <i>élur</i> (pero también <i>elúrra</i> una vez)
<i>gezúrri</i>	'mentiroso'
<i>eríkkoa</i>	'el dedal'. Sufijo preacentuante, cf. <i>éria</i> 'el dedo'

F. Palabras compuestas

<i>aragi-górrria</i>	'lo magro de la carne'
<i>argizágia</i>	'luna', en Uztárroz
<i>àri bákun</i>	'hilo simple'
<i>arrárgia</i>	'luciérnaga, gusano de luz'. Nótese que el orden de composición es el de la expresión castellana: <i>arr-argi</i> . Es posible que <i>argi</i> funcione aquí como adjetivo 'gusano brillante'.
<i>asteártia</i>	'el martes'
<i>asteléna</i>	'el lunes'
<i>astiázkena</i>	'el miércoles'
<i>bàgo maltá</i>	'el hayedo'
<i>bégi bákotx</i>	'tuerro'
<i>begitártia</i>	'la cara'
<i>belar-gáiztoa</i>	'la mala hierba'
<i>beleinpéa</i>	'bajo la rodilla' (?) 'jarret' (Bonaparte) (en la grabación la pregunta es 'esto')
<i>berréin</i>	'doscientos'
<i>bide-bérrria</i>	'carretera'
<i>etzidámu</i>	'pasado pasado mañana', cf. <i>étzi</i> 'pasado mañana'
<i>gayérri</i>	'medianoche'
<i>gayón</i>	'buenas noches'

<i>gaztanbéra</i>	'requesón', en Uztárroz
<i>gaztulubéri</i>	'Castillo Nuevo'. [I61: 403] recoge <i>Gáztulu Zárra</i> con este significado, sin duda por equivocación.
<i>urtútsik</i>	'descalzo'
<i>maipéan</i>	'debajo de la mesa'
<i>maipéara</i>	'(echar) debajo de la mesa'
<i>nàtibitát(e)</i>	
<i>gáya</i>	'la Noche Buena'
<i>neskanéguna</i>	'el sábado'
<i>oren-bákotxa</i>	'la una'
<i>ostéguna</i>	'el jueves'
<i>patatégia</i>	'cuarto de las patatas'
<i>saiztiérria</i>	'Salazar' (quizá con diptongo nasal en la primera sílaba).
<i>zankárte</i>	'piernas abiertas'
<i>zèuripéa</i>	'debajo del cielo'

G. Palabras con acento sobre el sufijo flexivo

G1. a+a

<i>aitá</i>	'el padre' <i>ire aitá</i> 'tu padre', <i>gòre aitá</i> 'nuestro padre', <i>zièn aitá</i> 'vuestro padre'
<i>aizkorá</i>	'el hacha'
<i>aizká</i>	'la vacía'
<i>aizpá</i>	'la hermana'. [I59: 283] transcribe <i>ainzpá</i> . Es difícil determinar si se trata de una vocal nasalizada o de una secuencia VN.
<i>aizpári</i>	'a la hermana'
<i>amári</i>	'a la madre'
<i>anaxári</i>	'al hermano'
<i>anaxáz</i>	'del hermano', <i>ez nun ogáranaxáz</i> 'no me acuerdo del hermano'
<i>arrebári</i>	'a la hermana'
<i>bezprák</i>	'las vísperas'
<i>burkillá</i>	'el palo para hilar'
<i>egutxá</i>	'el río'
<i>egutxára</i>	'al río'
<i>elizán</i>	'en la iglesia'
<i>elizára</i>	'a la iglesia'
<i>guarizemá</i>	'la cuaresma'
<i>kandrá</i>	'la cera'
<i>karriká</i>	'la calle'
<i>kompañián</i>	'en la compañía'
<i>kottá</i>	'la falda'

<i>llobá</i>	'el sobrino'
<i>makiná</i>	'la máquina'
<i>maxelá</i>	'la mejilla'
<i>mezára</i>	'a misa'
<i>óla, olá</i>	'muidera' / 'la muidera' (lugar donde se hace el queso)
<i>plaztá</i>	'la plaza'
<i>retxiná</i>	'la resina'
<i>sarteyá</i>	'la sartén'
<i>xurá</i>	'la coladera'

G2. Plurales

<i>amerikétan</i>	'en las Américas'
<i>ara[j]lék</i>	'las ovejas, erg.'
<i>arresék</i>	'las ovejas, erg.'
<i>artzayék</i>	'los pastores, erg.'
<i>aziendéki</i>	'con el ganado'
<i>òtsoék</i>	'los lobos, erg.' <i>òtsoék xán déi</i> 'los lobos lo han comido'
<i>urdék</i>	'los cerdos, erg.'
<i>zerrién</i>	'de los cerdos' <i>zerrién xátekoa</i> 'la comida de los cerdos'
<i>xiér</i>	'a vosotros' <i>ene aiták ekuísi din xiér</i> 'mi padre os ha visto'

H. Participios y otras formas verbales no finitas y derivadas de verbos

H1. Radicales y participios perfectivos

<i>akár</i>	'reñir'
<i>azkán</i>	'comer'
<i>bázkal</i>	'comer'
<i>béa egín</i>	'escuchar'
<i>belizurik</i>	'desnudo'
<i>edéix</i>	'peinar'
<i>éreki</i>	'hervir'
<i>erín</i>	'sembrar'
<i>erégu</i>	'traer', <i>náurek erégu diár</i> 'yo solo lo he traído'
<i>eróri</i>	'caer', <i>eróri dún egoitxára</i> 'se ha caído al río'
<i>éyo</i>	'moler'
<i>gén</i>	'quitar', <i>ez zaiéla gén</i> 'no lo quites'
<i>ígan</i>	'subir'; 'pasar'
<i>írik</i>	'abrir'
<i>ízar</i>	'poner'
<i>izárri</i>	'poner (huevos)'
<i>kárroatu</i>	'helado'
<i>ló</i>	'dormir' <i>ló diáu</i> 'dormido está'

<i>múr</i>	'torcer'	H2. Participios imperfectivos	
<i>néur</i>	'medir'	y formas relacionadas	
<i>ogár</i>	'recordar'	<i>bíltra</i>	'a recoger'
<i>órzi</i>	'enterrar'	<i>égitako</i>	'para hacer'
<i>séina</i>	'santiguarse'	<i>egóstan</i>	'cocer'
<i>ugúntu</i>	'aborrecer', <i>ugúntu diar bás-kari káu</i> 'tengo aborrecida esta comida'	<i>ékustra</i>	'a ver'
		<i>éritako</i>	'para sembrar', cf. <i>erín</i> 'sembrar'
<i>úrun, úrutan</i>	'hilar', 'hilando'	<i>elerráitan</i>	'hablar', <i>gizon kurá</i> (sic.) <i>elerráitan dien beste báteki</i> 'ese hombre habla con otro'
<i>útz, útzu</i>	'dejar'		
<i>xan</i>	'comer'	<i>kóbetxatra</i>	'a confesar'
<i>xárrri</i>	'seguir', <i>xárrri, xárrri súrkiari</i> 'sigue al surco'	<i>irítan</i>	'durar', <i>zónbat irítan dein arrópa korí?</i> (sic.) '¿cuánto dura esa ropa?'
<i>zía, zíatu</i>	'cuajar', <i>zíatu dun</i> 'se ha cuajado'	<i>xátekoa</i>	'la comida'

Apéndice B:

Acentuación de los préstamos vascos en el castellano de Uztárroz

Cuando una lengua desaparece al haber sido reemplazada por otra, un último recurso que nos queda para obtener alguna información sobre ella es el estudio de los hechos de substrato; es decir, el análisis de los elementos de la antigua lengua que puedan haber sido transferidos a la nueva lengua de la comunidad. En esta sección examinaremos, pues, el léxico de origen vasco en el castellano hablado hoy en día en Roncal para tratar de extraer algún dato adicional sobre la acentuación roncalesa. De todas formas, hay que tener en cuenta que es posible que en algunos casos las palabras de origen vasco utilizadas en castellano no conserven su acentuación original. Es decir, puede ser que una palabra que en vascuence se acentuara en una sílaba determinada lleve el acento sobre otra sílaba en romance. Vemos que esto ocurre patentemente en préstamos en sentido contrario como *bézino*. Así pues, los datos que examinaremos en esta sección tienen para nuestros propósitos un valor sólo relativo. Las palabras que mencionaré las aprendí casi todas de mi familia y en mis estancias en Uztárroz de niño, además de alguna otra que me ha proporcionado ahora mi padre (Ignacio Hualde Mayo, nacido en Uztárroz en 1928).¹³

El castellano que se habla en el valle de Roncal contiene un número relativamente

(13) Quizá alguna información sobre mi familia paterna sea útil para fijar los datos. Mi abuelo, José Hualde, nacido en Uztárroz en 1898, aprendió el vascuence como primera lengua, pero lo fue olvidando con los años por falta de práctica. Mi abuela, María Mayo, nacida también en Uztárroz pocos años después, sólo aprendió castellano en su casa y, aparte de algunas estrofas de canciones vascas, sólo sabía palabras y frases sueltas que aprendió de escuchar las conversaciones de su madre con otros adultos. Su recuerdo era que su madre hablaba vascuence con otras personas cuando quería que los niños no se enteraran de la conversación. A principio de siglo había pues ya familias en Uztárroz en que la lengua que se les enseñaba a los niños era exclusivamente el castellano. El fenómeno debía de ser, de todas formas, bastante reciente. Mi padre recuerda la lengua vasca como algo todavía muy común en Uztárroz durante su niñez pero que, como el traje roncalés y otras tradiciones, estaba asociado con un grupo de personas nacidas algunos años antes que mis abuelos. Estos datos sobre la fecha en que el vascuence dejó de hablarse en Uztárroz están de acuerdo con los recogidos por Yrizar (1992: 79).

numeroso de palabras que no son parte del léxico de la lengua española general. Entre estas hay no sólo palabras de origen vasco, sino también abundantes “regionalismos” románicos o “navarro-aragonesismos”, por decirlo de algún modo. Entre estas palabras podemos citar *molsa* ‘musgo’, *falaguera* ‘helecho’, *chordón* ‘frambuesa’, *ginebro* ‘enebro’, *ordio* ‘cebada’, *masto* ‘macho; estéril’, *fiemo* ‘estiércol’, *truco* ‘cencerro grande’, *boira* ‘niebla’, *chilingarse* ‘columpiarse’, *latir* ‘ladrar’, *muir* ‘ordeñar’, *laminero* ‘goloso’, *paco* ‘umbría’, *a anchagarras* ‘a caballito, a la espalda’, *mocé* ‘chaval’, *royo* ‘rojizo’ y bastantes otras (véase Iribarren 1952, 1958, Alvar 1955, 1956/1957, Azkue 1931). En ocasiones no es fácil saber si la palabra es un aragonesismo o una palabra que, aunque pueda ser últimamente de origen latino-románico, tuvo su vida en la lengua vasca. Tal es el caso de una voz como *gayato* ‘hierro para remover el fuego’ sin duda del mismo origen que el castellano *cayado*, pero que parece mostrar un tratamiento consonántico de tipo vasco, con sonorización de la oclusiva inicial y mantenimiento de la sorda intervocálica. Sin embargo, la extensión geográfica de las voces *gayato*, *gayata*, no deja muchas dudas sobre su carácter románico (véase Alvar 1948: 64, 68, Rohlfs 1985: s.v.). Una palabra como *queleta* ‘escalerilla de madera; cancilla’ > *cleta* parece deber la adición de la vocal que rompe el grupo consonántico a su utilización en lengua vasca y, de hecho Azkue da *keleta* como palabra usada en vascuence de Uztárroz, pero, sin embargo, su /l/ no pasa a /r/, como esperaríamos en esta lengua.¹⁴ No sé si una palabra como *cucharro* ‘cierto recipiente para ordeñar’ pudiera pertenecer al léxico vasco o, lo que parece más probable, es simplemente una variante románica regional de *cacharro*. También se da el caso contrario de voces que parecen ser de origen vasco pero que están también ampliamente difundidas por el Pirineo aragonés, como puede ser *muga* ‘mojón, señal de límite’ (cf. Rohlfs 1985).

Entre las palabras de claro *pedigree* vasco que he podido recoger no encuentro ninguna que sea proparoxítona. Hay algunas oxítonas como *usín* ‘tormenta de nieve, ventisca’;¹⁵ *socapar* ‘lugar tras el fuego’ compuesto cuyo primer elemento parece ser *su* ‘fuego’ y es dado por Azkue como *sukapar* en lengua vasca; compuestos de *aran* como *pacharán* y *gurriarán* ‘cierto tipo de ciruela pequeña’ y el compuesto bilingüe *astoperejil* ‘cicutá’, que parece era en vasco *astaperraxil* (Michelena 1958: 319). Además de éstas, son también oxítonas palabras con sufijo monosilábico como el diminutivo con sufijo acentuado *echiñó* (< *etxeñó*) ‘leñera’ (quizá usada sólo en casa de mis abuelos, donde la leña se guardaba en una casita adyacente), el también diminutivo *apurquín* (de *apur* ‘trozo’) ‘trocito de leña; niño enclenque’ y los gentilicios en *-(t)ar*.

La mayoría de las palabras de origen vasco son paroxítonas: *tegui* ‘pocilga’, *mañari* ‘vencejo’, *lurta* ‘desprendimiento de tierra’. Algunas, como *onyarra* ‘poso’, *bizcarra* ‘viga central del tejado’, *papurra* ‘migaja’ (quizá un cruce bilingüe de *pan* y *apurra*), aunque paroxítonas en castellano, llevan el artículo vasco incorporado, por lo que suponen acento en la última de la base (*onddárr-a*, *bizkárr-a*) si es que conservan la acentuación que tenían en vascuence. La palabra *sabayao* ‘desván’, obviamente deriva-

(14) En el diccionario de Azkue encontramos *kereta* para varios dialectos orientales, así como *geleta* (G) y *gereta* (L). Ricardo Gómez me recuerda que el paso de /l/ a /r/ en posición intervocálica tiene un cierto número de excepciones.

(15) Voz utilizada también en valles aragoneses cercanos (véase Corominas 1972: II, 307).

da de *sabai*, presenta una terminación en su forma castellana que ha causado el movimiento del acento.¹⁶ Las palabras *chagarco* ‘manzana silvestre’,¹⁷ *chabalco* ‘rellano de la escalera’ (recogida por Ricardo Gómez) y *allurco* ‘campito’, de mantener la acentuación que se les daba en vascuence indicarían que el diminutivo *-ko* era preacentuante, dado que tenemos *ságar*, *zábal* y *állur*. A la misma conclusión sobre el también diminutivo *-to* nos lleva *zacuto* ‘saquito’. Sin embargo, [I59: 310] recoge *néskatoa* ‘la hija ya mayor’ (también *néskatuàk* [B53: 262] ‘las muchachas’), donde este sufijo se comporta como acentualmente neutral. Como ejemplos de compuestos paroxítonos con segundo miembro bisílabo tenemos *gatumenta* ‘cierta planta parecida a la menta’, *apochorri* ‘renacuajo’ (no sé cuál pueda ser el segundo componente. [I59: 284] recoge también *apotxórri* en vascuence de Uztárroz)¹⁸ y *zafranchori* ‘cierto pájaro de color anaranjado y negro’. Frente a la forma oxítona *ozpinbelar* ‘acedera’ usada en castellano en Uztarroz,¹⁹ [I59: 311] da *ózpín-bélar* en vascuence de Isaba. La diferencia puede deberse a una acentuación distinta para *belar* ‘hierba’ entre los dos pueblos o a un cambio en el patrón acentual al pasar la palabra al castellano.

La palabra *ateas* ‘grandes piedras, especialmente a la entrada de los valles de Belagoa y Mintxate’, de ser como parece el vasco *ate* ‘puerta’ (aunque para ‘puerta’ se empleaba *borta*), tiene una acentuación que con bastante seguridad no es la que tendría en vasco.

Otras palabras que parecen ser vascas pero que no sé que se utilicen en esta lengua en otras zonas son *añurri* ‘majuelo’, *aguixagui* ‘leñera’ (seguramente un compuesto con *-egi* como segundo miembro),²⁰ *arnaya* ‘viga lateral del tejado’. Con menos seguridad sobre su origen podemos mencionar *cachala* ‘aro de corteza de árbol para presionar el queso’, *charpaleta* ‘nieve deshaciéndose’ (utilizada también en Ansó, Rohlfs 1985), *charrín* ‘hueso de la pata de los animales’. La palabra *elar* ‘gancho para colgar el caldero’ según Alvar (1955) provendría de *lar* por falso análisis del artículo. Aunque esto puede ser correcto, es muy posible que el falso análisis se diera en lengua vasca.

Referencias bibliográficas

- Alastuey, J. y K. Artola, 1990, Texto 292. *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa, leben atala, bigarren zatia* publicado por Aranzadi Zientzia Elkarte, Etnologia Mintegia. Donostia -San Sebastián: Munibe. = [AA90]
- Allières, J. y L. Michelena, 1958, Grabación en Isaba con Simona y Pastora Anaut. = [AM58]

(16) Es interesante notar que la voz *sabaya* se usa también en el Pirineo Aragonés (véase Rohlfs 1985).

(17) En [I59: 312] se traduce *txagarko* (sin indicación de acento) como ‘manzana pequeña y ácida (buena para hacer saliva)’. Se trata de la manzana silvestre. Se conoce también en Uztárroz como *manzanica de pastor*.

(18) En el diccionario de Azkue encontramos *apotxorri* (R-uzt) traducido como ‘salamandra’.

(19) Deformada por muchos en *espinpilarre*.

(20) Nótese la presencia de la fricativa prepalatal que se ha incorporado como fonema castellano local también en nombres de casas como *Xarde*, *Buruxuri* y *Ofixal*.

- Alvar, M., 1948, *El habla del Campo de Jaca*. Salamanca: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- , 1955, “El fuego y el léxico con él relacionado en la Navarra nordoriental” en *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Grieria*, I, 17-36. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- , 1956/1957, “Notas lingüísticas sobre Salvatierra y Sigüés (Valle del Esca, Zaragoza)”. *Archivo de Filología Aragonesa* 8/9: 9-62.
- Alvarez Enparantza, J. L., 1984, *Euskal azentuaz*. Donostia: Elkar.
- Amunarriz, A. y J. Tellabide, 1990, Texto 289. *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa, leben atala, bigarren zatia* publicado por Aranzadi Zientzia Elkarte, Etnologia Mintegia. Donostia-San Sebastián: Munebe.
- Artola, K., 1977, “Erronkariko uskararen azken hatsak... eino're!”, *FLV* 25: 75-107. = [Ar77]
- , 1980, “Erronkariko ‘uskara’re azken hatsak... oraino're!”, *FLV* 35: 49-85. = [Ar80]
- , 1991, “Fidela Bernat anderea, euskal hitzun erronkariarra”, *FLV* 58: 247-279.
- Azkue, R. M., 1905, *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao.
- , 1931, “Particularidades del dialecto roncalés”, *Euskera* 2/4: 207-406.
- Beloqui, J. J., J. Elosegui, P. Sansinenea de Elosegui y L. Michelena, 1953, “Contribución al conocimiento del dialecto roncalés”, *BAP* 9: 499-536. Reimpreso en *SHLV*, I, 246-272 = [B53]
- Corominas, J., 1972, *Tópica bispérica*, 2 vol. Madrid: Gredos.
- Gómez, R., 1991, “Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa”, en J. A. Lakarra y I. Ruiz Arzalluz, ed., *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, I, 375-426 (Anejos de ASJU 14). Donostia-San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- Hayes, B., 1995, *Metrical stress theory: Principles and case studies*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Iribarren, J. M., 1952, *Vocabulario navarro*. Pamplona: Príncipe de Viana. [2a. ed., 1984].
- , 1958, *Adiciones al vocabulario navarro*. Pamplona: Príncipe de Viana.
- Izagirre, K., 1959, “Erronkariko euskal-ondakin batzuk”, *BAP* 15: 280-314 = [I59]
- , 1961, “Erronkariko euskal-ondakin batzuk” (2a. parte), *BAP* 17: 391-407. = [I61]
- Larrasquet, J., 1931, “Beñát, Larrajáko belhagilii”, *RIEV* 22: 229-240.
- , 1939, *Le basque de la Basse-Soule orientale* (Collection Linguistique, 46). Paris: Société de Linguistique de Paris.
- Martinet, A., 1955, *Économie des changements phonétiques*, 2a. ed. Berne: A. Francke.
- Michelena, L., 1954, “La posición fonética del dialecto vasco del Roncal”, *Via Domitia* 1: 123-157. Reimpreso en *SHLV*, I, 273-297 = [M54]
- , 1958, “Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte”, *BAP* 14: 335-367. Reimpreso en *SHLV*, I, 298-319 = [M58]
- , 1976, “Acentuación alto-navarra”, *FLV* 8: 146-162. Reimpreso en *PT*, 245-260.
- Rohlf, G., 1985, *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*. Zaragoza: Institución ‘Fernando el Católico’.
- San Martín, J., 1966, “Fragmentos de canciones populares roncalesas”, *BAP* 22: 375-388.
- Yrizar, P. de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar roncalés (estudio dialectológico)*. Pamplona: Euskaltzaindia y Gobierno de Navarra.

Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)*

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

PALOMA MIRANDA DE LAGE
(EUSKO IKASKUNTZA)

Abstract

The authors of this article show seven brief texts from the Irún Municipal Archive, written –it is believed– in 1721. The texts are inventories of the damages caused to people in this village during the Franco-Spanish conflict (1719-1721); they have a special characteristic, though: they are written in Basque, a not very frequent fact in the official documents of the time. On the other hand, the seven documents are the oldest Basque texts known in the whole Bidasoa Beherea area.

The article starts with two paragraphs as introduction that explains not only the historical circumstances of that moment but also data about the use of Basque in writing in municipal documents during the XVII and XVIII centuries. In the following sections we try to place those texts considering their language and finally, we offer those same texts with their corresponding notes.

0. Contexto histórico de los documentos

Estos curiosos textos en euskara se encuentran en el Archivo Municipal de Irún en un expediente con signatura E/5/III/1/1 titulado de la siguiente manera: «Daños causados por los franceses en Fuenterrabía». Dentro de este expediente se encuentra por una parte un informe titulado «Información de daños causados en la guerra de 1719 en Fuenterrabía». Pese al título, aparentemente se trata de daños producidos en San Sebastián. Asimismo en el citado expediente, encontramos un legajo sin coser ni foliar titulado «Borradores y notas sueltas de los daños causados por los franceses en 1719». Aunque estas anotaciones se incluyan en un expediente supuestamente concerniente a Fuenterrabía, realmente se refiere a daños causados por los franceses en Irún. Probablemente el error resida en el hecho de que los documentos se refieran frecuentemente a que tales daños fueron causados durante el sitio de Fuenterrabía. Estas últimas anotaciones son las que motivan el presente artículo, puesto que entre

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa bekari esker gauzatu da aurkezten den artikulua eta, halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean izan da landua. Irungo Udalarik eskerrak zor dizkiogu, bestalde, testuok argitaratzeko eman digun baimenagatik.

cientos de papeles escritos en castellano se encuentran varios en euskara. Son hojas sueltas parcialmente quemadas, lo que nos indica que se trata de materiales supervivientes de alguno de los innumerables incendios sufridos durante alguna de las no menos innumerables guerras que asolaron nuestros territorios durante los últimos siglos. Porque en muchas ocasiones, los desdichados papeles (libros, legajos, cartapacios, fajos), debido a su conocida capacidad para detener los proyectiles cuando se amontonan, fueron apilados en puertas y ventanas y utilizados como parapetos para defenderse de los enemigos.

Muchos de los documentos escritos en castellano están fechados en diciembre de 1721 y al mismo año se refiere también uno de los textos en euskara. Dichas fechas nos indican que los daños evaluados en los mismos fueron causados por el ataque sufrido en 1719 en la Guipúzcoa oriental por un ejército de 17.000 hombres bajo el mando del marqués de Silli —Tilly, según otras fuentes— reemplazado después por el duque de Berwick. Gainza 1738, Múgica 1903 y Uruñiz 1955 nos proporcionan numerosos detalles sobre lo acontecido por aquellos años en el oriente guipuzcoano, pero para entender este acto de guerra debemos primero analizar el contexto histórico en el que se desarrolló.

0.1. Europa a la muerte de Carlos II “El Hechizado”

Entre 1701 y 1713 gran parte de Europa se vió sacudida por las turbulencias de la sucesión a la Corona Española. Carlos II, el último rey de la dinastía de los Habsburgo, que ocupaban el trono español desde 1516, murió sin dejar descendencia. Dos pretendientes, con idénticos derechos, se disputaban la sucesión a la Corona Española: Felipe de Borbón, nieto del rey Luis XIV de Francia, y el archiduque Carlos de Habsburgo, hijo del emperador germánico.

El enfrentamiento entre los dos pretendientes dió origen a una guerra que duró 12 años y que tuvo una peculiaridad en lo que a nosotros los vascos se refiere: fue la única de la historia moderna en la que Euskal Herria, desde el principio, se posicionó al lado del bando ganador, el pretendiente francés Felipe, a diferencia de lo que ocurrió en la Guerra de la Convención, en las dos guerras carlistas o, ya en nuestra época, en la Guerra Civil de 1936, en las que los vascos nos unimos al bando perdedor y, como castigo, fuimos despojados en sucesivas etapas de ese marco jurídico diferenciador, propio de las Provincias Exentas, llamado Régimen Foral. En la Guerra de Sucesión, el apoyo prestado a la causa de Felipe V permitió mantener vigente el antiguo sistema foral, pues a pesar de sus tentaciones centralizadoras el rey Borbón no se atrevió a indisponerse con los que tan eficaz apoyo le habían prestado.

No ocurrió lo mismo con el resto de los territorios forales que, al igual que Euskal Herria, gozaban de un régimen jurídico diferenciado. Catalanes, aragoneses y valencianos dieron su apoyo al pretendiente austracista, que llegó a ser coronado en Barcelona en 1705 con el nombre de Carlos III; cuando el bando borbónico ganó finalmente la guerra, el peso de la venganza cayó con toda su fuerza sobre los territorios de la antigua Corona de Aragón, que fueron despojados de sus ancestrales fueros y privilegios viendo nivelado su marco jurídico con el de Castilla.

El tratado de Utrecht (1713) puso fin a 12 años de guerra y consolidó en el trono español a Felipe V. Sin embargo, cuando parecía que el nuevo orden europeo ya se había asentado, una desafortunada actuación de Felipe V, asesorado por su ministro italiano, Alberoni, hizo que, de nuevo, se desencadenaran las hostilidades. En julio de 1717 España envió dos poderosas flotas para conquistar Cerdeña. La isla, que según lo pactado en Utrecht, había quedado bajo dominio imperial, cayó en manos de los españoles. En junio del año siguiente, la más poderosa flota después de Lepanto fue enviada por Felipe V a la conquista de Sicilia. Estas iniciativas, que contravenían todo lo pactado en Utrecht, pusieron en pie de guerra al resto de las potencias europeas; Inglaterra, Francia, Holanda y el Imperio se unieron en la Cuádruple Alianza y declararon la guerra a la Monarquía Española.

0.2. Guipúzcoa, escenario de la guerra

Debido a su situación geográfica, Guipúzcoa fue la primera en sufrir los quebrantos de la guerra. A principios de enero de 1719 Francia declaró la guerra a España y el 18 de abril el mariscal francés Cadrein pasó la muga por Vera al mando de siete batallones de novecientos hombres. Tres de estos batallones eran de infantería de marina; el resto estaba formado por el cuerpo de dragones. Por indicación de Inglaterra, los franceses pretendían bloquear el puerto de Pasajes, desmantelando sus barcos mercantes y destruyendo los seis navíos de guerra que para la Real Armada estaban ultimando en sus astilleros.

Pero con un rápido reflejo, la diputación abortó los planes franceses, cuyo Estado Mayor había planeado, después de atravesar el Bidasoa, dirigir a sus efectivos por San Antón y Arichulegui y bajando por Alcibar llegar a Rentería y Pasajes. La máxima institución guipuzcoana puso en pie de guerra a las milicias del Valle de Oyárzun, perfectos conocedores de aquel montañoso territorio, entonces totalmente cubierto por un espeso bosque. Cuando el 20 de abril los franceses se dirigieron desde Vera hacia Pasajes, los milicianos salieron al paso de los franceses a la altura de Arichulegui y con una táctica de guerrillas los hicieron retroceder hasta Enderlaza.

Entonces la presión francesa se concentró en la desembocadura del Bidasoa. Hacia allí se dirigieron las tropas procedentes de Vera, que unidas a las que comenzaron a atravesar el río fronterizo la misma mañana del 20 de abril de 1719 llegaron a sumar 17.000 efectivos. Realmente Irún estaba muy mal defendido, los 300 hombres de las compañías irunesas a los que se sumaban los 1.500 de las milicias forales enviados por la provincia no podían hacer frente a un ejército de semejante envergadura. Los franceses, después de atravesar el Bidasoa por Azken Portu bajo el fuego de los cañones de Gaztelu Zar, donde un centenar de hombres, la mayoría de Tolosa, se había convertido en el único foco de resistencia, se dirigieron cómodamente a Irún. La ciudad cayó sin resistencia el 20 de abril. Gaztelu Zar corrió la misma suerte al día siguiente. El 15 de mayo llegó a la ciudad el comandante general del ejército aliado de la Cuádruple Alianza, el duque de Berwick, que se alojó en el palacio Arbelaiz. Desde Irún, Berwick dirigió al asedio de Fuenterrabía, que se resistía a los franceses. Después de un mes de sitio y de numerosas bajas civiles y militares, la plaza se rindió el 16 de junio de 1719 y las tropas defensoras la abandonaron el 18

precedidas por su gobernador, Francisco José de Emparán. San Sebastián se rindió asimismo el 2 de agosto y su castillo poco después, 17 de agosto. La costa oriental de Guipúzcoa quedó así ocupada por los franceses, pero no continuaron su avance. En verano del mismo año, Felipe V con un reducido ejército se llegó hasta la muga entre Guipúzcoa y Navarra, límite de los territorios ocupados, para disuadir a los franceses de cualquier movimiento. Todavía hoy, en Yanci, se puede ver una curiosa estela conmemorativa en la casa donde se hospedó: «ANNO DE 1719. LOS REYES PHELYPE QUINTO Y LA PARMESA (sobrenombre que se refiere a Isabel de Farnesio, la Reina) SE OSPEDARON EN ESTA VILLA YANZI CON SU EXERCYTO ACAMPADO».

Alberoni fue destituido a fines de 1719 y las hostilidades se suspendieron a principios del año siguiente; firmada la paz el 22 de agosto de 1721, los franceses se retiraron ordenadamente durante los días siguientes. La paz se celebró con corridas de toros. Y aquí entran en juego los pactos establecidos entre la Corona Española y la provincia de Guipúzcoa, mediante los cuales esta última se comprometía a defender las fronteras políticas situadas dentro de su territorio con milicias forales, pero a cambio Madrid se obligaba a pagar indemnizaciones por los daños sufridos en vidas y enseres durante la defensa.

Sin duda los textos en euskara y las cuentas que en ellos se expresan son una evaluación de los daños ocasionados durante la invasión dirigida a obtener las citadas indemnizaciones. Ya hemos indicado más arriba que los daños descritos en las anotaciones en euskara y castellano se refieren a Irún, aunque el título del expediente en que se encuentran dichas anotaciones alude a Fuenterrabía. Los numerosos documentos en castellano así lo evidencian y también las anotaciones en euskara nos conducen a la misma conclusión.

Sabemos que Irún no se enfrentó al ejército francés, si exceptuamos al grupo de hombres acantonado en el castillo de Behobia (Gaztelu Zar). También sabemos que la iglesia parroquial del Juncal no sufrió daño alguno; Don Francisco de Gainza, su cura párroco, se entrevistó con Berwick y éste le aseguró que todos los bienes parroquiales serían respetados. Y así fue, incluidas las campanas que el comisario francés Pierre Dubarbier pretendía requisar para fundirlas y hacer munición. El Juncal no sufrió ningún quebranto, esto queda claro. Sin embargo en la documentación (concretamente en el quinto texto que aquí presentamos) se incluye una evaluación de los daños causados en la «ropa y vestido de Santa Elena y Santa María Magdalena». Como quiera que en la iglesia parroquial de Irún no aparece ninguna de estas imágenes, como consta en la obra de Luis de Uranzu *Lo que el río vio* (Uranzu 1955: 338-347), donde se dan noticias de la construcción y adorno de la mencionada parroquia, por ello, parece que podría tratarse de la ermita de Santa Elena, situada fuera del casco urbano y más vulnerable al saqueo.¹ También pudiera pensarse que,

(1) Sobre los daños ocasionados en Irún (Múgica 1903: 158): «En tanto, los dragones é infantería que se habían hecho dueños de Irún, y que habían penetrado ya en aquel pueblo el día veinte, desde la media noche de aquel día, que fué jueves, comenzaron su obra de destrucción, y aquella noche y los días siguientes, viernes y sábado, no dejaron clavo en pared, y el viernes y sábado comenzaron además á merodear por los campos del barrio de Vidasoa y es increíble el ganado mayor y menor que condujeron á sus campamentos».

como esta parte de Guipúzcoa estuvo en manos francesas durante más de dos años y la retirada se hizo de forma escalonada, cuando se redactaron estas notas pidiendo las indemnizaciones los franceses no se hubieran retirado todavía de algunos parajes; semejante idea estaría avalada por el hecho de que en el mismo texto antes citado se hace constar que «quedando la iglesia y la campana y la casa en sus manos, nadie ha podido examinarlas» para la correspondiente evaluación de daños.² Parece improbable, empero, que, habiéndose producido la retirada principal durante el mes de agosto, justo después de haberse firmado la paz entre los dos países, todavía el mes de diciembre pudieran quedar soldados franceses en suelo guipuzcoano.

Otra razón que nos podría indicar que los textos se refieren a destrozos causados en Irún y no en Fuenterrabía reside en los nombres que se mencionan. Aramburu y Olazábal son apellidos de fuerte implantación en la comarca de Irún. En concreto, Juan de Olazábal era el nombre del comisario de la Inquisición en Irún durante esos años (1713-1727). Si el Juan de Olazábal que aparece en el texto era el comisario del Santo Oficio o alguien que se llamaba como él, no lo sabemos, pero bien podría tratarse de la misma persona.³ A la hora de reclamar las indemnizaciones los que mejor y más rápidamente se movían eran aquéllos que vivían cerca de la administración o estaban empleados en alguno de sus ramos.

Pero para saber más sobre todos estos pormenores habría que hacer un estudio más en profundidad de los diferentes aspectos de la historia local durante aquel periodo. Y también cabe esperar que aparezcan más documentos que clarifiquen los aspectos que aún quedan oscuros. Esperemos que así sea. Los archivos aún pueden depararnos grandes sorpresas.

1. Euskarazko agiri ofizialak

Administrazioaren inguruan sortu diren euskal testuak oso ugariak direnik ezin esan liteke, gaztelania baita gehienbat paperetan agertzen zaigun hizkuntza, baina honek ez du esan nahi leku horietan euskaraz hitz egiten ez zenik; alderantziz, erakunde zibiletan eta batez ere herriagandik gertuen zeudenetan —udaletan— eguneroko hizkuntza izango zen euskara seguruenik (Múgica 1908: 725-727). Euskara inoiz hizkuntza mintzatu izatetik maila idatzira ere pasatzen zen, ordea, beharra sortzen zenean. Euskara idatzia erabiltzera bultzatzen zuen egoera horietako bat mugaz bi aldeetako udalen arteko harremana zen eta, hain zuzen, XVIII. mendea baino lehenago ezagutzen ditugun euskarazko agiri ofizial bakarrak horietakoak dira; gainera, agiri horietan bertan, euskara idatziaren erabilerak zituen abantaila eta arazo nagusiak garbi asko agertzen zaizkigu erabiltzaileen euren hitzetan. Erronkari

(2) Asimismo, las ermitas de Santa Elena y San Marcial fueron utilizadas como alojamiento para las tropas españolas durante la Guerra de la Convención (Múgica 1903: 174). Cf. también Uránzu 1955: 357.

(3) Nótese la cantidad y calidad de lo que declara haber perdido y añádase a ello el hecho de que este Juan de Olazábal sea el único de los damnificados que lleva antepuesto el *don* a su nombre. Al hilo de lo expuesto, si el comisario de la Inquisición en Irún, Juan de Olazábal, resultara ser el mismo que figura en el sexto documento, también cabría preguntarse si el gobernador de Fuenterrabía al que anteriormente hemos hecho referencia pudiera tener alguna relación con la persona citada al comienzo del texto siguiente, Francisco de Emparán.

eta Zuberoaren arteko gutuneria genuke lehen testigantza XVII. mende hasieran, 1616. urtean; alabaina, testuok ezezagunak ditugu, subasta etxe ezagun batek enkantera atera eta erostunik ezean berriro ezkutatu zirenetik.⁴ Hondarribia eta Urruñako udalek 1680. urtean gurutzatutako gutuneria da euskara «ofizial» honen bigarren lekukotza ezaguna (Múgica 1908: 727-731).⁵

Adibide gehiago ditugu XVIII. mendean nahiz halaz guztiz ere agiritegietan euskarak salbuespen izaten jarraitu. Iparraldeko herrietatik hegoaldekoetara bidalitako gutunak dira horietariko asko:⁶ Sarako Udaletik Baztango bailarakora gutun bat 1769. urtean (Donostia 1934: 692-694), Sarako Udaletik Baztango bailarakora 1773-1781 bitartean bidali ziren lau gutun (Satrustegi 1987: 133-136), Donibane Lohizuneko Udaletik Berakora igorritako bost gutun (Satrustegi 1987: 168-171), Sarako Udaletik Baztango bailarakora beste gutun bat 1799. urtean (Ondarra 1983: 477-478). Udalek, behar izan dutenean, bestelako ingurune batzuetan ere erabili izan dute euskara, batez ere herritarretara iristeko: Arrasateko bando bat badugu 1705. urtekoa (Ozaeta 1992: 794-800), Eibarko 1754-1758 inguruko *ordenanza municipalac ensqueras elecimuetaracoz* (Múgica 1908: 731-733), Berako ordenantza zenbait XIX. mende hasierakoak diruditenak (Idoate & Villanueva 1981: 275-281), etab. Herritarrak ere euskaraz zuzendu izan zaizkie erakunde ofizialei: Hernaniko arotz batek idazkariari 1726. urtean bidalitako kontuak (Carrión 1985: 372-374), Arizkungo errekardera baten kontuak 1777. urtekoak (Donostia 1934: 690-692), etab.

Nolabaiteko beharra egon den kasu hauetan euskarak ireki dituen zirrituetz kanpora, ordea, udalen barne hizkuntza idatzia gaztelania izan da ia erabat.⁷ Nafa-

(4) Gurunok Gabriel d'Echart Mauleko fiskalak eta Miguel Ros Erronkariko alkateak elkarri bidaliak ditugu, mugetan sortzen ziren arazoez aritzeko idatziak. Ondorioz, zubereraz eta erronkarieraz egongo direla pentsatu beharko, lehenengo gutunaren lehen orrialdea bakarrik baitugu eskura. Hamabost gutun hauetako lehenengoaren hasieran, hain zuzen, euskaraz idazteko arrazoia aipatzen zaigu (faksimil aski eskasaren gainean ari garenez hitzak aldatzean hutsen bat egon daitekeelarik eta idazkera gaurkotuz): «Jauna, zeren zuk ezpaituzu franzez lengoagerik endelgatzen eta nik ezpeitakit eskribatzen espainolez, haren kausaz euskaraz eskribaturen dut guthun haur, esparanzaz plazer harturen duzula gure lengoage naturalaz».

(5) Ibon Sarasolak ere argitara ditu geroago (Sarasola 1983: 132-137): gurunotan bertan garbi agertzen zaigu administrazioan euskara hain urri izatearen arrazoia, urruñarrek hondarribiarren gutuna –gaur galdua bide dena– ulertzeko izan zituzten zailtasunak aipatu eta aurrerantzean gaztelaniaz idazteko eskatzen zieten. Sarasola berak esaten duen bezala, euskaraz idazteko –gehienbat hegoaldean– zegoen ohitura falta salatuko luke jarrera honek. Gaiari buruz dihardu, esate baterako, Arozena 1958: 145.

(6) Iparraldeko eta Hegoaldeko pertsona partikularren arteko erlazioak ere askotan euskaraz bideratuko zirela pentsa liteke, udalen arteko erlazio ofizialen frogak –agiritegietan gorde direlako– agertzea etrazagoa den arren. Partikularren arteko euskarazko erlazio horren adibidea: Irigoien 1962. Cf. Sarasola 1983: 130-131.

(7) Gorago esan bezala, hizkuntza mintzatua euskara izan arren. Seguruena euskararen erabilera honek arazoak ekarriko zituen behin baino gehiagotan, Exarri Aranatzren mende honen hasieran egon zenaren antzekoak, geroago alkate izan zenak udal bileretan erabili beharreko hizkuntzaren inguruan eskaera bat egin baitzuen (Karasatorre & alii 1991: 106-107): «solicitando que las sesiones se efectúen en el idioma nacional o sea en castellano, pues es improcedente que el idioma empleado en las sesiones sea el vascuence y el acta se redacte en castellano». Gogora bedi udalei buruz ari garela denbora guztian goragoko erakundeak alde batera utziaz; Elizaren inguruan erlijio testuez aparte sortutako euskarazko agiriak ere alde bat uzten ditugu; Justizia administrazioan batez ere lekukoen eskutik iritsi zaizkigun agiriek ere nolabaiteko ofizialtasuna duten arren ez ditugu hemen ukitzen.

rroan Ezkabarteko Udalean –Zildoiz deritzon lekuan– 1773. urteko udal agiri bat litzateke salbuespen bakanetakoa (Irigarai 1932), Lapurdiko Ahetzen, Irigarai berak aipatzen duenez, badira frantziar iraultzaren garaiko zenbait udal agiri euskaraz idatziak (Apat-Echebarne 1971: 41), etab.

Jakina, XIX. mendean sartuaz era guztietako euskal agirien adibide gehiago eman genitzake behin horretaraz geroz, baina orain arte esandakoei aski deritzegu maila ofizialean euskarak zuen presentziaz –mugatua baina erreala– jabetzeko. Irungo Udal Agiritegian Paloma Miranda historialariak aspaldian aurkitu eta orain hemen dakartzagun zazpi testuak, hain zuzen, euskaraz idatzitako udal testu urri horietakoak ditugu, nolabaiteko barne erabilera idatzi bat salatzen dutenak. Berwick dukearen soldaduek muga inguruan –Irunen, kasu honetan– eragin zituzten lapurreta eta kalteen zenbaketa agertzen da testuotan, gorago esan den bezala; hirugarren testuan agertzen zaigun «año 1721» datari esker, bestalde, kalteen zenbaketa hori urte horretan egin zela jakin dezakegu, frantsesak erretiratu eta berehala, dirudienez. Ondorioz, aurkezten ditugunak –beren laburrean– Irun ingurueta euskaraz idatzitako testurik zaharrenak lirateke. Kalteen berri izateko idatziak direnez, ordea, zazpi testuak ia zerrrenda hutsak baino ez dira, gehienetan kaltetuaren izena agertzen da hasieran eta ondoren kalteen zerrrenda eta berauen balioa, zerrrenda bakoitzaren bazterrean kalteek suposatzen dituzten diruen baruketa egiten delarik. Egileei buruz, gauza handirik ezin esan liteke. Eskribauren batzuk izango ziren beharbada eta esku desberdinak bereizten ditugu: lehenengo bi testuak esku batenak dira, hirugarren testuan beste esku bat dugu, egilea beste bat da laugarren eta bostgarren testuetan, seigarren testukoa ere esku bera izan liteke eta zazpigarren testuaren egilea hirugarrenaren bera izatea ere baliteke.

2. Ezaugarriak

Jarraian testuetan agertzen zaizkigun ezaugarriak nabarmenenak aipatuko ditugu nahiz testuen laburreratik eta zein izaera duten ikusirik, hiztegiak landa ezer gutxi nabarmendu ahal izango dugun. Halaz guztiz ere puntuz puntu ohiko azterbideari ekingo diogu erkaketarako, Hondarribiko 1778. urteko testu ezaguna erabiliaz, gehienbat behintzat (Satrustegi 1987: 136-140).⁸ Ondoko beste bi testuok ere begien aurrean izango ditugu: XVII. mende bukaeran etxalartar zenbaitek idatzitako gutunak (Mitxelena 1964: 75-86), Irunen 1783-1787 bitartean idatzitako bi sermoiak (Ondarra 1987: 281-316). Lerroaren zenbakia erabiliko dugu aipatzen diren adibideen erreferentziatzat.

2.1. Grafia

Txistukarietan frikari eta afrikatu sailen arteko bereizketarik eza da daturik aipagarriena: *gauza* (01), *zela* (09)... *guldizen* (33), *larazaq* (49), etab. Bestalde <c> nahiz <z> grafiak aurkitzen ditugu *e*, *i* bokalen aurretik: *muntazen* (06), *cerri* (16), *bisiceco*

(8) Satrustegiren argitarapenari gero egindako zuzenketak gogoan ditugula (Letamendia & Sagarzazu 1992). Erosotasunez, Satrustegiren testu bilduma erabiliko dugu beste kasu batzuetan ere nahiz artikuluko berezietan ere argitaratuak izan diren.

(38), *dozena* (46)... *guciac* (11), *emesorci* (24), *bederezi* (53), *sorzi* (57), etab. Bitan <ç> dugu: *trrauajaçeco* (14), *airçul* (49).

Txistukarietatik kanpora hitz bukaerako <q> grafia da aipagarriena. Lehenengo bi testuetan ez da halakorik, ordea: *barricac* (03), *beteric* (09), etab. Hortik aurrera salbuespen bakar batekin –*chartesac* (54)– beti <q> dugu: *contubaq* (13), *gusieq* (28), *amoriagatiq* (41), *ardiaq* (46), *liñuaq* (59), etab. Aipatzeko modukoak halaber: *ichequaq* (28), *buruqua* (51). Cf. *sonecua* (51).

2.2. Fonetika-fonologia

Arlo honetan hiru ezaugarri izango ditugu aipagai. Bokalismoari dagokio lehenengo ezaugarria, hiatoen bilakabide eta emaitza desberdinei. Batetik *ea* > *ia* nahiz *oa* > *ua* disimilaziozko bilakabideak aipatuko genituzke: *lauoria* (24), *baguiagatiq* (41), *meseriagana* (42), *bioca* (46), *trastiaq* (49), *errialeco* (58)... *olluac* (05), *casua* (20), *ichequaq* (28), *candeleruaq* (32), *buruqua* (51), *sonecua* (51), etab. Aurrekoekin batean: *errealco* (06), *batean* (09), *trrasteaq* (28), *mesereari* (40)... Beste aldetik *ia* > *iya* nahiz *ua* > *uba* gisako epentesiak ere garatzen dira, lehenaren adibide biak arraro samarrak diren arren: *paciia* (19), *suriya* (30)... *contubaq* (13), *dañuba* (15), *basubeq* (37), *nuben* (37), etab. Horien aurrean: *ardiac* (05), *gusieq* (28), *balio* (44), *auelgorrienaq* (56)... *zuela* (10), *ispillua* (20), *escuetan* (33), *liñuaq* (59), etab. Hondarribian antzera 1778. urteko testuan, sistematikoak ez izan arren hiatotetan joera berdintsuak agertzen zaizkigulako:⁹ *bacochian* (137), *quenzia* (138), *naciocuac* (139), *demoniuac* (140)... *duben* (137), *bazubequiñ* (138), *zuba* (139), *zubec* (140), etab.

Bigarrenik, Bidasoaz iparralderako hizkeretan daude hedatuak lehen testuan dugun *muntazen* gisakoak:¹⁰ *eun da yruroguei eta amazei escutu muntazen dute guciac* (06-07). Cf. Hondarribia herriaren izena xv. mende inguruan (Mítxelena 1973: 139): *Undarabia* (1426), *Hundarribia* (1474).

Hirugarren ezaugarria berriz kontsonantismoari dagokio: *s* / *z* frikarien arteko nahasketa dugu berau. Testu guztietan ugari agertzen zaigu: *surac* (02), *caso* (03), *sorci* (05), *serriac* (23), *suriya* (30), *meresi* (41), *saldi* (45), *asienda* (57), etab. Ugariak ditugu bikoteak: *gauza* (01) / *gausatan* (14), *gusiac* (01) / *guciac* (02), *suela* (10) / *zuela* (10), *maiza* (03) / *maisa* (37), etab. Herskari aurrean ere badira neutralizazio adibideak: *situsten* (22), *saspi* (51). Nahasketa berbera ozen ondoren ere agertzen zaigulako –*sorsi* (04), *auns* (22)– posizio horretan txistukariak frikari gisa gauzatzen zirela

(9) Gainera 1721 eta 1778. urteetako testuek ezaugarri bitxi bat amankomunean dutelarik: lehenengo testuan *-ia* > *-iya* erako epentesiak arraroak diren bitartean, bigarrean ez dago horrelakoren adibiderik. Alabaina, baliteke ezaugarri hau hizketazko ohiturekin baino idartzizkoekin lotuago aurkitzea. Honetaz, Letamendia & Sagarzazu 1992: 508-512.

(10) Cf. Iparralde guztian baina batez ere zubereraz ageri zaigun *on* > *un* aldaketa (Mítxelena 1977: 54-57): *gízun*, *búnki*, *úntsa*, *úndar*, *úntza*, *úntzi*, etab. Etxalarko XVII. mendeko testu batean, ordea (Mítxelena 1964): *vnela* (78). Irunen hurrengo mendean, antzera, *untan* edo *unara* gisako erakusle ugari ditugu (Ondarra 1987: 293-294). Irunen halakoak erabiltzen ziren ez ezin ziurta liteke, baina, testu berean agertzen den beste zenbait ezaugarri irundarren hizkera isla dezakeenik sinestea ere nekeza egiten den bezalaxe: *berce* 'beste' (300), *erraten* 'esaten' (301), *eistaz* 'haietaz' (302), etab. Bidenabar, *muntazen dute* horren kide *dacarte* erabiltzen da birritan lehenengo testuan bertan.

pentasa liteke agian, baina beste hauek ere gogoan izatekoak ditugu: *emeresi* (16), *basubeq* (37). Azkenotan garbi dago <s> grafia gaurko <tz> ordezkatzaren dagoena. Azkenik, hiperzuzenketaren bat ere badago: *amazei* (06), *buruci* (54). Hondarribiko 1778. urteko testuan egoera berbera: *seña* (137), *sebat* (138), *baisica* (139), *gausetaco* (140)... *gustien* (137), *estugu* (138)... *guardaseco* (137), *gorpuseco* (138)... *ezaten* (137), *ecuzi* (138), *maizuzat* (139), *mututazun* (140), etab.

2.3. Izenaren morfologia

Aipatzeko moduko ezer gutxi dago testuetan deklinabideari dagokionez. Batetik deigarria egiten da mugatzailea agertu behar ez lukeen lekuetan agertzea: *bi cortina suriyya eta tela pinta* (30). Berdintsu honakoa, beherago hiztegian ere aipatuko duguna: *iru sauaba aldia* (30-31). Azkenik, *mabai* eta *obe* sistematikoki *-a* itsatsiaz erabiltzen direla dirudi: *oia* (18, 39, 58), *maia* (26, 32, 35).

Absolutibo pluraleko *serriac* (23), *sutenaq* (26)... ergatibo pluraleko *guciac* (02), *cupelac* (02)... aipatzekoak dira beste honen aurrean: *gusieq* (28). Dena dela, hemen *i* bokalaren ondorengo *a > e* itxiera besterik ez genuke (Ondarra 1987: 291 eta 297).¹¹ Bestalde, *-tik* dugu honako motibatiboetan: *baguiagatiq* (41), *amoriagatiq* (41).

Irun eta inguruetan oso ezagunak ditugu hurrengo genitibo pluralaren antzekoak: *oquen* 'hauen' (41). Cf. *aien* (33), *auelgorrienaq* (56). Erakusleen *oquen* / *aien* alternantziak den bezainbatean gaur ere *aien* / *aieken* biak dira ezagunak Hondarrribian (Letamendia & Sagarzazu 1992: 523).¹² Bertako 1778. urteko testuan: *persona-quensat* (137), *discipuluaqui* (138)... *aien barrenac* (139), *aien maizua* (140), etab.

Deklinabidearekin jarraituaz, hiru mugagabeok aipatuko ditugu: *Erremientatan eta socatan eta bere trrauajaçeco gausatan, birreun ducaten dañuba* (14-15). Jakingarriagoa: *escutan muñ eguiten diot berorren mesereari* (40). Cf. *ichia aien escuetan gueldizen dela* (33-34).

Deklinabideaz landa, bestalde, erakusleeta pasatuaz lehen graduko pluraleran dugun *o* erroa ere ezin ahantzi:¹³ *oc* (11), *oquen* (41). Hondarrribian berdin 1778. urtean: *otatic* (138), *oc* (139). Azkenik, errespetuzko honako izenordaina ere agertzen zaigu bostgarren testuan: *berorren mesereari* (40), *berorren meseriagana* (42).

2.4. Aditzaren morfologia

Nafarreraren mintzorik gehienetan *nor-nork* pluralean ezagunak direnen gisako bi adizkiok ditugu batik bat aipagarri: *galdu tugu* 'galdu ditugu' (21), *estu iñorq esamiatu* 'ez ditu inork examinatu' (34). Hondarribiko 1778. urteko testuan hainbat honelako: *deizen tu* (139), *botazen batuste* (140), etab. Bestela, hirugarren pluraleko marka *-te*

(11) Mitxelena argitaratu XVII. mendeko etxalartar baten testuan hitz bera dugu (Mitxelena 1964: 83): *guztiyeq*. Leku berean: *guziey* (78) / *guciai* (84), etab.

(12) Cf. artikulua berean absolutibo pluralaren gain eraikitzen diren horrelako genitibo eta datiboek buruz hainbat argibide (Letamendia & Sagarzazu 1992: 517-523).

(13) Ezaguna dugu *oek > ok* aldaketa hori berbera beste zenbait hizkeratan ere, Bidasoa ingurukoetan baino berriagoa izan dairekeen arren. Goierri bailaran, esaterako, XVIII. mendeko testuetan ez da halakorik irakurtzen egun erabat arrunta den bitartean.

dugula dirudi: *dacarte* (02), *dute* (07), *situsten* (22), *sutenaq* (26). Adizki bi ditugu –*atera zuen* (09), *atera zuela* (10)– honen inguruko zalantza bakarra, sujetua zein izan daitekeen ez baitugu ezagutzen. Alabaina, ikus testu berean: *dute* (11). Bukatzeko, testuetan badira beste zenbait adizki, Irunen aurkitzea espero zitekeenarekin bat datozenak: *zela* (09), *dela* (34), *nuben* (37), *egunitubenaq* (39), *diot* (40), *dut* (42).

2.5. Joskera

Joskeran ere aipagai gehiegirik ez dago, bostgarrena ezik gainerantzean ia zerrenda hutsak baino ez diren testu batzuetan espero zitekeenez. Bigarren testuan perpaus kompletiboen itxura dute honakook: *galdu zela* (09), *importazen suela* (09-10), *atera zuela* (10). Bigarrena, dena dela, modala izatea ere baliteke: ‘inportatzen zuelarik’. Modala izan genezake halaber honetan, baina hau ere ez garbiegia: *Eliza eta esquilla eta ichia aien escuetan gueldizen dela estu iñorq esamiatu* (33-34). Modal gisa uler liteke azkenik –erlatibozko perpaus hala moduzkoren bat ez bada behintzat– seigarren testuan: *balio situstela berroquei ducat* (44-45).

Erlatibozko perpausetara pasatuaz, laugarren testuan badira zenbait aposizio modura emanak:¹⁴ *bi órga, emesorci escutu eta amauost escutu balio situstenaq* (24-25); *lau cucha, iru maia eta bi silla, dobloi bat balio sutenaq* (25-26); etab. Pertsona berak idatzia den bostgarren testuan, erlatibozko perpausa behin izenaren ezkerretara agertzen zaigu baina aposizioan daraman atzizkiari eutsiaz:¹⁵ *sei escuturen alderaco artu nubenaq ol basubeq* (36-37). Cf. beheragoko beste aposizio bat adizkia zuzen daramana: *iru escuturen obraq nere bisiceco egunitubenaq* (38-39).

Joskerarekin amaituaz joateko, aurkaritza adierazten duen perpaus bat ere aipa dezagun: *aunq(ue) niq meresi baguiagatiq santu gloriosa oquen amoriagatiq* ‘nik merezi ez arren santa gloriosa hauen amoreagatik’ (40-41). Hondarribiko 1778. urteko testuan: *aun gentillac izanagatic conuertitu ziren* (139). Garrantzi handiagokoa dudarik gabe hurrengo perpausa, sujetua genitiboan daramana: [*icheco*] *iru escuturen obraq nere bisiceco egunitubenaq* (38-39). Azkenik, gehiengan *bi zenbatzailea* izenaren ezkerretara dago, baina bada bestelakoren bat edo beste: *bi órga* (24), *bi silla* (26), *bi cortina* (30), *bi escutu eta bi erreal* (39), *bi jaca* (51), *bi asienda belz* (56-57)... *golde bi ôgui* (15), *escutu bi terdi* (54). Azkenotan, ordea, eskuinetara baino gehiago *bi* zenbatzen duenaren erdian dago kokatua.

2.6. Hiztegia

Aurkezten ditugun testuek hiztegi aldetik dituzte, duda gabe, ezaugarriarik nabarmenen eta jakingarrienak, frantsesek egindako kalteak izendatzean hainbat gauza eta tresnaren izenak ematen baitira. Aipamen berezirik merezi ez duten *ambeste* (10),

(14) Kontuan hartu beharrekoa halaber *senian* laugarren testuaren hasieran, aurreneko begiratura erlatibozko perpausaren buruko *zeñac* edo antzeko baten ordeko dirudiena. Nahiago dugu, dena dela, beste era batera ulertzea. Cf. hiztegia beherago.

(15) Honakoa bezalako gauza arraro gehiago badira testuotan –adibidez ikus testuko 8. oharra– beharbada horietarik batzuk sarreran aipatu dugun euskaraz idazteko ohiturarik ezari egotz dakizkiokeenak. Dena dela 1721. urteko agiriok ez dira, inolaz ere, euskaraz aurki ditzakegun testurik aldrebes eta mordoiloenak.

alcandora (18, 59), *bioca* (46), *larazaq* (49), *buruqua* (51), *ganzaq* (53)... bezalako hainbat hitzekin batean ditugu: sukaldeko tresnen multzoa adierazteko *trasteria* (58), garia edo oloa gisakoak izendatzeko *lauoria* (24), etab. Tartean hainbat mailegu gordin dira, jakina, zenbait gaztelaniazko hiztegiaren laguntzarik gabe gaur ulertu ere egiten ez direnak: *armilla* (17), *bancal* (31), *binagera* (32), *chupa* (51), *costal* (54). Beste zenbaitek euskararen ukitua dute era batera edo bestera: *muntazen* (06), *apara-juac* (12), *erremientatan* (14), *mantelin* (17), *pacia* (19), *arropa* (29), *erremientaq* (48), *paciaq* (48), *mandiria* (50), *anega* (52), *liñuaq* (59)... Duvoisinin *aparaxurekin* lotzen den bigarreanean —frantsesez *appareil*, gaztelaniaz *aparejo*— asimilazioa genuke eta baita hirugarrenean ere, gaztelaniazko *mantellina* dugu laugarrenaren sorburu,¹⁶ gaztelaniaz beste antzeko zenbait sinonimo badituen *bacia* litzateke bostgarrenaren kide hurbila,¹⁷ aurreragoko *mandiria* horrek latinezko *mantilem* luke jatorri,¹⁸ etab.

Testuetan ditugun mailegu guztiak ez dira, ordea, gaztelaniazkoak; Irunen espe-ro zitekeenez, gaskoia ere agertzen baitzaigu hiru hitzotan: *padera* ‘zartagin’ (03), *cosna* ‘edredoi’ (18, 50), *chartesac* ‘brusa’ (54). Hauentzat ikus gaskoiez (Palay 1980):¹⁹ *padere*, *cousne*, *chartése* (*sartése*). Jatorri beretsukoa genuke beharbada *enrresuaq* ‘sukalde tresnak’ (38): Nafarroako Bortzirietan *endresu* dugu nahiz gainerantzean *endrezu* zabalduago dagoen (OEH); txistukarian nahasketarik ez badago, beraz, katalaneko *endrés* edo biarnoerazko *endrés(se)* bezalakoekin lihoake *enrresuaq* eta ez gaztelaniazko *enderezorekin*.²⁰ Iparraldearekin lotua genuke halaber *calleta* ‘morko’ (19), erromantzeetan oso zabaldua den hitza dugun arren han agertzen delako hitz hau hasierako herskari ahoskabeaz.²¹ Maileguak alde batera uzten ditugula, Iparraldearekin lotu beharreko beste zenbait hitz ere badira testuetan, Bidasoa inguruko hizkeretan ere ezagunak horietarik batzuk. Esaterako: *ôgui* ‘gari’ (15, 24, 52), *ôrga* ‘gurdi’ (24), *ôguia* ‘garia’ (57).²² Hegoaldean ez da ezagunegia bigarren testuko *bai* ‘bahi’ (08), OEHan gainera hemen den adiera ematen ez delarik: *bai eta dañua* ‘lapurreta eta kalteak’. Bidasoaz bi aldeetara aurkitzen da itxuraz *birreun* ‘berrehun’ (14-15):²³

(16) Bukaerako *-a* itsatsia galdu aurretik bustiduraren metatesia genukeelarik: *mantellina* > *mante-liña*. Cf. adibidez (Agirre 1803): [*etsaya*] *asi da modaren icenarequin zabaltzen manteliña farragarri batzuek* (233). Cf. Mitxelena 1977: 522.

(17) Latinezko *baccia*. Sudurkariak hornituriko beste bi aldaera gaztelaniaz, *baccinum* latinezkotik (García de Diego 1984: 93): *bacín*, *bacina*. Euskaraz sudurkariak halaber: *bazin*, *bazina*, *paziña*.

(18) Azkuek Beterrin ingururako ematen duen *mandira* bezala, jatorrizko hitzaren diptongo eza berarekin. Cf. zaraitzueraz *mandre*, erronkariaraz *mantre* (Mitxelena 1977: 161).

(19) Azkuek Beterrin eta Bidasoa inguruko hizkeretan kokatzen ditu lehen bi hitzak, bigarrena eremu horretatik urrun ere aipatzen duen arren, Arabako bizkaieraz. Lehenengoarentzat, gainera, gaskoietik urruntzen den aldaera dakar: *padel*. Cf. gaztelaniaz (García de Diego 1954: 404): *padiella*, *padilla*. Hirugarrena, berriz, oso hedatua dago bizkaieraz eta gipuzkeraz —Uharte Arakilen ere aipatzen du Azkuek— esanahiak orokorrean beti jantzi mota lasaren bat adierazten duela. Lhandek lapurtertatzen dakar *xartex*, beti pluralean nola erabiltzen den markatzen duela.

(20) Cf. s. u. *endrezu*, Agud & Tovar 1991: 288. Cf. *adreso de cosina* euskarazko agiriokin batean zeuden gaztelaniazkoetan.

(21) Cf. s. u. *kailleta*, Agud & Tovar 1993: 682.

(22) Azkuek Iparraldean ezekiz goi nafarreraz ere aipatzen dituenak, Mitxelenak Bidasoa inguruko *burdi* nabarmentzen duen arren (Mitxelena 1964: 84). Alabaina *orga* inoiz egon zen hedatuago; Ordizia-ko udal agirietan dugu adibidez (1738-03-16): «porcion de ayas por orgas y que por cada orga pagaran estos tres reales de plata corrientes».

(23) Gorago *berreun* (11).

Dufoisinen *bireun* dugu batetik; Kardaberazen *birreun* bestetik (OEH). Etxalartar baten 1693. urteko gutun batean halaber (Mitxelena 1964: 76): *virreun zorzi errealeaco*. Iparraldeko eraginaren islada genuke *gaia* 'materiala' (19) –*oia berri baten gaia*– Axular eta Pouvreau lehen erabiltzaileak direlarik XVIII. mende erdialdera arte ez baitzen zabaldu Hegoaldean (OEH). Iparraldearekin lotzekoa baita ere jantzi mota batentzat erabiltzen den *jaca* (51), Azkuek bizkaieraz ezezik lapurteraz eta behe nafarreraz aipatzen duelarik seguru asko testukoa bigarren eremuarekin lotu beharko delako. Azkenik, Bidasoaz iparraldera da gehienbat ezaguna –Bortzirriak inguruan bezala– honakoa: *bederezi* (53), *vederezi* (56).

Alderantziz, Nafarroa Garaiarekin lotuko lituzke testuak bertan *itxe* agertzeak, Gipuzkoa barrualdean ere *itxe* dugun arren bizkaieraz nahiz gipuzkeraz: *icheco* (01, 37, 49), *ichequaq* (28), *ichia* (33), *ychecho* (58)... baina horiekin batean *echeco* (01, 12). Testuak goi nafarrerarekin lotuko lituzkeen *hapax* bat ere badugu: *airçul* 'aitzur' (49).²⁴

Bestelako gaietara pasatuaz, hurrengo hitzak aldaera bakarra du gure testuotan: *guciac* (11), *gusieq* (28)... Hondarribian, ordea, hitzaren bi aldaera ditugu 1778. urtean: *guciac* (137), *gucia* (137)... *gustia* (139), *gustiac* (139), etab. Irungo sermoietan egoera berbera (Ondarra 1987: 291).²⁵ Arruntegia ez den hitza dugu bestalde, Voltaire eta Lizarraga Elkanokoa kenduta apenas beste lekukotzarik ezagutzen delako: *gañaraco* 'gainerako' (02).²⁶ Ondokoak lehen agerraldietako bat luke gure testuetako batean: *bañon* (10). Mitxelenaren XVII. mendeko testuan ere agertzen zaigu jada, dena dela: *bañon* (78). Hondarribian 1778. urtean birritan dugu aurkaritzako *baño* (*vaño*), Irunen ordea *bañon* behin eta berriz ageri delarik 1783-1787 inguruko sermoietan. Laugarren testuko *senian* (< *zenean*) aipagarriagoa, seguruenik 'denera' edo 'guztira' esanahiaz ulertu beharrekoa baitugu: *galdu tugu... senian balio situsten oguei ta sorci escutu* (21-23). Sail honekin amaitzeko, azkenik, aipatzeko modukoak: *alderaco* 'ordainez' (36), *baguiagatiq* 'gabeagatik' (41). Lehenengoari dagokionez –*sei escuturen alderaco*– ohi denez genitiboaren ostean ageri zaigu; bigarrenari buruz, jakina da *bage*, inoiz euskalki guztietan erabilia izan zena, *gabe* baino zaharragoa dela.²⁷

Kontuak aurkezten dituzten testuen aurrean gaudenez, *escutu* eta *ducat* bezalako txanpon ezagunak hainbat bider agertzen zaizkigu. Ezezagunagoa da hurrengoa:²⁸ *sorci errealeco* (05-06), *soricoren* (45), *sorzi errialeco* (57-58). Gainerantzean nekazal giroarekin lotuko lirakeen hainbat hitz agertzen zaizkigu aipatzeko modukoak deritzegunak. Esate baterako honako bikotea: *maiza* (03), *arto* (24, 52), *mais*a (37).

(24) Cf. goi nafarreran ageri diren *aitzur* gisakoak, hemendik metatesiaz *airçul* genukeelarik. Iparraldean, berriz, *aintzur* erakoak aurkitzen ditugu.

(25) Etxalarko XVII. mendeko testuetan: *gucietaco* (78), *guzia* (78)... *guztiyeq* (83).

(26) Zildozko sarreran aipatu testuan berdin (Irigarai 1932: 565 eta 568): *gañaraco*. Zaraitzueraz *gañalako* (OEH). Etxalarko testuan ordea *gañeracoa* (Mitxelena 1964: 76); Irungo testuan egoera berbera: *gañeraco* (305), *gañeracoan* (306), etab. Alabaina, Beizama inguruko testuren batean ere ikusia dugu *gañaracoac*, gipuzkeraz.

(27) Hondarribian 1778. urteko testuan *bidebaguiac* (137), *naigabiac* (139)... Irunen garai beretsuan *duda gabe... eguin bague* (308), *baguetanic* (309), *gabetic* (310), etab.

(28) Gaztelaniazko *real de a ocho*, zortzi zilarrezko erreal balio zituelako. Aipamena honi buruzkoa, Mitxelena 1964: 83.

Beraren ondoan *maiza* (*maisa*) agertzen denez, seguru asko *arto* esanahi zaharraz dugu: *arto* 'artatxiki'. Gorago *ôgui* 'gari' aipatu badugu, bestalde, *gari* sailen azalera neurtzeko erabiltzen den *golde* ere aipatu beharrekoa: *golde bi ôgui* (15), *golde bat ôgui* (52). Landareetatik ganaduetara pasatuaz, zerriak eta behiak bezalakoak izendatzeko: *ganadu velza* (05), *asienda belza* (45), *auelgorrienaq* (56), *asienda belz* (57). Adibidez: *berroguêi sorricoren asienda belza* (45), *bi asienda belz* (56-57), etab. Sail honekin amaitzeko, azkenik, *sacinaq* beste inon topatu ez dugun hitza genuke: *sacinaq eta vrdaiiaq eta ganzaq* (53). Hasierako txistukarian den aldea gora behera, portugesez eta gaztelaniaz den *chacina* genuke.²⁹

Alabaina, frantsesek jatekoak ezezik beste gauza zenbait ere beren gustoko aurkitu zituzten, itxuraz; horregatik testuetan badira bestelako gauzen izenak aipatzea mereziko luketenak. Bostgarren testuan bereziki ugariak dira halakoak, zeren, joskeraz aritzean bostgarren testu hori egitura sintaktiko zertxobait duen ia testu bakarra nola den nabarmendu dugun bezala, hiztegiari dagokionez antzeko zerbait gertatzen da: Santa Elenaren baseliza inguruan egindako kalteak adierazten bide dituzenez, bertan aipatzen diren gauzen izaera ez da gainerako testuetakoen berdina. Arraroak esate baterako hurrengoak, diptongo edo bustiduraren arrastorik ez duten aldetik:³⁰ *Santa Elenaren eta Santa Maria Madalenaren arroça eta sona* (29), *somecua, bi jaca eta chupa bat* (51). Bostgarren testutik ateratzeko: *sauaba aldia* 'zamaualdia' (30-31).³¹ Ezaguna da oso *zamau* baina ez hainbeste hemen dugun *zabau* (< *sabanum*), jatorritzotik hurbilagokoa: Landuccioren hiztegian *escuçauauac* 'manteles'; Larramendirenean *zamaia* eta *zabaua* 'manteles'. Gainera *hapax* itxurakoa dugu *zababaldia* 'manteleria', Larramendiren *zamaudia* eta *dasaildia* hitzen baliokidea. Oihal eta antzekoetatik atera gabe ditugu: gaurko egunean oso arrunta ez den adiera batez *trresnaq* 'jantziak' (39);³² seigarren testuan beharbada hiperzuzenketa tartean delarik *buruci* 'manta' (54).³³ Arruntagoa eta ezagunagoa: *esquilla* 'ezkila' (33).³⁴ Badira oraindik, amaitzeko, bostgarren testuko pare bat hitz aipatuko dirugunak. Batetik, OEHan XVIII. mendeko bizkaieratzat ematen den *esamia* gogorarazten digun *esamiatu* 'examinatu' (34).³⁵ Bestetik, hurrengo hitzean *-mentu* atzizkia azaltzen zaigu: *probechamenturiq* (42-43).

(29) Cf. s. u. *siccina* (García de Diego 1984: 978). Ezagunagoa dudarik gabe gaztelaniaz *cecina*, euskaraz *zezina*, *sesina*... Agirre asteasuarrak, berriz, honakoa dakarkigu (Agirre 1850: 559): *secena*. Cf. Lhande *zezen*.

(30) Lehenengoaren *sona* 'soineko' adierari buruz, Azkuek Bidasoa inguruan eta iparraldean aurkitzen du, Etxarri Aranatzen eta bizkaieraz ezezik.

(31) Frikarien arteko nahasketa alde batera utzita, *sauaba* hitzaren bukaerako *-a* hori sobran den mugatzailea dela dirudi, hasieran *sauabaldia* batera idazten hasi delarik ondoren *aldia* banatuta idatzi izanaren ondorena ez bada behintzat. Gainerantzean, *zabauren* bukaerako bokalerdia kontsonantizatzearena ezaguna da oso eta *aldia* ezaguna da *-a* itsatsiaz, bizkaieraz zein gipuzkeraz (OEH).

(32) Testuan *oia baten trresnaq* (00). Azkuegan Gipuzkoako Beterrin *tresna* hitzak beste batzuen artean adiera hau bera du, goi nafarrerazko *tresena* bere baliokideak bezalaxe.

(33) Euskaraz aski hedatua delarik leku guztietan *burusi* agertzen baita, frikari bizkarraurrekoaz. Alabaina, testuko hitz bera izango da seguruenik.

(34) Forma eta zentzu aldetik dituen abantailengatik, *ezkila* hobesten dugu *esku(b)illa* edo *eski-lla(va)* gisako irakurketen aurrean.

(35) Larramendiren hiztegiaren ale batean 1754. urtean erantsitako gehigarri bat agertzen da eta bertan *esamia* 'examen', etimologia ere ematen delarik: *esan-meia* (Dodgson 1897: 322). Cf. *examen* aurrerago, *esan-mee* jatorritzat omen duena.

Bostgarren testutik atera gabe, bertako azken lerroaldia eta batez ere azken esaldia izango dugu aipagai: *Escutan muñ eguiten diot berorren mesereari: aunque niq meresi baguiagatiq santu gloriosa oquen amoriagatiq, cuido berorren meseriagana idusten dut eser bada probechamenturiq* (40-43). Horko *santu gloriosa* horiek testuaren hasieran aipatuak datozenak direla alde batera utziaz, ondoren datorrena da benetan zatirik istilutsuena. Gauzak errazteko, ordena zertxobait aldatuaz berridatziko dugu: *cuido idusten dut berorren meseriagana eser bada probechamenturiq*. Baina zer da *cuido idusten dut*? Lehenengo *cuido* hori gaztelania genuke (García de Diego 1954: 202): *cuido* 'cuidado'.³⁶ Baina *idusten*? Mitxelena argitaratu eta behin baino gehiagotan aipatu dugun testu bera ekarriko dugu berriro hona, bertan *iiuz* 'utz' aditz erroa baitugu (Mitxelena 1964: 79), Mendiburuk *utzi* aditzaren aldaera bera nola erabiltzen duen ere bertan esaten zaigularik.³⁷ Esate baterako (Mendiburu 1760):³⁸ *uzten* (120), *utzico* (120)... *iuzteco* (123), *iutzi* (123), etab. Bidasoa inguruan ezaguna zen aldaera hau berbera genuke beraz goiko esaldian, *eutzi* forma zaharretik *iutzi* sortuko zen eta ondoren goranzko diptongoa hiato bihurtuko. Ondoren *-d-* erantsi da epentesi modura.³⁹ Honezkero, bada, goiko esaldiaren zentzua garbiago ageri zaigu: egileak izandako kalteen berri eman dio *berorren mesedeari* eta haren *kontu uzten* du hortik aurrera etor daitezkeen kalteordainen ardura. Gaztelaniaz honelako zerbait: *dejo cuidado a su merced de cualquier provecho que pudiera haber*. Ohartzekoa, bidenabar, adlati-boa: *berorren meseriagana*.

(36) Corominesek (s. u. *cuidar*) *cuidoso* ere badakar, haplologiaren ondorio jotzen duena (Coromines 1984: 285).

(37) Baina ikus artikulu bereko beste gutun batean: *vci* (84). Goiko *iutzi* horren aipamena, Mitxelena 1977: 100.

(38) Hondarribiko testuan *lajatu* (138); Irungoan ordea honakoak: *uzten* (305), *ucico* (307), etab.

(39) Mendibururen testuan ere hiatoa islatzen dela pentsa liteke. Epentesiari buruz ikus honako bikoteak: *eguzki* / *iduzki*, *igurtzi* / *idurtzi*, *iruli* / *iduli*, etab. Mitxelena argitaratu testuan bertan *iiuz* grafiak *iyuz* adierazten du beharbada, epentesiaz, argitaratzaileak *iutz* irakurtzen duen arren.

3. Testuak

Jarraian zazpi testuak eskaintzen ditugu, baina, hutsegite bat dela bitarteko, agiritegian testuek zuten ordena ez dugu errespetatzen: 6. testua duen agiria zegoen bertan hasiera aldera, 1. eta 2. testuak daramatzen agiria zegoen legajoaren erdi parean eta bukaeran zeuden beste hiru agiriak, 4. eta 5. testuak agiri batean eta 3. nahiz 7. testuak agiri banatan. Jatorrizkoan ez dago inongo puntuaketa eta gerok erantsi dugu, letra larriak ere gaurko erabilerara egokituaz. Gainerantz [] zeinua- ren bitartez egilearen hutsak zuzendu dira, testuetan falta diren zenbait letra gehi- tuaz, tartean den laburduraren bat parentesien bitartez ebatzi den bitartean. Grafia mailan *amaui, berrevn, trrasteaq...* gisako grafiak bere horretan utzi ditugu. Azkenik, bestelako gorabehera guztiak orrialde barreneko oharren bitartez adierazi ditugu.

1. TESTUA 01 Eun escutu icheco oiac eta traste gusiatic; echeco¹ gauza zuri
02 guciatic dacarte² evn escutu. Beste gañaraco oia, surac, cupelac,
03 barricac eta cuchac eta sillac eta maiza eta maia,³ padera eta caso
04 eta gusiatic dacarte evn da berrogei⁴ escutu; sorsi escuturen
05 ganadu velza; og[u]ei eta amaui ducac ardiatic; eta olluac sorci
06 er[r]ealeco vat: eun da yruogei eta amazei⁵ escutu muntazen
07 dute guciatic.⁶
2. TESTUA 08 Maria Antonia de Berrozaranen bai eta dañua da av gucia. Cucha
09 batean atera zuen campora⁷ beteric⁸ eta an galdu zela, importa-
10 zen suela⁹ evn ducac; beste ambeste bañon gueiago atera zuela
11 campora fardeletan, berrevn escutu valio dute oc guciatic. Saldi
12 uat eta aren echeco aparajuac berrogei escutu.
3. TESTUA 13 Manuel de Aramburu eta Magdalena de Ôlazualen contubaq.
14 Erremientatan eta socatan eta bere trrauajaçeco gausatan, birre-
15 un ducaten dañuba; golde bi ôgui, amabost anega, amabost
16 ducac; cerri ôso bat eta emerese libra ganz, bos ducac; bost ôllo
17 eta ôllarra eta armilla bat eta mantelin bat, lau ducac; sei libra
18 ari eta alcandora bat eta cosna bat, bost ducac; oia berri baten

(1) Aurretik *suriac* ezabarua.

(2) Aurretik *oc* ezabarua.

(3) Aurretik *silla* ezabarua.

(4) Hasieran *berrogei* edo *berrogei* idatzi duela dirudi.

(5) Jatorrizkoan *ama ze*. Gogoan har bedi hemendik aurrera testu guztietan abisurik gabe sistemati-
tikoki egokituko dudala hitzen banaketa.

(6) Zaila da azken zifra hau zeri dagokion asmatzen, bada aurreko testutik marra batez berezia
dator eta ez da ikusten nondik atera den bestela. Aurreko testuarekin lotua dagoela interpretatu dugu,
beste gañaraco jartzen duen lekutik aurrerako gauzen kontua litzatekeelarik: 176 ezkutuak bat datoz
hortik aurrera ematen diren zifrekin, ganadu beltzaren zortzi ezkutuak kontatzeke.

(7) Jatorrizkoan *campora*.

(8) Esan zitekeen *cucha bat... beteric* behar zuela. Beharbada gauza bat esaten hasi eta beste gauza
desberdin bat esaten amaitu du.

(9) Seguru asko konpletiboa *-zela... suela-* baina modala ere izan liteke: *importatzen zuelarik*. Cf.
aurreragoko *atera zuela*, berori ere konpletiboa, seguruenik.

- 19 gaia, bost ducat; ate berri bat, pacia, calleta, barrilla, silla,
20 casua, ispillua,¹⁰ bost carga terdico barrica bat, sei ducat.¹¹
4. TESTUA 21 Ju(an) de Arriuillaga, Ana Maria de Aramburu. Galdu tugu
22 ôg[u]ei ta sorci buru auns eta ardi, senian balio situsten og[u]ei
23 ta sorci escutu; sorsi escuturen serriaq eta escutu baten ôlluaq;¹²
24 ôg[u]ei ta yru escuturen lauoria, ôg[u]i ta arto; bi ôrga, emesorci
25 escutu [eta]¹³ amauost escutu balio situstenaq; lau cucha, iru
26 maia eta bi silla, dobloi bat balio sutenaq; Santo Christo bat eta
27 Ama Birgina bat, dobloi bat por la menos bali[o] situstenaq;¹⁴
28 serbisioco trrasteaq ichequa[q],¹⁵ gusieq eun erreal por la menos.
5. TESTUA 29 Santa Elenaren eta Santa Maria Madalenaren arropa eta sona, iru
30 escutu; bi cortina suriya eta tela pinta, sei escutu; iru sauaba
31 aldia dobloi bat, yru bancal por la menos dobloi vat; lamparaq
32 eta candeleruaq eta binagera, dobloi bat; cucha bat eta maia bat
33 yru escutu. Eliza eta esquilla eta ichia aien escuetan g[u]eldizen
34 dela estu iñor[q]¹⁶ esamiatu.
35 Cu[c]ha bat eta maia vat eta vi silla, dobloi bat eta iru erreal por
36 la menos, nere propioa; sei escuturen alderaco artu nubenaq ol
37 basubeq; lau escutu terdiren maisa galdu nuben; icheco serbicio-
38 co enrresuaq, dobloi bat; iru escuturen obraq nere bisiceco
39 eg[u]initubena[q]; oia baten trresnaq, bi escutu eta bi erreal.
40 Escutan muñ eg[u]iten diot beror[r]en mesereari:¹⁷ aunq(ue)
41 niq meresi bag[u]iagatiq santu gloriosa¹⁸ oquen amoriagatiq,
42 cuido beror[r]en meseriagana idusten dut eser bada probecha-
43 menturiq.
6. TESTUA 44 D(o)n Juan de Ôlazaulen beiaq, balio situstela ber[r]og[u]ei
45 ducat, eta ber[r]og[u]ei sorcicoren asienda belza;¹⁹ saldi bat,

(10) Beharbada *yspillua*.

(11) Testuaren bukaeran: «año 1721».

(12) Ezkerreko bazterrean aipatzen dira zerriak nahiz oiloak.

(13) Juntagailua erantsi behar dela ematen du eta beronek *eta* izan behar duela dirudi, *ta* ingurune jakin batzuetan bakarrik agertzen delako. Ikus hemen bertan goraxeago *ôgwei ta sorci* (22), *ôgui ta arto* (24), etab.

(14) Normalean goragoko *sutenaq* gisako adizkia espero zitekeen, objetu singularrarekin, imajina bi horiek *dobloi bana* balio zituztela esan nahi ez badu behintzat.

(15) Zegoen bezala utzita *ichequa* serbizioa izan zitekeen beharbada. Alabaina normalagoa da *trasteaq ichequaq*, batez ere egile berarena den hurrengo testuan ere bukaeran *-k* beste bitan erantsi behar izan dela gogoan izanda. Cf. beherago *icheco serbicioco enrresuaq* (37-38), *icheco trastiaq* (49), *ychecho serbicioco trasteria* (58).

(16) Seguruenik grafia arazo baten aurrean geundeke, baina gogoan izan beharrekoa *-rê* bezalako taldeek ahoskatzeko arazoak ere sor ditzaketela: *bos ducat* (16) / *bost ducat* (18). Irungo XIX. mendeko testu batean antzekoak ditugu (Satrustegi: 1987, 240-244): *iñor* 'inork' (240), *nor* 'nork' (244).

(17) Jatorrizkoan *mesereori*.

(18) Espero zitekeena *santa gloriosa*; hasieran aipatu direnak, jakina.

(19) Goiko aldean gehitu da <z>.

- 46 ôg[u]ei ducat; bioca bat, dozena erdi bat escutu; ardiaq eta
 47 âunzaq, og[u]ei eta amau ducat; amau ducaten erliaq; iru escu-
 48 turen ôlluq; ôg[u]ei eta sei escutu erremientaq eta paciaq eta
 49 larazaq, icheco trastiaq, airçul²⁰ eta erremientaq; mantilla eta
 50 ôiala eta corbata bat, dobloi bat; colchoia eta cosna eta mandiria
 51 eta buruqa, dobloi bat; eta sonecua, bi jaca eta chupa bat, saspi
 52 escutu terdi; amar anega arto,²¹ amar escutu; golde bat ôgui,
 53 bederezi escutu; sacinaq eta vrdaiaq eta ganzaq, amar escutu;
 54 chartesac eta buruci ba[t] [eta]²² iru costal, escutu bi terdi.²³
7. TESTUA 55 Fran(cis)co de Emparan y Mari Domingo de Iguinizen²⁴
 56 co[n]tuaq. Auelgorrienaq, irurog[u]ei²⁵ ta vederezi ducat; bi
 57 asienda belz, lau ducat; baba eta ôg[u]ia, berrog[u]ei sorzi
 58 er[r]ialeco; ycheco serbicioco trasteria, ôg[u]ei ducat; oia bat eta
 59 alcandora bat, sei ducat; liñuaq, lau ducat; olluaq, ducat bat.²⁶

4. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1803, *Confesioco eta comunioco sacramentuen gañean eracusaldia*, Tolosa.
- _____, 1850, *Jesu-Cristo eta Virgiña chit santaren misterioen eta beste cembait gaucen gañean eracusaldia* (*Eracusaldia* III), Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Agud, M. & Mitxelena, L., 1958, *Dictionarium linguæ cantabricæ (1562)*, Donostia.
- Agud, M. & Tovar, A., 1991, «Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (x)», *ASJU XXV*:1, 255-314.
- _____, 1993, «Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVII)», *ASJU XXVII*:2, 613-692.
- Apat-Echebarne, A. (Irigarai, A.), 1971, *Noticias y viejos textos de la "lingua navarrorum"*, Donostia.
- Arozena, F., 1958, «Paper zaarretan begira», *Egan XIII*:1-2, 145-146.
- Carrión, I., 1985, «Una carta de 1726 escrita en euskera procedente del archivo municipal de Hernani», *BAP XLI*:1-2, 372-374.
- Coromines, J., 1984, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico II*, Madrid.
- Dodgson, E. S., 1897, «Notes de linguistique basque», *RLPhC XXX*, 313-326.
- Donostia, P. J. A., 1934, «Textos euskéricos del siglo XVIII», *RIEV XXV*, 688-695.
- Gainza, F. de, 1738, *Historia de la Universidad de Irun Urazu*, Iruñea.
- García de Diego, V., 1954, *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid.

(20) Beharbada *aizçul* ere izan zitekeen.

(21) Aurretik *terdi* ezabatua.

(22) Testuan *buruciba* irakurtzea ere badago, agian, baina ez dugu ikusten zer izan litekeen eta gainera *buruci ba[t]* zentzuagatik eta ingurunea kontuan hartuta ondo letorkiguke. Juntagailua errepi-katzeari buruz, zazpi testuotan behin eta berriz gertatzen da, aurreko lerroan bertan adibidez. Gorago ikus 13. oharra.

(23) Zerrenda honen ezkerreko bazterrean izenok irakurtzen ditugu: *Nicolaz de Arbelaiz y Magdalena de Aguina*.

(24) *Yguiniz* beharbada.

(25) Beharbada *yruroguei*.

(26) Kontu eta diruen artean beherago bi izenok ikusten ditugu, lehenengoaren abizena garbiegia ez den arren: *Simona de Aiesta, Maria Fran(cis)ca de Ugalde de Chemperena*.

- Idoate, C. & Villanueva J. J., 1981, «Unas ordenanzas de Vera en vascuence», *FLV* XIII:37, 275-281.
- Irigarai, A., 1932, «Un acta de ayuntamiento en lengua vasca», *RIEV* XXIII, 565-568.
- Irigoién, A., 1962, «Carta en lengua vasca dirigida en 1683 desde Bilbao por Fermín de Basauilauaso a Joanes de Callo, a San Juan de Luz», *Euskera* VII, 259-269.
- Karasatorre, R. & alii, 1991, *Etxarri Aranatzko euskara eta Arañaz Elkarteko hiztegia*, Tafalla.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario trilingüe*, Donostia. Edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, T., 1992, «Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)», *Iker* 7, 497-533.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire basque-français et français-basque*, Paris.
- Mendiburu, S., 1760, *Jesusen amore-nequeei dagozten cembait oititz-gai* I, Iruñea.
- Mitxelena, L., 1964, «Unas cartas del siglo XVII», *BAP* XX, 75-86. Berrikiago Sarasola 1983: 137-142.
- , 1973, *Apellidos vascos*³, Donostia.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*², Donostia. Edizio faksimila, 1990, Donostia.
- Múgica, S., 1903, *Monografía histórica de la Villa de Irún*, Irun.
- , 1908, «El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa», *RIEV* II, 725-733.
- Ondarra, F., 1983, «Hemezortzigarren eta hemeretzigarren mendeetako euskal gutun ez-ezagunak», *Iker* 2, 475-489, Bilbo.
- , 1987, «Dos pláticas en vascuence del siglo XVIII», *FLV* XIX:50, 281-316.
- Ozaeta, A., 1992, «Arrasateko testu zahar bi», *ASJU* XXVI:3, 793-800.
- Palay, S., 1980, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*, Paris.
- Sarasola, I., 1983, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU* XVII, 69-212.
- Satrústegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak* I, Iruñea.
- Uranzu, L. de (Rodríguez Gal, L.), 1955, *Lo que el río vio*, Donostia.

Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process

MARÍA M. CARREIRA

Department of Romance Languages and Literatures
California State University

This paper examines Spanish spirantization as a syllable contact phenomenon subject to the Syllable Preference Laws proposed by Murray and Venneman (1987). It proposes a rule that assigns the feature [+continuant] to a voiced obstruent, provided that a minimum sonority distance is maintained between the obstruent as a spirant and a preceding rhyme. Otherwise, the obstruent receives the specification [-continuant]. The minimum sonority difference between an onset and a preceding segment is subject to dialectal and stylistic variation, ranging from a distance of two, in spirantizing dialects, to a distance of seven, in dialects that show a preference for stops. This approach allows us to explain the range of variation inherent in Spanish spirantization as well as the right-environment conditions of Portuguese and Catalan spirantization.

I. Introduction

Spirantization in Spanish, the alternation between voiced obstruent stops and continuants, has been the subject of countless papers and discussions. Most analyses have accepted the facts in (1) as complete and representative of this phenomenon.

(1) The distribution of voiced obstruents in Spanish:

Stops [b, d, g]

N ____

l ____ (only for /D/)

After a pause

banda, hombre, tango

caldo, celda

barco, diente, gato

Continuants [b, d, g]

V(G) ____

r ____

l ____ (for /B/ and /G/)

In syllable-final position

ca[β]ra, ca[δ]a, o[γ]o

ar[β]ol, par[δ]o, car[γ]o

al[β]a, al[γ]o

a[γ]nóstico, laú[δ], o[β]tuso

Based on these data, most analyses have represented the stop/spirant alternation as the result of a process of assimilation involving the feature continuant. However, a closer look at the dialectal variation in Spanish spirantization and in other Rom-

ance languages and Basque, reveals that the data in (1) represent one of many possible manifestations of this phenomenon. In fact, only two environments are consistent across all dialects in yielding a stop: after a nasal consonant and [d] after [l]. All other phonological contexts are subject to a tremendous range of dialectal variation. Accounting for this range of variation, as well as for the invariant environments, is the principal goal of the present analysis and is what sets it apart from previous work on spirantization.

II. Previous analyses

By an large, assimilation analyses of spiratization in Generative phonology fall into three categories: 1) those that allow assimilation of [-continuant] to take place between homorganic consonant clusters, 2) those that spread [+continuant] between nonhomorganic clusters, and 3) those that allow both values of this feature to spread.

Analyses of the first type, such as Lozano (1976) and Hualde (1988) assume that [l], like nasals, bears the feature value [-continuant]. This feature value may appear on a following voiced obstruent by assimilation when the obstruent and the preceding consonant are homorganic. It follows that post-nasal voiced obstruents and [d] in the sequence [ld] will be [-continuant], since such clusters are homorganic. Voiced obstruents in nonhomorganic clusters such as [lb] and [lg], as well as those that are not part of a consonant cluster, receive the default specification [+continuant]. The assimilation rules in both analyses are summarized below.

$$(2) \text{ Lozano (1976: 107)}$$

$$\left[\begin{array}{l} [+obstr, +voice] - \\ [-cont] / \\ [+cont] \end{array} \right] \left\{ \begin{array}{l} [-round] \\ [-obstr] \\ [-cont] \\ [p. art] \\ [_ \$ C] \end{array} \right. \quad (\#) \left[\overline{\text{p. art}} \right]$$

= pause; p. art = point of articulation features
\$ = syllable boundary

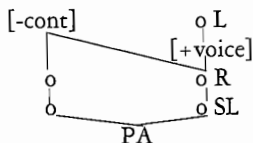
Hualde (1988: 175)

Condition on spreading: homorganicity

Argument: [-cont]

Assumption: /l/ is [-continuant]

Default: [+voice, -sonorant] - [+cont]

The problem with analyses such as these, however, is that in some dialects of Spanish it is indeed possible to get non-homorganic consonant clusters that are [-continuant] (as in 3a). Moreover, it is also possible for [b] and [g] to surface as [-continuant] following continuants like [r] and [l] (as in 3b). Clearly, homorganicity is not a necessary or sufficient condition for adjacent consonants to agree on the value [-continuant].¹

(3) a)	u[nd]edo	'a finger'	(Lozano 1979: 72)
	ané[kd]dota	'anecdote'	(Harris 1984: 150)
	a[bd]omen	'abdomen'	
	ami[gd]jalas	'tonsils'	
b)	a[rb]ol	'tree'	(Malmberg 1965: 63, 70, 77)
	ve[rd]e	'green'	
	a[lg]o	'something'	

Harris (1984) posits a rule that spreads the feature value [+continuant]. Since this analysis assumes that [l] is [+continuant], it must explain why, in dialects represented by the data in (1), the lateral spreads its continuancy to [b] and [g], as in *arbol* 'tree' and *algo* 'something', but not to [d] (e.g. **caldo*).

Harris' solution to this problem invokes the Adjacency Identity Constraint, more recently known as Geminate Inalterability. According to Harris, this principle blocks the rule of continuancy assimilation from applying to homorganic clusters such as nasal-obstruent clusters and [ld].

- (4) Harris (1984)
 Restriction on spreading: Adjacency Identity Constraint
 Argument: [+cont]
 Assumption: [l] is [+cont]
 Default: [+voice, -sonorant] -> [-cont]
 [] [+obstr, +voice]
 |
 (+cont)

However, as Martinez-Gil (1992) points out, features that are not shared by adjacent consonants fall outside the scope of Geminate Inalterability. This is evidenced in Spanish by the fact that voicing assimilation applies between homorganic /sd/, yielding a voiced sibilant as in *de[ʒ]de* 'since'. Crucially, if Geminate Inalterability can only block a phonological rule from altering the place node of homorganic clusters, it cannot account for the failure of [+continuant] to spread to the voiced obstruents in clusters such as [mb], [nd], [ld], etc.

Mascaró's (1984) solution to the problem presented by the lateral involves a rule of continuancy assimilation that spreads either value of the feature continuant to a voiced obstruent. For example, [s] spreads the feature [+continuant] to a following voiced obstruent, while [m] spreads [-continuant] to such a segment. The segment

(1) In Catalan, a language with a similar stop/spirant alternation as Spanish, stops always occur after nasals, even if the nasal is not homorganic with the stop. For an analysis of Catalan spirantization see *infra*.

[l] is able to spread both values of this feature because "...the narrowing of the vocal tract characteristic of laterals counts as blocked for the region where laterals are articulated, but as unblocked for other regions, just as nasals are fricatives in the nasal cavity but stops in the oral cavity." (p. 292). This means that for purposes of the continuancy assimilation rule, laterals are [-continuant] before coronals and [+continuant] elsewhere.

However, as Hualde (1988) observes, this solution suffers from circular reasoning since in order to know the continuancy value of [d] we must first determine whether or not [d] is preceded by an [l]. But in order to know the continuancy value of [l] we must determine whether or not a [d] follows.

A second drawback of this solution is its inability to extend to Basque, a language with the same stop/spirant distribution as that assumed for Spanish by most analyses of spirantization.

(5) Basque spirantization (Mascaró 1984; 288-289)

a. #_____	[beso]	'arm'
b. N _____	[isango]	'will be'
c. ld _____	[saldi]	'fear'
d. [-cons]_____	[eɣo]	'south'
e. {r,r}_____	[erβi]	'hare'
f. l {b,g}_____	[alβoa]	'the side'
g. [-son, +cont] _____	[ezβay]	'doubt'

Hualde (1988) presents strong evidence in favor of the non-continuant status of Basque [l] in the presence of coronals and non-coronals alike. Since Mascaró's solution hinges on the dual nature of the lateral with respect to continuancy, this solution cannot apply to Basque.

A review of the literature on dialectal variation reveals yet a more serious challenge to this, as well as other assimilation analyses of spirantization. Canfield (1981: 5) states:

In the stream of speech of Colombia (except Nariño), El Salvador, Honduras, and Nicaragua, the occlusive allophone of the consonants /b/, /d/, and /g/, is heard after any consonant or semivowel... Lacayo (1954) noted the same consistency in Nicaragua, as I did (Canfield 1962b) during six months of teaching at the Instituto Caro y Cuervo, Bogotá, with trips to many parts of the country... Resnick (1976) rightly points out that nonstandard occlusive pronunciations are common in many regions other than those noted, but it has been my observation that, although recordings reveal occlusives where not expected in some speakers from Ecuador, Bolivia, Guatemala and Costa Rica, they do not show the consistent pattern of the four countries indicated... Many nonstandard occlusives are heard in the Caribbean area... The phrase "se ve muy verde esta tarde" is heard as [se be mwi bérdé esta tárde], "Margarita ha dicho algo" is [margaríta ha díco algo], and "El buey volvió" becomes [el bwéj bolbjó].

Similar observations are also made by Malmberg (1965) and Castillo and Bond (1972). Sabino and Perisinotto (1975) note as well that in Mexico City Spanish /b/ and /g/ are frequently occlusive after /l/ and /r/, and /d/ is also often a stop after /s/.

Resnick's (1975) extensive analysis of Spanish dialects documents occlusive voiced obstruents after fricative consonants and occlusive [b] and [g] after [l] in dialects as varied as those of Costa Rica; Jalisco, Mexico; Cuba, Puerto Rico, Colombia, Ecuador and Argentina.

Amastae (1986) reports a high incidence of stops after these and other consonants in Colombian, Mexican, and Mexican-American Spanish. According to his data, the only environment showing across-the-board consistency with respect to continuancy is the post-nasal context and the [ld] sequence. The former context invariably yields a stop, while the former nearly always results in a stop.²

(6) Amastae (1986: 4) Percentage of fricatives

Colombian Spanish			
	(b)	(d)	(g)
V__V	77	98	42
G__	15	45	34
r__	8	24	18
l__	2	0	14
N__	0	0	0
s__	6	1	5
b,d,g__	-	1	6
Mexican Spanish			
V__V	63	98	50
G__	49	72	40
r__	30	83	21
l__	30	2	25
N__	0	0	0
s__	34	29	7
b,d,g__	-	5	1
Mexican-American Spanish			
V__V	47	99	37
G__	55	70	25
r__	30	91	14
l__	23	3	11
N__	0	0	0
s__	32	17	3
b,d,g__	-	13	4

These facts raise a number of questions for analyses of spirantization based on assimilation of continuancy: If vowels and glides bear the same specification for the feature [continuancy] why are spirants more likely to occur after a vowel than after a glide? Why do /b/ and /g/ show inconsistent behavior with respect to continuancy after /l/ and /r/? And why is /d/ sometimes a stop after /s/? How is it possible, according to Amastae's data, for the second of two contiguous obstruents in words like *amigdalas* 'tonsils' and *subgobernador* 'subgovernor' to surface as a stop? Clearly, none of the analyses considered above can answer these in a satisfactory manner.

(2) Though these environments appear to be the most resistant to spirantization across all dialects, Hammond (1976) and Murillo (1978) both report cases of spirants in post-nasal position.

Amastae suggests a syllable-based analysis that makes use of two rules that apply in the order given below. First, a variable rule of resyllabification (7a) associates a voiced obstruent in syllable-initial position to a preceding rhyme, creating an ambisyllabic segment. Second, a rule of continuancy assignment (7b) makes voiced obstruents in the rhyme [+continuant] and those in syllable initial position [-continuant]. These rules and sample derivations are given below.

(7) Amastae (1986: 5, 6)

a. Associate a $\begin{bmatrix} +\text{obstr} \\ +\text{voice} \\ +\text{SI} \end{bmatrix}$ segment to a preceding rhyme

(variably, under certain conditions)

b. $\begin{bmatrix} [-\text{cont}] / \\ [+cont] / \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} - \\ +\text{SI} \\ -\text{SF} \\ - \\ +\text{SF} \end{bmatrix}$

$\begin{bmatrix} +\text{obstr}, +\text{voice} \end{bmatrix}$

c. $\begin{array}{cccc} \text{O} & \text{R} & \text{O} & \text{R} \\ | & | & | & | \\ \text{d} & \text{e} & \text{d} & \text{o} \end{array}$ $\begin{array}{ccc} \text{R} & \text{O} & \text{R} \\ | & | & / \backslash \\ \text{a} & \text{b} & \text{l a r} \end{array}$

Though Amastae's analysis presents the advantage of having a mechanism for dealing with dialectal variation, it suffers from two important flaws. First, it imposes a syllabification that is unattested in Spanish and highly marked in UG. For example, in order to account for the continuant pronunciation of the voiced obstruent in a word like *alba* 'sunrise', we would have to allow the segment [b] to resyllabify into the preceding rhyme, [alb.a].

The second problem with this analysis is that it fails to explain some of the questions raised by the very data it presents. Why are post-nasal [b,d,g] always [-continuant] while these same consonants are subject to a great deal of variability in continuancy following other consonants? Why is does the cluster [ld] obligatorily yield a stop while the other lateral-obstruent sequences do not? If the continuancy value of a voiced obstruent is a function of its position within the syllable, why does resyllabification freely apply to *algo* and *alba* creating the environment for [+continuant] assignment, while it never applies to *caldo*?

In fact, since [l] and [d] share point of articulation features, a coda with both these consonants should be less marked than one with either [lb] or [lg]. We would expect, therefore, for resyllabification, and hence spirantization, to be more common in [ld] clusters than in [lb] and [lg]. Similarly, given that nasal-obstruents clusters are never subject to spirantization, we would have to conclude that such clusters may never undergo resyllabification, perhaps due to sonority restrictions on the composition of the coda in Spanish. If that is the case, however, how do we explain

the possibility of spirants in words like *ami[ɣ]daldas* 'tonsils' and *ad[β]iento* 'advent'? The codas created by resyllabification of both these words (ie. [a.migd.a.la], [adb.i.en.to]) are more marked than those created in [amb.os] and [cand.e.la].

Despite these problems, I believe that Amastae is correct in suggesting that the stop/spirant alternations of Spanish are triggered by principles of syllable structure rather than by continuancy assimilation. In the next section I will argue that the Syllable Contact Law (Murray and Venneman 1983) and other syllable preference laws, regulate the stop/fricative alternations of Spanish.

III. Spirantization as a Syllable Contact Process

Murray (1987) and Murray and Venneman (1983) present a number of syllable preference laws that provide an evaluation measure of the markedness of any tau-syllabic consonant cluster. The Syllable Contact Law is as follows:

- (8) The preference for a syllabic structure A\$B, where A and B are marginal segments and a and b are the consonantal strength values of A and B respectively, increases with the value of b minus a. (Murray and Vennemann 1983: 520)

The term "consonantal strength" establishes a hierarchical arrangement of segments that is the inverse of the sonority scale: the higher the consonantal strength index, the lower the sonority value of a segment.

The Syllable Contact Law has an important corollary which states that "the tendency for a syllabic structure A\$B to change, where A and B are marginal segments and a and b are the Consonantal Strength values of A and B respectively, increases with the value of a minus b." (p. 520)

The development of the future form of the verb *venir* illustrates these principles at work. The form that resulted from syncope of the pretonic vowel was unacceptable because /t/ was not strong enough to begin a syllable after /n/. Though metathesis and assimilation were attempted, the solution that was ultimately settled on consisted of inserting an epenthetic obstruent between the nasal and the liquid. This is the solution that resulted in the greatest sonority difference between the rhyme and onset. This is illustrated below:

- (9) Menéndez-Pidal (1980: 323)
venira	>	venrá	>	verná	(metathesis)
		(syncope)	>	verrá	(assimilation)
			>	vendrá	(epenthesis)

A number of important proposals have been advanced regarding the role of the sonority hierarchy in Spanish syllable structure (see Harris 1989, Selkirk 1984 Murray 1987, and Hooper 1976). Based on these, I will assume the following sonority scale for Spanish sounds:

(10)		Index	
	weak	10	vowels
		9	glides
		7	r
		6	l
		5	nasals
		4	voiced continuants
		3	voiceless continuants
		2	voiced stops
	strong	1	voiceless stops
	-	sonority	+
	affricates	stops	continuants

Following previous work done in Spanish as well as in other languages, I will also assume that within a given sonority class there can be sonority differences based on point of articulation (cf. Selkirk 1984, Brackel 1983, Ladefoged 1982, Steriade 1982).³ In English, for example, Ladefoged (1982: 222) presents evidence for the following partial sonority ranking, where coronals are deemed to be higher in sonority: a > æ > ε > I > u > i > l > n > m > z > v > s > s > d > t > k. For Spanish, Hooper (1976) Murray and Vennemann (1983) argue that in Spanish coronals, and in particular dentals, are weaker or more sonorous than other segments. In support of this claim they point out that [d] is the only voiced obstruent in Spanish that occurs in morpheme-final and word-final position, and it is the most commonly deleted consonant in intervocalic position. /d/ and /t/ are also the only obstruents that do not form a complex onset with /l/. I will assume, therefore, that [d] is more sonorous than the other voiced obstruents, [b, g].

The stronger an onset consonant is, the more freely it can co-exist with rhyme consonants and still meet the minimum sonority distance of two. If coronals are weaker than other consonants then we expect to find more noncoronal voiced spirants than coronal ones in post-consonantal position. That is, we expect more clusters of the type [Cβ] and [Cγ] than of the type [Cδ]. This is because the consonants that constitute the former two clusters maintain a higher sonority difference than those of the latter.

The facts bear out this prediction. Tató (1981) reports on the observation made by Jorge Guitart that in certain dialects of Costa Rica there is a contrast between lar[ɣ]o and ver[d]e. With few exceptions, in Amastae's data /d/ is more often a stop in onset position than the other voiced obstruents. Similarly, Sabino and Persinotto note that in Mexican Spanish [b] and [g] surface as continuants after [s], while [d] tends to be a stop in this environment.

Spanish employs a number of repair strategies that raise the consonantal strength value of onsets that do not meet the desired sonority profile of coda-onset sequences.

(3) Clements (1991) and Rice (1992) reject the notion that point of articulation features play a role in computing the sonority index of a segment. Unfortunately, these proposals do not appear to explain the full range of behavior of [d] and [t] in Spanish and for this reason I will not consider them here.

For example, syllable-initial /y/ may surface as an affricate after a consonant or pause. In other environments it appears as a continuant, with varying degrees of friction. This process is subject to differences in register, rate of speech and dialect.⁴

(11)	yeso	'gypsum'	[en+yesar]	'to put in a cast'
			[de yeso]	'of plaster'
	yacer	'to lie'	[ad+yacente]	'next to'
			[un hombre yace]	'a man is lying'

It is striking that this repair strategy results in an alternation similar, in some respects, to that of voiced obstruents. Following a consonant, an affricate results, while in intervocalic position we obtain a fricative. This suggests that the process illustrated above and the spirant/stop alternation might be regulated by the same principles.

Let us pursue this line of thought and assume that there is a default rule (12) that assigns the value [+continuant] to voiced consonants (except nasals) provided that the resulting segment meets the appropriate sonority specifications for its context. Let us also make the assumption that Spanish requires a minimum sonority distance of two between a rhyme and a following onset. This is formalized below.

(12) Continuity Assignment:

Given A\$B, where B is [+voice, -nasal]

- a) B -> [+continuant] if the sonority value of A minus the sonority value of the resulting spirant is greater than or equal to two.
- b) Otherwise: B -> [-continuant]

Let us consider how this rule affects voiced obstruents in post-nasal position. Since the difference between the sonority index of nasals (5) and voiced spirants (4) is less than two, Continuity Assignment will mark voiced obstruents after nasals as [-continuant]. This is shown below.

13) Sonority difference	5 - 4 = 1	5 - 2 = 3
	*am βos	am bos
	[+continuant]	[-continuant]

We have claimed that within a sonority category coronals are more sonorous than other segments. It follows that [d] will have a higher sonority index than [b] and [g]. The exact value of the sonority index of [d] is not crucial to the issue at hand, what matters is that the sonority value of continuant [d] will be greater than four, the index of the other voiced continuants. The difference then, between the sonority index of [l] and that of [d] will be less than two. Therefore, [d] will be assigned the specification [-continuant] when it follows the segment [l]. In this same environ-

(4) Strengthening of syllable initial [y] often results in an affricate. I will assume that, as is the case with spirantization, this operation involves inserting the feature [-continuant]. The fact that [y] surfaces as an affricate while the voiced obstruents surface as a stop is a property of the mechanics of the insertion operation that I will not pursue here.

ment, the other voiced obstruents may be [+continuant], because the sonority difference is exactly two, the minimum distance required by Continuity Assignment.

How do we explain the high incidence of voiced stops in words like *alba* and *algo* in Canfield's and Amastae's data? The Syllable Contact Law and its corollary stipulate that the likelihood of obtaining a continuant in onset position goes down as the difference between the sonority index of the rhyme and the onset decreases, or in this case, as the difference approaches a value of two. It follows that the voiced obstruent in consonant sequences which bear a sonority difference of two, (such as [lb] and [lg]) will exhibit a tendency, rather than an absolute requirement, to surface as stops. By the same logic, we predict that consonant sequences with a greater sonority difference than two will be more likely to undergo spirantization than [lb] and [lg]. That is, we predict that the greater the sonority value of the coda consonant preceding the voiced obstruent, the more likely it is that a spirant will follow. Conversely, the lower the sonority value of the preceding coda, the higher the probability of obtaining a stop.

Amastae's data provide confirmation of this. Notice that for many voiced obstruents in onset position, the percentage of continuants does down in proportion to the difference in sonority between a rhyme and a following onset. Thus, as we scan Amastae's columns from top to bottom, we find a decrease in the number of fricatives, just as the sonority value of the consonant column decreases from top to bottom. For example, in Colombian Spanish there are more velar spirants after glides (34%) than after [r] (18%) and the number of bilabial spirants after [r] (18%) is higher than that after [l] (14%). The latter, in turn, exceeds the percentage of velar fricatives after [s] (5%).

A related prediction of our analysis is that the probability of obtaining a spirant in the cluster [ld] is greater than in post-nasal position, since the lateral and [d] maintain a greater distance in sonority than the segments [nd]. This prediction is borne out in Amastae's data. Notice that in Mexican-American Spanish and in Mexican Spanish the [ld] clusters yields a spirant in 3% and 2% of the cases, respectively, while [nd] never yields a fricative in either dialect.

Canfield (1981) mentions the existence of dialects where spirants are allowed only in post-vocalic position. For these regions we would restrict the difference between A and B in the Continuity Assignment Rule to be a number greater than seven. This represents the maximum possible value of A minus B which still maintains a stop/spirant alternation.

Voiced obstruents following a pause require a special explanation since it is not readily apparent how Continuity Assignment will supply a value to these segments. One possibility is to consider the sonority value of a pause to be "0". If this value is inserted into the Continuity Assignment Rule as the "a" part of the equation, the result will be a negative number. The obstruent will therefore not qualify for [+continuant] assignment.

An alternative, less mechanical, analysis of this is provided by the Syllable Onset Law. This law claims that "A syllable structure \$CV\$ is more preferred the greater

the consonantal strength value of C." (Murray 1987: 120). This means that other things being equal, a stop makes a better onset than a continuant.

It is interesting that Navarro Tomás (1965) reports that in Castilian Spanish it is possible to obtain oclusives in intervocalic position in emphatic speech. Amastae (1986) also reports that onset oclusives are more frequent in stressed syllables. These facts suggest that onsets in phonetically salient positions are particularly susceptible to the Syllable Onset Law.

On the other hand, in syllable final position, we expect the opposite situation to hold, namely, continuants should be favored. This prediction is borne out by the facts. All dialects, to a greater or lesser degree, show a preference for spirants in syllable-final position.

Finally, let us consider what happens to voiced-obstruent sequences in a word like *amígdalas* 'tonsils'. Our analysis predicts that the segment [g] will be [+continuant] while [d] will be [-continuant], as these are the specifications that maximize the difference in sonority between the rhyme and onset. Amastae's data bear out this prediction. Almost all of syllable-initial voiced obstruents in this environment are indeed [-continuant].

But what about the so called "standard dialects" where both members of a voiced obstruent sequence are claimed to be [+continuant]?⁵ And what about the few cases in Amastae's data of sequences of [-continuant] segments?

As far as I have been able to ascertain, the overwhelming majority of obstruent sequences in Spanish are separated by a morpheme boundary as in *ad+[b]erso* 'adverse' and *sub+desarrollo* 'underdevelopment'. In fact, I know of only two popular lexical items for which this is not the case: *amígdalas*, *Magdalena*, and two very unusual first names: *Midgalia*, *Obdulia*.⁶ This is significant for two reasons. First, given the relative abundance of heteromorphemic voiced-obstruent clusters and the rarity of such clusters in tautomorphemic environments, we must conclude that the assertion that in standard dialects such clusters are [+continuant] is based by and large on the examination of heteromorphemic clusters. It is altogether possible, therefore, that such an assertion may only apply to heterosyllabic consonant sequences. This is significant because the conditions that govern syllabic wellformedness across morpheme boundaries are often more lax than those that apply to morpheme-internal sequences. This means that the concept of minimal sonority distance might not be as rigidly constrained across morpheme boundaries. This being the case, it should not surprise us to find consonant sequences that do not meet the minimum sonority distance profile across morpheme boundaries. However, even if upon closer inspection we were to find that tautomorphemic clusters of voiced obstruents are indeed [+continuant], our analysis would not be invalidated. In Spanish, syllable-final obstruents are often drastically reduced, when they are not deleted (cf. Martínez-Gil

(5) I am using the term "standard dialect" in a rather nonstandard way to denote those dialects which have been observed to follow the pattern of spirantization presented in 1). These dialects are primarily found in Spain.

(6) In fact, these names are so unusual that most of the speakers I consulted had never heard of them.

(1991). It is altogether possible, therefore, that this reduction results in a higher sonority index for the syllable-final obstruent. This being the case, the sonority difference between a reduced obstruent coda and a following voiced obstruent might reach or exceed the minimum value of two required for assigning the specification [+continuant].⁷

It is crucial to remember that Syllable Preference Laws express universal tendencies rather than strict requirements for syllabic well-formedness. These tendencies can be overridden by factors such as register, rate of speech, and the type of word under consideration (ie. whether it is a “learned” or a “popular” word). When applied to the phenomenon of Spanish spirantization, however, these laws allow a range of variation and set up an implicational hierarchy of spirantization environments that is consistent with the dialectal data available.

These laws also allow for an insightful analysis of spirantization in Catalan and Portuguese. As is the case in Spanish, spirantization in these languages is conditioned by the left environment.⁸ However, spirantization in these languages may require a right environment as well, depending on the dialect. Tató (1981) states:

The Portuguese spirantization rules, (however), tend to be more restricted and more variable than the Spanish ones. For one thing, they always require a right environment, which either excludes all consonants, in the more conservative dialects, or excludes only the noncontinuant consonants, in more progressive dialects; thus, for instance, such words as *pedra* ‘stone’ and *objecto* ‘object’ would have stop [d] and [b] in the former case, but spirant [ð] and [β] in the latter (e.g. Lisbon [pɛðɾ] and [ɔβbzɛtu]).

In Catalan, an obstruent consonant after [b,d,g] blocks spirantization of these consonants, as does [r], following a morpheme or word boundary. In addition, according to Tató, for more conservative speakers spirantization applies only before vowels and /r/, while for others, it applies optionally also before the remaining obstruents, continuant and noncontinuant.

14) Wheeler (1979: 316-320)

_____ [+obstruent]		_____ {+, #} [r]
object [ubɜktə]	subratllar	[subrɛllá]
‘object’	‘to underline’	
dotze [dódzə]	ha posat rodes	[apɔzadrɔdes]
‘twelve’	has put wheels on	
Tató (1981: 75)		
biblia [‘biβliə]/[‘bibliə]	examen	[əɣ‘zamen]
‘bible’	‘exam’	[əɣ‘zamen]

Since right-environment conditions present a near mirror image of the left-environment conditions, the following examples illustrate the left-environment conditions.

(7) Guitart (1976) reports that in Cuban Spanish liquids assimilate to the following consonant, yielding a series of geminate stops, as in *organizer* [ogganizar] and *ser bueno* [sebbueno]. Similarly, in Catalan gemination always results in [-continuant] clusters. I have no explanation for this phenomenon at the current time.

(8) The left-environment conditions in these languages vary in ways similar to Spanish.

ronment variations that occur in Spanish they too are readily accountable in terms of the Syllable Preference Laws. The Syllable Margin Law reflects a universal preference for consonants that form a complex coda to maintain a certain sonority distance. Right environment conditions on spirantization in dialects of Portuguese and Catalan reflect language-specific restrictions on such distance. Dialects that allow spirantization before a noncontinuant consonant impose a minimum difference of four between elements *a* and *b* in the equation, while those that restrict the right environment to continuants impose a lower bound of three.

(15) The Syllable Margin Law

The preference for a syllabic structure \$AB, where *a* and *b* are the consonantal strength values of *A* and *B* respectively, increases with the value of *a* minus *b*. (Murray and Vennemann 1982: 323)

Crucially, right-environment conditions in Portuguese and Catalan provide confirmation of the hypothesis defended in this paper that spirantization is a process governed by Syllable Preference Laws and not by assimilation of continuancy. These laws provide a unified account of left and right environment conditions on spirantization without added arbitrary stipulations for the latter. An assimilation account of these conditions, on the other hand, would have to stipulate that the spreading of the feature continuant from a preceding segment onto the voiced obstruent is contingent upon the nature of the segment following the obstruent. In the dialects of Portuguese where obstruents in complex onsets do not undergo spirantization, the assimilation rule would have to be blocked even when a continuant segment follows, as in *pedra*. Stipulating that complex onsets consisting of continuant segments are disallowed in Portuguese is not an option since such clusters do indeed exist (ie. *frio* 'cold').

In fact, as we have seen, an approach based on continuancy assimilation is not even able to handle one of the most significant properties of spirantization in Spanish, namely, its range of variation. The present analysis, on the other hand, not only accounts for the full dialectal spectrum of this phenomenon in Spanish but it also explains the seemingly unrelated right environment conditions of Portuguese and Catalan. It does so by one surprisingly simple and elegant rule: assign [+continuant] to voiced obstruents subject to the Syllable Preference Laws and language-specific sonority requirements. The Syllable Preference Laws are part of Universal Grammar and are seen to operate in Spanish independently of spirantization. The language-specific stipulation that coronal segments are less sonorous than other segments of the same class which crucially accounts for the noncontinuant status of [d] after [l] has been part of the analysis of the phonology of other languages such as Ancient Greek, English, and Klamath (Steriade 1982, Ladefoged 1982, Levin 1985). This claim finds supports internal to Spanish in the distribution of [d].

All in all, the present analysis of spirantization provides a number of significant advantages over previous analyses at minimal cost.

References

- Amastae, J., 1986, "A syllable-based analysis of Spanish spirantization", In O. Jaeggli and C. Silva-Corvalan (eds), *Studies in Romance Linguistics*, Foris, Dordrecht, 3-21.
- Blevins, J., 1995, "The syllable in phonological theory". In J. Goldsmith ed., *The Handbook of Phonological Theory*. Blackwell, Cambridge, Mass.
- Brackel, A., 1983, *Phonological markedness and distinctive features*, Indiana University Press, Bloomington.
- Canfield, D. L., 1981, *The Pronunciation of Spanish in the Americas*, University Press, Chicago.
- Clements, G. N., 1985, "The role of the sonority cycle in core syllabification", *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory*, No. 2, 1-68.
- Harris, J. W., 1984, "La espirantización en castellano y la representación fonológica autosegmental", *Universitat Autònoma de Barcelona, Estudis Gramaticals* 1, 149-167.
- , 1989, "Our present understanding of Spanish syllable structure". In P. C. Bjarkman and R. M. Hammond (eds), *American Spanish pronunciation*, Georgetown University Press, Washington D.C., 151-169.
- Hooper, J. B., 1976, *An introduction to Natural Generative Phonology*, Academic Press, New York.
- Hualde, J. I., 1988, *A lexical phonology of Basque*. Doctoral dissertation. University of Southern California, Los Angeles, Ca.
- Ladefoged, P., 1982, *A course in phonetics*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Lozano, M. C., 1979, *Stop and spirant alternations: fortition and spirantization processes in Spanish phonology*. Doctoral dissertation, Univ. of Indiana Bloomington, distributed by Indiana University Linguistics Club, Bloomington, Indiana.
- Malmberg, B., 1965, *Estudios de fonética hispánica*, C.S.I.C., Madrid.
- Martinez-Gil, F., 1991, "The insert/delete parameter, redundancy rules, and neutralization processes in Spanish". In H. Campos and F. Martínez-Gil (eds), *Current Studies in Spanish Linguistics*, Georgetown University Press, Washington D.C.
- Mascaró, J., 1984, "Continuant spreading in Basque, Catalan, and Spanish". In M. Aronoff and R. T. Oehrle (eds), *Language Sound Structure*, MIT Press, Cambridge, Mass., 287-298.
- Menendez Pidal, R., 1980, *Manual de gramática histórica española*. Editorial Espasa-Calpe, S.A., Madrid.
- Murray, R. W., 1987, "Preference laws and gradient change: selected developments in Romance", *Canadian Journal of Linguistics-Revue Canadienne de Linguistique* 32:2, 115-132.
- , and Th. Vennemann, 1983, "Sound change and syllable structure in Germanic phonology", *Lg*, 59, 514-528.
- Resnick, M. C., 1975, *Phonological Variants and Dialect Identification in Latin American Spanish*.
- Sabino, G. and A. Persinotto, 1975, *Fonología del español hablado en la Ciudad de México. Ensayo de un método sociolingüístico*, El Colegio de México, Guanajuato.
- Saltarelli, M., 1988, *Basque*, Croom Helm, New York.
- Selkirk, E. O., 1984, "On the major class features and syllable theory". In M. Aronoff and R. Oehrle (eds), *The structure of phonological representations*, MIT Press, Cambridge, Mass., 107-136.
- Steriade, D., 1982, *Greek prosodies and the nature of syllabification*. Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass.
- Tató, P., 1981, "Romance phonological evidence for the noncontinuant status of /l/". In W. Cressey and D. J. Napoli (eds), *Linguistic Symposium on Romance Languages*, 9, Georgetown University Press, Washington D.C., 69-81.
- Wheeler, M., 1979, *Phonology of Catalan*, Oxford, Basil Blackwell.

Nafarroako herri-izenen inguruan

PATXI SALABERRI
(N.U.P)

Aldizkari honen XXVII-1 alean Matías Múgicak eta José Luis Mendozak “De toponimia navarra. Sobre el *Nomenclátor euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos” izeneko lana eman dute argitarara. Bertan, titulua ikusirik iger dakiokkeen bezala, Euskaltzaindiak Nafarroako Gobernuak hala eskatuta burutu zuen herrialde horretako herri, auzo eta bailaren izenen bilketa eta normalizazioa iruzkintzen eta kritikatzten da, eta ez nolanahi kritikatu. Egileek «asmo eraikitzailez» egiten dutela dioten arren, gupidarik, errukirik gabe, mingoski eta garrazki kritikatzten dute lana, are laidoztatzen. Bestalde, Múgica-Mendozaren lana irakurtzean batek inpresioa du Onomastika batzordea *Nafarroako Herri Izendegia (NHI)* osatzerakoan euskal onomastikaren Arana ez bada bai gutxienez Azkue izan dela, izenen garbitasunari — garbizalekeriari— eta aurreiritziei dagokienez, eta hau ez da batere horrela izan.

Guk lan honetan Múgicak eta Mendozak (MM aurrerantzean) egindako kritikan berrikusketa egin nahi dugu, zeren gure iritzian zenbait puntutan zuzen bada-biltza ere beste anitzetan oker baitaude, *NHI*-n hartu ziren erabakiak aski funtsik gabe txarresten dituztela. Gure irudiz kritika, helburu eraikitzailez egiten denean, mesedegarria da, baina kritika egiterakoan ere gauzak amoltsuki ez bada gutxienez lagun hurkoa errespetatuz erran behar direla uste dugu, harropuzkeriarik gabe.

Berrikusketa honetan lehenik *MM*-ren atalaren zenbakia eta izena aipatuko ditugu, eta segidan bi autoreok erraten dituztenak iruzkinduko, egoki deritzagun kasuetan. *MM*-ren lehen bi puntuetan ez dago deus komentatzeko; hirugarrenean —«Exposición de criterios» delakoan— nahiago dugu ez sartu, eta *NHI*-ren sarreran erran genuenari gagozkio. Laugarrenaz, euskal toponimoa zer den eta zer ez den argitu nahi duen puntuaz ere ez dugu deus erranen, uste baitugu gure artikuluan barrena argi ageri dela euskal toponimotzat zer ulertzen dugun. Gure berrikusketa, hortaz, *MM*-ren bosgarren puntutik abiatzen da:

5. *Nombre vasco / nombre antiguo*
Xabier:

Honela diote artikuluaeren egileek izen honetaz:

Hay en realidad un solo caso en que la forma no diptongada es más allá de toda duda la original vasca: *Xabier*, que desde Menéndez Pidal (1918) se reconoce

como un *Etxaberi* romanizado. Sin embargo aquí no se ha restituído (sic) nada, por razones extralingüísticas (sociológicas) evidentes y plausibles, que a nuestro juicio deberían ser aplicadas también en otros casos, como el de *Yesa*, aunque ésta no haya sido cuna de navarros universales (554. or.).

Hau irakurririk aitortu behar dugu harritzekoa dela Múgica-Mendozak Onomas-tika batzordeko kideok izendegia moldatzerakoan burutan zer izan genuen eta zer ez asmatzeko duten ahalmen miragarria. MM-k aipatzen dituzten hizkuntzaz kanpoko arrazoiak badira, *Xabier* izenak duen zabalkundea ezaguna baita, baina, bestalde, ezin uka Nafarroako, edo hobeki erran, Iruñeko euskaldun giroan badela *Xabier* errateko ohitura, nolabaiteko tradizioa alegia, seguru asko euskaldun alfabetatuok maiz euskarazko [š]-ri gaztelaniaz [x] egokitzen zaiola badakigulako, batzuetan erdi oharkabean bada ere. Bestalde, tradizio idatzia ere bada:

Juan den urtetan bezala, Iruñetik *Xabier* delakora juaten oi dire egunero Jondoni Francisco *Xabierren* bederatziruenera (...) beldur naiz, baldin bada, guduari eta guduari ei indar emateko, oi duten bezala, Jondoni *Xabier* español utsa eginen ote duten (...) ¹

Jakako katoliko gazteak *Xabier* elizara eldu dire eldu den igandean ²

Beraz, gure yakhintsua etzen Espainiarra, nahi dutena erranikan ere Ebro-tik beste aldekoek, eta etziren ere San Frantsisko *Xabierreko* eta Martin Azpilikueta-koa, hiruak sorthuak Nafarroako erresuma xutik zelarik ³

Halaz ere, erran beharko dut hitz bitan Ormaetxea idazlea nola sortu zitzaigun. Gipuzkoa-Nafarroetako mugan artzai, ikazkin eta nekazarien artean hazia eta bizia zen basa-mutikoa *Xabierra* eraman zuten Jesusen Konpainiaren ikastetxera ⁴

XVIII. mendean Joanes Etxeberri Sarakoak eta Sebastian Mendiburuk *Xavier* ibiltzen dute beren lanetan. Cf., adibidez:

...Escual-herritic hautatu, eta athera tu millaca hambat presunaja vertutetsu eta legue sainduaren cridari, eta sostengari: Ignacio Loiolacoaren eta Francisco *Xauierco* bi Saindu hauquien presunetan (...) ⁵

...badà erregue nafartarren odolecoa tà horduco Erregueren Consejari andiaren

(1) Fermin Irigaray «Larreko», *Gerla urte, gezur urte*, Pamiela, Iruñea 1993, 145.

(2) Autore bera, *Nafarroatik*, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1992, Iñaki Caminok paratutako argitalpena, 129. or. Etzana gurea da.

(3) Enrike Zubiri «Manezaundi», *Artikulu bilduma*, Rosa Miren Pagolak paratu argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte, Bilbo 1990. Nafarroa Beherean hazi eta bizitako Jean Etxepare jaun medikuak, aldiz, *Javier* darabil *Beribitez* laneko 68. orrialdean. Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1987. Etzana gurea da.

F. Laphitzek *Zabier* (eta *Zabiereko*, *Zabieren*, *Zabierrerat*) ibiltzen du bere *Bi saindu beskualdunen bizia*-n, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1986, 117, 142, 162 eta 163. orr., agian hasierako x-z-ren aldaera edo txikigarritzat hartu duelako. Orixek *Xabier* erabiltzen du *Xabierko* saindua izendatzeko, adibidez *Quito-n arrebarekin* lanean, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1987, 192 eta 197. orr. Etzana gurea da.

(4) Koldo Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak V*, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1988, 117. Etzana gurea da.

(5) *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes D'Etcheberri (1712)*, Julio Urquijok paratu argitalpena, Paris, 1907, 38. Etzana gurea da.

semea cèn *San Francisco Xavier*, tà Consejari, *Xavierco erria* tà gaztelua tà beste batzerrac età ondasunac cituenaren semea (...)»⁶

Elkanoko Lizarragak ere *Xavier* ibiltzen du:

Cer cé icústea S. Francisco *Xavier*bát bére sotána iguetzearéqui manátzen iruz-
quiái gueldidaiéla, eta guelditzen?»⁷
Cerc erama(n)zue S. Fr(ancisc)co *Xavier* Indietara (...) (Ib., 259)

6. *Autorizaciones y testimonios*
Gazteluberri:

Estornés Lasa autore fidagarria iruditu zitzaigun, erronkariarra izateaz landara euskalduna ere bazenez gero. Herri-izen hori ez da «hecho incontrovertido»-tzat (sic) jotzen; erran bezala fidagarri iruditu zitzaigun autore batek biltzen zuen datua guretu besterik deus ez genuen egin, egokiro, bestalde, gure uste apalean. Cf., adibidez, Biarnoko *Castetnau* herri-izenaren euskarazko adierakidea den *Gazteluberri* iparraldeko euskaldunen (batzuen, jakina) ahotan.

Izen honetaz ari direlarik honela diote egileek 10. oinoharrean:

Lo que aparece en Burgui, pueblo roncalés más cercano a Castillonuevo, es *Gaztulu*, tanto en documentación (sic) como en las formas vivas, igual que en los demás pueblos del valle, donde *Gaztulu* es único, salvo en Bidángoz, donde aparece un *Gaztelu* que hasta hoy se dice así (Gobierno de Navarra, 1993: XIV).

Pixka bat beherago, ahoa bete pozoiarekin honela jarraitzen dute:

Los roncaleses vascohablantes del *Nomenclátor* parecen pues un poco ultracorrectos.

Gaztelu gaztulu baino zaharragoa dela ikusteko hizkuntzalaritza historiko askorik ez da jakin behar, eta toponimia aldaera zaharkitu ugariren gordailu dela edozeinek dakien kontua da. Beraz, ez litzateke harritzeko erronkariarrek eskuarki *gaztulu* erabiliagatik ere, *Castillonuevo* herriari euskaraz *Gazteluberri* erratea, edo *Gazteluberri* eta **Gaztuluberri* batera erabiltzea. Gainera, eta nahiz balizkako **Gaztuluberri* hori ibiltzen zuketan, normalizatzeako orduan Erronkaritik kanpo *Gazteluberri* hautetsi behar genuke, egin ere egin zen bezala.

Bestalde, Erronkariko toponimian *Gaztelu*-z besterik azaltzen ez delakoa ez da egia; hemen MM-k horren eskueran zituzten datuak behar bezala miatzen eta arakatzen ez dute jakin, itxura batean: Burgin *Gaztelualtea* dugu 1722an,⁸ *Gazteluzarra* 1916an (ib.), *Gazteluzárria* orain; Izaban 1569. urtean *Gazteluzarra* dokumentatzen da;⁹ aldaera bera ageri da 1718an (*NTEM*-XIV, 113. or.) *Gazteluzarrea* bilakatua 1916rako (Ib.), nahiz *Gaztuluzarra* ere bitan dokumentatzen den (1609an, 1828an), eta egun ere *Gaztuluzárria* erraten den. Honekin batera, ordea, *Gaztelupuntái* dugu

(6) *Aita Sebastian Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*, Patxi Altunak paratu edizio kritikoa, Mensajero, Bilbo 1982, 2. liburua, 12. or. Etzana gurea da.

(7) *Urteko Igande Guzietarako Prediku Laburrak (UIGPL hemendik aitzina)*, Frantzisko Ondarrak paratu edizio kritikoa, Euskaltzaindia, Bilbo 1990, 66. or.

(8) *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza-XIV (NTEM)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea 1993, 44.

(9) Juan Karlos Lopez Mugartza, "Izabako lekuizenak", *FLV* 63, 1993, 273-324 (293. or.).

orain, eta hemen ez du balio notariaren kontua dela errateak, izabarrek ibiltzen duten aldaera baita hau (Ib.). Garden, ildo beretik, gaur egun *Gaztuluzárra* dena *Gazteluzarra* zen 1724an (Ib. 68); Uztarrozen, Garde eta Izaban bezala, egungo *Gaztuluzárra* (Ib. 198) *Gazteluzarra* zen 1712an, 1723an eta 1828an (Ib.). Bidankozen, azkenik, *Gasteluzarra* genuen 1898an, *Gazteluzárra* edo *Gastelusárra* gure egunotan.

Hortaz, eta laburtuz, *gaztelu* herri guztietako dokumentazioan agertzen bada eta Izabako eta Bidankozeko toponimian oraindik ere bizirik badago, nola ukatuko dugu erronkariarrek *Gazteluberri* ibiltzen zutela? Izaba eta Bidankozeko erronkariarrek ere «un poco ultracorrectos» al dira?

7. *Versiones neológicas:*

556. orrialdean honela diote, ezbairik gabe aurreko *Gazteluberri* hori erreferentzia hartuta: “En todo caso, cuando se recurre a neologismos, parece que debería decirse claramente que lo son (...)”. Zer dela eta hau? *Gazteluberri* dela eta? Guk ez genuen asmatu, eta ez genuen neologismotzat jo, erran bezala fidagarri iruditu zitzaigun autore baten lanetik jaso baizik ez baikenuen egin.

MM-k 556-557. orrialdeetan CFN delako laneko datuak aipatzen dituzte, edo hobeki erran, aipatu ezezik zerrendatu ere egiten dituzte, antza denez azpijokoz edo guri leporatzearren. *NHI* harturik, ordea, garbi ikusten da bukaerako zerrendetan Euskaltzaindiak ez zuela horietako bat ere sartu; egia erran, burutik ere ez zitzaigun pasatu horrelako mustroak mustratzat, hots, ibili beharreko mustratzat, har zitezkeela. Asmoa ez zen, inondik ere, horiek ibiltzeko bidea irekitzea, eta geroztik norbaiten horrelakoak erabili baditu berak jakingo du zergatik egin duen, baina hori, edozein moduz, ez da akademiaren erantzukizuna, asmo txarrez ari ez denak garbi ikus dezakeen gisan. Laburtuz, aldaera berri horiek aintzat hartu behar baziren ez ibiltzeko egin behar ziren, ez beste ezertarako.

8. *Analogías:*

A-Napari:

Napari (Napal) herri-izenaz diotena egia da, guk dakigula *Napari* ez baita Erromantzatuko herria aditzera emateko dokumentatzen. Edonola ere, eta izartxoan eraman behar lukeenarren, hor dago Bernedo aldeko *Napari* despoplatua,¹⁰ etimologia berekoa agian.

B-Arbontze:

Izendegia egiterakoan Julio Caro Barojaren lanean¹¹ oinarritu ginen, eta autore hau fidagarria denez gero, ez genuen ematen zuen datuak oinarri eskasa izan zezakeela pentsatu. Autore honen arabera, *Arbontze* erraten zuten liburua egin zen garaian alderdiko azken euskaldunek, *Sartze* eta *Uskartze* bezala.

(10) Juan Carrasco, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Universidad de Navarra, Iruñea 1973, 161. eta 352. orr.

(11) *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca 1945, 136. or.

Aingeru Irigarayk ere *Arbontze* biltzen du, (*BAP* 1947: 414) eta MM-rentzat horren fidagarria den Etxaidek ere bai, aipatu bi autore horien lanetan oin harturik. Bestalde, eta jatorriari begira, arrazoizkoa dirudi *Nabascosse* > *Navascués* / *Nabaskóze*, *Uscarres(e)* > *Uscarrés* / *Uskárzte*, **Sarres(e)* > *Sarriés* / *Sártze* bezala, *Arbonesse* > *Arboniés* / *Arbóntze* gertatu dela pentsatzeak, ala ez?

Hortaz, garbi dago hau ez dela analogiazko neologismo bat, fidagarritzat jo diren autoreen lanetan oinarriturik hartutako zentzuzko erabakia baizik.

C-Eritzebeiti, Eritzegoiti:

Eritze herri-izenari itsatsita *-goiti* eta *-beiti* posposizioak erabiltzea ez da batzordekideok bi herrion kokalekua ikusita asmatu genuen zerbait; erabakia hartzeko orduan kontuan hartu genituen, batetik, Beuntzako Enrique Nazabalen (*Eritze* eman zigun) eta Ziako Nicolás Orbegozoren (*Erizegoiti*, *Erizegoitti*, *Erizebeiti*, *Erizebeitti* eman zizkigun) lekukotasunak, eta bestetik Atetz-Eritzeko sarrerako baldosetan erdarazko izenaren aldamenean letra txikiz gerra baino lehenagotik idatzia dagoen *Erizegoiti* izena (Nafarroako Monumentu Batzordea izan bidé zen errotulazio elebiduna jartzeaz arduratu zena).

Puntu honetan bi gauza hartu behar dira gogoan: lehenbizi gerra aurrean paratutako izen horiek zuzen samarrak direla oro har, eta gero garai hartan mintzagai dugun eskualde horretako herrietan (ez denetan) euskara artean bizirik zegoela, orduan zuten informazioa oraingoa baino aise aberatsagoa eta fidagarriagoa zelarik.¹² Gainera, bestalde, alderdi honetan ez da honen antzeko adibiderik falta; cf., erraterako, Nicolás Orbegozok berak eman zigun *Ziegoiti*, *Ziegoitti*, *Ziegotti* (San Markos ermita gaur egun) / *Ziabeiti* (Zia herria).

D-Olatz Nagusia:

Izendegian ez da ematen autoreok aipatzen duten *Olatz Nagusi*, *Olatz Nagusia*, *-a* baizik. Egia da *Olatz Txipia*, *-a-z* diotena, izen hau ez dagokiola *Egues-Olatz-i* alegia, baina honetaz *NHI*-ren egileok ere aspaldian konturatuak ginen.¹³ Gainera ez dugu uste gauza bera bi aldiz erran behar den, “zauriaren gainean pikoa”-ka ari nahi ez bada behinik behin.

Edozein modutan, ez da egia *Olatz Nagusia*, *-a* analogiazko neologismoa dela, Galar zendean dokumentatzen baita, *Olaz Auchia* itxuraz bada ere. Beraz, hemen gehienez ere izenaren interpretatze okerra lepora dakiguke,¹⁴ ez neologismo analogikoak sortzea.

9. Interpretación de las grafías:

Kontu orokorrak aipatzen dituzte atal honetan, beharbada *NHI* bere osotasunean

(12) A. Irigaray, “Noticias del estado lingüístico de Navarra en 1935”, *Euskera* 1956, I, 42. or. eta hurrengoak.

(13) Ikus gure “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz”, *Euskera* XXXVIII, 1993-2, 329-347.

(14) *Olaz auchia (anchia?) bidean* dugu, inesiboan, Zubitzan 1679an. PRA-Iruñea, 179. kartoia, 21. zkia.

baliogabetu nahian, baina hau ez dute argi erraten, eta datu zehatzik ez dute ematen. Bego horretan bada.

10. *Finales en -z / -tz:*

Bukaera hauek direla eta, Onomastika batzordea errugabea da Baztango herri-izenei dagokien bezainbatean, guk *Almandotz*, *Oronotz* eta beste proposatu baikenituen. Osoko bilkuran aldaketak egin baziren besterik da.

Nolanahi ere den, MM-k ematen dituzten datu guztiak ez dira zuzenak, zeren *Aurtiz* eta *Urroz* besterik ez dela erraten egia bada ere, *Muskiz* eta *Oskoz* beti bere horrela ematen direla ez baita zuzena. Izan ere, eta NHI-n erraten den gisan, *Muskitzen* eta *Oskotzen* erabiltzen dute ingurukoek, bai eta *Muskitza* eta *Oskotza* ere,¹⁵ eta hau herri hauetan ezezik beste anitzetan ere suertatzen da, Bizkaian honelakorik inola ere ez dugun bitartean, Irigoienek garbi adierazten duen bezala.

Bukaerako *-tz / -z* zalantza edo txandaketa, ez dugu ukatzen, badaiteke bestelako arrazoiengatik ere gertatzea, baina absolutiboan *-z* eta inesiboan eta adlatiboan, berriz, *-tzen*, *-tza* agertzea gure irudiz hizkuntza ofizialaren eraginari zor zaio, honek egiantz handia izateaz landara ez baita ulertzen, bestela, gainerako arloetan (sintaxian, hiztegian, aditz morfologian...) gaztelaniaren eragin hori hain handia izan delarik eta delarik, nola onomastikaren esparruan horrelakorik ez dagoen.

Gure beste lan batean diogunez,¹⁶ garbi ikusten da orain erdaldunak diren Nafarroako zenbait ibarretan bukaeran afrikatua egiteko joera zegoela: cf. *Ardaizena / Ardachena, Ardachenecoa* (Galdurotz, 1712),¹⁷ *Espozena / Espochena* (Lizoain, XIX. mendea), *Galdurochena* (Idoate, XVIII. mendea), *Lerruzena / Lerruchena* (Ibargoiti-Getze, XVII-XIX. mendeak) eta *Urich / Uriz*¹⁸ oikonimoak, non *-z(-) / -ch(-)* aldizkatzeak azpian *-tz* zegoela argi eta garbi adierazten baitu.¹⁹ Afrikatuaren aldeko anitzez datu gehiago eman daitezkeela dudarik ez dago,²⁰ dokumentazio gehiago arakaturaz gero.

11. *Cuestiones etimológicas:*

A-Mugaire / Mugairi:

Mugairi / Mugaire-ren inguruan diotena oso interesgarria dela ezin uka daiteke, baina ditugun datuek argumentu filologikoei baino askoz pisu gehiago dute. Izan ere, *Mugairi* izena bakarra da dokumentazioan, ditugun datuen arabera,²¹ XVI. eta XVII. mendeetan, eta XIX. mende arte dirau, erdararen eraginari nahiz disimilazioari

(15) Orreaga Ibarra, *Ultzamako Euskararen Azterketa*, argitaratu gabeko doktorego-tesia, 1994.

(16) "Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenez (II)", *FLV* 67, 1994, 1-17.

(17) PRA-Urrotz, 107. k.

(18) PRA-Elo, 44. k., 152. zkia. Honela dio agiriak: "Mas otra (pieza)...llamada Berroac afrontada a otras de Urich (...) Mas otra (pieza)...afrontada à otras de Yturralde, Orochea, y Uriz".

(19) Cf. *Unchitirena* (1796, gravámenes, 15, 154. zkia.), *Unicitirena* (1827, ib.) Ostitzen.

(20) Konparazio baterako autoreek berek 13. atalean biltzen duten *Ardaz- / Ardach-* (ikus behetia-go) edo Elkanoko Lizarragak darabilen *Echalatzen*: "Bigarren Patrono *Echalatzen* San Lorenzo utzizéna tostatzéra viciric tilloerán (...)"; José María Satrustegi, "Nuevo documento no catalogado de Joaquín Lizarraga", *FLV* 23, 1976, 205-234 (226). Erzana gurea da.

(21) Ikus "Nafarroako...", 341. or.

zor badakioke ere. *Mugaire* XVIII. mendean azaltzen da lehen aldiz, eta XIX.ean jatorrizko *Mugairi*-ren aldamenen bizi da, harik eta mende honetan berean nagusitzen deino. Hortaz, eta datuei begira, ezin da erran, MM-k egiten duten bezala, *Mugairi* **Mugabide*-tik atera dela, *Mugaire* zalantzarik gabe *Mugairi*-tik atera delako.²² Etimologia, agian *muga* + *hiri* dateke, aurreneko osagaiaren «arrazoia» seguru aski *Mugairi* Bertizaranako mugan egotea delarik.²³ Bigarren osagaia den *-iri* hori *Zubiri*-n bide dugun (*h*)*iri* 'autour, près', nahiz iparraldeko zenbait herri-izenetan aurkitzen dugun *-iri* ('hiri', antza duenez; cf. *Donamartiri*, *Donostiri*,²⁴ *Uharte-hiri*, hiruok Nafarroa Beherean) izan daiteke.

B-Zudaire / Zudairi:

Zudairi / *Zudaire*-ren kasua antzekoa da, nahiz ez berdina. Izan ere, oraingoan *Zudairi* / *Zudaire* batera azaltzen zaizkigu dokumentazioan (XIII. menderako) eta elkarren aldamenen bizi izan dira XVI. mende arte gutxienez.²⁵ Kasu honetan toponimia txikian zer aldaera aurkitzen dugun ikusi behar genuke, honelakoetan normalean herriaren izen euskalduna ageri ohi baita.

C-Arce / Artze, Artzi, Artzibar:

Arce / *Artze*, *Artzi*-ri buruz garbi utzi behar da erdaraz biak *Arce* diren arren euskaraz Donamariakoa *Artze* ebakitzen dela, eta dokumentazioan beti *-e*-z azaltzen dela, sekulan ez *-i*-z, *Artzi*-ren (Artzibar) kasuan ez bezala, hemen *-i*-dun aldaera zaharrena izateaz gainera gutxienez XVII. mende arte (beranduago ere bai, seguru asko) oso ugaria denez gero, baita erdaraz idatzitako dokumentazioan ere.²⁶

Toponimia txikian ere aurkitzen dugu, Artzibarren bertan (*Arzilanda*), eta hemendik kanpo: Arangurengo Labio herrian, kasu, *Arce* dugu bertako etxe baten izentzat hau bakarrik ageri denean, baina *Arzi*-, *Arçi*- atzean *-ko* atzizki oikonimoe-tan arrunta duenean, itxuraz lehena erdarazko erabileraren oihartzun delarik, eta bigarreana (*-i*-duna) euskarazkoarena.

Etimologiari dagokionez, ez dirudi, Mitxelenak zalantzazkotzat²⁷ eta Zierbidek segurutzat²⁸ jo arren, *Artze*, *Artzi*-k *harri*-rekin zerikusi handirik dutenik, eta *Artze* horrekin lotua egon badaiteke ere, *Artzi* erabat bereizi behar da *hartze* 'harritze'-tik, jatorrizkoa den *-i* horrek argi eta garbi adierazten duen bezala. Bide beretik gara-

(22) Bidenabar, ez da ongi ulertzen etimologia egitea arbuaitzen badute (ikus aurreraxeago dioguna), nola ausartzen diren etimologia kontuetan sartzera. Hemen ere bada kontraesana.

(23) Besterik da, ordea, aldaera batuztat jatorrizko *Mugairi* hautatu behar den ala beranduagoko *Mugaire*.

(24) J. B. Orpustanek *Donostiri* (eta *Donostiriarr*, *Dobostiriarr*) eta *Uhartiri* biltzen ditu, *Toponymie Basque* lanean, Presses Universitaires de Bordeaux, 1990, 52, 87.

(25) Guk "Nafarroako... (II)" lanean *Zudairi*-ren bi lekukotasun berri dakartzagu. Zoritxarrez, herri-izen hau toponimia txiki euskaldunean ere azalduagatik ez zen ongi ikusten, guk ezagutzen dugun aipu bakarrean, *Zudairi* genuen ala *Zudaire*. Ikus "Nafarroako...", 347.

(26) Guk "Nafarroako... (II)" artikuluan XVII. mendeko lekuko mordoxka biltzen dugu.

(27) AV, 100. sarrera.

(28) In *Toponymie navarra*.

matza Errioxako XII. mendeko *Arçi* edo *Archi*-k (erreparatu txistukariari), gaur egun *Arce(-Foncea)* bilakatu dena.

Alfonso Irigoienek dioen moduan Nafarroan, Errioxan bezala, *Artzi Arce* bihurtu da hizkuntza ofizialean, *-i > -e* irekitzea erdal ereduari egokitzearen ondorena besterik ez delarik.²⁹ *Artzi* izenaren txistukariaren afrikaritasunari dagokionez, garbi dago kanpoko lekukotasunak (aipatu Errioxako herri-izenak) eta etimologiak (*Gartzia*, itxuraz) afrikariaren alde hitz egiten dutela, eta ditugun lekuko zaharrak ere (*-ç*-dunak, batzuk) ez direla kontra mintzo. Koldo Artolak egindako grabaketetan bokalaren irekitzean erdararen eragina jasan arren, Aurizko informatzaileak *Artze* ([áŕce]), *Balle de Artzé* ematen du, ez *Artzibar*, baina afrikaria dagoela garbi ikusten da.³⁰ Geronek Mezkirizko Markos Saragueta (1909) jaunaren ahotik *Artziber* 'Valle de Arce' bildu dugu.

Hortaz, soinu afrikatua duen aldaera ez du Euskaltzaindiak edo Onomastika batzordeak asmatu. Aipatu ahozko lekukotasunez landa idatzizko nolabaiteko tradizioa ere bazegoen lehenagotik; cf., erraterako, Intza'r Damaso aitak eta Auritzen sorturrikako Larrekok ibiltzen duten *Artzibar*:

Xau dire Uritz-en, karakolen biltzeko ez badiote euritzen. Xau dire = akabo dire. Uritz = *Artzibarko* erri kokorra (Valle de Arce)³¹

Udaberriko goiz eder baten zortziterdian, zerugoia urdinabar delarik, oro ixilixila dagolarik, zein eder den *Andre-Saroaren* erdi-erdian *Artzibarko* beilariak, zurezko kurutze zarrak soñean, Orreagara eldu kantari!³²

Gisa beraz? uste duzue Erroibarko, *Artzibarko*, Esteribarko, Larraungo, Baztango edo Ultzamako erdaldun batek, belarritik sartu edo ikasi duen erdararekin (...)³³

Urtero oi duten bezala, Orreagako Andre Denari agur egiten eldu izan zaizko, Auritz, Aurizberri, Luzaide, *Artzibar* eta Erroibarko jendeak³⁴

Azkenekotz lerro hautan nahi dut, beraz oharrarazi zer hedadura nasaia duen Nafarroako eskuarak, Laphurdi, Xuberoa, Baxenabarre, Erronkari, Saraitzu, Aezkoa, Ultzama, Basaburua, Baztán, Esteribar, Erroibar, *Artzibar*; guziak erro berekoak³⁵

Mitxelenak orobat:

Esamina horiek, noiz hemen noiz han, honako ibar eta herrietan egin dira: Arakil,

(29) Ikus "Sobre el topónimo *Gasteiz* y su entorno antroponímico", *Vitoria en la Edad Media*, Actas del I Congreso de Estudios Históricos, Vitoria-Gasteiz, 1982.

(30) *FLV* 60, 1992, 187-227. Bestalde, *Artzibarko* euskaraz afrikaria aurkitu ohi dugu ozen ondoan: cf. Artolak biltzen dituen *ertzeak*, *zörtzi* (209), *törtzen* (209), *iltzen* (212, 224), *juan txe* (212), *bértze* (223), *bertzéra* (224), nahiz dudako kasuak eta afrikaririk ez duten adibideak ere badiren: *almòr-zatzén*, *ber(t)zé*, *erran (t)ziré* (223), *juan ziré*, *errá omen zekòte* (224). *Erizkizundi Irukoitz*-ean (*Iker*-3, Ana Mª Echaidek paratua, Bilbo, 1984) *ortzegun* dugu Arrietan eta Oroz-Betelun, *ortzilare* lehen herrian, *ortzilarea*, *ortzileria* bigarrenean (334-335. or.), *bertz*-ekin batera (387. or.).

(31) *Nafarroa-ko Euskal-Esaera Zarrak*, PV, Iruñea 1974, 143. or. Etzana gurea da.

(32) *Lekukotasuna*, Iñaki Caminok paratu argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1992, 16. or. Etzana gurea da.

(33) *Ib.*, 129. or. Etzana gurea da. Hemen ikusten denez, Larrekok *Esteribar* ibiltzen du, ez *Ezteribar*. Aurrerago ere *Artzibar* darabil, lan bereko 158. orrialdean.

(34) *Gerla urte*, *gezur urte*, 186. Etzana gurea da.

(35) Enrike Zubiri «Manezaundi», *Artikulu bilduma*, 260. or. Erreparatu *Esteribar* haran-izenari. Liburu bereko beste arikulu batean ere badarabil izen hau: "...hor dugu Ultzamakoa, hain ederra, hain hutsa, eta *hain gurea*. Baita ere Esteribar, Erro ibarkoa, edo Baztangoa (...)", 256. or.

Sakana, Burunda, Ergoyen, Araitz, Larraun, Imotz, Atetz, Odieta, Anue, Ultzama, Esteribar, Aezkoa, Zaraitzu, Erroibar, Txulapain, Basaburua, *Artzibar*, Olaiabar, Leitza eta Areson, baita Baztango zenbait aldetan ere³⁶

Berdin aurrerago:

Hori gertatu da Erronkarin eta horixe ari da gertatzen Zaraitzun. Berdintsu izan da edo izaten ari da *Artzibarren*, Erroibarren, Anuen, Atetzen (...)³⁷

D-Beire / Beiri:

Beire herri-izenaz den bezainbatez euskaraz ere *Beire* ibiltzen zela³⁸ pentsa dezakegu, ondoko Uxueko toponimian oinarriturik.

E-Lusarreta, Saragueta / Luzarreta, Zaragueta:

Lusarreta-ri eta *Saragueta*-ri dagokienez arrazoia dute artikulua egileek, toponimia txikian *Lusarreta* baitugu,³⁹ eta Artzibarko azken euskaldunen ahotan *Saragueta Sauta* erran izan baita, Koldo Artolak biltzen duenez (op.cit). Hortaz, bi kasu hauetan *Lusarreta* eta *Saragueta* proposatu behar lirateke aldaera normalizatutzat.

F-Ayesa:

Ayesa (34. oinoharra): *Ayesa* ofizialaren *Ayerza* aldaera *NHI*-n ez da dokumentatzen, eta neronek ere ez dut inon aurkitu, eta nahiz eta gure ustez etimologia *aiber* + *-(t)za*-n bila daitekeen, euskaraz ibilitako izena *Ageza* izan bide da, [j]-ren kontra *-g-* eta erdarazko *-s-*ren ordez *-z-* duela, ez *Aiesa*. Hemen kontua da *Ageza Ayesa*-tik atera den ala lehenagoko **Aieza* batetik. Bigarren kasu honetan *-rz-* > *-s-* pausoa ez zen gertatu izango, ez behintzat euskaraz.

35. oinoharrean diotena ez da funtsik gabea, baina bi gauza hartu behar dira aintzat euskararen gainean mintzo garenean: askotan ez dakigula (eta are gehiago, ez genekiela, izendegia burutu zenean) zein zen jatorriz euskaldunak izanagatik erdaraz baizik ibiltzen ez diren eta gaztelaniaren bitartez iritsi zaizkigun izenen euskarazko forma, erdaraz, denok ezagutzen ditugun arrazoiengatik, gertatzen ez dena.⁴⁰ Honek beronek baliogabetzen ditu Altuberen hitz horiek, toponimiaz eta bereziki Nafarroako toponimiaz, ari garelarik. Adibidez, nik ez nuke inola ere euskarazkotzat joko nire herriaren izenaren egungo aldaera, *Ujué* [*uxwé*] alegia, (*Ujé* [*uxé*] orain Erriberako herrietan), hau bertan euskaraz mintzatzen zenean erabiltzen zen aldaera ez zelako (*Uxue* erratan zela badakigu, sabaiaurreko igurzkariz, azentuaren lekunea gorabehera).⁴¹

Hau da, hain zuzen ere, Nafarroako hainbat herriren euskal izenak finkatzerakoan eskuertaratzen zaigun arazo nagusia, bakarrik toponimia euskaldun txikiaren azterke-

(36) *Euskal idazlan guztiak I*, Euskal Editoreen Elkarte, Zarautz 1988, 116. Etzana gurea da.

(37) *Ib.*, 118. or. Etzana gurea da.

(38) Ikus "Nafarroako...", 336. or.

(39) "Nafarroako..." (II), 11. or.

(40) Honek ezinezko egiten du *Murillo el Fruto* -> *Murillo el freito* bilakatzea.

(41) Beste hainbeste gertatzen da, kasu *Olleta*-rekin (*Oleta* euskaldunen ahotan), *Galdeano*-rekin (*Galdio* euskaraz), toponimia txikiak erakusten digun bezala, eta beste makina bat izenekin.

ta sakonaren bitartez konpon daitekeena, izenaren dokumentazioa eta etimologia, ahal delarik, lagun ditugula. Hots, inguruko euskaldunen artean, orain gure hizkuntza suntsitu den alderdian, herri bakoitzaren euskarazko izena (euskaraz ibiltzen zena, alegia) zein zen ikusi behar da, eta honen eta beste zenbait faktoreren arabera egokiro normalizatu.⁴² Honek eraman gintuen, izendegia moldatu zelarik, oraingo aldaerez ez fidatzera, batzuetan, *Lusarreta*-ren eta *Saraguetara*-ren kasuan adibidez, neurria gordetzen jakin ez bagenuen ere.

Askotan, eta toponimia txikiaren laguntza falta zaigunean, egungo euskarazko erabilerak ez du deus askotarako balio, oraingo euskaldun eremua delako herritik urruti dagoenean euskaldunek izena erdararen bidez hartu eta ikasi baitute arduenean,⁴³ nahiz gero nolabaiteko euskal itxura eman dioten. Hau da, adibidez, MM-k aipatzen duten *Subiza*-ren kasua, "pronunciación popular vasca *Subitza*", 564, diotenean.

Etimologiaz diotenean (565. or.) ere arrazoa dute, baina beti egoera ideal batean jartzen badugu geure burua, alegia, eta gure kasura etorriaz, Euskal Herri osoan euskara mintzatuko litzatekeen egoeran jarriaz. Hizkuntza galdu den tokietan, ordea, nahitaez jo behar da etimologiara, beti, jakina, ahalik eta dokumentazio gehienaren laguntzarekin. Adibide bat paratzeagatik, toponimia txikian nola normalizatu behar ditugu Nafarroako Erdialdeko *Garagarzea*, *Buzuandia*, *Osazuloa* edo goragoko *Putzúte*? Lehenik, jakina, dokumentazioak zer dioen ikusi beharko dugu, bai eta ere izen horiek adierazten duten errealitatea zein eta nolakoa den (*Buzuandia* edo *Putzúte*-ren kasuan, konparazio, bertan putzurik baden edo izan den), eta horren arabera jokatu. Edonola ere, eta dokumentaziorik ez izan arren, gai hauetan eskarmentu pixka bat duenak ez du *Garagarzea*, *Butzuandia*, *Otsazuloa* edo *Putzueta* normalizatzeko behar bezainbat ausardia izan behar?, hots, ez du etimologiara jo behar? Guk baietz uste dugu, kasu garbietan bederen.

Honelakoetan kontua izaten da toponimoaren argitasuna zenbaterainokoa den ikustea, eta denboran atzera noraino itzultzen ahal den, komeni den, behar den. Eskualdeko euskararen nolakoaren eta galeraren berri izatea ere laguntza handia da, bestela gerta baitaiteke, erraterako, egun *Borzunze* eta dokumentazioan *Borzeunze* dena *Bortzeunze* normalizatzea eskualdeko euskararen aldaera *borz*, eta ez *bortz*, zelarik.

12. *Formas castellanizadas:*

Hemen garbi ikusten da bi talde egin daitezkeela: alde batetik *-st-* gorde duten izenek oraindik euskalduna den edo muga dagoen alderdiko herriak adierazten dituzte gehienbat. *Zuasti* Itzan dago, Arakil oraindik neurri batean euskaldunarekin mugatzen duen zendean (gure informatzaile nagusietako bat Urritzolako Bautista Etxarren izan da. Hortik gero Longidako *Zuasti* ere bere horretan uztea); *Esteribar* oraindik euskalduna da hein batez, eta bertan informatzaile bat baino gehiago izan

(42) Hau, MM-k ongi dakitenez, talde handitxo baten urte mordoxkako lana da, eta izendegia egin zelarik ez genuen hainbeste denbora, erraz uler daitekeenez.

(43) Salbuespenak ere badira, jakina, bereziki herri inportante baten izena denean, edo informatzaile sortua den herriarekin edo ibarrarekin harremanetan egon diren (beste) alderdietako izenak direnean. Cf. Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkarik Erdialdeko eta Erriberako zenbait herrirekin izan dituztenak, artzaingoa zela medio.

genuen;⁴⁴ *Muskitz* zorionez euskalduna da egun ere; *Jakoisti*⁴⁵ Urraulgoitin dago, Aezkoa neurri batean euskalduneko mugan (informatzaile aetz bat baino gehiago izan genuen); *Aristregi* azken euskaldunak urte hauetan galdu dituen bailara batean dago, Xulapainen; *Ostitz* ere hizkuntz mugan dago, eta *Gaskuen*, azkenik, badira euskaldun bakan batzuk oraino.

Honekin zera erran nahi dugu, honelakoetan (*Muskitz* da zalantzazko kasu bakarra, beharbada *Muzkitz* normalizatu behar zatekeena, baina dena den guri *Muskitz*, *Muskitzen*... besterik ez ziguten eman) (gehienbat) informatzaile euskaldunen erabileran hartu zela aintzat, erran bezala alderdi honetan, edo mugan, hiztun euskaldunak baitira oraindik ere. *Badoztain* eta *Eriztain*, aldiz, hizkuntz muga horretatik urrunko daude, bigarrena bereziki —Orban dago—, eta beraz, honelakoetan informatzaile euskaldunak ez zegoen.

Aroztegi-ri dagokionez, *-zt*-dun aldaera azaltzen da guk aztertzekeo abagunea izan dugun XVI. eta XVII. mendeetako dokumentazioan:

...en el lugar de Aroztegui del valle de atez...nos otros miguelico de aroztegui e marido dearoztegui su muger”, Aroztegi, 1551 (PRA-Atarrabia, 1. k.).

“...en el lugar de Aroztegui, del valle de atez dentro en la casa llamada de joande ezcurrarena de Aroztegui”, Aroztegi, 1555 (Ib., 148. zkia.).

“Ytten digo que garçia de belçunçe vezino de aroztegui me deve...”, Aritzuz, 1615 (PRA-Uharte, 43. k.).

Gainera, erran beharra dago *NHI*-n biltzen den bezala *-zt*-dun aldaera bizirik dagoela egungo egunean ere, *-st*-dunaren ondoan bada ere, eta segurua da honek eragina izan zuela erabakia hartzeko garaian. Hortaz, ez dirudi horren erokeria handia denik tradizioko aldaera oraindik bizia aldaera normalizatuz hartzea.

Badoztain-en lekuko zahar guztiak herskari aurrean bizkarkaria ikustearen alde mintzo dira, eta Euskaltzaindiak honela ulertu zuen *NHI*-n *Badoztain* hobetsi zuten. XVII. mendean Elkanoko etxe-izena zen *Baroztañena* aurkitzen dugu, bizkarkariariz landara euskaraz arrunta den bokal arteko *-d-* > *-r-* pausoa aurkezten duela:

Johanes de mendioroz vez^o del lugar de badoztain, Badoztain, 1586. (PRA-Atarrabia, 6. k., 79. zkia.)

m^a de liçoayn moça vezina del lugar de badoztayn...”, Badoztain, 1592. (PRA-Urrotz, 3. k-bis, 191. zkia.)

otra viña...en...Larrazguren (?) afrontada...con viña de Liçarragarena...y con viña de baroztañena vezos. de elcano”, Elkano, 1610. (PRA-Uharte, 42. k.).

una pieça...en...los linares...pieça de fernando de Vadoztain, Artariain, 1630. (PRA-Barasoain, 4. k.).

una pieça...en...Eunçeburu...otra pieça en la endrecera q ban desde el dco Lugar al

(44) Ikus *Artzibar* aztertzean Larreko eta Manezaundiren lanetako aipuetan ageri den *Esteribar*. Cf., gainera, Damaso Intza aitaren “Esteribar-ko esaerak”, “Esteribarko esaera”, aipaturako laneko 141-142. orr.

(45) *Z*-dun aldaera, *Jakoizti* alegia, ez dago autoreek dioten bezala, “abundantemente documentada”, behin baizik (Carrascoren lanean) ez baita agertzen, eta beraz, ezin da erran hor jatorrizkoa *-z*-denik, guk behintzat ezin dugu. Untzitibarko Altzorritz herrian *Xakoistirena* izeneko etxea dokumentatzen da frankotan, beti herskari horzkariaren aitzinean *-s-* duela. Cf. adibidez, “Declaracion de las obras que sean de azer en la Cassa Jacoistirena”, PRA-Elo, 16. K., 1714; “Otra pieça ... en el termino de Zabalegafia que afronta con pieça de Sacostirena y Pellorena”, Ib., 19. k.; 1730.

de badoztain...afrentada con piezas de la Casa de Gilena..., Olatz, 1639. (PRA-Uharte, 60. k.).

XVIII. mendearen hondar urteetan, erdararen presentzia anitzez nabarmenagoa zen garaian, aldiz, *-st-* dun aldaera dugu Labioko etxe-izen batean:

Otra (pieza) en ezcoriz burua... que afronta con Piezas de Gongoracoa y Ylundaingoa... otra en el mismo paraje que afronta con pieza de Badostaingoa... otra en la misma endrecera que afronta con piezas de Ospitalecoa y Arcicoa, Labio, 1796. (PRA-Elo, 47. zk., 112. zkia).

Bestalde, MM-k *-zt-* > *-st-* euskararen barruko gertakaria den ala erdarari zor zaion aztertzen ari direnean honela diote:

En Joaquín de Lizarraga, la neutralización de la oposición de las sibilantes apical y predorsal (que se distinguen siempre en otras posiciones) ante oclusiva apical es total, incluso en *sandhi*, donde se da siempre *estakit, estator, estezaket, estitut*, a pesar de que la forma exenta era *ez*, y debía pesar mucho a favor del mantenimiento de *z*. El mismo fenómeno se observa regularmente en el vascuence de Olza, Goñi y Puente, según los materiales del príncipe Bonaparte publicados por Ondarra (1982), aunque no por ejemplo en los sermones de Múzquiz (sic) (Lecuona 1973), ni en la doctrina de Juan de Beriáin (MM, 566).

Hemen, zuzen onez gure ustean, autoreak *Badostain, Zuasti* eta besteren euskalduntasuna frogatzeko, hots, *-st-* multzoaren azalpena euskarari leporatzeko, hegoaldeko goi- nafarreraz burutzen den pausoa aipatzen dute, toponimiaren eta restu idatzien arteko zubia eraiki —edo ikusarazi— nahian. Dena den, garbi ageri da aipatzen dituzten lan horietako gehienak (eta ez dira asko) ez dituztela (sakonki) irakurri, bestela jakingo bailukete, lehenbizi, Lizarraga Elkanokoaren lanean morfema barruan gertatzen den *-zt-* > *-st-* pausoak salbuespenak badituela (“total” da pausoa, autoreen hitzetan);⁴⁶ bigarrenik jakinen lukete fonetika sintaktikoan, hots, *-z + d-* sandhietan Elkanokoak gutiz gehienetan (beti?) *-zt-* (*-zd-* zenbaitetan) egiten duela. Adibideen aipamenak *ad nauseam* luza daitezke; hona hemen batzuk: *eztaique-na... enténda, eztió níóri errannái, eztiádien níór descuida* (13), *úste eztiúcién órduan, ezta berce erremedioríc* (14), *eztiren* (16), *eztaquiéla, eztuélaic erremedioric* (24), *eztizúte parátzen* (27), *deus eztióna parátzen* (28), *oni eztaquioque fia* (29), *eztida niri emánen* (29), *eztiót nic* (43), *ezdeusetáic* (45), *eztidázie sinestátzen* (48), *aguietztádién* (69), *eztagoqioldáic* (126)... (UIGPL); *eztiréla* (32), *eztá* (33), *vicidivénac, ta vicietztirénac* (34), *Passatuzuéla, dió, ta eztió cémbat* (36), *eztaizque izán* (45), *aldatzeneztá* ‘ez da aldatzen’ (51)...⁴⁷

Hirugarrenik, hitz barruan, MM-k uste dutenaren kontra, Oltza, Goñi eta Garesko euskaraz, Frantzisko Ondarrak 1982an argitara eman zuen lana irakurri balute jakingo luketen bezala, *-zt-* > *-st-* ohi dugu, ez *-zt-* > *-st-*, salbuespenak izanagatik:⁴⁸ *izozte* (Gares, Oltza, Goñi), *iñeztur* (Oltza), *oñeztur* (Goñi) (137), *eztul* (Gares, Oltza,

(46) UIGPL-en hauek ditugu, besteak beste: *eztis* (21), *iragartecó* (20), *irabaztecó* (23), *belztu* (45), *belzten* (46), *adierátz* (53), *eztül* (107), *vizten* (109), *perseguitzenzaiztenén favoretán (...)* onestenzaiztenac (151)...

(47) *Doctrina Christioarén Cathechima*, Juan Apececheak paratutako argitalpena, PV-Euskaltzaindia, Iruñea 1979.

(48) *Istar* (Elkano, Gares), *ister* (Oltza, Goñi) (141), *esti* (denetan) (141), besteak beste.

Goñi) (140), *egazti* (Oltza, Goñi) (143), *aztigar* (Elkano, Gares), *aztiger* (Oltza, Goñi) (147), *illeztor* 'iratzea' (Oltza, Goñi) (148), *kaztaña* (Gares), *gaztañe* (Oltza, Goñi) (149), *orrachuzte* (Gares), *orrachozte* (Oltza, Goñi) (151), *gazte* (Gares, Oltza, Goñi), 155, *beztitu* (lau herrietan), 157, *orrastatu* (Elkano, Gares) (159), *eztere* 'ez dira' (Elkano), *eztire* (Gares), *eztere* (Oltza, Goñi) (162), *zatozte* (Gares, Oltza, Goñi) (163), *zaizte* 'zaitezte' (Gares, Oltza, Goñi) (179), *dituzte* (Gares), *ditiztek*, *ditizten* (Gares) (195), *zituzte*, *zuzte* (Gares), *zituzte* (Oltza), *zuzte* (Goñi) (199), *zitizteta*, *zizteta* 'zitiztean', *zitiztena*, *ziztena* 'zitiztenan' (Gares) (199), *bazinduzte* 'bazenituzte' (Gares), *baluzte* (Gares), *baliztek*, *balizten* 'balituzte' alokutiboan (202), *bazindaizte* 'bazenezate' (Gares), *bazindezte* (Oltza, Goñi) (222).

Le Cantique des trois Enfants delakoan orobat:⁴⁹ *izoztea* (Gares), *izoztea*, *iñezturea* (Oltza, Goñi).

Muzkiko testuak (ez "de Múzquiz" autoreek dioten gisan) ongi irakurri balituzte jakingo lukete *-zt-* > *-zt-* arruntena den arren, *-zt-* > *-st-* ere gertatzen dela sandhietan: *estituzu senticen* (379), *estu laster eguin bear* (380), *estago* (387), *estitutia* (sic) *garvican* (338) eta hitz barruan: *gastea* (378), *esperatu arasteco* (379), *usten baduzu* 'uzten baduzu' (380), *ugalde vasterrera* (382), *dituste* (385), *guiatu cituste* (382), *topatuco dituste* (385, bitan), *eramoco dituste* (385), *zatosste* (386, hirutan), *zuaste* (386, bitan), *confesaceiste* 'aitor zaitezte' (388). Herri bereko Fco. Elizalderen lanean⁵⁰ *-zt-* > *-st-* da arruntena sandhietan (*-z* + *-d-* > *-zt-* *-st-* dugu, alegia) eta hitz barruan, bestelakoak ere badiren arren.

Frantzisko Ondarrak eta bestek argitara emandako gainerako testuetan, batzuetan *-st-* da nagusi, beste batzuetan *-st-* / *-zt-* txandaketa ikusten dugu,⁵¹ eta beste lanen batean (Juan de Beriainean, erraterako, autoreek oraingoan zuzen dioten bezala), beti *-zt-* dugu. Alegia, testuetan oinarrituta erabateko argitasunik ez dugu ateratzen, emaitza diferenteak baititugu alderdi berean (euskalki bera mintzatzen zen eskualdean, alegia). Honek zera erran nahi du, batzuetan euskararen barruko gertakaria izanagatik, ez zuela nahitaz horrela izan behar, testuetan bestelakoak ere ikusten baitira. Orokorra ere ez zen, ezta gutxiagorik ere.

Beste aldetik, gertakari horren aspaldikotasuna zenbaterainokoa den aztertu behar genuke, eta gero toponimo normalizatueta sarbiderik izan behar duen ikusi. Nafarroako toponimia txikia normalizatzerakoan, kasu, *Bustiña*, *Gastelu* eta hauen irudikoak *Buztiña*, *Gaztelu* bilakatu ditugu, hemen ere *-zt-* > *-st-* burutu delakoan. Soluzioak, halere, aski «aleatorioak» dira batzuetan; adibidez *Eriztain* dagoen bailara berean, Oloritzen, hegoaldeko goi-nafarrera mintzatu den eskualde batean, *El Buztin* dugu gaur egun, eta honen aldamenean *Kasteluxiár*.

Zernahi gisaz, arazo hau MM-k uste duten baino korapilotsuagoa da, aski berandu arte *-zt-* edo *-zk-* izan duten herri-izenak —batzuetan *-st-*, *-zt-* rekin aldizka-

(49) Luis Luciano Bonaparte, *Opera Omnia Vasconice-I*, Euskaltzaindia, Bilbo 1991, 100-101.

(50) Ikus gure "Elizalderen Apezendaco dotrina christiana uscaras", *FLV* 65, 1994, 7-39.

(51) XIX. mendekoa den Iberoko gurutzebidean, kasu, *-zt-* > *-st-* ohi dugu hitz barruan, baina *-zt-* sandhietan, nahiz hemen *-st-* emaitza ere aurkitzen dugun: *FLV* 51, 1988, 143-154.

tuz— mordoxka direlako. Konparazio baterako, Iruñe ondoko *Esquiroz* ofiziala (*Ezkirotz NHI-n*) -zt-z aurkitzen dugu baita XVIII. eta XIX. mendeetan ere:

otra pieca en el dicho termino (Yrunbidea-n)...que afrenta...con piecas de alfonso-rena y de pedro Ximenez de Ezquiroz, Galar-Getze, 1635. (PRA-Uharte, 60. k.).

Camino de Ezquiroz Tras el Castillo, Iruñea, 1738.⁵²

En el lugar de Ezquiroz la maior parte de sus habitadores saben la Doctrina en Basquenze, Iruñea, 1790. (Ib., 74. or.).

Una pieza...sita en el termo. de Azpilagaña...afrentada con senda que del de Ezquiroz van al mismo tajonar, Noain, 1797. (PRA-Elo, 48. k., 107-108. zkiak.).

Camino sendero que de la llanada de la Cruz Negra dirige para Ezquiroz, Iruñea, 1834. (TCPPI, 110. or.).

Camino que de la Cruz Negra dirige al puentecillo del camino del lugar de Ezquiroz, Iruñea, 1835. (Ib.).

Euskal toponimia txikian ere *Ezkiroz*- dugu:

guerta llamada la de Yribarrena...una pieza...en...Ugasaldea...otra pieza en el termo. de Ezquiroz bidea...afrentada con Camino Real que se ba al dho lugar de ezquiroz”, Altzorritz, 1714. (PRA-Elo, 16. k.).

Euskara galdua duten Nafarroako beste herri batzuen izenetan ere aurkitzen dugu -zt, gaur egun -st-z idazten eta ebakitzen diren arren: *Eztenoz, Ozcariz, Oztiz...*

13. Aspectos sociológicos

13.1. *El respeto al uso, la memoria cultural*

Artikuluaren egileen arabera, Nafarroako herri-izenak finkatzeko orduan Euskaltzaindiak testuak eduki behar zituzkeen kontuan, ez bakarrik artxiboko eta ahozko erabilerako datuak, hots, *OEH* moldatzeko orduan izan duen jokabidea izan behar zukeen *NHI* moldatzerakoan. Guzti honek, aitortu beharra dago, oso zentzuzkoa irudi du kanpotik ikusita, hots, katalan batek, eman dezagun, oso zentzuzkotzat aitortu dezake, baina Nafarroako oraingo egoera, eta are gehiago, euskal literaturaren eta bereziki euskal testu zaharren historia eta nolakoa ezagutzen dituenak argi eta garbi dakusa ezin joki daitekeela egileek proposatzen duten moduan oso neurri txikian baizik, Nafarroako herri-izen asko eta asko ez baitira inoiz azaltzen euskarazko testuetan, eta azaltzen direnean ere oso kontuz ibili behar baita, izen ofizialaren eragina beti oso handia izan delako, eta eskualde bateko euskaldunek beste bateko izenak maiz ongi ezagutzen ez dituztelako.

Zer erranik ez, Nafarroako idazle euskaldunek ez dituzte ezagutu, gutiz gehiengotan, mende honetarako zeharo erdaldunduta zeuden eskualdeetako euskarazko izenak, euskaldunek euskaraz ibiltzen zituztenak, ikerketa sakonik burutu ez zutelako, eta beraz, nahiz eta behin edo beste herriren baten izena euskaraz erabilia ikusi, ezin hartuko dugu euskal tradizioaren erakusgarritzat. Guri askoz fidagarriagoak iruditzen zaizkigu, guztiz ere euskara galdurik dagoen Nafarroako eskualde zabalean, toponimia txikian gorde diren herri-izen ugariak, zeren erdal testuinguru baten

(52) J. Mª Jimeno Jurío eta Patxi Salaberri, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruñea*, (TCPPI), Euskaltzaindia, Bilbo 1994, 110. or.

barruan agertzen badira ere beste osagai euskaldunek (*-agerri*, *-bide*, *-landa*, *-mendi*, *-muga*...) eta euskararen arauai men egiteak garbi ematen baitute erakustera euskaraz ibili izan zirela.

Adibideak ugariak dira, baina guk bat besterik ez dugu aipatuko hemen: *Zolina*. Hau da gaztelaniaz ibiltzen den izena, eta baliteke, guk horren berri ez badakigu ere, euskarazko testuren batean agertzea, eta zalantzarik gabe hau da Nafarroako euskaldunek ezagutzen duten forma bakarra, eta euskaraz mintzatzen direnean ere ibiltzen dutena, [solina] edo [sólinà] ebakita ere, eta euskaldun horietakoren bat euskaraz idazten hasten bada *Zolina* erabiliko du.⁵³ Honek, haatik, ez du erran nahi euskarazko aldaera hau denik, artxibategietako agiriek erakusten digutenez Arangurengo eta inguruetakoko euskaldunek, euskara bertan bizirik egon zen bitartean, *Zolia* ibiltzen baitzuten, hots, bokal arteko sudurkaria galdutako aldaera. Hona hemen lekuko batzuk:

Zoliabidea, Zoliabidekoa:

una pieza...en Zolia bidea, Taxoare, 1785.⁵⁴

Mas otra (pieza)...llamada Zoliavidecoa en el termino de Ardoy, afrontada con el camino de Zolina (...), Labio, 1792. (PRA-Elo, 45. k.).

Otra (pieza) en Zoliabidea...otra (pieza) en el mismo paraje...que afronta con pieza de Martin billaba y Con los dos Caminos de Zolina y rasore bidea, Labio, 1793. (Ib., 46. k., 27. zkia.).

una pieza...en la endrecera de Zoliabidea afta al camino que dirige a Zolina, Badoztain, 1852. (Agoizko hipot., 4. lib., 582. or.).

Zoliamuga:

Otra (pieza)...en Zolia muga Afronta con termino de Zolina y Chaparral", Labio, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia.).

Zoliarena (etxe-izenak):

una viña en el termino del lugar de anchoriz...afronda con viñas de Zoliarena de yblusqueta y Juanmiguelena de anchoriz, Usetxi, 1634. (PRA-Uharte, 40. k.).

Una casa vezinal en el dicho lugar de yblusqueta llamada de çoliarena afrontada con casas de paulerena y gurbinderena, Inbuluzketa, 1641. (Id., 41. k.).

Otra (pieza) en Zalducoa afrona. con piezas de Simonena y Zoliarena (...) Otra (pieza)...Junto al Soto de Zabalegui afa. con piezas de Charlesena y Zoliarena, Elortz, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia.).

MM honela mintzo dira aztergai dugun atal honetan:

(53) *Zolina* ez dugu aurkitu testuetan, baina bai ondoan dagoen *Tajonar*, herri honen euskarazko izena, testuak testu eta idazleak idazle, *Taxoare* edo *Taxore* izan bada ere: "Iragan igande arratsaldean Iruña ondoko Tajonar delako errixkan, mutiko batek arma etxetik artu, burasoen gorderik kargatu; eta zer egin gogo zuen ez dakigula, tiroa aurdiki zitzaion (...)", Larreko, *Nafarroatik*, 71. or. Etzana gurea da. Agirietan ordea, hau dugu, besteak beste: "Su casa llamada Jayria...afrontada con casa de *tasoarena* y churdinena del dicho lugar", Etsainen, ikus "Nafarroako zenbait ibar-II", 14. or.; "Mas otra (pieza)... llamada *Tasorevidezarracoa*, afrontada con el Camino viejo de Tajonar, y pieza de Alzorzena", PRA-Elo, 45. k., 1792. Etzanak gureak dira.

(54) Santa Engracia artxibategia, Erriberriko klarisen monasterioa.

En el Nomenclátor, se diría que «memoria cultural vasca» se identifica con «documentación antigua», así parece deducirse de la introducción y de la propia práctica del libro. Y este es uno de los aspectos que nos parece más criticable, ya que supone una confusión entre investigación y normativización. En el primer aspecto el libro nos parece estupendo, pero no en el segundo

NHI-n aipatzen den “kultur oroimenean gorde diren aldaerak mantentzea hobetsi da, gaurko hiztunentzat arrotz gerta litezkeen aldaki zaharkituegietara jo gabe, beste aldetik” horrekin *Zolia*-ren moduko izenez ari ginen bereziki, *Zolia* bera artean ezezaguna zitzaigun arren.

Bestaldetik, euskal idazleek erabiltzen dituzten herri-izen guztiak ez dira guztiz fidagarriak, eta egiaztatu beharra izaten dute maiz. Adibidez, Nafarroan hazi zen eta autore ikasitza aitortu behar den Orixek —Múgicaren gustoko idazle bat aipatzearen— euskal tradizioko aldaerak ibiltzen ditu batzuetan bere lanetan, baina beste batzuetan ontzat inola ere ezin har genitzakeen formak aurkitzen ditugu. Nafarroatik atera gabe hor dugu euskarazko erabileraren (eta etimologiaren, diogun bidena-bar) kontra doan *Endarlatza*.⁵⁵ Lan berean *Leitza* herrikoa dugu (41. or.), baina honen aldamenen halakotzat jotzerik ez bide dagoen *Leizaran* (44. or.). Beste lan batzuetan tradizioko aldaera jator anitz ibiltzen ditu, baina hauen ondoan ezin onar daitezkeenak ere badira, bereziki Larraun inguruetatik urruntzen denean. Cf., adibidez, *Quito-n arrebarekin*-eko (114. or.) *Naparroa Barrena* (Nafarroa Beherea).

Larrekok ere badu honelako bat edo beste; erraterako, eta berriz ere gure herriaren izena dugula mintzagai, *Ujué* eta *Ujue* ibiltzen du,⁵⁶ gorago erran moduan euskal tradizioko aldaera *Uxue* zelarik, inguruetako toponimia biziak eta historikoak frogatzen dutenez. Ildo beretik, Manezaundik ongi ibiltzen ditu Luzaideren inguruko beste herrien izenak (eta inguruan ez dauden beste batzuk ere bai, egia erran) baina *Carcastillo* darabil,⁵⁷ tradizioko izena, jakina den bezala, *Zarrakastelu* bada ere.

Orobat, eta herri-izeneratik bailara-izenetara igaroaz, garbi ikusten da gerla aurreko idazkietan *Saraitzu* edo *Sarasaitzu* ibiltzeko joera zegoela, agian erdarazko *Salazar*-en eraginez, bertakoek z-dun aldaera (*Zaraitzu* osoa edo *Zaitzu* laburtua) ibili izan badute ere:

Saraitzuko esaerak⁵⁸

Anitz Amerikano Erro ibarkoak, *Saraitzuko*ak eta Ahetzak entzun ditut kantu horietan mendiez haraindiko eskualduneeer adituak⁵⁹

Etxixagoko eremuak laketago bazauzie zoazte *Saraitzuko* eskualderat, haritztegi eta phagodiez betheak⁶⁰

Beste ohar bat ere egin behar dugu, erranez zer irudi haundikoak diren Erroñkarioko eta *Saraitzuko* eskuarak gure Baxenabarrekoarekin eta Xuberotarrarekin⁶¹

(55) *Santa Kruz apaiza*, Erein, Donostia 1985, 90.

(56) *Gerla urte, gezur urte*, 167 eta 300. or.

(57) *Artikulu bilduma*, 152.

(58) Damaso Intza, aipaturako lana, 153. or. Etzana gurea da.

(59) Manezaundi, aip. lana, 216. or. Etzana gurea da.

(60) *Ib.*, 233. or. Etzana gurea da.

(61) *Ib.*, 260. Etzana gurea da.

Neri eder zait *Sarasaitzuko* euskara; geroago eta maiteago ditut ori eta Erronkari-koa (...)⁶²

Ez autore guztiek, halere:

Merkaturik ez balu, Iruñatik ez balitzaizko iragaiten egun guzietan beribilak, *Zaraitzu* eta Erronkari (...)⁶³

Nolanahi ere den, garbi dago komenigarria dela autoreok aintzat hartzea, eta batzordekideok *NHI* moldatzerakoan honela jokatzeko saiatu baginen ere, egia da arlo honi seguru asko garrantzi gehiago eman behar geniokeela, eta alderdi honetatik hau, behar adinbat inportantzia ez emana alegia, hustako har daitekeela. Baina, bestalde, garbi dago, orobat, tradizio hori oso urria dela, eta Nafarroako herri asko eta asko ez direla testuetan agertzen. Agertzen direnak ere oso kontuz hartu behar dira, ikusi bezala Orixeren moduko idazle ikasi bat ere ez baita erabat fidatzekoa.

13.2-Conflicto de criterios: uso y formas plenas:

Puntu honetan artikulua egileek berriz Euskaltzaindiaren erabakien kontra jotzen dute, aski garraski oraingoan ere. Jarrera argia erakusten dute; beren ustez, forma laburtuak onartu behar lirateke, baina ez denak, bakarrik testuetan erabilera ongi finkatua agertzen dutenak: *Eaurta*, *Olazti*, *Otsagi*... eta hauen tankerakoak, laburtuak ere diren *Goizuta*, *Beute*, *Gartzau* eta beste bazter uzten ditugula.

Honen arazoa zera da, ez dela garbi ageri zer den “(forma) contracta pero bien establecida en el uso escrito vasco”, alegia, zenbat aldiz agertu behar du forma batek merezimendu hori lortzeko? Nahikoa ote da behin edo bitan azaltzea?⁶⁴ Idazlearen «maila»-k ba du garrantzirik?, hau da, ez dakit zer herritako ez dakit zer apezek forma laburtua erabiltzen zuelako aldaera «konsakratu»-tzat onartu behar dugu? Eta bi edo hiru idazle ezagunek aldaera diferenteak ibiltzen badituzte, zein hartu behar da aintzat?⁶⁵ Edo idazle berak izena batean batera eta bestean bestera ibiltzen badu, zer egin?

(62) Larreko, *Lekukotasuna*, 162. or. Alabaina, *zaraizuarra* ere badarabil, 187. eta 189. or. Etzana gurea da.

(63) Jean Etxepare, aipatu lana, 55. or. Etzana gurea da.

(64) Adibidez, Larreko behin darabilen *Itun* (Ituren) ontzat haru behar dugu? Cf.: “Eldu den illeko amargarrean abertzale bilkurak izango dire Baztanen, *Itunen* eta Beran (...)”, *Nafarroatik*, 180.

(65) Larreko, erraterako, *Otsagi* ibili ohi du: “Saraitzun aldiz badire erri batzu, bospásei edo, gazteek ere euskaraz dakitenak eta ari direnak: Yaurta (Jaurrieta) (sic), *Otsagi*, Italtzu, Eskarotze, Orontze...”, *Lekukotasuna*, 162. or., edo “Sarazaitzuko *Otsagitik* (*Ochagavia*) (sic) hori gaztigatu omen zuten”, *Gerla urte*, 122, baina adiskide zuen Manezaundik *Otxagabi(a)*: “Ari dira ere Aezkoako bidia luzatzen *Otxagabiraino*”, *Artikulu bilduma*, 134. Etzanak gureak dira.

XVIII. mendean Joanes Etxeberri Sarakoak *Ochagabiarra* darabil: “Ezperen bat-bedi Nafarroa-behe-earra, edo çuheroarri (sic) Bizcarrarequin, edo Alabesarequin, eta *Ochagabiarra*, edo Erroncalesa Baztandarrarequin (...)”, *Obras Vascongadas*, 319. Etzana gurea da.

Bidankozeko Mariano Mendigatxak *Otxagabi'ra* ‘Otsagabiara’ eta *Otxagabin* ‘Otsagabian’ darabiltza. Ikus “Mendigatxa’k Azkueri kartak, 1902-1916”, *FLV* 43, 1984, 55-127: “Egun entzun dud *Otxagabi'ra* xin dela eskribain berri bat, uskaldun, eztakid nonko den (...)” (70. or.), “*Otxagabin*, egin dabeid, ez dakit noiz orrek erran zaitadan, bixita egiteko orren altez, Bikario Jainari, bere anaxiari, Eduardo ostatu ekun zioneko nausiari (...)” (81. or.).

Gure ustez hemen mugak jartzea oso zaila da, eta ez da, adibidez, batere garbi ageri zergatik *Otsagi* edo *Eaurta* onartu behar ditugun eta *Ibizta* (Ibiltzieta) ez, bailara bereko beste herri bat aipatzeagatik.⁶⁶ Badirudi *Otsagi* eta *Eaurta* onartzen badira *Ibizta* ere onartu behar dela, eta *Ibizta* ontzat jotzen badugu ez dugu uste *Goizuta* edo *Orbaizta* (*Orbaxta* hobe?) arbuia daitezkeenik, eta arau berari jarraikiz *Beute*, *Gartzaun*, *Lixarraingo* (Lizarragabengoa) eta beste ere onetsi beharko ditugu, kontrako argumenturik ez izanik.

Idazleen lanak eta testu zaharrak oso ekarpen baliotsuak direla ez dugu guk ukatuko,⁶⁷ baina edozein moduz, eta gorago erran bezala, idazleen erabilera (gure mendeko idazleena batik bat; idazlea zaharrago eta datua fidagarriago, dudarik gabe) aintzakotzat hartu beharreko datuetako bat besterik ez da, batzuetan ez inportanteena, hor baitaude, bestalde, izenaren agiritako tradizioa, egungo ebakera eta euskal toponimia txikian izen horrek izan duen eta duen isla, gutxieneko kontuan.

Atal honetan artikulua egileek ukitzen duten hondar herri-izena *Girgillano-Etxarren* edo *NHI*-k dioen bezala *Etxarrentxulo* dugu. *MM*-k oraingo *Txarrentxulo* aldaeraren aurreneko zatian *txarran* 'hitzontzia, hiltuna' ikusi uste dute, eta uste honetan oinarriturik Euskaltzaindiaren *Etxarrentxulo* aldaera normalizatua arbuia izen dute, okerra delakoan. Hau da ateratzen duten ondorioa:

La normalización ha desfigurado el juego de palabras para deshacer una supuesta contracción (568)

Alde bat utziaz *charran* euskarazko *txerran*-ekin loturik egon daitekeelakoa,⁶⁸ ez dugu uste autoreek egiten duten etimologia egiteko (etimologia!) nahikoa oinarririk dutenik, hots, ez dugu uste Euskaltzaindiak egin normalizazioa arbuiaitzekoa denik, eta hona hemen zergatik: guk eskualde honetako dokumentaziorik ibili ez badugu ere, Bonaparte printzeak orain dela mende bat eta laurden pasatuxea bere mapa ospetsua⁶⁹ egin zuenean *Echarrenchulo* idatzi zuen *Echarren*-en ondoan, dudarik gabe inguruko euskaldunek horrela erraten zutelako. Bestalde, gaur egun *Txarrentxulo* ez ezik ezberrik gabe hau baino zaharragoa den *Txarrentxulo* ere ibiltzen da, hots,

José Estornés Lasak Uztarrozeko Balbina Ederrari 1968an egindako elkarrizketan ("Erronkari'ko uskaraz elestak. Fraseología roncalesa", *FLV* 40, 1982, 461-484) *Otsagabia* azaltzen da: "*Otsagabia* dun ánitx amaño". Nolanahi ere, esaldi hau erdarazko beste baten itzulpena da, eta ezin da zeharo fidagarritzat jo. Etzanak gureak dira.

(66) Edo *Ibizta* ere ontzat jo beharrekoa da? *MM*-k aipatzen ere dituzten *Arantz*-k eta *Aientsa*-k ez dute arazo handirik sortzen, **Aranatza* eta **Aienasa* ez baitira sekulan dokumentatzen. Bestalde, ez dugu uste *Arantz*a, *Aientsa* **Aranatza*, **Aienasa*-tik atera direnik, sinkopaz, *Arantz*a eta *Aienta*(*i*)-etik baizik, eskualde honetan arrunta den metatesiaren bitartez. Ildo beretik, *MM*-k aipatzen duten *Saldisa Saldias*-etik atera da, ez alegiazko **Saldi*(*a*)*sa* batetik. Hurrenkera-aldaketa bera dugu Andrés Iñigok bere doktorego tesian (*Toponástica Histórica del Valle de Santesteban de Lerín (Regata del Ezkurra)*, 1994) biltzen dituen Iturengo *It(t)urraran* > *Iturr*an > *Iturna*, *Mantxolatx* > *Matxóltza*... eta abarretan. *Arantz*an bertan, bestalde, *Itolatx*-etik atera den *Itoltza* toponimoa dugu.

(67) Euskal testu zaharrez eta liburuez behin baino gehiagotan baliatu gara orain baino lehen, bai eta gero baliatuko, Jainkoak nahi badu.

(68) Honetaz ikus Corominasek eta Pascualek diotena, *DCECH*, "charrar" sarreeran.

(69) *Carte de Sept Provinces Basques*, Londres 1863.

hasierako bokalaren aferesia jasan duen aldaera (cf. *Txabarri* < *Etxabarri* deitura). *Etxarrentxulo* izenak, gainera, azalpen (etimologiko!) bistakoa du: Etxarren herria Girgillanotik ikusita haran batean dago, mendiz inguratutako zulo batean, nahiz muino baten gainean egon, bi errekaeren artean. Honi zor zaio, dudarik gabe, *Etxarrentxulo* izengoitia.⁷⁰

13.3. *Formas usuales / formas castizas:*

Artikuluaren atal pozoitsuenetakoa den honetan, MM-k dokumentazioan azaltzen diren euskal (euskarazko, testurik ez izanagatik) aldaera ohiko eta jatorren kontra jotzen dute garrazki eta bortizki, beren ustean euskaldunen artean arruntak izan ziren aldaerak argitara ekartzek ez baitu deusetako balio, ez baitio euskarari ezertan ere lagunduko. Egia da, adibidez, *Amillao* euskalduna ibiltzek ez duela Allingo euskara berpiztuko, baina baldin badakigu herri horren izena euskara bertan bizirik egon zen azken mendeetan *Amillao* zela, eta ez *Amillano*, alegia, baldin badakigu Allinen (eta Ameskoan) ere Euskal Herriko beste hainbat eta hainbat tokitan bezala herri-izenetan bokal arteko sudurkaria erortzen zela, ez ditugu izen horiek euskarazkotzat hartu behar? Ez ditugu euskal izendegi batean sartu behar? Orduan, zertan ari ote gara? Horren arabera hobe dugu erdarazko izen guztiak onartu eta euskarazkoak alde bat utzi; bide-seinaleak egiteko garaian anitzez ere merkeago aterako zaigu, eta anitzez ere arazo gutxiago izanen ditugu euskararen kontra dauden ugariekin. Baina hau ez da kontua. Kontua da gure «euskal kultur ondarea» begiratzea eta ahal delarik errekuiperatzea, XI-XII. mendeetara itzuli gabe, jakina (*Goroziaín*-en modukoetara itzuli gabe, alegia), baina euskara Nafarroan oso zabaldua zegoen XVI-XIX. mendeetako ezagutzen ditugun aberastasun apurrak gutxietsi gabe, erran bezala hauek baitziren nafar euskaldunek euskaraz mintzatzerakoan (toponimia lekuko, testurik ezean) ibiltzen zituzten formak.

MM-k *NHI* burutu zenean ezagutzen ez genuen herri-izen mordoxka ematen digute, horien artean batzuk oso interesgarriak: *Gollao* eta *Argiñao* dokumentaturik ditugu, bai eta *Beraskoain*, *Tebas*,⁷¹ *Urdoz* eta *Zolia* (ez *Zolea*) ere; *Bakedao*, aldiz, berria da guretako, luzaz bere atzetik ibili arren ezin izan baitugu inon dokumentatu. Interesgarriena, dena den, *Ardatz* dugu, hemen sudurkariaren erortze eta bokal bat egiteaz landa bukaeran herri-izen honek afrikaria zuela argi eta garbi ikusten baita (*Ardachabidea* 1761ean, *Ardazerabidea* 1762an), Nafarroa gehieneko herri-izen gehienek bezalaxe, bestalde, MM-ri gustatu ala ez. Ikerketa sakonagoa eta afrikariz amaitu herri-kopurua handiagoa, inolako zalantzarik gabe. *Larraona*-ren euskal izena *Larragoa* zen, *Larragua* bilakatua maiz agiritan, ez *Larrao*.

Egia da aldaera ezagutu berri hauek *NHI* berritzera garamatzatela, eta bide-seinaleetan sarrera izan balute (ez dute izan) hauek ere aldatu behar genituzkeela.

(70) Honen oztopo bakarra izenaren osagaien (*Etxarren* herri-izena + *zulo*-ren elkartuaren bigarren osagaitzat azaltzen den *-txulo* aldaera) hurrenkera dateke. Guztiarekin ere, eta hau zeharo garbi ez dagoen arren, badira hor barrena arautik kanpoko ordenak: cf., adibidez, *Mendillorri*.

(71) Euskal izena *Tebas* zen ez dago erabat garbi, gu "Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz" lanean *Tebas*-en alde mintzatu baginen ere. Cf. errate baterako, zalantza honen erakusgarri, Olatz Nagusiko 1795eko *Tievas aguerria* leku-izena, PRA-Elo, 47. k., zkia.

Kanpotik ikusita hau guztia beharbada harrigarria izanen da, baina berez ez da batere horrela, euskararen alorrean MM-k dagoeneko jakin behar luketen bezala asko eta asko baitira ezagutzen ez ditugun gauzak, bai eta gaizki edo erdipurdi ezagutzen ditugunak ere. Aldabezar hau ez dagokio bakarrik toponimiari; nabaria da, adibidez, euskara batuaren zer-nolakoa finkatzen diharduen Euskaltzaindiaren Gramatika batzordearen azken lanetan. Hauetan ikus daitekeenez, lehen modu batera ikusten ziren zenbait puntu orain, eskumenean askoz informazio gehiago dugula, beste modu batera ikusten dira.

Nafarroako toponimia txikiaren bilketan ere izan da aurrerapenik hondar urteotan, MM-k ongi baino hobeki dakitenez, honek bidenabar «toponimia nagusi» deitu ohi den horretan sakontzeko eta datu berri franko ezagutzeko aukera eman duelarik. Orain, informazioa badugunez gero, oso egoera onean gaude izendegiaren hutsuneak betetzeko, okerrak zuzentzeko eta aldatu beharrekoak behin-betiko (herri-izen gehienek kasuan) aldatzeko. *NHI* burutzean lan handia egin zen, artxibo eta liburu zahar asko miatu eta aztertu ziren, eta herriz herri ere ibili ginen, gure ahala egiten, baina alorra handia izaki eta, ezin dena egun batean landu eta irauli.

13.4. *Uso general, uso esporádico*

1-*Markelain / Markalain:*

Puntu honetan artikularen egileek herriaren izen ofizial bakarra den *Markalain* (*Marcaláin* idatzia gaur egun) proposatzen dute herriaren euskarazko izentako, eta *NHI*-n ematen den *Markelain* arbuatzen, hiztun bakar baten kontua eta Euskaltzaindiaren apertaren ondorioa delakoan. Honela diote:

Markalain, por tanto es, mientras no se demuestre lo contrario, tan vasco como *Markelain*, y el hecho que un euskaldun use otra forma, no cambia en absoluto las cosas, ya que además poco trabajo nos costaría demostrar que los otros cincuenta mil y pico vascoparlantes de Navarra usan exclusivamente la forma hoy oficial. Sólo se toma en consideración el testimonio que crea divergencia. Los demás no existen (571)

Herri-izen honen kasuan Euskaltzaindiak asmatu zuen ongi ez dakit; garbi dago *Markelain* eta *Markalain*, biak, izen beraren aldaerak baizik ez direla, biak euskaldunak, eta izendegirako bata zein bestea aukera zitekeela. Guk lehena aukeratu genuen, elkarrizketatu genituen euskaldunetako batzuek, hain zuzen ere *Markelain* herritik hurbil bizi zirenek, *Markelain* eman zigutelako, bai Ultzamako Auzan, eta bai Atezko Beuntzan. Egia da galdeketa gehiago egin genitzakeela, Imotz eta Basaburu aldean zein aldaera ibiltzen duten jakiteko, baina lana burutzeko epe bat ere bazen, eta horretan gelditu zen auzi hau. Nolanahi ere, aski esanguratsua da gure irudiz bi bailara horietan (hobeki erran, bi bailara horietako bi herritan) informatzaileak bat etortzea. Bestalde, alferrik da Baztango edo Malerrekako euskaldunei *Markalain* euskaraz nola erraten duten galdegitea, ezagutzen badute erdararen birtatez ikasi baitukete. Hortaz, “los otros cincuenta mil y pico” horietako gehienek lasai eta bake ederrean utz ditzakegu.

Beste aldetik, artxiboko agiriak arakaturaz *Markelain / Markalain* toponimo gisa

Nafarroako hainbat herritan azaltzen dela ikusteko aukera izan dugu. Guk honako herrietan aurkitu dugu: Agorreta, Barindano, Deierrri-Hiriberri, Erro, Iruxo, Soraurren eta Ziraukin.⁷² Hauetan ikus daitekeen gisan, *Markelain* aldaera (grafiak grafia) XVI. eta XVII. mendeetan opatzen dugu, *Markalain* XVIII. mende arte agertzen ez delarik, beti ere guk ditugun datuen arabera. Horrela bada, badirudi aldaerarik zaharrena *Markelain* dela, eta *Markalain* honetatik atera dela, bokal-asimilazioz, MM-k dioten bezala.

Markelain herriari dagokionez, bakarrik XVI. mendeko dokumentazioa miatu dugu, eta ez dakigu ongi hurrengo mendeetakoan zer agitzen den, baina ez litzateke harritzeko, XVII. mendean behintzat, XVI.eko datuak errepikatzea. Aztergai dugun herri-izena Larraiotz, Nabatz eta Orokietan aurkitu dugu aipatua modu batera edo bestera, eta hiruetan *Markelain* dugu,⁷³ baina ez ginatke batera harrituko *Markalain* ere aurkituko bagenu, aipatu asimilazio horiek han-hemenka ugariak eta arruntak direnez gero.

2-Baternain / Paternain:

Puntu honetan MM *Paternain*-en alde mintzo dira, arrazoirekin oraingoan gure irudiz, *Baternain* ez baitago behar bezain dokumentatua, hots, ez baitu behar hainbeste oinarri. Agirietan *p*-dun aldaera aurkitu dugu guk:

Otra (pieza) en Patarnain bidea...otra...en Patarnain bidea Afronta con...Camino de Patarnain...otra (pieza)...en Patarnain bidea (...) otra (pieza) en Patarnain bidea, Ororbia, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia).

Eta *p*-dun aldaera (*Paternain*, *Patarnain* nahiz *Patarrain*) da Zizur eta Oltza zendeetako toponimia biltzen duten Jimeno Juríoren lanetan azaltzen dena,⁷⁴ inguruko herrietako leku-izen euskaldunetan.

3-Nuin / Niuin:

Herri-izen honen aldaera normalizatutzat *Nuin* eman zuen Euskaltzaindiak, eta mintzagai dugun artikuluaeren egileak ere ados daude proposatutako formarekin. Guk hau ez dugu horren garbi ikusten. Izan ere, Nuindik hurbilen dagoen alderdi euskaldunean (Atezko Beuntzan) bi informatzailek (ez bakar batek, MM-k diotenez) *Niuin* eman ziguten, bertan jatorrizko aldaera gorde den seinale. XVI-XVII. mendeetako dokumentazioan ere *Niuin* aurkitzen dugu:

mjn. de nihuyñ vezino de beorburu”, Beorburu, 1546. (PRA-Atarrabia, 1. k., 42. zkia).

(72) Ikus gure “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz (II)”, *FLV* 67, 1994, 1-17.

(73) “Camjo Real que ban de marquelayn para Cildo”, Nabatz, 1550, PRA-Atarrabia, 1. k.; “Yten me debe Marito andia de osynaga vez” de marquelayn...”, Orokieta, 1552, Ib., 82. zkia.; “Yten en el Camino de marquelayn (...) otra pieça... affrontada con pieças de mnico. de gaiçariajn y escurdi de marquelayn”, Larraiotz, 1592, Ib., 7. k., 106. zka.

(74) *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur (TCPCC)* eta *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, Euskaltzaindia, Iruñea 1986 eta 1989, hurrenez hurren.

...en el lugar de niuyn...en la casa llamada goyco echea de niuyn, Niuin, 1546. (Ib., 32. zkia.).

Ytem me debe Joaes. de mihuyen vezº de ariz-..., Orokieta, 1552. (Ib., 82. zkia.).

...viña de Adame de niuyn, Larraiotz, 1592. (Ib., 7. k., 106. zkia.).

Maria de niuyn hija del dicho martin de niuyn mayor y de gracia de liçasso su muger difunta...”, Lizaso, 1615. (PRA-Uharte, 43. k.).

Niuin zer den ez dakigu guk, baina Azterainen ere dokumentatzen da, dermio moduan, 1581. urtean:

una pieça...en niuyn. (PRA-Obanos, 2. k.).

Gainera, eta Jimeno Juríoren aipatu lanetako batean ikus daitekeen bezala (TCPCC, 376-377. or.), Zizur zendeako despoblatua ere bada, XVI. mendean *Niuin* eta XVII.ean *Noain*, *Nuin* bezala agertzen dena. Kasu honetan galdeketa sakonagoa egin behar litzateke, eta toponimia txikian zer azaltzen den ikusi, zeren honetan ere *Niuin* nagusi agertuko balitz aldaera hau hobetsi behar genukeela uste baitugu, dokumentazioa eta ahozko erabilera (euskarazkoa, jakina) lagun ditugunez gero.

Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English

MARIA LUISA GARCÍA LECUMBERRI
(EHU/UPV, Gasteiz)

Abstract

This paper reflects and discusses the results of English accentual focus perception by native English listeners vs. Basque learners of English. Two focus structures were studied: focus on subject and focus on verb. Twenty native English listeners and twenty native Basque speakers took part in two different types of test: identification and naturalness ratings of focus in English sentences. There were two kinds of focus identification test: half the listeners did a multiple choice test, whereas the other half took an open test. The results show that, as was expected, Basque learners had more problems in identifying focus than native speakers. This trend was much more pronounced in the case of verb focus. For both groups of listener verb focus was more difficult to identify and considered to be less natural. Basque listeners rated subject focus in English as even more natural than native listeners did. Some of these results are probably due to first language interference since pre-verbal focus is the neutral case in Basque. However the difference in performance by Basque listeners in multiple choice and open test must be partly due to differences between their passive and active knowledge of English. In the case of verb focus it may be that this difference is also present in their knowledge of their native language and transferred to their multiple choice and open test performance: listeners may understand focus on verb in Basque even if they do not use it often themselves.

1. Introduction

Accentual focus in English is a very well known mechanism which has been the object of a considerable body of research (Halliday 1976, Gussenhoven 1984, Bolinger 1972, 1989, Taglicht 1982 to mention but a few). In a fixed order language such as English, it is very often accentual prominence which signals focus domains (Danés 1967), even though sometimes ambiguously so (Halliday 1967). For instan-

**Acknowledgements.* I would like to thank the help and encouragement I received from the people already mentioned in the footnotes and from several other members of the Basque Department at the UPV/EHU. I thank A. Oribe for helping me search for informants. I am also very grateful to the students who took part in these tests. They very generously made room for my tests in their spare time despite their tight work schedules.

ce, the neutral position for sentence prominence which signals "all-new focus" (Cruttenden 1986) is on the last lexical item,¹ but this may also be interpreted as narrow focus on the accented item itself or its constituent. For example, sentence (1) with focus on "a dress" could be an answer to the question "What did Mary buy?" or "What's new?". (Accentual focus is marked with small capitals)

(1) Mary bought a dress

Accentual focus is not the only possibility: elision, use of pro-forms, cleft and pseudo-cleft sentences are focus devices too. The present paper will concentrate on the use of accentual focus to signal new information in the widest sense of the word (Halliday 1970), that is to say, what a speaker wants to signal as important for whatever reasons (new information, contrast, etc.); in other words, to signal what the speaker wants to draw attention to (Maidment 1990).

In Basque,² the focus of information (*galdegaia*) is usually signalled by virtue of its position before the verb and accompanied by the centre of accentual prominence in the sentence. This marking is ambiguous in that it could also correspond to neutral focus or in Cruttenden's 1986 words "all new" focus (Altube 1929, de Rijk 1969, Hualde 1996, Hualde et al 1993, 1994). In such cases although intonation prominence highlights focused information, it is sentence order itself which is considered to be the main focusing device.

As far as verb focus is concerned, in Western Basque varieties there are two possibilities: a morphemic one in which the particle *egin* is added to the verb (this is accompanied by intonational prominence on the verb) and an accentual mechanism by which the verb is emphasized without any lexical or syntactic marking. J. I. Hualde (personal communication and Hualde et al 1993, 1994) believes that accentual focus alone is used for emphasis on the propositional content of the sentence³ whereas the use of *egin* contrastively emphasizes the action expressed by the verb. The following examples, provided by Hualde, illustrate three different types of focus marking.

- (2a) Laguna etorri da.
 (2b) (Ez) Laguna etorri egin da.
 (2c) (Bai) Laguna etorri da.

In (2a) there is neutral focus on the whole sentence or narrow focus on the pre-verbal constituent. It could be an answer to the question "What happened?" or "Who came?". (2b) shows morphological focus on the verb by means of accentual

(1) Except for some constructions such as intransitive sentences of the type "the kettle is boiling" in which neutral sentence accentuation falls on the subject (Bolinger 1972, Schmerling 1974) or final adverbials and vocatives which are deaccented despite being the last lexical items (Cruttenden 1990).

(2) I am indebted to J. I. Hualde and J. Lakarra for their information on Basque focus. Any mistakes must be due to my interpretation of the information they so kindly provided. I am particularly grateful to J. I. Hualde for his comments and suggestions on previous versions of this paper.

(3) Additionally, synthetic verbs preceded by lexically unaccented words, may carry accentual focus. Nevertheless, in these cases, it is the pre-verbal constituent which is semantically focused (Altube 1929, Hualde et al 1993, 1994)

prominence on itself and the addition of the particle *egin*. It would be an appropriate answer in a context such as “Your friend went away, didn’t he?” or “What did your friend do?” in which the verb is emphasized for contrastive purposes or to signal that the verb is new information. The third sentence (2c) with accentual focus on the verb and without morphological marking could be an answer to the question “Your friend didn’t come, did he?”. This would be emphasis on the proposition expressed by the sentence.

J. Lakarra thinks that although accentual focus is used contrastively (personal communication) by some speakers, this possibility is giving way to morphological marking in the speech of the younger generations. He also points out the possibility of accentual contrastive focus without *egin* with certain types of verb, for instance with nominal verbs such as *maite* (to love), *gorroto* (to hate) *hitz egin* (to speak: “make words”). For example:

(3a) Zuk Miren maite duzu? (Do you love Mary?)

(3b) Ez, nik Miren gorrotatzen dut (No, I hate Mary)

In some cases an extra contrastive emphasis may be accentually signalled on an element preceding the pre-verbal focus:⁴ Thus sentence (4c) could be an answer to either (4a), without the negative particle, or (4b), adding *ez*.

(4a) Jonek madariak erosiko ditu, gainontzeko guztiak zer erosiko dute?
(John will buy the pears, what will everybody else buy?)

(4b) Jonek fruta guztia erosiko du, ezta? (John will buy all the fruit, right?)

(4c) [Ez] Nik sagarrak erosiko ditut (No, I will buy the apples)

However it is debatable whether *Nik* forms an intonation group of its own or it is in the same group with “sagarrak erosiko ditut”.

Accordingly, for whatever reason it is used, with or without morphological marking (addition of *egin*), accentual focus on the item immediately preceding the verb and accentual focus on the verb itself, should not be unfamiliar mechanisms for Basque speakers. Therefore, as a first approach to the study of English focus perception by Basque students, the above two focus domains were chosen. Those two domains were also chosen because they are less ambiguous than focus on post verbal items (see section 2 below)

This paper reflects and discusses the results of accentual focus perception by native English listeners versus Basque learners of English. The aims were to:

- Compare the degree of perceptibility of two accentual focus structures by natives speakers vs. Basque learners of English.
- Compare the acceptability or naturalness of such structures for both types of listeners.

For these purposes, two different perception tests were given to two different groups of listeners: Test 1 was an information structure test. Test 2 was a natural-

(4) I would like to thank I. Urteaga and F. Altuna for their help in working out this possibility.

ness test. Listeners were native English speakers and native Basque speakers with non-tonal western accents (see below for more details).⁵⁻⁶

For both types of listener the input consisted of the utterances of an R.P.⁷ English speaker (for more details see below and García Lecumberri 1995). Details of the intonational realization of these utterances can be found in Appendix II.

2. Materials

Information structure —multiple choice and open tests— and naturalness tests were carried out for English. The number of utterances set for listeners to evaluate consisted of twelve target sentences with eighteen distractors interspersed (see details below). Six of the target sentences had been realized by the speaker with accentual focus on the subject of each sentence and six with focus on the verb. All sentences were simple declaratives because other sentence types might have intrinsic focus markings (House 1981) and target focus domains only contained one potential accent to avoid within domain ambiguities of scope. For the same reason focus was tested on subject and on verb domains since other positions (such as focus on predicate complements) might be potentially ambiguous (see above). Additionally, Basque presents two possible focus positions, pre-verbal and verb (see above), which would correspond to the focus domains analyzed here. Therefore Basque listeners were expected to find English focus on subject and focus on verb not unfamiliar. Narrower, within constituent focus placements such as focus on prepositions, determiners, etc., were not included as this was going to be an introduction to the study of focus perception.

2.1. Stimuli

Stimuli sentences were produced by a female English speaker born in the Greater London area (Chiswick). She had a mainstream RP accent. This speaker produced twelve target sentences, six sentences for each focus type, namely, focus on subject and focus on verb which were recorded on a Digital Audio tape. The recording was done with a laryngograph and a microphone so that both the laryngeal and the speech signal were recorded on separate tracks of the tape for future analysis of fundamental frequency traces. All twelve sentences had been judged to bear the expected intonation pattern by the writer. This opinion was confirmed by external

(5) The term "tonal" Basque refers to those dialects in which fundamental frequency realization of accents may carry morphological or lexical information such as the dialects of Gernika, Lekeitio, Ondarroa, Getxo, etc. Hualde 1989a-b and 1992 refers to it as "acento tonal" and Hualde 1996 as "pitch accent". In other areas it is the placement of accents on particular syllables in a word which may convey grammatical information.

(6) These tests were also given to some speakers with tonal dialects. However, since we were unable to find a significant number of speakers their results will not be included in the present paper. Hopefully, more speakers will be found amongst next year's students.

(7) R.P. stands for "Received Pronunciation" and it refers to the accent spoken by the upper social class in Britain. It is supposed to be devoid of regional characteristics and therefore often taken as the standard British accent. Other well known terms used for this variety are "BBC English" and "Queen's English"

listeners who were native speakers of English (see García Lecumberri 1995). Target sentences were framed by 18 distractors. The whole test consisted of thirty sentences and three introductory trial sentences. Stimuli were prepared by making a copy of the original recording. This copy was only edited as far as the laryngograph signal was concerned since it produces a "humming" like disturbance on audio playback. For that, the channel where the Lx signal had been recorded was disabled and a copy was made of the speech signal recorded on the other channel. However, none of the original answers was suppressed so that the listeners were presented with 33 sentences within which the two types that were the object of study, namely focus on subject and focus on verb were randomly interspersed and adequately highlighted for the subjects to answer. All of the utterances had been prompted by wh-questions, and there were no target focus domains with more than one accentable syllable. Subjects were allowed to listen to utterances more than once and to stop the tape if they needed time between stimuli.

2.2. Listeners

Twenty subjects took part in the English perception tests. Their selection criteria were directed towards getting naive listeners. None of them were bilingual nor fluent in any language other than English. They were all British and speakers of a fairly standard variety of southern English. None of them worked in the field of linguistics nor had any phonetic training. They were all above twenty years old and had at least a secondary school education or equivalent.

Basque listeners were chosen, for obvious reasons, with very different criteria. They all had to have a fairly similar level of English (between intermediate and upper intermediate). They were all second year English Philology students at the UPV/EHU and had all passed first year English at the university. Most of them had never lived in an English speaking country or had only spent a few months there. The few (3) of them who had spent a year in the UK or USA had done so a long time ago and did not show significantly different results in their English exams from other students⁸ and were therefore included in the sample. Listeners were asked to rate their knowledge of three skills in English on a scale from 1 to 10. Listening skills self ratings ranged from 4 (1 student) to 8 (5 students).

All of the informants were native speakers of Basque (*euskaldunzaharrak*).⁹ Listeners who took the open test came from the following places: Eibar, Igorre, Lazkao, Azkoitia (2), Goierri area (2), Zarautz, Arrasate and Orío. Listeners who did the multiple choice test came from: Igorre, Itsasondo, Irurtzun, Arrasate (3), Donostia, Tolosa, Azpeitia and Zarautz.

(8) Two of them had a "B" in their English exam but so had nine other listeners. If second year half-term results are taken into account, none of these three students got one of the three "A" results recorded.

(9) Despite considerable dialectal differences, they were considered to be homogenous as far as the linguistic uses of accent in their varieties. I am grateful to J. Lakarra, L. Oñederra and R. Gómez for their help in selection and classification of listeners.

All listeners had studied English Phonetics and were enrolled in English Phonology but tests were done before they studied English intonation.

3. Informational Structure Tests

3.1. Materials

The multiple choice test was given to twenty listeners: ten native speakers of English and ten Basque L2 English learners. This test was designed in the form of four potential questions for each utterance, of which only one was right. All of them were wh-questions on a different phrase of the sentence: subject, verb, complement, predicate, subject plus verb or an all-new question.

The following is an example of the type of questions presented as choices for a sentence realized with accentual focus on the verb (option 'a' is the right one):

Stimulus: David *removed* his belongings

Options:

- a- What did David do with his belongings?
- b- Who removed his belongings?
- c- What happened to his belongings?
- d- What did David do?

Listeners were asked to concentrate on the way sentences were said and not just on their lexical content. In no case was intonation mentioned. They were told that they would hear the edited version of a conversation in which one person asked questions and another one answered them. Their task was to find the missing question in each case from amongst the four possibilities.

In the open test, twenty listeners (ten English speakers and ten "non-tonal" Basque L2 English learners) were presented with a written transcript of all sentences. Gaps were provided for the listeners to write their answer underneath each of the stimulus sentences. Instructions only differed from those given during the multiple choice test in that this time listeners were told that they had to make up the missing questions.

Basque listeners were asked to complete a questionnaire giving details about themselves (birth place and date, where they lived, languages spoken and what level, stays abroad, English exam results, etc.)

3.2. Analysis

The number of right and wrong judgements was counted for each listener. Total percentages and means were obtained for each group of listeners. Questions were considered to be right if they referred to the information structure signalled by the speaker. If a question involved elements outside the focus domain, it was classified as wrong even if focused material was also included.

Statistical analysis was done on a Macintosh with the Statview programme. Percentages were obtained for right and wrong listeners' perceptions considering the behaviour of one variable in three situations: perceptions for subject focus versus

verb focus in multiple choice tests in open tests and in both types of test as a whole. Comparative statistics are done applying paired two tailed t-tests.

3.3. Results¹⁰

Condition	English Subject	Basque Subject	English Verb	Basque Verb
Number of responses	120	120	120	120
Number of correct responses	114	97	93	50
Percentage of correct responses	95.00	80.83	77.50	41.67
t	3.41		6.34	
probability	0.0009		0.0001	

Table 1. English versus Basque listeners' perceptions for subject and for verb focus

Condition	M.C. English Subject	M.C. Basque Subject	M.C. English Verb	M.C. Basque Verb
Number of responses	60	60	60	60
Number of correct responses	60	50	49	38
Percentage of correct responses	100.00	83.33	81.67	63.33
t	3.43		2.38	
probability	0.001		0.02	

Table 2. English versus Basque listeners' perceptions for subject and for verb focus in multiple choice tests

Condition	Open English Subject	Open Basque Subject	Open English Verb	Open Basque Verb
Number of responses	60	60	60	60
Number of correct responses	54	47	44	12
Percentage of correct responses	90.00	78.33	73.33	20.00
t	1.72		7.29	
probability	0.09		0.0001	

Table 3. English versus Basque listeners' perceptions for subject and for verb focus in open tests

Considering we are contemplating 59 degrees of freedom and that the critical values for t in a two tailed test are $t = 2.00$ for $p = 0.05$ and $t = 2.66$ for $p = 0.01$, we can say with at least a 95% confidence level that the difference between English and Basque listeners are significant for the following variables: overall focus perception, overall verb perception, multiple choice subject and verb focus perception, open test verb focus perception. That is to say, the only variable which is not significantly different is open perception for subject focus, although it would be significant at a 92% confidence level. On the other hand, the biggest difference that can be observed between the two groups of listeners is that in verb focus perception in the open test.

3.4. Discussion

It is interesting to note that all speakers display worse perceptions for verb focus

than for subject focus. In the case of English native speakers it may be because, according to Halliday 1970, a focal accent may be ambiguous in its leftward scope. Consequently a sentence such as (4a) with focus on *borrowed* may be an answer to either (4b) or (4c):

- (4a) His friend borrowed the money
- (4b) What did his friend do with the money?
- (4c) What happened to the money?

However reasonable this explanation may be, it must be pointed out that most of our listeners' wrong interpretations were restricted to two sentences, numbers 11 and 12, which were thought to present a focus on predicate structure. Nevertheless, my own judgement coincided with that of external listeners in considering both sentences to bear focus on verb patterns (see traces in appendix II below). It may be that the lexical content of these two sentences (see appendix I below) may have been a misleading factor.

It is apparent that for both native and L2 listeners open tests were more difficult. It is reasonable to suppose that students' knowledge of English is much more seriously tried in the open test and thus leads to worse results. For native English speakers' competence the open test is more of a challenge but not dramatically so. But if verb focus is also a possibility in Basque, why should students' results not have been as good as the ones for subject focus?. As far as Basque listeners are concerned, I think the open test posed an additional challenge in that it was a task that reflected their active use of focus in their own language and not just their capability of identifying patterns. Let us examine the results obtained from Basque listeners for verb focus in both different types of test in order to see how the open test was specially difficult for Basque speakers.

If we follow Hualde's view that verb focus is mainly used to emphasize the truth of the proposition expressed by the sentence, the options provided in the multiple choice would all be unsatisfactory for our listeners, since they corresponded to accentual signalling of new information. But then, the comparatively good results in multiple choice verb identification (not even statistically significantly different from the English ones) would seem illogical. Listeners should have rejected the new information on verb option more consistently since that is not the use of accentual focus with most Basque verbs (in no case were they given a "did-verb" option).¹¹ On the other hand, according to Lakarra, some Basque speakers use accentual focus on verb with other meanings, such as contrast or new information marking. This possibility together with the cross-generational use of accentual verb focus on nominal verbs (on which both authors agree) may have triggered their identifications in

(10) The results for English native perceptions are taken from García Lecumberri 1995 but statistics are slightly different since other tests were applied.

(11) For instance, Basque speakers would have preferred an option of the type "Talking about animals...your brother doesn't love animals, does he?" for the stimulus sentence "My brother loves animals" (in English the correct answer in that context would have been "My brother does love animals").

the multiple choice test since they were offered a context which corresponds to a possible pattern in Basque which speakers understand even if they do not use it themselves. Similarly, as was mentioned above, their knowledge of English could be reasonably assumed to be such that they can identify patterns even if, again, they do not produce them. However, when they have to produce the right context themselves, their active knowledge of English is being tried and the results are consequently much worse. For a non-native competence the multiple choice offers a ready solution which may trigger their passive knowledge of English, but a test such as the open one, in which active knowledge in the shape of written production is being reflected, creates more difficulties for L2 listeners.

4. Naturalness Test

As was mentioned above, the two focus domains under study in this paper are possible in Basque so our expectations were that the naturalness ratings obtained by them would be quite high. However, since the unmarked focus position in Basque is pre-verbal (Altube 1929, Hualde 1996, Hualde et al 1993, 1994) it was hypothesized that naturalness ratings for English verb focus would be significantly lower than for focus on subject.

4.1. Materials

The same tape with focused English sentences was played again. This time all listeners were provided with the same written transcript of all sentences and their respective trigger questions. Listeners were asked to rate the sentences they heard on tape between 0 and 4 ("impossible", "not very possible", "possible" "quite possible" and "totally possible" in English) and strongly encouraged to judge the appropriateness of *the way* each sentence was uttered in view of the question that had triggered it, without regarding lexical or syntactical considerations. For example:

Who speaks German? *Frances* speaks German3....

What did Jane do about dinner? Jane *cooked* dinner3....

4.2. Analysis

Statistical analysis was done with the same statistical package mentioned above (Statview SE) on a Macintosh computer. Means and standard deviations were obtained for each type of focus and listener. Comparisons between variables were done by applying paired, two tailed t-tests.

4.3. Results

Condition	English Subject	Basque Subject	English Verb	Basque Verb	English All	Basque All
Number of responses	120	120	120	120	120	120
Mean response	3.63	3.72	3.58	3.18	3.61	3.45
Standard Deviation	0.72	0.58	0.69	0.84	0.71	0.77
t	-0.94		4.15		2.35	
probability	0.35		0.0001		0.02	

English versus Basque listeners' perceptions for subject focus and verb focus.

There is no significant difference in subject perception although Basque listeners rate it as more natural. As far as verb focus is concerned, however, there is a significant difference in that English listeners consider it to be more natural than Basque listeners do. Overall the difference is significant at a 98% (0.02 probability) confidence level.

4.4. Discussion

Overall, there is a significant, albeit small, difference between naturalness ratings given by native and non-native speakers for focused sentences as a whole since native listeners consider accentual focus as slightly more natural than Basque speakers do. This may be an obvious result in that native listeners were rating not only their own language, but a speaker with an accent not too dissimilar to their own. On the other hand, L2 listeners might have been expected to be less discriminating in a foreign language and therefore, more likely to accept anything which sounded native as natural.

However if we look at the differentiated scores for subject and verb focus we can see that L2 speakers are not being indiscriminating. English subject focus is considered to be more natural by Basque listeners than by English listeners, even though the difference is not statistically significant. However, since it is a reversal of the overall pattern it must be studied in more detail. This tendency is not due to their ready acceptance of native sounding speech but to native language influences. Although focus on subject is a very frequent alternative in English, it still is a marked, non-neutral accentuation pattern. In Basque, on the other hand, accentual focus on the pre-verbal constituent is applied by de-fault, it being ambiguous between neutral (all new or broad focus on the whole sentence) and narrow marked focus on the constituent where the accent falls (Hualde et al 1993, 1994, Hualde 1996). Therefore, we could conclude that Basque listeners considered our items with focus on subject so very natural because that is the unmarked case in their native language.

Focus on verb was considered by both native and non native speakers to be less natural but still within the categories "quite possible" and "totally possible". Nevertheless, the difference between the two groups of listeners is significant in that English listeners assign focus on verb higher ratings than Basque speakers do. This corresponds to the facts which have been discussed about Basque verb accentual focusing: it is quite possible with certain meanings (emphasis on the lexical content of the verb) but there are few verbs and speakers which would resort to accentual focus without morphological marking for contrastive or new information meanings (as was the case in our naturalness test). Nevertheless, Basque listeners rated verb focus structures quite high considering the problems they had experience in their identification.

5. Conclusions

Non native listeners were consistently worse at identifying English focus than native listeners, which is hardly surprising. Basque listeners were better at identify-

ing English focus on subject than focus on verb and, interestingly, they considered focus on the pre-verbal constituent to be more natural than English listeners did. This must be due to the fact that focus on the pre-verbal constituent is the most familiar, de-default pattern in Basque. For our Basque speakers accentual focus on verb with a new information meaning is not a mechanism they use in Basque and probably not in English either, but they can understand it since they have been exposed to it. Therefore, when given a ready made context they understand it but if they have to produce it themselves, they run into problems. This would also explain why the identification problems experienced by Basque speakers with focus on verb do not seem to have a correspondingly outstanding reflection on their naturalness ratings. It may be the case that, since when they were rating the sentences, focus triggering questions were given for all sentences, some listeners were able to identify the well-formedness of such structures given the appropriate context. It is open to debate whether on seeing the focus trigger (a pronominal question) listeners considered the utterances quite natural because of their knowledge of English (since according to Hualde such questions would rarely trigger accentual focus on verb in Basque unless it was accompanied by morphological focus, i.e., insertion of *egin* after the verb) or whether they identified the similarity with their native pattern for nominal verbs or even a similar pattern with other verbs even if they themselves no longer use it (cf. Lakarra). In any case, whatever the extent of use of verb focus in Basque, it did not seem to have an important favourable influence on our listeners identification of this pattern in English.

Works cited

- Altube, S., 1929, *Erderismo*, Bermeo: Gaubekaren irarkolan.
- Bolinger, D. L., 1972, "Accent is Predictable, (if you're a mind-reader)", *Lg* 48: 633-644.
- , 1989, *Intonation and its Uses*, Stanford: Stanford University Press.
- Cruttenden, A., 1986, *Intonation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1990, "Nucleus placement and three classes of exception". In *Studies in the Pronunciation of English: A commemorative volume in honour of A. C. Gimson*, 9-18, S. Ramsaran (ed.), London: Routledge.
- Danés, F., 1967, "Order of Elements and Sentence Intonation", *Intonation*, 216-232, D.L. Bolinger (ed.), 1972, Harmondsworth: Penguin.
- García Lecumberri, M. L., 1995, *Intonational Signalling of Information Structure in English and Spanish*, Bilbao: UPV/EHU.
- Gussenhoven, C., 1984, *On the Grammar and Semantics of Sentence Accents*, Dordrecht: Foris Publications.
- Halliday, M. A. K., 1967, "Notes on transitivity and theme in English, Part 2", *Journal of Linguistics*, 3: 2, 199-244.
- , 1970, *A Course in Spoken English: Intonation*, Oxford: Oxford University Press.
- , 1976, "Theme and information in the English clause", in *Halliday: System and Function in Language*, 174-188, G. Kress (ed.), Oxford: Oxford University Press.
- House, J., 1983, "Nucleus and focus: a pilot study", *Speech Hearing and Language: Work in Progress*, UCL., 69-85, V. Hazan and A. J. Fourcin (eds.), London: Department of Phonetics and Linguistics, UCL.
- Hualde, J. I., 1989a, "Acentos vizcaínos", *ASJU* 23.1, 275-325.

- , 1989b, "Otro acento vizcaíno: Getxo", *ASJU* 23.3, 809-818.
- , 1992, "Notas sobre el sistema acentual de Zeberio", *ASJU* 26.3, 767-776.
- , 1996, (To appear), "Basque accentuation", *Word Prosodic Systems in the Languages of Europe*, H. van der Hulst (ed.), Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- , G. Elordieta & A. Elordieta, 1993, "Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno", *ASJU* 27.3, 731-749.
- , ———, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*, *ASJU Supplements*.
- Maidment, J. A., 1990, "Focus and Tone in English Intonation", *Studies in the Pronunciation of English: A commemorative volume in honour of A. C. Gimson*, 19-26, S. Ramsaran (ed.), London: Routledge.
- Rijk, R. P. G. de, 1969, "Is Basque an SOV. language?", *FLV* 1.3, 319-351.
- Schmerling, S. F., 1974, "A re-examination of 'normal stress'", *Lg* 50: 66-73.
- Taglicht, J., 1982, "Intonation and the assessment of information", *Journal of Linguistics* 18: 213-230.

Appendix I: Sentences and trigger questions

Subject Focus Sentences

1. Isabel paid the waiter / Who paid the waiter?
2. Andy came for a meal / Who came for a meal?
3. I ordered those dishes / Who ordered those dishes?
4. My neighbour gave a reward / Who gave a reward?
5. Miranda studies languages / Who studies languages?
6. The boy plays the violin / Who plays the violin?

Verb Focus Sentences

7. Gary manages their restaurant / What does Gary do in their restaurant?
8. His friend borrowed the money / What did his friend do about the money?
9. My brother loves animals / How does your brother feel about animals?
10. Diane admires his music / What does Diane think of his music?
11. The war divided the region / What did the war do to the region?
12. David removed his belongings / What did David do with his belongings?

Appendix II: Pitch traces

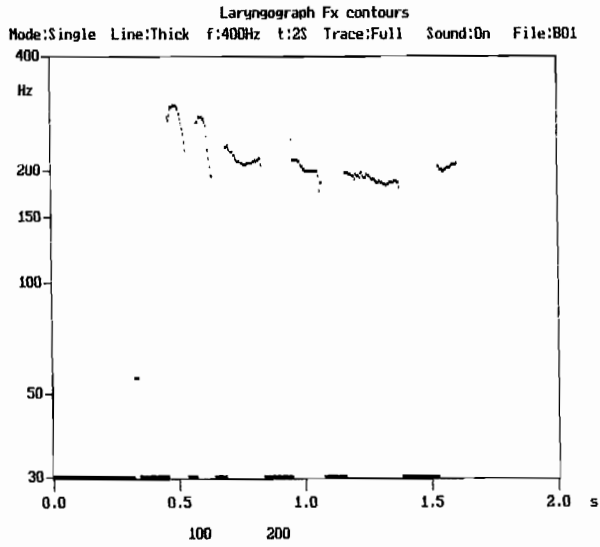

Fig. nº: 1	Sntc. nº: 1	Focus: Subject
Text: Isabel paid the waiter		

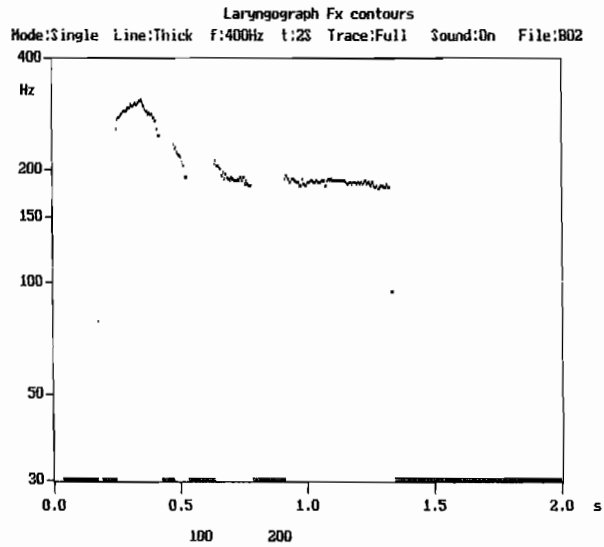

Fig. nº: 2	Sntc. nº: 2	Focus: Subject
Text: Andy came for a meal		

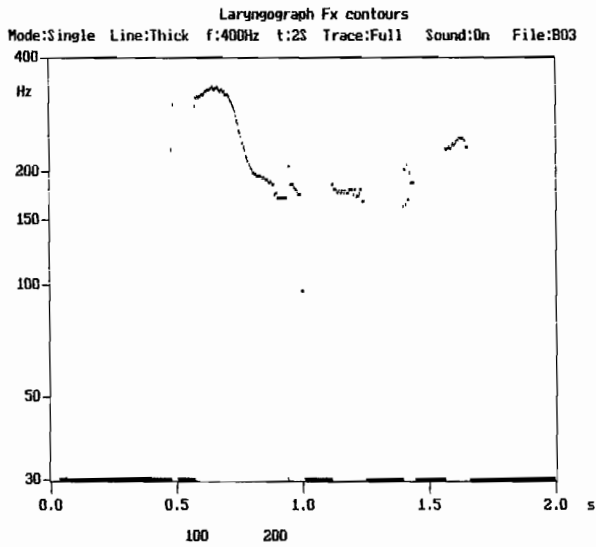

Fig. nº: 3	Sntc. nº: 3	Focus: Subject
Text: I ordered those dishes		

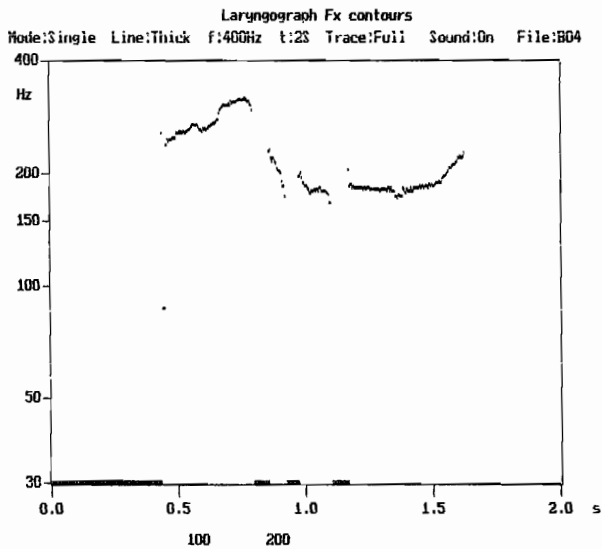

Fig. nº: 2	Sntc. nº: 2	Focus: Subject
Text: My neighbour gave a reward		

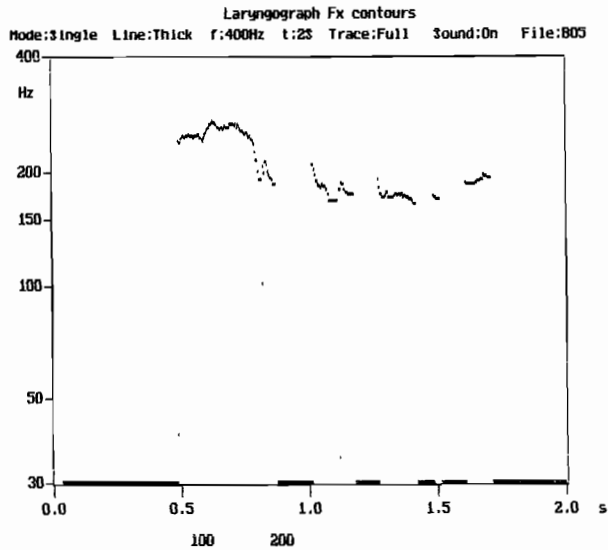

Fig. n°: 5	Sntc. n°: 5	Focus: Subject
Text: Miranda studies languages		

100 200

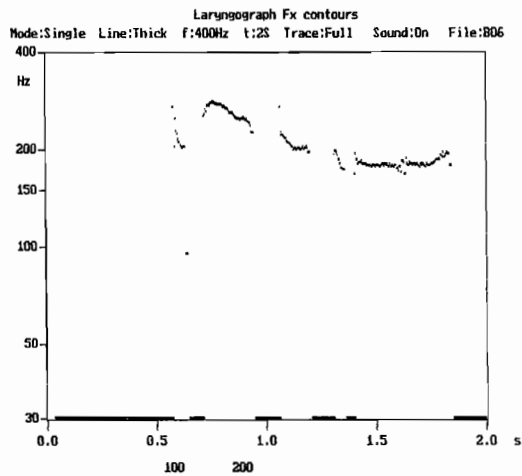

Fig. n°: 6	Sntc. n°: 6	Focus: Subject
Text: The boy plays the violin		

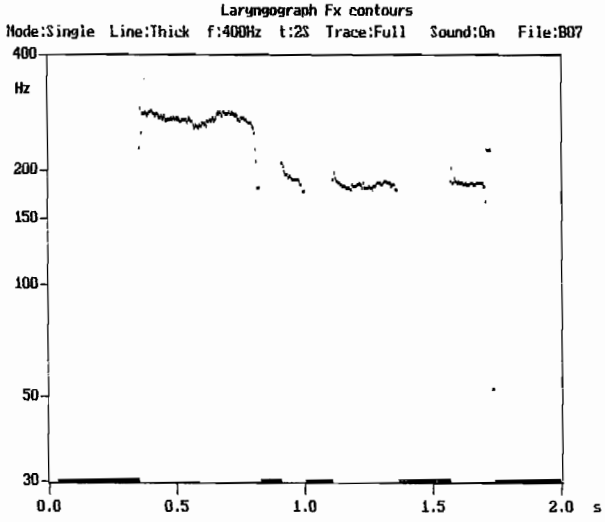

Fig. n°: 7	Sntc. n°: 7	Focus: Verb
Text: Gary manages their restaurant		

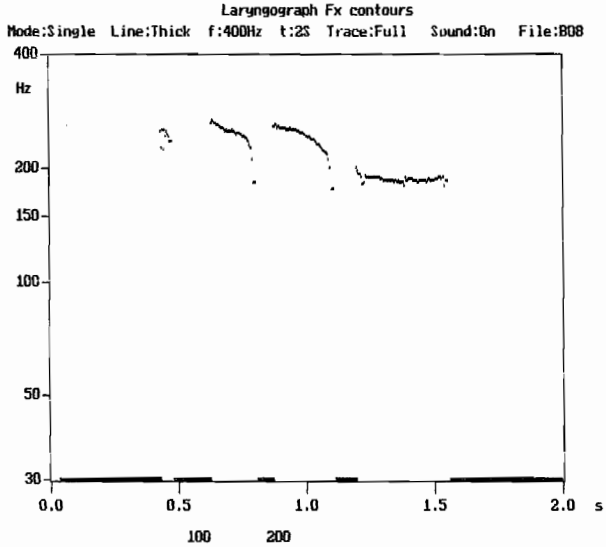

Fig. n°: 8	Sntc. n°: 8	Focus: Verb
Text: His friend borrowed the money		

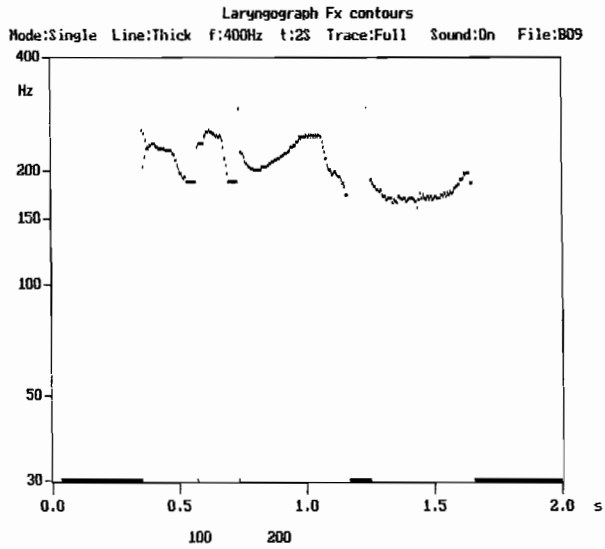

Fig. n°: 9	Sntc. n°: 9	Focus: Verb
Text: My brother loves animals		

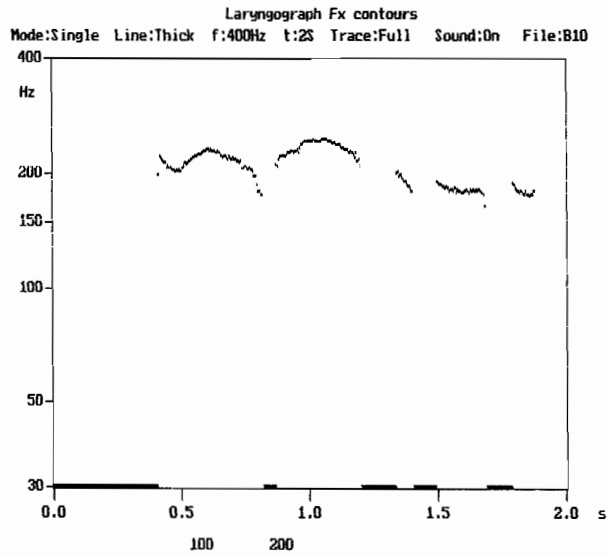

Fig. n°: 10	Sntc. n°: 10	Focus: Verb
Text: Diane admires his music		

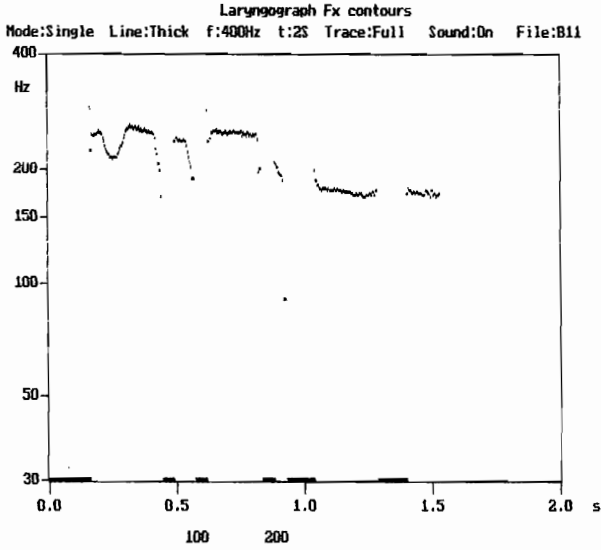

Fig. n°: 11	Sntc. n°: 11	Focus: Verb
Text: The war divided the region		

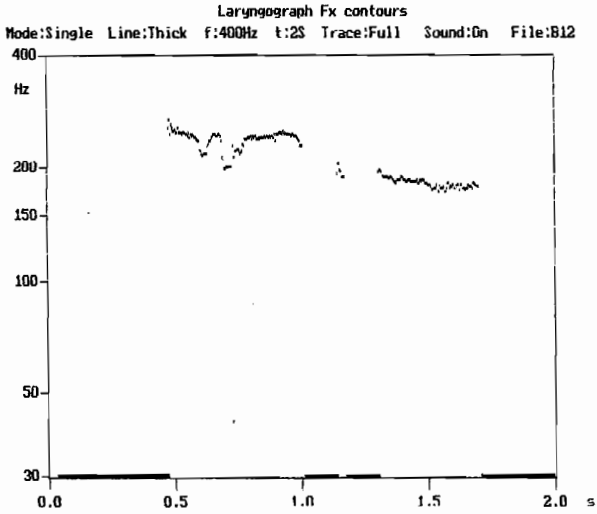

Fig. n°: 12	Sntc. n°: 12	Focus:
Text: David removed his belongings		

Diskurtsuaren analisisiaz

X. ARRAZOLA ETA F. MIGURA
(EHU, Donostia)

Abstract

In this article, we will be mainly concerned with some approaches for explaining the coherence of discourse. Our starting point will be discourse understood as a unit used in linguistic communicative behavior. In accordance with this view, we will suggest that the pragmatic approach to discourse based on an intentional-inferential model provides the more promising and natural account of the problem of coherence of discourse.

1. Sarrera¹

Gauza jakina da hizkuntzalaritzaren arloan azterketa gehienak hitzen eta perpau-sen inguruan garatu direla. Horrela, neurri handi batean ikuspegi lexiko eta propo-sizionalak nagusi izan dira. Beraz, hizkuntzaren filosofiaren eta hizkuntzalaritzaren historian zehar, ikerketa bideratu duen helburu "sistematikoa" ondoko galdera hone-tan labur daiteke: Nola antolatzen dira hitzak perpausak sortzeko?. Erantzunaren bila, ebazpen bai sintaktikoak bai semantikoak bai sintaktiko-semantikoak eman dira batez ere. Ikuspegi hau onartuko bagenu, hizkuntza natural baten sistemak, "konposaketa printzipio(et)an" oinarrituz, forma linguistiko eta edukin semantikoa-ren arteko erlazioaren berri emango liguke.

Azkeneko urteotan hizkuntzak komunikazio tresna bezala dituen ezaugarriak azpimarratu direnean, hizkuntzaren alde pragmatikoaren istudiora bideratu da inte-resa eta, batez ere, fenomeno linguistikoetan testuinguruak duen eragina aztertzer-a. Ikuspegi honen arabera, perpausaren pragmatika landu da, kontuan izan gabe diskurtsuaren testuinguru aberatsa. Perpausaren ikerketa gaindituz, diskurtsuaren ezaugarriak aztergai bilakatzen direnean, hizkuntzalaritzaren helburu sistematikoa aldatu egiten da: Nola antolatu perpausak diskurtsu gisa izendatutako totalitate handiagoan?. Alde sintaktiko, semantiko eta pragmatikoak kontsideratuz, dis-kurtsuaren analisiak hizkuntzaren egitura eta funtzioaren azterketak batzen ditu,

(1) Ikerketa hau Euskal Herriko Unibertsitatearen ikerkuntza proiektu baten ondorioa da (UPV 003.230-HA171/93). Logika, Kognizio, Hizkuntza eta Informaziorako Institutuko partaideak eskertu nahi ditugu. Bereziki, J. M. Larrazabal eta K. Korta, beraiengandik jaso ditugun kritika eta laguntza-gatik.

perpausen kate baten erabilera koherentziazko diskurtsu batean nola gertatzen den azaltzeko helburuarekin. Bestalde, koherentzia honek irekiko digu hizkuntzaren prozesamendurako bidea, guztiz beharrezkoa baita diskurtsua azterketa objektu bezala mugatzeko eta baita ere konputazionalki tratatzeko. Zentzu honetan hartu behar da ia duela hogeit hamar urte van Dijk-en eskutik jasotako proposamena, hain zuzen diskurtsuaren semantika eta pragmatikari bidea ireki zioenean (van Dijk 1977: 1-4):

The linguistic study of discourse, being part of the more general study of natural language, must share its basic aims with linguistic theories in general and with grammars in particular. Therefore, it should be determined what the empirical object of such a study is, which properties of that object should be accounted for, and what the nature of such an account should be ... An important corollary (...) is the further assumption that discourse is systematically related to communicative action. In other words, the pragmatic component should not merely specify appropriateness conditions for sentences, but also for discourses... By thus specifying the semantics as a theory which explicates both meaning and reference, and both lexical meaning and general meaningfulness conditions determined by world knowledge, we will be able to make explicit one of the central notions of a semantic analysis of discourse, viz COHERENCE.

2. Oinarri kontzeptualak.

Nola antolatzen da diskurtsua?. Jasoko ditugun erantzunak ezberdinak izango dira eta hizkuntzalaritzan nagusi izan diren bi "paradigma" klasikoaren arabera eman-go eta funtzionalak batzen dituen, esaldiak² (perpauza + erabilera) diskurtsuaren unitate gisa hartuz.

Schiffirin 1994-k diskurtsuaren analisirako aurkeztzen dituen hurbilketa ezberdinen artean ondoko lau hauek erabiliko ditugu oinarritzko kontzeptuak plazaratzeko: hurbilketa soziolinguistikoa (adibidez, Gumperz 1982a, 1982b, Goffman 1981), elkarriketaren analisisa etnometodologikoaren hurbilketa (adibidez, Sacks, Schegloff eta Jefferson 1974), hizketa-ekintzen hurbilketa (Austin 1962, Searle 1967) eta hurbilketa pragmatikoa (Grice 1957, 1969, 1975).

Schiffirin-ek kultura, gizartea eta hizkuntzaren arteko lotura estua abiapuntutzat hartzen duen diskurtsuaren analisirako hurbilketari "elkarrekintzaren soziolinguistika" deitzen dio. Testuinguru sozio-kultural ezberdinen arabera hizkuntza batean esaten denak mezu (enpirikoki) zeharo ezberdinak eraman ditzakeela baieztaturik, korrante honek fenomeno honen azterketari ekiten dio. Hizkuntza eta gizartearen arteko elkarrekintzek ikuspegi bikoitza sortuko dute: alde batetik, adierazpenei lotzen zaizkien esanahietan egoera sozialek duten eragina; eta bestetik, hizkuntza komunikazio tresna gisa harturik, bere erabilerak eremu sozialaren antolaketan (mailaketa sozialean, banatutako roletan, etab.) duen eragina. Hitz gutxitan esanda, ikuspegi honen muina hau da: interpretazioa eta elkarrekintza esanahi linguistikoa eta sozialaren arteko harremanetan oinarritzen dira eta oinarri hauen funtzioan esplikatu behar dira.

(2) Ingeleseko 'utterance' itzultzeko, *esaldi* erabiliko dugu.

Bestalde, elkarrizketaren analisia helburutzat hartzen denean, ikuspuntu estrukturalaz gain, bide pragmatiko batetik abia gaitzke, elkarrizketaren alde funtzionala, hau da, komunikazio prozesuan betetzen duen paper nagusia azalduz.³ Dena den, hurbilketa estrukturalak, etnometodologiatik (Garfinkel 1967) eratorritakoak hain zuzen ere, antolaketa eta eraikuntza sozialari buruz ondorioak ateratzen ditu, elkarrekintzaren soziolinguistikak bezala. Ondorio hauek diskurtsuaren egiturara zuzenduta daude eta ez hainbeste bere osagaien esanahien interpretazio soziolinguistikora.

Diskurtsuaren analisirako berezi ditugun ikuspegien artean bi hauek interesatzen zaizkigu batez ere: hizketa-ekintzen hurbilketa eta hurbilketa pragmatikoa.

Hizketa-ekintzen hurbilketak hizkuntza ekintza gisa kontsideratzen du, hau da, hizkuntzaren erabilera "zerbait esateaz" gain "zerbait egitea" dela defendatzen du. Ikuspegi hau diskurtsuaren analisisira hedatuz, hizketa-ekintza batek, testuinguruaren arabera, izan ditzakeen funtzio ezberdinak aztertuko ditu, hoiien interpretaziorako baldintzak mugatuz. Horrela, esaldi baten bidez hizketa-ekintza bat gauzatzen denean, finkatu egiten da bide batez erantzun bezala onargarriak izan daitezkeen ekintzak. Hitzen esanahi literala eta emandako testuinguruak interpretazioaren baldintzen ezagutzarekin elkarreragiten dutenean, bai ekintza bat eman dela, bai nolako ekintza eman den, bai ekintza bat baino gehiago eman den ala ez inferentzialki erabaki dezakegu. Beraz, diskurtsuaren koherentzia ekintzen arteko erlazio funtzional ezberdinetan oinarritzen da testuinguruaren arabera. Hau da, diskurtsuaren koherentzia ekintzen arteko koherentzian datza.

Dakigunez, Griceren hizkuntzaren filosofiari lotuta agertzen zaigu hizkuntzaren azterketa pragmatikoa. Griceren irizpide pragmatikoaren arabera, hizkuntza erabiltzerakoan kontribuzio ezberdinen esanahia hitzunen asmo komunikatiboetatik eratortzen da. Nahiz eta azterketa esaldien mailan burutua izan, hitzunen jokaera intenzional eta inferentzialek unitate handiagoen analisirako bideak irekitzen dituzte. Griceren pragmatikak diskurtsuaren koherentziaren berri emateko ezaguna den kooperazio printzipioa eskaintzen digu. Hitzunen esanahia komunikazio asmoetan datza eta komunikatzen dena, esandakoa baino gehiago izanik, prozedura inferentzialak aplikatuz berreskura daiteke, hitzunen eta entzuleen kontribuzioek Kooperazio Printzipioak (Grice 1975) suposatzen duen jokaera arrazionala betetzen badute.

Ikuspegi orokor batetik hartuta, hurbilketa guzti hauek helburu zehatz bat dute, alegia, esaldi kate posible guztien artetik diskursu bat osatzen dutenak mugatzea, errekurtsu sintaktiko, semantiko eta pragmatikoak erabiliz. Egia da aportazio gehienak linguistikaren eremutik at eman direla, baina van Dijk 1977-k hauxe dio :

It is in this sense that a linguistic theory of discourse is intended not only as a contribution to linguistics but also as a basis for the study of discourse in other disciplines, thus further advancing the integration of discourse analysis into the general study of language and communication (van Dijk 1977: 13).

(3) Ikus Korta 1994, elkarrizketaren hurbilketa funtzional baterako.

Laburki deskribatu baditugu ere, azaldutako kontzeptu hauek, nolabait, gure proposamenaren oinarri garrantzitsuenak islatzen dituzte. Alde batetik, diskurtsua ez da esaldien kate huts bat, koherentzia duen zerbeit da. Bestetik, koherentzia ez dator zuzenean esanahi literal edo forma linguistikotik, diskurtsuan ematen diren kontribuzioak modu egokian interpretatzeko testuingurua ere beharrezkoa delako. Laburtuz, diskurtsua esaldien kate koherentea da.

Diskurtsuaren analisiak, beraz, hizkuntzalaritzatik jasoko dituen azterketa estruktural ez gain, onartu egin beharko ditu beste eremuetatik etorriko zaizkion ekarpenak, diskurtsuaren izaera funtzionalaren berri eman nahi badu. Horrela, hizkuntzaren funtzioen artetik funtzio komunikatiboa nagusituko da, hiztunen asmo eta usteak ere kontuan izan beharko ditugularik. Guzti honek komunikazioaren ikuspegi klasikoa, kodifikazio-dekodifikazio prozesuan oinarritzen dena, baztertu egingo du, komunikazioaren izaera situatu edo sozialaren berri emateko aski ez delako. Aipatu hurbilketek ezinbestekoa dute elkarreraginaren kontzeptua, nahiz eta ezberdintasunak egon elkarreragin horren aktoreetan. Dena den, elkarreragina aspektu estruktural eta funtzionalen arteko elkarreragin bezala ulertzen da. Alde batetik, beraz, esaldiak, perpausak hobeto esanik legoke, eta bestetik, testuinguruko eragile guztiak (egoera konkretua, amankomuneko ezagutza, rol sozialak, uste eta asmoak) diskurtsuaren analisirako elementurik oinarritzkoenak bihurtuko dira.

Defendatu nahi dugun diskurtsuari buruzko ideiak ekintzarekin zerikusi handia du, ekintza berezia baita, alegia, elkarrekintza. Diskurtsua ekintza bezala definitu eta zer nolako ekintza den mugatzeak bidea irekiko dio diskurtsuaren eraikuntzan zein asmo, uste eta helburu jokoan jartzen diren aztertzeari.

3. Diskurtsua ekintzaren bidetik: komunikazio asmoa.

Esan dugunez, funtzionalismoak hizkuntzaren erabilera haintzakotzat hartzen du. Zehazkiago, diskurtsuaren analiziaz arduratzen denean, hizkuntza erabilera gisa kontsideratuz, diskurtsuak betetzen dituen funtzioak istudiatuko ditu eta hauen artean guri interesatzen zaiguna azpimarratuko du, hau da, funtzio komunikatiboa. Orokorrean, garbi dago zerbeit erabiltzerakoan zerbeit egiten dugula. Beraz, hizkuntza erabiltzerakoan hizkuntzarekin zerbeit egiten dugu, hots, hizkuntza tresna bezala kontsideratzen dugu.

Baina, nahikoa al da erabilera zentzu honetan hartzea diskurtsuaren alde funtzionala guztiz adierazteko? Guretzat ez da nahikoa. Hizkuntza zerbeit egiteko tresna bezala definitzen badugu, perpausak zerbeit esateko erabiltzen ditugun antzera, hizkuntzaren alde funtzionala ez da agortzen modu sakon batean. Azken finean, tradizio klasikoan hizkuntzaz onartutako ideiak "hizkuntza errepresentazio-egitura gisa", "hizkuntzaren esanahia", e.a. zentzu zabal batean paradigma funtzional honetara egoki daitezke. Aldiz, diskurtsuaren unitate gisa esaldiak kontsideratzen baditugu, perpausak ez bezala, ez dira ekintzak burutzeko erabiltzen ditugun zerbeit, baizik eta esaldiak berez, ekintzak dira.

Hizkuntza ekintza gisa hartzen duen ikuspegia hautatzeak edozein ekintzaren-tzako orohar postulatzen diren ezaugarriak ekintza linguistikoen kasurako ere

postulatzerara behartzen gaitu. Hizkuntza giza-ekintza guztien artean kasu partikular gisa hartzen badugu, azken horien berezko mugaketak izango dute bere oihartzuna hizkuntzan ere. Azken honen aurrean, zera argudia daiteke: kezkatu behar gaituena ez da beste ekintza motekin duen antza, hizkuntzaren ezaugarri propioak baizik. (...)

Zer da ekintza? Segidan eztabaidatuko dugun ekintza nozioa, funtsean Searle (1983)-k ekintzaren ohizko filosofiatik jasoa duena, nozio psikologiko bat erabiliz argitzen da: asmoa. Hasteko agente batek egiten duena eta jazotzen zaionaren artean bereizi nahi dugu: ekintzak eta jazokuntzak. Hortarako asmo nozioa darabilgu. Lehendabizi, zera postulatuko dugu: asmorik gabe ez da ekintzarik (Korta 1994: 14-15).

Hizketa ekintzen hurbilketa aipatzerakoan, diskurtsuaren koherentzia —beti tesuinguruaren arabera— ekintzen arteko koherentzian oinarritzen dela esan dugu. Beraz, asmorik gabe ekintzarik ez bada, hizketa ekintzen ikuspuntutik nolabait diskurtsuaren koherentzia partehartzaileen asmoen arabera eraikitzea posiblea izango da.⁴

Hizketa ekintzen teoria (Austin, Searle) eta Griceren teoria pragmatikoa diskurtsuan eta elkarrizketan asmoek betetzen duten paper nagusia deskribatzeko bide aproposa eskaintzen digute. Gricerentzat, esanahi kontzeptuaren oinarria “hiztunaren esanahiaren kontzeptuan datza”, horrela, hizkuntzaren esanahi konbentzionala, hiztunak, entzulegoak igar ditzan, adierazten dituen asmoetatik eratortzen da (Grice 1957). Ideia hau garatuz esanahia definituz gain, asmoen bitartez komunikazioa definitzerik badago (Strawson 1964: 28):⁵

The explanation of the introduced concept is given in terms of the concept of intention. S nonnaturally means something by an utterance *x* if S intends (*i*₁) to produce by uttering *x* a certain response (*r*) in an audience *A* and intends (*i*₂) that *A* shall recognize S's intention (*i*₁) and (*i*₃) that his recognition on the part of *A* of S's intention (*i*₁) shall function as *A*'s reason, or a part of his reason, for his response *r*.

Honekin batera Grice 1975-k, elkarrizketa jokaera arrazionala den neurrian, esaten ez dugun zerbait nola komunika dezakegun azaltzen digu. Diskurtsua elkarrizketa bezala kooperazio printzipioaren bidez bideratutako ekintza arrazionala dela suposatuz, diskurtsuan ematen diren prozedura inferentzialak nolabait ezaugarri daitezke. Griceren esanetan, hiztunak *p* esaterakoan *q* komunikatzen digu (inplikarzen digu) ondoko baldintzak betetzen badira (Grice 1975):

- (i) Hiztunak *p* esaterakoan kooperazio printzipioa errespetatzen duela suposatzen badugu.
- (ii) Hiztunak dioena kooperazio printzipioarekin konsistentea egiteko *q* pentsatzen duela suposatzerara beharturik bagaude.
- (iii) Hiztunak (ii). baldintza premiazkotzat hartuko dugula pentsatzen badu.

Hemendik diskurtsuaren koherentziara hurbiltzeko bidea irekitzen zaigu.

Austin 1962-k “hizkuntza/ekintza” dikotomia hausteko saiakuntza asmoei lotuta

(4) Ikus Allen 1983, 1981, Appelt 1985 eta Cohen et al. 1990 beste batzuren artean.

(5) Strawsonen Grice 1957-n emandako definizioaren bertsioa.

agertzen zaigu. Austinentzat “zerbait esatea zerbait egitea da” zentzu ezberdin haue-
tan:

- (i) Hizketa ekintza lokuzionari gisa ager daiteke, zerbait esateko ekintza gisa.
- (ii) Hizketa ekintza ilokuzionari gisa, zerbait esateaz gain zerbait egiten dugu-
nean (hitza eman, bataiatu, agindu, eskatu...).
- (iii) Hizketa ekintza perlokuzionari gisa, ekintza ilokuzionariak entzulearen jo-
kaera, uste eta asmoetan dituzten eraginak kontsideratuz.

Bistakoa da komunikazioaren kasuan, hizketa ekintza ahalbideratzen duen neu-
rrian, komunikazio asmoak eragin perlokuzionaria izan behar duela. Gainera, eragin
perlokuzionari horrek komunikazio asmoa ez bakarrik ageria izatera baizik eta iden-
tifikagarria —(i₂)— izatera behartzen du. Beraz, komunikazioa ikuspuntu honetatik
komunikazio asmoak erakusterakoan sortzen den ekintza besterik ez da.

Dakigunez, asmo eta ekintzen arteko lotura estua da, alde batetik, ez da ekintza-
rik asmorik gabe, eta bestetik, asmo bat asetzen duen objektua ekintza bat da.
Horrela, komunikazio asmoa asetzen duen ekintzak, komunikazio asmoaren ezauga-
rriak kontuan izanik, elkarrekintza behar du izan. Eta hau bistakoa da: komunikazio
asmo bat asetzeak ekintza komunikatibo bat eskatzen du eta horrelakorik gerta
dadin, komunikazio asmoa asetzea, norbaitek bereganatu beharko du komunikazioa-
ren objektua (komunikatzen dena). Edozein komunikazio ekintzan, beraz, gutxienez
bi ajentek parte hartzen du,⁶ eta ez hori bakarrik, entzulearen erantzuna ezinbes-
tekoa da hitzunaren komunikazio asmoa asetzeko. Hau da, biek egiten dute zerbait.
Baina, nola ulertu behar dugu elkarrekintza?

Hizketa ekintzen ikuspuntutik, komunikazioa mugatzen duten baldintzek, zuzen-
nean elkarrekintza sortzen dute. Hurbilketa pragmatikoan hizkuntzaren esanahi
konbentzionala hitzunaren esanahitik eratortzen da, beraz jendeak bere komunikazio
asmoak betetzeko ez du beti esaten adierazi nahi duena. Hitzunak adierazten dituen
asmoak entzulegoak inferitzea espero du. Honela, elkarrekintza prozesu inferentzia-
len arabera uler dezakegu. Sperber eta Wilson 1986-k garatzen duen eredu infe-
rentziala zentzu honetan adierazgarria izan daiteke.⁷

Eredu inferentzial honen ezaugarri nagusiak aztertu baino lehen, komenigarri
litzateke adieraztea zer suposatzen duen asmo eta inferentzien analisisian oinarritutako
diskurtsuaren azterketa proposatzeak:

- (1) Asmoen igarpena posible da. Nahiz eta edozein perpausaren bitartez egin
daitezkeen, komunikazio ekintzek, kultura, gizarte eta testuinguru zehatzek

(6) Kontradibide bezala, monologoa, solilokioa, etab. ematen badira ere, proposamenak ez du
indarririk galtzen baldin hauek kasu berezi bezala kontsideratzen badira: hitzun bakar batek eraikitzen
dituen ‘elkarrizketak’ bezala ulertuz. Horrela, hitzuna eta entzulea bat badira ere, bakar honek bi paper
jokatzen ditu.

(7) Planen teoriarik oinarritutako eredu inferentzialaren bertsioa, hain zuzen ere, elkarrizketara
bideratutakoa, Cohen, Perrault eta Allen-en lanetan aurki dezakegu. Ikus Cohen et al. 1981. Asmoak
planekin identifikatuz, hizketa ekintzak abiapuntutzat harturik, entzuleak hitzunaren hizketa ekintzak
plan baten zati gisa interpretatzen ditu, hitzunaren plana inferitzeko erabiliz. Ikus Cohen et al. 1990,
bereziki Grosz eta Sidner 1990.

definitutako ekintzak direnez, baldintza hoiak islatzen dituzte. Baldintza hauek bai ekintzen klasifikapena bai hauen identifikapena posibilitatzen dituzte.

- (2) Asmoak errepresenta daitezke. (Dakigunez, asmoak ezin dira isolaturik definitu, helburu, nahi, uste, etabarren sare baten arabera bereiz daitezkeelako). Sare osoa zehazturik ez badago ere, asmo eta usteen arteko harreman oinarrikoenak formalki definiturik daude (Arrieta 1993, Korta 1994, Tuomela 1991, Tuomela 1993).
- (3) Prozesu inferentzialak errepresentazio hoiaren manipulazioak dira. Hau da, ekintza baten asmoa identifikaturik asmo horretatik usteak, desioak, etab., inferi daitezke, guztia, noski, testuinguru zehatz batean emanik.⁸

Ikuspegi formal batetik, errepresentazioaren unitatea proposamena da. Proposamenak semantikoki osoak diren (egiazko ala faltsu izan daitezkeen) egitura logikoak dira eta, aldi berean, uste, nahi, asmo, desio, etabarren objektuak. Horrela, proposamenek mundua errepresentatzeko aukera emateaz gain, mundu horrekiko ajenteek dituzten jarrerak errepresentatzeko bidea eskaintzen dute.

Demagun hiztunak munduari buruz duen irudia proposamenen multzo batez errepresentatzen dugula.⁹ Informazioa edukin proposizionalarekin identifika daiteke eta bi kategorietan banatu. Alde batetik, komunikazio ekintza batean jasotzen den informazioa, berria deituko duguna; eta bestetik, ajenteak aldeaz aurretik zuena. Bi informazio tipo hauen bitartez testuinguruarekiko inferentzia defini daiteke non eredu inferentzialaren oinarriko ezaugarriak mugatzen diren. Ajenteak Q proposamena B proposamenen multzotik T testuinguru batean inferitzen du baldin eta bakarrik baldin

- (i) B eta T-ren bilduratik Q inferitzen badu;
- (ii) Q, ezin da B multzotik inferitu, eta
- (iii) Q, ezin da T multzotik inferitu,

non B informazio berria den, T ajentearen aldeaz aurreko informazioa eta Q inferitzen dena.

(8) Hizketa ekintza baten esanahia erabakitzeak, interpretatu egin beharko ditugu emandako eta auresuposatutako elementu errelebante guztiak. Orokorrean ikusita beraz, eta inferentzia posiblea izanik, aski izango da elementu berezien zehazketa interpretazioa bideratzeko.

(9) Hauxe da kasua adibidez Adimen Artifizialean. Ajente baten deskribapena osatzen duten proposamenen multzoa Ezagutza Basea da. Ezagutza Basea egituratua egon daiteke eta ajentearen jarrera ezberdinak modulo ezberdinetan antolatutako: alde batetik ezagutza edo usteak, bestetik asmoak eta hauek sortzen dituzten planifikazio prozesurako informazioa azkenik, adibidez. Modulazio honek jarrera ezberdinen arteko harremanak kontrolatzea permititzen du, azken finean, jarreraren sarearen errepresentazioa baita. Ajente ezberdineko munduak aztertze asmoz, Adimen Artifizialak azpideremu bat zabaldu du azken urteotan "Adimen Artifizial Banatua" izenarekin. Horrelako munduetan komunikazioa ezinbestekoa izanik, modulo ezberdinetako "input" bezala uler daitezke hizketa ekintza ezberdinak. Demagun, adibidez, norbaitek norbaiti zerbait egiteko laguntza eskatzen diola. Mezu honek ajente horrek asetzerik ez duen asmo bat adierazten duenez —eta sistema kooperatzeko definitzen dugula auresuposatuz—, lehenik eta behin, hartzaileak bere asmoekin bat datorren (asegarria den) aztertu beharko du, ondoren, beste harreman guztiak ere asetzen diren ikusirik, asmo hori bereganatu egingo du.

Sperber eta Wilsonen terminuetan definitutako testuinguru hau mugatua da oso. Zabalago bat behar dugu komunikazioan parte hartzen duten elementu guztien berri eman ahal izateko. Argi dago entzulearen ezagutza ezinbestekoa dela komunikaziorako baina argiago oraindik guztia ez erabiltzeaz gain (erlebantea dena baka-rik), mezua interpretatzeko zein ezagutza erabili behar duen hiztunak mugatzen duela. Hau da, esaldi bakoitzak (hiztunak beraz) mugatzen du "diskurtsuaren unibert- sua" bezala ulertzen dena. Honek, noski, baldintza batzuk aurreuposatzen ditu. Hiztunak diskurtsuaren unibert- sua entzulearen funtzioan erabakitzen du eta, beraz, ezagutza amankomuna beharrezkoa izango da komunikaziorako.

Horrela ikusita, uste eta ezagutza amankomunek¹⁰ diskurtsuaren unibert- sua de- finituko dute. Hauen artean, noski, asmo eta usteen arteko harremanak daudelarik. Ikuspegi honek baditu bere arazoak. Alde batetik, asmo bat asetzea ekintza bat bada, errealizazioarekin bukatzen delarik, nola definitu elkarrekintza? Bestalde, ajente bat baino gehiagoko ekintza bada, zernolako asmoek hartuko dute parte?. Hau da, ba al da talde asmorik?¹¹ Asmoak kontzeptu psikologikoak dira eta adimenean kokatzen direnez, tentsio nabarmena dago asmoen bidez definitutako ekintzaren teoria batek eskaintzen digun ekintza nozioaren eta elkarrekintzaren analisiak eskatzen digun asmo amankomunen artean. Ez bada adimen amankomunik, nola gerta daiteke asmo amankomunik egotea?

Arazo hau gainditze asmoarekin aurkako bi bide eskaini dira. Lehenik, proposa daiteke ez dagoela elkarrekintzarik, ekintzak daudela soilik. Hau da, guztia ajente bakarraren ekintzetara erreduzigarria da. Honek ez gaitu batere asetzen goian aipatu dugunagatik: diskurtsua ez da esaldi kate huts bat, ez da ekintzen kate bat, zerbait gehiago baizik. Gainera, ezin dira ahaztu ajente batek egin ez ditzakeenak eta, hala ere, egiten direnak; ekintza kolektiboak badira taldeko ajenteen ekintzen batura hursa ez direnak.¹² Bigarrenik, asmo kolektiboak primitibotzat har daitezke, inongo arazo ontologikoetan sartu gabe. Honek ere ez gaitu guztiz asetzen arazoa mantendu egiten delako.

Goian aurkeztutako eredu inferentzial orokor honen arabera prozedura inferen- zialak bereiztutako informazio hoi- en elkarreaginaren emaitzak dira. Informazio

(10) Ezagutza amankomuna hauxe besterik ez da: denok dakigu denok dakigula denok dakigula ... Horrelakorik lortzea bi bide ezberdinetatik egin daiteke, edota komunikazioaren bitartez edota lekuko izanik. Hau da, diskurtsuaren domeinua espreski adieraziz edo definituz finka daiteke edota egoerak finkatzen du. Dena den, beti aurreuposatu behar da amankomuna den zerbait komunikazioa hasteko. Aurreuposatutakoa egiazkoa bada komunikazioa posiblea izango da. Pentsa dezagun, hizkuntzari (euskara/gaztelera) buruz egunoro egiten ditugun aurreuposizioetan. Ikus Smith 1982 eta Bach eta Harnish 1979, hizketa ekintzen ikuspegitik ezagutza amankomunaren azterketarako; edo ikuspegi formal batetik Halpern 1990 eta Colombetti 1993.

(11) Ikus Korta 1994, Colombetti 1993 eta Airenti et al. 1993 non asmo kolektiboak primiti- botzat hartzen diren.

(12) Ikus adibidez Korta 1994 edo Searle 1983 non ajente ezberdinek egiten dituzten bakar ekintzen kateak eta elkarren arteko ekintzak ezberdintzeko kooperazio nozioa aurkezten den. Elka- rrekintza batek partehartzaileen asmo eta usteen arteko harreman berezi eta zehatz batzuk definitzen ditu. Bakar ekintzetan aldiz, ajenteak ez du besteekiko inongo jarrerarik (erlebante edo berezirik behintzat).

berria esaldiak interpretatzerakoan sortzen den informazioa da. Prozedura interpretatibo hori burutzeko besteak beste ondoko urrats hauek eman beharko dira: esaldietan agertzen diren adierazpenen erreferentzia finkatu; eman daitezkeen anbiguotasunak ezabatu; adierazitako ekintza mota identifikatu eta esaldi bakoitzari dagokion edukin proposizionala mugatu. Horretarako ezinbestekoa izango da diskurtsuan esaldien artean (maila intentzionalan) sortutako elkarrerlazioak kontsideratzea. Azken finean esaldien interpretazioan, esaldiak burutzerakoan, diskurtsuari koherentzia ematen dion asmoen egitura abiapuntutzat hartuko da; hots, hizketa ekintzak identifikatzerakoan, hauetatik erator eta igartzen diren asmoetatik abiatuz interpretaziora iritsiz. Ez gara saiatuko interpretazio prozeduren zehaztasunak azaltzen; bestalde aitortu behar dugu ez dela batere erraza hoietan errelebanteak izan daitezken elementuak bereiztea. Momentuz interesatzen zaiguna zera da, diskurtsua testuingururaturatuko inferentzien kate baten koherentzian datzan elkartruke linguistiko bezala ikustea. Elkartruke linguistiko honetan ajente bakoitzaren ekarpenen interpretazioa eragin inferentziala izateko bideratutako ekintza gisa ulertuz, eraginaren ideia ajente bakoitzaren munduari buruzko errepresentazioan —prozedura inferentzialak direla medio— ematen diren aldaketa eta hobekuntzetan gauzatzen da. Beraz, horrela ulertutako eraginak prozedura inferentzialen emaitzatzat har daitezke, hauen artean munduari buruzko irudi koherentea mantentzeko egingo diren saiakera eta aldaketak kontsideratuko direlarik.

Ikuspegi honetan koherentzia semantikoa, diskurtsuaren egiazko interpretazioa hain zuzen ere, pragmatikatik datorkigu; hau da, koherentzia intentzionaletik, zeren prozedura inferentzialak asmo, uste eta helburuek osatzen duten sarean burutuko baitira. Orain arte inferentziaz hitzegin badugu ere, ez dugu zehaztu nola ulertu behar den. Horretaz zera aipatuko dugu, inferentzia ez da ulertu behar zentzu logiko huts batean, zentzu zabal batean baizik: zentzu kognitibo batean. Jokuan sartzen diren prozedura inferentzialak ezberdinak izan daitezke, inferentzia deduktiboez gain arrazonaketa induktiboa, abduktiboa, analogikoa, etab., ere azaltzen direlarik. Honek ez du esan nahi, noski, ikuspegi konputazional batean inferentzia logikoak zeresanik ez duenik, horrelako ikuspegi batek jasan behar dituen erredukzioak kon-tuan izanik.

Diskurtsuaren eraikuntzan inferentzia tipo ezberdinek parte hartzen dutela gauza nabaria bada. Argi dago baita ere hizketa ekintza baten aurrean eratoritzen den bapateko ondorioa hauxe dela: hiztunak esaten duena esan nahi zuela. Eta gainera, ekintza horrek duen eragina ere sortarazi nahi zuela. Beraz, bapatean entzuleak hiztunak egin duen ekintzatik bi asmo deribatzen ditu. Beraz diskurtsuaren interpretazio egokia lortzeko besteen ekintzei buruz arrazonatzea beharrezkoa da, bai hizketa ekintzei buruz bai ekintza inferentzialesi buruz.

Nahiz eta diskurtsuen helburuei buruz hitzegitea zaila izan (alde batetik aldakor-rrak direlako eta bestetik diskurtsua bera helburuak mugatzeko erabiltzen delako) orokorrean diskurtsuaren azpiegitura intentzionalak asetzen duen 'metahelburu' bat aipa daiteke, hots, komunikazioa ahalbideratzen duen elkarrekintza arrazionala. Elkarrekintza hau arrazionaltasunaren printzipio orokor baten bitartez adieraz daiteke, hala nola, ajente batek bere ekintza baten bidez bere helbururen bat asetzerik duela

uste badu, agente horrek ekintza hori burutuko du. Diskurtsuaren kasuan ekintza hauek esaldietan gauzatzen dira. Griceren kooperazio printzipioa eta maximek komunikazioan elkarrekintza arrazionala ematen dela aurreuposatzen dute eta, beraz, Griceren printzipioa eta maximak ekintza arrazionalaren bertsio pragmatiko bezala ikus ditzakegu. Era berean interpreta dezakegu Sperber eta Wilsonen errelebantzia-
ren printzipioa edo komunikazioa bideratzen duen beste edozein printzipio, baldin printzipio hauen alde inferentziala azpimarratzen badugu eta koherentziaren berri ematen badute. Azken finean, diskurtsuaren analisirako oinarritzko aierua hau da: diskurtsua agente arrazionalen ekarpenen bidez eraikitzen den egitura da. Azaleko egitura hau agenteen asmo, uste, eta helburuen elkarrerlazioek osatzen duten azpiegitura izkutuan oinarritzen da eta ondorioz azpiegitura honen azterketa beharrezkoa ikusten dugu diskurtsuaren koherentzia azaltzeko.

Ondorioak

Diskurtsua ikuspegi ezberdinetatik aztertzen bada ere, bada diskurtsuaren teoria orokor bat eraikitzerik eta horretarako hauek eskaintzen dituzten emaitzak aztertu beharko dira. Nonbaitetik abiatzekotan, gure proposamenak diskurtsuaren ezaugarri nagusiak finkatu nahi ditu.

Lehenik, diskurtsua ez da unitate linguistikoen segida huts bat. Eta ez da horrela bere koherentzia ezin azal daitekeelako forma linguistikoa eta esanahia soilik kontsideratuz. Bigarrenik, forma linguistikoa eta esanahia diskurtsuaren osagaiak izan arren, diskurtsua ez da bere osagaien batura, hauen elkarrerlazioan sortzen den zerbait baizik. Eta gainera, elkarrerlazio hau beti testuinguru pragmatiko batean ematen den zerbait da, non alde soziala, kulturala eta partehartzaileen jokabideak asmo, iritzi, nahi eta ustez osatutako sare konplexu batean aurkitzen diren. Hirugarrenik, esaldiak definizioz testuinguru mugatuetan interpretatu behar dira; hau da, aurrez emandako esaldiek sortzen duten testuinguruetan. Baina baita ere aipatutako sare konplexu horrek sortzen duen testuinguru orokorrean. Laugarrenik, nahiz eta egitura linguistikoen koherentzia ikuspegi sintaktiko eta semantiko isolatuen arabera azal daitekeen, diskurtsua azterketaren objektu bezala harturik, esaldien testuinguru intentzionalen interpretatzaileko koherentzi orokorra mantenduz. Azkenik, diskurtsuari diskurtsu mailan ezin diogu helburu zehatzik jarri. Azken finean, diskurtsu beraren eraikuntzan sortzen da diskurtsuaren koherentzia, hau da, eraikuntzaren prozesuan ematen diren elkartruke linguistikoen helburu aldakorrek osaturik. Dena den, honek ez du esan nahi diskurtsuari metahelburu batzuk ezin dizkiogula jarri, Gricek inplikaturak azaltzeko asmatu zituen printzipio orokorren antzera. Ildo beretik, Sperber eta Wilson 1986 lanak errelebantzia printzipioa proposatzen du komunikazioa azaltzeko. Beraien ustetan badago hiztuna eta entzulearen erakarpen ezberdinak printzipio honen arabera interpretatzerik: errelebantzia printzipioak finkatzen dituen baldintzak komunikazioan sortzen den elkarrekintzaren interpretazio inferentzial baten moduan ikus ditzakegu, non inferentzia hoiaren prozesamenduaren kostua ere kontuan hartzen den.

Eredu intentzional-inferentzial baten alde apostua egiteak, beraz, zera suposatzen du:

- (i) Diskurtsuan asmoen azpiegitura bat dagoela defendatzea.
- (ii) Asmoak identifikagarriak direla.
- (iii) Asmoak erabilitako esaldietatik eratorzen direla.
- (iv) Esaldiak testuinguru pragmatiko batean interpretatu behar direla eta, ondorioz, prozedura inferenzial hauek testuinguruaren ezaugarriekiko nolabait sensibleak izan beharko dutela.
- (v) Diskurtsuaren koherentzia asmoen koherentzian datzala. Honek azterketa maila pragmatiko batetik hastera behartzen gaitu, ondoren koherentzia bai semantikoa eta bai sintaktikoaren berri eman ahal izateko.

Baina koherentzia pragmatikoak koherentzia semantikoa ziurtatzen al du? Hau da, adierazitakoaren koherentziak esandakoaren koherentzia inplikatzeko al du? Alde batetik, diskurtsuaren interpretazio intentzionalak ajenteen jarrerak interpretazioaren oinarri bezala kontsideratuz, diskurtsuaren esanahiaren zeharkako interpretazio bat eskaintzen digu. Koherentzia pragmatikoak koherentzia semantikoa ziurtatzen digu, interpretazio intentzionalaren helburua egiazko diskurtsua egitea baita. Berez, interpretazio intentzionala, koherentzia izanez gero, diskurtsuaren interpretazioa denez, koherentzia semantikoa garantizatzen digu. Diskurtsuaren egituraren analisisa bideratutako hurbilketen artean ere azaleko egitura linguistikoa, hau da, esaldi kateen ezaugarri sintaktikoak aztertzeko azpiegitura intentzional bat proposatzen da (adibidez, Grosz eta Sidner 1986).

Erreferentziak

- Airenti, G., B. G. Bara eta M. Colombetti, 1993, "Conversation and Behavior Games in the Pragmatics of Dialogue", *Cognitive Science* 17, 197-256.
- Allen, J. F., 1983, "Recognizing intentions from natural language utterances". In M. Brady eta R. C. Berwick (arg.), *Computational Models of Discourse*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Appelt, D., 1981, *Planning Natural-language Utterances to Satisfy Multiple Goals*. Technical Note 259, SRI International, Menlo Park, California.
- _____, 1985, *Planning English Sentences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arrieta, A., 1993, *Lógica para la Inteligencia Artificial: Conocimiento, Creencia e Intención*. Doktorego Tesia, UPV-EHU, Donostia.
- Austin, J. L., 1962, *How to do things with words*. arg. 1975, J. O. Urmson eta M. Sbisà (arg.). Oxford: Oxford University Press.
- Bach, K. eta R. M. Harnish, 1979, *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cohen, P. R., J. Morgan eta M. E. Pollack, 1990, *Intentions in Communication*. Cambridge, MA: MIT Press, 1990.
- _____, C. R. Perrault eta J. F. Allen, 1981, "Beyond question answering". In W. Lehnert eta M. Ringle (arg.), *Strategies for Natural Language Processing*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1981, 245-274.
- Colombetti, M., 1993, "Formal semantics for mutual belief", *Artificial Intelligence* 62, 341-353.
- Garfinkel, H., 1967, *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Goffman, E., 1981, *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Grice, H. P., 1957, "Meaning", *Philosophical Review* 66, 377-388. Berrarg. in H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989, 213-223.
- _____, 1969, "Utterer's Meaning and Intentions", *Philosophical Review* 78, 147-177. Berrarg. in H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989, 86-116.
- _____, 1975, "Logic and Conversation". In P. Cole eta J. L. Morgan (arg.), *Syntax and Semantics, vol. 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975, 41-58. Berrarg. in H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989, 22-40.
- Grosz, B. J. eta C. L. Sidner, 1990, "Plans for Discourse". In P. R. Cohen, J. Morgan eta M. E. Pollack, *Intentions in Communication*. Cambridge, MA: MIT Press, 1990, 417-444.
- _____, & _____, 1986, "Attention, Intentions and the Structure of Discourse", *Computational Linguistics* 12, 175-204
- Gumperz, J., 1982a, *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, 1982b, *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halpern, J. Y., 1990, "Knowledge and Common Knowledge in a Distributed Environment", *Journal of the ACM* 37, 549-587.
- Korta, K., 1994, *Elkarrizketaren eredu baterantz: asmoa, ekintza, komunikazioa*, Doktore Tesia, UPV-EHU, Donostia.
- Sacks, H., Schegloff, E. eta G. Jefferson, 1974, "A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation", *Lg.* 50: 696-735.
- Schiffirin, D., 1994, *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Searle, J., 1969, *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, 1983, *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, 1982, *Mutual Knowledge*. New York: Academic Press.
- Sperber, D. eta D. Wilson, 1986, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Strawson, P. F., 1964, "Intention and Convention in Speech Acts", *Philosophical Review* 73, 439-60.
- Tuomela, R., 1991, "Intentional Single and Joint Action", *Philosophical Studies* 62, 235-262.
- _____, 1993, "What is cooperation?", *Erkenntnis* 38, 87-101.
- van Dijk, T. A. 1977, *Text and context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longmans.

Loiolako Dotrina (XVIII. mendea)

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

Abstract

An unknown testimony of the Gipuscoan dialect is shown in the following pages; an anonymous text from the 18th century that shows this variety of the Basque language, as it was spoken at the time in the Urola Valley, although it is true that some of the features of the language used in this text seem not to belong to the mentioned variety.

For this reason some other texts from the same time and place have been taken into consideration, specially one attributed to Larramendi (1737), which shows many features in common with the text analyzed in this paper, although it shows no feature that would make it attributable to the already mentioned Larramendi. In fact this text is totally deprived from the particularities –some already present in the 1737 text– that from the 18th century onwards will shape what we nowadays know as Gipuscoan literary dialect.

Following a short introduction –throughout the article– the major characteristics of the text are mentioned, followed by the transcription of the text with the corresponding additional notes.

0. Sarrera*

0.1. Aurkezpena

Jesusen Lagundiak Loiolan duen liburutegian daudenak dira hemen dakartzagun bi testuak, Euskal Liburutegia osatzen duten liburu eta eskuizkribuen artean agertu direnak. Bi testuak koaderno bakar batean daude eta azalean 1878. urtea duen eskuz idatzitako nafarrerazko dotrina zuten aldamenean guk begiztatu ditugunean. Eskuizkribuak bost *pliego* ditu, bakoitza bi aldiz tolestu eta guztira 40 orrialde ematen dituztela. Lehenengo testuak lau pliego hartzen ditu, 32 orrialde zenbatu gabekoak eta 210 x 155 neurrikoak; bigarrenean pliego bakarra eta zenbatu gabeko 8 orrialde ditugu, luzeraz txikixeagoak, 205 x 155 neurtzen baitute. Orrialdeak zenbatuta ez

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa beka bati esker burutu ahal izan da hemen aurkezten den lana. Halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean gauzatu da. Joseba Andoni Lakarra eta Koldo Zuazo irakasleei eskerrak ematen dizkiegu, beren laguntza eta oharrengatik. Bukatzeko, Iñaki Goikoetxea Loiolako Santutegiko Euskal Liburutegiaren arduraduna bereziki aipatu nahi genuke, artikulua honetan aurkezten den eskuizkribua aztertzeko emandako laguntza eta erraztasuengatik. Berarentzat, bada, gure eskerrik beroenak.

egon arren lehen testuari dagozkion lau pliegoak 1-4 bitartean zenbatuak doaz pliego bakoitzeko lehen orrialdean, goiko aldean eta ezker aldera. Bi testuekin batera josita berauek biltzen dituen beste orri bat ere badago, koadernoaren aurreko eta atzeko azala osatzen dituela.¹ Aurreko azalari goiko aldea moztu eta kendu zaio, beheraxeago honako izenburua irakurtzen delarik bi testuen gaia aipatuaz: DOCTRINA CHRISTIANA EN BASCUENCE SEGUN LA CARTILLA DEL P(ADRE) GASPAS DE ASTETE. Atzeko azalean, berriz, barruko aldean zera irakurtzen da, bi testuak biltzeko erabili den orriak lehenago izan zuen beste zereginen batekin lotuta seguru asko: RETIRO ESPIRITUAL DEL R. P. CLAUDIO LA COLOMBIERE, DE LA COMPAÑIA DE JESUS, DONDE ESTAN SEÑALADAS LAS GRACIAS Y LUCES QUE DIOS LE COMUNICO EN SUS EJERCICIOS ESPIRITUA... besterik gabe esaldia etenda geratzen dela. Bi idatzi hauetan agertzen den letra mota, dena dela, barruko eskuizkribuan agertzen denetik desberdina dugu.

Azalean irakurtzen den izenburua –goraxeago aipatu berri duguna– zein den ikusita, nabarmen geratu da jada bi testuotan erabiltzen den gaiaren nondik norakoa: Asteteren dotrinan oinarrituriko testuak dira esku artean ditugunak, nahiz dotrina osorik itzultzen ez den. Lehenengo testuak, luzeenak, sarrerako bertsoak eta otoitzak alde batera utziaz dotrinaren deklarazioa –galderak eta erantzunak– hasten denetik pekatu kapitalak hasten diren lekura arte hartzen du, azken hauek sartzen ez direla. Honela irakurtzen da izenburuan gurutze baten ondoren: DOCTRINA CHRISTIANA AITA GASPAS DE ASTETEREN CARTILLEAC DACARREN BEZELA. Bigarren testuak, laburrena izateaz gain tinta ilunagoz idatzia dagoenak, dotrinaren zenbait puntu ukitzen ditu gauza batzuk kenduaz eta beste batzuk erantsiaz, baina era nahiko nahasian, izenburuan *claru eta distincioarequin* emango dituela agintzen duen arren. Honela irakur daiteke, hain zuzen, bigarren testu honen izenburuan beste gurutze baten azpian: PECATU MORTALAREN AZPIAN CRISTAU GUSTIAC JAQUIN ETA SINISTU BEAR DEUAN DOCTRINEA MODU LABUR ONETARA BIURTURIC, CLARU ETA DISTINCIOAREQUIN.

0.2. Egilea eta urtea

Eskuizkribua hartzen dugula, bertan ez da testuaren egilearen nortasunari buruzko inolako berririk agertzen, ezta noizkoa den esaten ere. Hala eta guttiz ere zenbait datu atera daitezkeela iruditzen zaigu: testuaren egileaz ezer gutxi esango dugu, baina, idatzi zen garaiari buruz, aurrean duguna XVIII. mendeko testua dela ziurra daiteke, mende horren erdi aldera idatzitakoa beharbada.

0.2.1. *Eskuizkribuaren ezaugarrien arabera*

Eskuizkribuan irakurtzen denetik ezer gutxi esan dezakegu berau idatzi zuenari buruz, baina letragatik bi testuek egile bera dutela aurrera daiteke gutxienez, nahiz bigarren testuan erabilitako tinta lehenengokoa baino ilunagoa den. Aitzitik, testua zein garaitan idatzia den esan liteke gutxi gora behera: beherago aipatuko diren hizkuntza kontuak alde batera utzita, XVIII. mendeko eskuizkribua izanenez gaitzake esku artean, bertan garai horretako tankera duen letra mota erabiltzen delako. Gai-

(1) Testuok josteko modua eta erabilitako haria goian aipatu 1878. urteko beste dotrina horretan ditugun berdinak direnez, denak garai berean josi zirela dirudi, 1878. urteaz geroztik.

nera, XVIII. mendea aurreratu ahala baztertuaz joan zen <ç> grafia testuan jada agertzen ez delarik eta, horrekin batean, *servicio* eta *divisioa* erako grafiak –XVIII. mendearen bukaera aldera urrituaz joan zirenak– hain ugariak izanda, mende horren erdi inguruan idatzia dela pentsatzea genuke beharbada bidezkoena. Grafia kontu hauekin batean, badugu beste datu bat ere hipotesi bera indar dezakeena, testu biak biltzen dituen orriaren ur markan urte baten berri ematen zaigulako: 1768. Aurrera-zeago azken datu honen ingurura itzuliko garenez, baina, oraingoz bere horretan utziko dugu urtearen gorabehera eta hizkuntzak eskaintzen dizkigun datuak azterteari ekingo diogu.

0.2.2. Erabilitako hizkeraren arabera

Azkoitiko sermoia gogorarazten du alde batetik, ezbairik gabe, testuan dugun hizkerak, deklinabideko *-aa* > *-ea* disimilazioagatik ezezik *-esperancea* (28), *obreare-quico* (30), *animeari* (32)...– baita erabiltzen diren adizkiengatik ere:² *badu* (9), *daigun* (13), *diauzcazu* (17), *denanean* (24), *bazaco* (32), etab. Urola inguruko norbaitetik idatzitako testu baten aurrean ote gauden susmoa da egileari buruz ezaugarriota-tik atera dezakegun «datu» bakarra. Baina hori ere aski zalantzakoa izan daiteke: Azkoitiko sermoian agertzen den hizkera bera dugu –funtsean behintzat– Loiolako Dotrinan, baina halaz ere hemengo zenbait ezaugarri hizkera horrentzat arrotzak izan daitezkeela dirudi. Gaurko Urolako euskaran hain erabiliak diren *-adu* edo *-idu* erako partizipiorik, esaterako, bakar bat bera ere ez da ageri, adibide guztiak bestelakoak direlarik. Gipuzkerazko testu batentzat arraroak egiten diren elementuak ere agertzen dira, gainera: *bacochac* ‘bakoitzak’ (19), *emaita* ‘ematea’ (25), *bequela* ‘bezala’ (31), *izaite* ‘izate’ (33)... eta instrumentaleko *-s* atzikia erabiltzeko joera.³ Nafarroako mintzoak gogorarazten dizkiguten ezaugarriak dira aurrekoak, bistan denez, baina galdera honakoa da: nafarra ote zen dotrinen egilea? Aipatutako ezaugarriak aintzakotzat hartzen baditugu, Loiolan urte asko zeramatzan jesulagun nafarren batengan pentsa liteke agian, han eta hemen bere jatorrizko euskara isurtzen zaiolarik, batzuetan –gogora bedi partizipioez esandakoa– modu aski sistematikoan eta beste batzuetan hitz isolaturen batetan: *becela* edo *bezela* hainbat alditan agertzen delarik *bequela* behin bakarrik idazten du, etab.

Aditzaren morfologiari aritzean ikusiko den bezala, baina, partizipioaren arazoari ezin zaio garrantzi gehiegirik eman, gipuzkerazko beste testu batzuen bitartez ere

(2) Azkoitiko sermoien honako edizioa erabiliko dugu artikuluan barrena: Altuna & Lakarra 1990. Larramendiren testu horretatik urrun geratzen da hala ere hemen dakargun dotrina: batetik, eskuizkribua hutsez josia dagoelako; bestetik, hizkuntzaren maila haren aldean guztiz apala delako, grafiaren aldetik bezala hiztegiaren aldetik edo joskerari dagokionez, azken puntu honetan inoiz egilea zabarra bezain gaztelaniari atxekia ageri zaigularik

(3) Urola bailarako inguru honetan euskaraz idatziak ditugun testu zaharretan beti arazo beretsua izatea deigarri egiten da: Larramendiren idatzian egilea beterriarra dela salatzen duen alderdiren bat badenez (Lakarra 1985: 250), Peñafloredaren lanetan –gehienbat bigarrean– Azkoitiko hizkerari ez dagozkion hainbat ezaugarri somatzen ahal delarik (Lakarra 1985: 250 eta 252)... dotrina honen hizkuntza ezaugarrietan ere horrelako gauza «arraroak» agertzea –halako datuekin lan egiteak inoiz sor dezakeen ziurtasunik ezarekin– egoera aski ezaguna zaigu. Dena dela, beharbada kasu honetan ez da horren garbia ezaugarri horien jatorria beste hizkeretan aurkitu behar denik, aurrerago ikusiko dugunez.

ezaguna zaigulako *-adu* edo *-idu* amaieradun partizipioak dituzten hizkeretako testuetan *-atu* edo *-itu* erakoak baino ez agertzearena. Halaber, goian aipaturiko *emaite* edo *izaite* gisako aditz izenek eta *-s* atzizkidun instrumentalek *-aurrerago* bere lekuan ikusiko dugunez— ez dute ezinbestean ekialdeko eraginik suposatzen eta, beharbada, gipuzkeran bertan ere uler genitzake, nafarrera nola edo hala tartean dabilela pentsatu beharrik gabe. Arazo zailagoa dira alde honetatik *bacochac* eta *bequela*: Loiolan XVIII. mendean halakorik erabiltzen zenik sinestea zaila egiten da baina, aldi berean, goiko bi hitzek beste hizkeraren batekin *-nafarrerarekin*— ikus-tekoren bat izan dezaketela bermatuko luketen bestelako datuak falta dira eskuizkribuan, izenaren nahiz aditzaren morfologian, testuan barrena agertzen den hiztegian eta gainerako ezaugarrietan:⁴ *-ki* atzizkia sozietiboan, *-tako* moduko destinatiboa, **edun* laguntzailean *-u-* erako erroa, etab. Egile nafarrarena, beraz, hipotesi gisa balio balezake ere ez da beharbada aukera bakarra.

Hizkeran oinarrituaz egileari buruzko ezer garbirik ateratzerik izan ez dugun arren, ezaugarri horietatik testua idatzi zen garaiari buruzko zerbait esatea espero dugu bukatzeko. Azkoitiko sermoian erabiltzen denarekiko dotrina honetan den hizkerak duen erlazioa aipatua dugu goraxeago eta hemendik, Larramendiren sermoia 1737. urtean idatzitakoa dugunez, Loiolako testua ere garai beretsuan sortua dela pentsa liteke, XVIII. mendearen erdi inguruan. Adibidez dotrinako *diauzcu* 'dizkigu' edo *diaustegu* 'dizkiegu' gisako adizkiak horren lekuko izan daitezke, Azkoitiko sermoian agertzen diren arren hogeita bost urte geroago Peñafloidak Azkoitian gaur entzuten diren moduko adizki berriagoak idatzi baitzituen jada (Peñafloida 1762):⁵ *discue* (< *diuzcue* < *diauzcue* < *dirauzcue*), *disca* (< *diuzca* < *diauzca* < *dirauzca*), etab.

0.2.3. Jesulagunen egozpena 1767. urtean

Loiolako jesulagunak 1767. urtean egotzi zituztenez, bestalde, hemendik izan genezake beharbada egilearen arrasto bakarra, 1767. urtean jesulagunak bidali ondoren liburutegian nahiz jesulagun bakoitzaren gelan zeuden liburu eta eskuizkribuak

(4) Agerraldi bakarra da *bacochac*, hitz hau agertzen den aldi bakarrean hala idatzia dugularik. Bestalde, honekin batera birritan erabiltzen dituenak dira *gaizaren* (4), *gaizac* (23, 23, 25), *gaizai* (33). Nafarroako euskararen oihartzun dirudien *bequela* hitzari buruz (gogora bedi hau ere agerraldi bakarra dela eta honekin batera hainbat alditan *becela* edo *bezela* erabiltzen direla), Zegamako Dotrinan ere antzeko adibidea dugula gogoratzea komeni da beharbada (Ondarra 1984): *beragan eta bere misterio gucietan sinitceco ecusi baguinduz bequin ondo* (51r)... honekin batean *graciarequi* sozietibo isolatua ere badelarik bertan. Alabaina, Loiolako Dotrinan arraragoak egiten zaizkigu halakoak, Zegama Nafarroa ondoan delarik horko *bequin* eta *graciarequi* formak ulergarriago gertatzen diren bitartean: Altuna 1995.

(5) Otxoa de Arinen eta Zegamako Dotrinaren testuen artean ere alde nabarmena dago, 1713 eta 1741 arteko denboran lehengo testuko *-irau-* gisako adizkiak ezkutatu egin baitziren: *ofreciten dirautçut neure vicia, neure anima, neure obrac...* (OA 145) / *nic ofreciten dizut neure vicia, obrac...* (ZD 10r); *ala det confiatcen... barcatuco dirauztaçula... ofensa guztiac* (OA 146) / *ala naiz confiatcen... barcatuco dirazula neure pecatuac* (ZD 10v); etab. Irazuztaren dotrinan ere antzeko gauza ikus daiteke. Adibidez bi lehen edizioak —1739 eta 1742— hartzen ditugula *diuzcun* 'dizkigun' (16), *diuztegun* 'dizkiegun' (24), *diuzca* 'dizkio' (50), *diuztala* 'dizkidala' (68)... bezalako hainbat adizki agertzen direlarik, 1784. urterako horiek guztiak aldatuak aurkitzen ditugu: *dizquigun* (16), *diztegun* (23), *diozca* (50), *dirala* (68), etab. Altuna 1995. Aurrerago ikus aditzaren morfologiari aritzean esango dena.

katalogo batean banan-banan bildu baitziren: eskuizkribua jesulagun horietakoren baten gelan baldin bazegoen, katalogo horretan aurki liteke eskuizkribuaren erreferentzia jabearen izenaren ondoan. Ondoren, jakina, eskuizkribua bere gelan zuen jesulaguna benetan egilea denentz egiaztatzea geratuko litzateke oraindik, testua beste jesulagun batek edo kanpoko edozein abade edo maisuk idatzia izan baitaiteke. Guretzat, ordea, 1767. urtean egin ziren katalogo horiek erabiltzea ezinezkoa izan denez, besterik gabe horretan utziko dugu egilearen nortasunaren auzia.

Azkenik testu biak biltzen dituen orriaren ur markan ageri den urtea aipatuko dugu, jesulagunak egotzi zituzten urtetik oso gertu dagoena: 1768. Dotrina idatzi zen garaiari buruz eman ditugun beste datuek bezala urte horrek XVIII. mendeko testu baten aurrean gaudela pentsarazten digu, baina ezingo genuke baieztatu eskuizkribua urte horretan idatzi zenik. Ordurako Loiolako Santutegian egon zitekeen dotrina, goian esan dugunez, hartara aipatutako ur marka daraman orria geroago gehitua litzatekeelarik.⁶ Loiolara geroago iritsi izana ere litekeena da eta, kasu horretan, bertara iritsi baino lehen nahiz ondoren erantsia genuke gaineko orria.⁷ Edozein modutan, 1768. urterako hemen argitaratzen den eskuizkribua idatzia egongo zen seguruenik.

0.3. Edizioa

Testua ematerakoan ohikoak diren aldaketak egin ditugu. Alde batetik, letra larriak nahiz puntuaketa gaurko erabilerara egokitu dira. Halaber, hitzen banaketa ere gaurko erabilerara egokitu da erabat, honek gehienbat batera zeuden aditzaren inguruko osagaiak bereiztea ekarri duelarik: *cerdirade* (6), *naideuan* (8), *ilezquero* (10), *ceindan* (12), *eguitendezu* (14), *beardegun* (16), *eguindeguiogun* (18), etab. Aldiz, izena eta erakuslea batera agertzen den kasuetan, bere horretan eutsi zaie adibideei: *virtuteori* (4), *fedeau* (5), *mandamentuonetan* (22), *mandamentuau* (23), etab. Besteetan batera idatzi ditugu berezita zeudenak: *Jauna gandic* (1), *Jaungoico arequin* (2), *guraso ac ganic* (29), etab. Beste aldetik, orrialdeen zenbakiak adierazi dira eta bi testu diren arren, koaderno bakar batean daudenez, bientzat zenbaketa bakarra egin da: 1-32 orrialdeen artean lehen testua legoke; 33-40 orrialdeak hartuko litzuzke bigarren testuak. Gainera, hizkuntza aztertzean bi testuetako datuak nahasian erabiliko direnez, zenbaketa bakarra komenigarria da nahasketarik sor ez dadin.

Ohi den legez, bestalde, hitz hasieran eta kontsonante aurrean bokalaren ordaintan agertzen diren <y> eta <v> grafiaak aldatu egin dira agertzen diren gutzian, <i>

(6) Hauxe litzateke dudarik gabe hipotesirik erosoena: 1768. urterako testua idatzia izatea ondo letorke grafian eta hizkeran oinarrituaz eskuizkribuaren datari buruz gorago eman dugun zenbait datuekin eta aipaturiko katalogoetan dotrinari buruzko berriren bat jaso ahalko genuke. Modu horretan, jesulagunek zituzten ondasunen katalogoratzea –liburu eta eskuizkribuak barne– berauek bidali eta berehala hasi eta urte bereko irailean bukatu zenez, 1768. urteko ur marka daraman orria geroagoko eransketa litzateke, seguruenik jesulagunak egotzi ondorengo garaietan –Loiolako liburutegiak hainbat gorabehera ezagutu zituen urteetan– eginiko eransketa. Loiolako liburutegiaren aipatu gorabeheri buruz honako artikulua erabili dugu: Altuna 1985: 1097-1104.

(7) Esate baterako, Loiolako etxera bildu ziren 1767. urteaz geroztik –bertan zeuden liburu eta eskuizkribuez gain– jesulagunek beste leku batzuetan zituzten etxeetako liburutegiak ere. Loiolan jasotako gauzen artean, gogora adibidez argitaratzen den eskuizkribuaren ondoan aurkitu eta gorago aipatu den 1878. urteko nafarrerazko dotrina.

eta <u> berridatzi direlarik: *yzan* (4), *vrtean* (24), etab. Orobat, hitzaren barnean kontsonantearen adieraz sistematikoki erabiltzen duen <u> grafia <v> berridatzi da, *deuan* edo *zeuan* erako adizkietan izan ezik: *lendauicico* (6), *cabugaue* (7), *garuiac* (22), *jauearen* (23), etab. Aldaketa hauek besterik gabe egiten dira, testuarekin eskaintzen diren oharretan bakoitzaren berri eman gabe. Gainera, esan dezagun letra etzana agertzen den kasu bakanetan berori guk erantsia dela eta testuan barrera beste bi zeinu hauek ere erabili direla: batetik, < > lehenengo agerraldian hondatutako zati bat berreskuratzeko erabili da eta gainerantzekoetan –eskuizkribua hariz josia baita– orrialdearen barru aldeko ertzean egoteagatik ikusten ez diren zatiak adierazteko; bestetik, () zeinua laburdura ebazteko erabilia dago behin, eskuizkribuaren azalean den izenburua ematean goraxeago egin den bezala. Halaber, jatorrizko testuan galdera eta erantzunak lerro banatan agertzen diren bitartean, galdera-erantzun bikote bakoitza jarraian berridatzia dator gure edizioan.

Sarrera bukatzeko, dotrinako hizkeraren ezaugarriez aritzean erabiliko ditugun testuen aipamena egingo dugu. Urola inguruko lau testu izango dira. Azpeitiko gutunak erabiliko ditugu alde batetik, XVII. mendekoak, hauetaz egin den azken edizioa erabiliaz horretarako:⁸ Satrustegi 1979. Larramendiren 1737. urteko sermoia ere izango dugu esku artean, Peñafloredaren bi lanekin batean:⁹ *Gavon sariac* (GS), *El borracho burlado* (BB). Bestelako testuak ere erabiliko dira, jakina, baina agertu ahala eskainiko da bakoitzaren erreferentzia.

1. Hizkuntzaren azterketa

1.1. Grafia

1.1.1. Txistukariak

Grafiaren inguruan zerbait nabarmentzekotan, frikarien eta afrikatuen arteko bereizketarik eza da dudarik gabe gehien markatu behar den puntua, <tz> edo <ts> grafiak ez baitira behin ere agertzen. Batetik, gaur <tz> grafiaz adierazten den afrikatuarentzat <c> edo <z> erabiltzen dira: *escaceco* (18), *bazuec* (19), *gorpuzaren* (20), *gordezea* (21), *gaicic* (22), *izetan* (23), *serviceco* (33), *derizo* (34), etab. Bestetik, gaur <ts> grafiaz idazten ditugun hitzetan <s> hutsik agertzen da: *esai* (2, 3, 3), *eracusi* (27), *losa* (40). Azkenik, beste bi adibideotan ezin jakin <s> grafiak afrikatua ala frikaria adierazten duen: *amesetan* (20), *ausicen* (23).

Beste alde batetik, aipa dezagun baita ere *i* eta *e* bokalen aurrean bi grafia ager daitezkeela frikaria nahiz afrikatua adierazteko, <c> (%85) edo <z> (%15): *cinducen* (10), *cituen* (12), *escaceca* (14), *barcacen* (16), *gaucea* (30), *bici* (32), *cein* (34), *cergatic* (36), *viciac* (38), *viurceco* (40)... *lendavizico* (6), *barcazen* (8), *edozein* (14), *bezela* (16), *ezer* (34), *ezin* (36), etab. Gainerako bokalen aurrean ere azken grafia hau erabiltzen du, <ç> agertzen ez den testu batean espero zitekeenez.

Bestela, txistukarietan beste pare bat puntu aipa daitezke sabaikariei dagokienez.

(8) Azken edizioa izateaz gain faksimilaz hornitua baitator. Azpeitiko gutunen adibideak ematera-koan, bada, orrialde zenbakiak aipatu edizioari egokituko zaizkio.

(9) Larramendiren testuarentzat honako edizioa erabili dugu: Altuna & Lakarra 1990. Azkoitiko sermoia bertan 44-57 orrialdeen artean agertzen delarik, zenbaketa hori erabiliko dugu adibideak ematerakoan. Peñafloredaren testuentzat ikus bibliografian: Peñafloreda 1762 eta 1764. Hauentzat faksimileko orrialde zenbaketa emango dugu.

Alde batetik, frikariak den bezainbatean, <s> grafiaren bitartez islatzen dela ematen du: *isilico* (23), *gasoac* (25), *isilic* (40). Afrikatu sabaikaria adierazteko, berriz, <ch> grafia erabiltzen da, ohi den bezala: *echetic* (3), *jachi* (11), *bacochac* (19), *icharetea* (20, 28), *echizerietan* (20), *guichienaz* (24), *chiquianean* (39).

1.1.2. <v> /

Ugari dira bi grafiak dituzten hitzak –*vecoqui* (2) / *becoqui* (3), *veti* (10) / *beti* (10), *vera* (20) / *bera* (20), *vorondate* (27) / *borondate* (26), *vici* (31) / *bici* (32), *virtute* (36) / *birtute* (36), *verriz* (37) / *berriz* (37)...– bigarrena nagusi den arren, baita mailegu diren edo mailegu itxura duten hitzetan ere: *abiacen* (3), *benzutu* (4), *beniala* (30), *combeni* (32), etab. Hala ere <v> grafia –hitz barnean <u>– mailegu ez diren hitzetan ere erabiltzen da: *vider* (3), *lendavicico* (6), *garviac* (22), *javearen* (23), etab.

1.2. Fonetika-fonologia

1.2.1. *escondu*, *milagros*

Bi ingurune ezagunetan gertatzen da *s* / *z* bereizkuntza galtzea: %60 herskariaren aurrean; %40 instrumental atzizkian. Lehenengo kasuan alde batetik *extiranac* (8), *ezquero* (10), *eztaiguzula* (16), *zazpi* (24), *ezpada* (34), *gaizqui* (40)... baina bestetik *gaisto* (2), *aspi* (4), *dauscan* (6), *pistu* (12), *estaigula* (16), *estebanac* (22), *estiranac* (34), *zaspi* (38), etab. Hiperzuzenketak izan daitezke, beste aldetik, honako bi adibideok: *juzticia* (21), *ezpiritual* (24). Bigarren kasuan ere *s* / *z* nahasketa –*gracias eta doez* (10), *illaz eta vizias* (25)... bezalako bikoteak barne direla– oso zabaldua da: batetik badira *berriz* (12), *virtutez* (18), *guichienaz* (24), *eguiaz* (32), *partez* (36), *obraz* (38)... baina beste aldetik *milagros* (10), *escaces* (14), *justicias* (26), *losas* (40), etab. Nahasketa ez da, antza, genitibo atzizkiaren aurrean gauzatzen: *misericiordiazco* (5), *mirarizco* (7), *vorondatezco* (27), *eguiazco* (31), *virtutezco* (36), etab. Lehenengo nahasketari buruz –aski arrunta eta hedatua denez– ez da zer esan handirik; bigarrena aldiz markagarriagoa da, gipuzkeraz bestea baino urriagoa eta ezezagunagoa denez.

Instrumentalaren gaia aurrerago izenaren morfologiaz aritzean ukituko dugu berriro, baina hala ere hemen –*s* erako instrumental horren ezaugarri bat nabarmendu nahi genuke: adibide gehienak aurretik txistukaria denean agertzen dira eta, horregatik, fonetikoki baldintzatuta daudela pentsa genezake. Esate baterako *jaquinan* (5), *milagros* (10, 35), *articulus* (12), *onrras* (15)... baina horiek baino askoz ugariago *gracias* (1, 10), *guzis* (8, 11), *cerzas* (10), *naturalezas* (10), *escaces* (14), *icusias* (18), *gustias* (20), *esazus* (24), *paciencias* (25), *vizias* (25), *justicias* (26), *menosprecios* (27), *gusties* (28), *losas* (40). Alderantziz, instrumental atzizkia –*z* denean, gehienetan aurretik txistukaririk ez denean agertzen zaigu: *graciaz* (15), *gustiaz* (20)... baina beste adibide guztietan *jaquinaz* (5, 5, 5), *beraz* (7, 19), *partez* (9, 9, 11, 11, 35, 36, 36, 36), *doez* (10), *Infernuaz* (11), *berriz* (11, 12, 37), *gloriaz* (11), *Credoaz* (12), *virtutez* (18), *guichienaz* (24), *illaz* (25), *borondatez* (26), *bitartecoz* (28, 38), *eguiaz* (32), *obraz* (35, 38), *verriz* (37). Beraz ez gaude nafarreraren hizkera askotan den bezalako kasu baten aurrean: hemen ez bezala, nafarreraz –*s* instrumentala morfologizatu dago eta, ondorioz, sistematikoa da erabat.¹⁰

(10) Loiolako Dotrinako egoerak baluke zerikusiren bat gipuzkerazko testu zahar zenbaitetan aurkitu ditugun –*s* instrumentalaren adibide urriekin, aurkitu ditugun guztiak goian deskribatu den

Hauen aurrean bestelako nahasketa zenbait ere bada testuan barrena, frikarien nahiz afrikatuaren artean. Lehenik eta behin, asimilazioen ondorio direnak ditugu: *confesacea* (24), *confesaceo* (30)... baina aldi berean *nesesidade* (3, 21, 22, 26), *confesaseco* (5), *Inquisisioco* (20), *rezuzitatu* (37). Bigarrenik, disimilazio aski arraroa dugu beste hitz jakin batzuetan, baldin eta hitz horietan –goiko *confesaseco* horretan bezalagrafia ahoskatzeko moduaren islada bada. Adibidez *utzi* partizipioa dugularik –*uci* (16), *uzi* (16)– disimilazioaren bitartez aditz izena *utsitzen* bihurtzen da: *usicen* (3, 27, 40). Gauza bera gertatzen da *bizi* –*vizi* (9, 11, 25), *bizi* (10, 15), *vici* (31, 38), *bici* (32)– bere eratorri zenbaitekin alderatzen badugu, izan ere aditz izena «zuzen» idatzia erabili arren –*viziceco* (9)– beste honetan ez da berdin gertatzen: *visiza* (32). Azkenik, testuetan *gozatu* partizipioa agertzen ez bada ere, aipatzekoa da honako bikotea: *gozazen* (19), *gosaceco* (33). Hirugarrenik, beste adibide zenbaitentzat ezin da goikoak bezalako azalpenik eman: *as* (2, 3), *ezan* (4, 36), *esaguerara* (4), *ezaten* (5), *es* (7, 30, 40), *ezatea* (23), *esazus* (24), *sein* (26), *ensuteagati* (31). Amaierako biak huts garbiak ditugu eta beste hiru –*as*, *es*, *esazus*– hitzaren amaierako neutralizazioak izan daitezke, lehenengoa afrikatuaz *ats* 'hatz' irakurri behar delarik seguru asko. Besteei dagokienez, testuan ikus 31. oharrean esaten dena. Desberdinak bide dira, azkenik, testuko 111. oharrean aipatzen direnak eta grafia etimologikoari zor zaizkionak.

1.2.2. Asimilazio bustidura

Alde batetik *i* __ V erako ingurunean adibideren bat kenduta –*iñori* (22, 23)– ez da asimilaziorik: *Doctrina* (1), *irurina* (1), *sinistuco* (4), *jaquinaz* (5), *ipiniric* (14), *errequina* (18), *imaginea* (18), *inorenzat* (23), *eguina* (33), *berdinac* (34), *Virginia* (35), etab. Bustidura nagusi da, bestalde, *j* __ V ingurunean. Alde batetik (%20) bustidura gabe <in> erako emaitzak –*gainera* (10), *ceinen* (12)...– ditugun bitartean, beste aldetik (%20) bustiduraz <iñ> erakoak ditugu –*ceiñec* (20), *gaiñean* (28)...– eta beste hainbat adibide (%60) ageri dira <ñ> grafiaz idazten direnak: *baña* (9), *erreñua* (15), *gaiñean* (20), *ceñequin* (29), *baño* (34), *arteraño* (40), etab.

Albokoa hartzen dugula, *i* __ V ingurunean, bustidurarik ez duten adibideekin batera –*didila* (15, 15), *isilico* (23), *ilac* (38), *isilic* (40)– (*ixilik* erakoen izaera berezia gogoan dugula) bustidura duten beste batzuk erabiltzen dira: *illac* (11, 26), *didilla* (17), *illaz* (25). Adibide bakarra dugu *j* __ V ingurunerako, berau bustidurarik gabekoa: *emailea* (8). Ez lehen sudurkariarekin ez orain albokoarekin, kontsonante aurrean eta hitz bukaeran ez da asimilaziozko bustidurarik.

1.2.3. Bestelakoak

Lau puntu dira hemen aipatuko ditugunak. Lehenik eta behin, *becatu* eta *baque* aldaerak aipagarriak dira, bietan lehena testu honetan bertan *pecatu* baino gutxiago agertzen bada ere. Lehenengoan, hain zuzen, 29 bider agertzen da ahoskabea eta

ingurune fonetiko berean agertzen baitira. Otxoa de Arinengan *causas* (78, 154), Zegamako Dotrinan *itzas* (47v), Oikiako Dotrinan (lehenengo biak egileak zuzenduak) *gucis* (14), *guzis* (18), *engendratces* (23), etab. Azkoitiko sermoian ere bada –s instrumentalaren adibideren bat, morfologikoki –zaz atzizkiera mugatua dirudiena: *zuzas* (53), *nizas* (55). Loiolako Dotrinan aipatua dugu gorago *cerzas* (10).

hirutan bakarrik ahostuna: *becatu* (8, 21, 38). Azkoitiko sermoian ahoskabea dugu beti *-pecatu* (45, 49)– Peñafloredaren adibide bakarra ere horrelakoa delarik: GS *pecatutic* (20). Oikiako Dotrinan ere bietarik dugu, ordea, nahiz han herskari ahostuna erabat nagusi den (Lakarra 1987): *becatu* (35) / *pecatu* (36), *pecatuen* (42) / *becatuen* (43), etab. Bestalde, *baque* hartzen dugula, testuko bi agerraldiak ahostunari dagozkio *-baquea* (3, 32)– Peñafloredarekin bat etorriaz: GS *baquea* (15), GS *baquean* (35), etab. Gainera, hitz hasierako herskarietari dagokienez testuan badira bi adibide *-curuce* (2), *gorpuz* (12)– Azkoitiko sermoian biak ahostunez ageri zaizkigunak: *gurutzearren* (45), *gorputza* (45), etab. Hitzaren barneko herskarietan, ozenaren ondoren ahoskabea duten bi adibide *-dempora* (3), *altare* (14)...– aipatzeko modukoak ditugu, Azkoitiko sermoian *-garaiko* beste testu batzuetan bezala, hegoaldeko gipuzkeraz gutxienez agertzen diren beste hauen berdinak: *altareac* (49), *demporan* (52). Peñafloredaren lanetan GS *genteac* (36), BB *gente* (15)... baina horiekin batean GS *dembora* (35).

Bigarrenik, *Infernu* eta gainerantzeko maileguetan ezpain horzkaria mantentzen bada ere, ez da berdin gertatzen honako besteotan: *ipiniric* (14), *alperric* (21, 21, 21, 21). Azkoitiko sermoian *f* nahiz *p* ditugu *-ifinten* (55), *alperric* (57)– Peñafloredaren testuetan nahasketa erabatekoa den bitartean: GS *alferric* (24) / BB *alperric* (14), BB *ifini* (16) / GS *ipinico* (27)... GS *franco* (5), GS *pamatu* (7), GS *farreac* (32), BB *fama* (15), BB *pamparroia* (16), BB *festac* (31), etab. Hirugarrenik, bokal artean *d > r* dugu hauetan: *irurin* (1, 9, 18), *icharetea* (20, 28), *erozein* (29), *bereincatu* (31, 31). Azkenik *ostria* hitzeko *r* tartekatua izango dugu aipagai, ezerezetik *muta cum liquida* taldeak sortzea ez baita izan inoiz euskaraz joera hedatuegia testuko 208. oharrean den *ostria* beraren beste adibide bakartia gora behera. Alabaina, Inma Urteaga azkoitiarrak gaur bere herrian erabiliak diren *ostrue* eta *listroie* aipatu dizkigu, seguru asko aurreko *ostria* horrekin lotuak leudekeenak. *Estrokebera*, Eustakio Ribera delako baten denda aipatzeko erabilia, bide beretik lihoake beharbada. Jakina, besterik da halakoak nondik sortuak diren antz ematea. Edozein delarik ere halakoen sorburua, ordea, mereziko luke (*h*)*ostroa* beste adibideen artean nabarmentzea, zabalduago egoteaz gain azalpen etimologikoa izan baitezake (Mitxelena 1977: 368).

1.3. Izenaren morfologia

1.3.1. Deklinabidea

Absolutiboa: sg. *asierea* (7), *guizona* (11); pl. *personac* (8), *mesedeac* (14). Ergatiboa: sg. *Jaungoicoac* (1), *Santeac* (6); pl. *esaiac* (3). Datiboa: sg. *animeari* (32), *gorpuzari* (32); pl. *esconduai* (32). Genitiboa: sg. *animearen* (20), *javearen* (23); pl. *azienden* (23), *proximoen* (25). Soziatiboa: sg. *lodiarequin* (2), *animearequin* (11); pl. *biaquin* (3), *imaginaquin* (19). Destinatio: *inorenzat* (23). Motibatiboa: sg. *señaleagatic* (2), *izenagaitic* (4); pl. *gauzacgaitic* (13), *criaturacgatic* (21). Instrumentala: sg. *Infernuaz* (11); pl. *illaz* (25), *gusties* (28), *obraz* (38). Inesiboa: sg. *munduan* (15); pl. *gaistoetan* (16), *gaucetan* (21). Ablatiboa: sg. *echetic* (3); pl. *gaistoetic* (2), *personetic* (9). Adlatiboa: sg. *lecura* (11); pl. *zernetara* (11). Muga adlatiboa: sg. *arteraño* (40). Leku genitiboa: sg. *escuico* (3); pl. *besoetaco* (33). Leku destinatio: sg. *gorpuzeraco* (16). Partitiboa: *juramenturic* (21). Prolatiboa: *aitazat* (22).

1.3.2. Deklinabidearen zenbait ezaugarri

Alde batetik *-aa* > *-ea* erako singularrak bereziki aipagarriak dira deklinabidean *-a* itsatsia duten hitzetan: *cartilleac* (1), *Christianearen* (4), *Doctrinaren* (5), *Santeac* (6), *Erromaneac* (6), *asierea* (7), *Virgineagandic* (10), *animearequin* (11), *juntea* (12), *elizeari* (13), *imaginea* (18), *gaucea* (23), *esperancea* (28), *obrearequico* (30), *gaucea* (30), *santeac* (30), *animeari* (32), *personea* (35), *Catholiqueac* (37), *visicea* (38), etab. Hauen aurrean, badira salbuespentzat jo daitezkeen beste adibide batzuk, non erregela betetzen ez den: *eriozarequin* (4), *Virginari* (17). Beste zenbait hitzek erregela ez betetzeko joera agiria dute, batzuetan *-aa* > *-ea* erako emaitzak ditugun arren *-Aitearen* (3), *Aitea* (7)– gehienetan bestelakoak baitira nagusi: *Aita* (7, 8, 9, 33, 33, 34), *Ama* (10, 18, 22, 22). Ondorioz, Azpeitiko gutunetatik hasita *-carta* (65, 67)– hegoaldeko gipuzkerazko testuetan ahozko erabileratik urrunduaz hain ugari erabiltzen diren *-aa* > *-a* erako singularrak urriak dira gure eskuizkribuan (Lakarra 1985: 250), Azkoitiko sermoian gertatzen den bezala gure testu honetan ere egilea lekuko benetako erabilerara atxekitzen zaiolarik. Gainerantzean *personac* (8), *junturac* (12, 37), *gauzac* (23), *flaquezac* (25), *penac* (38)... *gauzacgaitic* (13), *criaturacgatic* (21)... pluralak aurkitzen ditugu testuan barrena, Peñafloidaren erabileratik urrunduaz: BB *erriertaacgatic* (8), GS *eleizaac* (6), GS *coplaac* (6), GS *cantaac* (8), GS *seguidillaac* (10), GS *ezpataac* (33), GS *lanzaac* (33), GS *pistiaac* (34). Azkoitiko sermoian ordea singularrean *loraa* (49)... pluralean *animac* (51), *bagac* (51), *cateac* (51), *socac* (51), etab. Azkenik, *-aa* > *-ea* disimilazioaren ondorioz, *-e* > *-a* trukaketa dugu hitz honetan: *altarecoan* (14)... *altaran* (18), *altaracoa* (39).

Bestela, badira lauzpabost puntu deklinabidearen gaia amaitu aurretik markagarri iruditzen zaizkigunak. Alde batetik, aipatzekoa da genitibo pluraleko atzizkia beti *-en* izatea: *aingueruen* (18), *proximoen* (25), *animen* (31), etab. Azkoitiko sermoian ere genitibo pluraleko atzizki bera dugu, *-an* inoiz ere agertzen ez dela (Lakarra 1985, 252), Peñafloidak ere berdin jokutzen duelarik: GS *gucien* (21), GS *ardien* (30), GS *sagüen* (33), etab. Bestetik, *-ga(i)tic* atzizkidun motibatiboekin batera bada hiru alditan *-gati* ere:¹¹ *cergati* (26, 33), *ensuteagati* (31). Hirugarrenik, Nafarroako euskal mintzoak ekartzen ditu gogora instrumentaleko *-s* amaierak, gipuzkeraz ez baita horren ezaguna, baina gorago esan denez testuko adibideek azalpen fonetikoak izan lezakete. Peñafloidaren testuetan ere badira zenbait adibide, nahiz gogoan izan behar den bestelako inguruneetan ere frikariak maiz nahasten dituela:¹² GS *modus* (4), GS *penas* (20), GS *laguntzeas* (22). Laugarrenik, *-gandic* bizidunen deklinabidean ablatibo singularreko atzizkia *-Jaunagandic* (1), *Virgineagandic* (10)– pluraleko beste honen desberdina dugu: *gurasoacganic* (29). Azkoitiko sermoian beti *-gandic* dugu: *batagandic* (48), *ceregandic* (50), *amagandic* (53), *zeugandic* (57), etab. Azkenik, bada genitibo atzizki fosilizatu bat leku genitiboaren ordez erabiltzen dena: *Iru persona*

(11) Azpeitiko gutunetan: *argatic* (65), *emetic* (65), *ysateagatic* (65), *or<r>etatic* (67)... baina horiekin batera *orregati* (67). Peñafloidaren kasuan ere BB *guciti* (4), nahiz bestela beti *-tik* atzizkia erabili zuen. Esate baterako 13. orrialdean hainbat adibide aurkitzen dira.

(12) Portalen poesian halaber, egilea beharbada arabarra zelarik, herskari aurrean ezetik instrumentalean ere baditugu adibideak (Kerejeta 1991): *deyes* (176), *guças* (176), *arrosas* (176). Bidenabar, testu berekoa da halaber *digus* (176), Loiolako beste honen kidea: *esazus* (24).

oenen bat bada besteac baño andiago... edo al baleique ezer gueiago besteac baño? (34). Hemen *oenen bat* 'hauetakoren bat' ulertu behar da eta beraz *oen* 'hauetako', Otxoa de Arinek behin baino gehiagotan erabili zuena berau, beti ere, hemen bezala, erakusleak tartean direla:¹³ *aenen batean* 'haietakoren batean' (150), *orreenen batez* 'horietakoren batez' (156), *oenic* 'hauetakorik' (160), *aenic* 'haietakorik' (169), etab.

1.3.3. Erakusleak

Singularrerako honako adibideak ditugu: lehen graduan *onen* (20), *onec* (22), *onetarra* (33), *onetan* (33)... bigarren graduan *ori* (13), *orretan* (16)... hirugarren graduan *ura* (18), *arc* (17), *arren* (18), *aren* (38), *artan* (39). Pluralerako, berriz, beste hauek dira testuan erabiltzen direnak: lehen graduan *oen* (3), *oec* (25), *oengaitic* (27)... bigarren graduan *oriec* (3)... hirugarren graduan *aetan* (21), *aequin* (28), *aetara* (37), *aecgatic* (38), etab.

Hemen ere badira zenbait gai aipatzea merezi dutenak. Batetik, izenordain balioa duen *ura* erakuslea dugu testuko adibide bakarrean, Peñafloidaren *aura* agertzen ez zaigula:¹⁴ BB *aura* (3, 3, 8). Bestetik, hirugarren graduko erakuslearen genitibo singularrean bi forma desberdin *-arren* (18) / *aren* (38)– ikusten ditugu goiko adibideetan eta, seguruenik, Gipuzkoa eta Nafarroako hainbat hizkeratan hirugarren graduko erakuslearen erroko dardarkaria bikoizteko dagoen joeraren beste agerraldi bat baino ez litzateke bietan lehenengoa.¹⁵ Peñafloidaren testuetan bigarrena baino ez dugu aurkitzen *-GS aren* (13), BB *aren* (14)...– Azkoitiko sermoian bezalaxe:¹⁶ *aren oñazpietan* (46), *aren miñac* (54), etab. Pluraleko erakusleetara pasatuaz, Peñafloidak lehen gradurako gorago aipatutakoen desberdinak ditu: GS *avec* (4), GS *aequin* (5), BB *avec* (36), etab. Bigarren gradurako, pluraleko *oriec* ez dator bat Azkoitiko sermoian agertzen direnekin: *orreec* (47, 50, 51, 55).¹⁷ Azkenik, hirugarren graduan, Peñafloidak baditu goikoen antzeko adibide batzuk *-GS aetan* (7), GS *aequin* (15)– baina gehienak bestelakoak zerabiltzan:¹⁸ GS *aientzat* (4), GS *aien* (28, 30, 35), GS *aiequin* (29), BB *aiec* (17), BB *ayec* (31). Azpeitiko gutunetan den adibide bakarrean: *aen* (63).

Azkenik, zenbait alditan erakusleak izenari lotuta ageri direla markatu nahi

(13) Kapanaga, Larramendi, Kardaberaz eta beste autoreren baten testuetan erakuslerik gabe ere badira, dena dela, hainbat adibide: Altuna 1995.

(14) Baina behin *ura* erabili zuen: BB *ura pozic artuta ezango diote alcarri* (31).

(15) Hutsa ez bada behintzat. Ikus testuan bertan zuzenduak izan diren honakoak: *erroatea* (25), *gauzarrenzat* (32). Agirre Asteasuokoaren erakusaldietan ere behin bakarrik agertzen da dardarkari bikoitza (Agirre 1850a): *apaiz arren* 'apaiz haren' (237). Orrialde berean *arreizquero*.

(16) Baina hemen ere *arreizquero* (52). Otxoa de Arinek –adibidez– zuen jokabide berdinarekin: *aren* (27), *arequin* (35)... *arraizquero* (47). Azkoitiko sermoian berdina: *aren* (46) / *arreizquero* (52), etab. Peñafloidarengan halaber: GS *ecerere* (9)... GS *ezerren* (16), GS *ecerven* (32).

(17) Otxoa de Arinen dotrinan fosildua dirudien adibide bat horiekin lotu beharko litzatekeela dirudi: *orreenen batez* 'horietakoren batez' (156). Markagarria da ordiziarraren adibidea egitura jakin horretan bakarrik agertzea –1.3.2. puntuan aipatu dena berau– eta gainerantzekoetan *oriec* erabiltzea: Altuna 1995.

(18) Azkoitiko sermoian, ordea, egoera bestelakoa dugu: lehen gradurako *oequin* (54), *oec* (54)... bigarren gradurako *aec* (50), *aen* (50), etab.

genuke, sarreran jada esan den bezala. Erakusle enklitiko diruditen hainbat adibide topatu ditugu:¹⁹ *virtuteori* (4), *fedeau* (5), *mandamentuonetan* (22), *mandamentuau* (23), etab. Hauen aldamenen bestelakoak ere badira, jakina: *izen ori* (1), *señale ori* (3), *escace orretan* (15), *iz arc* (17), *mandamentu onec* (22), *modu onetan* (33), *persona oenen* (34), *modu artan* (39), etab.

1.3.4. Izenordain indartuak

Adibide guztiak lehen pertsona pluralari dagozkio, denak genitibokoak, *geure* nahiz diptongoa murriztua duen beronen aldaera agertzen direlarik: *gueure* (2, 2, 17, 19, 29, 37), *guere* (14, 16, 28), *guerequin* (28). Linschmann-Aresti legea dela eta, bestalde, hainbat adibide dira testuan barrena berorren aurkakoak: *Cergatic edozein dempora eta lecutan gure esaiac usicen estiguen baquean* (3), *Ceiñec Jaungoicoa amacen deu?* *Bere mandamentu santuac gordecen dituanac* (20), etab.

1.3.5. Bi

Bitan agertzen da zenbatzaile hau eta bietan izenaren eskuinera kokatua, gipuzkerazko testu zaharretan aski arrunta den joerari jarraituz: *modu bitan* (2), *as nagusi biaquin* (3). Azkoitiko sermoia hartzen dugula, esate baterako, hirutan zenbatzaile hau izenaren eskuinetara agertzen delarik ere, beste behin ezkerretara agertzen zaigu: *beso biaquin* (45), *lapur biren erdian* (48), *bi auco ezpata* (54), *beste emacume bi* (54).

1.4. Aditzaren morfologia

1.4.1. Aditz laguntzailearen erroa: *edun

Oraineko adizkietan lehen eta bigarren pertsonetan *-e-* erroa erabiltzen da *-det* (1), *dezu* (1), *degu* (6), *dezue* (6)...-, hirugarren pertsonetan, Azkoitian gaur bertan *-pluralean bakarrik-*²⁰ arrunta denez eta gipuzkera zaharretan ohi zenez *-eu-* (*-eb-*) erroa mantentzen den bitartean: *deu* (20), *deue* (26). Bestalde, erroari bokala darraionean gehienetan *-eu-* dugu (%90), kasu bakan batzuetan *-eb-* ere baden arren (%10):²¹ *deuan* (4), *zeuan* (11), *deuen* (15), *deuanac* (21), *deuanari* (25), *deuanean* (30), *ceuana* (33), *deuana* (36)... *ceban* (1), *cebala* (10), *estebanac* (22), *debala* (36), etab. Bestalde, erro bera dugu beste adizki honetan ere: *neuque* (36). Azkoitiko sermoian ere, esan bezala gipuzkera zaharretan ia orokorra zen ezaugarri baten aurrean gaudelarik, egoera berbera aurkitzen dugu (Lakarra 1985: 254). Peñafiorida aditzean hainbat alditan ekialdeko ohituretara makurtu zen arren, bere lanetan ere badira GS *badeu* (6), GS *deve* (7), etab. Arakistainek bestalde, gipuzkerari buruzko datuak ematen zituela sistematikoak zituen *icasi deu* (47), *ucatu deiie* (58)... baina gutunean

(19) Peñafioridaren lanetan aurkitzen diren gisa bereko erakusle enklitikoei buruz, Mendiguren 1987: 152.

(20) Baina mende honen hasieran bertan *deu* agertzen zaigu, Deba eta Urola bailaretako zenbait lekutan (Yrizar 1981: 18): Arroa, Deba, Itziar, Mutriku.

(21) Arrasate eta Oñatitik hegoalderako hizkeretan ikus gaur bertan *dau* 'dute', *eu* 'zuten', etab. Azpeitiko gutunetan, berriz, beti *-eb-* erabiltzen da: *deban* (63), *debela* (63), *gebala* (65), *eztebala* (65), *debala* (67), etab. Testu berean ikus halaber: *ezteu* (65), *albaleu* (67), *lenqueala* (67), *neuque* (67).

eta poesietan beste maila bateko euskara erabiltzera pasatu zelarik (Fita 1881): *eztuten* (82) / *ezteve* (82), *eztituzte* (85) / *debee* (85), etab.

1.4.2. Aditz laguntzailearen erroa: digu, diauzcu

Agiriko banaketa somatzen da *nor-nori-nork* paradigmaman *digu* eta *diauzcu* erako adizkietan, objektua plurala edo singularra dutenen artean, batzuek *-i-* erroa duten bitartean besteetan *-iau-* (< *-irau-*) agertzen baitzaigu. Horrela, objektu singularrarekin *estigue* (3), *digu* (8), *diegu* (19), *digue* (25), *didazu* (36)... ditugun bitartean, objektu pluralarekin honako beste hauek ditugu: *diauzcu* 'dizkigu' (8, 38, 39), *diaustegu* 'dizkiegu' (16, 16), *diauzcazu* 'dizkiozu' (17), *diauste* 'dizkie' (38). Erakusgarri ona da, adibidez, honakoa: *Cergatic ematen digun gracia eta barcazen diauzcun becatuac* (8).

Goiko banaketa horri testuan oro har ondo eusten zaiolarik ere, *hura-haiei-bark* erako formaren bat bada zalantza iturri dena: *diguenac* (22), *diaguenac* (22), *diguela* (38). Beharbada adizkia *digoe* batetik abiatuaz uler daiteke *-digoe > digue-* eta orduan bigarren adibide hori hutsa dela pentsatu beharko litzateke. Azalpen horrek ez dirudi, baina, oso sinesgarri: Azkoitiko sermoian baditugu, erroaren eta hirugarren pertsona singularreko datibo markaren artean *-g-* tartekatzen dela, *digoe* erako formak eta alde horretatik arazorik ez da, beraz; hirugarren pertsona pluraleko datiboaz inguru berean gaur bertan *dixobe* 'die' eta *zakobe* 'zaie' gisakoak erabiltzen direlarik, horretan ere *digoe* 'die' onargarria da; zailagoa dena *digoe* bezalako adizki batetik abiatuaz bertan *oe > ue* aldaketa gerta zitekeela onartzea da.²² Beste bideren bat aurkitzekotan, berriz, arazoaren irtenbidea *-iau-* (< *-irau-*) erroa daraman forma batetik abiatzea izan zitekeen, objektu singularraz gipuzkeran halako beste ezer ez izatea oztupo larria ez balitz: *diraue > diaue > diague > digue*.

Zein ere den azken adizkiok ulertzeko modua, Otxoa de Arinen dotrinatik hasita gipuzkera zaharrean ezaguna den banaketa dugu *-i-* eta *-i(r)au-* erroen artekoa, bata singularrerako eta bestea pluralerako erabiltzearena. Azkoitiko sermoia ere ez da irrteten gipuzkera zaharrak zuen joera honetatik (Lakarra 1985: 256-258), Loiolako Dotrina honetan ditugunak bezalako *-iau-* erroan hainbat adizki han ere aurki daitezkeelarik, tartean salbuespenen bat ere baden arren: *diauzcu* (45), *ciozcala* (48), *diauzten* (52), *diauztan* (52), *ciauzcan* (53). Peñafloredaren testuetan, baina, Azkoitia inguruetan gaur erabiltzen diren *-baina* jatorria goikoetan izan dezaketen *-* formen parekoak dira aurkitzen direnak: GS *discue* 'dizkigute' (4), GS *disca* 'dizkio' (25), BB *distate* 'dizkidate' (31), etab. Peñafloredaren joera hau gora behera, Aldazabal debarrak 1768. urtean argitaratu eta 1790. urtean bigarren aldiz atera zen bederatziruenean *-iu-* erroa dugu oraindik: *ziutzun* 'zizkizun' (22), *ziñuzcun* 'zenizkigun' (22).

1.4.3. Aditz laguntzailearen erroa: *ezan, egin

Gipuzkera zaharrean bestela ere ezaguna zaigun banaketa erabiltzen du itzultzaileak laguntzaile bata ala bestea aukeratzeko orduan (Lakarra 1986: 656-658).²³ Alde

(22) Besteak beste *digue* 'digute' adizkiarekiko nahasketa ekartzen duelako. Testuan bertan ikus 137. zenbakia daraman oharra.

(23) Otxoa de Arin ordiziarraren banaketa, esaterako, testu honetan dugunaren berdina bide zen XVIII. mendean bertan. Hark ere, salbuespen gutxi batzuekin hiru pertsonadun adizkietan *egin* bakarrik

batetik, hiru pertsonadun adizkietan beti *egin* agertzen da, salbuespenik bat ere gabe: *eguidazu* 'iezadazu' (4, 5), *estaguidazula* 'ez diezadazula' (13), *deigula* 'diezagula' (15, 16), *eguzcuzu* 'iezazkiguzu' (16), *deizcula* 'diezazkigula' (16), *eztaiguzula* 'ez diezaguzula' (16), *estaigula* 'ez diezagula' (16), *deguiogun* 'diezaiogun' (18), *eguiozu* 'iezaiozu' (19), *deigun* 'diezagun' (31). Beste aldetik, bi pertsonadun adizkietan **ezan* zein *egin* aurkitzen badira ere, *nor* singularra edo plurala izatearen eragina begibistakoa da bertan. Objektua singularra delarik, *egin* laguntzailea ia aukera bakarra da salbuespen bakar bat kenduta: *lezaquean* 'lezakeen' (7), *daigun* 'dezagun' (13, 26), *daguiala* 'dezalala' (15), *daigula* 'dezagula' (15), *daguien* 'dezaten' (19, 19, 37), *daiqueana* 'dezakeena' (33), *baceiquean* 'bazezakeen' (33), *baleique* 'balezake' (34), *zeiquean* 'zezakeen' (35). Objeto plurala delarik, berriz, adibide guztietan **ezan* laguntzailea da agertzen dena: *gaitzazu* 'gaitzazu' (2, 17), *gaitzan* 'gaitzan' (2, 2, 2), *gaitzala* 'gaitzala' (17), *dicen* 'ditzaten' (19), *zaizaquean* 'zaitzakeen' (19), *izazu* 'itzazu' (24, 26).²⁴

Goiko adizkietan badira batzuk oharra merezi dutenak. Lehenik, zenbait adizki –*estaguidazula*, *eztaiguzula*, *estaigula*– markatzekoak dira, hiru pertsonadunak izanik ere jada ez baitiote euskara zaharrean zen *a* / *e* banaketari eusten: *da(g)igun* 'dezagun' / *de(g)igun* 'diezagun', etab. Azkoitiko sermoian ere berrikuntza bera somatzen da: *daguion* (52, 52), *daguiogun* (57, 57). Bigarrenik, Azkoitiko sermoia gure testutik aldentzen da *gaitzan* eta *zaitzan* gisako *nor-nork* adizkietan, horietan objektu plurala dugularik –bigarrenean plurala morfologiko hutsa den arren– Larramendik *egin* baitakar laguntzaitzat (Lakarra 1985: 255-256): *ditzagun* (50), *gaitzala* (57)... *baneguz* 'banitza' (46), *daguitzan* 'ditzan' (53), *zaguitzala* 'zaitzala' (53), *zaguitzaten* 'zaitzaten' (57). Larramendi –jaiotzez andoaindarra– delarik sermoia egile, horrelako erabilera baten aurrean honako galdera egin beharko litzateke beharbada: adizkietako batzuek behintzat ez ote dira egileak, *egin* laguntzailea bere jatorrizko hizkeran ezezaguna zitzaion erabilera batean –*nor-nork* paradigmaren– aurkitu zuelarik, behar ez zen lekuan ere sartu izanaren ondorio? Sermoian bertan honen parekoa den ezaugarria genuke *digo* 'dio' erako adizkietan tartekatzen den belarea 'esan' adiera duen aditzaren forma trinkoetan ere agertzen denean, gipuzkera zaharreko beste testuetan ez bezala (Lakarra 1985: 251-252).

1.4.4. Aditzeko -zu pluraleko adieraz

Peñafloridaren testuetan –egilea azkoitiarra izanik– *-zu* bigarren pertsona pluraleko adieraz hainbeste aldiz agertzen bada, testu honetan badira bi adizki joera

zuen eta, halaber, subjuntibo eta ahalerako bi pertsonadun adizkietan, objektu singularrekin *egin* nagusi izan arren **ezan* erabiltzen ere bazekien, objektua plurala zenean **ezan* baino ez zuen bitartean. Azpeitiko gutunetan ere *egin* laguntzailea aurkitzen dugu –*eguioczu* (65), *deguicudala* (65, 67)– hiru pertsonadun adizkietan, dirudenez bi pertsonadunetan **ezan* erabiltzen da –*ycaçu* (65, 65), *gayzçala* (69)– objektua plurala delarik eta berau singularra den kasu bakarrean ere **ezan* dugu: *deçaçula* (67).

(24) Otxoa de Arinen sistema erabat berdina erabiltzen dela jakiteko bi pertsonadun inperatiboko adizkiak faltako lirakeke testu honetan, horrelakoetan hark bestelako aldagaia erabili baitzuen, *nork* pertsonaren arabera, hirugarren pertsonakoa denean **ezan* eta gainerantzekoetan *egin* (Altuna 1995): *eguiçu* (2) / *eguitzatçu* (8), *beça* (134) / *vitça* (136), etab. Azpeitiko gutunetan halako adibide bakarra dugu: *beça* (63).

beraren islada izan litezkeenak: *Ondo esaten dezue dagotela dotoreay eta ez zuei emaita contu osoro gure fede santuco gauzacgaitic; zuei asco zazu emaita articuluac nola esaten diran Credoan* (13); *Cer arcen dezue santissimo sacramentuan comulgacen ceranean. Christo gure Jaun (...) cein dagoan eguiac santissimo sacramentu onetan* (31-32). Asteteren dotrina hartzen dugula, goiko bi pasarteak honela datoz emanak bertan: *Bien decís que a los doctores conviene y no a vosotros dar cuenta por extenso de las cosas de la fe; a vosotros bástaos darla de los artículos como se contienen en el Credo* (22); *Qué recibís en el santísimo sacramento de la comunión. A Cristo (...) que está verdaderamente en el santísimo sacramento del altar* (39).

Bigarren adibidetik hasten garelá, *ceranean* gaztelaniazko jatorrizkoan bigarren pertsona singularerako erabiltzen den *vos* tratamenduak sorturiko nahasketa izan liteke, jakina: itzultzaileak *recibís* plural gisa ulerturik *arcen dezue* itzuli du aurrena baina gero horretaz «ahaztu» eta *sujeto* singularraz idatzi du *ceranean*.²⁵

Alabaina, azalpen berak lehen adibidearekin balio ote duen ikuskizun dago oraindik: *decís* singular gisa itzuli bazuen ere *bástaos* desberdina da nabarmen, gaztelaniazko *vosotros* plural garbia delako eta, gainera, *zuei asco zazu* itzultzerakoan *zuei* idatzi ostean *zazu* adizkia eranstea dotrinagilea *sujetuaren* pluraltasunaz jabetzen zela pentsa litekeelako. Ondorioz, *asco zazu* horretan *-zu* bigarren pertsona pluraleko adieraz egon liteke, dotrinan goiko *arcen dezue* bezalako adizki gehiago ere badiren arren 6. orrialdean. Peñafloridaren lehen liburuan ere badira *-zu* plurala duten adizkien adibideak, hasierako sarreran *-zue* bakarrik erabili zen arren (Peñaflorida 1762): *badidazue* (5), *dizuedan* (5), *dezue* (5, 5, 6), *zaituet* (5), *esazue* (5), *dizuet* (6)... ditugu sarreran baina ondoren *dezute* 'duzue' (12), *ceranac* 'zaretanak' (18, 18, 18), *cera* 'zarete' (19), *zaude* 'zaudete' (19), *zausca* 'zauzcate' (19), *dezun* 'duzuen' (23).

1.4.5. Asimilazioa *edin erroan

Testuan diren adibide guztietan asimilazioa gauzatu egiten da: *didila* (15, 15), *bidi* (15), *didilla* (17), *didin* (31). Azkoitiko sermoian ez dugu honelako adibiderik bat ere: *badedi* (51), *cedin* (52), *dedilla* (56, 56, 56), *dedin* (57, 57). Peñafloridak ere ez dakar horrelakorik: GS *dedin* (28), BB *dedin* (14), etab. Arakistainen hiztegian ordea, Larramendiri zuzendu gutunean denetarik da (Fita 1881): *vici bedi* (82), *comuta bidi* (82), *ez bidi eranzuten necatu* (83). Aldazabal Arakistainekin bat dator honetan: *dedin* (3) / *zidin* (9). Agirre Asteasuakoak ere hurrengo mendearen hasieran badu adibide bat: *beaz bezala aguertu al balidi eguia* (Agirre 1850a: 590).

1.4.6. Bestelako adizki batzuk

Labur bada ere, *-z* pluralgilearen inguruan zerbait esan nahi genuke lehenik. Alde batetik, gipuzkeraz arruntak diren *cinducen* 'zintuen' (10), *deizcula* 'diezazkigula' (16), *guinducen* 'gintuen' (35), *diauzcu* 'dizkigu' (39)... bezalakoan alboan bada adibide bat non pluralgile bera adizkiaren amaieran agertzen den: *esazus* 'esan itzazu' (24). Jakina, bizkaieraz dago zabalduen pluralgile hau bukaerara eramateko joera, baina haren ondoko beste hizkera zenbaitetan ez da erabat ezezaguna.²⁶ Azkoitiko

(25) Testuko 35. oharrean ere antzeko nahasketa: agertzen ez den *vos* izenordainari dagozkion *tenéis* eta *creéis* adizkiak *sujeto* pluralekoak bailiran itzuli zituen itzultzaileak.

(26) Deba eta Mutriku inguruetan, esaterako. Lehenengo herrikoak dira honako adibideak (Yrizar

sermoian bertan den adibide bat da horren lekuko: *baneguiz* (46). Arakistainek, Debako Itziar auzoko seme zelarik, honako beste hau dakar (Fita 1881): *garbitu dituz* 'garbitu ditu' (85). Bidenabar, Azkoitiko sermoian bestelakoak datoz goiko *cinducen* eta *guinducen* horien aldean (Lakarra 1985: 253): *jaso guinduen* (45), *aci cinduena* (53), etab. Hauetan ere, bada, egile beterriarra salatzen dela pentsa genezake. Beste alde-tik, garrantzi handirik ez izanik ere, erka bitez lau adizki hauek, -z pluralgilerik gabeko forma zaharren eta bigarren plurala gehitua duten forma berrien arteko lehia dela eta: *gaitezen* (18), *gaitela* (22), *gaitean* (39), *ditecen* (40).

Bestetik, aipagarri da *nor-nori* adizki hauetan hirugarren pertsona singularreko datiborako -ko izatea: *zacon* (30), *zacola* (31), *bazaco* (32). Azkoitiko sermoitik zertxobait aldendu egiten da gure testua honetan, -ka baita han datiboko ezaugarri salbuespenen bat -*citracola* (52)— gora behera:²⁷ *jarioco zaizcan* (46), *joango ote natzaca* (47), *ezcutatu zaca* (51), *ucatu citzacan* (52), *ematen zacan* (54), *joan zaizca* (54), etab. Gainerantzean, aipatzeagatik besterik ez bada ere, markatu egiten ditugu *liteque* 'liteke' (27), *zeitequean* (36), *ditecen* (40): lehenak eta azkenak erroa murriztua dute jada, bigarrenak ez bezala. Nabarmenezkoa gainera *pensatu al lezaquean* 'pentsatu ahal litekeen' (7): ezaguna da aspalditik *leike* 'liteke', testuko 41. oharrean esan bezala, baina hemen *egin* erroa **ezan* bihurtu zuen itzultzaileak eta berau genuke, hain zuzen, testu osoan **ezan* erroa daraman gisa bereko adizki bakarra. Cf. 1.4.3. azpiatala. Bestalde, -te atzizkirik gabe dugu *lizaque* 'litzateke' (30). Azkoitiko sermoian bestelakoak ditugu -*lizatequeala* (55), *lizateque* (55)— Peñafloidaren beste honen aurrean: BB *lizaquean* 'litzatekeen' (49). Azkenik, honako bi aditz trinkoetan datiboaren aurreko -(k)i- hizkirik ez da ageri oraindik gure testuan: *derizo* 'deritzaio' (9, 29, 34), *dagotela* 'dagokiela' (13), *derizte* 'deritzaie' (26), *datorcuna* 'datorkiguna' (29). Azken honekin lotuta ikus BB *zatosquigu* 'zatozkigu' (36). Berdintsua da alde horretatik *zaquizo* (19), Peñafloidak ere antzekoa duelarik: GS *zaquizgu* (31).

Bukatzeko, agertzen ez diren zenbait aditz forma ez genituzke aipamenik gabe utzi nahi. Batetik, lehenago hitz egin da jada -1.4.2. eta 1.4.3.— gipuzkera zaharrean agertu ohi diren *digo* 'dio' erako adizkiez, baina zeharka, testuan ez baita horrelakoetan g tartekatzen zenentz jakiten lagunduko digun adibiderik. Azkoitiko sermoian eta Peñafloidaren testuetan agertzen diren *dia* 'doa' eta *diaz* 'doaz' erako adizkiez den bezainbatean (Lakarra 1985: 252), oraingoan ere ez da gure testuan egoera zein zen jakiten lagun diezagukeen adizkirik, *joan* aditzak duen adizki trinko bakarra ez baita horretarako egoki: *goazenean* (3). Peñafloidak ere BB *bagòaz* (15). Arakistainen hiztegian ere *goacen* 'vamos' (52), baina aldi berean baita honako hau ere (Fita 1881): *Aoac non deu miña, ara dia mija* (63).

1.4.7. Aditz erroa

Erroaren eta partizipioaren arteko bereizketa bizkaieraz XVII. mendean eta gi-

1991: 568-571): *zazus* 'zaizkizu', *zakoz* 'zaizkio', *zakuz* 'zaizkigu', *dizuz* 'dizkizu', *dioz* 'dizkio', *diuz* 'dizkigu', etab. Arabako adibidea izan daitekeena ere aipatu dugu lehenago 12. oharrean.

(27) Zegamako Dorrian ere *naizaco* (9r), *cizacon* (32r), *bazaco* (60r)... baina han ere bestelakoak nagusi direla (Ondarra 1984): *zaizca* (3v), *zaizcanac* (5r), *zaca* (53r), *zacala* (55r), etab.

puzkeraz XVIII. mendean galdu zelarik (Lakarra 1986: 664-666),²⁸ Gipuzkoa mendebaldeko testu honetan aditz erroaren eta partizipioaren arteko bereizketa galdua edo galbidean egotea espero genezake. Eta halaxe gertatzen da, erroa agertu behar lukeen adibiderik gehienetan partizipioa baitugu: *pensatu al lezaquean* (7), *estaguidazula... itaundu* (13), *icusi daigun* (13, 26), *aguindu daguiala* (15), *barcatu eguizcuzu* (16), *ezaiguzula uci* (16), *estaigula uzi* (16), *salvatu liteque* (27), *gueitu deigun* (31), *sortu zeiquean* (35), *salvatu baliteque* (39), *barcatu ditecen* (40). Erroa gordetzen duten adibideak lehengo egoeraren hondarrak direla esan daiteke, beraz, *libratu* aditzari dagokionez behintzat erroaren erabilera erabat fosilizatua delarik: *libra gaizazu* (2, 17), *libra gaizan* (2, 2, 2), *barca deizcula* (16), *libra gaizala* (17), *gomuta gaitezen* (18), *alaba daguien* (19), *governa daguien* (19), *encomenda zaquizo* (19).

1.4.8. Partizipioak

Testu guztian barrena ez da *-adu* edo *-idu* amaieradun partizipio bakar bat ere, hala euskarari jatorria duten edo mailegu zahar diren partizipioetan nola mailegu berri direnetan ere: *escatu* (4, 5, 13, 13, 20, 26), *errevelatu* (6), *pensatu* (7), *salvatu* (10, 27, 39), *libratu* (10), *condenatu* (11), *obligatu* (12, 33), *revelatu* (13, 28), *santificatu* (15), *barcatu* (16, 38), *bateatu* (29), *confesatu* (30), *rezuzitatu* (37)... *ungitu* (10, 10), *concebitu* (10), *unitu* (11, 11), *guelditu* (11, 35), *ofenditu* (20), *gueitu* (31), *concebitu* (35)... Bestalde, *-ki* atzizkia dugu ondoko bi hauetan: *jaiqui* (3), *eduqui* (4, 11, 19, 23, 30, 37, 40). Azkoitiko sermoian ikus gutxienez honakoak: *lanzac idigui ceuan semearen sayetsa ta eseguita guelditu zan amaren biotzetec* (51). Dena dela ikus baita ere *epaqui* (46), *ebaquitzen* (50), etab.

Azkoitiko sermoian ere, orobat, *-atu* eta *-itu* amaieradun partizipioak baino ez dira erabiltzen: *prestatu* (47), *amatu* (48), *consolatu* (51), *gozatu* (52)... *beritu* (51), *ofenditu* (52)... Peñafloredaren adibideak ere denak bide beretik (GS): *alabatu* (16), *libratu* (20), *gastigatu* (21), *passatu* (26), *governatu* (30), *mudatu* (32)... *cumplitu* (5), *imprimitu* (6), *escogitu* (14), etab. Urola aldeko hiru testu hauek ditugula, hirurak luzeak, harrigarri egiten da oso hauetan hainbeste adibideren artean *-adu* edo *-idu* erako partizipio bat bera ere ez izatea; Azpeitiko gutunetako adibide bakartiak *-rrecibidu* (65)– arau baino gehiago lege orok behar omen duen salbuespena dirudi, are gehiago gutunetan bertan bestelako adibideez inguratua agertzen delarik (Lakarra 1985: 252). Azpeitiko gutunetako XVII. mendeko adibide hori kontuan hartuta eta hegoaldeko gipuzkeraz diren beste testuetan –Otxoa de Arin, Zegamako Dotrina– *-adu* eta *-idu* erako partizipioak zein ugariak diren ikusirik, alabaina, Urola inguruan ere gisa bereko partizipioak ezagunak zirela pentsatu behar da. Azkoitiarra izanik bertako hizkeratik urruntzeko Peñafloredari egotzen zaion joerak –begira arestian eman berri dugun aipamena–²⁹ Urolako hizkeran idazten duten beste egileetan ere jarraitzaile leialak dituela dirudi, partizipio atzizkiaren gorabehera honi

(28) Gipuzkeran bertan, ordea, ekialderagoko beste zenbait testutan –Zegamako eta Irazuztaren dotrinetan esate baterako– bereizketa portzentaiak aski altuak dira, kontuan izateko modukoak. Peñafloredaren erabileran ere bereizketa galdua ageri zaigu, bestalde (Mendiguren 1987: 156).

(29) Peñafloredaren kasuan, ez dezagun ahantz, Beterriko euskararantz jotzeko zituen arrazoiak propio aipatu zituen bere bigarren lanean (Peñafloreda 1764: VI-VII).

dagokionez behintzat, batak bezala besteek *-adu* eta *-idu* erako amaierak saihesten dituzten aldetik.³⁰

1.4.9. Perfektoa

Erlatibo laburtu batean bakarrik agertzen da *-ta* (*-da*): *eguindaco* (40). Beste guztietan *-(r)ic* da testuan barrena erabiltzen den atzizkia: *aguinduric* (1), *esanic* (6), *eguinic* (9), *unituric* (11), *beteric* (11), *revelaturic* (13), *ipiniric* (14), *arturic* (18), *izanic* (26), *biurturic* (33), etab.

1.4.10. Aditz izenak

Aditz izenetan *eman* aditzarena bereziki markagarria da, bada alde batetik *emateco* (7, 32), *ematen* (8, 9, 27), *ematea* (25, 25, 25)... ditugun bitartean, hauek bezain ugariak dira bestalde *emaitearren* (9), *emaittea* (13, 13, 25), *emaitteco* (27, 32, 32, 38), *emaiten* (38, 39). Era berean, *izan* aditzarekin alde batetik aditz izen gisa *izatea* (20, 22, 23, 24, 29, 33), baina izen moduan *ser eterno* adierazi nahi denean: *izaite eterno* (33). Peñaflofidaren testuetan edo gipuzkerazko gainerantzekoetan ez dago *emaitte* aditz izenaren beste adibiderik,³¹ Tolosako bertsoetan agertzen direnak salbu:³² *emaiten dira* (140, 141), *ematen dira* (141). Arakistainek Larramendiri egin gutunean badugu beste adibide bat, Iruñean idatzitako gutuna izanik gaizki pentsatzeko arrazoiak egon daitezkeen arren (Fita 1881): *Milla ta milla esquer emaiten diozcat* (82). Bigarren lekuan aipatu dugun *izaite* horri dagokionez, Oikiako Dotrina markatzekoa iruditzen zaigu gipuzkeran bertan –Loiolako Dotrina honen inguru eta garai beretsuan– honako adibidearekin: *Cembat izaite edo naturaleza ditu?* (26).³³ Honen aurrean aski arrazoi egon daitezke, gure ustez, *emaitte* eta *izaite* aditz izen horien esplikazioa gipuzkeran bertan kokatzeko. Ekialdeko hizkeretan ezezik bizkaierazko testuetan ere halakoak izatea ideia horrekin bat letorke: bizkaierak arkaismoari gipuzkerak baino luzaroago eutsi izana litzateke bi euskalkion arteko alde bakarra ezaugarri honi dagokionez.³⁴

(30) Goierri bailaran ere joera bera soma daitekeela ematen du, bestalde. Otxoa de Arinengan eta Zegamako Dotrinan –batez ere bigarreanean– ezin konta ahala dira *-adu* eta *-idu* erako partizipio atzizkiak baina, aldi berean, Goierriko platika guztiz bestelako joera baten erakusgarri dugu (Murugarren 1984), bada alde batetik *amatu* (1), *serbitu* (1), *salbatu* (1), *condenatu* (1), *servitu* (2, 2, 14), *seguitu* (3), *sugetatu* (3), *aseguratu* (4), *errezatu* (4), *seguratu* (5), *sufritu* (6), *estimatu* (7), *castigatu* (7), *cumplitu* (8), *gozatu* (8), *sossegatu* (8), *reparatu* (11), *emendatu* (11), *erreparatu* (11), *pasatu* (11), *acabatu* (11), *cumplituaz* (12), *cumplitu* (13), *empleatu* (14)... erabat nagusi ditugun bitartean, bestelako adibide bakarra baino ez du: *sugetadu* (7). Murugarrenek testu hau argitaratu duelarik bestelako arrazoi barzduk direla bitarte goierriarra ez den egilea izan dezakeela pentsatzen duela kontuan hartzen badugu, Urola bailarako testuentzat dugun egoeraren oso antzekoa izan genezake oraingoan ere.

(31) Esate baterako GS *izatea* (14), GS *ematea* (28), etab. Azkoitiko sermoian berdin: *izatea* (48), *ematen* (54), etab.

(32) Satrustegiren ediziora –faksimilez hornitua– igortzen dute eskaintzen diren orrialde zenbakiek: Satrustegi 1960.

(33) Baina aurrerago *beren izate gucia* (60), aditz izen modura ere *izate* erabili zelarik. Larramendirekin ezer ikustekorik duenik ez dirudi, izan ere honek gaztelaniazko *ser* izenari honako ordainak eman zizkion euskaraz (Larramendi 1745): *izana*, *izatea*, *izaira*, *izaitza*, *izantzta*. Azkuek Orozkon ere *izaite* bildu zuen izen gisa.

(34) Bertso *Bizkaitarrak* aztertzean esate baterako, *egoitea* aditz izena aipagai delarik, Arzadun eta Urkizuren zenbait adibide ematen dira (Lakarra 1984: 153): *izaitea*, *izaitera*, *izaiteco*. Zubia durangarra-

Beste puntu interesgarri bat erroa txistukariz amaitua duten eta partizipioa *-tu* atzizkiak egiten duten aditzena da. Testuan *sinistu* eta *obostu* ditugu kasu honetan: *siniscea* (6, 28, 36), *siniscen* (6, 6, 6, 6, 6, 6, 12, 12, 21, 37), *oscea* (23).³⁵ Partizipioa *-i* atzizkiak osatzen den kasuetan, baina: *usicen* (3, 27, 40), *eracusten* (5, 6, 13, 19, 21, 26, 36, 37), *ecusten* (6), *eracusteco* (14), *ausicen* (23), *eragozten* (23), *eracustea* (25, 25), *jastea* (25), *eracustera* (33). Otxoa de Arinek ere gehienbat *sinisten* duen arren jada batzuetan *sinistcen* dakar, Zegamako Dotrinan jada bigarrena erabat nagusitua aurkitzen dugularik: *sinistcen* (17v) / *eragozten* (48v), etab. Peñafloredak ere badu halakoren bat –GS *otoiztzeac* (4)– baina honen alboan halaber BB *otzten* (18), BB *siñistea* (21). Gainera, *-i* amaieradun partizipioekin: GS *erossitzen* (33), BB *assitzen* (8), BB *ecusten* (14), BB *itzitzea* (21), BB *irabazten* (50), etab. Azkoitiko sermoian ez dago *siniscen* edo *oscen* gisako aditz izenik eta, erroa txistukariz amaitua duten aditzen artean, *-i* erako partizipioa dutenek bezala –*jaisten* (45), *irabazteagatic* (49), *ecusteaz* (52), *utzitzen* (54)...– eratzen dute aditz izena *-tu* erako partizipioa dutenek ere: *naste* (46), *nastutzeco* (46), *aberasten* (48), *ustutzeco* (52), etab. Klaudio Otaegi zegamarraren itzulpenetan ere ia sistematikoa da bereizketa *-i* eta *-tu* amaieradun partizipioen artean (Pagola & alii 1993, 2775-2888 eta 2897-2922): alde batetik *eutzitzen* ‘uzten’ (2787), *euzten* ‘uzten’ (2791), *ausitzen* ‘hausten’ (2866), *erautzitzen* ‘eragozten’ (2866), *jantzitzea* ‘jaztea’ (2867), *aierazteco* ‘adierazteko’ (2916)... baina bestetik *aberastzeco* ‘aberasteko’ (2776), *ustze* ‘hustutze’ (2813), *nastzeco* ‘nahasteko’ (2867), etab. Azkenon aurrean ikus baita ere *miñasten* ‘miazten’ (2885).

Bestela, aipa ditzagun gipuzkera zaharrean eta berriagoan arruntak izan diren *etorten* (4), *erorten* (16, 30, 30), *ecarten* (22), *etortea* (28)... baina dagoeneko *irtecean* (3). Gipuzkeraz normala den bezala, bestalde: *ilcen* (6, 30, 35, 38), *ilzeco* (11), *ilcea* (20, 22), *jocceagatic* (31). Peñafloredarengan ikus BB *jotèra* (8), BB *joten* (9)... baina horiekin batean BB *iltzera* (18). Aditz izenak partizipioen gainean osatuak ditugu, azkenik, gure testuko honako hiru adibideotan: *usicen* (3, 27, 40), *ausicen* (23), *artucearequin* (31).

1.4.11. Faktitiboa

Lehenengo testuan *eragin* dakarren adibide garbia dugu hurrengoa: *jaquin eraguiteco* (5).

1.4.12. Igo

Behin agertzen da aditz hau eta orduan **edun* laguntzailea erabiltzen dela: *igo zeuan zeruetara* (11). Azkoitiko sermoian, aitzitik, laguntzailea iragangaitza erabiltzen

ren dotrinan ere hainbat adibide agertzen dira (Vinson 1888): izen gisa *icaitcan* (66), *icaitca* (67, 67, 69), *izaitca* (67, 69)... eta aditz izenak ditugu *icaitca* (67, 67), *emaiten* (67, 67), *izaitera* (67, 71), *egotea* (71, 72), *emaiten* (71), *emaitera* (71), *icaiteco* (71), *egoteraco* (71), *icaitca* (72), *idaraten* (72). Bidenabar, Loiolako Dotrinan *egote* aditz izena dugu *egon* aditzarekin –*egoten* (9), *egotea* (11)– Azpeitiko gutunean bezala: *egotera* (67).

(35) Oikiako Dotrinan, adibidez, gogoan har bitez honakoak (Lakarra 1987): *piztutzea* (4), *siñistea* (5), *ostutcea* (6)... baina hauekin batean *ostzea* (37).

da (Lakarra 1985: 253). Peñafloredaren lanetan *irten* aditzarekin laguntzaile iragan-gaitza dugu halaber: GS *erten oi dan* (12), GS *erten izan da* (13).

1.5. Joskera

Testuetan duen banaketa aski mugatua delarik, inguru jakin bateko egileek bakarrik erabili baitute, ezaugarri bat da testuan besteen gain nabarmentzen dena: galderetan, aditza galdegai delarik beroni *ba-* aurrizkia ezartzearena. Ezarketa hau alde batetik aditz trinkoetan gertatzen da, gaur egun ere egiten den bezala: *badeu* (3, 9), *bada* (7, 7, 7, 8, 8, 34), *badezu* (19). Hala ere, ez dirudi hau erabat sistematikoa denik itxuraz parekoak diren adibideetan desberdin jokatu baitzuen itzultzaileak behin baino gehiagotan: *Aitea Jaungoicoa bada?* (7) / *Aita Jaungoicoa da?* (34); *Semea Jaungoicoa bada?* (7) / *Semea Jaungoicoa da?* (34); etab. Arraragoak egiten dira gaur egun honelakoak aditz perifrastikoekin, baina hemen ere baditugu zenbait adibide, denak bigarren testukoak: *eguin baceiquean* (33), *al baleique* (34), *izan bazean* (35), *salvatu baliteque* (39), *izango bada* (40). Hemen ere, baina, sistematikotasuna ez dirudi lege nagusitzat hartzen denik: *Icusi cenduan ilcen eta zerura igozen* (6) / *Salvatu baliteque bat bautismoa bague?* (39); *Espiritu Santua eguin zan guizon?* (9) / *Baldin isilic usicen badeu pecatu mortal bat... izango bada ona confesioura?* (40), etab. Peñafloredak ere badu halako adibide bat: BB *Nere zapatac, Martincho, acabatu baciran?* (16).³⁶

Horrezaz gainera, aipatzeko modukoa izan daiteke *-na* erako perpaus kompletibo hau, Azkoitiko sermoian bestelako adibideren bat bai baita (Lakarra 1985: 253-254): *Baldin isilic usicen badeu pecatu mortal bat losas edo gaizqui eguiten deuana daquia-la, izango bada ona confesioura?* (40). Peñafloredak ere baditu halakoak: GS *arzayzat zendozena ainciña guenguian* (25), GS *essagun du munduac Jesus jaiio dena* (32). Kausalak, berriz, denak *cerga(i)ti(c)...* *-an* erakoak dira, salbuespenik gabe: *cergatic ilcen deuan* (30), *cergatic berac dioan* (36), etab. Perpaus finaletan subjuntiboaz lortutakoekin eta *eraguiteco* (5), *emateco* (7), *eracusteco* (14), *jasozeco* (17), *quenceco* (29), *consagrazeco* (32)... bezalakoekin batean *-arren* atzizkia ere erabili zuen: *redimicearren* (9), *emaitearren* (9), *libracearren* (10), *redimizearren* (35), *ateracearren* (35). Xekin Y egitura kopulatiboa aipatu beharra dago, halaber, adibide honetan: *etorten danean eduquicera uso arrazoearena edo onarequin eta gaizaren esaguerara* (4). Markagarria, bide batez, *eta* juntagailua ere bertan agertzea, honek suposatzen duen pleonasmok egitura ordurako zaharkitua zela adierazi baitezake.³⁷ Azkoitiko sermoian egitura bera dugu *-Ceruarequin lurraren aguintaria ta erreguiña* (48)– Peñafloredak ere duen bezala: BB *emastea aurraquin aztuerazo equistac* (7).

1.6. Hiztegia

Loiolan edo inguruetan XVIII. mendearen erdi aldera idatzia izan daitekeen testu batean baluke interesa, normala denez, Larramendiren hiztegiaren eraginik somatzen ote den egiaztatzea. Ez da horrelakorik, baina, nahiz hiztegiaren eragina testu hone-

(36) Bizkaierazko testuetan aurkitzen ditugu halako adibiderik zaharrenak –Kapanaga, Amilleta, Arzadun...– baina gipuzkeraz ere badira bakarren batzuk. Zegama eta Oikiako dotrinak dira beharbada kasurik nabarmenenak, Ubillosek ere adibide bakanen bat baduelarik: Altuna 1995.

(37) Egitura honi buruz ikus bereziki Lakarra 1983: 49-57.

tara iritsi ez delako, nahiz esku artean dugun dotrina 1745. urtea baino lehen idatzia delako. Larramendiren eraginik ez agertze hori alde batera utzita, bestalde, bada hitz multzo bat dotrina honetan barrena bizkaierazkotzat hartu ohi diren hitzek osatua baina –gehienak behintzat– gipuzkerazko tradizioan ezezik ekialderagoko hizkerezan ere ezagunak direnak: *itaundu* ‘galderu’ (13), *egunean eguneango* ‘egunean eguneko’ (16), *gomuta(tu)* ‘gogoratu’ (18), *bearric* ‘lanik’ (22), *ostean* ‘gainera’ (22), *domequetan* ‘igandeetan’ (24), *guichienaz* ‘gutxienez’ (24), *eroatea* ‘eramatea’ (25), *abadearen* ‘apai-zaren’ (27), *bateatu* ‘bataiatu’ (29), *ezpada* ‘baizik’ (34), *ardao* ‘ardo’ (39). Hauetaz landa badira beste zenbait hitz hemen aipatzea merezi dutenak, nahiz testuan bertan batzuek beren oharra daramaten:³⁸ *estudasun* ‘estutasun’ (3), *cerenzat* ‘zertako’ (3), *benzutu* ‘garaitu’ (4), *mirarizcoa* ‘miragarria’ (7), *cabugave* ‘infinitamente’ (7), *izanduna* ‘ahaltsua’ (7), *jaquinduna* ‘jakintsua’ (7), *naturalezas gainera* ‘sobrenaturalmente’ (10), *errazqui* ‘errazki’ (23), *gaizac* ‘akatsak’ (23), *juzgua* ‘juzkua’ (23), *catigu* ‘preso’ (25), *acenean* ‘azkenean’ (12), *eraicorizea* ‘eraikitzea’ (14), *escace* ‘eskari’ (15), *irurin* ‘irudi’ (18), *bacochac* ‘bakoitzak’ (19), *eguitea* ‘ohitzea’ (21), *eguituretan* ‘ekintzetan’ (23), *pelegrinoai* ‘erromesei’ (25), *irizian* ‘iritzian’ (26), *arquincen* ‘aurkitzen’ (29), *bequela* ‘bezala’ (31), *ordenceco* ‘ordenatzeko’ (32), *gaizai* ‘gaiztoei’ (38), *ostriaren* ‘hostiaren’ (39).

2. Testua

†

[01] *Doctrina Christianea*

*Aita Gaspar de Asteteren cartillea*¹ *dacarren bezela.*

P. Itaucen det: cerade christaua?² R. Bai, Jaungoicoaren gracias.

P. Christauaren³ izen ori nundic izan cenduan? R. Jesu Christo gure Jaunagandic.

P. Cer esan nai deu *christaua*?⁴ R. Christoren guizona.

P. Cer adicen dezu⁵ Christoren guizonagatic? R. Jesu Christoren fedea daucana, cein artu ceban bautismoan, eta⁶ dago aguinduric bere servicio santuraco.

P. Cein da christauaren señalear? R. Curuze santua.

P. Cergatic? R. Cergatic dan Christo gure Jaunaren irurina,⁷ nun atera guinduzen pecatuaren⁸ carcelatic.

(38) Hauetako zenbait —*bacochac*, *bequela*— sarreran ere aipatu dira lehenago.

(1) Jatorrizkoan *cartillea*. Honelako gehiago ere badira, zabarkeria bestela ere testuan aski nabarmena izanik —gaztelaniarekiko mendekotasuna, era guztietako hutsak...— harrigarriega ez dena: ergatiboko atzizkia falta duten kasuetarako, begira bitez 21. eta 23. oharrak.

(2) Azpitik <i> idatzi dela ematen du, gero <r> irakurtzen den lekuan.

(3) Azpitik <r> idatzi da gero bigarren <a> hori irakurtzen den lekuan. Ikus aurreragoko 8. eta 25. oharrak.

(4) *Ja-* idazten hasi da azpitik, gero zuzenduaz.

(5) Azpitik beste zerbait idatzi da, <u> beharbada, gero <z> irakurtzen den lekuan.

(6) Jatorrizkoan, gaztelaniazko juntagailua ageri da euskarazkoaren aurretik: *y eta*.

(7) Ikus testu honetan bertan hitz hau beste bi aldiz: *irurinic* (9), *irurin* (18). Azkueren hiztegiak dakarrenez, Mogelek ere amaierako sudurkaria duen aldaera —*irudin*— dakar. Añibarroren hiztegian ere berdin: *irudina* ‘apariencia, imagen’. Azkoitiko sermoian beste hau dugu, berriz: *iduritara* (51). Agirre Asteasuokoak izen gisa *irudi* edo *iduri* baditu ere aditzean honako hauek darabiltza (Agirre 1850b): *aen antzeco idurin dezaquezu* (373), *loya iduringo du onen aurrean cillarrac* (405), etab.

(8) Azpitik aurrena <r> idatzi da gero bigarren <a> irakurtzen den lekuan.

P. Cembat modutan eguiten edo usacen deu christauac curuce santua? [02] R. Modu bitan.

P. Cein dirade? R. Señacea eta santiguacea.

P. Cer gauza da señacea?⁹ R. Da eguita iru curuce escu escui<c>o as lo-diar<e>quin. Lenengoa becoquian, bigarrena aoan eta irugarrena bularretan iz egu<i>ten dala gure¹⁰ Jaungoicoarequin.

P. Ea nola? R. Curuce santuaren señaleagatic, gueure esaietatic libra gaizazu, gueure Jauna eta Jaungoicoa. Amen.

P. Cergatic señacen zera vecoquian? R. Jaungoicoac libra gaizan pensamentu gaisto gustietatic.

P. Cergatic aoan? R. Jaungoicoac libra gaizan iz gaisto gustietatic.

P. Cergatic bularretan? R. Jaungoicoac libra gaizan obra ta deseo gai<s>toetatic.¹¹

P. Cer da santiguacea? [03] R. Da eguita curuce bat escu escuico¹² as nagusi biaquin becoquitic bularretara eta sorbalda escuicotic ezquerrecora esaten dala Trinitadade Santissimoaren izena.

P. Ea nola? R. Aitearen eta¹³ Semearen eta Espiritu Santu Jaunaren izenean.

P. Noiz edo cein¹⁴ demporatan eguin bear dezu señale ori? R. Obraren bat edo gauzaren bat abiacen degun gustian edo arquicen gueradenean¹⁵ estudasun¹⁶ edo nesidade,¹⁷ tentacio edo peligruren batean; eta bearrena¹⁸ oetic jaiquicean, echetic irtecean, eleizan sarcean, jatera eta lotara goazenean.

P. Cerenzat¹⁹ aimbeste²⁰ vider? R. Cergatic edozein dempora eta lecutan gure esaiac usicen estiguen baquean.

P. Cer esai dirade oriec? R. Demonioa, mundua eta araguaia.

P. Eta curuceac²¹ badeue²² oen contra virtuteri? R. Bay.

(9) Jatorrizkoan *senacea*. Ikus 49. oharra.

(10) *Christo* idatzi da aurretik, gero ezabatua izan dena.

(11) Jatorrizkoan <s> ikusten ez bada ere, beste agerraldi guztietan *gaizto* gabe beti *gaisto* agertzen dela eta, hemen ere hala idazten dugu.

(12) Aurrerago *escubian* (11).

(13) Lerroaren goiko aldean gehitua izan da *eta*.

(14) Jatorrizkoan *edocein*. Azpitik <z> idatzi da aurrena gero <c> irakurtzen denaren azpian.

(15) Azpitik <n> ikusten da gero bigarren <a> hori den lekuan.

(16) Agirre Asteasuakoarenak dira pareko beste hauek (Agirre 1850b): *gaztedasunean* (221), *espadasun* (252), *gozodasunarequin* (392), *osodasuna* (396)... hauekin batean bestelakoak ere badituen arren.

(17) Ezin esan hutsa denik, honelakoak gaurko euskaraz s / z bereizketa egiten den eremuan ere erabiltzen baitira. Beherago badira adibide gehiago honen parekoak, fonetika-fonologia atalean jada aipatu dugunez.

(18) Jatorrizkoan *bearena*. Dardarkari bikoitzaz, ikus lehen testu honetan bertan *bearric* (22), bigarren testuan birritan dugularik *bearra* (39, 40). Ikus beherago 39. oharra, non zuzenketa bera egiten den; parekoak dira, halaber, honako oharretako zuzenketak: 72, 107, 142.

(19) Gaztelaniazko testuaren arabera *cerenzat* 'zergatik' dugu hemen *—Por qué tantas veces?* (12)— baina beste agerraldietan hitz hau antzeko beste zentzu batekin datorkigu: 'zertako' (14, 18, 32, 35). Azkoitiko sermoian ere bada adibide bat: *Cerenzat dezu soñeco gaua dirudien hori?* (46). Cf. Larramendi 1729: 30 eta 34.

(20) Jatorrizkoan *ain beste*. Cf. *gueien bat* (36). Batera idazten dirugu biak eta herskariaren aurreko sudurkaria zuzenduaz, 27. oharreko *cembat* zuzendu den bezalaxe.

(21) Jatorrizkoan *curucea*, ergatiboko markarik gabe.

(22) Sujetuak singularrean behar duelarik, *baden* esperoko genuke.

[04] *P.* Nundic deu curuceac²³ virtuteori? *R.* Cergaitic curucean²⁴ benzutu izan zituan Christoc bere eriozarequin.

P. Curucea adoracen dezunean nola^{24a} esaten dezu? *R.* Adorazen zaitut neure Jesu Christo, cergatic zure curuzeagatic atera cenduan mundua pecatuaren²⁵ aspitic.

Doctrina Christianearen divisioa.

P. Icusi degu nola ceraden christaua izenagaitic eta christauaren señaleagatic, eta orain²⁶ ezan eguidazu: cembat²⁷ gauza dausca obligacio jaquiteco christau batec etortzen danean eduquicera uso²⁸ arrazoearena²⁹ edo onarequin eta gaizaren³⁰ esague-rara?³¹ *R.* Lau gauza.

P. Cein dirade? *R.* Jaquitea cer sinistuco deuan, cer escatuco deuan, cer eguingo deuan eta cer artuco deuan.

[05] *P.* Nola jaquingo deu cer sinistuco deuan? *R.* Jaquinaz Credo a edo fedeco articuloac.

P. Nola jaquingo deu cer escatuco deuan? *R.* Jaquinaz Paternosterra eta beste Elizaco oracioac.

P. Nola jaquingo deu cer eguingo deuan? *R.* Jaquinaz Jaungoicoaren legueco amar mandamentuac, bost Elizacoac eta amalau obra misericordiazcoac.

P. Nola jaquingo deu cer artuco deuan? *R.* Jaquinas Elizaco zaspi sacramentuac.

*Doctrinearen lenengo partea,
nun eracusten diran Credo a eta^{31a} fedeco articuluac.*

P. Esan eguidazu: ceinec essan zeuan Credo a? *R.* Apostoluac.

P. Certaco? *R.* Guri fedea jaquin eraguiteco.

P. Eta zuc certaco ezaten dezu? *R.* Confesaseco christauac daucagun fedeau.

[06] *P.* Cer da fedea? *R.* Sinisceca ecusten³² esteguna edo icusi ez³³ deguna.

P. Icusi cenduan zuc Jesu Christo jaiosen? *R.* Ez.

P. Icusi zenduan ilcen³⁴ eta zerura igozen? *R.* Ez.

(23) Jatorrizkoan *curucea*, berriro ere ergatiboa behar lukeen lekuan.

(24) Azpitik beste zerbait idatzi da, gero <a> irakurtzen dugun lekuan.

(24a) Hemengo <n> grafiaren azpitik beste zerbait idatzi zen aurrena, dirudienez.

(25) Azpitik <r> idatzi da gero bigarren <a> irakurtzen den lekuan.

(26) Jatorrizkoan *ora* irakurtzen delarik, itxuraz –ikus aurrerago *orain* (20)– hau da zuzenketarik egokiena, Peñafloidak dakarren bigarren aukera alde batera uzten dugula: BB *orain* (35) / BB *oran* (36), etab. Larramendik ere, dena den, bi aukerak dakartza (Larramendi 1729: 331). Azpeitiko gutuntan ere *orayn* (65, 67).

(27) Jatorrizkoan *cembat*.

(28) Azpitik beste zerbait dago idatzia, <r> izan daitekeena, hemen <s> irakurtzen den lekuan.

(29) Beste zerbait idatzi da, itxuraz, <z>ren azpitik.

(30) Beste zerbait idatzi da <z>ren azpitik.

(31) Beherago *ezagutua* (15). Peñafloidaren erabilera, dena dela, gogoan izatekoa da: GS *essagutzera* (22), GS *esagutzen* (31), GS *essagun* (32). Peñafloidak birritan dakar halaber BB *ezango* 'esango' (31).

(31a) Jatorrizkoan *eeta* dirudiena.

(32) Hemen baino ez dugu *ecusi*, beste guztietan *icusi* erabiltzen baita.

(33) Azpitik beste zerbait idatzi da, <s> izan daitekeena, <z> irakurtzen den lekuan.

(34) Jatorrizkoan *ilcen*. Beharbada *illcen* idatzi nahiko zuen baina <e> garbia.

P. Siniscen dezu? R. Bai, siniscen det.

P. Cergatic siniscen dezu? R. Cergatic Jaungoicoac ala daucan esanic edo errevelaturic eta Eliza Ama Santeac ala eracusten digun.

P. Cer gauza dirade christauac bezela dauscazuen eta siniscen dituzuenac?³⁵ R. Eliza Ama Santa Erromaneac edo Romacoa<c>³⁶ dauscan eta siniscen dituenac.³⁷

P. Cer da zuc eta Eliza Ama Santa Romaneac dauscazuen eta siniscen dezuena?³⁸ R. Lendavizico fedeco articuluac, Credoan esaten dan^{38a} becela.

P. Cer dirade fedeco articuluac?^{38b} R. Dirade fedeco misterioric bearren³⁹ diranac.

[07] P. Certaco dirade fedeco articuluac? R. Emateco⁴⁰ Jesu Christo gure redemptorearen noticia garvia.

P. Cein da Jesu Christo gure Jauna? R. Da gauza bat ain mirarizcoa cein ez esan ta es pensatu al lezaquean,⁴¹ Jaun bat cabugave⁴² poderosoa edo izanduna, jaquinduna, justua eta gauza gustien asiarea eta acabua.

P. Cein da Trinidad Santissima?⁴³ R. Da Jaungoicoa bera, Aita, Semea eta Espiritu Santua; iru persona distintoac eta Jaungoico eguiazco bat.

P. Aitea Jaungoicoa⁴⁴ bada? R. Bai.

P. Semea Jaungoicoa bada? R. Bai.

P. Espiritu Santua Jaungoicoa bada? R. Bai.

P. Beraz iru Jaungoico dira? R. Ez, ezpada Jaungoico eguiazco bat.

[08] P. Aita Semea bada? R. Ez.

P. Espiritu Santua Aita edo Semea bada? R. Ez.

(35) Asteteren jatorrizkoan bigarren pertsona singularrerako beti *vos* erabili zelarik, itzultzailea erratu egin da itzultzean eta bigarren pertsona plurala erabili du: *Qué cosas son las que tenéis y creéis como cristiano?* (16). Beherago ikus 171. oharra.

(36) Halaber hasierako dardarkariar *redimicearven* (9), *reverencia* (20), *revelatu* (28)... baina baita ere *errevelaturic* (6), *erreñua* (15), *erreguina* (18), *erremedio* (21), *erregucea* (25).

(37) Hala irakurri behar dela ematen du, nahiz hain garbia ez den, baina esperoko litzatekeena *dituanac* litzateke, berori baita testuan sujetu singularraz erabiltzen dena: *dituan* (14, 20, 20, 22). Cf. Azkoitiko sermoian lotura bokaltzat -e- duten adibide ugariez Lakarra 1985: 253.

(38) Aurreko galderan bezala *dituzuenac* espero zitekeen.

(38a) Beharbada *diran* zuzenagoa.

(38b) Itxuraz beste zerbait dago idatzia <r> irakurtzen denaren azpitik.

(39) Jatorrizkoan *bearen*.

(40) Azpitik aurrena <n> idatzi da gero <c> irakurtzen denaren lekuan.

(41) Ohar bedi ondorioa adierazteko egitura: *ain... cein*. Azken adizki horrek, bestalde *inork* edo antzeko sujetua eskatzen duela dirudi: *Es una cosa la más excelente y admirable que se puede decir ni pensar* (16-17). Bestela *lezaquean* 'litekeen' genuke, *le(g)ike* 'liteke' ezagunaren kidea baina **ezan* laguntzaileaz. Cf. Otxoa de Arinen *eguin leique* (159), Peñafloidaren BB *ingura leique* (15), etab. Bigarren adibideaz, Mendiguren 1987: 156.

(42) Hemen bakarrik dugu *gabe*, atzizki gisa gainera; besteetan *bage* da testuan barrena agertzen dena, salbuespenik gabe. Azkoitiko sermoian ere, bide batez, *bage* erabili zen eta salbuespen bakarra dago, atzizkia han ere: *damu ta naigabeac* (49). Dena dela, hemen ere nagusi dira *gaitzbaguedun* (50), *naibagueric* (52), *loisabagueaquin* (54), etab. Peñafloidak biak erabili zituen: GS *gabe* (13, 13, 35), BB *gabe* (48)... GS *bage* (13), GS *bagueric* (30), GS *naibagueac* (32), BB *bagueric* (8, 13), etab.

(43) Bestelako zerbaiten gaisetrik <o>.

(44) *Jaungoicoa* irakurtzen da jatorrizkoan.

P. Cergatic? R. Cergatic personac diran distintoac, au da, bata bestea eztiranac personetan, Jaungoico⁴⁵ eguiazco bat bada ere.

P. Nola da Jaungoico guzis poderosoa edo izanduna?⁴⁶ R. Cergatic bere naiarequin bacarric eguiten deuan nai deuan gustia.

P. Nola da criadorea? R. Cergatic eguin zituan gauza gustiac ezereztic.⁴⁷

P. Nola da salvadorea? R. Cergatic ematen⁴⁸ digun gracia eta barcazen diauzcun becatuac.

P. Nola da Jaungoico glorificadorea edo gloriaren emailea? [09] R. Cergatic ematen deuan gloria bere gracian beti egoten danari.

P. Badeu Jaungoicoac guc bezela gorpuzaren irurinic? R. Jaungoicoa dan partez ez, cergatic dan espiritu purua; baña⁴⁹ guizona dan partez bai.

P. Iru personetatic cein eguin zan guizon? R. Bigarrena, cein dan Semea.

P. Aita eguin zan guizon? R. Ez.

P. Espiritu Santua eguin zan guizon? R. Ez.

P. Bada zein? R. Bacarric Semea, ceini guizon eguinic derizon Jesu Christo.

P. Bada orrela,⁵⁰ cein da Jesu Christo? R. Da Jaungoicoaren seme vizia, cein eguin zan guizon gu redimicearren eta emaitearren⁵¹ viziceco exemploa.

[10] P. *Jesusec* cer essan nai deu? R. Salvadorea.

P. Certatic salvatu cinducen edo libratu cinducen? R. Gure pecatuetatic eta deabruaren⁵² carcelatic.

P. Cer esan nai deu *Christoc*? R. Zala ungitua.

P. Cezas zan ungitua?⁵³ R. Espiritu Santuaren⁵⁴ gracias eta doez.

P. Christo gure Jauna nola izan zan concebitua eta jai⁵⁵ Ama Virgineagandic?^{55a}
R. Obracen edo eguiten cebala Jaungoicoac naturalezas gainera eta milagros.^{55b}

P. Eta vere ama veti bizi izan zan⁵⁶ guero donzella?⁵⁷ R. Bai, beti secula.^{57a}

(45) Aurretik beste zerbaite hasi zen idazten *-ezp* irakurtzen dela dirudi— gero ezabatua izan zena.

(46) Beharbada *izandana* ere irakur zitekeen baina *izanduna* hobetsi behar dela ematen du, aurreko orrialdean ere hau agertu baita, ondoan *jaquinduna* ere agertzen dela. Arakistainek *izanduna* ez dakar, baina bai beste biok (Fita 1881): *jaquinduna* 'sabidor' (48), *icastuna* 'dócil y bien dispuesto para aprender' (50). Atzizki berarekin beste zenbait adibide ere ezagunak dira (Azkue 1923-1925: 152): *jostun*, *erostun*, etab.

(47) Ikus beherago, nahiz ezabatua izan zen, *ezcerezagatic* (21). Bigarren honetan, bide batez, <zc> grafia etimologikoa dela ematen du.

(48) Azpitik <g> dago idatzia gero <m> irakurtzen dugun lekuan.

(49) Jatorrizkoan *bana*.

(50) Jatorrizkoan *orrena* idatzia. Asteterenean *según eso* (19).

(51) Hasieran beste zerbaite dago idatzia, <n> beharbada, lehenengo <e> horren azpitik.

(52) Hasieran azpitik beste zerbaite idatzi da gero bigarren <a> hori den lekuan.

(53) Zuzena izan daitekeen arren, gaztelaniazko testuaren arabera *izan zan* espero zitekeen: *De qué fue unguido?*

(54) *Satuaren* jatorrizkoan.

(55) Laguntzailea lehenengo aditzak bakarrik daramala.

(55a) *Vingineagandic* jatorrizkoan.

(55b) Asteterenean *sobrenatural y milagrosamente* (19).

(56) Jatorrizkoan *gan*.

(57) Aurretik *virgina* idatzi da eta gero ezabatu.

(57a) Cf. *seculan beti* (19)... *seculaco gloria* (37), *seculaco visicea* (39), etab.

P. Cergatic nai izan ceuan il curuceco eriozan? R. Gu libracearren⁵⁸ eriozatic eta pecatutic.

P. Cer adicen dezu il ezquero Christo gure [11] Jauna jachi zan Infernuaz? R. Ez condenatuac ceuden lecura, espada limbora, nun ceuden lenago il ziraden justuac.^{58a}

P. Nola jachi zan? R. Animearequin⁵⁹ unituric divinidadeari.

P. Eta gorpuz nola guelditu zan? R. Unituric divinidadeari berarequin.

P. Nola berriz piztu zan irugarren egunean? R. Biurcen zala animea gorpuzera⁶⁰ gloriáz beteric ez gueiágo ilzeco.

P. Nola igo zeuan zeruetara? R. Beraren birtutearequin.

P. Cer da egotea eseriric aita guziz poderosoaren alde escubian? R. Eduquicea gloria berdina berarequin⁶¹ Jaungoicoa dan partez eta andiágo⁶² beste edozeñec baño guizona dan partez.

P. Noiz etorrico da illac⁶³ eta viziác juzgacera? [12] R. Juicioco egunean edo munduaren acenean.

P. Eta orduan berriz pistuco dira il gustiác? R. Bay, len cituen gorpuz ta animaquin.

P. Cer siniscen dezu esaten dezunean santuen comunioa? R. Christau fiel gustiác dauquela⁶⁴ parte beste christau fiel gustien obra onetan gorpuz baten junturac bezela, cein⁶⁵ dan Elicea.

P. Cein da Elizea? R. Da christau fiel gustien congregacio edo juntea, ceinen burua dan Aita Santua.

P. Cein da Aita Santua? R. Da Aita Santu Erromacoa, Christoren vicarioa lurean, ceini gauden gustiác obligaturic obedecizera.

P. Credoaz⁶⁶ eta articuluas gainera siniscen dezu beste gauzaric? R. Bai, Escritura Sagraduan dagoan [13] gustia eta Jaungoicoac bere Elizeari revelaturic dagoan gustia.

P. Cer gauza dira oriec? R. Ori estaguidazula niri itaundu,⁶⁷ cergatic naizan ignorantea edo estaquidana; dotoreac ditu Eliza Ama Santeac⁶⁸ ceinzuec jaquingo deuen eranzuten.

(58) Jatorrizkoan *libracearrre*.

(58a) Adlatiboan *lecura... limbora*, galderarekin ondoegi ezkontzen ez direnak.

(59) Hasieran <a> idatzi da gero lehenengo <e> hori irakurtzen den lekuan.

(60) Azpitik <j> dago idatzia gero <g> irakurtzen den lekuan. Ikus 139. oharra. Bestalde, azkeneko <r> ez da garbiegia.

(61) Aurretik *no-* idazten hasi eta ezabatua. Asteteren dotrinarekiko erabateko mendekotasuna oraingoan ere, bestalde, itzulpenari dagokionez: *tener igual gloria con él* (20).

(62) Ohar bedi mugatuaren eta mugagabearen erabilera: *berdina* aurterago eta *andiágo* orain, bigarren hau hutsa ez bada behintzat.

(63) Azpitik <n> idatzi da <c> irakurtzen den lekuan. Agian, hasierako *illan* hutsa ez bada, besterik gabe, objetu zuzena genitiboan idazten hasi izanaren ondorena izan liteke. Dena dela, genitibo pluraleko atzikia *-en* da testuko beste adibide guztietan.

(64) Bigarren testuan, *dauquela* (37).

(65) Azpitik beste zerbait idatzi da, <n> edo <r> seguruenik, gero <i> irakurtzen denaren aspian.

(66) Hasieran beste zerbait idatzi da, <z> beharbada, <a> irakurtzen denaren azpitik.

(67) Lehen ere agertua delarik *-itauncen* (1)– Azkoitiko sermoian ere topatzen dugu monoptongatuta: *itantzen deu* (55), *eztezu cer itandu* (57). Otxoa de Arinek ere monoptongaziorik gabe zuen, gure testuan bezala: *itauncen dituanean* (138), *itaundu beguio* (168).

(68) *Santean* irakurtzen da jatorrizkoan. Inguruneak ezezik morfologiak ere zuzenketa bera eskatzen du, *Santan* baita hitz honekin espero daitekeen inesiboa, *-aa* > *-ea* erako disimilaziorik gabe.

M. Ondo esaten dezu dagotela dotoreay eta ez zuei emaita contu osoro⁶⁹ gure fede^{69a} santuco gauzacgaitic; zuei asco⁷⁰ zazu emaita articuluac⁷¹ nola esaten diran Credoan.

*Doctrina Christianeaven bigarren⁷² partea,
nun eracusten dan cer escatu bear degun eta^{72a} Eliza Ama Santeaven oracioac.*

P. Icusi degu nola daquizun cer sinistu bear dezun, cein dan lenena; icusi daigun bigarrean⁷³ cer escatu bear dan. Esan ezazu: ceinec essan zeuan Paternosterra? [14]
R. Jesu Christoc bere aotic.

P. Cerenzat?⁷⁴ *R.* Eracusteco orazio eguiten edo escacen.

P. Cer gauza da escacea edo oracio eguitea? *R.* Da animea eraicorizea Jaungoicoagana eta mesedeac escacea.

P. Paternosterra esaten dezunean ceñequin iz eguiten dezu? *R.* Guere⁷⁵ Jauna eta Jaungoicoarequin.

P. Nun dago gure Jauna eta Jaungoicoa? *R.* Edozein lecutan baña especialidadearequin Ceruetan eta sacramentu⁷⁶ santu altarecoan.

P. Cein da⁷⁷ oracio gustietatic onena? *R.* Paternosterra.

P. Cergatic? *R.* Cergatic Christo gure Jaunac esan ceban bere aotic apostoluen escaces.

P. Eta cergatic gueiago? *R.* Cergatic dituan zaspí escace caridadean ondo ipiniric.

[15] *P.* Cein dirade? *R.* Lenengo, santificatu izan didila zure izena.

P. Cer escacen dezu escaceorretan? *R.* Jaungoicoaren izena izan didila ezagutua eta onrras betea mundu gustian.

P. Zein da bigarrena? *R.* Betor zure erreñua gugana.

P. Cer escacen dezu escace orretan? *R.* Bizi eta aguindu daguiala Jaungoicoac gure animetan emen munduan graciaz, eta guero eman deigula gloria.

P. Cein da irugarrena? *R.* Eguin bidi zure borondatea nola Ceruan ala lurrean.

P. Cer escacen dezu escaceorretan? *R.* Eguin daigula Jaungoicoaren borondatea⁷⁸ emen lurrean gaudenoc santuac Ceruan eguiten deuen bezela.

P. Cein da laugarrena? [16] *R.* Egun iguzu egunean eguneango oguia.

P. Cer escacen dezu escace orretan? *R.* Eman deigula bear degun sustentua gorpuzeraco, eta gracia espirituraco, eta sacramentuac animaraco.

(69) Azpitik beste zerbait idatzia da, <z> edo <r> izan litekeena, <s> irakurtzen den lekuan. Ikus aurrerago 70. eta 112. oharra.

(69a) Jatorrizkoan *fedeco*, itxuraz *-co* ezabatu den arren.

(70) Aurrena beste zerbait dago idatzia gero <s> irakurtzen denaren azpitik, seguruenik <z>.

(71) Azpitik <o> dago idatzia gero bigarren <u> hori irakurtzen dugun lekuan. Ikus 101. oharra.

(72) Jatorrizkoan *bigaren*.

(72a) Jatorrizkoan *ez da juntagailurik*.

(73) Bigarren <r> ez da batere garbia.

(74) Jatorrizkoan *cerenzan*.

(75) Hala dirudi, baina irakurketa ez da batere garbia; ingurune beretsuan cf. *gure* bi lerro behe-rago. Dena dela, ikus beste batzuen artean *guere buruac* (28).

(76) Jatorrizkoan *sacrametu*.

(77) *Cein dago sacra* idatzi zuen hasieran, gero azken hiru silabak ezabatu eta idazten segitu zuelarik.

(78) Beste zerbait dago idatzia, <d> beharbada, bigarren <o> horren azpitik.

P. Cein da bostgarrena? *R.* Barcatu eguizcuzu gure zorrac, guc guere zor gaituenai barcacen diaustegun becela.

P. Cer escacen dezu escace orretan? *R.* Barca deizcula Jaungoicoac gure pecatuac, guc barcacen⁷⁹ diaustegun bezela gaiz eguin diguenai.

P. Cein da seigarrena? *R.* Eztaiguzula⁸⁰ uci erorten tentacioan.

P. Cer escacen dezu escaceorretan? *R.* Estaigula uzi⁸¹ gure Jaunac eta Jaungoicoac erorten eta consenticen pensamentu⁸² gaistoetan eta tentacioetan.

[17] *P.* Cein da zaspigarrena? *R.* Libra gaizazu gaizetic.

P. Cer escacen dezu escaceorretan? *R.* Libra gaizala gueure Jaunac eta Jaungoicoac gorpuzeco eta animaco gaiz eta peligru gustietatic.

P. Cergatic esaten dezu lenago *Aita gurea Ceruetan zaudena*? *R.* Jasozece vioza Jaungoicoari eta escaceco humildadearequin eta confianza osoarequin.

P. Cer essan nai deu acenean esaten dezun iz arc cein dan *amen*? *R.* Ala izan didilla.

P. Cer oracio esaten diauzcazu andienzat Ama Virgina Santissimeari? *R.* Ave Maria edo Salvea.

P. Ceñec esan zeuan Ave Maria? *R.* Aingueru San Gabrieleac etorri zanean Ama Virginari salutacioa⁸³ eguitera.

[18] *P.* Ceñec esan zeuan Salvea? *R.* Eleiza⁸⁴ Ama Santeac, ceñec daucan arturic.

P. Cerenzat? *R.* Favoreac⁸⁵ escaceco aingueruen errequina^{85a} Maria Santissimeari.

P. Ave Maria edo Salvea esaten dezunean ceñequin iz eguiten dezu? *R.* Ama Virgina⁸⁶ Santissimearequin.

P. Cein da Ama Virgina Santissimea? *R.* Da señora bat virtutez betea eta⁸⁷ da Jaungoicoaren ama, eta dago Ceruan.

P. Eta altaran dagoana cein da? *R.* Da Ceruan dagoanaren imagina edo irurin bat.

P. Certaco dago an? *R.* Ura icusias gomuta gaitezen Ceruan⁸⁸ dagoanaren⁸⁹ eta arren imaginea dalaco eguin deguiogun reverencia.

(79) Jatorrizkoan *bascacen*.

(80) Azpitik, aurrena beste zerbait idatzi da, <o> izan daitekeena, <i> irakurtzen den lekuan. Bestalde, *nor-nori-nork* erako adizkia den arren *nor-nork* erakoek bezala -a- du erroan, beste adibide batzuetan bezala -*estaguidazula* (13), *estaigula* (16)- besteotan -e- agertzen den bitartean: *deigula* (15, 16), *deizcula* (16), *deguiogun* (18), *deigun* (31).

(81) Azpitik <c> idatzi da gero <z> irakurtzen den lekuan.

(82) Jatorrizkoan *pesamentu*.

(83) Jatorrizkoan *satutacioa*.

(84) Gorago ere agertu da lehen *eleizan* (3), baina gainerantzean testuan beti diptongorik gabeko aldaera erabiltzen da.

(85) Beste zerbait idatzi da aurrena, <u> izan daitekeena, <o> irakurtzen den lekuan.

(85a) Jatorrizkoan *errequina*.

(86) *Virgita*, jatorrizkoan irakurtzen denez.

(87) Aurrena *cein* idatzi zuen eta gero ezabatu.

(88) Hasieran <e>ren ondoren <u> idatzi zuen, gero berau ezabaturik ondoren <r> idatziaz jarraitu zuelarik.

(89) Itzultzailea erabat gaztelaniaren morroi agertzen dela: *para que por ella nos acordemos de la que está en el cielo*.

M. Ala eguin⁹⁰ bear dezu moduonetan bertan [19] beste santu gustien imaginaquin ere.

P. Eguingo diegu oracio santuai ere? R. Bai, gueure vitartecoai bezela.

P. Cer gauza dirade aingueruac? R. Dirade espiritu bienabenturadu bazuec daudenac Ceruan Jaungoicoa gozazen.

P. Gure Jaunac eta Jaungoicoac certaco eguin zituan? R. Bera secular beti alaba daguien.

P. Certaco gueiago? R. Bere ministroac^{90a} becela governa daguien Elizea eta gorde dicen guizonac.

P. Beraz orrela zuc ere badezu gorde zaizaquean ainguerua? R. Bai, badet, eta guizon bacoachac deu berea.

M. Bada eduqui eguiozu devocioa eta encomenda zaquizo egunean bein.

*Doctrina Christianearen irugarren partea,
nun eracusten dan cer eguin⁹¹ bear degun.*

[20] P. Icusi degu nola⁹² daquizun cer sinistuco dezun eta cer escatuco dezun. Ea orain nola daquizun cer eguin bear dezun christauac bezela: cein da Jaungoicoaren legueco lenego mandamentua? R. Jaungoicoa⁹³ amacea⁹⁴ gauza gustiaz gañean.

P. Ceñec⁹⁵ Jaungoicoa amacen deu? R. Bere mandamentu santuac gordecen⁹⁶ dituanac.

P. Cer da gauza gustias gañean amacea? R. Lenago nai izatea ilcea vera ofenditu baño.

P. Cer gueiagotara obligacen deu mandamentuonec? R. Bera bacarric adorazea gorpuzaren eta animearen reverencia andiarequin eta icharetea^{96a} beragan fede osoarequin.⁹⁷

P. Ceñec pecatu eguiten deu mandamentu onen contra?⁹⁸ R. Idolo eta jaungoico falsoetan sinistu eta adoracen dituanac.

P. Eta ceñec gueiago? R. Amesetan eta echizerietan edo Inquisisioco [21] gaucetan siniscen deuanac.

P. Cein da bigarrena? R. Ez juramenturic eguitea⁹⁹ Jaungoicoaren izen santuaren contra alperric.¹⁰⁰

(90) Jatorrizkoan *egui*.

(90a) Jatorrizkoan *ministrooc* dirudiena.

(91) Aurretik *artu* idatzi da, gero hori ezabatu eta lerroaren goiko aldean *eguin* zuzenduaz.

(92) Lehenago *orain* idatzi da, ezabatu eta idazten jarraitu delarik.

(93) *Jaungoico*, jatorrizkoan irakurtzen denez. Ikus honako oharrotan mugatzailea idatzi gabe utzi den beste adibideak: 94, 99, 122.

(94) Jatorrizkoan *amace*.

(95) Bukaerako *-ec* aski nahasia.

(96) Jatorrizkoan *gorden*.

(96a) Galderaren arabera *adorazera... icharetera* egokiago ziratekeen beharbada.

(97) Beste zerbait idatzi da aurrera, <r> izan daitekeena, <s> irakurtzen denaren azpitik. Gainera bigarren <o> horren azpitik beste zerbait da idatzia.

(98) Ikus orrialde honetan bertan goraxeago honen pareko adibidea: *Ceñec Jaungoicoa amacen deu?* Azkoitiko sermoian ere bada halako galdera bat baino gehiago: *Norc nizaz contu iduquico deu?* (53), etab.

(99) Jatorrizkoan *eguite*.

(100) Lehenago honako beste hau idatzi eta ezabatu da: *ezcerezagatic edo bearric eztala*.

P. Cer esan nai deu juram(en)tu¹⁰¹ eguiteac alperric? R. Eguia, jutzicia¹⁰² eta bear ezerala juramentu eguitea.

P. Becatu da juramentu eguitea alperric¹⁰³ criaturacgatic?¹⁰⁴ R. Bai, cergatic juramentu eguiten dan aetan criadoreari.¹⁰⁵

P. Cer erremedio da¹⁰⁶ ez juramenturic alperric¹⁰⁷ eguiteco? R. Eguitea¹⁰⁸ bacaric esatera bay edo ez, Christoc eracusten digun becela.

P. Cein da irugarrena? R. Gordezea jaiac.

P. Ceinec¹⁰⁹ gordezen¹¹⁰ ditu jaiac? R. Meza¹¹¹ osoa¹¹² enzuten deuanac eta nesidade [22] bague aetan bearric¹¹³ eguiten estebanac.

P. Cein da¹¹⁴ laugarrena? R. Aita eta ama¹¹⁵ onrracea.

P. Ceiñec¹¹⁶ onrracen¹¹⁷ ditu aita eta ama? R. Obedecicen diguenac,¹¹⁸ eta nesidadean socorricen dituanac, eta bear dan reverencia ecarten diaguenac.

P. Ostein cein adicen dira aitazat? R. Andiangoac edadean, oficioan eta gobernuan.

P. Cein da bostgarrena? R. Ez ilcea.

P. Cer aguincen deu mandamentu onec? R. Ez gaicic eguitea iñori ez esanean, eta ez eguinean, eta ez deseoa ere.

P. Cein da¹¹⁹ seigarrena? R. Ez emacumerequin¹²⁰ parteric izatea.

P. Cer aguincen da mandamentuonetan?¹²¹ R. Izan gaitela garviac eta castoac [23] pensamentuetan, izetan eta eguituretan.

P. Cein da zaspigarrena? R. Ez oscea.

(101) Azpitik <o> idatzi da gero <u> irakurtzen denaren lekuan.

(102) Aurretik *bague* idatzi eta ezabatua dago, nahiz honelako zerbait behar litzatekeen: *egua eta jutzicia bague eta bear ezerala*.

(103) Aurrena beste zerbait idatzi da <r> izan daiteke— gero <l> irakurtzen denaren azpitik. Gainera bigarren <r> ez da garbigia.

(104) Beste zerbait dago idatzia lehenengo, <h> izan daitekeena, <r> irakurtzen denaren lekuan.

(105) Aurreko aditzak datibo honen markarik ez darama. Ikus gauza bera, adibidez, 9. orrialdeko lehenengo erantzunean.

(106) Hasieran *dago* idatzia eta gero azken bi letrak ezabatuak.

(107) Jatorrizkoan *alperic*.

(108) Astete *acostumbrarse* (30).

(109) Azpitik <n> idatzi da orain <c> irakurtzen denaren azpian.

(110) Jatorrizkoan *gordez*.

(111) Beste zerbait idatzi bide da, <s> izan daitekeena, <z> irakurtzen denaren azpian. Ikus, <s> grafia etimologikoarekin halaber: *pasquetan* (24), *messa* (31), *mesatacoac* (32).

(112) Azpitik <z> idatzia da gero <s> irakurtzen denaren azpitik.

(113) Peñafloredak esate baterako BB *beargairequin* (14) / BB *langairic* (14)... Aurrerago BB *bearrican* (18), BB *bearrac* (18), etab.

(114) Jatorrizkoan *de*. Ikus 119. oharra.

(115) Aurrena *aitari eta amari* idatzi zen, biak datiboaz gaztelaniazko ereduari jarraituaz, gero *-ri* biak ezabatu zirelarik.

(116) Jatorrizkoan *ceiñez*.

(117) Bigarren <r> horren azpian aurrena <a> idatzi dela somatzen da.

(118) Bigarren testuan ere ikus adizki bera: *diuela* 'diela' (38). Adiera berekoa da halaber, hutsa ez bada, erantzun honetan bertan behegaro den *diaguenac* 'dienak'.

(119) Jatorrizkoan *de*.

(120) Mugagabea.

(121) Jatorrizkoan *mandametuonetan*.

P. Cer aguincen da mandamentuonetan? R. Ez quencea, eduquicea eta nai izatea ezer bere javearen borondatearen contra.

P. Cein da zorzigarrena? R. Ez iñori eraicoricea¹²² falso testimonioric eta ez guezurric esatea.

P. Cer aguincen da mandamentuonetan? R. Ez errazqui inorenzat gauzac ezatea edo juzgacea,^{122a} eta ez esatea eta ez adicea¹²³ proximoaren gaizac.¹²⁴

P. Norc¹²⁵ ausicen deu mandamentuau? R. Arrazoe bague eguiten deuanac juzgua edo gaizac, eta esaten deuanac isilico¹²⁶ gaucea edo¹²⁷ guezurra esaten deuanac.¹²⁸

P. Cer eragozten da bederacigarren eta¹²⁹ amargarren mandamentuan?¹³⁰ R. Araguiaren eta azienden codicia edo naia.

[24] M. Esan izazu Eliza Ama Santearen mandamentuac. R. Eliza Ama Santearen mandamentuac dira bost. Lenena, domequetan eta Elizaco jaietan meza osoa enzutea. Bigarrena, confesacea¹³¹ guichienaz¹³² urtean bein, edo lenago eriozaco bildurric edo peligruric badeu. Irugarrena, pasquetan comulgacea. Laugarrena, Eliza Ama Santeac aguincen deuanen baru izatea.¹³³ Bostgarrena,^{133a} amarren¹³⁴ premiciac pagacea.

P. Certaco dira mandamentuoc? R. Divinoac obeto gordececo.

M. Esazus amalau obra misericordiazcoac. R. Obra misericordiazcoac dira amalau, zaspirac¹³⁵ ezpiritualac¹³⁶ eta beste zaspirac gorpucecoac.

(122) Jatorrizkoan *eraicorice*, gorago ere aditz bera agertu delarik: *eraicorizea* (14). Azkuek Gipuzkoa hegoaldean aurkitu zuen *irakori* 'eraiki, jaso', bizkaieraz zein gipuzkeraz. Aditz beraren aldaera dirudien *eraikori*, berriz, gipuzkeraz eta goi nafarreraz erabiltzen den hitz gisa ematen du, Arakistainek -gipuzkera aipatzen duela- dakarren zentzu berean (Fita 1881): *lurrac eraicori* 'rozar tierras' (60), *lurrac eraicoritzea* 'roza' (60), *lurrac eraicori* 'arromper' (70). Honek berak, hala ere, aditz bera gorago aipatutako adiera orokorrigo horrekin ere bazerabilen: *catua eraicori* 'amartillar la escopeta' (44).

(122a) Asteterena ikusirik, itzulpen bitxia benetan, gehienbat -*zat* atzizkiari dagokionez: *No juzgar ligeramente mal del prógimo, ni decir ni oír sus defectos* (31).

(123) Hasierako <a> horren azpian aurrena <e> idatzi dela somatzen da.

(124) Beste zerbait dago <c>ren azpitik, <n> beharbada.

(125) Hemen ezik beste guztietan *cein* (12), *ceinec* (13), *ceñequin* (14), etab.

(126) Beste zerbait ikusten da <s> horren azpian, beharbada <c>. Hasierako <i> ere ez da garbiegia.

(127) Dirudienez <d> horren gainean <t> gehitu da *eta* idatzi nahian edo, baina ez da ondorengo bokala aldaru.

(128) Asteteren arabera: *El que contra razón juzga, infama, descubre secreto o mente* (32). Ondorioz *eguiten... gaizac* gaztelaniazko *infama* genuke: 'akatsak egin' edo 'akatsak asmatu'. Cf. *gaizac* 'akatsak' bi lerro gorago eta 25. orrialdean

(129) Hasierako <e> horren azpian <m> irakurtzen da.

(130) Hemen *mandamentueta*n espero genezakeen.

(131) Beharbada aurrena *confesasea* idatzi du.

(132) Hasierako <g> birritan idatzia bata bestearen gainean. Gipuzkeraz oso hedatua zen *guichi* aldaera; testu honen inguru bereko adibideak bakarrik aipatzearren: Azpeitiko gutunetan *guichitan* (65), Azkoitiko sermoian *guichitzen* (51), GS *guichi* (34), etab.

(133) Jatorrizkoan *izataea*.

(133a) Beharbada *boztgarrena* ere irakur zitekeen.

(134) Jatorrizkoan *amarre*.

(135) Jatorrizkoan *zaspirac*, bigarren <r> horren azpitik aurrena beste letraren bat idatzi delarik. Bestalde, *zaspirac* hori itzultzailearen gaztelaniarekiko mendekotasunaren beste adibide garbi bat dugu: *las obras de misericordia son catorce, las siete espirituales y las otras siete corporales*. Ohar bedi, gainera, hemen bezala aurreraxeago ere *zaspic* gabe *zaspirac* idatzi izana.

(136) Bakarra da, gainerako agerraldi guztietan *espiritu(al)* erabiltzen den aldetik.

[25] Espiritualac dirade oec. Lenena, eracustea eztaquianari. Bigarrena, conseju ona emaita bear deuanari. Irugarrena, oquer esaten deuanari zuzen eracustea. Laugarrena, gaizqui eguiten diguenai¹³⁷ barcacea. Bostgarrena, triste dagoana consolacea. Seigarrena, paciencias eroatea¹³⁸ gure proximoen^{138a} flaquezac eta gaizac. Zaspigarrena, erregucea Jaungoicoari illaz eta viziaz.

Gorpuzecoac dira oec. Lenengoa, gasoac¹³⁹ visitacea. Bigarrena, gose danari jaten ematea. Irugarrena, egarri danari edaten ematea. Laugarrena, catigu dagoana ataracea. Bostgarrena, janzi¹⁴⁰ bague dagoana jastea. Seigarrena, pelegrianoi ostatu ematea. [26] Zaspigarrena, illac enterracea.

P. Cergati derizte misericordiac? R. Cergatic justicias zor estiran.

P. Noiz obligacen deue pecatu mortalaren azpian? R. Nesesidadetan ceinzuec¹⁴¹ guizon discretoen irizian diraden andiac.

*Doctrinearen laugarren¹⁴² partea,
eracusten ditue sacramentuac cer artu bear degun.¹⁴³*

M. Ia icusi degu nola daquizun cer sinistuco dezun, cer escatuco dezun eta cer egingo dezun; icusi daigun bada nola daquizun cer artuco dezun, sein dan acenena.^{143a} Esan izazu Eliza^{143b} Ama Santearen sacramentuac. R. Eliza Ama Santuco sacramentuac dirade zasp: lenengo bostac¹⁴⁴ dira bear diranac, ala izanic edo borondatez,¹⁴⁵ ceinzuec [27] bague ezin salvatu liteque guizona baldin usicen baditu menosprecios. Beste biac dirade vorondatezcoac.

Lenena, bauptismoa. Bigarrena, confirmacioa. Irugarrena, penitencia. Laugarrena, comunioa. Bostgarrena,^{145a} estremuncia.¹⁴⁶ Seigarrena, abadearen ordena. Zaspigarrena, matrimonioa.

P. Cer gauza dirade sacramentuac? R. Dirade campoco señale bazuec ceinzuec Christo gure Jaunac eracusi cituan emaiteco oengaitic¹⁴⁷ bere gracia eta virtuteac.

(137) Kasu honetan lehenago ere agertu den *digue* 'digite', 118. oharrean aipatzen zen adizkia ez bezala.

(138) Jatorrizkoan *erroatea*.

(138a) Lehenengo <o> hori ez da garbiegi ikusten.

(139) Jatorrizkoan *jasoac*, egileak berak zuzendutako pareko adibidea 60. oharrean dugularik. Egileak kontrako hutsa ere egin zuen behin -140. oharra- hori ere berak zuzendua.

(140) Egileak aurrena *ganzi* idatzi zuen eta gero *janzi* zuzendu.

(141) Bukaerako <c> horren azpian <n> idatzi da aurrena. Bide batez, *ceinzuetan* espero zitekeen.

(142) Jatorrizkoan *laugaren*.

(143) Asteterenean agertzen denarekin alderatuaz, itzulpen benetan arraroa: *Cuarta parte en que se declaran los sacramentos que se ban de recibir* (34). Itzultzaileak honelako zerbait ulertu zuela esan liteke: *Cuarta parte en que los sacramentos declaran que se ha de recibir*. Bestela, ondokoaren antzeko zerbait esperoko genuke: *Doctrinearen laugarren partea, eracusten dituen (dituana) sacramentuac cein artu bear ditugun*. Bere horretan uzten dugu izenburua.

(143a) Azkena, hots, azken partea (dotrinarena).

(143b) <I> azpitik hitzaren hasieran.

(144) Jatorrizkoan *bosta*.

(145) Asteteren arabera: *de hecho o de voluntad* (35).

(145a) Zikina <s> ondoritik.

(146) Beherago ere berdin: *estremuncioco* (32).

(147) Bigarren testuan *aegcatic* (38).

P. Cer gauza da gracia? R. Da izan divino bat ceinec eguiten deuan guizona Jaungoicoaren seme eta Ceruco erederu.

P. Cer birtute ematen ditue sacramentuac [28] graciarequin batera? R. Principalenac iru,¹⁴⁸ teologalac eta divinoac.

P. Cein dira? R. Fedea, esperancea eta caridadea.

P. Cer gauza da fedea? R. Siniscea icusi estegun gauzea cergatic Jaungoicoac ala revelatu deuan.

P. Cer gauza da esperancea? R. Icharetea gloria eta ondasun secularacoac Jaungoicoaren graciaren eta¹⁴⁹ gure obra onen bitartecoz.

P. Cer gauza da caridadea? R. Jaungoicoa amacea gauza gusties gaiñean eta proximoa guere buruac becela, aequin gatzozela guerequin¹⁵⁰ etortea naico guenduquean becela.¹⁵¹

P. Certaco eguin zan bauptismoco sacramentua? [29] R. Quenceco lenengo pecatua eta beste erozein arquincen¹⁵² dana¹⁵³ bateazen danagan.

P. Cer gauza^{153a} da lenengo pecatua? R. Araco¹⁵⁴ ceñequin gustioco jaiocen guer, gueure lenengo gurasoacganic datorcuna.

P. Certaco da confirmacioco sacramentu santua? R. Gogorceco gueiago fedean cein arcen degun bautismoan.

P. Certaco da penitenciaco sacramentu santua? R. Bateatu¹⁵⁵ ezquero¹⁵⁶ eguin ditugun pecatu gustiac barcaceco.

P. Cer pecatu dira oriec? R. Mortalac lenengo; baita¹⁵⁷ benialac ere.

P. Cer da pecatu mortala? R. Da esate^{157a} edo eguitea, pensaceo edo nai izatea cerbait¹⁵⁸ gure Jaungoico soberanoaren leguearen contra.

(148) Beste zerbait dago <r> letraren azpitik idatzia.

(149) Honen aurretik *medios* idatzi zuen eta gero ezabatu.

(150) Puntua bigarren <e> horren gainean. Hobeto ulertuko litzateke *aec guerequin* edo *aec gurequin*, euskarazko esaldia ulertzeko izenordaina beharrezkoa baita, gaztelaniaz ere agertu ez arren: *habiéndonos con ellos como quisieramos que se hubiesen con nosotros*.

(151) Hasieran *nai baguendu becela*, geroago zuzendua.

(152) Jatorrizkoan *arquinze*. Beterriko eta hegoaldeko goi nafarrerazko testuetan agertzen direnak omen dira partizipio honetan sudurkaria daramaten formak (OEH). Ikus gorago *arquicen* (3). Azkoitiko sermoian sudurkaririk gabeko adibideak baino ez ditugu: *arquitzen* (44), *arquituco* (51), etab. Peñafloordak ere berdin: GS *aurquitu* (11), GS *arquitze* (31)... BB *aurquitcean* (14), *aurquituco* (34), etab. Agirre Asteasukoak, ordea, sudurkaridun aldaera erabili zuen batzutan: *eriotzaco perillean arquitzen danean* (Agirre 1850a: 480), *Jaunaren aurrean arquitzen guerala* (Agirre 1850b: 308).

(153) Jatorrizkoan *dan*.

(153a) Bestelako zerbait idatzi da aurrena <g> horren azpitik.

(154) Beste modu honetan hasi zen galdera erantzuten: *Gustioco jaiocen gueradena*. Gero, hau ezabatu eta goiko erantzuna eman zuen.

(155) Goraxeago orrialde honetan bertan ere *bateazen*. Oikiako Dotrinan bertan ere parekoak ditugu: *bateoan* (18), *bateatcen* (40), etab.

(156) Jatorrizkoan *bateatuez quero*.

(157) Aurrena, baino lehen, beste zerbait idatzi da azpian, <e> behar bada.

(157a) Dagoenean uzten dugu nahiz *esatea* esperoko genukeen.

(158) Aurrena <g> idatzi da gero <c> irakurtzen denaren azpitik.

P. Cergatic derizo mortala? [30] R. Cergatic ilcen deuan¹⁵⁹ animea eguiten deuanean.^{159a}

P. Cembat parte ditu penitenciac pecatu¹⁶⁰ mortala quenceco? R. Iru.

P. Cein dira? R. Biozeco contricio edo damua, aoarequico¹⁶¹ confesioa edo esatea eta obtrearequico satisfacioa.

P. Pecatu¹⁶² mortal baten¹⁶³ bat erorten dan gustian¹⁶⁴ bear deu bere bereala confesatu barcaceco? R. Ondo lizaque, baña esta bear dan gaucea.

P. Bada cer eguingo deu? R. Eduqui dolorea edo damu andia pecatuarena es gueiago eguiteco eta¹⁶⁵ confesaceco propositoarequin Eliza Ama Santeac aguincen deuanean.

P. Cergatic¹⁶⁶ esaten da *pecatu beniala*? R. Cergatic erraz guizona erorten dan eta erraz barcacen zacon.

[31] P. Cembat gauzagatic barcacen da? R. Bederacigatic.

P. Cein dira? R. Lenena, messa ensuteagati. Bigarrena, comulgaceagatic.^{166a} Iru-garrena, confesio generala eguiteagatic. Laugarrena, obispoaren bendicioagatic. Bostgarrena,¹⁶⁷ ur bereincatuagatic.¹⁶⁸ Seigarrena, ogui bereincatuagatic.¹⁶⁹ Zazpigarrena, Paternosterra esateagatic. Zorzigarrena, sermoa¹⁷⁰ adiceagatic. Bederacigarrena, bularrac joceagatic escacen zacola Jaungoicoari barcacioa.

P. Certaco da comunioco sacramentu santua? R. Bear dan bequela artucearequin izan didin gure animen sustentua edo jatecoa eta gueitu deigin gracia.

P. Cer arcen dezue santissimo sacramentuan comulgacen ceranean?¹⁷¹ R. Christo

(159) Lehen begiratura *duan* irakurtzea zilegi dirudien arren, garbi dago <e> eta <u> –grafema honen lehen marra bertikala– bat eginda daudela eta *deuan* irakurri behar dela.

(159a) Asteterenean: *Porque mata el alma del que le hace* (37). Horregatik, euskaraz *pecatariaren animea* gisako zerbait espero zitekeen edo, bestela, azkeneko adizkia *deuanarena*.

(160) Jatorrizkoan *petu*.

(161) Alde batetik, <r> irakurtzen dugunaren azpian beste letra bat idatzia; beste aldetik, <n> idatzi da aurrena gero <c> denaren azpitik.

(162) Hasieran <t> idatzi da <c> horren azpitik.

(163) Cf. *gorago batean* (3).

(164) Hasieran *erorten danean* idatzi da, ondoren *danean* osorik ezabatuaz goiko aldean *gustian* gehituaz. Guk *dan* mantentzen dugu.

(165) Lehenengo <p> idatzi da gero <e> irakurtzen denaren azpitik.

(166) Aurrena itzultzaileak beste galdera hau idatzi zuen: *Cer da pecatu beniala*? Asteterenean ere hori da hemen agertzen den galdera (38), baina itzultzaileak alde batera utzi eta hurrengo galderari heldu zion, *da* ezabatu eta lerroaren goiko aldean *-gatic esaten da* gehituaz.

(166a) Dirudienez <l> dago <m>ren azpitik.

(167) Jatorrizkoan *bostgarre*.

(168) Beheraxeago errepikatua. Bokal arteko *d > r* aldaketa fonetikoarentzat ikus *gorago irurin* (9), *icharetea* (20), *erozein* (29).

(169) Beharbada hasieran *berencatuagatic* idatzi da eta gero <i> tartekatua.

(170) Jatorrizkoan *semoa*. Gorago ikus beste bi adibide hauek, hiatoari eusten diotenak: *arrazoearena* (4), *arrazoe* (23). Peñafloidak denetarik dakarkigu: GS *campaeac* (8), BB *campayac* (8), BB *trumoyac* (8).

(171) Pluraleko bigarren pertsona zaharra tartean ez badabil, itzulpen axolagabearen ondorena izan daiteke hau ere 1.4.4. puntuan esan bezala. Irazuztaren lehen edizioan ere bada horrelakoren bat 1739. urtean, arrazoi berberagatik: *Ave Maria... esaten dezuenean norequin itz eguiten dezu?* (26).

gure Jaun¹⁷² eguiazcoa eta vicia, Jaungoico [32] eta guizona, cein dagoan eguiaz santissimo sacramentuonetan.

P. Estremuncioco sacramentua cerenzat da? *R.* Iru gauzarenzat.¹⁷³

P. Cein dirade? *R.* Lenengoa, quenceco¹⁷⁴ lengo viziza gaistoco arrasto gustiac. Bigarrena, emateco indarra animeari deabruaren tentacioen contra. Irugarrena, osasuna emateco gorpuzari combeni bazaco.

P. Certaco¹⁷⁵ da ordenaco sacramentu¹⁷⁶ santua? *R.* Consagrazece eta ordenceco¹⁷⁷ Elizaraco bear diran bezelaco ministroac, cein^{177a} diran sacerdoteac mesatacoac, Evangelioaco eta beste gustiac.

P. Certaco da matrimonioco sacramentu santua? *R.* Esconceco eta esconduai gracia emateco, ceñequin bici diran beren artean baquea¹⁷⁸ onean eta sorcen ditue semeac Ceruraco.

†

[33] *Pecatu mortalaren azpian cristau*¹⁷⁹ *gustiac jaquin eta sinistu*¹⁸⁰ *bear deuan*¹⁸¹ *doctrinea modu labur onetara biurturic, claru eta distincioarequin.*

Eta modu onetan bertan daude obligaturic eracustera vicario jaunac beren ardiai, gurasoac umeai, aita pontecoac beren besoetaco semeai eta nagusiac beren criadu eta familiari.

P. Guizona certaco izandu¹⁸² zan eguina? *R.* Jaungoicoa serviceco eta gosaceco.

P. Cein da Jaungoicoa? *R.* Da Jaun bat gustia daiqueana eta gustia eguin ceuana.

P. Jaungoicoac eguin baceiquean bera ez izatea? *R.* Ez, cergati dan izaite eterno eta bear bat.

P. Da Jaungoicoa persona bat bacarric? *R.* Ez, ezpada iru bata bestea eztiranac.

P. Cein dirade? *R.* Aita, Semea eta Espiritu Santua.

[34] *P.* Aita Jaungoicoa da? *R.* Bai.

P. Semea Jaungoicoa da? *R.* Bai.

(172) *Jauna*, hasieran, baina gero izenondoa gehitzean hasierako <e> aurreko hitzaren azken <a> horren gainean idatzi da.

(173) Jatorrizkoan *gauzarrenzat*. Gorago ikus 138. oharrean egin den zuzenketa.

(174) Jatorrizkoan *quencasco*. Cf. *quencea* (23), *quenceco* (29, 30). Hemen *kentzaeko* gisako zerbait irakurtzeko <ç> grafia suposatut beharko genuke, bakarra litzatekeelarik testu guztian; beraz, erratatzat jotzea zuzenagoa dirudi. Gainera, gorago ikus huts berdina: *izataea* (24).

(175) Itxura denez, <t> baino lehen beste zerbait idatzi da azpitik, <d> beharbada.

(176) Hasieran *sacramentua*, antza, hurrengo hitzaren hasierako <s> grafemak estali duelarik <a>.

(177) Oikiako Dotrinan bezala: *ordenceco* (52). Larramendiren hiztegian ere *ordendu* 'ordenar'.

(177a) Itxuraz <r> idatzia <i>ren azpitik.

(178) Agirre Asteasukoaren eta Arrueren testuetan bezala hemen ere -a itsatsia dugu beraz (OEH). Aldazabalek ere berdin darabil: *baqueatsua* (16). Bidenabar, -a itsatsia izen propioaren batekin ere badakar: *Jesusa jayo izquierdo* (17).

(179) Aurretik *edocein* idatzi zuen eta gero ezabatu.

(180) Geroago gehitua da *eta sinistu*, lerroaren goiko aldean.

(181) Beste zerbait dago idatzia <a> horren azpitik.

(182) Partizipio analogikoa, testu guztian bakarra berau: *izan zituan* (4), *izan zan* (10), etab.

P. Espiritu Santua Jaungoicoa da? *R.* Bay.

P. Aita, Semea eta Espiritu Santua dira iru Jaungoico? *R.* Ez, ezpada iru persona bata bestea estiranac¹⁸³ eta Jaungoico eguiazco bat.

P. Iru persona oenen¹⁸⁴ bat bada besteac baño andiago, edo zan¹⁸⁵ lenago, edo al baleique ezer gueiago besteac baño? *R.* Ez, cergatic gustian diran berdina.

P. Iru personaetatic cein eguin zan guizon? *R.* Bigarrena, cein dan guizona.

P. Seme guizon eguinari nola derizo? *R.* Jesu Christo gure Jauna.

P. Cein da Jesu Christo gure Jauna? *R.* Jaungoico eta guizon eguiazcoa.

P. Nola¹⁸⁶ da Jaungoicoa? [35] *R.* Cergatic dan Trinitate Santissimoco bigarren personea eta Aita Eternoaren semea.

P. Nola da guizona? *R.* Cergatic dan Ama Virgina Santissimearen seme eguiazcoa.

P. Cristo guizona zan partez^{186a} izan¹⁸⁷ bazeuan aitaric ceinec sortu zeiquean¹⁸⁸ beste guizonac^{188a} bezela?¹⁸⁹ *R.* Ez.

P. Bada nola conzebitu zan? *R.* Milagros, Espiritu Santuaren obraz.

P. Ama Virgina Santissimea guelditu zan donceilla Jesu Christo gure Jauna eguin ezquero? *R.* Bai, eguin baño leen, eguitean eta eguin ezquero, beti doncella.

P. Christo cerenzat eguin zan guizon? *R.* Gu redimizearren eta ateracearren¹⁹⁰ pecatutic.

P. Nola redimitu eta atera guinducen pecatutic? *R.* Ilcen zala gugatic curucean.

[36] *P.* Jaungoicoa zan edo guizona zan partez il zan? *R.* Guizona zan partez, cergatic ezin¹⁹¹ il zeit<e>quean Jaungoicoa zan partez.

P. Ezan didazun ezquero cein dan Jaungoicoa, jaquin nai neuque nola servituco dedan. *R.* Eguiten dituzula virtutezco obra onac.

P. Cein birtuterequin servituco det gueiembat.^{191a} *R.* Irurequin, cein diran fedea, esperancea eta caridadea.

P. Cer da fedea? *R.* Jaungoicoac esaten deuana siniscea, cergatic berac dioan.

P. Nola jaquingo degu Jaungoicoac esaten debala? *R.* Cergatic eracusten digun Eliza Ama Santa Catholiqueac.

P. Cein da Eliza Ama Santa Catholiquea? *R.* Christau gustiac gorpuz bat eguinic, Aita [37] Santuaren obedienciaren azpian.

(183) Jatorrizkoan *estinarac*.

(184) Aurretik *oetatic* ikusten da idatzia eta ezabatua. Bazitekeen *aenen* irakurtzea ere baina inguru-neak *oenen* irakurtzera garamatza. Cf. *oetatic* beherago.

(185) Lehenago *izan* dago idatzia eta ezabatua.

(186) Jatorrizkoan *nolala*.

(186a) Azpitik *partes*.

(187) Jatorrizkoan *iza*.

(188) Hasieran *eguin ceiquea* irakurtzen da, aditza bukatu gabe utziaz ezabatu eta lerroaren goiko aldean *sortu zeiquean* idatzi delarik.

(188a) Jatorrizkoan *guiznac*.

(189) Jatorrizkoan *bezela*.

(190) Jatorrizkoan *atateracearren*.

(191) Aurrena <l> idatzi da gero <n> irakurtzen denaren azpitik.

(191a) Jatorrizkoan *gueien bat*.

P. Cer gauza sinistu bear ditugu? *R.* Credoac esaten deuan gustia eta Eliza Ama Santa Catholiqueac¹⁹² eracusten diguna.

P. Jaquin bear degu Credoac? *R.* Bai. Credoac: *Siniscen det &.*

P. Cer da santuen comunioa? *R.* Jaungoicoaren gracion dauden cristau gustiac dauqueela parte beste cristau fiel gustien obra onetan, gorpuz mistico baten junturac bezela, ceñen burua dan Christo.

P. Cer da araguiaren resurreccioa? *R.* Berriz piztuc¹⁹³ guerala gustioco Juicioco egunean lengo^{193a} gueure gorpuz¹⁹⁴ aetara beretara.

P. Certaco^{194a} rezuzitatu¹⁹⁵ edo verriz piztuc¹⁹⁵ guera? *R.* Gure gorpuzac ere eduqui daguien animac vecela seculaco gloria edo Infernua, eguin [38] ditugun obrac conforme.

P. Cer da seculaco visicea? *R.* Jaungoicoac emango diguela bere gracion ilcen diranai seculaco gloria eguin dituen obra onen alderaco.

P. Cer esan nai deu Christo etorrico dala ilac eta viciac juzgacera? *R.* Etorrico dala Juicioco egunean gustioco¹⁹⁶ juzgacera emaiteco¹⁹⁷ onai seculaco gloria eta gaizai¹⁹⁸ seculaco penea.

P. Cer esan nai deu becatuen barcacioac? *R.* Beren pecatuen^{198a} damu eguiacoa-requin Jaungoicoagana viurcen diranai¹⁹⁹ barcatuco²⁰⁰ diaustela aren magestadean²⁰¹ pecatuac.

P. Nola barcacen diauzcu? *R.* Sacramentu santuen bitartecoz.

P. Cembat dirade sacramentu santuac? *R.* Zaspí. AQUI los sacramentos.

P. Cer efecto eguiten deu bautismoac?²⁰² *R.* Barcacen ditu pecatu gustiac eta aecgatic mereci ditugun²⁰³ penac.

P. Cer gueiago eguiten deu bautismoac? *R.* Emaiten digu lenengo gracia, ce-

(192) *Santea* idatzi zuen egileak hasieran, *Catholiqueac* gehitu zuenean zuzendu zuelarik azken letra ezabatuaz. *Sante*, zuzenketaren ondoren geratu dena, *Santa* zuzentzen dugu. *Catholiqueac*, bestalde, lerroaren goiko aldean gehitua dago: *Catholicac* idatzi da lehenik, beharbada, geroago zuzenduaz.

(193) Hasieran <s> idatzi da gero <z> irakurtzen dugunaren azpitik.

(193a) Bestelako zerbait idatzi zen aurrena <l>ren azpitik.

(194) Jatorrizkoan *gorpue aetara*. Añibarro *gorpu* darabilen lehena delarik eta testu honetan bertan beti *gorpuz* dugularik, zalantzak egon daitezke *gorpu* irakurtzeko.

(194a) <C> horren azpitik beste zerbait idatzi da aurrena.

(195) Beharbada hasieran <s> idatzi da ondoren lehen <z> hori irakurtzen den lekuan.

(196) Bukaeran irakurtzen denak gehiago dirudi <x>, beste ezer baino.

(197) Aurrena beste zerbait idatzi da, <t> beharbada, gero <m> irakurtzen denaren azpitik.

(198) Pertsonen aplikaturik, *gaiz* 'gaizto'. Irazutaren dotrinaren 1739. urteko lehen edizioan ere berdin *-gaitzay* (8), *gaitzac* (68)–, hurrengo edizioetan *gaiztoai* eta *gaiztoac* berridatzi zirenak.

(198a) Hasieran ahaztu zaiolarik, *beren pecatuen* lerroaren goiko aldean gehitu du itzultzaileak.

(199) Jatorrizkoan *dina*. Cf. orrialde honetan bertan gorago *diranai*.

(200) Jatorrizkoan *barcatucu*.

(201) Hemen *magestadeac* normalagoa egiten zaigun arren, *en su magestad* edo *en su grandeza* gisako zerbaiten itzulpena izatea litekeena da.

(202) Gehiago dirudi *beuptismoac*, baina *bautismoac* irakurri beharko da, <a> grafemaren bukaerako beheranzko marra eta ondoko <u> letraren hasierako beheranzko marra bera direla.

(203) Lehenik *degun* idatzi da eta gero gainetik idatziaz zuzendu.

ñec²⁰⁴ eguit <en> [39] gaituan Jaungoicoaren seme eta emaiten diauzcu birtuteac izan gaiten onac.

P. Salvatu baliteque bat baupismoa bague? R. Ez.

P. Cer efecto eguiten ditu confirmacioac? R. Gogorzen gaitu fedean eta gueicen digu asco gracia.

P. Cer da comunioco sacramentua? R. Sacramentu santu eucaristiciacoa edo altaracoa.²⁰⁵

P. Cein dago sacramentuonetan? R. Jesu Christo gure Jaunaren²⁰⁶ gorpuz eta²⁰⁷ odola.

P. Dago gustia ostriaren²⁰⁸ edozein puscatan? R. Bai, dan chiquienean ere.

P. Dago calizan edocein²⁰⁹ ardao tantan? R. Bai, modu artan bertan.

P. Oustria²¹⁰ consagrata da oguia? R. Ez, espada Christo gure Jaunaren gorpuza.

P. Ardao consagratu^{210a} ezquero gueldicen da ardao? R. Ez, espada Jesu Christo gure Jaunaren odola.

P. Cer da penitenciaco sacramentua? R. Gure pecatu gustiac confesacen dituguna.

P. Da gauza bearra pecatuac confesacea? R. Bai, Eliza Ama Santeac aguincen deuanean.

[40] P. Certaco da gauza bearra confesacea? R. Barcatu ditecen pecatuac sacramentuonen²¹¹ graciarequin.

P. Cer eguingo degu ondo confesaceco? R. Eduqui damu andia Jaungoicoa ofenditu <a>rena, eta proposito firmea es gueiago viurceco ofendicera, eta esan confesoreari pecatu mortal²¹² gustiac.

P. Eta cer gueiago eguin bear degu? R. Esaminatu ondo conziencia eta²¹³ ecarri burura azenengo²¹⁴ confesio²¹⁵ onetic arteraño²¹⁶ eguindaco pecatuac.

P. Baldin isilic usicen badeu pecatu²¹⁷ mortal bat losas edo gaizqui eguiten deuana daquiala, izango bada ona confesioura? R. Ez, ezpada pecatu eta sacrilegio andi bat.

(204) Lehenik beste zerbait idatzi da, <a> beharbada, <e> irakurtzen denaren azpian.

(205) Gorago ikus *sacramentu santu altarecoan* (14), *altaran dagoana* (18).

(206) Jatorrizkoan *Jaunare*.

(207) Beste zerbait idatzi da <t> baino lehen, azpitik, seguru asko <d>.

(208) Felipe Arrese Beitiaren lanetan agertzen dena (*DRAE*), seguru asko honakoa aldaera honen lehen agerraldia izango da. Gainera, lau lerro beherago errepikatu egiten da. Peñafloredarengan, baina, bestelakoa dugu: *GS ostia* (29).

(209) Beste zerbait idatzi da azpitik <c> baino lehen, <n> agian.

(210) Beste zerbait idatzi da <s> baino lehen, azpitik, ezagutzen gaitza dena.

(210a) Bestelako zerbait <t>ren azpitik.

(211) Jatorrizkoan *sacramentaonen* irakurtzen dela dirudi.

(212) Lerroaren goiko aldean gehitua da *mortal*.

(213) Zerbaiten gainetik <e>.

(214) Azpitik beste zerbait da idatzia.

(215) Lehenik *confesion* jarri da, azken letra horren gainean gero hurrengo hitzaren hasierako <o> idatziaz.

(216) Aurretik aditzik, izenik... gabe erabilia. Agirre Asteasukoak ere badakar honelako adibideren bat, adibidez (Agirre 1850b): *orduan egongo cera absolucioa artzeco sasoi onean, baña arteraño ez* (147). *OEHan* ere badira adibide gehiago (Mitzelena 1989a: 727). Bestalde, *-raño* denbora adieraz ez da beharbada ezagunegia, nahiz adibideak badiren: *GS urrengo urteraño* (36), etab.

(217) Lehenik *petu* idatzia eta gero gainetik zuzendua.

3. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1850a, *Jesu-Cristoc bere Elizari utzi ciozcan zazpi sacramentuen gañean eracusaldia* (*Eracusaldia* I), Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- , 1850b, *Jesu-Cristo eta Virgiña Chit Santaren misterioen eta beste cembait gauen gañean eracusaldia* (*Eracusaldia* III), Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Aldazabal, P. J., *Ama Virgina Santissima Yciarcuaren bederatzi urrena*, Tolosa.
- Altuna, P., 1985, «Aizpitarteren hiztegi argitaragabea Loiolan», *Symbolæ Ludovico Mixxelena* II, 1097-1110, Gasteiz.
- & Lakarra, J. A., 1990, *Manuel Larramendi: euskal testuak*, Donostia.
- Altuna, F. 1995, *Gipuzkera zaharreko testuak*. Argitaratzeko.
- Añibarro, P. A., 1963, *Voces bascongadas*, Bilbo.
- Astete, G., 1820, *Doctrina Cristiana*, Tolosa.
- Azkue, R. M., 1905, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- , 1923-1925, *Morfología Vasca*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- Fita, F., 1881, *Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi*, Bartzelona.
- Irazuzta, J., 1739, *Doctrina Christiana*, Iruñea.
- , 1784, *Doctrina Christiana*, Tolosa.
- Kerejeta, M. J., 1991, «Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610», *Memoriae* I, 175-183, Donostia.
- Lakarra, J. A., 1983, «Oharrak zenbait arkaismoz», *ASJU* XVII, 43-68.
- , 1984, «*Berto bizkaitarrak* (1688)», *ASJU* XVIII:2, 89-184.
- , 1985, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)», *ASJU* XIX:1, 235-280.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* XX:3, 639-681.
- , 1987, «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU* XXI:2, 515-564.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido*, Salamanca. Edizio faksimila, 1988, Bilbo.
- , 1745, *Diccionario trilingüe*, Donostia. Edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Mendiguren, X., 1987, «*El borracho burladoko* euskararen azterketa (1764)», *ASJU* XXI:1, 135-162.
- Mixxelena, L., 1977, *Fonética histórica vasca*², Donostia. Edizio faksimila, 1990, Donostia.
- , 1989, *Orotariko Euskal Hiztegia* II-III, Bilbo.
- Murugarren, L., 1984, «Una plática del Goyerri», *ASJU* XVIII:2, 185-197.
- Ondarra, F., 1984, «*Zegamako Doctrina Christiana* (1741)», *ASJU* XVIII:2, 3-62.
- Otxoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren explicacioa*, Donostia.
- Pagola, R. M. & alii, 1993, *Bonaparte Ondareko eskuizkeribuak. Gipuzkera-5*, Bilbo.
- Peñaflorida (Munibe, X. M.), 1762, *Gavon sariac*, Azkoitia. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- , 1764, *El borracho burlado*, Gasteiz. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- Satrustegi, J. M., 1960, «Versos satíricos vascos del año 1619», *Príncipe de Viana* 78-79, 137-144.
- , 1979, «Tres cartas vascas del año 1622», *FLV* XI:31, 59-70.
- Sota, M. de la & alii, 1989, *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera* VII, Bilbo.
- Vinson, J., 1888, «Un vieux texte basque du XVIIe siècle», *RLPhC* XXI, 57-74.
- Yrizar, P., 1981, «Sobre algunas formas verbales...», *ASJU* XV, 3-77.
- , 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* I, Donostia.

“il - ill” en documentos vizcainos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?

CARMEN ISASI
(UNIVERSIDAD DE DEUSTO)

Abstract

The following pages are an effort to arise some questions on several “il-ill” alternations, wich are identifiable through 15th and 16th century Biscayan texts, and occur specially in some words also borrowed by the Basque language. Without excluding a late graphic hesitation, it is proposed as an hypothesis that this phenomenon could be related to the palatalization of “il” in some Basque languages areas, even though it is to be determined whether it is a phonetic phenomenon or simply something due to lexical difussion.

Como desde hace algún tiempo vengo señalando, son aún muchos los aspectos desconocidos de la documentación tardomedieval escrita en Vizcaya, si bien algunas peculiaridades de sus grafías, su fonetismo y su léxico han salido a la luz tras los primeros análisis. No reiteraré las observaciones al respecto que he planteado ya en otros trabajos,¹ para detenerme aquí en una faceta que al parecer ha pasado hasta ahora inadvertida: la alternancia gráfica <il>~<ill>.

Al igual que en ocasiones anteriores, he realizado la búsqueda sobre documentos originales,² redactados en territorio vizcaíno³ y pertenecientes a los fondos incluidos en la edición de *Fuentes documentales del País Vasco*. El corpus seleccionado en esta aproximación está compuesto por las colecciones siguientes:

Fondos del Archivo Municipal de Plencia.(M P)
Fondos del Archivo Municipal de Ondárroa.(M O)
Convento de las Dominicas de Lequeitio.(D L)
Convento de las Dominicas de Elorrio.(D E)

(1) El más reciente “Aproximación al léxico de la documentación vizcaína”, *FLV* 69, Mayo-Agosto 1995.

(2) Sólo esporádicamente se citará alguna copia, que se identificará como tal.

(3) La procedencia autóctona de los escribanos de las villas garantiza que los rasgos de sus escritos puedan tomarse como testimonios de la zona, pese a la dificultad que entraña en muchos casos distinguir particularidades a través de las rutinas del *Ars Notaria*.

Libro de la Cofradía de Pescadores de Lequeitio. (C L)
Libro de visitas del Corregidor de Lequeitio. (Corr. L.)
Libro de Fábrica de Santa María de Lequeitio. (F L)
Fondos del Archivo Municipal de Lequeitio, I. (M.L.)

Sólo complementariamente se atenderá también a:

Fondos Municipales del Archivo de Durango I. (M D)
Fondos Municipales del Archivo de Elorrio. (M E).
Libro de Actas del Ayuntamiento de Portugalete. (A P).

Así pues, el aspecto que pretendo estudiar consiste en la vacilación gráfica de la secuencia que identificaré en principio como [il], para la que encontramos, junto a la representación más usual castellana, <il>, la variante <ill>. Varias circunstancias de este poligrafismo me han inducido a reflexionar sobre su interpretación.

En efecto, el rasgo aflora recurrentemente en un cierto número de términos y se registra de manera dispersa en las páginas de varios archivos, según muestra el estudio del repertorio de incidencias:⁴

Aville (s) (hábil).⁵

M.P. B 21, 1508, 163vº, 145.

D.E. 73, 1513, 60 vº, 210.

Çebilles-Cibilles.

D.L. 40, 1429, 76.

D.L. 49, 1479, 103.

También en D.E. 75, 1515, 1vº, 214.

Conçegilles.

Corr.L 3, 1519-20, 1 rº y 3rº, 124- 125.

Esquilla-Esquylla.

M.P. D 3, 1495, 2rº- 3v, 231- 232 (varios)

F.L. 27rº, 168.

F.L. 28rº, 170.

Estillo (s).

D.L. 43, 1456, 86.

C.L. 1, 1457, 31vº, 2.

M.L. 82, 1469, 1rº 225.

M.L. 89, 1470, 252.

D.L. 52, 1493, 120.

M.P. D 3, 1495, 1vº, 231.

M.P. D 4, 1495, 3rº, 233.

Un rastreo complementario arroja también un caso en M.D. 18, 1458 3rº, 65.

Fillo-Fyllo-Yllo-Hillo.

(4) Si bien la cuestión paleográfica resulta en este tema menos compleja que en el caso de las sibilantes, las grafías se han comprobado bien en los documentos originales, bien en su reproducción, en las colecciones M.L., F.L., M.P., M.O., C.L. Se utiliza sólo la transcripción para M.D., Corr. L. y D.L.

(5) *Abile* en los primeros testimonios castellanos del s. XV aportados por J. Corominas y J. A. Pascual: *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, 6 vols, Madrid, Gredos, 1980-91.

M.P. B 24, 1514 (c. 1519-26). 180vº, 159.
D.L. 44, 1460, 92.
M.L. 44, 1398, 102.
M.L. 100, 1473, 284.
F.L. 4, 1498-1520, 2vº, 132.
F.L. Id, 26rº, 167.
F.L. Id, 27rº, 168
F.L. Id, 29rº, 171
F.L. Id, 97rº, 208
Corr. L. 1, 1508-19, 89 rº, 78.
Corr. L. 2, 1518-21, 3rº, 87.

Pabillo-Pavillo.

M.P. B 24, 1514 (c.1519- 26), 180vº,158.
Corr. L. 1, 1508-19, 50rº, 49.
Corr. L. 2, 1518-21, 26rº, 115.

Pilla(s), (Montón).

M. P., B 21, 1508, 171rº, 129.(varios)
 (De bautismo).
F.L. 16vº, 153
M.L. 99, 1473, 273.
M.L. 126, 1482, 2rº, 350.
Id. 3vº, 351

En la documentación de Durango hallamos por lo menos un caso: doc. 33, 1468, 12rº, 157.

Pillar(es).

*M.P.*B 21, 1508, 153vº-rº, 133 (varios).
M.P. C 20, 1508, 17rº, 258.

Se lee igualmente en *M.E.* 29, 1510, 8vº,156.

Pilloto(s)-Pyllo.

C.L. 3, 1467, 6-7 (varios).
C.L. 10, 1499, 147rº, 39.
D.L. 51, 1492, 118.
M.O. 4vº, 157.⁶
M.O. 8rº, 159.
M.O. 12rº, 162.
M.O. 25vº, 173.
M.O. 77rº, 213.
M.O. 77vº, 214 (Pelloto).
M.O. 80vº, 217.
M.O. 98rº, 231.
M.O. 110rº, 241.
F.L. 4, 1498-1520, 12rº, 145.

(6) No se puede atribuir una fecha exacta a cada uno de los asientos de esta documentación, pues están realizados por diferentes manos, y la mayor parte carecen de data.

Pillotaje.

C.L. 3, 1467, 73 rº, 6.

Se trata de un censo no cerrado, ya que la búsqueda ha sido prácticamente exhaustiva para los sustantivos pero parcial para los adjetivos, en tanto que no se ha atendido a las formas verbales para excluir el riesgo de posibles interferencias analógicas. Se han desechado igualmente las voces de evolución no patrimonial cuando la presencia de una yod —como en *julio*— o bien otras influencias del entorno —caso de *privilegio*— podían proporcionar ejemplos erráticos.⁷

Respecto a la valoración cuantitativa de los datos, conviene plantear dos consideraciones: primeramente, que el recuento no entraña un interés estadístico, pues es bien sabido que la mera presencia de alternancias esporádicas respecto a una grafía dominante resulta significativa para la reconstrucción lingüística. En segundo lugar puede decirse, en cambio, que lo abultado del número justifica un intento de análisis más allá de la simple clasificación como cacografías irrelevantes.

Las características del corpus, integrado en su mayor parte por documentos medievales muy tardíos, y probablemente la propia restricción léxica del fenómeno, impiden establecer su delimitación cronológica; con todo, dentro de los márgenes de este expurgo se comprueba que desde el primer testimonio identificado (1398), su presencia se prolonga a lo largo de todo el siglo XV y al menos el primer cuarto del siglo XVI, más allá del cual no he realizado indagaciones.

En cuanto a la vertiente diatópica, es cierto que la procedencia de los testimonios se concentra en el área costera vizcaína, pero la propia constitución del corpus condicionaba ya este resultado, por lo que no podemos por ahora atribuir el rasgo a un determinado ámbito territorial.

En lo que atañe a nuestros textos, el recurso a <ill> que acabo de atestiguar alterna, para los mismos términos, con la grafía <il>, tal como ejemplifica la siguiente relación:⁸

Concegiles,⁹ forma para la que Corominas señala un único testimonio medieval.

Esquila (*esquyla*),¹⁰ solución propia del castellano, frente al aragonés *esquilla*, más próximo al germanismo *skilla*.¹¹

Estilo,¹² grafía al parecer predominante en este término de integración culta —Corominas-Pascual lo atestigua sólo en el siglo XV, y en su acepción jurídica en

(7) Se ha prescindido así mismo de la forma *mill*, pues su vacilación es consuetudinaria en castellano.

(8) Puesto que no se considera relevante la cuantificación exacta, la búsqueda de los ejemplos de <il> no es absoluta y se restringe a las apariciones de las voces del listado inicial.

(9) *Corr L.*, 70 rº, 73.

(10) *F.L.*, 8 vº, 140y *F.L.* 33 rº, 174.

(11) Precisamente por la ausencia de palatal Corominas propone una introducción en castellano mediatizada por el occitano.

(12) La grafía con <l> simple está en este caso abundantemente representada en las mismas colecciones. Así *D.L.* 4, 1337, 9; *D.L.* 9, 1357, 18,19,21; *D.L.* 43, 1456, 87; *D.L.* 44, 1460, 91; *D.L.* 63, 1504, 180; *D.L.* 41, 1431, 77; *M.L.* 39, 1394, 83; *Id.* 85; *M.L.* 44, 1398, 102; *M.L.* 46, 1404 (Copia 1405), 108; *M.L.* 51, 1411, 123; *M.L.* 57, 1425, 142; *M.L.* 59, 1441, 144; *M.L.* 73, 1463, 187; *M.L.* 83, 1469, 234; *M.L.* 100, 1473, 277; *Id.* 282º; *M.L.* 135, 1487, 12vº, 428; *Corregidor L.* 1, 1508-21, 26vº, 29; *Corregidor L.* 2, 1518-21, 26rº, 115; *F.L.* 4, 1498-20, 34rº, 176.

las Ordenanzas Reales de Castilla— para el que no obstante la grafía con geminada se documenta incluso en algún texto literario.¹³

Filo-ylo,¹⁴ que cuenta con un sólo testimonio anterior a Nebrija en las noticias recogidas por Corominas-Pascual, pese a que, según los mismos autores "fue indudablemente palabra de uso general desde los orígenes del idioma".¹⁵

pabilo,¹⁶ única grafía citada por Corominas.¹⁷

pila,¹⁸ de tardía incorporación en el sentido de "montón o rimerio", según Corominas, acepción en la que se adelantarían los testimonios aragoneses de fines del S. XVI, posteriores en todo caso a nuestros propios registros.

*pylar*¹⁹

piloto,²⁰ documentado a partir del s. XV.

No se debe ver *a priori* en este polimorfismo un rasgo exclusivo de los documentos autóctonos, no sólo porque carecemos de datos suficientes para el contraste con colecciones de otras zonas, como antes he señalado, sino también porque una simple cala realizada entre los textos foráneos de nuestro propio corpus descubre, junto al empleo predominante de <il>,²¹ algunas incidencias de <ill>. Todos los casos conciernen a dos términos, *estillo* (M.L. 53, 1420, 132; M.L. 55, 1420, 135; M.L. 56, 1420, 138) y *fillos* (M.L. 53, 1420, 132 y 56, 1420, 138).

Cierto es que la representatividad de esta cala es relativa, ya que faltan ocurrencias para varias de las voces del listado; cierto es igualmente que los ejemplos de <ill> registrados fuera de Vizcaya afectan a voces cuya historia gráfica resulta problemática, en el caso de *estillo* por la posible ultracorrección cultista que antes he

(13) La duplicación de la "l" podría obedecer a un intento de intensificación cultista, tal como propone Rafael Cano (*Análisis filológico de textos*, Madrid, Taurus, 1991, 104-105) al integrarlo en el apartado de geminaciones y grupos cultos no etimológicos de un texto de Alonso de Cartagena. Sería equivalente el caso de *utillidad*, que se registra en *Corr.L.*, 3, 1519-20, 1vº, 124, y semejante el de *pupilla*, D.E., 73, 1513, 60rº, 210, si bien aquí la geminada, que puede tener origen etimológico, no es desconocida en otros textos castellanos, pues Corominas cita la forma en la traducción de *Las ilustres mujeres* de Boccaccio, de 1495.

(14) *Corr.L.* 26vº, 29; *Corr. L.* 3, 26vº, 115; *F.L.*, 34rº, 176; *M.L.* 39, 1394 (c. 1405), 83; id. 85; *M.L.*, 44, 1398, 102; *M.L.*, 46, 1404 (c. 1405), 108; *M.L.*, 51, 1411, 123; *M.L.*, 57, 1425, 142; *M.L.*, 59, 1441, 144; *M.L.*, 73, 1463, 187; *M.L.*, 83, 1469, 234; *M.L.*, 100, 1473, 227; id. 282.: *D.L.*, 41, 1431, 177; *D.L.*, 43, 1456, 87; *D.L.*, 44, 1460, 91; *D.L.*, 63, 1505, 180.

(15) Su alta frecuencia en los documentos notariales obedece a su mención rutinaria en las descripciones físicas de los diplomas.

(16) *Corregidor* 1, 1508-19, 26vº, 29; *Corregidor L.* 2, 1518-21, 25vº-26rº, 114 (varios).

(17) Compruebo sin embargo que Martín Alonso atestigua la variante con geminada en el *Vocabulario* de Fernández Santaella. (Vid. *Diccionario Medieval Español*, t. II, Salamanca 1986).

(18) La grafía <pila> se atestigua en: *M.L.* 83, 1469, 232; *M.L.* 85, 1469, 240; *M.L.* 87, 1470, 246; *M.L.* 90, 1471, 257; *D.L.* 2, 1330, 7; *F.L.* 43vº, 190.

(19) *F.L.* 133rº, 245.

(20) *M.O.* 1495, 2vº, 155; *M.O.* 1490, 22rº, 170; *M.P.* D43, 1515, 312; *Corregidor L.* 1, 1508-19, 33vº, 36; *M.L.* 79, 1467, 208; *C.L.* 2, 1463, 3;

(21) Así, para *estilo*, *M.D.* pp. 211, 212, 238, 239, 243, 244 y 247 (documentos de Valladolid). En cuanto a *filo*: *D.L.* 33 (Peñañiel), 62; *D.L.* 34 (Valladolid), 64-65; *D.L.* 66 (Sevilla), 189; *M.L.* 42 (Sevilla), 1398, 89. *Id.* 92; *M.L.* 48 (Segovia), 1407, 112; *M.L.* 54 (Valladolid), 1520, 134-35; *M.L.* 55 (Valladolid), 1420, 136-37; *M.L.* 67 (Medina del Campo), 1456, 170.

señalado, y en el de *hilo* por la escasez de nuestros datos sobre su utilización en textos medievales; sin embargo, la coincidencia de estas duplicidades con las de los textos vizcaínos subraya la necesidad de evaluar en principio el problema desde una perspectiva no localista.

Nuestra reflexión debe partir por tanto de un hecho sobradamente conocido: la irregularidad gráfica que impregna muchos documentos notariales por la escasa destreza de los escribanos o amanuenses. Por ello, a pesar de la temprana fijación en castellano del uso de <ll> como grafema del elemento palatal,²² no debe en ningún modo excluirse la permanencia de indistinciones gráficas entre “l” y “ll” al representar tanto /l/ como /l̄/; en ese marco podrían insertarse los datos obtenidos de nuestros textos.

Sin embargo, utilizando como término de comparación un expurgo complementario en los documentos *C.L. 10, M.O., D.E.73 y M.P.3.*, se advierte que todas las muestras reducen las presuntas cacografías de lateral geminada a los casos de <ill>, fuera de los cuales “l” y “ll” se adoptan sistemáticamente como grafías diferenciadas de /l/ y /l̄/. Este contraste revela la insuficiencia de la explicación por simple anarquía del *usus scribendi*.²³

Estimo por el momento que no invalida esta conclusión la aparición esporádica en otros textos del *corpus* de algunas indistinciones “l” o “ll” en secuencias fónicas distintas, que ejemplificaré en una muestra:

tonellero, F.L. 12 rº, 145.
lamados D.E.71, 1501, 2vº, 205.
viuualas M.P. 21 p. 133.
valena F.L., 144, 279.
yparcale M.O. 1495, 38rº, 183/ *yparcalle*, id 38vº, 184.
llena (leña) *Coor.L.* 17rº, 19.

Los ejemplos muestran vacilaciones aparentemente inmotivadas, como *lamar*,²⁴ pero no faltan razones para la explicación de otros casos: el entorno palatal podría estar en el origen de *tonellero*, y cabe atribuir a una atracción semejante la presunta palatalización de *llena*. *Vitualla* reúne dos circunstancias perturbadoras: su carácter culto y su tardía introducción; ambas pueden haber provocado la cacografía; en cuanto a *valena*, recordemos la convivencia de resultados con palatal y sin ella en el ámbito lingüístico mediterráneo, al que no es ajeno el léxico marineramente de los textos vizcaínos. Un evidente vasquismo justifica por otra parte la forma *yparcale*, identificable incluso como suma de los elementos *ipar* y *kale*.

No podemos pues ignorar la existencia de una casuística plural, en la que concu-

(22) Vid. R. Menéndez Pidal, *Orígenes del Español*, Madrid, Espasa Calpe, 1972, 9ª ed., punto 5.9.

(23) Las únicas incidencias aparentemente problemáticas serían *pabillo*, que se explica por la vacilación inherente al desarrollo del término, *bachyler*, galicismo donde la confusión l-ll se da precisamente en un entorno *ile*, *allegar*, cuya grafía “ll” era habitual en castellano medieval y *milares*, cuya alternancia con *millares* está probablemente relacionada con la de *mil-mill*, común, como se sabe, en los textos castellanos.

(24) Salvo que pensemos, claro está, en el tratamiento vasco del grupo latino *Kl-*.

rren la irregularidad gráfica inherente a la práctica escrituraria, circunstancias particulares de la etimología o del entorno fónico y presumiblemente otros factores que no he llegado a reseñar;²⁵ pese a ello, sin embargo, la sustitución de <il> por <ill> en nuestro corpus se manifiesta como un fenómeno más sistemático que otras alternancias de laterales, tanto por su reincidencia como por su localización en determinados lexemas, por lo que entiendo que reclama una explicación complementaria.

Esa premisa justifica la hipótesis que pretendo exponer, según la cual cabría analizar la cuestión en el contexto de la convivencia de lenguas románica y vasca.

Conviene no olvidar al respecto que, pese al estadio incipiente en el que se encuentran los estudios sobre estos textos vizcaínos, los primeros acercamientos han puesto ya de relieve la presencia del elemento vasco. En lo que se refiere al nivel fonético, son significativos algunos indicios que no me detendré a comentar aquí, pero cuya mención considero pertinente:

Confusión de labiales:

Profincos (por *propinco-propincuo*): D.L. 58, 1502,135
Pescada presca C.L., 9, 1496, 87vº, 36.
Esquepe, *Corr.L.* 3,1519,1rº, 124.²⁶

Prótesis vocálica ante vibrante:

Erredonda, *Ochandiano* 8,1497 (copia) 65vº, 95
Erregateros C.L. 9, 1496, 87vº 36.

Y, en contraste,

rero, por "herrero", F.L. p. 160, 164
remientas, *Corr. L.*, 2, 22vº, 109.

Pérdida de sonoras:

Prebostao, *Corr*, 1511, 24rº, 27.²⁷

Neutralizaciones de sonoridad:

Guila (*Quilla*) M.L. 130, 1486, 20rº, 386.

Cabría añadir a estos testimonios los numerosos registros de trueques de sibilan-

(25) Así, convendría tal vez no desdeñar en algunos casos la coincidencia con el sufijo *-illo* (hipótesis a la que recurre por ejemplo Corominas para explicar la alternancia *mochila-mochilla*) o bien la dependencia respecto a la posición silábica, puesto que llama la atención la escritura regular de *alguaciles*, inferior en número de apariciones al singular *alguacil*, pero que también en los plurales mantiene la grafía con <l> simple: M.L.100, 1473, 281; M.L. 72, 1457, 174; M.L. 77, 1463,180; M.L. 73, 1463,186; M.L. 99, 1473, 275; M.D. 28, 1463, 129. Recuérdese, en cambio, que se han registrado algunas incidencias de *conçegilles*.

(26) Las formas *esquepe* y *esquipe*, variantes del término arquitectónico *esquife*, parecen habituales al menos en los documentos de Lequeitio (vid *Libros del Corregidor y de la Fábrica*, pp. 248, 167, 170, 175) donde se dan tanto con el sentido habitual de "bóveda" (cf., p. 167 y p. 170) como con el de "atrio" (p. 124) que es también el del vasco *eskepe*, pero que no veo mencionado para el castellano en las fuentes lexicográficas.

(27) Ocurrencia que debe sumarse al repertorio citado para la misma forma en C. Isasi, "Aproximación al estudio de la documentación vizcaína de los siglos XV y XVI", *Mundaiz* 46, 1993, 13-23.

tes que ya he relacionado con una hipótesis de "seseo",²⁸ de la que volveré a ocuparme próximamente.

Dentro de este marco, al que se suma la voluminosa información relativa al elemento *euskaldun* en documentos románicos de otras zonas y en la propia onomástica de fondos vizcaínos y guipuzcoanos,²⁹ la grafía <ill> se nos aparece como posible resultado de la palatalización contextual característica de algunas áreas del euskera. El proceso es bien conocido en lo que toca a los estudios sobre la lengua vasca de períodos más modernos,³⁰ y en nuestros días se reconoce como una característica de la mayor parte del territorio vizcaíno oriental.³¹

Cierto es que nuestros datos diacrónicos y diatópicos relativos a la lengua vasca de fines de la Edad Media son precarios, y no puedo ignorar en este sentido la cautela que me aconsejan especialistas como Rosa Miren Pagola o Alfonso Irigoyen. Nos ayuda muy poco, por añadidura, la información de los autores que han abordado el tema en su vertiente histórica,³² aunque pueda colegirse de sus afirmaciones que el fenómeno se considera antiguo.³³

Y sin embargo, frente a estas reservas, la coincidencia del fenómeno vasco con la posible palatalización representada por las grafías <ill> queda reforzada por el hecho de que varias de las voces-testigo coexisten también en lengua vasca: *abila*, *eskila*, *pila*, o *babil*,³⁴ en tanto que *piloto* no parece tampoco ajeno al euskera vizcaíno.³⁵ Se trata de un argumento que plantea concomitantemente la posibilidad de que nos hallemos ante una influencia lexicalizada. Tal lexicalización resulta desde luego más problemática para aquellos casos en los que carecemos de correlato en vascuence, si bien hay que contar con que nuestro conocimiento del léxico de la comunidad vizcaína medieval y de su integración de los componentes vascos y románicos es hoy por hoy muy incompleto.³⁶

(28) Cf. Isasi 1993: 19-20.

(29) No me detendré a citar aportaciones de todos bien conocidas, como las de María Teresa Echenique, Ricardo Cierbide o Alfonso Irigoyen, entre otros.

(30) Vid. M. L. Oñederra: *Euskal Fonologia: palatalizazioa*, Universidad del País Vasco, 1990.

(31) Cf. A. M. Echaide: "Distribución de las variantes palatalizadas y no palatalizadas de "l" y de "n" debidas al contexto fónico en los dialectos vascos", *FLV XXIII*, 163-169, y I. Gaminde: *Abozko Bizkaieraz*, Bilbao, 1988.

(32) Vid. L. Michelena "Las antiguas consonantes vascas", *Miscelánea Homenaje a André Martinet*, Tomo I, 1957, pp. 113-157, y también N. M. Holmer y V. A. Holmer "Apuntes vizcaínos (primera parte)", *ASJU II*, 1968, 87-141.

(33) Hay razones suficientes, por lo tanto, para no descartar por completo que mi hipótesis se fundamente en una errónea trasposición de los rasgos modernos a sincronías anteriores.

(34) Cf., *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*, Bilbao, 1976-89, o bien L. Michelena, *Diccionario General Vasco*, Bilbao 1989.

(35) Como equivalente de "piloto" y con representación de palatalidad lo cita para Vizcaya y Guipuzcoa R. M. de Azkue en su *Diccionario Vasco-Español-Francés*, t. II, Bilbao 1969. Según me recuerda mi colega Manu Etxebarria, el término aparece también en la canción popular vasca "Ni naiz kapitan pilotu...".

No tengo en cuenta la existencia de un vasco *estilo*, por su carácter culto y neologizante.

(36) Las noticias aportadas en ese campo por los fondos documentales vizcaínos se revelan de una enorme riqueza, como en otras páginas he puesto de relieve. (Vid Isasi 1995, op. cit. y "Apuntes sobre la historia del léxico euskaldun", traducción al euskera de Unai Elorriaga y Patxo Fernández de Larrinoa. *Enseinukarrean*, en prensa).

Una pronunciación a la manera *euskaldun* podría explicar igualmente la presencia de geminadas en otros contextos, tales como *escallera* (*Corr. L.* 19, 1508, 4v^o, 6.; *M.E.* 71, 1501, 1v^o, 204 y *F.L.* 132v^o, 245).

Al mismo tiempo, la interpretación fonética permitiría suponer también una articulación palatal en aquellas lecturas en las que se mantiene la grafía simple <il>, lo que vendría a restar importancia a la coexistencia de resoluciones y explicaría algunas ocurrencias del fenómeno inverso, <il> por <ill>. Este tipo de grafías, al parecer muy escaso, se ve representado por algún ejemplo tan significativo como *guila*, *M.L.* 130, 1486, 20r^o, 386; *Id* 32r^o, 396, término en que podemos inclinarnos a ver el resultado vasco *gila*, tanto por el tratamiento de la consonante inicial como por la grafía <il>, probable representación de [il].

En definitiva, estimo que hay argumentos suficientes para proponer como explicación del fenómeno <il/ill> la hipótesis de una interferencia vasca, interferencia que actuaría al menos como concausa junto a los otros factores condicionantes ya apuntados. Dado que el interés de los datos se aúna por ahora con su privisionalidad,³⁷ confío en que este aspecto de la *scripta* medieval norteña merezca un punto de reflexión y el aporte de nuevos análisis, pues sólo la búsqueda de este tipo de incidencias en otros *corpora* locales y foráneos podrá ayudarnos a establecer su importancia para la historia de las variedades desarrolladas en el ámbito vasco-románico.

Fuentes documentales

- Colección Documental de la Villa de Plencia*. Ed. de J. Enríquez, San Sebastián 1988.
- Colección Documental de los Archivos Municipales de Guerricáiz, Larrabezúa, Miravalles, Ochandiano, Ondárroa y Villaro*. J. Enríquez, San Sebastián, 1991.
- Colección Documental de los Monasterios de Santo Domingo de Lekeitio y Santa Ana de Elorrio*. Ed. de J. Enríquez, C. Hidalgo de Cisneros, A. Lorente y A. Martínez.
- Colección Documental del Archivo de la Cofradía de Pescadores de la Villa de Lekeitio*. Ed. de J. Enríquez, C. Hidalgo, A. Lorente y A. Martínez, San Sebastián, 1991.
- Libro de Visitas del Corregidor y Libro de Fábrica de Santa María de la villa de Lekeitio*. Ed. de J. Enríquez, C. Hidalgo de Cisneros, A. Lorente y A. Martínez, San Sebastián, 1993.
- Colección Documental del Archivo Documental de Elorrio*. Ed. de C. Hidalgo de Cisneros, E. Largacha, A. Lorente y A. Martínez, San Sebastián, 1988.
- Colección Documental del Archivo Documental de Lekeitio*, Tomo I. Ed. de J. Enríquez, C. Hidalgo de Cisneros, A. Lorente y A. Martínez, San Sebastián, 1992.
- Colección Documental del Archivo Municipal de Durango*, Tomo I, Ed. de C. Hidalgo de Cisneros, E. Largacha, A. Lorente y A. Martínez, San Sebastián, 1989.
- Libro de Decretos y Actas de Portugalete*. Ed. de C. Hidalgo de Cisneros, E. Largacha, A. Lorente y A. Martínez. San Sebastián, 1988.

(37) Es necesario, evidentemente, ampliar esta búsqueda a la onomástica y relacionarla con otros problemas relativos a las alternancias gráficas.

Virgilio Txerribuztangoerrekan

(I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak)

IÑIGO RUIZ ARZALLUZ
(EHU/UPV)

fidandomi nel tuo parlare onesto,
ch'onora te e quei ch'udito l'hanno
(*Inferno*, II, 113-114)

Abstract

The translations of the ancient classics start to appear in the Basque literature at the beginning of the XIXth century: their goal is not, by any means, to make them accessible to a public that would be unable to read them otherwise, but rather to serve as an exercise to the translators as well as to the readers and, at the same time, to dignify the Basque literature with works of universal value that, moreover, would not imply any submission to any national culture. The fact that Virgil has always been the classic par excellence –with the exception of the Romantic period– is the reason why his translations occupy an outstanding place in the history of Basque literature: the anonymous author of the manuscript Melibeo from the Bonaparte funds, Iturriaga, Miangolarra, Arregi, Ibiñagabeitia and Orixe are the makers of this part –by and large the most important one– of the Basque Fortleben of Virgil. The translations of the Eclogues and the Georgics are analyzed in this paper from the perspective imposed by philological scholarship and literary history: on the one hand, we establish the basis first to interpret correctly the aforementioned translations as such and second to locate them properly within these authors' work and, more generally, within the history of Basque literature; on the other hand, we pay especial attention to the peculiarities –indeed remarkable– shown by the influence of Virgil's work in the Basque Country.

Euskarazko liburuak elizaren nahi eta beharren inguruan bakarrik idazten eta irakurtzen direnean –hau da, gutxienez eta salbuespen benetan bakan batzuekin, XIXgarren mendera arte– klasikoek ez dute ia tokirik izan euskal letren mundu txikiagian: ez jada beste garai batekoa zen elizgizonen gaitzespenagatik, euskarazko

* Zorretan nago Joseba A. Lakarrarekin, lerro hauek arretaz eta adieraz irakurri dituelako eta zuzentzen eta osatzen saiatu delako: *melius reddidit quam acceperat*; lana, bestalde, Euskal Herriko Unibertsitatearen ikerketa proiektu bati esker burutu ahal izan dut.

literatura hark betetzen zuen betebeharrerako alferrikakoak zirelako baizik. Erlijioarena ahazteke euskara giza izpituaren beste alor batzuetara hedatzen denerako, Europako beste lurraldeetan bezala Euskal Herrian ere galtzen doa antzinateko klasi-koek hezkuntzan eta, oro har, gizartearen estimuan ordura arte mantendu zuten premutasuna: guztiarekin ere, esan ahal da –esaten ez den arren– euskal irakurle eta idazle askok eredutzat eduki duela, orain dela oso gutxi arte, greziar eta batez ere latindar literatura, ohiko atzerapenagatik baino gehiago idazle-irakurleen gehien- goaren nolabaiteko eskolastikotasun batengatik eta, aldi berean, XIXgarren mendeko bukaeratik umezurtz zegoen euskal literaturari eman zekizkiokkeen irtenbideetako bat zelako, apika arrazoizkoena. Bestalde, euskarara egindako antzinateko klasiko- en itzulpenek –neurri batean bakarrik direnak aipatu eragin honen agerpena– ez dute euskaldun haientzat iturri eta ispilu izan ziren hizkuntzetara egindakoenarekin onu- raz erka daitekeen historiari izan: funtsean greziar eta latindar klasikoak leitzeko gogoia izan zezaketen irakurle euskaldunentzat –oraintsu artekoentzat behinik behin– errazago izan delako espainolezko edo frantsesezko itzulpenetan irakurtzea euskarazkoetan baino. Mendiburuk bere *Jesusen bibotzaren devocioa* liburuaren *Iracur- leari* abisatzen ziona honen ikur ezin hobea da: «Euscarazco libru hau, Euskaldun utsentzat eguiña da; bada Frances, Latin, edo Gastelania daquitenac, neque gutiago- requin ecus dezaquee beste Libru-etan, onetan eracusten dena». Bestela esanda, klasiko- en euskal itzulpenak –eliz liburuenak ez bezala, berriro diot– ez dira egin liburu horiek aditu nahi zituztenen beharrari erantzuteko: euskararen duintasunaren alde eta euskara eta euskal literatura garatzeko helburuarekin egin dira.¹ Hortaz, antzua dirudi alde batetik euskal letren historian XVIII baina batik bat XIX eta

(1) Antzinateko latindar testuen lehenengo euskal itzulpena den –aipuak eta albo batera utzita– 1802ko liburutxo baten hitzaurrean, Juan Antonio Mogel kezatzen da Espainiako jakintsuek euskarari egiten dioten muzinagatik, urrutitik etorritako jakintsuagoek ez bezala: «Un noble y sabio prusiano, llamado barón de Humbolt <d> [...] El sabio prusiano quiere demostrar que el idioma bascongado es elocuente, puro y fecundo. Por su súplica y influjo he hecho las versiones de varias arengas y oraciones selectas [...] todas piezas de la mayor elegancia [...]. Ruego a los sabios de la nación instruidos en los idiomas hebreo, griego, latino... lean estas versiones oratorias y nos digan después si es pobre, infecunda y mercenaria la lengua antigua de España; si es grosera, bárbara, inelocuente [...] ¿Si una lengua de pura invención, formada a costa de mendigar voces a otras varias, imperfectísima en su cuna, pudo llegar para el siglo de Augusto a tal grado de elocuencia, a cuál podría llegar un idioma rico y fecundo en voces y expresiones enérgicas, suavísimo y dulcísimo, si hubiera hallado unos genios como los de Salustio, Tito Libio [sic], Tácito y Tulio para reducirle al arte oratorio?»; eta hitz hauekin bukatzen du: «Si se continúa en semejantes versiones y se aplican a esta lengua las reglas oratorias escribiendo arengas originales, no se publicará que es lengua grosera» (*Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, o demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencias del idioma bascongado contra las preocupaciones de varios escritores extraños y contra algunos bascongados que sólo tienen una noticia superficial del idioma patrio*, por don Juan Antonio de Moguel y Urquiza, Tolosa, Francisco de la Lama, 1802, 4-8; puntuazioa eta grafia, zerbaiten adierazgarria ez denean, gaurko erara ipini dut erdarazko aipu guztietan). Esan gabe doa liburutxo honen atzetik etorriko diren itzulpen askotan antzeko arrazoiak irakur daitezkeela. (Hemen eta gorago aipatutako auzien testuingurua osatzen duten arazoetarako nahikoa da K. Mitxelena, «Euskal literaturaren bereizgarri orokorrak», in *Euskal linguístika eta literatura: bide berriak*, Bilbo 1981, 259-278 [= Id., *Sobre historia de la lengua vasca*, San Sebastián 1988, II, 681-693 = Id., *Euskal idazlan guztiak*, Donostia 1988, IV, 49-72]; mesedegarriak izan daitezke, hala ere, I. Sarasola, *Historia social de la literatura vasca*, Madrid 1976 eta J. Juaristi, *Literatura vasca*, Madrid 1987).

XXgarren mendeetan gertatu dena eta beste alde batetik inguruko hizkuntza askorenean XV eta XVIgarrenetan egin zena konparatzeak: ez, inondik ere, euskal itzultzaileen xede nagusia euskara eta euskaldunak aberastea izan delako –hau ere erdi aroaren bukaerako eta errenazimenduaren hasierako italiar, espainiar eta frantziar itzultzaileek, hurrenak aipatzearen, aitortzen dituzten helburuetako bat baitzen–; ezta itzulpen horietako asko itzultzailea bera euskaran trebatzeko ariketa gisa eginak direlako ere –behin baino gehiagotan irakurri ahal baitugu arrazoi hau garai hartako erdal itzultzaileen hitzaurre eta eskaintzetan–; ezpada euskaldunen artean ez delako izan euskara hutsean baizik irakurtzen ez zekien irakurlegorik ezta erdaraz baino euskaraz irakurri nahiago zuenik ere.²

Virgilioren euskal biziak ez du ikuspegi orokor honen mugetatik ihes egiten, are gehiago, honen adibide onena da. Izan duen eragina, auzoan ditugun literaturetan izan duenaren ondoan jartzen badugu, azalekoa izan da: damurik, perla bakana dira lerro hauetan behin baino gehiago ageriko zaizkigun Peñafloredako kondearen *Gavon-sariac* bildumako *Copla jostalluac* bezalakoak, baldin eta egia bada –ikusteko baitago– Virgilioren laugarren eklogari buruz zuzenean jarduten dutela. Itzulpenak, aldiz, ez dira –euskal literaturaren neurrietarako– azaleko eragin horrek pentsarazi lezakeen bezain urriak. Virgilioren euskal itzulpenen ugaritasun –erlatibo– honen zergatikoak begien bistan daude: batetik, hura izan delako –baita greziarrak zakuan sartzen baditugu ere– poeta klasikoa $\kappa\alpha\tau' \ \acute{\epsilon}\xi\omicron\chi\eta\nu$, bai garai klasikozaleenetan bai alde honetatik nahasiagoak izan diren sasoietan –eta honen lekuko onena Eliot-ek Londreseko The Virgil Society delakoan egindako hitzaldia dateke–; bestetik, azken mende hauetan ere –antzinatetik bertatik zetorren tradizio sendo eta zabal bati eutsita– Virgilio *poeta christianus* bezala sentitu nahi izan delako askotan, beharbada

(2) Edonola izanda ere, probetxugarria edo, behinik behin, interesgarria gerta daiteke XIV, XV eta XVIgarren mendeetako gertakari hori hurragotik ikustea: itzulpenaren bitartez bilatutako duintzeaz –giltza izan daitezkeen lanak baino ez ematearren– ezinbestekoa da W. Melzer, «Towards the dignification of the vulgar tongues: humanist translations into Italian and Spanish in the Renaissance», *Canadian review of comparative literature*, 8 (1981), 256-271, eta M. Pfister, «Die Bedeutung der 'volgarizzamenti' lateinischer Texte für die Herausbildung der literarischen Prosasprache», in A. Buck-M. Pfister, *Studien zu den 'volgarizzamenti' römischer Autoren in der italienischen Literatur des 13. und 14. Jahrhunderts*, München 1978, 45-87 eredutzat har daiteke bitarte berberaz iritsitako aberasteaz; dauden ikuspegi orokor gutxietako bat A. Buck, *Die Rezeption der Antike in den romanischen Literaturen der Renaissance*, Berlin 1976, 67-82 orrialdeetan irakur daiteke [= Id., *L'eredità classica nelle letterature neolatine del Rinascimento*, Brescia 1980, 88-106]; bakoitzak bereziki hizkuntza edo lurralde baten kasuaz badihardu ere ez dute begien bistatik behar den testuinguru zabalagoa galtzen klasikoak diren hauek: C. Dionisotti, «Tradizione classica e volgarizzamenti», in Id., *Geografia e storia della letteratura italiana*, Torino 1980 [1. ed. 1967], 125-178, P. Russell, *Traducciones y traductores en la península ibérica (1400-1550)*, Barcelona 1985 eta G.P. Norton, *The ideology and language of translation in Renaissance France and their humanist antecedents*, Genève 1984. Izan ere, erdi aroaren bukaerako eta errenazimenduaren hasierako itzulpen horiei begiratzeak zerbaiterako balio badigu –hizpide dugun kontuan– euskal letren historiaren bitxikeriatzat dugun zenbait gauzaren arruntasuna ikusteko da: XVIII, XIX eta XXgarren mendeetako euskal itzultzaileekin komun dituzten eta gorago aipatu diren asmoez gain, XIV, XV eta XVIgarren mendeetako haiek ere, esaterako, pobrea ikusten zuten beren *lingua vulgaris* latinaren edo grekoaren ondoan, eta batzuetan hizkuntzari berari leporatzen zioten errua, beste batzuetan –geroago, jeneralean– ez hizkuntzari baizik hiztunen axolagabekeriari... Ez ziren ezer berririk esaten ari: horiek guztiak –edo gehienak– esanak zituzten Errepublika bukaerako erromatarrek (ikus, esaterako, Cic., *Fin.*, I, 2-4 eta *Tusc.*, II, xi, 26 bakarrik).

gehienetan: ez dirudi alferrikako datua orain dela gutxi arteko euskal letren historia-rako; azkenik, eta aurreko bi arrazoiaren ondorio, eskola irakurgai ezinbestekoa izan delako XXgarren mendearen bukaera honetara arte, inor gutxik eztabaidatu duen irakurra, izan ere. Gauzak honela, euskararen duintasuna munduko literatura ja-soena itzuliz erakutsi behar baldin bazen eta euskaldun irakurleak elikadura onena-ekin hazi –eta, ez dezagun ahazt, norberaren euskal luma itzultzearen ariketaren bitartez zorrotzu–, Virgiliorena berez zetorren aukera zen.

* * *

Albo batera uzten baditugu hor hemenka itzulita agertzen diren Virgilioren aipuak, badirudi lehenena Bonapartek lagatako eskuizkribuen artean dagoen eta *Melibeo* titulua daraman lehenengo eklogaren itzulpena dela.³ Eman egiten duela diot, ez datarik ez datatzeko irizpide nahiko argirik ez baitu: González Etxegaraiak XVIIIgarren mendekotzat du letra eta mende horren beraren bukaera aldean jartzen dute Pagolak eta bere lan taldeak, paper mota eta tinta ere –espresuki diotenez– kontuan harturik.⁴ Berez, eta beste inongo berri gehiagorik gabe, datazio honek, zuzena izanda ere, *terminus ante quem* bat baino ez liguke emango, guk daukagun eskuizkribua zaharrago baten kopia izan daitekeelako, eta horren susmoa –kopia izatearena, ez, agi danean, askoz lehenagokoa izatearena– agertzen dute Pagolak eta bere lan taldeak: «badirudi kopia izan daitekeela, ez bait du ia batere zuzenketarik» (2407). Izan ere zuzenketa bakarra du: «nos patriae finis et dulcia linquimus arva» (1, 3) itzultzeko «guc larga ditugu» idatzi du hasieran kopiatzaileak, baina geroago hitz horiek diagrama moduko baten barruan sartu eta gainean «largatzen ditugu» ipini du. Nire iritzian, zuzenketa hau ez da ohiko kopiatze hutsa, aitzitik egilearena izatearen itxura du: zuzentzen denagatik beragatik eta, beharbada batez ere, zuzentzen den modugatik, ez baitu lehenengo irakurketa ezabatu, hurrengo orrazketa

(3) Gipuzkoako Diputazioko Bonaparteren eskuizkribuen artean dago gordeta B-10-XII signaturarekin (187 zenbakia du C. González Etxegarairen katalogoan: C. González Etxegaray, «Catálogo de los manuscritos reunidos por el príncipe Luis-Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco, con un índice de nombres de personas, lugares, lenguas y dialectos, y un catálogo de publicaciones hechas por el mismo de algunos de los manuscritos, o referentes a ellos, que se hallan en las principales bibliotecas del País Vasco», *Euskera*, 29, 1984, 23-184, 83 [2. ed.: Id., *Catálogo... corregido y aumentado por J.A. Arana Martija*, Bilbao 1989, 75]): bi orri solte dira, bi aldeetatik idatziak, eta behar bezala deskribatu-ta agertzen da González Etxegarairen aipatu katalogoan eta oraingoz dagoen testuaren edizio bakarrean (R.M. Pagola et al., *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera*, IV, Bilbo 1993, 2407-2410). Edizio honi dagokionez honako zehaztapen hauek egin behar dira: «et ipsum ludere» (1, 9-10) hitzen itzulpe-nean nik «eta neri jostatzen» irakurtzen dut, ez «eta neu jostatzen», eta badirudi hau dela «cille-guitzen dit» aditzaren erregimenak eskatzen duena; edizioan egin den lerro zatiketa erabat nahasgarria da, ez baitator bat ez eskuizkribuak duenarekin ez edizioa agertu den liburuaren inprimaketa arau-ek eska zezaketenarekin: jatorrizkoa aurrean ez duenak nolabaiteko bertso askeetan dagoela pentsa lezake; «ascotan belzurda eriozcoac aurre asmatu cigun gaitz au aritz-zulotic» ez da, bostgarren oharrean esaten den bezala, lehenago itzuli duen zatiaren bigarren itzulpen bat: gertatzen dena zera da, itzultzaile-ak aurrean izan zuen ereduak gaurko edizioek 17a bezala zenbatzen duten lerroa bazuela, Pagolak eta bere laguntzaileek erabili dutenak –antza– ez bezala; itzultzailearen ereduari buruz ikus beherago esaten dena.

(4) C. González Etxegaray, «Catálogo...», 83; R.M. Pagola et al., *Bonaparte ondareko eskuizkribuak...*, 2407.

batean bien artean aukera egiteko utzi nahi balu bezala. Hots, testua aldaki garbi bat da, Pagolak eta nahi duten bezala, baina –esango nuke– egileak berak egindakoa: eskuizkribuaren datazioa, beraz, testuarena ere izango litzateke, eta seguruenik XVIIIgarren mendeko bukaera-bukaerakoa edota, seguruenik, XIXgarreneko hasierakoa, beherago erakutsiko dudana bezala.

Aipatu *terminus ante quem* lausotu samar hori baino mesedegarriago izan daiteke frogatu nahi nukeen *terminus post quem* bat. Eskuz idatzitako itzulpen honen bitxikeria zenbaitek zilegitzen digu –askotan ezin izaten den gauza– itzultzaileak begien aurrean eduki duen eredia ezagut dezagun: aita José Petisco jesulagunak (1724-1800) Lagundiaren ikastetxeetan eta bereziki Villagarcíakoan erabiltzeko egin zuen Virgilioren edizioa, latinezko testuarekin eta espainolezko oharrekin. Lehenen argitaratu zena *Bukolikak* izan ziren eta Villagarcíako jesulagunen inprimategian bertan irten zuten 1758garren urtean; hurrengo urtean *Eneida* argitaratu zen, Villagarcían bertan, eta hurrengoan *Georgikak*, Lagundiaren etxe hartan hau ere. Hauen ondoren 1796an ikusten dugu Madrilen Petiscoren Virgilio osoa bi liburukitan: *P. Virgilio Maronis opera, breviariis et notis Hispanicis illustrata ad usum puerorum. Pars prima continens Bucolica et Georgica*, Matriti, typis Benedicti Cano, anno MDCCXCVI irakurtzen da lehenengoaren azalean. Villagarcían egindakoekin erkatuz gero tipografia erabat berritua du edizio madrildar honek, baina ez dut ikusi –eklogen testu eta oharrei dagokienez behinik behin– aipatzeko moduko aldaerarik. Beherago zehaztuko diren arrazoiengatik hau da, nire ustean, *terminus post quem* seguruenik ematen diguna gure eskuizkribuarentzat. Edizio honen historia, eskola liburuarekin hainbestetan gertatzen den bezala, korapilatsu samarra da: esan bezala, 1758 eta 1760 bitartean kaleratzen dira lehenengo edizioak; 1767an jesulagunek alde egin behar dute Espainiatik; ikusten dugun hurrengo edizioa Lagundikoak ez diren batzuek Madrilen egindako 1796koa da eta badirudi hau dela Villagarcíako inprimaketa haien garaitik egiten den lehenengoa. Urte honetatik aurrera ez dira gutxi izango argia ikusiko duten edizioak, denak –oker ez banago– 1796koaren antolaketa tipografiko berarekin: gehienak Madrilen egingo dira, baina baita Bartzelonan eta Parisen ere, ez beti ordea aita Petiscoren izenaren pean.⁵ Gure ezezagunaren eredia

(5) 1804an berriz argitaratu zen Madrilen, beharbada 1818an ere bai, 1822an Bartzelonan, 1830ean berriz Madrilen, 1846an eta 1861ean Parisen, baina, esan bezala, seguru da bat baino gehiago egin zela arrastorik utzi gabe. (Zehaztu egin ditut, hor hemenka ikusi ahal izan ditudan aleekin, batez ere bi lan hauetan aurki daitezkeen eta hemen arduratzen gaituzten datu batzuk: A.-A. de Backer-[A. Carayon]-C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bruxelles-Paris-Toulouse 1890-1911, VI, 620-622 eta XII, 650-652 eta A. Palau y Dulcet, *Manual del librero hispanoamericano. Bibliografía general española e hispanoamericana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos...*, segunda edición, corregida y aumentada..., Barcelona-Oxford 1976, XXVII, 325-346). Lagundiaren ikastetxeetatik kanpo liburu honek izan zezakeen erabilerari buruz hitz egiten digu 1796ko edizioaren *Advertencia del editor* batek (iii-vii); pasarte batzuk hona aldatzea merezi duela uste dut: «Quando los PP. de la extinguida Compañía de Jesús trataron de arreglar sus estudios por los años de 1758 [...] [se vieron] surtidas de autores clásicos correctos y anotados no sólo las aulas de gramática de los Jesuítas, sino las demás del reyno con las copiosas ediciones de ellos que se hicieron en Villagarcía. [...] pero como por la expulsión de los Jesuítas quedaron cerrados sus estudios, y estos preciosos libros sin circulación por muchos años [...] algunos preceptores amantes del adelantamiento de sus discípulos han buscado, y han encargado a éstos busquen los autores impresos en Villagarcía [...] Esto pues, y el deseo de que la juventud vuelva a tener abundante surtido de los autores latinos

aita Petiscoren edizioa izan zela ez da –saiatuko naiz frogatzen– zalantzarik. «Tityre, tu *patulae* recubans sub tegmine fagi» (I, 1) honela itzultzen du gureak: «Titiro zu etcinic pago *orritsuaren* azpian»; *patulus* ez da berez *orritsu*: Gaffiotek, esaterako, «ouvert... largement déployé» dela esaten digu; aita Petiscok ohar bat ipini dio hitzari: «Patulae: Frondosa».⁶ «Non equidem invideo, miror magis» (I, 11) honela agertzen da: «Eguiaz ez daducat zure embidia, edo becaitzic: gueiago: mirarizten naiz, (zu egotea ain sosegatua)»; parentesi artekoa Virgilioren testua argitzeko dago baina ez da Virgiliorena –zalantzarik gabe horregatik ipini ditu parentesiak itzultzaileak–; honela dio Petiscoren oharra: «Usque adeo turbatur [aipatu hitzei jarraitzen zaizkienak alegia]: Es tanta la confusión y llanto en toda esta comarca, que *me admiro de verte a ti solo tan sosegado y contento*» (etzana nirea). «Quamvis multa meis exiret *victima* saeptis» (I, 33) honela irakurtzen da itzulpenean: «Irteten bazan ere *ganadu sacrificatceco* asco gure escortetatic»; exegesia zuzena da baina ez ezinbestekoa, ezta gutxiago ere; hona Petiscoren oharra: «Multa *victima*: Muchas reses para el sacrificio». «Cui pendere sua patereris in arbore poma: Tityrus hinc aberat» (I, 37-38): «...eta ceñenzaco gordetcen ciñucen sagarrac bere arbolan: (ola orain daquit cergatic) Titiro emendic alderandua zan»; berriz ere parentesi artean dagoena Virgilioren hitzak argitzeko da, ez da horrelakorik jatorrizko testuan; hau da Petiscoren oharra: «Tityrus hinc aberat: *Ahora entiendo la causa*, y es que Titiro estaba ausente» (etzana nirea). «Ante leves ergo pascentur in aethere cervi, / et freta destituent nudos in littore pisces» (I, 59-60) honela ematen du gureak: «Azquenic lenago oreñac *egaztiac bezala* aidean ibillico dira, eta *arraiac vicico dira udetic campora*»; «egaztiac bezala» ez dago, inondik ere, Virgilioren latinean, eta 60 lerroarena itzulpena baino gehiago moldaketa da, eta ondo askea gainera (jatorrizkoak dioena hau besterik ez da: «itsasoek biluzik utziko dituzte arrainak itsasertzetan»); biak argitzen ditu Petiscoren oharra: «Ante: Antes los ciervos volarán *como aves* por el ayre, y *los peces vivirán fuera del agua*» (etzana nirea). Erraz ugaltzeko adibideak.⁷

impresos en Villagarcía, nos han movido a pensar en una nueva edición de todos ellos [...] Todos ellos saldrán con el distintivo de *ad usum puerorum*, en lugar del de *in usum scholarum ejusdem societatis* que les pusieron los Jesuitas, mediante no existir ya las aulas de éstos baxo su dirección y cuidado, y a que pueden y aun deben servir para todos los estudios de gramática latina». Eskola liburu hauen –eta zehazki Petiscoren edizio honen– historia egiteak dituen zailtasunen adibide ona da neronek aurkitu nuen eta Buenos Airesen 1944an (sic) argitaratu zen *Publii Virgillii Maronis Opera, argumentis et notis Hispanicis illustrata quondam edita ad usum scholarum iterum recognita atque edita a Vitermano Eleno Centurione*: Petiscoren edizioa da, oraindik ere. (Izenburuan espresuki adierazten ez den arren, zehazki aita Petiscoren liburuek pairatu behar izan zituzten era honetako lapurketei buruz dihardu artikuluko honek: C. Egúña, «Expolios literarios y jesuitas expoliados», *Razón y fe*, 91, 1930, 133-148).

(6) Ez da transitibotasuna ukatu nahi dudala: errazago da *patulus*-etik *frondoso*-ra joatea, *patulus*-etik *orritsu*-ra baino, errazago den bezala *frondoso*-tik *orritsu*-ra heltzea; bestela esanda, *orritsu*-ren esanahia eta erabilera askoz hertsia da *frondoso*-rena baino. Eskuizkribu honen ganean jardutean lehenengo eklogaren latinezko jatorrizkoa Petiscoren beraren ediziotik hartzen dut, zehazki 1796kotik, eta hau berau da Petiscoren oharra aipatzeko erabili dudana –nahiz eta beste asko ikusi– beherago emango diren arrazoiengatik; lerroen zenbakiak, aldiz, oraingo edizio hobereenetan erabiltzen direnak dira; itzulpena eskuizkributik bertatik aipatzen dut paleografikoki.

(7) Esaterako, I, 67-69 pasarte korapilatsua aita Petiscoren oharrei hurretik jarraituta itzultzen du. Virgilioren «En, unquam patrios longo post tempore fines, / pauperis et tuguri congestum cespite culmen / post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?» honako hau bihurtzen da ezezagunaren

Baina Petisco aitaren liburuak, oraindik ere, eskuizkribuaren beste bitxikeria bat argituko digu eta, hau baino askoz garrantzitsuagoa dena, *terminus post quem* zehatza-go bat jartzea zilegituko digu. Antzinetatik bertatik ohitura izan da Virgilioren eklogetako bakoitzari izenburu bat ematea, nahiz eta, antza, izenburu horiek ez izan Virgiliok jarriak: lehenengoarena *Tityrus* izan da beti; titulurik jartzen ez denean –eta batzuetan horrela izaten da– *Tityrus*, *Meliboëus* ipini ohi zaio lehenengo honi, alegia eklogan jasotzen den elkarriketan parte hartzen duten pertsonaien izenak. Gure eskuizkribu honetan daramana *Melibeo* da, kasu bakarra –ezagutzen dudanean– Virgilioren *Bukoliken* testuaren historian. Petiscoren edizioetan –baina 1796tik aurrerakoetan bakarrik– oso erraza da, duten antolaketa tipografikoagatik, lehenen hitz egiten duen pertsonaiaren izena –Melibeo hain zuzen ere– eklogaren titulutzat hartzea: eklogaren hasiera dakarren orrian irakurleak ikusten duena zera baita, aurreko orritik datorren eklogaren argumentuaren azken lerroak eta ondoren, letra larriz eta erdiratua, MELIBOEUS hitza; honen azpian latinezko lerroak datoz, hurrenez hurren, eta hemendik aurrera hizlarien aldaketak ez dira hauen izen osoak aipatuz adierazten, izenen lehenengo letra emanez baizik, eta beti dagozkien hitzak dauden lerro berean («*T. O Meliboe... M. Non equidem invideo...*», etab.). Hau da, arduratzen gaituen eskuizkribuan bezalaxe: hemen ere, *extra metrum* dauden pertsonaien izenak beti izenaren lehenengo letraren bitartez ematen baitira. (Ikus I eta II irudiak). Hain da arraroa *Melibeo* lehenengo eklogaren izenburutzat hartzea eta hain da argia euskal itzultzaileak Petiscoren eredu honetatik abiatuta egin duen hutsa ezen zilegi eta bidezkoa da erabat honengatik bakarrik *terminus post quem* bigarren edizio honen urtera atzeratzea, hau da, 1796garrenera.⁸

Petiscoren liburuak –eta Petiscoren liburua gure eskuizkribuaren eredia izan zela

eskuetan: «¿Ezda bada urreratuko egunen bat, ceñean mirariarequin icusico ditudan jayeterrico mugac, nere chabola pobrearen *tillatu zotalarequin eguiña*, eta, *urte batzuen ondoren*, galburuac, ceñac diraren nere erreñuac?». Erka bitez etzanak –zuzenean jatorrizko latinetik, bitartekorik gabe, nekez etor daitezkeenak– Petiscoren ohar hauekin: «En unquam: Será posible que algún día [...]. Culmen: El techo fabricado de céspedes. Post aliquot... aristas: Después de pasados algunos años». Esan bezala, adibide gehiago aipa zitezkeen.

(8) Ez baitirudi, esanda gelditu den bezala, 1758koaren eta honen artean beste ediziorik izan denik, azken honen hitzurrean –gorago aipatu da luzez– esaten denagatik. Honetatik guztitik aparte, ez dut isildu nahi aita Petiscoren edizioak ez dituela itzulpen honen bitxikeria denak argitzen. I, 9 lerroko *boves* «ardiac» bihurtzen dira euskal testuan: ez dut ezagutzen aldaera hau duen Virgilioren ediziorik ez itzulpenik, nahiz eta, dudarik gabe, huts erraza baino errazagoa izan (*boves* > *oves*): egiantzekoa da itzultzaileak berak gaizki irakurri izana; I, 38 lerroaren itzulpenaren inguruan «Titiro, etorri al cera» irakurtzen da eskuizkribuan eta ez, aldiz, jatorrizkoan ez Petiscoren oharretan, eta gauza bera gertatzen da I, 49 lerrotik hur auzalten den «edo aurtengo belarrac» esaldiarekin; I, 76 lerroari dagokionaren ondoren, azkenik, «edo aurreco ancac gora botaric aranza puntac jaten ari zeratela» irakurri ahal da itzulpenean. Aipatu bi esaldi hauen xelebretasunak –eta Petiscoren erabilera ukaezinekua izanik gure itzultzailearen partetik– ezezagunaren gehiketa umoretsu samarrak izatearen alde hitz egiten du; ezin da baztertu, hala ere, itzultzaileak Petiscoren edizioaz gain beste testuren bat izatea aurrean, beharbada gaztelaniazko itzulpenen bat –Petiscoren edizioak, esan bezala, ez baitakar halakorik–, eta biekin batera moldatzea bere euskarazkoa. (Onar bekit tokiz kanpoko ohar bat izen bereziek gure eskuizkribu honetan hartzen duten formaz. Espero zitezkeen bezala, gaztelaniaren modura daude jasoak eta, baita grafiari dagokionez ere, sistema zurrungirik gabe: *Amarylis* –baita *Amarylidis* eta *Amarylidas* ere– edo *Hyblea* baina *Titiro*; *Melibeo*, *Galatea*, *Tigris*, etab., baina *Scithia*; etab.).

jakitetik atera ditugun ondorioek: gogora, esaterako, eklogaren izenburuarekin egindako huts benetan larriaz— halako eskola giro baten alde hitz egin beharko lukeela dirudi. Eta, izan ere, erraz ulertuko lirarteke honelako eskola giro batean eskuizkribuan dauden iruzkin moduko erdarazko bi esaldiak: I, 73 lerroaren itzulpena baino lehenago «Apóstrofe con indignación» irakurtzen da, eta I, 79 bertsoarena baino lehenago «Con compasión». Pagolak eta bere lankideek «testu hau jokatzeko itzulia ote zen» galdetzen dute (2410): jokatzeko baino gehiago, nire ustez, jendaurrean ahots altuan esateko. Era honetako ariketak —gauza jakina da— eskola askotan egiten ziren orain dela oso gutxi arte: baina, datu berririk agertzen ez zaigun bitartean, ez da zilegi harantzago joatea.⁹ Eskola giroa aipatu dut: alegia ikasleena baino baita irakasleena ere.

Eta orain artekoetatik at ez dago egilearen arrastoa bilatzerik: ezagutzen diren Bonaparteren gutunetan ez dut aurkitu paper hauei buruzko berririk. Manterolak, *Cancionero basco*-n, garai honetakoa izan daitekeen Virgilioren itzultzaile bat aipatzen du (III, 137): «Tengo entendido que hay también una traducción de las Églogas hecha en prosa guipuzcoana por D. Baltasar de Mendía, pero no conozco dicho trabajo, ni he podido adquirir de él otra noticia que la de su existencia». Ezin izan dut ezer gehiago jakin Mendia honen gainean: baliteke Manterolari heldu zitzaion berri hori okerra izatea eta «de las Églogas» izan beharrean lehenengoarena bakarrik izatea itzulpena, eta baliteke baita ere, «en prosa guipuzcoana» dagoenez gero Bonaparteren ondarekoa, gure hau izatea Mendia delakoarena. Ez dago esan beharrik ezinezkoa dela hipotesi hauetako bat ere sustengatzea, datu berririk agertzen ez den bitartean behinik behin; bestalde, «Baltasar de Mendía» izenak ezer gehiago esaten ez digun bitartean, axola gutxiko kontua da. Hala ere, badirudi itzulpen honen egileak irakurria zuela euskaraz zerbait baino gehiago: darabilen gipuzkerak, herri edo herrialde bateko kolore ilunegirik gabea, liburuetan garai luze samarrean irakurtzen den gipuzkeraren ezaguera salatzen du, ezaguera ez nolanhikoa gehituko nuke eta, frogatzen erraza ez bada ere, egingo nuke Larramendiren hiztegia ere begien aurrean izan zuela; eta ez da alferrik izango honekin guztiarekin batera beste hau gogoratzea, 1802garren urtera arte ez dela klasiko baten beste euskal itzulpenik argitaratzen, alegia Juan Antonio Mogelek bere *Versiones bascongadas de varias arengas Tolosan* argitaratu arte: ez da, bada, edozein bazterretan berez sortzen den lorea.

1842garren urtean kaleratu zen Donostian, Barojaren inprimategian, Iturriaga-

(9) Era honetako eskola ariketen artean bereziki famatuak izan ziren Jesusen Lagundiaren ikastetxeetako festetan egiten zirenak: ikasleek eskoletan landutako latindar egile batzuen zati aukeratuak —jatorrizko latinean eta beraiek egindako erdarazko itzulpenean— esan behar izaten zituzten buruz, jendaurrean egin behar zutena alde aurretik irakaslearekin prestatu eta gero. (Ondo deskribatzen ditu ekitaldi hauek J. Malaxechevarría, *La compañía de Jesús por la instrucción del País Vasco en los siglos XVII y XVIII*, San Sebastián 1926, 257-274 liburuak). Petisco aitaren liburua jesulagunen ikastetxeetarako egina izanik, erraza da gure eskuizkribuaren jaiotza Lagundiaren etxe batean kokatzeko tentazioan erortzea. Daitekeena da, baina ez dago arrazoi askorik *a priori* hipotesi horren alde egiteko: batetik, Petiscoren edizioa ikastetxe askotan erabili zuten, ez bakarrik —agian ezta bereziki ere— jesuitenetan; besterik, Lagundiak XIXgarren mendean —batik bat Espainian eta mendearen lehenengo hiru laurdenean— izan zuen bizi nahasiak ez dio mesederik egiten aipatu hipotesiari —ezta, inondik ere eta argi gera dadin, ezinezko egiten ere—.

ren *Fábulas y otras composiciones en verso vascongado, dialecto guipuzcoano, con un diccionario vasco-castellano de las voces que son diferentes en los diversos dialectos* liburua, *Ipuiak* titulupean edizio ugari samar izango zituen handik aurrera. Izenburuak agintzen duen bezala, liburuaren zati handiena berrogeita bederatzia alegiak osatzen dute, ia denak Samaniegoren etik hartuak ezer esaten ez den arren: esnedunarena, txitxarra eta txindurriarena, azeria eta mahatsena, etab., denak neurtitz herrikoietan eta gehien-gehienak zortziko txikian. Horien guztien ondoren Virgilioren lehenengo eta hirugarren egoen itzulpena dator, *Artzai coplac* eta *Coplarien tema Palemon juez dutela* izenekin, hauek ere zortziko txikian.¹⁰ Iturriagak itzulitako bi ekloga hauek irakurtzen dituen –eta latinezkoak dazaguzkien– edonori harrigarri egin beharko litzaizkioke neurkera, idazkera eta, ez azkenik, eklogen testuinguru berria, hau da, alegi liburu batean egotea.¹¹

(10) Virgilioren eklogen itzulpeni dagokienez, *Ipuiak* izenburuarekin egin ziren edizio guztietan argitaratu ziren (*Ipujac eta beste moldaera batzuec...*, Tolosa, Eusebio López, 1884 eta *Ipuiak*, ib., Auspua, 1967) 1932garren urtean Lekuonak eta Aitzolek egindako edizioan izan ezik (*Ipuiak*, Tolosa, López Mendizabal, 1932) eta baita Manterolaren bilduman (J. Manterola, *Cancionero basco. Poesías en lengua euskara recogidas, ordenadas, y acompañadas de traducciones castellanas, juicios críticos, noticias biográficas de los diversos escritores y observaciones filológicas y gramaticales*, por J.M., Serie III, San Sebastián 1880 [= 1981], 135-171) eta on Gregorio Mujikaren *Ernaniar ospetsuak: Iturriaga, Kardaberaz, Urbiet* liburuan ere (Donostia 1910, 81-90). Manterolak Iturriagaren eskuizkribua eskuratu ahal izan zuen: bertan 1842ko liburuan irakurtzen ez diren testuak aurkitu zituen –haien artean, esaterako, Arkangoitzeko jaunari egindako eskaintza– eta baita aipatu liburuan eman ere. (Manterolak berak kontatzen digu honen guztiaren zati handiena: *Cancionero basco...*, III, 35-37; kontaketa honen zirriborro moduko bar, bere eskuz idatzia, Julio de Urquijoren bibliotekan gorde da). Aldiz, lehenengo edizioan jasota zeuden testuei dagokienez, gure itzulpenak barne, 1842an inprimatutakoari jarraitu zitzaion, jatorrizkoari gehiegi –edo barere ez– begiratu gabe: Iturriagaren –agian Barojaren– huts eta bitxikeria zenbait zuzendu –inoiz okertu– eta normalizatu egiten ditu, baina pasarte batzuetan nabarmena da 1842ko edizioan irakurritakoaren ustelkerak gertatzen direla: *dan > da* (I, 254), *Dafinden* irakurketa okerra mantendu egiten da (III, 47), *zariketara > zaziketara* (III, 233), *bijoa > dijoa* (III, 327), etab. Mujikak ere (*Ernaniar ospetsuak...*, 10-12) Iturriagaren eskuz idatzitakoak ikusi ahal izan zituen eta saiatu zen inoiz, eskuizkribuetan oinarrituta, testu berri bat ematen: adibidez, I, 113 lerroko «Arritua, Amarilis»-en ordez bertso zaharrenean bakarrik irakurtzen den –eta ulertze huts nabarmena den– «Arrituric, Titiro» ipini zuen; baina oro har –baliteke salbuespen bakarra aipatu dudana hau izatea– jatorrizko edizioari ez ezpada 1880koari jarraitu zitzaion estu-estuan (bietan dauden huts eta aldaerengatik erraz ikus daitekeen bezala: *da* I, 254; *dik* eta *lerdikan* III, 23; *kirikoka* III, 75; *erain* III, 143; *kopl-oin* III, 220; *zaziketara* III, 233; *dijoa* III, 327; etab.). Hemendik aurrera Iturriagaren paperak desagertu egiten dira eta, are gehiago, inoiz galdutaz ematen dira espresuki. Eskuizkribu hauek ikusi nahi dituen edonoren eskura daude Julio de Urquijoren bibliotekan: Virgilioren itzulpeni dagokienez, bi bertso daude, bat 1842ko edizioaren eredia izandakoa eta beste bat nabarmenki zaharragoa (Mujikak, gorago esan bezala, bere testua finkatzen inoiz erabili zuena). Interesgarriena, honelako kasuetan izan ohi den bezala, zera da, paper hauek Iturriagaren idazmahaia erakusten digutela, euskal hiztegiaren eta fonologian zituen zalantzak barne –eta, bigarren maila batean baina ez azkenik, Barojaren inprimategian euskal testuak argitaratzean bide zituzten ohiturak–. Ez da hau ordea toki aproposena honen berri zehatza emateko: kontuan har bedi bakarrik beherago egingo diren aipua 1842ko ediziotik daudela aterata baina betiere eskuizkribu berriena aurrean izanda.

(11) Iturriagaren bizitzari buruz ezinbestekoak dira J.I. Lasa, «Agustín Pascual Iturriaga», *BAP*, 20 (1964), 435-453, Id., «Iturriaga, adelantado de las artes pedagógicas sobre el vascuence», *ib.*, 21 (1965), 185-196, Id., «Completando dos biografías: Heros e Iturriaga, estudiantes de la Universidad de Oñate», *ib.*, 23 (1967), 37-44, Id., «Agustín Pascual Iturriaga, presbítero. Notas biográficas», *Euskera*, 23 (1978), 123-133; hauek guztiak osa daitezke, bakoitzaren kasuan arrazoi desberdinengatik, honako beste hauekin: F. de Lasala y Collado, Duque de Mandas, *Una agrupación bascongada de 1820 á*

Iturriagaren lehenengo irakurleak bat etorri ziren itzulpen hauetan –batik bat bigarrenean– bertsolarien antzeratze bat ikustean: izan ere, egiantzekoa da elkarrizketa hutsezko eklogetan nonbait bertsolarien demak ikusi nahi izan zituela Iturriagak eta, hortik abiatuta, egungo bertsolarietan Virgilioren artzainak; euskal literatura apala ohoratzeke gogoak ere ez zion gutxi lagunduko horretan eta baita, beharbada, begiak erdi itxita edukitzen ere erka ezin zitezkeen gauzak erkatu ahal izateko. Horrela bakarrik uler daiteke, adibidez, hirugarren eklogaren izenburua: *Coplarien tema*. Manterola, bi testu hauek *Cancionero basco*-n inprimatzean egin zizkien sarrera hitzetan, honela mintzatzen zen (III, 135-137):

En cuanto a su ejecución, están hechas con tal esmero, hay tanta naturalidad en aquellos diálogos, tal espontaneidad en la frase y tal facilidad en el verso, que si no fuera por ciertas alegorías y alusiones, pasarían ciertamente por originales. Y éste es el mayor elogio que de ellas puede hacerse... Sobre todo la titulada *Palemon* (*Koplarien tema*) refleja admirablemente esas luchas de *bersolaris* o *koplakaris* ('improvisadores'), tan comunes en el país bascongado, y gracias a esta circunstancia sus traducciones han alcanzado una popularidad que no ha cabido en suerte a otras versiones del poeta mantuano, y tienen la fortuna de ser leídas con verdadero deleite aun por nuestros más rústicos e incultos aldeanos, que creen así presenciar una de esas lides a que están ellos tan acostumbrados.

Jakina, gauza bat da Virgiliorekin honelako saioak egin nahi izatea edo, egin eta gero, poliki eginda daudela iriztea, lortu nahi zena espero baino hobeto lortu delako, eta beste gauza bat da sinestea bertsolariak latindar eklogetan azaltzen diren artzainen kideko direla eta, horiegatik, honelako itzulpen bat asma daitekeen zintzoena edo leialena dela. Ez da erraza iritzi bata bestetik bereiztea Manterolaren hitzetan: esango nuke ez dela ustekabeko iluntasuna.¹² Azterketa zehatzena eta agian baita maltzurrena ere Orixek egin zuen:

1850. *Memoria leída por el Excmo. Sr. D. Fermín de L. y C., D. de M., En las sesiones ordinarias de 25 de Noviembre y 2 de Diciembre de 1884*, Madrid 1888, F. Arocena, *Brumas de nuestra historia*, San Sebastián 1952, 96-99, J.I. Iztueta, *Obras inéditas. Poesía, correspondencia, testamentos*, J. Garmendia ed., Bilbao 1968, 166-196 eta J.I. Tellechea Idígoras, «Documentos sobre los establecimientos educativos de D. Agustín y D. Cayetano Pascual de Iturriaga (1817 y 1825)», *Euskera*, 23 (1978), 145-157. Haren lanetarako nahikoa da J. Manterola, *Cancionero basco...*, III, 35-70 eta 135-171, G. Mujika, *Ernaniar ospetsuak...* eta L. Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Aránzazu 1979 [2. ed.], 256-260 ikustea (eta, Virgilioren itzulpen hauen gainean, I. Ruiz Arzalluz, «El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos», *ASJU*, 21, 1987, 41-79, zehazki 51-55).

(12) Bestela uler badaitezke ere, esango nuke beste zerbaiten gainean dihardutela Manterolaren beraren hitz hauek (*Cancionero basco...*, III, 136): «El Sr. Iturriaga ha tenido la fortuna de dar en sus versiones con el suspirado justo medio, quitándoles la aridez y aun la oscuridad de que generalmente adolecen las traducciones literales, demasiado apegadas al texto, y huyendo del extremo contrario, no menos peligroso, de que éste no se dé a conocer sino como una mera imitación, con todos los defectos de tal y sin ninguno de los primores del original, como acontece en muchas de las versiones que se han hecho a casi todas las lenguas de las obras de Virgilio y de otros escritores clásicos». Berbera esan daiteke Etxegarairen hauetaz: «...trabajando sobre materia tan conocida como las fábulas de Samaniego, logró ser original en cuanto cabe serlo, merced al sello personal que estampó en sus versos, y á la maravillosa manera como los adaptó al modo de ser propio de la gente vascongada. Igual conducta

Si has llegado a leer los versos amebos de Teócrito o de Virgilio, quizá te habrá ocurrido dudar de la verdad histórica de lo que imitador e imitado afirmaron respecto de la facultad de aquellos pastores de disputar en versos alternos sometiéndose al fallo de un árbitro de su misma categoría. Mucho habrás leído en autores de crítica contra los pastores un tanto cortesanos que pinta Virgilio, o contra su poesía pastoril, demasiado académica. Pero si hubieras visto una realidad que yo he llegado a presenciar, no te hiciera falta ningún argumento histórico para convencerte, o dudar siquiera, de que aquellos pastores poetas no son seres enteramente imaginarios, y de que su poesía, aún a través del pulimento que sufrió en Virgilio, tiene toques de netamente bucólica. Muy fácil es la censura y muy difícil la crítica documentada de escritores como el mantuano. [...] ¿Será presunción el emparentar nuestra poesía oral con la de aquellos árcades o comparar sus modales y costumbres con las de los nuestros? ¿Será atrevimiento el poner a Fernando, Pello-Errota, Txirrita en parangón con Títilo y Melibeo, con Menalcas, Mopso y Palemón? Creo que no, y menos si tuviéramos conocimiento directo de su poesía, no escrita, seguramente, ni pronunciada, en hexámetros virgilianos. [...] Compara finalmente las traducciones de amebos clásicos de Iturriaga con sus originales, y deducirás, si has oído improvisar, que este traductor, el más culto y popular juntamente de nuestros traductores, entendió muy bien y adaptó admirablemente al euskera de los bersolaris a Virgilio; que debió de escuchar a los Pello y Txirrita de su tiempo, cosa que quizá no pudo hacer Virgilio con sus pastores, y que este asunto que hoy he tocado merece menos desdén y más estudio del que se le ha dedicado hasta la fecha.¹³

Orixek dioenaren helburua azken lerroetan dago: «este asunto [sc. bertsolaritza] ...merece menos desdén y más estudio del que se le ha dedicado hasta la fecha»; ez dut uste Iturriagarena Orixerenetik oso urruti ibiliko zenik.

Guztiarekin ere, Virgilioren eklogetako artzainak bertsolariekin parekatu nahi izate honek —eta dudarik ez da, berriro diot, honelako zerbait badagoela— ematen duena baino gutxiago argitzen du: bi itzulpen hauen nolakotasunak eta berezitasunak, gehienak behinik behin, beste nonbait bilatu behar direlakoan nago. Esango nuke mantuarraren zenbait eklogatan irakurtzen denaren eta bertsolarien arteko antzekotasuna halako *primus motus* bat izan zela Iturriagarentzat, baina hortik aurrera bestelakoak izan zirela honen itzulpenetan eragin zuten ereduak.

observó cuando vertió al vascuence dos églogas virgilianas. Nadie que las leyera sin conocer su procedencia, supondría que aquello está tomado de ninguna literatura extraña... sino nacido al contacto de la tierra vasca...» (C. de Echegaray, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosábel, por el cronista de las provincias vascongadas don C. de E.*, Tolosa 1901, 24). Beste testuinguru batean ulertu behar dira on Anizeto Zugastiren hitz grinatuak: «Gañera, begia ere ona izan zun... bi Egloga oiek artu zitunean. Bai alajaña! Euskaldun jendearentzat gai egokiagorik, nekez. Ken Virgilioren Títilo ta Melibeo, bertsolari biak; ipiñi ordez Baserri ta Uztapide... Eta norik esan Iturriagak euskeratu zigun lenen-egloga ori, asi ta buka, ez dala emen ber-bertako bertsolarien batzuk asmatu ta kantatua? Buru ta esku azkarrak erabilli zitun Iturriagak Virgilio[a]ren lanari emengo kutsu, usai ta tankera emateko...» (A. Zugasti, «Iturriaga apaiza, euskal-idazle», *Egan*, 5-6, 1955, 25-31 eta 1, 1956, 25-31, zehazki azken honetako 25).

(13) N. Ormaetxea 'Orix', «Los amebos vascos», *Euzkadi*, 31-VIII-1927 [= Id., *Idazlan guztiak*. III. Artikulu eta saiakerak, P. Iztueta ed., s.l., s.a., 238-240, zehazki 238 eta 240].

Zalantzarik ez da batere Samaniego dela Iturriagaren alegien eredu eta iturri emanorrena: bost kenduta gainerako guztiak arabarraren bildumatik daude jasoak; jatorrizko edizioan sarrera moduan dauden *Euscal errico gasteriari* izeneko bertsoek antz handia dute —alde guztietatik begiratuta— Samaniegok ere berearen atarian bertan ipini zuen *A los caballeros alumnos del Real Seminario Patriótico Vascongado* harekin; titulua bera da berdintsua bietan: *Fábulas en verso castellano...* eta *Fábulas y otras composiciones en verso vascongado...*; eta beheago ikusiko ahal diren beste ezaugarri zenbaitek ere elkarren ahaidetasuna erakusten dute. Baina ezagutzen zuen besterik: Phedroren baten batzuk gutxienez eta La Fontaineren zerbait ere bai. XIXgarren mendeko latin irakaslea eta alegi idazlea zen abade batek Phedro ezagutzen zuela suposatzea ez da, egiatan, gehiegi arriskatzea: batez ere, eta askorekin, latin irakaslea izateagatik, Phedro, orain dela oso gutxi arte, latin eskoletako lehenengo mailetan ia beti —beti ez esatearren— erabiltzen zen testua zelako, ez nahitaez Phedro osoa ezta liburu oso bat bezala argitaratutako haren bilduma bat ere, baina bai gutxienez beste antologia zabalago batzuetan sartutako alegia askoroxoren bitartez (akorda, esaterako, Bizenta Mogelen hitz haiekin: «...gaztechoa nintzala iracurri ta azaldu oi nituela Fedroren latíñezco Ipuic...»).¹⁴ Ez da erraz aurkitzen Iturriagak Phedrori zor dion ezer konkreturik, suposatu daitekeenaren frogaz legez: honen idazkera sintetikoak —La Fontainerekin antzeko zer edo zer gertatuko zaio— ez zetorren ondo Iturriagak egin nahi zuenarekin, baina baliteke alegietan aipatzen diren xehetasunen ikerketa lasaia go bat eginez gero zor txiki bat baino gehiago topatzea. Hala eta guztiz ere, Phedroren alegiei zor zaiela uste dut hain zuzen ere hirugarren eklogaren itzulpenaren titulua bera, *Coplarien tema Palemon juez dutela*: «juez dutela» horrek *Lupus et vulpis iudice simio* (I, 10) edo *Apes et fuci vespa iudice* (III, 13) bezalako izenburuak itzultzen ditu, ez baita antzekorik aurkitzen ez Samaniegoren bilduman ez La Fontainerenean ez Iturriagarengandik hain hur ez zeudenen alegietan.¹⁵ La Fontainerena ere, edo

(14) Asko izan ziren ordea *in usum scholarum* egin ziren Phedroren edizio osoak eta zatikakoak: kasurik gaitzenezan ari gara jartzen, nahiz eta ez dudan uste hemen batere beharrekoa denik, beheago ekarriko ditudan frogengatik eta gorago aipatutako arrazoiengatik —latin irakaslea izanarena, etab.—. Merezi du, hala ere, argi lagatzea zeinen ugari izan ziren eta zertarako erabiltzen ziren era honetako edizioak; XVIII eta XIXgarren mendeetako Espainiako liburuez bakarrik jarduteko aipa genitzake hainbeste edizio izan zituen eta Francisco Javier de Idiáquez aitarena omen den *Fábulas de Phedro, liberto de Augusto, traducidas de latín a castellano e ilustradas con algunas notas para el uso de los principiantes en las escuelas de gramática...* liburua —latinez eta gaztelaniaz, izenburuak bestela pentsarazi balezake ere—, Girona, urterik gabea baina 1775a baino lehenagokoa, geroagoko edizio batzuetan *para uso de los principiantes de las escuelas de gramática de la Compañía de Jesús* izena eramango duena; Francisco de Cepedaren *Fábulas de Phedro, liberto de Augusto, en latín y castellano... para la más fácil inteligencia y uso de los principiantes en los estudios de gramática...*, Madrid 1820; Hídalgoaren *Fábulas escogidas de Fedro, traducción literal con el texto latino al frente, arreglada a las colecciones de autores selectos latinos que se usan en los Institutos, colegios y demás establecimientos de segunda enseñanza del reino...*, Cádiz 1858, titulu adierazgarria daramana; eta aipatzen ez ditudan beste edizio asko eta asko: nahi duenak Camarenaren lanean ikus ditzake (J. Camarena, «Bibliografía de fabulistas españoles», *Bibliografía hispánica*, 4, 1945, 523-534; 5, 1946, 47-53, 108-114, 173-177, 230-234, 310-314, 398-403, 480-483, 569-573, 663-667, 808-813; 6, 1947, 67-72, 159-163, 279-282, 527-536) eta, honen faltan, Menéndez Pelayoren lan ezagunean (M. Menéndez Pelayo, *Bibliografía hispano-latina clásica*, Santander 1950-1952, III, 337-364).

(15) Esan beharrik ez da Virgilioren eklogeak inoiz ez dutela honen antzik ere izan lezakeen titulurik: hirugarrenaren kasuan, zerbait izatekotan, *Palaemon* edo *Menalcas*, *Damoetas*, *Palaemon* izango litzateke; lehenengoaren kasuan, gorago esan den bezala, *Meliboeus*, *Tityrus* edo besterik gabe *Tityrus*.

honetatik ateratako hautaketa bat, ezagutzen zuelakoan nago: *Otsoa eta arcumea* ize-neko alegia Phedro eta La Fontainerengan irakur daiteke (Phedro, I, 1; La Fontaine, I, 10) baina frantsesaren testutik dago nabarmenki gertuen; *Urdalla eta beste gorputzaren parteak* (Esopo, 159; La Fontaine, III, 2) eta *Aita bere semeaquin* (Esopo, 86; La Fontaine, IV, 18), orobat, La Fontaineren bertsiotik hurrago daudela ematen du. Hemen ere ez zen zaila Iturriagak La Fontaineren alegiak ezagutzera: 1787tik gaztelaniara itzulita zeuden eta, hau baino garrantzitsuagoa dena, arrakasta handia izan zuten –frogarik behar baldin bada, hor daude Samaniego bera, Iriarte eta gaur ezezagunak egiten zaizkigun beste alegilari asko, denak La Fontainerengandik esku beteka hartu zutenak–; Iturriaga frantses irakaslea ere bazen Hernanin zuen ikastetxean; Fermin Lasalak eta honen beste lagun batzuek osatzen zuten maila jaso samarreko talde zenbaitetako partaidea izanik, azkenik, ez zegoen toki txarrean La Fontaine frantsesez edo espainolez ezagutzeko; eta ordura arte ez bazuen horretarako betarik izan pentsatzekoa da izango zuela Arkangoitzeko jaunaren etxean, Lapurdin alegia, pasatu zituen bost urteetan –zuzena bada on Jose Ignacio Lasaren hipotesia–, hain zuzen ere bere alegien zati bat behintzat idazten edo orrazten zegoenean –hau da 1835etik 1840ra gutxi gora behera–.¹⁶ Beraz, hauek denak, Phedro, La Fontaine eta, batez ere, Samaniego zituen Iturriagak mahai gainean, beharbada buruan, bere alegiak idaztean. Baina –esaterako– Iturriagaren ipuin bat Samaniegorengandik hartutako ereduarekin erkatzen duen edonori irudituko zaio komun duten gauza bakarra ipuinaren mamia baino ez dela: alegiaren egitura bera, idazkera, gaia ukitzeko eta eramateko modua zeharo desberdinak dira, gehien-gehienetan behinik behin.¹⁷ Alegia esaten zaion literatur motaren ezaugarria da: Phedrok Esoporekin egin zuen, Samaniegok La Fontainerekin, Iturriagak Samaniegorekin batik batik; tradizio honen barruan ohikoak diren moldaketak eta hauen bitartez jarraitu nahi izaten diren xedeak, Samaniegoren alegiekin bezalatsu egin eta nahi izan ditu Iturriagak baita Virgilioren eklogen itzulpenekin ere: errazago ulertzen dira horrela, bertsolaritzak eskaintzen zion eredia ere oso kontuan izanda, Iturriagaren itzulpenak beren jatorrizkoetatik urruntzen dituen askatasuna eta Virgilioren eklogei erabat arrotz zaizkien neurria, idazkera eta herrikoitasuna. Ez daude beraz alferrik liburu berean.

Alegiekin gertatu ohi den moldaketa hori era askotakoa izan daiteke: ez dakar herrikoitasun edo arruntasun berri bat –ez nahitaez behinik behin–, baina batzuetan

(16) Lasalaren hitz hauek Iturriagaren espainiar eta frantziar kultur ereduez orain arte esandakoak berresten dituzte: «Compréndese así que D. Agustín Pascual Iturriaga atendiera con pasión á la literatura española y después siguiese con solícito cuidado el derrotero de la filosofía francesa, uniendo una y otra en proporciones felices á su constante estudio del bascuence...» (*Una agrupación bascongada...*, 13). Ez dut uste frogara daitekeenik Iturriagak Bizenta Mogelen liburua ezagutzen zuela: zail da –beste arrazoi askoren artean 17. oharrean esaten denagatik– alegi genero honetan iturriari buruzko auziak garbitzea. *Euscal errico gasteriari* zortzikoaren hasierako lerro hauek ezezoaren alde hitz egiten dutela dirudi: «Badirade latíñez, / Badira erderaz, / Ez alditugu bear / Guc ere euscaraz?» (9-12); ez da, ezta hurrik eman ere, frogara erabakigarria.

(17) Bete-betean balio du Iturriagarentzat Palacios Fernándezek Samaniegoren gainean esandako honek: «Con frecuencia, y despectivamente, se ha considerado a Samaniego como un mero traductor de La Fontaine. Si esto es en parte cierto, no deja de ser injusto afirmarlo sin discriminación. Ocurre con la fábula algo parecido, salvando las distancias, a lo que sucede con la materia épica. El tema lo proporciona la tradición, y un escritor en un momento determinado lo actualiza» (E. Palacios Fernández, *Vida y obra de Samaniego*, Vitoria 1975, 163).

—ez beti, ezta gutxiago ere— bai bertakotu egiten ditu aurrean izan dituen ereduak edo eredu hauetatik jasotako ezaugarri batzuk: adkulturatu esan ohi zaio honi. Hau bereziki nabarmena da, oro har, Iturriagaren kasuan, eta baita beraz bere Virgilioren itzulpenetan ere, baina azken hauetan zerbait gehiago ere badago, alegiekin iristen ginen toki berberera heltzen garelako baina askoz urrutiagotik etorrira; bestela esanda, Samaniegorengandik Iturriagarengana beherakada handiegirik ez badago —ez naiz ari literatur kalitateaz, literatur generoen mailaz baizik—, handi samarra dago Virgilioren eklogetatik Iturriagaren alegietara —ia hauen mailan ipini baititu gure Iturriagak, ikusi dugun bezala, mantuarraren bukolikak—. Hortaz, lan berezia eskatzen diote moldatzaileari ekloga hauen molde berri honek: alegien mailan egon behar badute, Samaniegoren alegietan derrigor behintzat aldatu behar ez ziren gauzak aldatu beharko dira hemen; demagun egiteko honi herrikoitzea esaten diogula: beharbada Samaniegorentzat ez bezala, Virgilioarentzat bai da herrikoitzea zortziko txikira pasatzea, adibide argi eta erraz bat jartzearen.¹⁸ Litekeena da bertsolaritzak ematen zion ereduak ere bere bultzada ematea honetan: baina aldaketa eta moldaketa hauek ulertzerik ez dago eklogen itzulpenak erabat bereizten baditugu alegietatik; aldiz, bertsolaritzari dagokionez nekez ikus daiteke hor hasierako eragin bat baino gehiago edo, nahiago bada, urrutiegi egoteagatik eragin lausotuegiak baino eman ezin dituen eredu bat. Edonola izanda ere, bertakotze lan honen erakusgarri ezin hobea da Iturriagak arrotzak egin zitezkeen lehenengo eklogaren lerro batzuekin egiten duena; Tityroren ahotan jarritako *adynaton* famatua (I, 59-63) honela gelditzen da gurearen zortzikoetan:

Ante leves ergo pascentur in aethere cervi
et freta destituent nudos in litore piscis,
ante pererratis amborum finibus exul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore voltus.

Lenago icusico
Dirade oriñac
Bazcatcen dabilzala
Airean ariñac,
Eta lenago berriz
Igueri lurrean
Arraiac, itsasoa
Utzi ondorean,
Icusico dan baño
Nere memoria
Astutcen galai gazte
Aren arpeguia.

Hau da, albo batera lagata Iturriagaren ohiko askatasuna, 61 eta 62garren lerroen

(18) Hala ere, Iturriagaren alegiak bai dira Samaniegorenak baino apalagoak, hau da, maila baxuagokoak —eta berriz diot ez naizela literatur kalitateaz ari—. La Fontainek, Samaniegok eta beste askok batez ere umeentzat eginak izan balira bezala aurkezten zituzten alegiak, eta egia da umeei eman zitzaizkiela haienzako irakurketa aproposa bezala edo, besterik gabe, eskola ariketa bat gehiago bezala; hala ere, apaltasunaren erakusgarri hutsa baino zerbait gehiago bazen ez dirudi umeentzako ipuinak egitea zenik alegiarrien xede bakarra, eta hala esaten dute *expressis verbis* denak ez badira bai gehienak. Geroagoko alegi idazleei dagokienez, baliteke egiazkoagoa izatea umeentzako idatzi izana hori: ez litzateke harrigarria azken hauen artean egotea gure Iturriaga —bai, duda askorik gabe, Bizenta Mogel, zeinaren liburuaren tituluari bertan honako hau irakur baitaiteke: *Ipui onac, ceintzuetan arquiteco dituzten euscaldun necazari, ta gazte guciac eracaste ederrac beren viciitza zucentzeco. Ematen ditu Euscaráz arguitará ume eta necazariantzat Dª Vicenta Antonia Moguel ta Elguezabalec...—.*

aztarrenik ez da ageri euskarazko bertsoetan: izen kanpotar horiek desitxuratu egingo lukete, zalantzarik gabe, itzulpen berriari eman nahi zaion, ez dut esango giro euskalduna –halakorik ez baitago, Manterolak eta diotena diotela–, baina bai gutxienez topotetikoak. Ez da ordea erabateko jarrera: badira –ugari gainera– mantendu egiten diren izen bereziak. Antzeko zerbaitegiten du hauei jarraitzen zaizkien Melibeoren lerroekin (I, 64-66):

At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.

Bitartean, Titiro,
Gu emenchen goaz,
Nora ez dauquigula,
Gure auntzac joaz.
Batzuec artu degu
Egoa aldera,
Eta beste batzuec
Berriz ifarrera...

Kasua ez da lehengo bera: hemen bai, jaso egiten da nonbait jatorrizko lerroetan dagoenaren funtsa, ez ordea –ezta askatasun handiena ametitzen badiogu ere– Virgilioren lerroetan esan egiten dena. Alegia, Iturriagak ez du hemen itzultzen, ordezkatu baizik jatorrizko latinean dagoena eklogaren argumentoaren aldetik balio berekoa izan daitekeela iruditzen zaion zerbaitekin.¹⁹ Esan beharrik ez legoke: Virgilioren eklogak ez dute zerikusi urrunena ere herrikoitzat har daitekeen ezerekin eta, alde honetatik ikusi nahi baldin bada –beharrik ez bada ere–, Iturriagaren itzulpena desleiala da goitik behera.

Liburu berean egoteak edo, nonbait, egitasmo beraren partaide izateak kutsatu egin ditu Virgilioren itzulpen hauek Iturriagaren alegien bereizgarritasunekin. Baina nola itzuri dira liburu –edo asmo– berean alegien genero, tradizio eta historia-rekin zerikusirik ez bide duten Virgilioren eklogak? Liburuaren titulua *Fábulas y otras composiciones* izateak, hutsala ez bada ere, ez du gauza handirik argitzen: *otras*

(19) Badira beste pasarte batzuk non, hauek bezalako arrazoiengatik, isildu egiten baitira jatorrizkoan agertzen diren hitz eta kontzeptuak. Hirugarren eklogako 90 eta 91garren lerroak, esaterako, honela dira Virgilioren latinean eta honela uzten ditu Iturriagak: «Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi, / atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos»; «Enzuteco ire antza / Duten coplariac, / Beazquic batec izan / Asto belarriac; / Uztardizala onec / Aceri oquerrac, / Eta jatzi ditzala / Nai badu aquerrac». Esango nuke antzeko zerbaitegatik dela hirugarren ekloga honetan bertan aipatzen diren jainkoen izenak itzulpenean gorde nahi ez izana: 60garren lerroan («Ab Iove principium Musae: Iovis omnia plena») *Musae* bai, «Musandreac» bihurtzen dira, baina *Iuppiter* «Jaungoicoa» eta «Gure Jaungoico ona» da; 62garrenean («Et me Phoebus amat; Phoebos sua semper apud me») Phoebos «Nere Jaungoicoac» bezala agertzen da; 104garreneko *Apollo*, berriz ere, «Nere Jaungoicotzat» da. Ez da, ekloga osoan, beste jainkorik azaltzen: nekez har daiteke bada nahi gabe egindako gauzatat. (68garreneko *meae Veneri* «Nere maiteari» batekin itzultzea zilegi ez ezik ohikoena da ia-ia). Aldiz, hutsa delakoan nago hirugarreneko 76garren lerroko *Iolla* eta 77garreneko *ipse* «Galatea» banarekin ematearena: *Iollas*-ek ez du, *Amyntas*-ek baino argiago, gizonetzko baten izena izateko itxura, eta azken hau aurkitzen den pasarteetan, hemengo hau baino askoz gordinagoak izanik, ez da batera saiatu –jainkoekin egin duenaren kontra– nabarmena dena ezkututzen. (Izen berezien gainean ezer gutxi esan daiteke. Iturriagaren kasuan ere gatzelaniaren ohituren arabera daude moldatuak: *Melibeo*, *Titiro*, *Amarilis*, *Palemon*, *Egon*, *Polion*, etab.; arau honetatik aldentzen da salbuespen bat edo beste: *Menalca*, *Dafni*, horrela irakurri behar bada, eta noski *Erroma*).

composiciones horien artean dauden gainerakoak errazago ulertzen dira –eklogen itzulpenak baino– garaiko eskolarako liburuetan –hain zuzen ere alegiak ere, eta eurrez, jasotzen zituzten liburuetan– sarrarazten ziren poesia eta kantuen kideko bezala, batez ere kontuan badaukagu Iturriagaren helburua horientzako guztientzako euskal ordain jatorra bilatzea zela, patroiairen himnotik hasi eta *Bada Jaungoiko bat* bezalako zortzikoekin bukatu. Zeren eta, izan ere, *Fábulas y otras composiciones* eskolan ibiltzeko liburua delakoan nago.²⁰ Hari honi jarraituta ordea nekez aurki daiteke eklogak hau bezalako bilduma batean egoteko arrazoi on bat; ostera, esango nuke alegi liburua izatetik datorkiela gehienbat hemen bilduak izateko eskubidea. Izan ere, alegiak bere arau eta joerak dituen bezala, alegi bildumek ere badituzte bereak: izatez bilduma txeratsuak izanik alegi liburuok, gutxienez La Fontaine eta Samaniegorenetan –hemen arduratzen gaituzten bakarrak, Phedrorenak ez baitigu balio antzinatekoa bertakoa izanik– gogo onez hartzen dira alde batetik gizonaren jatorrizko egoera ustez idilikoa erakusten duten bertsoak –artzainenak ugari dira horien artean– eta, bestaldetik, antzinateko testuen eta antzinatean kokatutako ipuin laburren moldaketak.²¹ La Fontainek, bere alegi bilduma luzearen bostgarren eta azken zatian –1694garren urtean argitaratu zen lehenengo aldiz–, honako bost poesia hauek gehitu zituen: *Daphnis et Alcimadure, imitation de Théocrite*; *Philon et Baucis, sujet tiré des Métamorphoses d'Ovide*; *la Matrone d'Éphèse* (Petronioren eleberriko pasarte famatua); *Belphegor, nouvelle tirée de Machiavel*; eta *Les Filles de Minée, sujet tiré des Métamorphoses d'Ovide*. Samaniegoren alegien artean badira baten batzuk berez alegiak ez direnak, eta hauen artean bat baino gehiago dago –gorago esan bezala– gizonaren jatorrizko bizia benetako eta betegintzarre osoko bezala erakusten duena gure garaiko bizimodu endekatu honen aldean: behinik behin hemendik hur daude *El pastor y el filósofo* (VI, 1), *La danza pastoril* (IX, 2) edo, azken hau ironiaz egina bada ere, *beatu ille* baten modura, *El ciudadano pastor* (IX, 16). Nekeza da onartzea La Fontaine eta Samaniegoren hauen eta Iturriagaren bilduman jasotzen diren eklogen artean loturarik ez dagoela: bien arteko aldea handia bada –Theocritoren kasua salbu, jakina–, txikiagoa dirudi bi multzoek, bakoitza bere bildumako alegien artean, dituzten paperak eta zereginak kontuan hartzen badira.²²

Tentazio handia da elkarrengandik hain urruti ez dauden gauza hauek denak lotuko lituzkeen hari bat nabarmentzea, hau da, alde batetik Iturriagaren alegiak eta itzulpenak –edo, beharbada hobeto, bere bizitza bera– eta bestetik euskal ilustratuen

(20) Irakur bedi honetarako 18. oharra.

(21) Alegi literatura nola edo hala lotuta dagoela gizonaren bizimodu jator eta naturalaren aldarrikapenarekin ez dago ukatzerik: frogak eta lekukoak ehunka jar litezke; bat gozoa eta hemen arduratzen gaituzten gai eta gizasemeekin zerikusirik duena nahi baldin bada, irakur bedi Bizenta Mogelek Peñafloredako kondearen bilobarri egindako eta bere alegi bilduman atariko ipinitako gutuna. Eta, bide batez, gogora bedi zeinen gustoko zuten ilustratuek Virgilio eta, bereziki, haren *Georgikak*.

(22) Azaleko bereizgarria izan arren, zer edo zergatik da honetarako kontuan ditugun hiru bildumetan –La Fontaine, Samaniego eta Iturriaga– azken ataletan edo are gehigarriren batean agertzen badira alegiak ez diren zati gehienak. Antzinateko izen berezi ospetsuak dituzten anekdota moduko alegiak ohikoak dira alegi liburuetan Phedrorengandik hasita Samaniegorenganaino: askotan Esopo bera da ageri dena, batzuetan iraganeko edo orduko orainaldiko agintari bat, inoiz filosofoen bat. Litekeena da alegi mota honek ere –aipatu diren gainerako guztiekin batera eta hauen artean, noski, aipatu tituluaren hitz haiek ematen zioten eskubidea– eragin izana Iturriagari Virgilioren ekloga biak sarrarazteko.

mundu distiratsua: Samaniegoren alegien izpiritu aurrerakoa, Peñafloridako kondearen Virgilioenganako ustezko zaletasuna... Gauza jakina da Espainiako XVIIIgarreneko alegilari garrantzitsuenek, ilustratu, voltairezale eta are libertino izateaz gain, alegiak idaztea bera beren ideiekin lotuta zegoen gauzatat zutela, eta honen erakusgarri izan daiteke, urrutirago joan gabe, Samaniegorenak *para uso del Real Seminario Bascongado* eginak izana, tituluaren bertan esaten den bezala, eta haren aitaren osaba zen Peñafloridako kondearen aginduz eginak ere; baina hau bezain jakina da XIXgarren mendetik aurrera –lehenagotik ez bada– jatorriz izpiritu eta asmo aurreratuek eragindako alegiak umeentzako poesia moralista hutstzat hartzen zirela edo hartu nahi izan zirela, eta horrela zabaltzen zirela –askotan alde aurretik ondo jorratuak– eskola liburuetan eta antzerakoetan.²³ Ez da erraz erabakitzen bi mutur horietako zein den Iturriagak hurren ikusten zuena baina galdera, hala eta guztiz ere, ez dut uste erabat alferrikakoa denik: alferrikakoa ez den bezala gogoratzea gure abade hernaniarra, Fausto Arozenak Gipuzkoako Diputazioko ganbaran aurkitu zituen paperen egileak nahi zuen bezain voltairezalea ez baldin bazen, «liberal samarra» bazela, Patxi Altunak esana duen bezala.²⁴ Orobat pentsa –nahi– liteke Iturriagaren Virgilio antzaldatu honetan agian bestela baina ez nahitaez lausotukia-

(23) Moralistak badira izan beti alegiak: kontua da, noski, zein helburutara dagoen zuzenduta moral hori, eta nabarmena da, azalpen gehiagotan sartzeke, zein den Samaniegoren asmoaren –Iturriagaren alegietarako gehien axola zaiguna berriz aipatzearren– eta haren ondoren etorriko zirenen helburuaren arteko aldea, ikuspegi honetatik begiratuta. Iturriagak ez du honetan zantzu askorik azaltzen utzi, *Euscal errico gasteriari* egindako eskaintzan alegigintzaren topiko zabalduena baino ez baitu aipatzen: Samaniegoren bildumaren lema baldin bazen Phedroren beraren «Duplex libelli dos est: quod risum movet / et quod prudentis vitam consilio monet» (I pr. 3-4), Iturriagak bere alegiazako aitortzen duen asmoa ere horixe da (33-52): «Aditurica oien / Jardun erausiac, / Eguingo dituzute / Ascotan irriac; / Esango ere dezute / Eguñica farra, / 'Ez uen orregatic / Gende ura narra.' / Ipuien acaballan / Dauden sentenciac, / Aguiari da dirala / Eguia andiac, / Eta sartcen badira / Zuen biotcetcan / Damutuco ez zazute / Ceren egunetan / Orra Esopo jaunac / Nai duen saria / Eta orra nic ere / Nai dedan gucia». Aldiz, eta atal honen hasieran latindar klasikoen itzulpenari buruz esaten nueneri eutsita, Iturriagak bere liburu hau egiteko ikusi zuen arrazoietako bat zera izan zen, inguruko hizkuntzetan bazegoen eta onuragarritzat hartzen zen zerbait euskaraz ere izateko gogoa edota beharra: «Ez der uste derala / Eguin lan alferra / Ipuiac ifintcean / Gure zorcicoan, / ... / Badirade latinez, / Badira erderaz, / Ez alditugu bear / Guc ere euscaraz?» (*Euscal errico gasteriari*, 2-6 eta 9-12). Zeharka bada ere sartuko ziren argudio honen barruan Virgilioren itzulpenak ere.

(24) P. Altuna, «Aitzin solasa», in A. Iturriaga, *Jolasak*, P. Altuna ed., Donostia 1987, 21-29, 24. Ez da behar bezala azpimarratu Iturriagak alegi liburu hau ere eskolarako egin zuela edo, behinik behin, batez ere eskolarako. Nekez izan daiteke honen frogarik, baina zantzuak asko dira, goragoko lerroetan aipatu direnetik landa: bere bizi guztia horretara zuzenduta egoteaz gain, haren beste liburu denak ere eskolarako zirela –gogora bedi orain beste modu batera irakurtzen dugun liburuaren titulu jatorra hau dela, *Diálogos basco-castellanos para las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa*–; *Diálogos* hau eta bere beste liburuak, *Arte de aprender á hablar la lengua castellana para el uso de las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa*, hain justu 1842 eta 1841garren urteetan argitaratu zirela, eta *Fábulas y otras composiciones* ere 1842an bertan: hipotesia baino gehiago da urte horien inguruan eskolarako euskal liburuak prestatzeari ekin ziola pentsatzea; garaiko eskoletan erabiltzen ziren irakurgaiak alegiak izaten zirela, nahiz beste era bateko testuekin nahasita nahiz liburu solte bat osatuz: halakoxea zen, esaterako, Iturriagaren eskolan erabiltzen ziren bi irakurgai liburuetatik bat, *El amigo de los niños* famatua, alegiak eta beste mota bateko irakurketak tartekatuz antolatua (Abate Sabattier, *El amigo de los niños, escrito en francés por el abate Sabattier y traducido al castellano por D. Juan de Escoiquiz, canónigo de Zaragoza y sumiller de cortina de S.M.*, De orden superior, Madrid 1802; Telletxeak argitaratutako *Reglamento interior* delakoan aipatzen da: ikus «Documentos sobre los establecimientos educativos...», 155).

go beste testu bat dagoela present: Peñafloidako kondearen *Gavon-sariac* eta, zehazkiago baina ez soilik, honen zatia diren *Copla jostalluac*, Virgiliok bere laugarren ekloga ospetsuan eta Isaiasek bere izeneko liburuan iragartzen duten urrezko aroaren gainean eginda egon omen daitekeen parafraisi bat, hau ere zortziko txikian.²⁵ Bertsoak, izenak argi asko dioen bezala, jostailuak dira, eta hain zuzen ere Iturriagaren alegi liburuan ematen den jostailutasunaren oso antzekoak. Egia da urritasunak nabarmendu egiten dituela dauden gauza gutxiak, baina ezin da aipatzeke laga *Copla jostallu* hauen eta Iturriagaren Virgilioren itzulpenen artean egon daitekeen lotura: Iturriagaren eredia izan ziren Samaniegoren alegiak *Gavon-sariac* hauen egilea zen Peñafloidako kondearen agindu zuzenez idatzi ziren –nahiz eta alegia horiek, gora-go argi utzi den bezala, zeharkako bideetatik heldu ahal izan Iturriagaren eskuetara–; ez da ezinezkoa XIXgarren mendearen lehenengo erdian bizi izan zen batek euskal –eta erdal– ilustrazioaren gizon handienetakoaren euskarazko bertsoak ezagutzea eta, nola edo hala, hauetatik hain urruti ez zegoen ildo batetik abiatu nahi izatea; azkenik, ez dirudi gutxi denik, hain aberatsa ez den baratze honetan, berrogeita hamar bat urtek bereizten dituen bi gizonen testuetan bertso berean –nahiz eta modu desberdinean– herrikoitutako Virgilio bat aurkitzea, batik bat, esanda gelditu den bezala, bestela ere elkarrekin zerikusi zerbaite duten bi mundutakoak edo bi egilerenak baldin badira.²⁶

* * *

1842tik 1907ra ez da ez Virgilioren ez inongo klasikoren euskal itzulpenik argitaratzen; bi horien artean dauden hirurogei urteek mendeak dirudite euskal literaturaren historian, baina antzinateko testuen itzulpenei dagokienez behinik behin aldeaz ez da beste alor batzuetan bezain handia: are gehiago, ondo asko esan liteke hogeigarren mendean –eta beti ere klasikoaren itzulpenei buruz ari garelarik– hartzen den bidea ordura arteko itzulpenek suposatzen zutenaren jarraipena baino ez dela. Egia bada Mogel zaharraren liburuaren helburua «[la] demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuciones del idioma bascuence» frogatzea zela, ez da

(25) Testua honako edizio hauetan irakur daiteke: J.I. de Arana, «El primer melodrama éuskaro del siglo XVIII, por la poetisa azcoitiana Luisa», *Euskal-Erria*, 20 (1889), 54-56, 73-75, 112-115, 140-141, 170-176, 200-201, M. Lekuona, «Gabon-kantak», *Egan*, 5-6 (1956), 9-44, G. Aresti, *Teatro zaharra*, Tolosa 1965, eta, azkenik, Xabier de Munibe, Conde de Peñafloida, *Gabonsariak. El borracho burlado*, X. Altzibar ed., Vitoria-Gasteiz 1991; Peñafloidako kondearen egiletasun ja frogatuaz nahikoa da L. de Aquesolo, «Testimonio de Aizquibel sobre el autor de *Gavon-sariac*. – ¿Otra obra teatral más del conde de Peñafloida?», *BAP*, 18 (1962), 430-432, J.I. Tellechea Idígoras, «*Gabon-kantak* de Guernica (1764). Larramendi y S. Antonio de la Gándara. Un documental del euskera vizcaino del siglo XVIII», *BAP*, 22 (1966), 151-171 [= Manuel de Larramendi, *Escritos breves*, Id. ed., San Sebastián 1990, 493-510], eta Manuel Larramendi, *Euskal testuak*, P. Altuna-J.A. Lakarra ed., Andoain 1990, 38-40; Isaiasen liburuaren eraginaz J. San Martín, «*Gavon-sariac*: gure Ilustrazioaren sarrera», *Euskera*, 20 (1975), 453-458 [= Id., *Literaturaren inguruan*, Donostia s.a., 57-67].

(26) Ikerkera berezia eta lasaia behar du *Copla jostalluac* hauetan ematen den urrezko aroaren gaiaren aipamenak eta, zehazki, Virgilioren laugarren eklogarenak: segurutzat eman badaiteke Peñafloidako kondeak ekloga famatu hau ezagutzen zuela, litekeena da zeharka baino ez egotea *Gavon-sariac* bildumako lerroetan. Orri hauek Virgilioren itzulpeni buruzkoak bakarrik izanik, ez dira toki aproposa eginkizun horretarako; aipatu baldin badira izan da nire ustean Iturriagaren itzulpenez eta batez ere literatur historian duren lekuaz argi pixka bat eman dezaketelako.

ahaztu behar Iturriagarena erabat bestelakoa zela, alegia euskara eskolan sartu eta, oro har, umeen heziketaren zati bat bezala onartzea eta, *mutatis mutandis*, gauza bera esan daitekeela Bizenta Mogelen ipuinen gainean. Beraz, euskara ahal den literatura onenaz hornitu eta euskaldunak hizkuntza jasoago batean gaitu. Hemendik aurrera egingo diren klasikoen itzulpenek, funtsean, xede hau berau izango dute, baina oraindik ezingo dira osoro askatu nolabaiteko ariketa apologetikoa izatetik. Berezitasun nabarmenena –itzultzaileen helburuez eta asmoez ari naiz– honako hau izango da: oraingo idazleek hornitze lan horretan edukiko duten sistematikoak izateko gogoia eta, aurrekoen aldean, ahalmena. ‘Itxarkundia’ ez da alferrik heldu: antzinateko –batik bat latindar– klasikoen itzulpenek ematen zaien baino garrantzi handiagoa daukate horren barruan, eta ez bakarrik kantitateagatik. Mende honen hasiera arteko klasikoen itzulpenak esku bateko behatzekin zenbatu ahal badira (Bonaparteren ondareko eskuizkribuarena, bi Mogeldarrenak eta Iturriagarena), hemendik aurrera ugaltze ez ezik aipatu sistematikotasun horren arabera egingo dira: Virgilio osoa –lan eta zati batzuetarako behin baino gehiagotan–, Ciceronen *De amicitia*, Ovidioren *Ars amatoria*, Agustinen *Confessiones*, Horazioren poesia gehienak, Platonen elkarriketa asko, *Iliada*, oraintsu *Odisea* ere bai, eta zatikako beste itzulpen asko eta asko. Ez da bidegabekeria hauek denak batera eta ‘itxarkundi’ beraren barruan sartzea: guztien egileak honen semeak dira eta elkarren garaikideak (Miangolarra, Orixe, aita Patxi Etxeberria, Ibiñagabeitia, Zaitegi, Amezaga, Onaindia, etab.). Baina ugaltze hau ez da, ezta hurrik eman ere, aurretiaz espero zitekeen edo gutxi gora behera nahitaez etorri behar zuen zerbait: ez zatekeen ezinezkoa izango, abertzaletasun berriaren antiojoekin begiraturuta, latindar idazleak –ez, berriz, greziarrak, edo ez nahitaez behinik behin– nonbait euskal izan jatorrarekin bat ez zetorren kultura baten ordezkariak bezala ikustea eta, hortaz, euskal letren baratzetik uxatzen saiatzea. Ez zen horrela gertatu. Aitzitik, bizkaitarren edo, behintzat, bizkaitar askoren *Kulturkampf* zuzentzen –omen– zuten buruzagietako batzuk, ez kaskarrenetakoak, gure hemengo zerrendan daude merezimendu askori esker: konparazio batera, Orixe bera (eta, beste maila batean, Miangolarra), Ibiñagabeitia edo Zaitegi, bai beren bizkaitartasunarengatik bai latindar idazleen euskarara itzultzearen alde egiteagatik gehien edo argien nabarmendu ziren batzuk baino ez aipatzearren.

Ondoren etorriko direnengandik bereizi samar egongo den arren, lehenen orduko sabindarra izan zen aita Cesareo –edo Kesara– Miangolarra Aberasturi gernikarra (1874-1958). 1912an argitaratu zituen *Virgilio'ren artzain-abestijak*, baina bost bat urte lehenago hasia zen banan-banan ematen *JEL* eta *Euzkadi* aldizkarietan, ustekabekoa ezin izan den hurrenkera honetan: I, III, V, VII, IX, II eta IV; falta diren VI, VIII eta X, seguruenik, ez zituen *Euzkadi*-n inprimarazi ordurako bazekielako 1912ko liburua aterako ahal zuela; ezin da ustekabekoa izan Virgilioren ekloga bakoiti guztiak elkarriketa hutsezkoak direlako eta bikoitiak, aldiz, elkarriketarik gabekoak.²⁷ Nahikoa irizten diot honi pentsatzeko Miangolarrak ere bertsolariak ikusi nahi izan zituela ekloga bakoiti horietan; ez dirudi ordea ustezko antzekotasun hau

(27) Eklogen argitaratze datak –aldizkarien azalean agertzen direnak alegia– argi eta garbi mintzatzen dira: I, *JEL*, 1907, 104-105 (1907ko uztailaren 16a); III, *Euzkadi*, 1907, 295-298 (1907ko

harantzago joan zenik: eklogen itzulpenean behinik behin ez dut horren arrastorik ikusi. Izan ere, *Bukolikak* zor zaien baino idazkera apalagoan itzultzea ez da nahitaez, ezta gutxiago ere, honelako berdinketa bortxatu baten ondorioa, ia-ia itzultzaile guztiek izan duten bekatua baizik.

Itzulpena ere bere garaiko semea da: euskarazko *Bukolika* hauek argitaratzean Miangolarrak izan zezakeen asmoaren zergatikoz ezer ez badakigu ere, ukaezina da helburuetako bat –eta itzulpenaren berezitasun garrantzitsuena– euskara jator bat erakustea eta honen pedagogiari laguntzea izan zela; garaiko hainbat eta hainbat argitalpenetan ikusten den helburu berbera, jakina. Horrela, jatoritasun honen mende gelditzen da gainerako guztia, eta ezer baino lehenago leialtasuna:²⁸

alba ligustra cadunt (II, 18)
A Corydon, Corydon (II, 69)
Dic mihi, Damoeta (III, 1)
Parcius ista viris tamen obicienda
memento (III, 7)
pessime (III, 17)
Cantando tu illum? (III, 25)

Lora politik bertanbera itxita...
Ene Koridon kaiku kaikua!
I, Dameras, esaidak
Ago ixilik, miin luze ori

lotsagalduko zarr ori
¿Zeeer... ik txistu, jotez soñuketa
auzijan irabazi eutsokanala?

urrian); v, *Euzkadi*, 1908, 75-77 (1908ko urtarrilean); vii, *JEL*, 1908, 278-279 (1908ko irailaren 16a); ix, *Euzkadi*, 1909, 53-55 (1909ko uztailean); ii, *Euzkadi*, 1909, 173-176 (1909ko urrian); iv, *Euzkadi*, 1910, 375-377 (1910eko irail-urrian); vi, viii eta xgarrena ez ziren era honetan argitaratu, nik dakidalarik behinik behin, gorago esan den bezala eta, seguruenik, hor emandako arrazoiengatik. Aldizkarietako bertsiorearen eta liburukoaren artean bada alde handi samarra, baina ez du ematen Miangolarraren irizpide aldaketaren bati zor zaizkionik, izen berezien kasuan inon baino garbiago ikusi ahal izango den bezala: idazkera hutsezkoak dira denak edo gehienak. Lehenengo eta hirugarren eklogen itzulpenek (aldizkarietako bertsiotan, noski, oraindik liburua kaleratzeko baitzegoen, eta lehenengoak duen ohar bakarria kenduta) beste edizio bat izan zuten Mujikaren liburua «Bigarren geigarria» izenekoaren barruan (*Ernaniar ospetsuak...*, 90-96), Iturriagaren biekien batera eta hauen ostean (*ib.*, 81-90); honetaz ikus beharago 32. oharra. Esan beharrik ez da erabiltzen dudana testua –besterik esaten ez dudana bitartean– 1912koa dela. Miangolarrari buruz ohiko literatur historietan eta bibliografietan irakur daitekeena urria baino urriagoa da: J. San Martín, *Apéndice a Escritores euskéricos. Correcciones y adiciones a la primera edición*, Bilbao 1969, 26 eta S. Onaindia, *Euskal literatura, III. Bi menderen artean, 1895-1920*, Bilbo 1974, 146-148 dira zer edo zer dakarten bakarrak, behintzat nik dakidanean, eta datu berriak ematen ditu J.G. Etxebarria, «De vita exemplarium presbyterorum Vasconum», *Excerpta*, 28 (1988, iraila), 567-568. Ez dago hemen lan ematen digunetik erabat kanpo bere *Bethlehem. Poema en verso latino liburua* (Bilbo 1924): Virgilioren bertsoekin egindako *cento* bat da, gero *Quejidos de mi salterio. Poetas escogidas* liburuan ere jaso zen, baina lehenengo edizioan bakarrik (Madrid 1929, 89-107; esan dudana bezala, bigarren edizio bat egon zen, argitaletxe berean: «segunda edición, aumentada», 1952); beste *cento* bat ere argitaratua zuen, *Pasionaria Virgiliana*.

(28) Miangolarraren testuaren historiak berak ere latinezko orijinaletik urruntzen lagundu duela ematen du. Gorago esan bezala, vi, viii eta xgarren eklogak kenduta gainerako guztiak bi bertsiotan desberdinetan argitaratu ziren: bigarrena –lehenengoaren berridazketa apertatsu samarra baino ez da, baina hala ere barzuetan lehenengo hartatik asko aldentua– latina aurrean izan gabe eginda dagoelakoan nago edo, behinik behin, latinari jaramon gehiegirik egin gabe. Ikus bestela adibide pare hau: «alba ligustra cadunt» (ii, 18), *Euzkadi*-ko bertsiotan (1909), «aleño politik bertanbera itxi ta» da, baina 1912koan «lora politik bertanbera itxita»; «Teque adeo decus hoc aevi, te consule, inibit, / Pollio» (iv, 11-12), 1910ean «Aintzak zeuri, Polion jauna, zeure konsuladu-aldijan irazango da garai ospetsu au» da, baina 1912an «Txaluak zeuri be, Polion jauna: zeure agintza aldijan ixango da garai ospetsu esandako au»; etab.

Teque adeo decus hoc aevi, te
consule, inibit, / Pollio (IV, 11-12)

numero deus impare gaudet (VIII, 75)
Omnia fert aetas, animum quoque
(IX, 51)

Iam neque Amadryades rursus nec
carmina nobis / ipsa placent; ipsae
rursus concedite silvae (X, 62-63)

Txaluak zeuri be, Polion jauna: zeure
agintza aldijan ixango da garai
ospetsu esandako au

irukua Jaungoikuaren zenbakija
Betiko itogiñak arrija zulatu, ta aldi
luziak guztija aztu da esakune zarra;
niri be aolan yuat burua

¡Ze Maitagarri ta Maitagarri ondo! ze
izneurtu ta baso, oster! etzaituet
atseden! agurr!

Etzana, beherago azalduko den legez, Miangolarrarena berarena da. Leialtasuna bigarren maila batean gelditu denez gero, itzultzeko zail edo deseroso den oro edo, besterik gabe, ordezkapen jatorra ametitzen ez duena, laga egiten da jasotzeko edo erdizka jasota: jarrera beraren beste ondorio bat baino ez da.²⁹

Infelix o semper, oves, pecus! (III, 3)
Non omnis arbusta iuvant
humilesque myricae; / si canimus
silvas... (IV, 2-3)

'Talia saecla' suis dixerunt 'currite'
fuis / concordes stabili fatorum
numine Parcae (IV, 46)

tela inter Martia (IX, 12)

Quae nemora aut qui vos saltus
habuere, puellae / Naides (X, 9-10)

Artalde errukarrija!

Ezteritxoe orok ederr artzain apalen
kantari; artzaintxuen kantak biarr
badira...

Erduze, ainbat lasterren, egun senti
ederrok!

...iskilludun orrei...

Nun estali ziñen, iturrijetako
Maitagarritxuak

Miangolarraren jator zaletasunarekin zeharoan bat dator aldizka saiitzen duen adkultrazioa. *Bukoliketan* aipatzen diren bi zakurren izenak, *Lycisca* eta *Hylax* (III, 18 eta VIII, 107) *totopintotxu* (parentesi artean «el perro» argitzen du, bada ez bada ere) eta *pinto* bihurtzen dira.

altaria (I, 43)

Ab Iove principium Musae: Iovis
omnia plena (III, 60)

Alpinas, a! dura nives et frigora
Rheni (X, 47)

baselizatxoak (iglesia pequeña de
bosque, ermita)

Jaungoikuaren ixenian,
Maitagarrijak: *Jaungoikuaren*
eskumendian dagoz gauza guztijak

Auñemendiko edurrak eta Rin'go ortsak

Ez dakit sail berean sar ote litezkeen gordinkeriak saihestera zuzenduta dauden beste hauek:

meus ignis, Amyntas (III, 66)
dea nec dignata cubilist (IV, 63)
Mopso Nysa datur (VIII, 26)

Amintas neure aizkide kutuna
ez [dau artzen] June'k bere magaltxuan
Mopso'gaz eskontsen dok Nise

Miangolarrari ere lepora dakioko baita atzoko eta gaurko itzultzaile gehienek hobekien

(29) Ez ditut kontuan hartzen nabarmenki huts mekanikoak direnak: bigarren eklogan hiru lerro osoren (II, 25-27) itzulpena falta da 1912ko bertsioan baina ez lehenengoan; «Amintas» bat agertzen da (II, 52) jatorrizkoan *Amaryllis* irakurtzen denean eta gainera, oso oker ez banago, behar duen ergatiborik gabe, hemen ere lehenengo edizioan ez bezala; orobat, jaso gabe gelditu da «et molli circum est ansas amplexus acantho» (III, 45), dudarik gabe era honetako huts mekaniko batengatik; VIII, 62-63, beherago ikusiko den bezala, ahaztu egin zaio itzultzea; eta hamaika honelako aipa litezke. Pentsatzekoa zen bezala, huts hauetako asko bertsio zaharretik berrira igarotzean sortu ziren.

gaiztoena ere: jatorrizkoa arruntzea, hutsala egitea edo arrazoirik gabe luzatzea eta, ez gutxitan, gaizki ulertzea.

quae vellem (I, 10)
Tantum inter densas umbrosa
cacumina fagos (II, 3)
te Corydon, o Alexi (II, 65)
magnus ab integro saeculorum
nascitur ordo (IV, 5)
Nec varios discet mentiri lana colores
(IV, 42)
Prima Syracosio dignata est ludere
versu / nostra neque erubuit silvas
habitare Thalea (VI, 1-2)

gogora yatordezan soñurik gozuenak
menditontorr itzaltsu pago zarrez
beterikuetara
ta ik, Koridon, Alexiri
Urte luzien ondorik, atzera dator
garai zoruntsuba
Ezta ixango ur gorritan artulia (lana)
sartu biarrik
Lenengo aldiz jolaztu nintzan artzain
abestijetan; Talia, ba, etzan lotsatu
bixtantzen beresijetan

Garbizaletasuna eta adkulturazioa, eman dezakeenaren kontra, ez daramatza Miangolarrak urrutiegi: damurik agian, hortik ateratzen baitu gehienetan etekin handiena. Hain garaikoak diren adizki trinkoak itzulpenaren mesedera datoz –nire gusturako– beste itzultzaile askorengan gertatzen den bezalaxe –irakur bitez, bestela, Orixek latinetik egindakoak–: «Non iniussa cano» (VI, 9) ederki jasotzen da «Ez dasadaz agindu bakuak» lau batez; edo «Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?» (IX, 1), berriz, «¿Nora zarue anak, Meri, bidia darrain Urira ete?» doto-rearekin; etab. «Maitagarrijak» hitzarekin bai *Musae* (edo *divae*, horien gainean denean, edo *Pierides*) bai *Nymphae* itzultzen ditu (ez beti ordea: II, 46 lerroan «lamiñak» dira eta III, 9 eta V, 75 lerroetan «lamiñatxuak»); *heroes* «gizon txalogarriak» dira batzuetan (IV, 26), beste batzuetan «ospe andiko gixonak» (IV, 16); *Hesperus* «illuntzeko ixarra» (X, 77); etab.

Garrantzi handiko datua izan edo ez izan, froga daiteke Miangolarrak erabili zuen edizioa Minelliusena izan zela edo, gutxienez, horretatik ateratako bat. Joannes Minellius holandarrak (1625-1683) eskolarako latin testuak editatzeko modu berri bat zabaldu zuen Europa guztian: batik bat XVIIIgarren mendean hark egindako Virgilioren edizioaren moldaketa ugari argitaratu ziren, horietako bi gutxienez Espainian: Manuel Ballesterosena (Madrilen, 1746an eta 1796an) eta Pablo Antonio González Fabrorena (Madrilen, 1773an), nahiz eta bien arteko aldea benetan txikia izan. Miangolarrak aurrean izan zuen testuak hiru edizio espainiar hauetako bat izan behar du, edo Espainiatik kanpo egindako Minelliusen beste edozein, edo nahiz hauetatik nahiz haietatik ateratako izenik gabeko eskola edizioen bat. Minelliusen testuan badira zenbait pasarte oso argi ez dauden arrazoiengatik letra etzanean doazenak: «deus nobis haec otia fecit» (I, 6), «nimium ne crede colori» (II, 17), «trahit sua quemque voluptas» (II, 65), «quis enim modus adsit amori?» (II, 68), «Iovis omnia plena» (III, 60), «Grandia saepe... surgit paliurus acutis» (V, 36-39), «non omnia possumus omnes» (VIII, 63), «Fors [sors *Minellius*] omnia versat» (IX, 5), «Omnia fert aetas» (IX, 51). Nekez aurkituko da, Virgilioren edizioen baso sasitsu eta mugaezinean, pasarte hauek guztiak eta hauek bakarrik nola edo hala nabarmentzen dituen beste edizio bat: Miangolarraren itzulpenean guztiak daude –bakar bat izan ezik, lerroa itzuli ez delako– letra etzanean.³⁰ Orripeko bi ohar baino ez ditu

(30) II, 68 ez dago etzanean 1912ko edizioan baina bai *Euzkadi* aldizkariko bertsioan; berbera gertatzen da aipatu IX, 5eko hitzekin; VIII, 63 ez da jasotzen, gorago esan dudana bezala, ekloga

Miangolarraren 1912ko itzulpenak: bata III, 86ari jarria eta bestea VI, 19ari. Ez dago –niri behintzat ez zait bururatzan– inongo arrazoirik bi ohar hauek ipintzeko beste batño ere jarri ez denean, pasarte hauek ez baitute aparteko zailtasunik ez garrantzi berezirik, ezta gutxiago ere; oharrok, bestalde, latinez daude: ezin da izan, testua ikusi gabe batek pentsa lezakeen bezala, gaztelania –eta euskara– saihesteko irtenbide bat, eurrez sartu dituelako itzulpenean bertan gaztelaniazko azalpenak. Bi oharrak Minelliusen ediziotik daude jasota hitzez hitz: «Bucolicis vitula, epicis taurus, tragicis hircus proponebatur carminis praemium» (15 orrialdean) da III, 85eko 43garren oharra osorik, eta «Neque enim nisi vincti vaticinabantur» (26 orrialdean) VI, 19ko 24garren oharren lehenengo esaldia («Neque enim nisi vincti vaticinabantur, Silenus, Prote[us], Faunus, ceterique Semidei»). Dudarik ez da Minelliusenak direla bi ohar hauek: ulertezina egiten da, berriz, ohar hauek ipintzeko Miangolarrak izan zezakeen arrazoia.³¹ Miangolarraren kasuan Bonaparteren eskuizkribuaren egile ezzagunarenean bezain behartsu ez bagaude ere, bere mahai gainean egon zena Minelliusen edizio bat izan zela jakiteak, haren testuaren zeinahi xehetasun argitzeko

honetako 62 eta 63garren lerroak ez dituelako itzuli Miangolarrak; azkenik, VIII, 75 lerroko «numero deus impare gaudet» ikusi dirudan Minelliusen edizioetan borobilean dator baina Miangolarrak etzanean dakar: Minelliusek nabarmentzen dituen esaldien modukoa izanik, baliteke Miangolarrak bere kasa jartzea etzanean –edo, noski, Minelliusen ediziotik moldatutako besteren batean bai egotea eta hori izatea, zuzen edo zeharka, Miangolarrak ikusitakoa–. Bada beste puntu bat non Minelliusen testutik aldentzen baita: I, 36garren lerroan, gaurko edizio on guztiek *Amarylli* ematen dutenean, Miangolarrak «Galatek» itzultzen du eta, ohiko parentesien artean, honela azpimarratzen du bere aukera: «'nota bene' no es Amarilis». Lerro horretan *Galatea* ulertzea *Amaryllisen* ordez Francisco Sánchez de las Brozas 'El Brocense' –Pirinioetatik gora Sanctius– gramatikariaren zuzenketa bat izan zen –nahiz eta, antza, Fulvio Orsinik lehendik eginda izan–: zuzenketa hau zabaldu samartua egon zen Virgilioren eklogak alegorikoki irakurtzen ahalegintzen zirenen artean, baina espainolez egin ziren itzulpenetan bai jaso zen, behin baino gehiagotan, Sanctiusen *coniectura ope ingenii* ausart hau –bere gainerako gehienak bezalakoa–, itzulpenen testuan bertan edo –ez gutxitan– oharren batean: adibidez oraindik ere Ochoaren edizioan, ez testuan ez itzulpenean onartzen ez bada ere, dauden ohar gutxietako bat horren berri emateko sartzen da (*Obras completas de P. Virgilio Marón*, traducidas al castellano por don Eugenio de Ochoa..., Madrid 1869, 747). Miangolarrak oso ondo ezagut zezakeen Sanctiusen proposamen famatu hau beste edozein itzulpen edo ediziotan ikusia zuelako –era honetako oharren batez nabarmendua–: hemen ere, Bonaparteren ondareko eskuizkribuarekin bezala, Minelliusen edizioak espainolezko itzulpenik ez dakarrenez oso egiantzekoa izango litzateke Miangolarrak itzulpen batera jotzea eta hor aurkitzea honi buruzko azalpenen bat; ez litzateke batere harritzekoa izango itzulpen hori Ochoarena berarena izatea. (Miangolarrak erabilitako Minelliusen edizioari buruzko lerro hauek idatzi eta gero, gorago ematen ditudan xehetasun bibliografikoak zehazteko asmoz *Bethlebeum* olerkiaren lehenengo edizio bat ikustera joan naizenean honako hau aurkitu dut aipatu edizioaren hirugarren orrialdean: «Para compulsar las citas, me ha servido la edición *Jobannis Min-Ellii*». Zailantzarik gabe bada, Miangolarrak eskura zuena Minelliusen edizioa zen, nahiz eta inoiz eta gorago esandako asmoekin beste edizioen batera ere jo).

(31) Badira eredu honek lagatuko beste arrasto batzuk. I, 30 lerroaren itzulpenari Miangolarrak hau gehitzen dio parentesi artean: «Galatea, pastora que simboliza a Mantua» eta, hitz batzuk geroago, «Amarilis a Roma»; jakina, exegesi hau toki askotik etor daiteke, baina Minelliusek ia-ia hitzez hitz esaten du gauza berbera: «Ex quo Romam veni, relicta Mantua» (52 oh.), «Per hanc [sc. Amaryllis] Roma intelligenda...» (61 oh.), «Apud Galateam, seu Mantuam» (62 oh.). II, 31n Pan aipatzen denean, honako hau gehitzen du parentesi artean, beti bezala: «dios de los pastores»; edonork dakien gauza da, dudarik gabe, baina Minelliusek ere hortxe azaltzen du eta hitz berekin: «Deum pastorum» (49 oh.). Hauek bezalako adibide gehiago jar litezke.

eman dezakeen laguntza emateaz gain, begien aurrean jartzen digu bestela ezin ezagut genezakeen Miangolarra bat. Minelliusena eskola edizioa da erabat, Virgilioren testuaren xehetasun oinarritzkoenak –eta ez dira uste izaten den bezain errazak– argitzeko zuzendua alegia, eta xede horretarako guztiz egokiak dira dituen ohar txiki ugari baino ugariagoak –oharrak ere, gorago ikusi den bezala, latinez–: alde honetatik begiratuta, beste edozein edizio bezain ona izan liteke Minelliusena eta ez luke lotsarik izan beharko atzoko nahiz gaurko beste edozein eskola edizioaren ondoan. Era honetako liburua izanik eta Virgiliorena delarik testua, gutxienekoa da zaharkituak egotea edo ez egotea Minelliusen edizio hauek: beharbada harrigarri samarra izan daiteke hori izatea Miangolarrak eskura zuena baina, esan den legez, oso harrera ona eduki zuten edizioak izan ziren Minelliusen edo Minelliusenetatik egindako hauek.

Nago –xelebrekeria hau aipatuz bukatzeko– lehenengo eklogak, Miangolarraren itzulpenean, kolore etxetiar berezi bat hartzen duela: esango nuke Tityrok galdu eta berreskuratzen dituen lurretan Miangolarrak eusko aberriaren isla bat ikusarazi nahi izan duela, eta lurrok lapurtzeko zorian egon den *impius miles* hartan, *barbarus* hartan, aberria itotzen duten indar kanpotarren ikur bat. Ikus dezagun: «servitio... exire» (I, 40), Miangolarraren eskuetan, «arrotzen buztarrpetik urrteterik» bihurtzen da, ekloga osoan zehar arrotzen mendean pasatutako mendetasunik aipatzen ez denean –ezta ere, orobat, honen inguruan egon diren iruzkinetan–. Ustez Octaviano denaren ahoan jartzen den lerroak, «Pascite ut ante boves, pueri; summittite tauros» (I, 45), honako gehiketa hau erakusten du: «Ia, gaztiak! basoratu zeuen beyak, buztarrtu idijak, eta bixi zaitezte, nai legez, zeuen lurretan»; Miangolarrak bere buruari ametitzen dizkion askatasunak eta liberalkeriak alde batera utzita, azken «zeuen lurretan» hori ezin da atera, ezta hurrik eman ere, jatorrizkoan irakurtzen denetik. Hurrengo lerroa, «Fortunate senex, ergo tua rura manebunt» (I, 46), honela moldatzen du Miangolarrak: «Zorionekua zu, zeure lurren jabe geratzen zaran, aguretxu ori»; askeegia da, «tua» predikatibotzat hartzen badugu ere. Honen oihartzuna egiten duen bertsoak, «Fortunate senex, hic inter flumina nota...» (I, 51), itxura hau hartzen du: «Zorionekua, bai, zu, benetan, aguretxua. Emen, *jayo ziñan* errekatxu ta iturri ertzetan...». Azkenik, I, 64ko «hinc» «geure aberritik» bihurtzen da. Laguntza hauekin sinbolismoa erraz datorkio burura edonori: itzulpenaren lehenengo edizioan, *JEL* aldizkarian, oraindik errazago.

Miangolarraren itzulpen honek merezi ez duen zori txar bat izan du: egia bada on Gregorio Mujikak Iturriagaren bien ondoan argitaratu zituela lehenengoa eta hirugarrena, Ibiñagabeitiak, gaztetan irakurrita zuela bazekien arren, berea egin zuenean ez zen Miangolarraren itzulpenaren ezerekin gogoratzen; Orixeren gogarakoa ba omen zen Miangolarra: haren «buen gusto e ingenio», klasikotasuna, «ingenio flexible y fácil» aipatzen ditu, baina ez espresuki Virgilioren itzulpenaren gainean hitz egitean.³²

(32) Ibiñagabeitiak dioena, zehazki, hau da: «Auek bai [sc. Miangolarrak itzulitako eklogak, Iturriagarenak ez bezala], gazterik irakurri nituen eta etxean urti nituen liburuen artean au ere an izango da nunbait, erre zitzaizkidanen artean ez bazen, ainbeste liburu erre bai zitzaizkidan... Baiñan itzulpen ontaz ere, nekez ezer esan nezake igaro den urte samaldak ezaipit irizpiderik borobiltzen uzten» (A. Ibiñagabeitia, *Bergiliren Unai eta Alor-kantak*, I. Ruiz Arzalluz ed., Donostia 1992, 5). Orixeren hitzak hain zuzen ere aipatu *Quejidos de mi salterio* liburuari egindako iruzkinetik daude hartuta: *Enzkeadi*, 1929ko apirilaren 25, orain idazlan guztien hirugarren tomoan, 296-299. Mujikak

Handik gutxira, 1923an, lehenengo eklogaren itzulpen bat kaleratu zen liburuxka gisa, Luzio Arregik egina, eta 1925ean berriz argitaratu zen *Euskera* aldizkarian.³³ Oro har, eta hitz lauz egindako bati dagokion bezala, itzulpena zuzena da eta koska gehiegi gabea. Baditu, hala ere, espero zitekeenetik urruntzen diren pasarte batzuk: I, 5eko «silvas» «arkaitzak» bihurtzen dira; I, 9ko «boves» –Bonaparteren ondareko eskuizkribuan bezalaxe!– «ardiak»; I, 27ko «libertas» susmagarri samarra den «nere buruaren jabe izan naiak, askatzeak» luzeegi bat. Baliteke aldaketa hauek Arregik Virgilioren eklogetan aurkitu behar zuen artzainen munduari buruz izan zitzakeen aurreiritziei erantzutea. Asmakizun osoak dira, eta ulertzen zailak, beste hauek: «protenus» «urrutira» izatea (I, 13) edo «inter densas corylos» «ur zaprasta-artean» bihurtzea (I, 14). Exegesirako gogoia ere ez da falta: «huic nostrae...» «Mantua» da besterik gabe (I, 20); I, 4-5 lerroen itzulpenari «ezeren buru austerikan gabe» tartekatzen zaio, argiagi emateko asmoarekin nonbait.

Gure zerrenda labur honetako orain artekoak baino gehiago eta arretatsuago aritu zen antzinateko latindar klasikoen itzulpengintzan Andima Ibiñagabeitia Idoiaga (1907-1967): 1954 eta 1955ean *Bukolikak* argitaratu zituen *Euzko gogoia* aldizkariaren orrialdeetan, 1966an Bilbon kaleratu zen *Bergiliren idazlanak osorik* liburuan *Georgikak* (eklogen bere itzulpenarekin batera eta Onaindiak egindako *Eneidarenarekin*), eta Ovidioren *Ars amatoria* ere itzulita laga zuen, orain dela oso gutxi arte

ere, gorago esan bezala, aipatzen du: «Miangolarratar Z[esareo]k euskeratu ditu *Egloga* batzuek. Iturriagak euskeratutako ber-berak (lendabizikoa ta irugarrena) ere, oen artean daude [gogora Mujikak hau idazten duenean I, III, V, VII, IX eta, beharbada, II eta IVgarren eklogak baino ez direla argitaratu]. Berdingeak dira bi itzulpenak. Iturriagarena itz-neurtuetan egiña; bestea ez. Ernaniarrarena gizpuzkoarren euskeraz; Miangolarrarena Bizkaiko euskeraz. Errez irakurtzeko ta denok ondo ulertu zezaten idatzia Iturriagarena; euskeraren garbitasuna beti gogoan zuala egindakoa Miangolarrarena (*Ernaniar ospetsuak...*, 25). Izen bereziei dagokienez ez zaio sistema jakin bati jarraitzen: morfologiaren aldetik, gehienetan erdararen bitartez sartutako aldaketak onartzen ditu (*Titiro, Melibeo, Koridon, Anfion, Arazinto, Palemon, Egon, Polion, Babio*, etab.), baina beste batzuetan nominatiboaren markatza hartzen bide duen azken letra kentzen saiatzen da (*Galate*, nahiz eta batzuetan *Galatea* itzuri, *Sciti, Britani, Menalka, Sizili* baina inoiz *Sizilia, Neere, Mebi, Alzipe, Meri, Arethuse, Menali*, etab.), eta beste batzuetan Aranatarren arauetara hurbiltzen da (*Kormis pro Chromis, Kesara, Emasil pro Mnasyllus*); grafiaren aldetik, badirudi jatorrizkoaren letrak euskal ortografiara moldatu nahi izan dituela (*Afrika, Kreta, Koridon, Menalka, Sizili, Dirze, Arazinto, Mikonis, Alzimedon, Konon, Babio, Mebi, Kumas, Luzina*, etab.) eta hutsak ematen dute *Sciti, Ascra, Escila, Sofocles, Circe, Cremona, Cirno, Creta* (beste nonbait *Kreta, Varo, Venus, Timavo* bezalakoek; badira, bestalde, irizpide orokor hauetatik ar dauden gutxi batzuk: *Erroma* kenduta, *Ziña* pro *Cinna* eta *Liño* pro *Linus, Ararim* pro *Arar* (akusatiboa nominatibotzat hartuta), *Iola* eta *Jola* aldaerak *Iollas* emateko (hasierako *i* letra bokala izanik), *Pasiphae* eta *Arethuse* (*ph* eta *th* multzoak gordeta alegia, besteetan egiten ez duen gauza, ezta geminatuekin ere, *Aganippe* salbuespena albo batera lagata); *Aeta* pro *Oeta* (inprimatze hutsa beharbada), etab. (Honetan ere, aipatu bi aldizkarietan irtentako lehenengo bertsiotik bigarreneira aldaerak daude: badirudi aldaera gehienak jatorretik arruntera doazela, alegia *Melibe, Dafni, Titire* bezalakoak direla lehenengo edizioan hobesten direnak eta bigarrenean *Melibeo, Dafnis, Titiro* bihurtzen direla; baina kontrako zentzua ere ikusten da: lehenengo bertsioko *Galatea* edo *Mebio* batzuk, adibidez, *Galate* eta *Mebi* dira bigarrenean, etab. Momentuko apeta hutsak ere, beraz, izan zuen zerikusirik).

(33) *Euskera*, 6 (1925), 35-39 aldizkarian argitaratu zen Durangoko Euskal Egunetan saritua izan zelako, orripeko ohar batean denez. 1924 eta 1927 bitartean hiru itzulpen labur argitaratu zituen *Euskal esnalea* aldizkarian, bere beste hiruzpalau olerkitxorekin batean: Tibulloren I, 10, Carulloren III, Ovidioren Ierro batzuk (*Epist.* X, 19 hh.).

argitaratu gabe egon bada ere (*pornografía* zela iritzi ziolako Orixek).³⁴ Ibiñagabeitiaren obrak –eta bizitzak– ezin hobeto ordezkatzan du hirurogeietako hamarkada arte eta XXgarren mende osoan zehar –lehenagotik ez bada– gutxienez idazle eta irakurle askorentzat indarrean egon zen kultur eta literatur ideologia bat: euskal liburuaren betebeharrak ia-ia bakarrik hizkuntzaren bizitzari laguntzea denez gero, berdintsu zen liburu hauek itzulpenak izan edo ez izan, garrantzizko gauza bakarrik euskara jatorrean idatzita egotea izanik, hau da, euskara egokian; itzulpenek abantaila handi bat dute, beste askoren artean: literato onak gutxi dira berez eta nekez hazi daitezke, baina hiztun eta idazle jatorrak, garbiak, itzulpen txukunak egiteko gai diratekeenak, bai hezi daitezke; hauek behar eta komeni ziren liburuak itzultzerari jarrietz gero polito konpon zitezkeen, eta gainera epe labur samarrean, euskarak eta euskaldunek zuten gabezia latzena. Honela azaltzen du kontua –hamaikagarren aldirik– Ibiñagabeitiak berak:

Bainan bestelako idazleen lanetan [sc. eliz liburuak ez direnetan] inor gutxi murgildu da ayen asmakizunak euskal soinekoz apaintzeko. Lan bearrezkoa izan ordea, orixe, inoiz euskerak burua yasoko badu. [...] Aipatu euskeltzaleak ederki yabetu dira, euskerarik ezin ditekela idazle ospetsuekiko sor ta gor. Ludian izan diran literatura-zale aipatuenen burutapen, iduri biotzondo xamur, amets-goxoak gure izkuntzaz yantzi bear ditugu. Lan neketsua noski, baina noraezekoa. Gure elerti-baratza ugari, idazle yatorrez aberats agertu baledi, ez litzaiguke lan ori ain bearrezkoa izango, ain urri, ain exkas dagerkigun ezkeru, burubelarri ekin bear diogu eder-lan guziek euskeratzen. Orrela gure mintzoa gaituko dugu eta, bide-nabar, euskaldunei euskeraz beren adimen-argia ta gogoa asetzeko bidea gertuko diegu. Menperatu-izkuntza geyenak itzulpenetan izan dute geroko loraldiaren oñarria [...] Elerti lan batzu, elerti osoaren oñarri gertatu dira. Urtez zaarrak, mamiz beti gazteak, alajaña. Gure izkuntza ere, bestekin zer ikusirik izan ezarren, literatura gaietan ezin ditekela izkutu ta bakar izan. Gaiok, beti ere berriak dirala oartzeko, aski dugu gaur eguneko teatroa zear ibillaldi bat egitea.

(34) Ibiñagabeitiaren bizitza xehetasun handirekin berreraiki ahal izan da Estibalziko beneditarrek gorde dituzten gutun eta dokumentuei esker: beste leku batean honetaz jarduteko abagunea izan dudanez gero («Sarrera», in A. Ibiñagabeitia, *Bergiliren Unai eta Alor-kantak...*, vii-lxv), nahikoa izango da hemen haren bizitzaren mugari garrantzitsuenak aipatzea: jesulagunekin ikasi zuen baina apaizteko zegoenean utzi egin zuen Lagundia; Bizkaian, Portugalen, Madrilen, berriz Bizkaian bizi izan zen 1947an Parisa ihes egin arte bere ideia politikoengatik pairatzen zuen pertsekuzioa zela eta; hemendik –orain bizibide bila– Guatemalara joan zen 1954an eta handik berriz Caracasera 1956an. *Bukoliken* itzulpenaren lehenengo bertsoa, esan bezala, garai hartan Guatemalan argitaratzen zen *Euzko gogoa* aldizkarian atera zen: *Euzko gogoa*, 5 (1954), 142-144, 178 h.; 1-2 (1955), 11 h.; 3-4 (1955), 47-49; 6 (1955), 99-101; hurrengoak, *Georgiken* lehenengoarekin batera, aipatu 1966ko liburuan: *Bergiliren idazlanak osorik, lateratik euskerara eman dituzte Ibiñagabeitiatar Andimak Unai-kantak eta Alor-kantak, aita Onaindiak Enearena, marrazkigin Elorriagatar Xabier*, Bilbo 1966; *Bukolikak* eta *Georgikak* kritikoki argitaratuta atera ziren aipatu 1992ko edizioan: testuaren historiaren xehetasunez eta Ibiñagabeitiak utzitako eskuizkribuek sorrarazten dituzten ekdorika arazo interesgarriez nire aipatu edizioaren «Sarrera» ikus daiteke (xliv-liv). Ovidioren *Maita-bidea*, esan bezala, argia ikusi gabe egon da Arrietak atera duen arte: A. Ibiñagabeitia, *Ovidioren Maita-Bidea*, A. Arrieta ed., Bilbo 1994. Badakigu hauetaz gain klasikoen beste itzulpen batzuk egin zituela: Horazioren *Carmen saeculare* delakoaren hasiera gutxienez, Lucrezioren pasarte batzuk, Catulloren zer edo zer, beharbada *Eneidaren* zatiren bat, etab., ez denak –dakidalarik– gaganaino iritsiak.

Gure izkuntza oraindik ez bait da gertatu Euskadiko izkera bakar, alegiñak egiten ari dira euskal idazleak aberri-izkera gaitu ta asmo garaienatarako ere egokitzen. Ezbairrik gabe, xede ori iristeko biderik egokiena, itzulpena da, ots, gure artean ezagun ez diran arrotz-idazleen bulko ta gogoetak, sakonenak ere, euskeraz zintzoki taiutzea. Ortara oldartu ziran, aurrenekoz, ainbat erri-izkera zokoratu, egun elerti gaindegiak iritxi dituten ainbat izkuntza.³⁵

Esan bezala, asmaketa ez zen Ibiñagabeitiarena –gogoratu, esaterako, Mogelekina edo Iturriagarekin– baina bai izan zen Ibiñagabeitia ideia honen jarraitzaile sutsuenetako; aldeztzaile goren, jakina, Orixe zen. Itzuli beharrekoa asko eta askotarikoa baldin bazen, Orixerentzat eta haren jarraitzaile zintzoentzat argi zegoen greziar eta latindar klasikoek ere bada ere zoko bat izan behar zutela itzulgaien artean, eta horrela lotu zitzaizkion antzinateko liburu entzutetsuenak itzultzeari, betikoak eta edonongoak diren arrazoiengatik. Ez zetozen ordea denak bat, ez itzulpenen beharrek ere ez –oraindik gutxiago– itzuli beharreko liburuekin; honela hasten da Ibiñagabeitiak 1966ko ediziorako egin zuen hitzaurrea:

Berriz ere itzulpenak? Bai, irakurle, berriro itzulpenak. Gure artean itzul-lanak ainbat etsai dituen eginbearrik ez tute uste arki ditekenez, zenbait urtez gero batez ere. Ala ere, gure izkuntza nai genuen mailla iasoan ikusi nai baldin badugu, itzul-lanean iardun bearke dugu oraindik ere zati eder batean [...] Itzulpenik aski egin dirala euskeraz esango dit baten batek... Ixo, ixo... Ez ainbeste, eta egin diran geienak ere eliz gaietan, ez bestelakoetan; eta elizaz landa badu beste bearrianik euskera errukari onek. Baiñan zertako itzuli Bergili baiizen idazle zaarrik? Berriagoak eta gaurkoagoak ere bagenituen begien aurrean antxiñako klasiko igatu oriek baiñon ernagarriagoak... Bai gero? Norbaite esan du, eta esan ezpadu neonek diot, iru izan dirala mundua mundu eta mendeak mende eutsi dioten olerkariak: Homer, Bergili eta Dante, aurreneko biak batik bat. Merezi zuen, beraz, Bergili-ren lan osoa euskeratzea.³⁶

(35) Lehenengo paragrafoaren erreferentzia honako hau da: A. Ibiñagabeitia, «Zaitegiren idazteie buruz», *Euzko gogo*, 1950, 10; bigarrenarena beste hau: A. Ibiñagabeitia, *Euzko gogo*, 1954, 70 (J.R. Jiménez, *Platero ta biok*, Ametzagatar Bingenek itzulia, Montevideo, 1953 liburuaran iruzkina).

(36) A. Ibiñagabeitia, «Ataritxo», in Id., *Bergiliren Unai eta Alor-kantak*..., 3; honela jarraitzen du aipua –hona ekartzea merezi duela uste dut–: «Gezurra dirudi, egi borobilla izaki zoritxarrez, oraindik egiteko geneukala bearrezko lan ori. Eta au gaiñera, are lotsagarriagoa: gure lurraldean zerbait loratu izan bada, latin-ikasketak loratu izan dira aspaldi aspalditik Baiona, Iruñe eta Gazteizko seminarioetan, baita iosulagun, karmeldar, pasiotar, prantzizkotar eta beste eleiztar ikastetxe ezin-zenbatu-alean ere. Eta zer? Auxe; iñortxo ere ez tala arduratu latindar eta greziar auktoreak euskerara itzultzen; bidenabar egin zekaketen lanik ere ez dutela egin euskerari laguntzeko... [...] Txillardegik dionez, 'artearen eta literaturan, beraz, molde zaharrez ahaztutzea da lehenengo urratsa' (*Huntaz eta hartaz*, Baiona 1965, 88 or.). Nik enuke oinbesterik esango. [...] Alare, Txillardegik berak dionez, 'badago gizonaren aldazten ez dan zerbait: gizonaren gizatasuna ain zuzen. Eta hunengatik Homero baiño olerkari haundiagorik ez omen da izan, eta nekez izango...' (loco citato 89 or.). Orregatik berorregatik da olerkari aundi Bergili ere, menderik mende eutsi diona eta oraindik ere eutsiko diona. Idazle aundiek eta ertilari garaiek bear dute izan gure lan guztien eustazpi eta oiñarri. Bach ezta sekulan ahaztuko, eta musikari kaxkarra litzake Bach baztertu ta arbiutuz, aren lan ezilkorretan bere gogo eradan gabe Schönberg baten dodekafoni urratuan murgilduko litzakena. Ravel *Dafnis eta Kloe*-ren egille aundiak esaten zuen egunero edaten zuela Bach-en iturri gardenetik. Eta iñork ez dio ukatuko berrietasunik, ezta gaurkotasunik ere, Ravel musikarietan garaienetaoari. [...] Eta auxe ere esan bear dut: Bergili, antxiñako beste idazle asko bezala, oraindik ere gaurkotasunez gaiñezka dagoela. Bart ain zuzen,

Beharbada argiago hitz egiten du –ez ordea, gezurra badirudi ere, etsi-ago– hark berak 1966ko liburuari Venezuelako *Eman* aldizkarirako egin behar izan zion iruzki-nean:

Oraingo idazle berri-zaleen artean itzulpenak ez dute geienetan girorik arkitzen, batez ere antxiñako klasikoetatik egindakoek. Badira aipatu euskal-idazleen artean, alako itzulpenak ez-ezik, antxiñako auktore guztiak ere deplauki gaitzesten ditutenak. Ez omen zaizkie atsegin, eta kito: bijoaz inpernura. Zorionez baña, euskal-idazle guztiak eztaoz bat alako iritxi-extremistekin, eta oraindik badira klasikoen denduna ta zentzuna aintzat ditutenak. [...] Gure izkuntzak, beste izkuntzak bezela, bear bezelako evoluzioa egingo baldin badu, klasikuen idazlan aundietan sendotu bear ditu bere oinarriak. Eztala latin-jatorrikoa esango du norbaitek, gure euskera. Ingelesa eta alemana ere eztira latin-jatorrikoak, baiña gu ta aiek latindar zibilizazioaren oboan ari gera, aien giroan bizi gera, beraz aiengandik jaso bear dugu bizi-arnasa ere gure izkuntza pizkortu eta indartzeko. Ezta beraz bertan bera uztekoa, eztare muxinka alderatzekoa itzulpen aundi au, aintzat artzekoa baizik.³⁷

Esan beharrik ez dago, ez zuen irabaziko Ibiñagabeitiaren –eta, ez dezagun ahatz, beste zenbaiten– ikuspuntu honek: are gehiago, aspalditik zeukan galduta partida, eta honen froga onena da 1966ko liburuak izan zuen harrera edo, hobeto esateko, harrera eza. Ordurako nagusitzen zihoazen ‘gazteen’ harrikadaren baten beldur zen Ibiñagabeitia: baikorregia zen, hori ere ez baitzen izan: iruzkin bi egin ziren –daki-danean– Euskal Herriko aldizkarietan, bata bere adiskidea zen on Nemesio Etxanizena eta bestea Basarrirena, biak epelak eta azalekoak.³⁸ Zalantzarik gabe, Ibiñagabeitiaren itzulpen hau –eta, oro har, euskal literaturak izan behar zuenaz zuen irudipena– ez zen mundu hartakoa.

Atenas-ko Piraikon theatron-ek Sopokel-en *Elektra* eman zigun emengo Unibersidadeko teatro ederean: gaiñezka zegoen gazte iendez. Gaur Euripides-en *Medeia* emango dute eta atzo baiño iende geiago bilduko gera. Gizonak berdintsuak gora-bera, ordukoak eta oraingoak. Eta nola bizi-arazi zituten antzezleri aiek... Ni birloratura gelditu nintzan eta ni bezela beste asko txundituta. Ondo dakit gure itzulpen au askotxok zoko bazterrera botako dutela, are urrunago bialtzen ezpadute. Ez al dute bada, gurea baiño itzulpen osoago ta ederrago bat, Olabide-ren *Idazteuna* alegia, Antipodetara bialdu? Ez naiz ni asko estutuko ara bialtzen baldin badute ere; an ere etxean arkituko du bere burua, lana Bergili-rena izaki illezkorra baita, ta illezkorrak beti ta nun-nai bizirik irauten dute, iltzeko beldurrik gabe».

(37) *Eman. Cuadernos vasco-americanos*, 3-4 (1967), 33; orain aipatu 1992ko edizioan irakur daiteke, 129-130 orrialdeetan.

(38) *Zeruko argia*, 1967ko urtarrilaren 22, 9 orrialdean eta *ib.*, 1967ko ekainaren 25, 6 orrialdean; beste bat, esan bezala, Ibiñagabeitiak berak egin behar izan zuen *Eman* aldizkarirako; Venezuelako *El Universal* egunkarian ere aipatu zen liburua, Ibiñagabeitiak bere gutun batean esaten duenez, baina pentsatzekoa da aipamen bat baino ez zela izan (ikus, zehaztasun gehiagorako, aipatu I. Ruiz Arzalluz, «Sarrera», xxvi-xxvii). Izan ere, Ibiñagabeitia ez zegoen behar bezain etsita. *Eman*-eko iruzkinean (1992ko edizioko 130. orrialdean) honela zioen: «Liburu au egin dutenak ondo baño obeto zekiten *agur* baño *egur* geiago irabaziko zutela. Alare eztira koldartu...»; Zaitegiri igorritako gutun batean (1967ko urtarrilaren 24an) hau esaten dio: «Gure Bergili-ri egingo dizkien arrikaden zai nagoela, batez ere eskola berriko zakur amorratuek; alare ez tut damu egin lana. Beaiiek egin dezatela guk baño obeki, kapaz baldin badira»; eta orobat 1966ko edizioari jarritako «Ataritxo» hartatik aipatu ditudan zenbait pasartetan.

Itzulpena, hitz lauz eginda eta euskarak ametitzen dion literaltasun handienaz, garai eta era honetako gainerako itzulpen gehienen antzekoa da, haren ezaugarri eta bereizgarriek bagazozkie. Izan ere, ez zaio falta antzinateko testuen itzulpen gehienek izaten duten akats ohikoen eta pairagaitzenetakoa, alegia exegetikoa izatearena. Bospasei adibiderek nahikoa izango da Ibiñagabetiaren itzultzeko modua erakusteko.³⁹ «Ultima Cumaei venit iam carminis aetas» (*Ecl.* IV, 4) euskarara aldatzen duenean beste gauza bat bihurtzen da: «Onatx etorria Kumas-ko igarleak iragarri azken garaia»; latinezkoan ez da igarlerik ageri, irakurleak ezagutzen duen igarle batek asmatu kantu edo poema bat baizik. «Nec nautica pinus mutabit merces» esaldiak (*Ecl.* IV, 38-39), irakurleren bati bitxia gertatzen bazaio ere, hori baino ez du esan nahi, hau da «eta pinu itsastarrak ez du salgairik trukatu» eta zailtasuna, nonbait egotekotan, *nautica* hortan egongo da, baina «itsas-ontziek ez dute salerosketarik egingo» edukiaren exegesi bat da, alferrikakoa –hain esanahi argi batek ez duelako exegesiaren beharrik– eta okerra. «Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho» (*Ecl.* VI, 15) lerroak beste itxura bat hartzen du honela itzultzen denean: «zaiñak puztuta zeuzkan aurregunean edan Iakus-en edariz», Virgiliorenean ez edaterik ez edaririk ez «Iakus»-ena den ezer ez dagoenean. *Georgiketan* berbera gertatzen da: «crescentique [kimuari alegia] adimunt [gainerako adarrek] fetus uruntque ferentem» (*Georg.* II, 56) honela argitzen digu «eta aziko balitz ere igaliak ekarteko indarrik eluke izango eta ekarriko balitu ere, bertan erreko (galduko) lirake»; «Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni» (*Georg.* III, 288) hau bihurtzen da Ibiñagabetiaren eskuetan: «Lan aundia ematen dute noski, alare ortixik atera dezakete lugin azkarrek onurarik aski ere». Halako milaka daude bi itzulpen hauen orrialdeetan.⁴⁰

Bada sail bat agian exegesiaren barruan ere erraz sar genezakeena baina hobeto ulertzen da besterik gabeko fideltasun eza bezala edo, inoiz, exegesi oker baten ondorio bezala. «Percussa fluctu litora» (*Ecl.* V, 83) oso gauza desberdin bihurtzen da: «izpazterra astintzen duten uñen otsa»; *Georg.* II, 68ko «casus abies visura marinos», hau da itsasoko gertakizunak ikusiko dituen pinua, ontziak egiteko erabiliko dutelako alegia, beste hau bilakatzen da: «itsasora begira dagoen lerrondo»; «Iulia unda» (*Georg.* II, 163) «Iulia ibaia» itzultzen du, baina ez dago izen hori duen ibairik antzinateko munduan: «Juliar ura» da edo antzeko zerbait, «Iulia» hori *portus*

(39) Itzultzaileak merezi baino gutxiago luzatuko naiz Ibiñagabetiari buruzko atal honetan, xehe-tasun gehiago nahi duenak nire 1992ko edizioaren sarrerara jotzea duelako; bestalde, ondorengo lerroetan ematen ditudan Virgilioren bertsoen itzulpen 'zuzenak' P. Virgilio Maron, *Bukolikak eta Georgikak*, I. Ruiz Arzalluz ed., Vitoria-Gasteiz 1997 liburutik daude hartuak.

(40) Bada baita exegesiaren beste era bat ere Ibiñagabetiaren gustokoa dena baina nolabait itzulpenetik at dagoena parentesien bitartez bereizten delako. Esaterako, «O quotiens et quae nobis Galatea locuta est! partem aliquam, venti, divom referatis ad auris!» (*Ecl.* III, 72-73) beste hau bihurtzen da: «Oi zenbat aldiz eta nola Galatee mintzatu zaidan! (Itz eder aietatik) zenbait eraman itzatzu, aize, iainkoen belarrietara!»; «tibi deserit Hesperus Oetam» esaldiak (*Ecl.* VIII, 30) honela galtzen du grazia guztia: «Hesper-ek Eta uzten bait du (arratsa dala esateko)»; «et suspensa focus explorat robora fumus» (*Georg.* I, 175) lerro sinplearen ordezkari guzti hau ematen da: «eta sukaldean esegiko dituzu (egur auek) keak zaildu ditzan (goldea osotu aurretik, iakiña)», etab. Zer esanik ez dago beste mota honetako kasuez: «ferat et rubus asper amomum» (*Ecl.* III, 89): «eta elorri zakarrak amomu (lore bat) bekarkio»; «tuus iam regnat Apollo» (*Ecl.* IV, 10): «zure Apol (anaia) agintari bait da»; ehunka daude honelakoak.

Iulius-en zegoen edozeini (emea den edozeini) dagokion adjektiboa da, kasu honetan urari dagokiona; exegesitik oraindik urrunago dago *Georg.* III, 41eko pasarte famatuaren itzulpena: «tua, Maecenas, haud mollia iussa» «zuk agindu bezala, Mekena, maiz agindu ere» bihurtzen da (baina, beherago ikusiko den bezala, Ibiñagabeitiak alboan izan zuen frantsesezko itzulpenak ere badu hemen erruaren zati bat: «où tu m'ordonnes avec insistance, Mécène, de pénétrer»).

Jatorrizkoan ez dauden kontzeptuak itzulpenean gehitzea edo, alderantziz, itzulpenetik kentzea jatorrizkoan daudenak itzultzaileen artean gehien ematen diren ohitura txarretakoak dira, eta Ibiñagabeitiaren bi itzulpen hauek ez dira honetan ere salbuespen: alferkeriaz, zabarkeriaz edota ezjakintasunez –eta euskal letrekin zerikusirik ez duen hainbat eta hainbat itzultzaile famatu datorrit burura, jatorrizko testuetan ulertzen ez dena saihesten ederki jantzita– itzulketan sortu den testua jatorrizkoan zegoen –eta itzul ‘zitekeen’– zerbaiten faltan dago edo, alderantziz, halako inertzia batek eramanda itzultzaileak jatorrizkoan ez zegoen –eta hizkuntza berriak derrigortzen ez zuen– zerbait eransten dio itzulpenari. Bi jarrera hauen adibideen nolakotasuna erraz baino errazago suma daiteke: jasota daude baten batzuk Ruiz Arzalluzen aipatu lanean (xxxvi-xxxvii).⁴¹

Exegesiak betiere, nahitaez, jatorrizkoaren arruntzea –eta pobretzea– dakar: esango nuke hau dela Ibiñagabeitiaren itzulpenetan sarrien eta argien nagusitzen den ezaugarria. Orain arte emandako adibideetan honelako bat baino gehiago ikusi ahal izan bada ere, bihoaz beste hauek jatorrizko latinaren arruntzearen erakusgarri propio gisa. «At non tam turpis pecudum tamen ulla secuta concubitus» (*Ecl.* VI, 49-50), esaldi zehatza nonbait halakorik baldin badago, honela itxuraldatzen da: «ala ere batxo ez zen lizunki aberekin etzan»; «aut dulcis musti Volcano decoquit umorem» (*Georg.* I, 295) «edota sutan egosten ardo goxoa indarra gutxitu dakion» da Ibiñagabeitiaren eskuetatik pasatu eta gero; «quem legere ducem et pecori dixere

(41) Ezaugarri hauekin guztiekin ondo lotzen da Ibiñagabeitiaren –eta beste euskal zein erdal itzultzaile askoren– ohitura –txar– hau: jatorrizko errepikapen zehatz eta hutsetan *variatio* bat sartu nahi izatea. Adibidez, «fortunate senex» bost lerrotan bi biderrez errepikatzen denean desberdin itzultzen da bata eta bestea: «agure zorionsua zu!» (*Ecl.* I, 46) eta «agure doatsua!» (*Ecl.* I, 51); «Pan etiam Arcadia... iudice», *Arcadia... iudice* ablatibo absolutoa izanik, bi era hauetara jasotzen da: «Pan berberak, Arkadi lekuko» (*Ecl.* IV, 58) eta «Pan berberak Arkadi iakile» (*Ecl.* IV, 59), lehenena, bestalde, oker dagoela kontuan hartzeke. Zortzigarren eklogak adibide paregabea eskaintzen du olerki osoan zehar errepikatzen diren *refrain*-ekin. Horietako bat, «Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus» (*Ecl.* VIII, 21, 25, 28a, 31, 36, 42, 46, 51, 57), hiru modu desberdin hauetan itzultzen du: «Ene txirula, asi zaitte nerekin Menali-ko bertsutan», «Ene txirula, asi itzatzu nerekin Menali-ko bertsuak», eta «Asi zaitte, ene txirula, Menali-ko bertsutan nerekin». Gauza berbera gertatzen da *refrain* horietako beste batekin: «Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim» (*Ecl.* VIII, 68, 72, 76, 79, 84, 90, 94, 100, 104) bost modutaraz agertzen da Ibiñagabeitiaren euskaraz: «Ene aztiketok, ekardazute Daphni uritik etxera», «Ene azti-kantok, ekardazute Daphni uritik etxera», «Ene azti-kantok, ekardazute uritik etxera, ekardazute Daphni», «Ene aztiketok, ekardazute uritik etxera, ekardazute Daphni», eta «Ekardazute uritik etxera, ene azti-kantok, ekardazute Daphni». Pasarte famatu batekin bukatzeko: «Nudus ara, sere nudus» (*Georg.* I, 299) honela birmoldatzen du Ibiñagabeitiak: «Golda ezak larrugorri, erein ezak billutsik!». Argi dago –testu klasikoen itzultzaileen aurreiritziak nonbait– Ibiñagabeitiak behartuta sentitzen zuela bere burua *variatio* hauetara makurtzeko. Itzulpen hoben gutxi da hau baino zabalduagorik.

maritum» (*Georg.* III, 124) honela sinpletzen da «saldo-buru diteken arra»; *Georg.* IV, 317ko «Pastor Aristeus fugiens Peneia Tempe», azkenik, hau bilakatzen da: «Aristeu alderrai omen zebillen Peneia (ibaiak) ureztatu Tenpe-ko zelaietan barrena». Ibiñagabeitiaren itzultzeko moduaren beste alderdi bat –oro har bere idazkerarena, esango nuke– topikoetarako joera da. Honetan ere adibideak eurrez eman daitezke: *Ecl.* VII, leku «sub arguta ilice» («arte ozen baten azpian», gutxi gora behera) «gorosti arantzatsu baten itzalpean» bihurtzen da; «gramina» simple bat (*Georg.* II, 200) «belar goxorik» bihurtzen da; «herbae» (*Georg.* II, 411) «belar gaiztoak» dira, horretarako arrazoi berezirik gabe; etab. Batzuetan itzulpena, besterik gabe, oker dago. Esaterako –antzeko adibide bat baino gehiago gorago ikusi bada ere– «castaneasque nuces» (*Ecl.* II, 52), hau da 'gaztainak', «gaztain ta intxaurreak» bihurtzen dira; «pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem Maenalus et gelidi flevunt saxa Lycaeii» esaldian (*Ecl.* X, 14-15) «illum» Gallo da eta Menalo eta Lyceoko haitzak Gallogatik negar egiten dutenak, baina Ibiñagabeitiak beste modu honetara ulertzen du: «aitz-gorripeko Menalu lerrondotsuak eta Likeu otzeko mendaitzak ere negar zegiten»: haitz gorripean dagoena Gallo da, ez Menalo, baina egingo nuke hemen ere frantsesezko eredu, azkarregi irakurria, izan dela berriz ere Ibiñagabeitiaren galbidea; «et medio tostas aestu terit area fruges» (*Georg.* I, 298), Ibiñagabeitiaren eskuetan «eta uda beroenean ain zuzen, arloak egon oi dira uztaz gainezka» bihurtzen da, baina bere benetako esanahia honen antzeko zerbait da: «eta bero erdian jotzen ditu larrainak ale erreak»; etab. Hala ere, itzultzaile gehienengan ikusten diren hutsak dira hauek denak.

Bere itzulpena egitean –honetaz ezer esaten ez badu ere– Ibiñagabeitiak 'Les Belles Lettres' izeneko bilduma ospetsuan argitaratuta zeuden *Bukoliken* eta *Georgiken* edizioak erabili zituen: biak E. de Saint-Denis irakasleak prestatuturikoak eta beronen itzulpenaz hornituak.⁴² Hemendik hartu zuen *Euzko gogo*a aldizkarian atera zen bertsioan ekloga bakoitzak daraman laburpena, hala nola 1966ko edizioan bai *Bukoliken* kasuan bai *Georgikenean* irakur daitezkeen azalpen, ohar eta laburpen guztiak; eta, hau baino garrantzitsuagoa dena, oso kontuan izan zuen Saint-Denisen frantses itzulpena, beharbada jatorrizko latina baino gehiago. Honen guztiaren frogak emanda ditut beste nonbait (aipatutako «Sarrera», xxvii-xxxi) eta ez dago errepikatu beharrik: xehetasun gehiago nahi duenak hara jotzea du. Bizpahiru adibide eman baino ez dut egingo, Ibiñagabeitiaren jokatzeko era ikus dadin. *Ecl.* VI, 17 lerroko «et gravis attrita pendebat cantharus ansa» (*attrita ansa* ablatiboa izanik) honela gelditzen da Ibiñagabeitiaren euskaran: «binbitartean ardo-txanbil zaharra belarritik eutsita zeukan»; Saint-Denisen itzulpena, berriz, hau da: «il tenait pendant, par son anse usée, un lourd canthare»: Ibiñagabeitiak ez du ulertu *pendant* hemen adjektiboa dela, ez juntagailua, eta hortik sortu zaio hutsa. «Perque horrida castra» (*Ecl.* X, 23) «basa-soroak zear» bihurtzen da; ulertezina da erabat ez badugu kontuan hartzen Saint-Denisen «les camps farouches»: Ibiñagabeitiak *camps* ('kanpamentuak') eta *champs* ('soroak') nahastu ditu. «Naryciaeque picis lucos» esaldiak

(42) Virgile, *Bucoliques*, texte établi et traduit par E. de Saint-Denis, Paris 1983 [1. ed. 1942 eta 2. ed. 1967, baina ez dago alde handirik bien artean] eta Virgile, *Géorgiques*, texte établi et traduit par E. de Saint-Denis, Paris 1982 [1. ed. 1957].

(*Georg.* II, 438) itzulpen harrigarri hau sorrarazten du: «Nariciun-go illarra dakarten oianak»; Ibiñagabeitiak «les bois qui donnent la poix de Narycium» irakurri du eta *poix* 'piketa' eta *pois* 'illarra' nahastu ditu. Bukatzeko —eta 1992an aipatzea ahaztu zitzaidan kasu bat erakustearren—, «impositi rogis iuvenes» (*Georg.* IV, 477), hau da «suen gainean jarritako gazteak» bezalako zerbait, Ibiñagabeitiak «arakifiek lepo egindako mutil gazteak» bitxiaren bitartez itzultzen du, «des jeunes gens placés sur le bûcher» frantse-saren argitan baino ezin dena ulertu: *boucher* 'harakina' eta *bûcher* 'sua' nahastu ditu. Uste dut erraz sinetsiko zaidala hauek bezalako hamar baino gehiago daudela. Egia esateko, adibide hauek muturrekoak dira: mila aldiz ugariagoak dira oker nabarmenegririk gabe frantsesezko testuari latinezkoari baino askoz hurragotik jarraitzen zaizkionak; nolabait, garrantzitsuagoak dira hauek muturreko haiek baino, beharbada hobeto erakusten dutelako Ibiñagabeitiaren lerroz lerroko eta hitzez hitzeko jarrera. Ezin da ukatu, beraz, begien bistan dagoena: begiratuko zion latinari noizean behin Ibiñagabeitiak, baina Saint-Denisen frantsesa izan zen bere euskarri sendoena.⁴³

Honela mintzatzen zitzaien Zaitegi Ibiñagabeitiari 1952ko uztailaren 26an Guatemalatik Parisa bidalitako gutun batean: «Montevideo-tik Ametzagak Kikero-ren Adiskidetasuna igorri dit Euzko gogoa-rako: datorren banakoan asiko gera ematen. Gero Kikero-ren Zartzarua igorriko dit: bikain-bikain euskeratu dizkitzu, *kabi bateko txorikume gaituzu irurok euskaltzaletasunean*. Zure lanak atsegin aundiz irakurtzen omen ditu» (etzana nirea). Halaxe zen, ez baitziren garai bereko semeak bakarrik, hori baino zerbait gehiago ere bai: klasikoen itzulpenean jardutea ez da honen

(43) Izen berezien ordainak —honi buruz ere aipamen labur bat egitearren— ez daude irizpide bakar baten arabera eginda. Eduki fonikoari edo, nahi baldin bada, morfologiari dagokionez, honelako tipologia bat egin genezake: a. izenek gaztelaniaz duten itxura bera gordetzen duen baina euskal grafiarekin (*Akiles, Falerno, Jupiter, Alpes, Egipto, Bruto, Kumas, Anakreonte, Polion, Tebas...*); b. latinez diren direnean uzten dira (*Octavius, Pasiphae, Philomela, Styx* eta gutxi gehiago); c. kasu ondarkitzat hartzen dena kendu egiten da (*Oktabi, Bergili, Orati, Akileu, Menalk, Augustin, Saturn, Plini, Thirs, Kasi, Korneli...* edo *Melibeu, Arakintu, Poliu, Alejandri, Laktantiu, Argu, Hesiodu, Varu, Silenu, Parnasu, Prometeu, Serviu...*); d. Olabide eta Zaitegiren antzera, orain dela mila edo bi mila urte izen hauek hartuko zuketzen itxura ematen zaie (*Koduru < Codrus, Alapesibeu < Alpheisiboeus, Kerete < Creta, Menasilau < Mnasylyus, Porometeu < Prometheus, Askara < Ascra, Sopokel < Sophocles, Keremona < Cremona...*); e. bestelakoak eta, hauen artean azpimultzo gisa, frantsesak eragindakoak (*Iobe, Marti...* eta seguruenik frantsesaren arabera *Kitore < Cytorus, Delie < Delia, Epire < Epirus...*). Grafia hutsa baldin bada kontuan hartzen duguna, irizpide eza bera aurkitzen dugu, eta askotan gertatzen da izen berbera bi edo hiru era desberdinetan agertzea: *ca, co, cu > ka, ko, ku* izaten da (*Kasi, Korneli, Kumas...*), baina *ce, ci* batzuetan *ke, ki* da baina beste batzuetan *ze, zi* (*Keres, Eskiti...* baina *Zerberus, Trazi...*); *th, ph, ch, rh* batzuetan *t, p* edo *f, k, r* izaten da (*Tetis, Ripeo* eta *Dafni, Akiles, Pirre...*) eta beste batzuetan *th, ph, -kh* ez dut aurkitzen—, *rh* (*Thirs, Daphni, Rhodope...*); *i* kontsonantea bai *i* bai *j* baten bitartez jaso daiteke (*Jupiter* eta *Iupiter, June* eta *Lunon...*); *qu* beti *k* da (*Kirinus...*); hitz hasierako *r*- oso izen ezagunetan bakarrik bihurtzen da *err*- (*Erroma* eta *Errumul* bakarrik, dakidalarik); hitz hasierako *s* gehi kontsonante ia beti *es*- bilakatzen da (*Eskipion* baina, kasu bakarra, *Styx...*); *-ti-* gorde egiten da beti (*Orati...*); *v* mantendu egin daiteke baina baita euskal grafia arruntera pasatu ere (*Venus* baina *Oktabi...*); *y* batzuetan gorde egiten da eta beste batzuetan *i* bihurtu (*Hybla* baina *Titir...*); geminatuak ez ditu ia inoiz gordetzen (*Amarili* baina *Aminnee...*); *ae, oe > e*, baina *ez* beti (*Kesar, Melibeu* baina *Aigipto* inoiz...). Ez dut uste esateko beharrik dagoenik kaos honetan dozenaka zenbatzen direla hutsak: adjektiboetatik gaizki eratorritako izen bereziak («Puni-ko leoiak», «Retika-ko ardoa», «Rodia-ko mama»... ez dira behin ere existitu), etab.; hutsen tipologia zehatzago bat hala nola izen berezi hauek erakusten dituzten arazoei buruzko xehetasun gehiago nahi lukeenak nire 1992ko aipatu lan horretara jo dezake (xl-xlvi).

ezaugarri txikiena, gorago azpimarratu dudan bezala, eta ezagunak dira hau baino pisuagoak ziren kontuetan haiek denek zituzten iritzi batu samarrak —euskarari berari buruzkoak, politikari buruzkoak eta, esateak gehiegi badirudi ere, giza bizitzari berari buruzkoak—. *Euzko gogoa*-ren orrialdeetan eta, oro har, *Euzko gogoa*-ren inguruan antzinateko klasikoak itzultzeko modu bat gauzatzen da, hau da, klasikoak euskal mundutik ikusteko eta erabiltzeko modu bat. Hauek izan ziren neurri handi batean berria zen modu haren ordezkariak, nahiz eta ez denek aldizkarian argitaratu beren lanak: Orixe bera maixu gisa, Ametzaga, aita Onaindia (besteengandik apur bat berezia apika) eta Jokin Zaitegi (paradoxa badirudi ere, heterodoxoena era honetako kontuetan); baina Ibiñagabeitia da, nire ustean, euskal literaturarekiko eta orobat antzinateko klasikoekiko ideologia hori garbien ordezkatzeko duena.⁴⁴ Bere buruaren hain kontzientzia argia zuen habia hartan, beraz, gauzak modu eta tankera berezian egiten ziren: hortik, zati batean bederen, Ibiñagabeitiak Virgilioren *Bukolikak* itzuli izana bere itzulpenetik urrutiegi ez zegoen Miangolarrarena oztopotzat hartu gabe.⁴⁵

* * *

Virgilioren euskal bizia ez da, bada, hain laburra izan, euskarazko literaturaren neurrietarako behinik behin; ezta hain apala ere: orri hauetan aipatu diren izenak ez dira euskal letretako ezezagunenak. *Eneida* ez da hemen hizpide izan: euskal itzulpen oso bakarra dago —Onaindiarena—, aita Patxi Etxeberrriak lehenengo liburuaren seihun bat bertso baino ez zituelako itzuli, dakidalarik behintzat. *Bukoliken* arrakasta *Georgikena* edo *Eneidarena* baino askozaz handiagoa izan da: berez ez da harritzekoa, hizkuntza guztietan —dakidanaren arabera— *Bukolikak* —baina baita *Georgikak* ere, gurean ez bezala— sarriago itzuli direlako *Eneida* baino, batez ere XXgarren mende hau baino lehenagokoetan. Virgilioren obra laburrena izateak zerikusirik eduki du honetan: Ibiñagabeitiak, adibidez, aitortu egiten du *Euzko-gogoa*-rako egin zuen

(44) Orixe bizirik zirauen maixu handiena zen harentzat, inoiz haserrealdiren bat izan bazuten ere: gogoratu, esaterako, *Maita-bidea*-ren ingurukoak edo —hau berriz errieta txiki bat baino ez— «Ezinbestean» izeneko artikulua (*Gernika*, 23, 1953, orain idazlan guztien edizioan, III, 954-955). Guatemalatik Parisa igorritako karta batean (1950eko abenduaren 4an) zera diotso, Labaienek eta «andra argi ta Jaungoikozko batek», bakoitza bere aldetik, esan diotela Ibiñagabeitiaren zerbait irakurtzean noizbait pentsatu izan dutela Orixe bera ari zirela leitzen. Eta Orixe ere horrekin bat dator: «Bitzu oiei baño lenago neuri gogoak emon eustan idazketan nire antza dozula. Beste iñok ez. Zer dozu ninerik? Itzak? Ez. Esamaña? Ez, beste ikasle batzuk baño geiago. Zer beraz? Askozaz barrurago dagon zerbait. Zure lerro batzutan neuk egiñak irakurten diñardudala irudietan yata. Zetan daukozu, beraz nire antza? Biotzaro edo *temperamento* dalako orretan».

(45) *Georgiketako* lerro gutxi batzuk bazeuden, ezaguna denez, Orixek itzulita (*Georg.* III, 75-88), eta aipatu egiten du Ibiñagabeitiak itzulpen hau 1966ko liburuaren hitzaurrean. Orixerena, hitz neurtuz eginda, *tour de force* huts eta osoa da. Horra heltzen denean Ibiñagabeitia —maisua omenez nonbait— Orixerena jasotzen saiatzen da: honek bertsoan emandakoa hitz lauz ipini eta hitz gutxi batzuk garaiko erara aldatu baino ez du egiten; nahikoa da bi testuak elkarren ondoan ipintzea honetaz jabetzeko, eta ez naiz honetan luzatuko (xehetasun gehiagorako ikus I. Ruiz Arzalluz, «El metro en las traducciones...», 55-62 eta Id., «Sarrera», xlvii, 43. oh.). Orixeren itzulpena gipuzkerazko *Jesusen Biotzaren deya* aldizkarian argitaratu zen lehenengo aldiz «Zaldia» izenburuarekin (1919, 123 orrialdean); gero *Euskaldunak. Poema eta olerki guziak* liburuan ere atera zen (Donostia 1972, 595-596); orain idazlan guztien edizioan irakur daiteke (II, 20-21).

hitzaurrearen hasieran bertan: «Bergili-ren bukolikatan murgildu nintzan aren idazlanetatik labur ta txukunenak diralako». Baina, zalantzarik gabe, honetan ere berezia da euskal itzulpenen historia. Esaterako, zenbait eklogatan agertzen diren artzainen arteko demek euskal bertsolarienekin izan dezaketen antzak arrakasta honetan parte handia izan duelakoan nago –bai gutxienez Iturriagaren kasuan eta Miangolarrarenean–. *Bukoliken* ustezko apaltasuna ere tartean dateke: ez dira alferrik *genus humile* delakoan sailkatu, euskal letren orain arteko egoerari hain egoki datorkion apaltasuna hain zuzen ere. Eta beharbada ez da guzti honetatik urruti egon euskaldunek izan duten beren buruen irudi mitikoa: aukera *Bukoliketako* artzainen, euskaldunarentzat arrotza den *Georgiketako* ikuspegiaren eta *Eneidako* gudarien artean baldin bazegoen, ulertzekoa da lehenengoak izatea hurren ikusi zituztenak.

bia ido á Roma en busca de su libertad, la qual no pudo conseguir sino siendo ya viejo. Compuso esta Ecloga Virgilio á los 29 años de su edad, y 713 de la fundacion de Roma.

MELIBŒUS.

Tityre, tu patulæ ¹ recubans sub tegmine fagi
 Sylvestrem tenui musam meditaris ² avenâ ³:
 Nos patriæ fines ⁴ & dulcia linquimus arva,
 Nos patriam fugimus ⁵; tu, Tityre, lentus ⁶ in umbra
 Formosam resonare doces Amaryllida Sylvas.
 T. O Melibæe, Deus ⁷ nobis hæc otia fecit ⁸. —
 Namque erit mihi semper Deus, illius aram
 Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet ⁹ agnus.
 Ille meas errare ¹⁰ boves, ut cernis, & ipsum
 Ludere ¹¹ quæ velem calamo ¹² permisit agresti.
 M. Non equidem invideo, miror magis: undique totis,
 Usque adeo turbatur ¹³ agris. En ipse capellas

¹ Patulæ: Frondosa.

² Sylvestrem musam meditaris: Estás cantando tonadas Pastoriles.

³ Avena: Es una especie de pito, que se llamaba tambien en latin stipula, calamus, arundo, buxus, fistula, tibia.

⁴ Nos patriæ fines: No por voluntad nuestra, sino forzados por la violencia de los agresores.

⁵ Patriam fugimus: Salmos desterrados.

⁶ Lentus: Ocioso, á plazer, sin cuidado.

⁷ Deus: Octaviano Augusto.

⁸ Otia fecit: Es el autor,

la causa de esta mi paz, seguridad y sosiego.

⁹ Imbuet: Bañará con su sangre.

¹⁰ Errare: Que anduviesen libres, sueltas.

¹¹ Et ipsum ludere: Que yo mismo me divirtiese en componer, y cantar versos.

¹² Calamo agresti: Lo mismo que tenui avena: y alude al estilo humilde y llano que piden los versos bucolicos.

¹³ Usque adeo turbatur: Es tanta la confusion y llanto en toda esta comarca, que me admira de verte á tí solo tan sossegado y contento.

I. P. Virgilii Maronis opera, breviariis et notis Hispanicis illustrata ad usum puerorum. Pars prima continens Bucolica et Georgica, Matri-ti, typis Benedicti Cano, anno MDCCXCVI, 2garren orrialdea.

Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego

JON ANDONI FERNÁNDEZ DE LARREA ROJAS
(UPV/EHU)

Abstract

In this paper we propose a new approach (Private War/Guerre de feu et de sang) to the study of Partisan disputes in the medieval Basque Country on the basis of both the analysis of a late medieval Basque text, Sancha Ochoa de Ozaeta's dirges for the death of her husband —Martín Báñez de Artazubiaga († 1464)—, and the comparison of this text with other European texts of the second half of the fifteenth century. This new approach also allows us to analyze the real value of the formulas used in old Basque epics.

Sin lugar a dudas, uno de los episodios más emblemáticos de la lucha de bandos en el País Vasco medieval fue la quema de la villa de Mondragón en 1448. La destrucción de un centro urbano de un tamaño relativamente respetable y la muerte de numerosos participantes en los combates —incluido Gómez González de Butrón, cabeza de los oñacinos— dejó una notable huella en la documentación, las crónicas y la literatura del país hasta fechas bastantes avanzadas del siglo XVI (cf. García de Salazar 1984: IV 214-215, Arocena 1959: 121-130). Al mismo tiempo supuso el inicio de una espiral de venganzas y muertes que se desarrollaron a lo largo del tercer cuarto del siglo XV, que también tuvieron su proyección escrita y oral. A través de uno de los testimonios generados por estos acontecimientos podemos profundizar en el conocimiento del marco en el que se desarrolló lo que denominamos convencionalmente lucha de bandos. Nos referimos a las endechas —o *eresiac*— de Sancha Ochoa de Ozaeta por la muerte de su esposo, Martín Báñez de Artazubiaga, que recogió Garibay en la segunda mitad del siglo XVI (cf. Michelena 1990: 90-92):¹

Oñetaco lurrau jabilt icara,
Lau araguioc vere an verala,
Martin Bañes Ybarretan il dala.

*Este trabajo ha sido llevado a cabo en el marco de un proyecto de investigación de la U.P.V./E.H.U.

(1) Traducción: "1/Esta tierra de los pies me tiembla, 2/también las cuatro carnes (tiemblan) allí de la misma manera, 3/pues Martín Báñez ha muerto en Ibarreta. 4/Tomaré en una mano el dardo, 5/en la otra la antorcha encendida, 6/quemaré toda Aramayona".

Artuco dot escu batean guecia,
Bestean çuci yraxegüa,
Erreco dot Aramayo guztia.

Martín Báñez de Artazubiaga era uno de los siete miembros de su linaje sentenciados en diciembre de 1448 como autores materiales del incendio de la villa guipuzcoana.² La condena de Martín Báñez y sus compañeros era, por supuesto, de pena de muerte. Como dicha sentencia había sido pronunciada en rebeldía de los acusados, la misma facultaba a todos los parientes dentro del cuarto grado de Gómez de Butrón y demás muertos en Mondragón a ejecutar su venganza sobre los condenados (cf. Arocena 1959: 129-130). La ocasión de ajustar cuentas con Martín Báñez se presentó en 1464 a Ochoa de Urréjola, hermano del señor de Aramayona, Juan Alonso de Múgica —hijo y heredero de Gómez de Butrón—, y a otros cuatro oñacinos, quienes en mayo de dicho año dieron muerte a Martín Báñez —y a Juan Ibáñez de Barrutia— en la herrería de Ibarreta.³ Desgraciadamente para aquéllos, en 1461 el rey Enrique IV había decidido dejar en suspenso las sentencias relativas a la quema de Mondragón hasta que una comisión formada por el corregidor y los alcaldes de la Hermandad de Guipúzcoa se pronunciase sobre dichas condenas.⁴ Los cinco oñacinos fueron a su vez sentenciados a la pena capital en rebeldía, por lo que también ellos se hicieron acreedores a ser muertos por los parientes dentro del cuarto grado de sus víctimas. Esta vez, sin embargo, fue la justicia real quien llevó a cumplimiento las penas, Juan Ortiz de Urréjola fue ejecutado en Mondragón en 1470 y Ochoa de Urréjola en Bilbao en 1477.⁵

Como ya hemos indicado lo que nos interesa en este caso son las endechas que Sancha Ochoa de Ozaeta dedicó a su difunto esposo tras su trágica muerte en 1464. Michelena indica como los dos primeros versos nos muestran una de las fórmulas usadas en la épica medieval vasca, que aparece también en el cantar de Aramayona. Pero lo que atrae nuestra atención ahora son los tres últimos versos: “4/ Tomaré en una mano el dardo, 5/ en la otra la antorcha encendida, 6/ quemaré toda Aramayona”. Para Garibay estos versos expresaban el deseo de venganza de la viuda, pero existe otra alternativa que nos lleva al mundo de la guerra y la venganza privada. Como hemos podido observar la propia justicia regia admitía un cierto grado de venganza privada, que los condenados a la pena capital en rebeldía fueran muertos por los parientes hasta el cuarto grado de sus víctimas. Pero aún hay más, la Europa medieval reconocía el derecho de guerra privada entre particulares, que podía practicarse según fórmulas aceptadas convencionalmente siempre que no afectase a terceros no implicados en ella. El derecho medieval distinguía en primer lugar la guerra a muerte —*guerre mortelle*—, en la que no existía el derecho a rescate, el prisionero podía ser muerto o esclavizado. El segundo lugar se daba la guerra pública —guerra abierta, *guerre guerriable*, *bellum hostile*—, que era la guerra que un soberano cristiano realizaba contra otro, en ella se podía tomar botín y los prisioneros podían ser

(2) La villa de Mondragón y el linaje Báñez de Artazubiaga han sido objeto de una reciente monografía: J. A. Achón Insausti, 1995.

(3) Publica el documento J. C. de Guerra, 1935, 321-325.

(4) Publica el documento J. C. de Guerra, 1935, 311-313.

(5) Publica los documentos J. C. de Guerra, 1935, 326-328 y 328-330.

rescatados mediante un pago. En tercer lugar tendríamos la guerra privada —*guerre couverte*—, en la que se podía matar pero no incendiar ni tomar botín (cf. Keen 1965: 79-80, 104-105). Nos hallaríamos finalmente con la *guerre de feu et de sang* en algunos textos de la segunda mitad del siglo XV, guerra que Contamine asimila al primer tipo (cf. Contamine 1972: 196, n. 72), en la que los que estaban encargados de declararla (cf. Roye 1894: 184, La Marche 1883-1888: 25):

tenoient en une main une espée nue et en l'autre une torche alumée

La semejanza de esta declaración de guerra con los versos cuarto y quinto de las endechas de Sancha Ochoa de Ozaeta es remarcable, la única diferencia consiste en que la espada es sustituida por el dardo, probablemente el arma más representativa de los vascos durante la Edad Media. La posibilidad de que estos versos encierren algo más que un recurso literario que manifiesta las ansias de venganza de la viuda mondragonesa y nos remitan a una declaración, casi formal, de guerra ha de ser tenida en cuenta seriamente. El estudio de los numerosos aspectos referidos a los bandos y sus conflictos, como desafíos, treguas, encomiendas, etc., nos puede ofrecer nuevos caminos para abordar el análisis de la lucha de bandos, enmarcada dentro del ámbito de las formas de guerra privada de la aristocracia europea contemporánea de nuestros Parientes Mayores.

Bibliografía

- Achón Insausti, J. A., 1995, "A voz de concejo". *Linaje y corporación urbana en la constitución de la Provincia de Gipuzkoa: Los Báñez y Mondragón, siglos XIII-XVI*, Diputación Foral de Gipuzkoa, San Sebastián.
- Arocena, I., 1959, *Oñacinos y gamboínos. Introducción al estudio de la guerra de bandos*, Gómez, Pamplona.
- Contamine, P., 1972, *Guerre, état et société à la fin du Moyen Age. Études sur les armées des rois de France 1337-1494*, Mouton, París.
- García de Salazar, L., 1984, *Las bienandanzas e fortunas*, t. IV, Diputación Foral de Vizcaya, Bilbao.
- Guerra, J. C. de, 1935, "Oñacinos y gamboínos: Algunos documentos inéditos referentes a la época de los bandos en el País Vasco", *RIEV* 26, 306-330.
- Keen, M. H., 1965, *The Laws of War in the Late Middle Ages*, Routledge & Kegan Paul, Londres.
- La Marche, O. de, 1883-1888, *Mémoires*, t. III, Société de l'Histoire de France, París.
- Michelena, L., 1990, *Textos arcaicos vascos*, Anejos de ASJU 11, San Sebastián.
- Roye, J. de, 1894, *Journal, dit Chronique scandaleuse*, t. I, Société de l'Histoire de France, París.

Remarques de G. Guillaume sur la langue Basque dans l'élaboration d'une théorie du langage humain

JOSÉ M. DE LACHAGA

Gustave Guillaume traite de la langue basque dans les leçons de linguistique de l'année scolaire 1948-1949 à l'E.P.H.E. (Sorbonne) et la considère fort utile en tant que document vivant qui nous renseigne sur les étapes les plus archaïques dans l'élaboration du langage humain.

Il a su trouver dans la morphologie du verbe basque surtout un système qui aide à comprendre le mécanisme humain dans la formation du langage et qui sert aussi à mieux situer les autres systèmes. Grâce à lui, nous allons trouver une définition très précise de la structure de la langue basque qui nous aide à mieux la comprendre et à saisir son identité. Pour suivre pas à pas sa pensée, nous sommes bien obligés de faire état de ses idées.

Il est vrai aussi que la pensée de Gustave Guillaume, dans le cours cité un peu plus haut, forme un tout, et nous allons nous servir de ce travail au fur et à mesure de l'ensemble de notre étude, en montrant concrètement l'endroit dans lequel il faut situer les maillons de cette pensée si riche, suivant son utilité, tout en précisant les nuances voulues.

Voyons donc la trajectoire de la pensée de Guillaume, pour cerner de près les conclusions qu'il en tire.

Selon le savant linguiste, toute langue est un système de systèmes. Pour bien le saisir il convient de voir le système entier, mais les systèmes sont soustraits à l'observation directe et on ne les découvre que par des opérations de l'intelligence. Ainsi ces opérations de l'intelligence comportent toujours un avant et un après. Dans cette logique il arrive à découvrir ce qu'il appelle déjà le premier système: celui de la langue et celui du discours. Précisons que par langue il entend un ouvrage construit en nous par la pensée et qui habite en notre esprit d'une manière perma-

nente et dont le contenu est à tout moment à notre disposition. Par contre la notion de discours se réfère à l'emploi momentané que nous faisons de cet ouvrage.

Le système de toute langue sera délimité par le partage établi entre ce qui appartient à la langue et ce qui est du ressort du discours et vice versa. Cette variation des partages d'un côté ou de l'autre sera à l'origine des différentes structures des langues. Ce système de délimitation des frontières pour savoir ce qui appartient à la langue ou bien au discours est dû à des opérations de la pensée fort bien définies par G. Guillaume.

Pour lui, il y a deux opérations principales de la pensée: l'une produit la constitution de la langue et l'autre celle du discours.

Ainsi la langue se constitue par un mouvement descendant dissociatif qui va du large (discours) à l'étroit (langue). Les parties du discours sont réduites à des unités de puissance. Par contre le discours se forme par une opération de la pensée ascendante synthétique qui va de l'étroit (langue) au large (discours), c'est-à-dire des unités de puissance aux unités d'effet. Au fond du mouvement dissociatif descendant, il y aurait l'élément radical, tandis qu'à la limite du mouvement synthétique ascendant nous trouverions un élément tout près de la phrase. Au milieu de ces deux extrêmes il faudrait situer une coupe lexicale: celle-ci, là où elle se trouve, exprime une réalité synthétique.

Donc, la structure des langues obéirait en fait aux coupes lexicales opérés à différents niveaux de ces mouvements. Ainsi une coupe qui serait faite au début même de la langue offrirait un système de type radical, propre aux langues à caractères. Une coupe qui serait faite au fond même de la langue tout près du discours nous renseignerait sur l'état de la coupe phrastique à la limite même de la phrase. La coupe lexicale médiale serait entre les deux. Mais la coupe lexicale pourrait bien se réaliser en deux temps ou en un seul. La coupe lexicale en un premier temps nous offrirait l'unité de puissance de la langue avec sa matière et sa forme. Tandis que la coupe lexicale en un deuxième temps nous donnerait la matière dans un premier moment et la forme dans le deuxième; tant bien entendu que la forme se constituerait dans le discours, la matière resterait dans la langue.

Il convient d'avoir bien présent à l'esprit que n'importe laquelle des coupes lexicales est de nature universalisante. Mais la théorie des systèmes dans la pensée de G. Guillaume ne réside pas uniquement dans une spéculation aride, universalisante et complètement notionnelle, elle trouve son appui dans des documents encore tous vivants. Ces différentes coupes trouvent en fait leur vérification dans l'existence même de certaines langues bien définies.

Ainsi, pour la coupe radicale celle qui s'opère au fond même du mouvement dissociatif descendant, G. Guillaume nous signale les langues à caractères, parmi lesquelles le chinois nous sert de modèle:¹ "Un tel état de structure est celui des langues dites ici langues à caractères, lesquelles ont en elles un signe pour chaque notion... La plus connue, et la mieux faite en son type des langues à caractères est le

(1) G. Guillaume, *Leçons de linguistique 1948-1949*, Klincksieck, Paris 1971, p. 27.

chinois. Le chinois — le chinois ancien — saisit isolément en langue chaque notion: ce qui lui a valu le nom, à nos yeux justifié, et traditionnel, de langue isolante... On retiendra que le chinois est une langue isolante au niveau, très bas dans l'acte de langage, où s'opère sa définition de langue, et une langue groupante, sitôt dépassé ce niveau. Or avec le moindre dépassement du dit niveau, on n'est plus en langue, on est en discours".

Gustave Guillaume voit un exemple de la coupe lexicale médiale à deux temps, dans des langues sémitiques: "Les langues sémitiques attribuent toute genèse de forme au discours, et toute genèse de matière, en refus de forme, à la langue. Telle est pour ces langues la séparation langue-discours. Cette séparation langue-discours recouvre avec exactitude la séparation entière matière/forme. À la langue revient de droit la matière en refus de forme de la matière. Les langues sémitiques apparaissent ainsi faire état en leur structure d'une équation génétique qui est celle-ci:

genèse de forme = niveau de discours
genèse de matière = niveau de langue (op. cit. 111).

La coupe lexicale médiale en un temps se trouve attestée pour le savant linguistique dans la structure du vocable des langues indo-européennes (op. cit. 108-9): La différence entre nos langues et les langues sémitiques est que, dans nos langues, la saisie de mot -exo-phrastique emporte avec elle matière et forme, la forme du mot se déterminant en langue sans qu'il soit besoin de faire avancer l'acte de langage plus loin, jusqu'au discours, tandis que, dans les langues sémitiques, la saisie de mot —exo-phrastique— n'emporte avec elle que la matière, la forme du mot étant considérée, étant sentie, avoir pour déterminant l'entrée du mot en discours et devant, dès lors, constituer un fait de discours relativement tardif, au lieu d'être, comme dans nos idiomes, un fait de langue précoce...

Dans un dictionnaire de langue indo-européenne, les mots sont présents sous forme déjà acquise. Dans une langue sémitique, ils sont présents comme racine en refus de forme, et successivement sous formes dont l'acquisition ressortit du discours".

La saisie endo-phrastique est directement liée par G. Guillaume à la structure de la morphologie verbale de la langue basque. C'est dans ce sens qu'elle nous intéresse: "Des documents que l'on possède sur les langues où le mot se détermine par une saisie lexicale opérant à courte distance de la saisie phrastique, on infère, approximativement, que le mot fut originellement une unité reproduisant en elle-même les jeux de relation de la phrase, accrochés à des particules pronominales, cependant que les termes significatifs entre lesquels intervenaient les jeux de relation étaient laissés et en quelque sorte rejetés en dehors du mot-phrase. Les choses se laissent apercevoir ainsi dans une langue très archaisante comme le basque: les éléments significatifs s'y présentent sous des mots distincts, mais en regard deux il existe un mot plus compliqué qui les répète en lui sous forme de particule pronominale" (op. cit. 72).

G. Guillaume continue à ce sujet un peu plus loin en disant: "Le basque a connu un état dont il reste des traces nombreuses, ce sont les formes fortes de cette langue, si troublantes pour les bascologues, où la phrase-mot retenait en elle le verbe et des

pronoms supplétifs en nombre variable. Cet état est celui indiqué au tableau en premier lieu où l'on voit la phrase-mot contenir un verbe assis sur les trois pronoms" (op. cit. 82).

Ainsi la particularité de basque est mise en valeur par G. Guillaume par le terme de la "phrase-mot" et cette définition nous sert à la mettre en rapport avec les autres langues. En fait rien de plus adéquat et de meilleur n'a été trouvé pour la définir dans sa constitution même jusqu'à maintenant par les linguistes. La découverte de ce terme a sa valeur, elle a du poids et elle est utile. En fait elle est fort réussie.

Ce terme si bien défini de la phrase-mot est exprimé de la façon la plus complète dans le paradigme verbal synthétique.

Ainsi donc, nous arrivons à intégrer tous les éléments de la morphologie dans un paradigme unique qui les condense tout à fait.

NOR	(Liaison)	(Plur.) (RAC.)	(Plur.)	NORI	NORK
N				D ou T (a)	D ou T (a)
	a, en, in		zki	K,N	K, N
	e, i	it			
BA' D,Z,L,B,			z	O	KE - N
G				GU	GU
Z				ZU	ZU
Z-TE				ZUE	ZUTE
D,Z,L,B-TE				E	TE

Dans ce tableau se trouve condensée toute l'architecture du verbe basque, comme s'il était un ouvrage merveilleux de structure et de génétique et en même temps d'une grande beauté. En fait, cette formule s'offre comme étant la représentation mentale du signifiant du verbe basque, véritable broderie de l'esprit humain, une conception puissante pour exprimer l'idée du temps, encadrée dans l'action des personnes (elle mérite bien d'être taillée dans la pierre par l'un de nos meilleurs artistes, Oteiza par exemple).

La première constatation fondamentale que nous pouvons faire est bien celle-ci: l'architecture du signifiant basque est solidement façonnée par la participation des morphèmes pronominaux qui peuvent y apparaître; en fait, jusqu'à trois. En effet, tous les morphèmes pronominaux se placent automatiquement au même lieu, comme de véritables piliers qui servent à encadrer l'ensemble de la morphologie.

Le NOR (personne) ou ZER (objet) compris dans le premier sémantème verbal nous déclare le point d'appui de l'opération. Ensuite vient le lexème significatif de l'opération. À sa suite se place le NORI, bénéficiaire ou destinataire de l'opération et tou à la fin le gène ou le responsable direct de l'opération communautaire, c'est-à-dire le NORK.

En fait le dernier paradigme est l'expression la plus généralisée et la plus complète de la représentation verbale basque. Au fond, elle se réduit suivant l'expression même de G. Guillaume à "ses constituants mécaniques aussi dématérialisés que possible" (op. cit. 111).

Maintenant il est intéressant pour nous de voir ce qui dans la phrase-mot appartient à la langue et ce qui appartient au discours.

Suivant les théories de G. Guillaume, ne peut appartenir à la langue que ce qui est propre à la représentation généralisée. Ainsi dans le dernier paradigme verbal ce qui correspond à une opération généralisée est la mécanique du NOR-NORI-NORK, donc les éléments représentatifs intervenant dans la phrase. On peut ajouter aux signifiants pronominaux les caractéristiques des temps et des modes.

À cela nous pourrions ajouter encore, en disant que l'ordre de cette mécanique de la morphologie verbale fait partie elle aussi de ce qu'on appelle la langue. Dans tous les paradigmes le NOR-NORI-NORK se découpe en cinq : trois formes de regroupement pour le transitif et deux pour l'intransitif. Cependant dans toutes ces combinaisons et dans toutes les circonstances, l'ordre NOR-NORI-NORK se maintient, à tel point que le NOR est toujours le premier à gauche, le NORI après le NOR et le NORK le dernier. Même dans le cas du phénomène de la fugue où le NORK passe à la première place il respecte la morphologie du NOR.

Que dire de la matière verbale, c'est-à-dire du lexème qui exprime et implique la notion d'une activité dans le temps? Ni plus ni moins, en tout cas dans les formes analysées par nous, qu'il se déshabille complètement restant réduit à sa plus simple expression et que pour constituer la morphologie verbale il attend de connaître la composition exacte de la phrase pour s'associer avec les caractéristiques pronominales des éléments en présence. Donc de ce fait même, le verbe en tant que tel se forme toujours au niveau du discours en basque. Lorsque nous disons cela, nous nous référons exclusivement aux formes synthétiques ou verbes forts.

Cette dématérialisation du verbe-fort en basque et son attente des autres composantes de la phrase pour se servir de la forme verbale fait dire à G. Guillaume que celui-ci maintient sa matière en endo-phrastie : Dans une langue comme le basque, on assiste à une sorte de maintien de la matière en endo-phrastie, avec cette conséquence que c'est au niveau du discours, en se soustrayant l'un après l'autre d'une phrase-mot de vis-à-vis réduits du même coup à ses constituants formels, que se détermine le mot, les mots, lesquels dès lors n'existent distinctement qu'en vertu de cette opération soustractive et n'existeraient pas si l'endo-phrastie ne le comportait pas.

Cela conduit G. Guillaume à dire que le basque nous offre un exemple très clair d'une langue qui a su se constituer tout près de la phrase, en universalisant les éléments qui l'expriment sous la forme d'une assiette pronominale et de ce fait même obligeant le verbe à se former dans l'endo-phrastie, c'est-à-dire en discours. Pour cela même le basque est le modèle de la langue endo-phrastique.

Si nous analysons la façon dont la pensée a pu construire la langue, c'est-à-dire par la création des unités de puissance comme conséquence des unités d'effet, nous voyons par là que le basque nous offre l'un des exemples clairs de la formation la plus archaïque qui soit du système du langage humain puisque la phrase-mot est l'expression même des unités d'effet, qui condensent les mécanismes de la phrase, sans oublier que la phrase est l'unité du discours.

Ainsi G. Guillaume en comparant le système de la langue basque aux autres

langues, nous a permis de connaître l'originalité de celle-ci par l'existence de la phrase-mot et ensuite il nous a fait voir que ce système est l'un des plus archaïques qui soit.

Bibliographie

- G. Guillaume et le Verbe Basque, L. Meney, s.a., F.G.G., Université Laval - Canada.
 05.1941 40 - III - 8: Trois lettres à G. Lacombe sur le verbe basque.
 15.05.1941 f. 35-62: En basque, *obtention de la catégorie du verbe liée au procès de subduction du verbe substantif (rapprochement avec le turc)*.
 29.05.1941 f. 15-29: le *basque* et le problème de *l'auxiliarité* (comparaison basque/turc /français) discussion de la construction *eginen luke/legike*.
 15.06.1941 f. 2: sur le verbe basque (et la dématérialisation de lat. *habeo*. frç. *avoir*. esp. *haber/tener*).
 26.03.1942 (a) f. 34-49: le verbe basque et *l'incidence à la personne*.
 25.03.1943 (b), f. 26-29: la *personne* et le *verbe* basque (protéiforme).
 15.04.1943 (b) f. 28-33: la *personne-sujet* et le *basque*.
 23.03.1944 (b), f. 14-16 sqq.: *syntaxe des langues à individuation mineure: le basque*.
 26.04.1945 (b), f. 13: *établissement de la quasi-totalité de la sémantèse dans le plan nominal, caractéristique du basque*.
 Guillaume, G., 1970, *Temps et Verbe*, Paris: Champion (première éd. de 1923).
 ———, 1971, *Leçons de Linguistique (1948-1949). Psycho-systématique du langage*, Paris: Klincksieck. Il traite de la langue basque dans les pages 82, 83, 85, 86 87, 91, 104, 106, 107, 108, 111, 112, 198.
- Chevalier, J. C., 1976, *Verbe et phrase (le problème de la voix en espagnol et en français)*, Thèse à la Sorbonne. Editions hispanique, Paris 1978.
 ——— et M. Molho, 1986, "Sur un étrangeté du verbe basque", *Langages*; Juin, Paris.
 Lachaga, J. M., 1994, *La representación del tiempo en el verbo vasco*, Zabaltzen, Bilbao.
 Martinet, A., 1970, *Éléments de linguistique générale*, Armand Colin, Paris.
 Molho, M., 1969, *Linguistique et langage*, Bordeaux: Ducros.
 ———, 1975, *Sistemática del verbo español*, Gredos, Madrid.
 Pottier, B., 1974, *Initiation à la linguistique générale*, Klincksieck, Paris.
 Wilmet, M., 1972, *Gustave Guillaume et son Ecole linguistique*, Nathan, Paris.

Donde murió el oso

JOSE LUIS UGARTE

Legazpiko toponimia bilketan iharduna naizenez ezaguna zitzaidan, agiri zahar batzuetan irakurritako “donde murió el oso” leku-izena. Legazpi eta Oñati artean dagoen Udana mendatetik gertu kokatzen dute direlako agiri horiek. Hala ere, horren euskarazko ordainik ez nuen topatzen, inguruko bizilagunei galdetuagatik ere. Duela gutxi kaleratu diren Erdi Aroko eskuizkribuen transkripzio batzuei esker (Ayerbe 1995), ordea, irakurri ahal izan dut lehenengo aldiz esaldi hari dagokion euskarazko bertsioa: ARÇAERAENA. Datu horrek sor lezakeen interesagatik, jatorrizko agirieta jo eta informazio gehiagorekin osatzen ahalegindu naiz.

1483-04-25: “*Nuevo amojonamiento hecho entre la villa de Segura y las Universidades de Cegama, Cerain e Idiazabal, con el valle de Legazpia* (Ayerbe 1995: 123; Leg. udal. artx.: 168-10)

(*Fol.2 vto*) (12) -rrieta; e dende por el dicho río mayor arriba al mojón que está donde se / pega al dicho río el arroyo de Arrutola; e dende por el dicho arroyo arriba / al mojón a do naçe el dicho arroyo de Arrutola; e dende atrabesando al / (15) mojón que está en el çerro entre Arrutola e Udanaçaval; e dende adelan / te atrabesando por el dicho lugar de Udanaçaval a otro mojón que está / al pie de un abellano baxo del camino de Arrutola, ençima del arroy(o) / (18) de Udanaburu; e dende por el dicho arroyo abaxo del dicho camino, / cabe un arroyo; e dende adelante por una ladera atrabesando un çe / (21) rrillo al otro mojón que está cabe otro arroyo que viene de Udanaçaval en / el lugar llamado *donde morió el oso*..

1483-10-17: *Deposición de testigos en el interrogatorio que sobre el amojonamiento de los montes de la villa y términos comunes de Legazpia*... (Ayerbe 1995: 133, 135; Leg. udal. artx.: 168-11)

(*Fol.4 rº*) de Arratola, e entre el arroyo de Udanaburu e dende / (6) adelante, atravessando un çerryllo, al otro mo/jón que está cave el otro arroyo que viene / de Udanaçaval, en el lugar llamado *Arçarrae* / (9) *na*

(*bosgarren letran tinta korrituta egon liteke, eta borregatik “e” izan litekeenak “r” ematen du: Arçaeraena*, beraz)

(*Fol.6 rº*) (18) mojones de Onnati. Primeramente el primer / mojón al pie de un avellano que está avaxo / del camino de Arratola e entre el dicho arroyo / (21) de Udanaburu; e dende adelante atravessando / un cerryllo e el otro mojón; e que está el / (27) dicho arroyo que viene de Udanaçaval en el / lugar llamado *Arçaberabena*

XVI-XVIII mendeko plano bat (Vall. Chanc. artx.: 30-437)

Dende murió el oso (*borrela izendatzen da "Mojón del Condado de Oñate" eta "Urda-naburu"-ren artean dagoen mugarría*)

Eusko Ikaskuntzak argitaratutako liburuan badira “-(E)RAENA” bukaera duten toponimo gehiago ere, hala nola: “JUAN AHORAENA” (29.or), “JUANAERAENA” (53.or), “JAUNAERAENA” (56.or), “MAYOYCURRARENA” (67.or). Kontuan hartzeko modukoak direla uste dut, jakinik gainera, horietako bat behintzat (gaur eguneko “Jandoain”) “Arçæraena”-tik hurbil samar dagoela: Aitzondo izeneko parajea hain zuzen.

Eta, aztergarri direlakoan, hona hemen haiei dagozkien testuinguruak. Orain-goan ere Ayerberen transkribapenak jatorrizko agiriekin erkatu ditut alderik ote dagoen ikusteko.

1401-06-13: *Venta hecha por D. Fernan Pérez de Ayala a la villa de Segura y sus vecindades de los montes y mortueros de Alzania* (Ayerbe 1995: 29; Leg. udal. artx.: 168-3)

“Y dende a Çatuy, dende a Ulençiaga, e dende [a] Arrutola, y dende a[l] lugar que llaman *Juan aboraena*, y dende a Biozcorná”

1430-10-28: *Partición y amojonamiento de los montes y mortueros de la villa de Segura y sus vecindades de Cegama, Idiazabal y Cerain* (Ayerbe 1995: 56; Leg. udal. artx. 168-7)

“Iten, mojonamos e ponemos por mojón dende adelante el lugar llamado *Jauna eraena*, que es en [e]l lugar donde se parten los dichos montes e términos e mortueros con los montes e mortueros e términos de Onati”

(*Juana eraena* ere izan liteke)

1520 (1430-10-04, 1430-10-28): *Carta de procuración y poder dado por el concejo de Segura (...) para que (...) parta y amojone los montes y términos que dicha villa posee entre el valle de Legazpia y la Peña de Aizcorra* (Leg. udal artx.: 167-3)

(XVI. orrian, 26. lerroan) *Jaanaeraena*

(XVIII. orrian, 9. lerroan) *Jaunaerana*

1433-06-05: *Contrato de iguala (...) sobre los 17 seles que poseía el monasterio de San Miguel de Oñate en el valle de Legazpia...* (Leg. udal. artx.: 168-8; Ayerbe 1995: 67; Diez de Salazar 1993: 208)

“Sel de *Mayoycurrarena*” (Diez de Salazar 1993)

“Sel de *Mayoycurrarena*” (Ayerbe 1995)

(*nire aldetik*, “sel de *Mayoyairrarena*” ere irakur daitekeela esan behar)

Bistan dagoenez, bi leku-izenen aurrean gaude. Lehenengoa, Aizkorri mendikarearen magalean eta Oñati eta Legazpiko udalerriak bat egiten duten zabalgunetik bat dagokio (lehen aitaturako “Arzaeraena”-tik ez oso urrun). Lekuari “JAONDO” deritzote oñatiarrek eta “JANDOAIN” legazpiarrek. Hala ere, gaurko ebakera horretara heldu aurretik honako aldaerak ere izan ditu (Leg. udal artx.):

Plano zaharrak

(ez dakigu urterik): JAUNAERAENA, JAUNARENA, JAUNERENA, JAUNARENA

1533: JAUNERAENA

1609: JAUNAERAENA, JANDORAIN

1614:	JANDURAIN
1767:	JANDORAIN
1805:	JAUNARENA, JANDORAIN

Bigarren leku-izenari buruz, "Mayoiçurrarena"-ri buruz alegia, ezin gainera deza-kegu gauza berririk, ez baitugu aldaera berriagorik ezagutzen, momentuz behintzat, ez eta haren kokapen zehatzik.

Atal honekin bukatzeko, esan behar, leku-izen guzti hauek, mendi eta sail muga-kerak adierazten diren agirietan azaltzen direla.

Erlatibozko egitura

Aurkezpen luze baina, nire ustez, beharrezkoaren ondoren azter ditzagun hiz-kuntzaren ikuspuntutik, apurtxo bat bada ere.

Euskal Herrian toponimia ikerketak ugaritu ahala, gero eta gehiago ari dira azaltzen "aditz jokatua + erlatibozko atzizkia" sekuentzia nabari daitezkeen leku-ize-nak. Hona hemen adibide batzuk:

- * "Illadazancelaya", Urkiola, Bizkaia (Michelena 1985: 598)
- * "Illadazancelay", Urkiola, Bizkaia (Michelena 1985: 598)
- * "Uridacarena", 1694, Kontrasta, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Ureasarcendansulua", Gorbea, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Diraquian", Mendarozketa, Araba (López de Guereñu 1989:)
- * "Urdeac eçeten dire ondoa", 1666, Subiza, Nafarroa (Jimeno Jurio 1987: 303)
- * "Urdeac esiten dire unçea", 1666, Subiza, Nafarroa (Jimeno Jurio 1987: 304)
- * "Andegalduzanerrea", 1893, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992: 53)
- * "Osoailzanecoa, regata de", 1848, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992: 53)
- * "Uraundacencoa", 1767, Altsasu, Nafarroa (Nafarroako Gobernu 1992:)
- * "Idiaçgurdirasençelaya ??", 1464, Arrasate, Gipuzkoa (Ormaetxea 1996: 228)
- * "Idiac urri çaresquean çelaya", 1476, Arrasate, Gipuzkoa (Ormaetxea 1996: 228)
- * "Basaurdia galdu zan errekia", Oñati, Gipuzkoa (Idigoras 1983)
- * "Gizona galdu zan errekia", Oñati, Gipuzkoa (Idigoras 1983)
- * ...

Ez dira oso usuak moeta honetako leku-izenak. Mitxelenak dioen bezala, euskal toponimoak sortzeko izenak edo izen sitagmak erabili izan dira gehienbat ("noun phrases"), eta oso kasu gutxitan aditz sintagmak ("verb phrases"). Haren iritziz, goiko adibideetako leku-izenak lehen atalekoak badira ere, bigarren atalekoetara asko hur-biltzen dira: "Lo más próximo a un sintagma verbal sería una expresión nominal deverbal por el origen, en otras palabras, una forma verbal más sufijo relativo..." (1985: 597).

Iñaki Seguiolak nolabaiteko lotura ikusten du horrelako egitura eta mendi eta lurtsailen mugaketan artean (1987: 266).

Legazpi haranean horrelakorik izatea ere espero daitezkeen kontua da, inguruko herrietan zer gertatzen den ikusita. Horrela, xv. mendeko agirietan, mugen gora-beherekin ari direlarik, honelako deskribapenak aurki ditzakegu han-hemenka: *el cerro que se llama "cerro donde suelen estar los lóvos"; mojón donde iasya la biga del lagar;*

campollano donde iastan las maderas; donde se juntan los dos arroyos; en la orilla do solían iaser los bueyes;... (Ayerbe 1985: 124). Ia zalantzarik ez dago, esaldi horiek euskarazkoen itzulpenak direla. Dena den, ez da nahitaezkoa jatorrizko euskal izena erlatibozko egituraz osatua egotea, hitz-elkartu gisa ere azal baitaitezke. Horrela, *cerro donde suelen estar los lobos* lekuari *Otsamuño* deitzen zaio egun; *donde se juntan los dos arroyos* lekuari *Trukullu* (Ururkullu-tik seguraski) deitzen zaio). Badira baina, leku-izen luzeagoak, *Idin deskantsalekue (do solían iaser los bueyes)*¹ esaterako, aditz-oinaz osatutakoak, eta Mitxelenak aipatutako “verb phrases” haietara gehiago hurbiltzen direnak.

Hori guztia ikusita, bidezkoa da “Arçaeraena” leku-izenean erlatibozko egitura dagoela pentsatzea, gaztelerazko ordaina ezagutzen dugularik gainera. Aitortu behar, hala ere, ez duela egitura gardenik erakusten. Horrela, hasierako *Arça-* eta bukaerako *-a* garbi bereiz daitezkeen bezala, erdiko *-eraen-* ilun azaltzen zaigu. Itxura guztiagatik aintzinako *erain*-etik (*bil* aditz iragankorretik) dator (Agud & Tovar 1991: 47).

Jaunaeraena-ren kasuan, erdarazko ordaina ez izateak, zaildu egiten du haren interpretazioa, goiko adibideko egiturarekin duen antzekotasunagatik *erain* behar duela ematen badu ere.

Gauzak horrela, ez naiz ni leku-izen horien esanahia argituko duena. Dena den ahalegin horretan lagungarri izan daitezkeen bi datu emango ditut.

Bat, *Arzaeraena* eta *Jaunaeraena* Legazpiko agirietan azaltzen diren arren, Oñatiko udalerritik oso hurbil daude, eta ondorioz “txantxikuen” hizketa-moldea islada deza-ketela ez da baztegarria.

Bukatzeko, Legazpiko, mintzaeran aditz-izenetan *-era* atzizkia azaltzen da inoiz. Hona hemen adibide batzuk:

mantxa bat kentzeera (limpiar)
indar artzeera (impulso, arranque)
lotzeera (abrochar)
eltzeera egon (el trigo está en cierne)²

Badirudi, Oñati aldean esaten den *kentzeia*, *artzeia* eta abarrekin lot daitekeen gertaera baten ondorio dela. Baita Zegaman Kandido Izagirrek jaso zuen *artzeeko*, *artzea*, *eltzeeko* aditz-izenen bilakaerarekin ere (Izagirre 1970: 246).

Bibliografía

- Agud, M. & A. Tovar, 1991, *Diccionario Etimológico Vasco IV*, ASJUren Gehigarriak 25.
 Ayerbe, M. R., 1995, *Fuentes documentales medievales del País Vasco. Documentación Medieval del Archivo Municipal de Legazpia (1290-1495)*. Eusko Ikaskuntza, *Fuentes* bilduma 60.zk.
 Diez de Salazar, L. M., 1993, *Fuentes documentales medievales del País Vasco. Colección Diplomática del Concejo de Segura (Guipúzcoa) (1290-1500). Tomo II (1401-1450)*, Eusko Ikaskuntza, *Fuentes* bilduma 47.zk.

(1) Leku-izen horiek azken urteetan Legazpin nik jasotakoak dira.

(2) Datu hauek Marcelino Guridi Inza (1900-1994) telleriarrearengandik jaso nituen orain dela urte batzuk. Legazpiko Telleriarte auzoan jaio eta hil zen, haren aita-ama eta aitona-amonak bezalaxe. Ez dut uste gaur egun horrelakorik jaso daitekeenik.

- Idigoras, J. A., 1983, Gipuzkoako Aldundiaren aginduz, Aranzadi Zientzi Elkarterako bildutako Oñatiko toponimo bilduma.
- Izagirre, K., 1970, *El vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate y zonas colindantes*, ASJU-ren Gehigarriak 4.
- Jimeno Jurio, J. M., 1987, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Cendea de Galar*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae*, 2.zb. II.
- Legazpiko Udal Artxibategia. Signatura hauek: 168-3, 168-7, 168-8, 168-10; 168-11; 168.
- López de Guereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae* saila, 5.zb.
- Michelena, L., 1985, "Algunos nombres de Contrasta", ASJU XIX-2: 595-602
- Nafarroako Gobernua, 1992, *Nafarroako toponimia eta mapagintza IX: Ziordia, Olazti, Altsasu*.
- Ormaetxea, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, Euskaltzaindia, *Onomasticon Vasconiae*, 15.zb.
- Segurola, I., 1987, "Notas de toponimia amescoana", ASJU XXI-1: 265-275.
- Valladolideko Chancilleriako Artxibategia, "Planos y dibujos" sekzioa, 30. karpeta, 437.zk.

Las fases principales de la vascológia rusa

M. ZÉLIKOV
(SAN PETERSBURGO)

Opino que se podría hablar de dos direcciones principales dentro de la vascológia rusa. La primera se debe al filólogo N. Marr que llegó a ser famoso como revolucionario de la lingüística al exponer en los años 20 de este siglo su teoría jafética. Se opuso a los estudios tradicionales comparativos y hasta tuvo puntos de coincidencia con los de H. Schuchardt y N. Trubetzkoy, pero acabó desacreditándola con el “análisis basado en los cuatro elementos” (*sin, bel, yon, rosh*). Comenzó como semitólogo y caucasólogo; algunos de sus trabajos en este campo de la lingüística no han perdido su validez todavía. La primera vez que aborda un asunto vasco es en un artículo que vió la luz en el año 1920 en San-Petersburgo (Petrogrado): “De la procedencia jafética del vasco”, donde pone de relieve la importancia que tienen las investigaciones relacionadas con el vasco y presenta el euskera como parte integrante de la familia lingüística jafética. En la versión francesa de este artículo (1926) dice: “le basque actuel à son tour est loin d’être un type pur de la souche japhétique (du basque primitif par ex.) c’est également une langue mixte et il y a bien des raisons pour y rechercher une couche ibérienne qu’on pourrait identifier du moins partiellement avec le mingrélien et le tchane, tandis que d’autres traits laissent entrevoir une souche souane” (5).

En 1920, 1923 y 1926 N. Marr logró visitar el País Vasco y hasta pudo estudiar el idioma *in situ*. Su actividad de vascólogo resultó polifacética. Además de los trabajos de carácter general (Marr 1921, 1923) se dedicó al tema de las migraciones de los vascos (Marr 1920, 1922a, 1923). Se dió también a los estudios de los vínculos lejanos que podía tener el euskera, haciendo comparaciones con las lenguas indígenas de Australia y América (Marr 1922a, 1924a), así como al papel que tuvo en el proceso de formación del ambiente etnolingüístico inmediato, basándose en el análisis de los sustratos vascos en los romances y casi al mismo tiempo que R. Menéndez Pidal dijo que los vascos eran los representantes de la estirpe más antigua del Mediterráneo Occidental (Marr 1920, 1924b, 1925a).

Ciertos estudios de esta índole siguen válidos aun hoy. Así, por ej. en el artículo “Le terme basque *udagara* loutre” supo mostrar lo importante de los modelos poli-

componentes en la estructura gramatical del vasco. Comp.: v. *ur dagar* irl. ant. *dobor chu* "el perro del agua" distinto de los modelos del adjetivo en las lenguas indo-europeas: irl. *oder*, galés *abanc* "acuática" que a su vez presupone la compresión del sustantivo "perra" (Marr 1922b). Como admitió Yu. Vl. Zytzar "opinamos que el trabajo *Udagara* no ha perdido nada de su importancia (para la vascolología moderna) y no sólo en sus fragmentos particulares, sino *en su totalidad* (...) según el material usado, que es muy amplio y las virtudes que tiene por lo menos no cede nada a los mejores trabajos de científicos tales como A. Trombetti o H. Schuchardt" (Zytzar 1987b: 14).

Al mismo tiempo, en un círculo de la lingüística jafética aparecen los científicos que se dedican al problema vasco y más que nada a los estudios concretos de la gramática. Es sabido que desde H. Schuchardt hasta R. Lafón el verbo vasco siempre fue considerado pasivo. Sin embargo ya en 1931 S. Bychovskaya subrayó en un artículo que el verbo "transitivo" vasco empleado en el pasado, cuando tiene un objeto directo de la 3ª persona, "no forma el modelo pasivo", lo que es normal cuando se trata de las lenguas jaféticas ... el sujeto está en el *caso activo* (=ergativo) y no es nominativo", aludiendo de tal forma al carácter antipasivo del verbo vasco (Bychovskaya 1931: 5). Y más: "el verbo (vasco - M.Z.) intransitivo de entrada fue el verbo de estado" (Bychovskaya 1937: 188). Es notable también la imposibilidad de la división del tipo "transitivo/intransitivo" del verbo vasco, admitida por L. Zhirkov (Zhirkov). Fue él quien señaló a la vez la dicotomía del N/V: "Todo lo verbal en el vasco tiene la forma muy "nominal" (Zhirkov, 160). Son importantes ciertas diferencias estructurales del euskera frente las lenguas caucásicas trazadas por L. Zhirkov. Así son: la falta de la clasificación según las clases nominales; el polisintetismo menos desarrollado que el de los idiomas del Caúcaso del Oeste y más desarrollado que el del georgiano (Zhirkov, 166).

La segunda dirección de la vascolología rusa se debe a la actividad científica del famoso romanista de San Petersburgo V. Shishmarev. No cabe duda que el capítulo introductorio de sus *Ensayos sobre la historia de las lenguas de España* (Leningrado, 1941), dedicado al idioma vasco, llegó a ser un jalón muy importante de la vascolología rusa tanto por el estudio de los problemas claves del euskera, como por el del ámbito socio-lingüístico antiguo pirenaico.

V. Shishmarev supo hacer el planteamiento científico del problema en general, dando el mayor enfoque en el asunto vasco como central para el estudio de las lenguas ibero-románicas. Tuvo antecesores en los trabajos del carácter histórico-arqueológico de A. Mishulin y B. Kazansky (en los cuales se afirma el tributo euskérico como el descendiente autóctono de la época neolítica - V. Mishulin 1959: 161, Kazansky, 9-19) y en los estudios lingüísticos de D. Petrov, que se dedicó al problema del sustrato prerrománico. En sus "Ensayos" abarcó temas diferentes relacionados con la lingüística, la filología, la etnografía y la historia vascas. Es aquí donde se tratan ampliamente el material toponímico y onomástico. Subrayó que la revisión de los trabajos de W. Humboldt... reveló la fragilidad de algunas de sus explicaciones lingüísticas, y al mismo tiempo dio la razón a su línea principal (Shishmarev, 3), y es lo que siguen probando los estudios posteriores de A. Tovar, J.

Hubschmid, J. Corominas, M. Faust y otros. Analizando el problema *ibero-vasco* escribió: “de una u otra forma contamos con una cantidad de hechos ciertos y las coincidencias seguras las cuales no se pueden ocultar, y el que los iberos representaran una mezcla abigarrada desde el punto de vista étnico no impide en absoluto la posibilidad de que su lengua no tuviera ningún componente relacionado con el vasco” (Shishmarev, 5). No pasó por alto el problema *vasco-celta* y puso de relieve que los elementos comunes de estos idiomas en su mayoría no son préstamos sino unas reliquias del sustrato pre-indo-europeo, y es lo que sigue manteniéndose ahora en los trabajos de N. M. Homer y H. Wagner. Hizo el primer esbozo de la gramática vasca en Rusia con atención especial a sus rasgos particulares. Subrayó la validez del vasco para el estudio de la época antiquísima de la formación de los idiomas ibero-románicos: elementos latinos y romances del vasco, el problema del influjo vasco en los diferentes niveles lingüísticos donde además de los elementos léxicos y fonéticos, destacó los de la sintaxis que tienen un papel importante (Shishmarev, 12). Comp. p. ej. el estudio de los modelos genitivo-atributivos: los sintagmas del tipo de los Adj. enlazados con las formaciones con el formante *-ko* (Shishmarev, 39), cuestión que preocupó después a A. Tovar y J. Hubschmid; el problema del bilingüismo vasco-románico, visto desde el punto de vista social. Mostró reservas hacia la hipótesis euskero-caucásica.

Estas dos direcciones en los estudios de vascológia fueron desarrolladas por los discípulos de V. Shishmarev. Entre ellos se destacan G. Stepanov y Yu. Zytzar, cuya actividad científica como vascológia es muy variada. Aquí podríamos distinguir: 1) el problema de los préstamos latinos y romances al vasco (Zytzar 1955a); 2) la simbiosis etnolingüística en la Península Ibérica; el problema ibérico en toda su complejidad debida al proceso de hibridación. Distinguiendo dos etapas prerromanas y pre-indo-europeas (“ibero” —etapa protovasca autóctona e “ibero”— etapa de la cultura de Almería) que permiten suponer la hibridación de los iberos dada la importancia del componente euskérico. Yu. Zytzar dice: “queda claro que el término “íberos” que nos llegó sólo en su significado general, tiene origen protovasco; de tal o cual forma para nombrar las tribus de procedencias mezcladas con el predominio del elemento “almeriense” (Zytzar 1958: 56); 3) la morfosintaxis vasca; el análisis del verbo; el desarrollo de la teoría de ergatividad (“el pasivo ergativo”) (Zytzar 1978a, 1978b, 1984a, 1985, 1988); 4) El léxico vasco: Zytzar 1970, 1974, 1976, 1980a, 1983a, 1984b, 1984c, 1986, 1987a; 5) la propaganda de los estudios de R. Lafon y de N. Marr (Zytzar 1984d, 1987b); 6) la hipótesis euskero-caucásica (Zytzar 1955b, 1987b); 7) los trabajos de carácter general introductorio al problema del idioma vasco (Zytzar 1980b, 1983c).

Yu. Zytzar llegó a ser el fundador real de la escuela georgiana de vascológia (antes A. Chicobava y S. Dzidziguri contribuyeron personalmente a la formación de la Sección de Lengua Vasca en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Tbilisi, cuyos representantes son N. Sturua (Sturua 1985a, 1985b, 1989), R. Chanturia (Chanturia 1984, 1985) G. Shalamberidze (Shalamberidze 1984); G. Chantladze (Chantladze 1977); S. Gabunia (Gabunia 1977); M. Glonti (Glonti 1984; 1988); K. Megreli (Megreli 1984); V. Chirikba (Chirikba 1985) y otros. Por lo general, a

diferencia de N. Marr, quien explicaba las coincidencias vasco-caucásicas en el amplio contexto del Mediterráneo (comp. p. ej. 1925₃), en los estudios actuales dedicados al problema en cuestión se pasan por alto las dificultades reales y se realizan comparaciones inmediatas y a lo mejor muy arriesgadas. Comp.: v. *gela*, el latinismo que se deriva directamente del abjacio (Chirikba 1985: 181) y no digamos de los intentos de leer el bronce de Botorrita como una inscripción georgiana, basándose sólo en la coincidencia fortuita de los caracteres ibéricos con los de Georgia (del siglo V d. C.), lo cual no tiene ni pies ni cabeza y acabará en mera anécdota. Sin embargo, hay que destacar aquí unas investigaciones hechas con mucha reserva (véanse los trabajos de N. Sturua, M. Glonti, R. Chanturia citados arriba).

La hipótesis euskaro-caucásica ha sido criticada por algunos caucólogos de Rusia. Así por ej. N. Bokarev dice: "la posibilidad de unas comparaciones así se iguala al cero: no tienen ninguna probabilidad desde el punto de vista metodológico" (Bokarev, 49-50). Ahora G. Klimov es el que sigue criticando severamente los estudios de C. Bouda y R. Lafon (Klimov 1963, 1980, 1986: 134-138). Opina que "es imposible trazar ningún progreso en la investigación de la hipótesis euskaro-caucásica... Es natural que actualmente sea apoyada sólo por periodistas ajenos a la ciencia y por lingüistas que desconocen los hechos vascos o caucásicos. Es relevante que el punto de vista de los optimistas se centre en defender la tesis de seguir elaborando la hipótesis en cuestión mientras que los representantes del punto de vista contrario lo dan por carente de perspectivas mientras sus partidarios no aprendan las bases de la lingüística comparativa... Los datos del vasco y del caucásico, no permiten a los lingüistas ser optimistas y, de ahí que no se den posibilidades para la solución positiva del problema" (Klimov 1986: 134-138).

Es notable también el que diversos aspectos de vascoología llamaran la atención entre algunos filólogos romanistas contemporáneos. Así por ej. V. Grigoriev en su manual de *Historia de la lengua española* hace hincapié en la necesidad de estudiar el sustrato vasco (Grigoriev, 13-23). V. Vinogradov realiza estudios de orientación sociolingüística; M. Borodina hace una revisión de ciertos estudios vascos llevados a cabo en la URSS.

Bibliografía

- Bokarev, E., 1955, "Zadachi sravnitelno-istoricheskogo izucheniya kavkazskij yazikov", *Voprosy yazikoznaniya*, N. 3.
- Borodina, M., 1976, "Novoe v izuchenii baskkogo yazika", *Aktualnye problemi sovetskoy romanistiki*. Leningrado, pp. 14-18.
- Byjovskaya, S., 1931, "K voprosu o transformazii yazika", *Dokladi ANSSSR*, N.I.
- , 1937, *Pokazateli mnozhestvennosti kak klassovye polazateli v gruzinskom i baskskom yazikaj*. Leningrado.
- Chantladze, G., 1977, "El vasco *kokor* "garganta" y algunos términos vegetales en vasco y georgiano", *Euskera* 22.
- Chanturia, R., 1984, "La modernización del euskera (como condicional del desarrollo de la sociedad vasca actual) y el papel de la teoría del verbo", *Euskera* 29/2, 749-753.
- Chikobava, A., 1976, *Baskolog-Kavkazoved Rene Lafon y ocherednye zadachi iberijsko-kavkazskogo yazikoznaniya. Baskskiy yazik i basksko-kavkazskaya gipoteza*. Tbilisi (en georgiano).

- Chirikba, V., 1985, "Baskskiy i severokavkazskie yaziki", *Drevnyaya Anatolia*. "Nauka". Moscú, pp. 95-105.
- Glonti, M., 1984, "Sobre los nombres vascos del jueves", *Euskera* 39/2, 743-747.
- , 1988, "K tipologii baskskogo kalendarya", *ANGSSR. OLYA*.
- Grigoriev, V., 1985, *Istoriya ispanskogo yazika*. Moscú.
- Dzidziguri, S., 1977, "Baski i kartveli", *Literaturnaya Gruzija*, N.I.
- Kazanskiy, B., 1940, "Nachalo Ispanii", *Kultura Ispanii*. ANSSSR, 9-19.
- Klimov, G., 1960, "Ob etimologicheskoy metodike Karla Boudi: Na materiale Kavkazskij yazikov", *Etimologija*. Moscú.
- , 1980, "Zu Beziehungen zwischen baskischen und kaukasischen Sprachen", *Liber amicorum Weijnen. Assen*. S. 322-326.
- , 1986, *Vvdenie v kavkazskoe yazikoznaniye*. "Nauka", Moscú.
- Marr, N., 1920, "Narizatelnoe znachenie termina *gepa* v "mitanskiy" zhenskij imenaj", *IAN*, 121-127.
- , 1921, "Termin 'skif'", *Yafeticheskiy sbornik* I, 67-132.
- , 1922a, "Yafetudu", *Vostok* I, 82-92.
- , 1922b, "Le terme basque *udagara* 'loutre'", *Recuel japhetique* I.
- , 1923, "Yafeticheskiy kavkaz i tretiy etnicheskiy element y sozdanii sredizemnomerskoy kulturi". *Materiali po yafeticheskomu yazikoznaniyu*. XI, Leipzig.
- , 1924a, *Kraevedenie*. Leningrado.
- , 1924b, "Sever i mrak/ *levyi* ot Pireneev do Mesopotamii", *DAN*, 8-II.
- , 1924c, *K voprosu o prefiksovoy obrazovaniyay v baskskom yazike*. Leningrado.
- , 1925a, "Filistimlyane, palestinskie pelazgi i raseny ili etruski", *Evropeyskaya mysl* I, 1-31.
- , 1925b, "Otchet o poezdke k vostochno-evropeyskim yafetidam", *IAN*, 15-29.
- , 1926, "Origine japhétique de la langue basque", *Yazik i literatura*, T.I.
- Megreli, K., 1984, *Analiz sistem terminov rodstva (na materiale dialektov baskskogo yazika)*. Tesis cand. cienc. fil. Tbilisi.
- Mishulin, A., 1959, *Antichnaya Ispaniya*. Moscú.
- Petrov, D., 1923, "Quelques mots sur l'origine del'espagnol". *Recueil japhetique* 2, 60-73.
- Sturua, N., 1985a, "Deponent verbs in Basque", *SLM*, 60-73.
- , 1985b, "Concerning the category of Definiteness-Indefiniteness in Basque", *Euskera* 30, 151-155.
- , 1989, "Baskskiy polipersonalniy glagol I", *EIKYA* 16, 206-274.
- Shalamberidze, G., 1984, "Sobre algunos compuestos vascos designando el Norte, etc., en Larramendi", *Euskera* 29/2, 739-742.
- Shishmarev, V., 1941, "Baskskiy yazik". *Ocherki po istorii yazikov Ispanii*. Leningrado, pp. 1-44.
- Txanturia, R., 1985, "Modu-denborazko euskal sistemaren atal bat (potentzialak)", *Euskera* 30, 223-226.
- Zhirkov, L., 1945, "Problema yazika baskov", *Izvestiya AN SSSR*, T. 4/3-4.
- Zytzar, Yu., 1955a, *K probleme sootnosbeniya iskonnoego baskskogo i romanskogo elementov v baskskoy rechi*. Tesis cand. cienc. fil Leningrado.
- , 1955b, "O rodstve baskskogo yazika s kavkazskimi", *Voprosi yazikoznaniya*, N. 5.
- , 1958, "Problema yazika baskov v svete eye istorii", *Uchenie zapiski Urlovskego pedagogicheskogo instituta*, N. 5.
- , 1970, "Bask. *ilargi* 'luna'", *Irudi VII Mezhdunarodnoy konferenzii po antropologii i etnografii* 5, 794-801.

- , 1974, "Pireneyskie etimologii". *Strukturno-semanticheski issledovaniya na materiale zapadnij yazikov*. Kuibishev, 305-323.
- , 1976, "El vasco *jaun* 'señor' etc. Ensayo de una reconstrucción interna", *FLV* 22, 55-64.
- , 1977, "K. tipologicheskoy jarakteristike ergativnoy strukturi yazika baskov", *Voprosy yazikoznaniya* 3, 37-46.
- , 1978a, "Sobre el 'pasivo' del verbo vasco", *FLV* 10-28. 5-18.
- , 1978b, "Sobre el sistema ergativo del vasco (ensayo de una comparación tipológica)", *FLV* 10-29, 229-243.
- , 1980a, "Sobre las designaciones del esclavo, criado, etc., en las lenguas kartvélicas y el vasco". *Macne*, Tbilisi, 2, 131-137.
- , 1980b, "Vvedenie v baskskuyu sovremennost (o sostoyanii yazika i kulturi)", *Literaturnaya Gruzija* 2, 192-216.
- , 1983a, "Los numerales del vascuence", *Iker* 2, 709-72.
- , 1983b, "O sovremennom sostoyanii yazika i kulturi baskov". *Iberika*. Leningrado, 174-195.
- , 1984a, "O baskskom glagole 'byt'. Kommentarii k odnotemmnoy statie Y. M. Vesnapidze", *Izv. AN GSSR. OLYA*, N: I, 127-150.
- , 1984b, "Reconstrucciones en el dominio del culto a la luna y a las ánimas (para la etimología del vasco *argizagi*)", *Euskera* 29/2, 731-737.
- , 1984c, "Über die baskische Benennung der Milen". *Sprachen Kaukasiens*. Jena. S. 80-98.
- , 1984d, (con Dzidziguri S.). "Rene Lafon. Sistema baskskogo glagola". Tbilisi, *Mezniereba*.
- , 1985, "Euskal deklinabidea", *Euskera* 30, 159-163.
- , 1986, "Sobre los nombres vascos de la leche (reconstrucciones)", *FLV* 18:47, 115-123.
- , 1987a, "Escalera de compuestos de tipo mujer-criatura en el vasco", *Euskera*, 32/2, 315-330.
- , 1987b, "N. Y. Marr. Basksko-kavkazskie leksicheskie paraleli". Tbilisi. *Mazniereba*.
- , 1988, "Rekonstrukzii v oblasti baskskogo yazika", *ANGSSR, Mezniereba*.

Liburu Berriak / Reseñas / Reviews

ANGELES LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, *Toponimia Medieval en el País Vasco*, [letra] A, Bilbao 1995, 639 pp.

Con el objeto de hacer alguna cata que otra en relación con el contenido del volumen publicado bajo el título mencionado debo, en primer lugar, hacer una observación preliminar en relación con las ediciones del Cartulario de San Millán de la Cogolla, y para ello copio aquí lo que le escribí a Claudia Maas-Chauveau en febrero del pasado año a la Universitat Trier en relación con las dos que hay hechas —la de Serrano y la de Ubieto—, una de las cuales la incluía también el profesor José Luis Ramírez desde Santander en su “Bibliografía de Castilla” para PatRom (Patronymica romanica):

Cartularios de San Millán de la Cogolla

El Cartulario gótico desapareció el siglo pasado. Serrano hizo su edición a partir de la Colección Minguella del siglo XVIII, la cual pudo utilizar el Becerro gótico para su transcripción manuscrita. Por otra parte algunos documentos del gótico referentes al País Vasco fueron publicados por Juan Antonio Llorente en 1807, —vide arriba la obra que lleva sigla C D (*Llorente*) (s.8-11-) IB-22)—. Serrano se limitó, sin embargo, a transcribir la Colección Minguella sin ningún aparato crítico, y hay algunas erratas, a la vista de la edición de Llorente que utilizó el gótico, las cuales yo señalo en mi obra *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, “Las lenguas de los vizcaínos: Antroponimia y Toponimia medievales”, pp. 1-140, p. 13 y ss. Ubieto, por otra parte, transcribe el Becerro galicano, copia antigua basada en el gótico, y su edición carece de aparato crítico alguno, no teniendo en cuenta ni a Llorente ni a Serrano, y, por supuesto, tampoco la Colección Minguella.

Una cata del contenido de la obra reseñada

En el primer tomo de la obra señalada en el título, *Toponimia medieval en el País Vasco*, de Angeles Libano, correspondiente a la letra A, el cual es el único que ha salido en el día de hoy en la colección *Onomasticon Vasconiae* de la Academia de la Lengua Vasca,¹ cuya documentación más tardía es del siglo XII, el documento de 1025 relacionado con los pueblos de Alava que pagaban hierro o ganado al Monasterio de San Millán de la Cogolla está citado, pongamos por caso, en *Allegga*, hoy *Alecha*, —se copia erróneamente como *Allega*, debiendo tenerse en cuenta que la grafía -gg- de la época en cuestión se lee como -cb- actual—,² citándose también *Zekungau* [sic] —erróneamente por *Cekungau*—, que en Balparda es *Allegga* y *Cekungano*, evidentemente siguiendo a Llorente, Madrid 1807, quien tiene *Allegga* y *Cekungano*. Se cita también a Ubieto con *Allegga*, sin recoger la otra forma, la cual aquel la trae como

(1) La obra completa podría acaso ocupar nueve o diez gruesos tomos.

(2) Hay también otra entrada bajo la forma *Alecha* en el lugar que le corresponde en el orden alfabético, la cual está tomada de un documento del año 1179 de la *Colección diplomática medieval de la Rioja* de Ildefonso Rodríguez de Lama, 3 vol., Logroño 1976-1979, *domnus Petrus de Alecha*, doc. 272, ya con grafía -cb-.

Cekungau. No se hace observación alguna de las variantes, ni valoración crítica alguna de las transcripciones ni de sus fuentes, cuyo estudio deberá hacer *a posteriori* y a pelo, buscando su propia información donde pueda, el propio usuario, por lo que la obra resulta poco menos que inútil, no tratándose más que de un producto semejante al de un listín telefónico, cuyo volumen podría haberse reducido al mínimo si se hubiera eliminado toda la vacía farfolla repetitiva de las fichas, impresas además, para más inri, en letras mayúsculas, de la misma manera que antes se habrían introducido, con toda probabilidad, en el ordenador, el cual las puso después mecánicamente en orden alfabético de lemas, trabajo material que debieron hacer, naturalmente, las cuatro personas que aparecen citadas como colaboradoras.

Pero seguido de *Allegga* se recoge más abajo *Alliega* a partir de un documento de 1153 editado por García Larragueta en su *El gran priorado de Navarra...*, y la autora relaciona también este topónimo medieval con el mismo *Alecha* de Alava antes mencionado, lo que es altamente improbable, por no decir que es falso en absoluto, si se tiene en cuenta que en el documento hay referencias a Tudela —“*et donamus vobis fidañçam de salvetate ad foro de Tutela*”, “*Seniores in Tutela don Conçalvo et don Rodrico* [los únicos que se citan]” —y a Moncayo— “*et est ista peça in Auiega in rivo de Santa Eulalia in capite iuxta peçam de don Burel, et de parte de Montkaio illam peçam de Abdelamare Moskera*” [con propietario de nombre al parecer árabe, al cual se añade *Mosquera* como nombre de origen, tratándose éste de un topónimo de la zona de Tudela, del latín *muscaria*, neutro plural derivado de *musca*, -ae, ‘mosca’]—. Naturalmente en el texto no se aduce ningún argumento en favor de la adscripción alavesa, como tampoco se hace en otros casos con la adscripción correspondiente de cada uno de ellos a lo largo de todo el grueso volumen, donde pueden hacerse catas como la presente con un resultado muchas veces parecido. Simplemente se dice que es así, sin hacer manifestación alguna de vacilación o de duda, normal por otra parte cuando se trata de toponimia medieval, y sin señalar el topónimo moderno con una W antepuesta según la convención establecida en la obra para los casos dudosos, por lo que resulta que todo esto no puede tomarse ni siquiera como mínimamente serio, no justificándose, naturalmente, la supuesta edición en las mismas condiciones del resto de los gruesos volúmenes que constituirían la obra completa, para sufragar los gastos de los cuales se requeriría necesariamente de una abusiva cantidad de dinero público a cargo de todos nosotros los sufridos contribuyentes, si se considera que por la vía de la comercialización privada la edición resultaría absolutamente ruinosa, tratándose, por otra parte, de una obra acrítica, poco fiable, e innecesariamente sobredimensionada hasta límites inaceptables.

Siguiendo con esta muestra elegida debe añadirse que en la cita bibliográfica referente a Gregorio de Balparda, *Historia crítica de Vizcaya y de sus Fueros*, sólo se menciona la segunda edición de Bilbao de 1974,³ siendo imprescindible en una obra de esta naturaleza la referencia a la primera aparición, es decir: tom. I, Bilbao 1924, tom. II, Bilbao 1933-34, pues al lector especialista, que es al único al que puede ir dirigida una publicación como ésta, se le hurta dicha información, la cual le puede ser útil, por ejemplo, a la hora de establecer que en el caso de *Cekungau* este autor sigue a Llorente, dando en el primer tomo de 1924 la forma *Cekungano*, y, ciertamente, la edición del *Cartulario de San Millán de la Cogolla* no se haría hasta 1930 por parte de Luciano Serrano, y la de Antonio Ubieto Arteta hasta 1976, y este último, tomando como fuente el galicano, copia posterior del gótico, da también *Cekungau*, siendo así que la forma *Cekungau* puede considerarse razonablemente como el prototipo que podemos establecer para el Cartulario gótico originario, hoy desaparecido, a pesar de la transcripción de Llorente de 1807, quien modificaría su terminación en *-ano*, acaso por su adscripción a la forma moderna *Cicujano*, pero la pronunciación entre hablantes vascos el siglo

(3) “Edición al cuidado de Angel Rodríguez Herrero”.

XI debía ser *Zekuñau*, con pérdida de *-n-* intervocálica, procedente en último término del antropónimo latino *Secundianus*,⁴ debiendo tenerse en cuenta que en dicho documento aparecen también otras versiones vascas de localidades alavesas, pues se trataba de establecer una lista de pueblos para cobrar sus contribuciones al Monasterio.

Este tipo de crítica textual encaminada a establecer en la medida de lo posible las formas de los textos originarios no existe en absoluto, ni siquiera como mera intención, en la obra que se reseña, no pasando de ser aquella más que una simple recopilación de fichas en un *totum revolutum*.

Otra cata

Por ejemplo: *Açubarro* aparece en tres entradas, ya que el documento de Elorrio de 1053 que se utiliza se cita tres veces, tomando como fuente las publicaciones del mismo realizadas por tres editores distintos, y, curiosamente, en la parte final de cada ficha, es decir, en el cuarto y quinto punto, se repite en todas ellas, siempre en letras mayúsculas: 4. "NOMINACION: ..." / 5. "TOPONIMO ACTUAL: ZUBERO-MALAX, B".⁵ Y en las líneas anteriores de la primera ficha:⁶ 1. "ACENARI MOMEÇ, DEA AÇUBARRO". / 2. BALPARDA: VIZCAYA Y SUS

(4) Cfr. Alfonso Irigoyen, *Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales*, Bilbao 1985, §28, p. 33 (Ponencia presentada al *Congreso de Estudios Históricos: Vizcaya en la Edad Media* organizado por la Sociedad de Estudios Vascos, la Diputación Foral de Vizcaya, la Universidad del País Vasco y la Universidad de Deusto, y celebrado en Bilbao del 17 al 20 de diciembre de 1984, habiendo sido publicada con las demás actas del Congreso por la Sociedad de Estudios Vascos - Eusko Ikaskuntza en 1986, pp. 201-249, con el *Index verborum* incluido).

En esta obra se recoge y analiza críticamente la toponimia y antroponimia antigua referente a Vizcaya, con inclusión del siglo XII, es decir, los mismos siglos que se toman para la obra reseñada, por lo que el trabajo referente a Vizcaya estaba hecho de antemano, y requería por parte de la autora del libro en cuestión el establecimiento de un *status quaestionis* previo, con el objeto de aportar a partir del mismo nuevos datos, corregir eventualmente determinados puntos de vista, etc., el cual se omite absolutamente, optando además por no citar para nada la obra, y actuando como si no existiera, tal como lo podría hacer cualquier avestruz.

(5) B = Vizcaya.

Hay también otra entrada bajo la forma *Azubarro* en el lugar que le corresponde en el orden alfabético, la cual se refiere a la publicación por parte de Llorente, citado antes, del mismo documento de 1053, donde está escrito en versión traducida al castellano *Aznar Momez de Azubarro* en lugar de *Açenari Momeç de Açubarro* que da la edición crítica del texto latino de Mañaricúa, a la que seguidamente se hace referencia. Como topónimo actual se da también aquí el de ZUBERO-MALAX, B.

En relación con el documento traducido que da Llorente no puede dejar de copiarse aquí lo que el mismo escribe a este respecto: "Esta escritura se otorgó en latín, y parece que la vieron así muchos autores que la citan; pero yo sólo tengo la traducción de Iturriza", cfr. *Noticias Históricas de las tres Provincias Vascongadas Alava, Guipúzcoa y Vizcaya*, tomo III, Madrid 1807, pp. 386-388.

(6) No doy aquí más que una de las tres fichas que se refieren al mismo documento. Las otras dos son las siguientes: Una de Fidel Fita, naturalmente la edición más antigua, la cual lleva fecha de 1895, y la otra de Gonzalo Martínez Díez, de su edición de 1975.

No se cita para nada la edición crítica rigurosamente realizada por Andrés E. de Mañaricúa, quien utilizó una xerocopia del manuscrito más antiguo que se conserva, de lo cual doy fe personalmente por tener la misma en mi posesión, cfr. *Scriptorium Victoriense*, 4 (1957), pp. 304-325. Toma como base la copia autorizada de 1499, tratándose de una "copia directa del original y la más antigua que poseemos", y que "se conserva en el archivo de la parroquia de la Concepción de Elorrio", p. 396. Hay también un facsímil de 1542, que "es el mismo que copió el P. Uriarte y envió a Fita", y que "es hoy propiedad del Ayuntamiento de Elorrio", p. 306. En la edición crítica Mañaricúa recoge también las variantes de la transcripción de 1542, así como también las de Garibay, de Iturriza y de Fita. Señala

FUEROS, VOL. 2, PAG. 165, AÑO 1053". / 3. "DONAC. MON. DE VARRIA (SAN AGUSTIN DE ECHAVARRIA, TERMINO DE ELORRIO)". Los topónimos *Zubero* y *Malax* que se citan unidos por un guión como actual continuador de *Açubarro* —sin la anteposición, por cierto, de la W convenida para los casos dudosos— no son más que los nombres de dos barrios contiguos de Aulestia, y no tienen absolutamente nada que ver con el antiguo nombre de lugar objeto de estudio, si se tiene en cuenta que por su formación no se asemejan al mismo ni a mil leguas de distancia. El primero es comparable al del País de *Zuberoa*, en versión francesa (la) Soule, y el otro lleva en su origen el apelativo *malats* 'fertil (tierra), robusto, etc.', todavía identificable en la forma estratificada. Teniendo en cuenta, además, que yo tengo casa en Aulestia y conozco bien tales lugares, no estoy dispuesto a aceptar semejantes despropósitos.

Desisto de hacer la redacción del análisis de más catas, cuyo resultado sería previsible, si se tiene en cuenta la metodología inadecuada, carente de la más elemental crítica, que se ha seguido, ya que haría interminable esta reseña. Creo que las muestras ofrecidas hablan elocuentemente por sí mismas.

El autor del prólogo, José Angel García de Cortazar, se cura en salud cuando apunta que el trabajo podría recibir duras críticas, porque sus enormes dimensiones lo hacen especialmente vulnerable.

Alfonso Irigoyen

Bilbao a 12 de marzo de 1996

KORTA CARRIÓN, KEPA: *Elkarrizketaren eredu baterantz: Asmoa, ekintza, komunikazioa*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 1996. 380 orr.

Liburu gisa argitaratutako doktorego tesi baten aurrean gaude; hain zuzen ere, Kepa Korta irakasleak izenburu berberarekin 1994.ean defendatu zuen idazlana eskaintzen digute EHU-ko Argitalpen Zerbitzuan Doktorego Tesiak argitaratzeko sortutako sail berritik.

Idazlan honen jatorrizko bertsio elebiduna (Euskara-Gaztelania) ingelesez idatzitako 16 orriko laburpen batekin borobilduta aurkitzen dugu, nazioarteko proiektzioa eman nahian.

Erabilitako hizkuntzen arabera hiru zati bereiz ditzakegu liburuan. Guztiak hiru kapitulu baten banaturik agertzen zaizkigu, ondorio orokorrei dagokien atal batekin amaituz. Zati bakoitza aurretik sarrera batekin irekitzen da eta, erantsitako laburpena ezik, erreferentzi bibliografikoen azpiatal batek ixten du. Lehen aipatutako ondorio orokor horietaz gain, kapitulu bakoitzean ateratako ondorio bereziak ere eskaintzen dizkigu egileak doktorego tesien ohiko egiturari eutsiz.

Korta irakasleak sarreran jakinarazten digunez lanaren helburu nagusia elkarrizketaren teoria baterako oinarri kontzeptualak ezartzean datza. Hortarako, Austin, Grice eta Searle-ren tradizioan hizkuntza ekintza gisa hartzen duen ikuspegi filosofikoa abiapuntutzat joz eta esanahia hiztunaren asmoei lotuz, hizkuntzaren komunikazio aldeak aztertzen ditu.

además que "Labayru reprodujo el texto de Fita acompañándolo de algunas notas, principalmente topográficas; otro tanto Ispizua y Balparda", p. 305.

Luis Michelena en *Textos arcaicos vascos*, Madrid 1964, §2.1.6, pp. 30-33, utiliza esta edición crítica haciendo atinadas y sustanciosas observaciones, a quien tampoco se le cita. Y naturalmente tampoco mi *Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales*, Bilbao 1985, §19, pp. 25-27, que sigue a ambos.

Lehenengo kapituluaren aipaturako hizkuntzaren filosofiako tradizioaren ikuspegiak duen mugarik nagusia gainditzeko, esatebaterako, indibiduoarenganako arreta eskusiboa, Kortak, elkarrizketa ekintza kolektibo gisa ulertzea eta "ko-akzio" soiletik bereiztea proposatzen du. Kapitulu honen ekarpen garrantzitsua ekintza kolektiboa oinarritzeko "asmo kolektiboa" (asmo indibidualetara erreduziezina) hastapeneko nozio gisa hautatzea da.

Bigarren kapituluaren argi ikusten dugu aurreko bereizketa kontzeptualak elkarrizketaren teoria konputazional batera bideratuta zeudela. Horregatik eztabaida Adimen Artifizialean diskurtuaren prozesamenduari buruzko ikerketen inguruan kokatzen da. Testuinguru honetan Kortak "plan" kontzeptua proposatzen digu elkarrizketaren analisia asmo ideiarekin kateatzeko. Bide hortatik jarraituz, elkarrizketa planen bitartez eredutzeko orain arte egindako entseien mugak seinatzen dizkigu. Horretarako, Korta irakasleak, berak proposatzen duen asmo kolektibo horren berezitasuna eta, aldi berean, asmo soilak eta komunikazio asmoaren arteko ezberdintasuna defendatuko ditu.

Hirugarren kapituluaren, alde aurretik finkaturakoaren arabera, elkarrizketaren eredu baterako oinarri kontzeptualen lehen lerroak jartzen dira, hain zuzen ere, elkarrizketa asmo kolektiboa, elkarrekiko ustea eta komunikazio asmoaren artean dauden erlazioak deskribatuz. Hemen, elkarrizketaren analisirako behar den egituraren konplexutasun semantikoa nabarmentzen zaigu.

Ateratako ondorioetan argi geratzen den moduan, lan hau ekintza kolektiboaren istudioan emandako lehen urrats gisa uler daiteke. Kortak arlo honetan ematen dizkigun bereizketa kontzeptualak haintzakotzat hartzen baditugu, elkarrizketaren eredu egoki baten konplexutasuna onartzera behartuta gaude. Bestalde, nabarmenki adierazten da liburuan aurkeztutako egituraren aberastasun semantikoak bere eragin zuzena izango duela ia garatu gabe gelditu den ereduaren alde konputazionalan. Horrela, egileak bere lanari jartzen dizkion mugak kontuan izanik, suposa genezake elkarrizketarako eredu konputazional aplikagarrien azterketa sakona bigarren urrats bati dagokiola. Testuan zehar berehala konturatzen gara egileak ardura berezia duela bere lan propioaren eskasiak seinatatzeko. Gure aldetik, orekaren bila, ondoren azpimarratuko ditugu idazlan honek, besteak beste, azaltzen dizkigun ekarpen batzu: gaiaren berritasuna eta tratamenduaren orijinaltasuna kontuan hartzekoak dira, baita ere, bereizketa kontzeptualen finezia eta, bestalde, ezin dugu ahaztu goi mailako lan mota hauek euskararen terminologi teknikoaren finkatzeko suposatzen duten aurrerapausua.

Beraz, biziki gomendatzen dugu liburu hau ikuspegi filosofiko batetik ekintzaren teorian edo hizkuntzaren komunikazio edota konputazio ezaugarrietan interesaturik dagoen guztia- rentzat. Azkenik esateko geratzen zaigun gauza bakarra zera da, atseginez hartzen dugula argitalpen sail honek EHU-n zabaltzen duen bidea.

Fernando Migura

ILCLI eta

Logika eta Zientziaren Filosofia Saila

EHU (Gasteiz)

WOLF, MICHAELA: *Hugo Schuchardt Nachlaß. Schlüssel zum Nachlaß des Linguisten und Romanisten Hugo Schuchardt (1842-1927)*. Leykam: Graz 1993. pp. XIX + 635. ISBN 3-7011-0011-X

En 1876 H.S. aceptó la cátedra de Filología Románica en la Universidad de Gratz, ciudad en la que permaneció tras su jubilación (1900) hasta su muerte en 1927. Dejó su villa a la fundación Malvina, fundada por él mismo, su biblioteca privada, a la Universidad de

Gratz (donde se integra en un catálogo separado) y, sobre todo, un gran legado científico. Michaela Wolf ha llevado a cabo un importante trabajo de ordenamiento y catalogación en el ámbito de un proyecto del Fondo para el Avance de la Investigación Científica en Austria (FFWF). El presente volumen es el resultado de este trabajo. Quiero anticipar que es un ejemplo magistral de cómo trabajar sobre legados. La autora ha clasificado el legado entero, lo ha archivado en la sección de legados de la biblioteca universitaria de Gatz y, así, lo ha hecho accesible a su uso científico posterior. La envergadura de este trabajo se puede intuir sin más a partir de las cifras: hay allí 13.000 cartas dirigidas a H.S., además del resto de materiales.

Las páginas VII-XIX incluyen una historia y una presentación general del legado, junto con algunos datos biográficos. Y es en este punto donde quiero señalar la única carencia que aprecio: el estudio profundo de las cartas y los manuscritos de Schuchardt, pone a la autora en una posición privilegiada para ser la mejor conocedora de la vida y obra de Schuchardt, por lo que me parece un pecado que la introducción no incluya una biografía más extensa — aunque puede que este no sea el marco idóneo para ello. Nos queda la esperanza de que la autora publique algún día sus conocimientos en este terreno.

La parte más abultada del volumen la ocupa la citada correspondencia (pp. 1-564). Las cartas no están clasificadas de forma aislada, sino que están interrelacionadas y se puede acceder a ellas desde diferentes vías. Al índice de los autores de las cartas (con indicaciones precisas y breves de sus fechas de nacimiento y muerte, su relación con Schuchardt, su ocupación y los campos científicos en los que trabajan, y una lista de sus cartas; 1-94), le sigue el índice de las cartas propiamente dicho (95-442), que se organiza tanto por autores como cronológicamente, se indica con precisión el lugar, la fecha y por lo menos una palabra clave sobre el contenido de la carta. Aparte de estos índices principales, este volumen incluye importantes herramientas de consulta, tales como índices separados de palabras clave (443-476), de las lenguas de las que tratan las cartas (541-546), de los lugares de origen de las cartas (511-540), de las ocupaciones profesionales de los autores (487-510) y un índice cronológico general (547-564). El índice de cartas que se refieren a publicaciones (477-486) merece una mención aparte. Está ordenado según la lista de publicaciones de H.S. más, completa, es decir, según el índice organizado por Leo Spitzer en el *Schuchardt-Brevier*. La autora clasifica todas las cartas relativas a publicaciones siguiendo las entradas del *Brevier*. Organizar este índice presupone la lectura detallada de todas las cartas y, ahora permite al usuario rastrear el origen y el contexto de discusión científica que rodeaba a las publicaciones en vida de H.S. Sin embargo, para hacer un buen uso de este índice es necesario consultar paralelamente el *Brevier*.

El capítulo “Werkmanuskripte” (estudios manuscritos) (565-612) presenta las reseñas sobre las colecciones de material, manuscritos, estudios, etcétera, agrupadas en 37 campos (lenguas, familias de lenguas, ciencias humanas y otros). La calidad y utilidad de los documentos aquí recogidos varía bastante, desde meros ejercicios hasta textos completamente revisados y preparados para la imprenta. Quiero citar como ejemplo la organización del capítulo 23 “Baskisch” (vasco) (599-603). El punto 23.1. recoge un listado de las obras impresas de su legado, a excepción de las obras que se encuentran en su biblioteca privada; el 23.2. lista “Borradores y notas”, en él encontramos las subsecciones 23.2.1. Vasco en general (32 entradas, alguna de las cuales corresponde a 128 páginas en el manuscrito original); 23.2.2. Sara; 23.2.3. Toponimos, 23.2.4. “Borradores de obras impresas” (de nuevo ordenados según el *Brevier*); finalmente tenemos el 23.2.5., “Inscripciones vascas”. El punto 23.3. reúne los trabajos sobre “Interlingüística vasca” con referencias a las publicaciones y el 23.4., las pruebas para impresión de sus obras.

Los capítulos C y D del volumen de M.W. completan gratamente el cuadro con "Documentos de su vida" y "Colecciones". El primero ofrece una visión general sobre el curriculum de H.S. (diplomas, certificados, honores, menciones en la prensa y otros) y permite el acceso a documentos privados, apuntes y poesías (por ejemplo, dos archivos llamados "Poesías" y "Sonetos" que comprenden 188 páginas). El segundo contiene áreas bastante heterogéneas, las fotos del legado, los llamadas "Impresos de otros autores" (aquí se encuentran sobre todo las reseñas sobre las publicaciones de H.S. y escritos que se refieren a H.S.). En el "Legado ampliado" se pueden encontrar además opiniones de prensa en ocasión de los cumpleaños de H.S., esquelos y necrológicas.

En definitiva, este volumen es un reflejo del legado mismo. La razonable claridad con la que la autora ha filtrado y ordenado el legado no encuentra aquí más que su lógica correspondencia. No tenemos entre manos un simple inventario. M.W. ha logrado uno de esos raros ejemplos en los cuales el ojear las listas de códigos del inventario, de nombres, de fechas y de palabras clave produce placer y deseo de profundizar en lo que se esconde y se intuye a través de las abreviaciones utilizadas: la obra de H.S. Además, he tenido la ocasión de consultar el legado con la ayuda de este volumen: el sistema del inventario y la codificación impecable permiten el acceso rápido tanto a los contenidos como a los materiales físicos. Este volumen de M.W. pone un digno punto final a las leyendas que se entrelazaron alrededor de la figura de H.S. tras su muerte y es, al mismo tiempo, una oportunidad, un comienzo y un desafío para una dedicación más intensa y detallada hacia este científico excepcional. Es indudablemente una de las cosas por las que debemos estar agradecidos a Michaela Wolf.

Bernhard Hurch
Institut für Sprachwissenschaft
Universität Graz

KNUD LAMBRECHT. *Information structure and sentence form (Topic, focus and the mental representations of discourse referents)*. Cambridge University Press 1994, pp. 388.

Me atrajo primeramente el libro de este lingüista de la Universidad de Texas por la promesa de examinar dos teorías que se han investigado con relativa profusión por separado pero que, a pesar de que ambas aparecen parcialmente codificadas mediante los mismos mecanismos, no se habían estudiado sus intrincadas interrelaciones salvo, en general, para afirmar que eran fenómenos distintos. Me refiero a la teoría del *foco-tema* y a la teoría del estatus cognitivo de los elementos referenciales. Además Lambrecht prometía estudiar un tercer asunto: el par de *presuposición* y *afirmación pragmáticas*. Y el autor llegaba a afirmar que esta red de teorías constituía básicamente la *estructura informacional* (Halliday 1967) que, en el esquema chomskiano de la gramática, sería un módulo independiente que interactuaría con los otros componentes (fonológico, sintáctico, forma lógica, etc.). Aunque, seguía el autor en una nota a pie de página, estas teorías no agotarían el componente informacional dentro del cual también habría que admitir una teoría del aspecto y del modo, la noción de empatía, la entonación en general y otros fenómenos.

Así, las primeras cuestiones que nos rondaban por la cabeza podrían formularse informalmente de la siguiente manera: ¿hay realmente relaciones intrincadas entre el foco y el tema por un lado y los estados de identificabilidad y activación de los referentes por otro? ¿ayuda a desvelar los misterios de la partición informacional foco-tema el estudio de sus relaciones con el estatus cognitivo de los referentes? ¿para qué necesitamos definir una presuposición prag-

mática (distinta de la presuposición "semántica" clásica? y, por último, ¿hay relación entre tal presuposición pragmática y el tema y entre la afirmación y el foco?

Comenzaremos esta reseña repasando brevemente la forma y contenido del libro. En cuanto a su estructura vemos que el cuerpo principal se halla dividido en 5 capítulos más una corta conclusión, con un prefacio antepuesto y el conjunto de notas, un índice exhaustivo de materias y autores y referencias bibliográficas al final del libro. Destaca el enorme trabajo de documentación y de referencias cruzadas a lo largo de todo el libro que relacionan minuciosamente unas partes con otras y que dotan al libro de cohesión.

El primer capítulo en una introducción al marco de trabajo y a la metodología que se seguirá a la largo del libro. La tradición teórica en que se inserta Lambrecht no es tanto la gramática funcional. Esto tiene consecuencias para el libro a nivel teórico y metodológico. A nivel teórico hay que destacar la propuesta de ordenación de los módulos que componen la gramática. Frente a la tradición generativa de módulos jerárquicos y autónomos, la aproximación funcional desarrollada en los años 70 (Fillmore 1976) reaccionó desjerarquizando los módulos y afirmando que la sintaxis no es autónoma ni es el nivel más básico. El componente sintáctico y el componente informacional estarían conectados. Las hablantes hacen un uso creativo de las estructuras existentes de acuerdo a sus intenciones comunicacionales. El papel del componente informacional en la organización formal de la oración es el de mecanismo *interpretador* "which checks fully formed syntactic structures for their appropriateness in given utterance contexts".

La definición de *estructura informacional* que ofrece el autor es la siguiente:

That component of sentence grammar in which propositions as conceptual representations of states of affairs are paired with lexicogrammatical structures in accordance with the mental states of interlocutors who use and interpret these structures as units of information in given discourse contexts. (p. 5)

Esta definición cobra sentido a la luz de una de las nociones más centrales de la gramática funcional: la noción de *construcción gramatical*. Una construcción gramatical es un patrón sintáctico asociado con una o varias funciones más todo lo que esté lingüísticamente convencionalizado acerca de su contribución o al uso de las estructuras que lo contengan. Lo más radical de esta noción radica en que, en contra de los supuestos generativos, las construcciones complejas no se reducen a otras más simples sino que tienen que verse como plantillas irreducibles que la hablante puede utilizar en los contextos adecuados.

Este giro hacía planteamientos funcionales hace que, en el nivel metodológico, su punto de partida sea la constatación de que la hablante selecciona distintas formas sintácticas o entonacionales con el mismo contenido proposicional en diferentes contextos lingüístico/extralingüísticos. La oposición entre distintas formas (llamadas *allosentences*) es lo que va a permitir definir y constatar las categorías propuestas.

El otro instrumento importante es la distinción entre formas marcadas/formas no-marcadas que lleva al autor a afirmar que, puesto que el orden de constituyentes pragmáticamente no-marcado tanto en inglés como en italiano o francés (lenguas principalmente utilizadas en el libro para aplicar la teoría propuesta) es Sujeto-Verbo-Objeto (SVO) y puesto que la posición pragmáticamente no-marcada del acento oracional es final, se puede concluir que *la secuencia de estructura informacional no-marcada es tema-foco*.¹

(1) Por supuesto, esto no puede generalizarse a lenguajes con orden de palabras libre (o semi-libre) como el euskara.

Vamos ya con el segundo capítulo que está dedicado a la información y, en concreto, a la introducción de las nociones de *presuposición* y *afirmación pragmáticas*. Para Lambrecht la información se articula en base a una mezcla de viejos y nuevos elementos: no hablamos en el vacío sino que vamos concatenando información, añadiendo información sobre la información anterior. Decimos, en general que el hablante informa (dice algo nuevo) sobre algo (viejo). Tradicionalmente se ha considerado que lo nuevo era el foco y que el foco era información sobre el *tema* pero en este libro se introducen las nociones pragmáticas de *presuposición* y *aserción* (Stalnaker 1974) como paso intermedio, para definir posteriormente el foco en función de ellas.

La *presuposición pragmática* es

the set of propositions lexicogrammatically evoked in a sentence which the speaker assumes the hearer already knows or is ready to take for granted at the time the sentence is uttered (p. 52).

Además tiene que cumplir la definición de Stalnaker: una proposición P es una *presuposición pragmática* de una hablante en un contexto dado sólo si la hablante asume o cree que P, asume o cree que su oyente asume o cree que P, y asume o cree que su oyente reconoce que la hablante está haciendo esas asunciones o tiene esas creencias.

La *afirmación pragmática* es

the proposition expressed by a sentence which the hearer is expected to know or take for granted as a result of hearing the sentence uttered (p. 52).

Hay que señalar que estas nociones no se correlacionan con la *presuposición* y *afirmación* semánticas y que el autor considera que sólo aquéllas son relevantes para el análisis de la estructura informacional. En cuanto a su estatus serían estructuras inherentes a las expresiones lingüísticas ya que la hablante puede crear una situación *presuposicional* nueva mediante el mero hecho de usar una expresión que requiere esa situación.

Se introduce finalmente la *acomodación pragmática* de estructura *presuposicional* de Lewis (1974) permitiendo la posibilidad de crear *presuposiciones* simultáneamente al acto de proferir una oración (dentro de ciertos límites).

En el tercer capítulo se presenta un estudio somero del estatus cognitivo de los referentes. Comienza definiendo qué tipo de elementos pueden ser referentes discursivos: podrán ser entidades o proposiciones, seguidamente define la *identificabilidad* de un referente utilizando una propuesta de Heim (1982): la hablante asume que el oyente tiene un "archivo" para ese referente que puede recuperar. Intuitivamente esto significa que un referente es identificable si la hablante supone que el oyente lo conoce. Además se ofrece una clasificación de referentes identificables: podrán ser específicos, no-específicos y genéricos.

La segunda noción importante introducida en este capítulo es la de *activación* (Chafe 1974). Los referentes identificables pueden estar más o menos activados. Habría una escala de grados de *activación* no-discreta aunque Lambrecht recoge la idea de Chafe de distinguir tres niveles: activo (los pronombres en general), semi-activos o accesibles (p.e. el Everest) e inactivos. Se propone que la noción de *accesibilidad* sea especificada mediante la idea de *marcos* (ver Fillmore 1976 entre otros) que intuitivamente pueden verse como sistemas de conceptos.

Los capítulos centrales del libro y comparativamente mucho más extensos son el cuarto y el quinto que estudian respectivamente el tema y el foco y nos introducen plenamente en la complejidad del tema. Son nociones relacionales, relativas a la preferencia donde ocurre en *contraposición* a las nociones de *identificación* y *activación* que son estados.

En cuanto a la definición de *tema* el autor propone una que se ha manejado ampliamente en la literatura tradicional: el tema es "sobre lo que versa" la oración, destacando "the inherently vague character" (p. 119) de esta noción. Seguidamente introduce una distinción conceptual entre *tema* y *expresión-tema*:

Topic: A referent is interpreted as a topic of a proposition if in a given situation the proposition is construed as being about this referent, i.e. as expressing information which is relevant to and which increases the addressees knowledge of this referent.

Topic expression: A constituent is a topic expression if the proposition expressed by the clause with which it is associated is pragmatically construed as being about the referent of this constituent.

Mientras que una expresión-tema designa necesariamente un referente-tema, un referente que es tema en el discurso no está codificado necesariamente como una expresión-tema en una oración o cláusula. Estas definiciones se utilizan para dar una solución original al problema de los múltiples temas en una preferencia. Veamos el siguiente ejemplo (mayúsculas señalan palabra donde recae acento principal):

(2) Q: Has John read Slaughterhouse five? A: No, John doent READ books.

La partición informacional que se propone para la preferencia-respuesta es la siguiente (dejamos fuera la partícula de negación):

[T John] [F doesnt READ [T books]]

donde hay un tema principal, *John*, codificado por una expresión-tema, y un tema secundario que aparece dentro del foco, *books*, que no sería expresión-tema ya que no estaría codificada mediante una expresión que fuera tema para la cláusula en la que está inserta.

Lambrecht propone la siguiente clasificación de oraciones de acuerdo al tema (se introduce una pregunta como contexto):

1. Oraciones tema-comentario:

(3) Q: What about the children? A: The children went to SCHOOL.

Son las oraciones no-marcadas con respecto a la partición informacional: el tema sería el sujeto y el comentario sería el predicado.

2. Oraciones identificacionales:

(4) Q: Who went to school? A: The CHILDREN went to school.

Hay una proposición abierta y el foco identifica un referente: "x went to school" y x=children. Puesto que una proposición abierta no es un constituyente referencial en este tipo de oraciones no podemos hablar propiamente de tema.

3. Oraciones que informan de un evento:

(5) Q: What happened? A: The CHILDREN went to SCHOOL.

Tampoco en esta oraciones habría tema. Toda la oración cae bajo el foco.

Una restricción fuerte (a primera vista) que se introduce es que *sólo las expresiones referenciales podrán ser tema (entidades o proposiciones)*. Este es un asunto aparentemente espinoso si

tomamos en consideración ejemplos como el de Steedman (1995) (utilizamos la categorización de acentos de Pierrehumbert & Hirschberg (1990) donde L+H* = acento-tema, H* = acento foco, LH% y LL% denotan límites de secuencia entonacional):

- (6) Q: I know taht Mary envies the man who wrote the musical. But who does she admire?
 A: Mary ADMIRES the woman who DIRECTED the musical.
 L+H* LH% H* LL%

Steedman propone como tema "Mary admires" apoyándose en que "admires" lleva un acento de tema y que viene dado por el contexto (aparece en la pregunta). Pero este segmento no es referencial y, por tanto, no puede ser un tema en el sentido de Lambrecht. ¿Cómo analizaría éste esa oración?. Sin problema. Lo que no es tema porque no cumple la restricción de referencialidad se convierte en proposición abierta presupuesta: "Mary admires x" donde x es una proposición y, por lo tanto, nos encontramos ante una oración identificacional.

Por otro lado, Lambrecht intenta demostrar la existencia de una correlación (flexible) entre el estatus de tema de una expresión y el estado cognitivo del referente de ese tema en la mente del oyente en el momento de la preferencia. Para ello propone una Escala de Aceptabilidad del tema de acuerdo a la cual las expresiones pronominales desacentuadas son las expresiones-tema preferidas y las menos aceptables como temas serían las expresiones que introducen referentes nuevos y sin anclar para el oyente (es decir, que no pueden inferirse a partir de referentes conocidos utilizando algún sistema de conceptos o marco).

En cuanto a las repercusiones para la teoría sintáctica, el autor propone el Principio de Separación del Rol y de la Referencia que se traduce en la máxima pragmática: "No introduzcas un referente y hables sobre él en la misma cláusula". La utilización de construcciones presentacionales y dislocaciones iría destinada a respetar esta máxima.

El quinto capítulo desarrolla la noción de foco que viene definido como sigue:

Focus: The semantic component of a pragmatically structured proposition whereby the assertion differs from the presupposition. (p. 213).

El foco está definido como una categoría pragmática y no formal. Es el elemento impredecible y no recuperable de la preferencia. Esta definición de foco como complemento de la presuposición está cogida de Chomsky 1970 y Jackendoff 1972 aunque, mientras que éstos sólo tuvieron en cuenta oraciones donde el foco es una variable en una proposición abierta presupuesta, Lambrecht generaliza la definición a todo tipo de estructuras informacionales.

Frente a una tradición que identificaba el foco en el elemento que lleva el acento principal de la oración, en la propuesta de Lambrecht hay una minimización del rol que juega la acentuación en la determinación de la partición informacional. Según este autor, son principalmente criterios morfosintácticos los que deciden. Esta propuesta tiene sentido si pensamos que la perspectiva clásica se ha dado siempre de bruce con el *problema de la proyección del foco*: aunque el acento principal siempre caerá sobre un elemento focal, si el foco contiene varios constituyentes, ¿cómo determinamos su alcance?

La clasificación de las oraciones desde la perspectiva del foco se corresponde con la tipología presentada desde el punto de vista del tema: estructura de foco oracional (toda la oración está en foco, correspondiente a oraciones presentacionales e informadoras de eventos), estructura de foco argumental (un argumento es foco en una proposición abierta presupuesta, correspondiente a las oraciones identificacionales) y, por último, estructura de foco predicativo (sería la estructura no-marcada, correspondiente al tema-comentario, donde todo el predi-

cado estaría en foco). Puesto que hay una correspondencia uno-a-uno entre la tipología que origina el tema y la que origina el foco, parece redundante introducir las dos clasificaciones y el autor no da ninguna razón para justificar esto. Además hay que destacar que Lambrecht presenta esta clasificación como no exhaustiva y habla de un cuarto candidato probable: el tipo "contrapresuposicional" o "contra-afirmativo" propuesto por Dik et al. (1980), "which involves the polarity of a proposition rather than some semantic domain within it" (p. 236).

Vamos ya concluyendo. En cuanto a las posibilidades de formalización de las categorías introducidas, Lambrecht afirma: "I believe, however, that the presented theory is explicit enough to be amenable to formalization" (p. xv). Nos parece, sin embargo, difícil pensar que su definición de tema en términos de "aboutness" y de foco en términos de presuposición y afirmación pragmáticas puedan dar paso a categorías formales y seguimos pensando que el camino continúa siendo largo y tortuoso.

Un problema grave que encontramos a su aproximación es la falta de una teoría de la entonación que categorice distintos tipos de acentos y límites de secuencias como la propuesta p.e. por Pierrehumber & Hirschberg 1990. De acuerdo a la clasificación de estas autoras parece ser que podemos distinguir al menos entre acentos de tema (L+H*, no obligatorios) y acentos de foco (H*, obligatorios).

Esta carencia sería problemática y llevaría al autor a establecer principios erróneos como p.e. el Principio de Acento Sintagmático general que se basa en una intuición clara como es que el acento focal tiende a situarse al final del segmento focal (al menos en idiomas como inglés o francés):

General Phrasal Accent Principle: A phrasal accent marks the right bounday of a syntactic domain expressing a pragmatically construed portion of a proposition. (p. 247).

Sin embargo, este principio generaliza tal intuición para abarcar también los segmentos de tema y esto no siempre es así. Solamente cuando el tema viene entonacionalmente marcado en un acento (L+H*) tendremos un acento sintagmático de fin de secuencia entonacional. Pero, en la mayoría de las ocasiones, el tema vendrá sin acento y por tanto no habrá límite entonacional. Parece claro que el principio de Acento Sintagmático sólo puede referirse a los constituyentes focales y no puede aplicarse, como hace Lambrecht a los constituyentes temáticos.

Un asunto importante en relación a la teoría del foco-background y que sorprende no encontrar mencionado en este volumen que estamos comentando es la llamada "asociación con el foco" (Jackendoff 1972) de elementos tales como "only", "even", etc. Se ha defendido (ver Jackendoff 1972, Rooth 1985, 1992 o Krifka 1991 entre otros) que estos elementos toman como alcance el foco a la hora de determinar el contenido semántico de una oración que los contenga y que, por tanto, podría sostenerse una teoría semántica (al menos en parte) del foco. Se puede suponer que Lambrecht no apoyaría esta derivación hacia la semántica de un asunto que él considera pragmático, pero no parece justificada la omisión de esta parte importante de cualquier teoría del foco-tema.

Para acabar, otro problema que sólo queda mencionado en el libro que se relega para futuro trabajo es el análisis de estructuras informacionales complejas, e.e., particiones que contengan a su vez otras particiones como p.e.:

(7) The kitchen YOU Have to clean

que podría analizarse en los siguientes términos siguiendo al autor: tenemos una primera partición en tema ("The kitchen") y comentario ("YOU^u have to clean"); y otra partición anidada en el comentario: foco ("YOU") y proposición abierta ("x have to clean").

Nos gustaría concluir afirmando que se trata de un libro recomendable, cuya audiencia puede comprender al menos a estudiantes e investigadores/as en semántica y pragmática del lenguaje natural (LN), análisis del discurso, sintaxis y procesamiento del LN; un libro bien documentado y con propuestas originales que pretende proporcionar los fundamentos conceptuales de la estructura informacional (módulo independiente de la gramática), definiendo y elaborando los conceptos básicos en el marco de la gramática construccional. Aunque en muchos casos Lambrecht se dedica a exponer y criticar o puntualizar afirmaciones de otros lingüistas, lo que es ciertamente nuevo en su aproximación es el análisis de la relación del foco, definido en términos de presuposición y afirmación pragmáticas y, en particular, la idea de que una aproximación a la estructura informacional debe incluir al menos los conceptos de presuposición/afirmación, identificabilidad/activación y foco/tema junto con un análisis de las relaciones entre ellos.

Referencias

- Chafe, W., 1974, "Language and consciousness", *Lg* 50. 111-133.
- Chomsky, N., 1965, *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Ma; MIT Press.
- , 1970, "Deep structure, surface structure and semantic interpretation". In R. Jakobson & S. Kawamoto (eds). *Studies in general and Oriental linguistics to Shiro Hattori on the occasion of his sixtieth birthday*. Tokyo: TEC Co. Ltd. 52-91.
- Dik, S. C. et al., 1980, "On the typology of focus phenomena", *Leids Taalkundig Bulletin GLOT* 3. 41-74.
- Fillmore, Ch. J., 1976, "Pragmatics and the description of discourse". In S. Schmidt ed., *Pragmatik II*. Munich: Wilhelm Fink Verlag.
- Halliday, M. A. K., 1967, "Notes on transitivity and theme in English. Part II", *Journal of Linguistics* 3. 199-244.
- Heim, I., 1982, *The semantics of definite and indefinite noun phrases*. Ph.D. dissertation: University of Massachusetts; Amherst.
- Jackendoff, R., 1972, *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, Ma: MIT Press.
- Krifka, M., 1991, *A compositional semantics for multiple focus constructions*. Draft. University of Texas at Austin.
- Lewis, D., 1979, "Scorekeeping in a language game". In R. Bäuerle, U. Egli & A. von Stechow (eds), *Semantics from different points of view*. Berlín, Heidelberg, Nueva York: Springer Verlag. 172-187.
- Pierrehumbert, J. & J. Hirschberg, 1990, "The meaning of intonational contours in the interpretation of discourse". *Intentions in Communication*, ed. by Ph. Cohen, J. Morgan and M. Pollack, 271-312. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rooth, M., 1985, *Association with focus*. Ph.D. dissertation: University of Massachusetts.
- 1992, "A theory of focus interpretation", *Natural language Semantics* 1.
- Stalnaker, R., 1974, "Pragmatic Presuppositions". In M. K. Munitz & P. Unger (eds), *Semantics and Philosophy*. New York University Press. 197-213.
- Steddman, M., 1995, "The grammar of intonation an 'focus'". Artículo presentado en la conferencia de Pittsburgh.

Isabel Gómez Txurruka

Miembro del ILLCI (Instituto de Lógica, Cognición, Lenguaje e Información)
UPV-EHU

VÍCTOR SÁNCHEZ DE ZAVALA: *Ensayos de la palabra y el pensamiento*. Madrid: Trotta, 1994. 262 orr.

1984tik 1991ra, Euskal Herriko Unibertsitatean Hizkuntzaren Filosofiako Katedraduna dela, Víctor Sánchez de Zavalak idatzitako pragmatika lingustikoari buruzko lau saiolanen bilduma da hau. Egileak dioen bezala, lehena salbu, ingelesez idatzitakoak dira eta espainoleko bertsoiak bereak dira. Hau esango ez baligu eta ingelesezko bertsoiak ezagutu gabe, zaila litzateke norbaitek itzulpenak direla somatzea. Gutxitan dago aukera ikerketa zientifikoaren eremuan hain gaztelera aberatsaz gozatzeko.

Liburua bi zatitan bana daiteke beste bi irizpideren arabera: saio bakoitzaren helburua bata, eta honen ondorio naturala baino ez dirudiena bigarrena, alegia, luzera. Bigarren zatia azken saioak osatuko luke: "Prolegómenos a una posible teoría pragmática (modesta)". Gai-nontzeko saioak baino askoz luzeagoa da (149 orrialde, liburu erdia baino gehiago, beraz), eta ezin du bestela izan, bere helburua ez baita hain umila: pragmatika linguistikoa dauden teorioren mugak gaitutuko dituen teoria berri baterako oinarriak finkatzea.

Lehenengo hiru saioek, berezi dugun zatietarik lehena osatuko luketena, Víctor Sánchez de Zavalaren 1984tik 1991erako bilakabide intelektualaren hainbat zantzu eskaintzen dute. Hiruok hartzen dituzten 75 orrialdeetan hankaz gora jartzen dira hizkuntzaren teoria gehien oinarritzko ideietako batzuk. Adibidez, hizkuntza eta pentsamenduaren arteko harremanari dagokion hauxe: hizkuntzak pentsamendu zehatzak adierazten ditu, pentsamenduari ezer gehitzen ez diolarik (komunikazioaren teoria tradizionalatik datorkigun ideia). Edo hizkuntzaren funtzio nagusia komunikazioa dela dioena, komunikazioa, gainera, informazio transmisio gisa ulertzen duena (komunikazioaren teoria tradizionalatik datorkiguna hau ere, eta pragmatika gricearrek, pertinentziaren teoriak bereziki, berentzat hartu dute).

Gaur egungo teoria pragmatikoen izaera metodologikoa duten oinarriek ere kritika zorrotza merezi dute, hala nola, elkarrizketa gobernatzaren printzipio eta maximen esistentzia bera eta kontrastazio empirikorako aintzat hartu beharreko irizpide bakarra intuizioa dela dioena.

Lehenengo saioa, "Un punto de contacto entre el pensamiento y el lenguaje", autozuzen-keta mota berezi baten analisitik abiatzen da. Ez dute inolako akatsik zuzentzen eta bateragarriak dira 'zuzendutako' adierazpenarekin. Adibideon analisitik abiatzen da pentsamendua eta hitzaren arteko erlazioa aztertzeko, eta konkretuki ekintza linguistikoa gertatu aurretiko esanahi asmoaren analisisan. Analisi honek hizkuntzaren funtzio nagusiari buruzko gogoetara eramaten du: hizkuntza kognizio egoeren aldaketarako bitarteko unibertsala da. Ikuspegi honen arabera, hizkuntzaren funtzioa ez da komunikazio (informazioaren transmisio) hutsa. Honen harian, teoria semantiko egoki batek bete beharko lituzkeen baldintza orokor batzu ere formulatzen ditu.

Bigarren saioak "Sobre el estudio de la actuación lingüística" izenburua darama. Donostian 1989ko maiatzean ospatutako Zientzia Kognitiboari buruzko Nazioarteko Lehen Kongresuaren sarrera hitzaldiari dagokio. Hasteko, zientzia kognitiboaren objektuari buruzko proposamena egiten du, disziplinartekotasunak eta interes eta metodologia ezberdinen ugartasunak esparru honetako ikerlanon norabideak nahasi baititzake. Hizkuntzaren kasuan, ikerketak hizkuntz iharduera motak oro hartu behar ditu helburutzat, egilearen ustez. Saioaren zatirik handiena hizkuntz ariketa edo aktuazioari (produktzio nahiz harrerari) buruzko teoria ezberdinen azterketa zabal bati eskainia da. Harrerari buruzko teorioren artean zatitze/analisiaren teoriak eta interpretazioarenak bereizten ditu, eta azken hauen artean ikuspegi filosofikoan, ikuspegi psikologikoetan eta ikuspegi pragmatikoan oinarrituta daudenak. Teoria pragmatikoen artean Sperber eta Wilson-en pertinentziaren teoriari arreta berezia

eskaintzen dio. Jatorrizko bertsioan teoria honi buruz egiten zen kritika ez da oraingoan sartzen, laugarren saioaren edukina dela eta. Saioaren azkenaldera, teoria pragmatikoei kritika orokorra egiteko ezezik egilearen beraren proposamenaren zutabe izango den ideia aurkeztu du: ariketa linguistikoa ez da ekintza gisa hartu behar, *iharduera* gisa baizik. Sánchez de Zavalaren arabera, ariketa linguistikoa ekintza kontsideratzea da aipatu teoriak behar baino mugatuagoak izatearen zergatia, komunikazio ekintzaren nozioan kabitzen ez dena ez baitute aztergai.

Hurrengo saioan, "Contra las teorías de la conversación y sus principios", 1990ean Barzelonan Pragmatikako Nazioarteko Kongresuan egindako hitzaldia daukagu. Gaur egungo teoria pragmatikoen hainbat oinarri orokorren kritika egiten du eta bereziki Sperber eta Wilsonen pertinentziaren teoria hartzen du hurbiletik aztertzeko. Batetik, teoria hau ariketa linguistikoa teoria gisa murriztegi izateko arrazoiak ematen ditu: besteri zuzendutako komunikazio deliberatua bakarrik hartzen du objektutzat eta, praktikan behintzat, hizkuntzaren erabilera komunikatiboa pragmatikoki azaltzeko ez du kognitiboa ez den beste faktorerik aintzat hartu beharrik ikusten. Kanpoko arazo hauetaz gain, bestetik, pertinentziaren teoriaren zenbait barne problema serio azaleratzen ditu: adibide batzuen bitartez, teoria interpretazio intuitiboki naturalenak mugatzeko ezgauza dela erakusten du, proposatutako "pertinentzia" kontzeptua bera kritikatzeko da eta, agian kritika gogorrena, zalantzan jartzen da elkarrizketa gobernatuko lukeen edozein printzipioren egokitasuna.

Sperber eta Wilson teoriari buruzko emaitza negatibo hauek balio dute orohar egungo teoria pragmatikoen kasurako. Informazioaren transmisio ez diren baina ariketa linguistikoa badiren hainbat fenomeno ez dira kontuan hartzen, bakarriketa, esate baterako, edo biraoka aritzea edo garbi asko gu ulertzeko kapaz ez diren izakiei mintzatzea. Horregatik ariketa linguistikoa teoria orokor batek honelako mugak sortzen dituzten oinarri metodologikoak errefusatu behar ditu.

Hirugarren saioaren amaieran laugarrenean garatuko den bere proposamenaren zertzelada batzuk ematen ditu. Lehen urratsa ariketa linguistikoa 'kokatze ontologikoa' deitzen duena egitea da: ariketa linguistikoa *balitz-bezala joko* gisa ulertzea proposatzen du:

El hablante maneja realmente con sus palabras 'entidades' semánticas: estas no son, sin embargo, el verdadero blanco al que apunta, sino muy otras 'entidades': aquello de que pretenda hablar o a lo que pretenda referirse. Y el oyente maneja las palabras oídas mismas, la locución proferida: pero en cuanto oyente lingüístico (sólo como tal, desde luego) semejantes entidades fonéticas carecen de interés: en lo que se fija es, una vez más, en aquello de que presumiblemente quisiera hablar el hablante (87. or.).

Bere teoria eraikitzeko ibili beharreko bidean beste abiapuntu bat ere hartzen du: kognitiboarekin eta ekintzarekin lotura estua duen nozio psikologiko baten istudioa, emozioarena, alegia. Emozioa eta iharduera linguistikoa ikertzea proposatzen du, emozioak eragiten dituzten situazioen sailkapena aztertzea, iharduera linguistikoa sortzaile posibleen sailkapenerako. Honela, teoria pragmatikotik at lortutako kontzeptuak dauzkagu, oraingo teoria pragmatikoen beste oinarri bat errefusatuz: ariketa linguistikoa azalpenerako teoria pragmatiko autonomo baten posibilitatea.

Laugarren saioa, "Prolegómenos a una posible teoría pragmática (modesta)", Euskal Herriko Unibertsitateko Logika eta Zientziaren Filosofia Sailak argitaratutako txosten baten itzulpena da. Aurreko hiruetan ez bezala, alde batera uzten dira besteren ikuspegiekiko kontsiderazio kritikoak eta bere teoriaren eraikuntzari ekiten dio eta ariketa linguistikoa teoria baterako oinarri sendoak poliki finkatzen dira. Goian aipatu dugun ildo beretik, egungo teoria pragmatikoenak baino irizpide metodologiko gogorragoak postulatuz hasten

da saioa (I. atala). II. atalean ariketa linguistikoaren "kokatze ontologiko" berria egiten da *balitz bezalako jokoaren* ideia erabiliz eta emozioaren teoria bat aurkezten da, honetatik iharduera linguistikoaren teoria bat deribatuz. III. atalean zehazten da ihardueraren teoria orokor hori ariketa linguistikoaren teoria batean. Egungo teoriaren oinarri metodologiko eta ontologiko murrizak gainditzeaz aparte, bere balioa hainbat adibideren analisiaren bidez erakusten du: teoria horiek kontuan hartu ere egiten ez dituzten ariketa linguistikoaren fenomenoak azaltzen ditu, eta baita ere izaera kognitiboko komunikazio kasu garbi izan arren teoria hauek azal ez ditzaketanak.

Laburbilduz, hauxe esan nahi dugu liburu honi buruz. Víctor Sánchez de Zavalak urte hauetan egindako ikerketen bidea jarraitzeko modu onena da. Egungo teoria pragmatikoek eragindako kezka sakonek bultzatuta, bere mugarik handienen azpiko arrazoiak aurkituta, oinarriak berregiteko lan nekezari ekiten dio, honelako teoria batek bete beharko lituzkeen baldintza metodologiko eta ontologikotatik abiatuz, lerro nagusien marrazketan gelditu gabe xehetasuneko azterketara ere jaitsiz. Guzti hori gaztelera eder batean. Argitalpena, berriz, oso zaindua da eta autoreen eta gaien aurkibideak ere baditu. Zaila da gaztelez maila honetako ikerketa lanak aurkitzea. Hitzak eta pentsamenduak buruzko gogoeta kontzeptual eta zientifikoa interesik duenak ez luke liburu hau irakurtzeko aukera galdu behar.

Kepa Korta

ILCLI

Logika eta Zientziaren Filosofia Saila

UPV-EHU

ROBERT M. HARNISH (ed.), *Basic Topics in the Philosophy of Language*, Harvester Wheatsheaf, 1994, xxix + 633 or.

Hizkuntzaren filosofiaren historian zehar klasikoak bihurtu diren artikuluen bilduma baten aurrean gaude. Argitarazlearen esanetan antologia honek helburu zehatza du, hain zuzen ere, hizkuntzaren filosofiaren irakaskuntzarako irakurketa materialak eskaintzea. Zerbait arlotan gertatzen den moduan, honetan ere, testuliburuak ezin dute jatorrizko klasikoan lanik ordezkatu testuen hasierako freskura eta erakarpena galtzeko arriskurik gabe.

Antologiaren sarreran dagoeneko, editoreak, hizkuntzaren filosofiaren gai nagusien loturak bideratzen ditu, esatebaterako, komunikazioa, erreferentzia, esanahia eta egiaren artean ematen direnak. Aldi berean, Harnish-ek hizkuntzari buruzko erreflexio filosofikoaren erdigunea, hizkuntzalaritzan bertan, eta logikaren erakarpenetan datzala gogorazten digu. Azkenengo urte hauetako garapenak kontuan harturik ez da lan erraza hizkuntzalaritza eta hizkuntzaren filosofiaren arteko bereizketa modu argi batean adieraztea, nahiz eta diziplina hauen metodoak eta helburuak ezberdinak izan. Harnish-ek "sistematikotasuna" kontzeptuaren bidez apostua egiten du bereizketa hori argitzeko. Hizkuntzalaritzak sistematikoa nahi du izan, hau da, zientifikoa; hizkuntzaren filosofia, aldiz, ez du sistematikotasuna helburu nagusitzat. Harnish parafraseatuz, hizkuntzalaritza "hizkuntzen" ezaugarrietan murgiltzen da, hizkuntzaren filosofia "hizkuntzarenean". Beste aldetik, Harnish-ek adierazten duen moduan, logikaren filosofia dugu hizkuntzaren filosofia eta logika kateatzeko bidea.

Hizkuntzaren filosofiaren kokapena ezinbestekoa bada ere, editorearen sarreraren balioa ez da horretan agortzen, bildutako artikuluei buruz aditzera ematen dizkigun notak eta (irakasleei zuzendutako) materialak erabiltzeko aholkuak kontuan hartzen baditugu. Argitarazlearen hitzetan, bilduma osatzen duten paperen hautaketa eta antolaketak erizpide bi-

koitza jarraitzen du, alde batetik, hizkuntzaren filosofiaren esparruan artikuluek izandako eragina kontuan izanez, beste aldetik, edukinen eskuragarritasuna (ikasleei alde zuzenetik gai hauetaz aurreraposatzen diegun ezagutza) kontsideratuz.

Liburua osatzen duten artikulua hauek lau taldetan banaturik agertzen zaizkigu. Guztira hogeit hamar artikulua ditzakegu Harnish-ek eta hauei beste bat eranstean zaie *post scriptum* bezala. Nahiz eta gehienak berez artikulua izan, liburuen aterakinekin osatutakoak ere aurki ditzakegu (hain zuzen ere, Austinena, Millena, Kripkerena eta Salmonena). Paper ebaki hauek konposatzeko editorearen trebezia benetan eskertzekoa da, aukeratutako zatiaren jatorrizko lanen izpiritua modu aproposan gordeta agertzen zaigularik.

Liburuaren zati bakoitza aurretik sarrera batekin datorkigu non gaur egungo aditu batek ikerketak gaien aurkezpena eskaintzen digun. Sarrera bakoitzak artikulua baten balioa du, paper klasikoaren kokapena bideratzeaz gain askotan planteamendu berrien sortzaileak direnez. Paper bakoitzari dagozkion erreferentzi bibliografikoak artikulua ondoen aurki ditzakegu. Bildumaren sendotasuna gogoan izanik, liburua borobilduko zukeen aurkibide analitiko orokor bat faltan ikusten dugu batez ere. Gainera, gure ustez, liburuaren erabilera errazteko, aipatutako autoreen aurkibide bat lagungarria izango litzateke.

Lehenengo zatian Harnish-ek hizkuntzaren filosofiaren garapenean planteamendu berri-nerariko bati dagozkion artikulua adierazgarri batzuek eskaintzen dizkigu, hain zuzen ere, esanahia, hizketa-ekintzak, komunikazioa eta hauen arteko erlazioak aztertzen dituztenak. Barruti honetan kokatzen dira Grice, Austin, Strawson eta Searleren lanak. Laburki esanda, hizkuntza ekintza gisa kontsideratzen da abiapuntu bezala, non esanahia hitzunen asmoei lotuta agertuko zaigun eta hizkuntzaren helburua, beti asmo horien arabera, komunikazioa dugularik. Antolaketa ez du paperen ordena kronologikoa gordetzen eta aipatutako arrazoiak zera da, edukinen zailtasun tekniko edota kontzeptuala ez dagoela behartuta modu zuzen batean diziplina baten garapena jarraitzera. Horrela, editoreak bilduma irekitzeko hizkuntza ekintza gisa kontsideratzen duen ikuspegia aukeratzen du, eztabaidatzen diren planteamenduen izakera intuitiboa kontuan hartuz. Azken finean, denok daukagu, hitzunen garapenez, gure egunoroko bizitzan zerbait adierazteko edo lortzeko egiten ditugun hizketa-ekintzei buruzko iritziren bat. Semantika eta pragmatika nahasten diren esparru honetan hitzunen jokoera linguistikoa aztertzea izango da nagusi. Bigarren zatian taldekatutako paperek, semantika hutsaren ikuspegitik, jokoera hori posible egiten duten hizkuntzaren osagai erreferentzialak helburutzat hartuko dituzte, hots, izen propioak (bereziak) eta deskripzio mugatuak. Dakigunez, osagai horiek dira tradizioz, hizkuntza eta munduaren arteko lotura zuzena eskaintzen dizkigutenak. Hemen, hizkuntzaren alde erreferentzialen ezaugarri semantikoak eztabaidatzerakoan, berehala konturatuko gara edukinaren teknikoago bihurtzen direla. Hirugarren atalean arazo berezi bati aurre egiteko proposamen ezberdinak bilduta aurkituko ditugu, hain zuzen ere, hitzunen usteak, nahiak, asmoak e.a., hizkuntzan esplizituki adierazterakoan sortutako testuinguru intentsionalen ezaugarri logikoak azaltzeko proposamenak, hots, hitzunei iraxtekitzen (atribuitzen) zaizkien jarrera proposizionalen arazoa. Azkenik, laugarren zatia osatzen duten paperek, egia kontzeptu tarskiarra oinarritzat hartuz, esanahiaren azterketarako proposatzen diren bideak aintzakotzat joko dituzte.

Gure helburua antologiaren edukinaren aurkezpena mugatuko da, nabaria denez, ezinezkoa izango zaigu bildutako artikuluen garrantzia, eragina eta ondorioak modu sakon eta zehatz batean aztertzea. Dena dela, nahiz eta azaletik izan, paper bakoitzaren muina harraipatzen saiatuko gara.

“Esanahia, hizketa-ekintzak eta komunikazioa” (*Meaning, Speech Acts, and Communication*) izenpean biltzen diren artikuluen aurkezle Kent Bach dugu. Honek izenburuan azaltzen zaizkigun kontzeptuen kokapen eta lotura ezin hobe eskeintzen dizkigu. Horretarako Bach-

ek ikuspegi klasikoan hizkuntzaz onartutako ideiei, “hizkuntza errepresentazio gisa”, “hizkuntzaren esanahia”-ri, besteak beste; “hizkuntza ekintza gisa”, “hiztunaren esanahia”, “komunikazioa”, “esandakoa” e.a., hizkuntzaren erabilerari lotutako nozio dinamikoak kontrajartzen dizkie.

Bilduma Griceren *Meaning* (1957) artikuluko ospetsuak irekitzen du. Griceren ustetan, “esanahia” kontzeptuaren oinarria “hiztunaren esanahia”-ren kontzeptuan datza. Azken finean, Gricerentzat hizkuntzaren esanahi konbentzionala, hiztunak entzulegoak igar ditzan adierazten dituen asmoetatik eratorritzen da. *Locutionary, Illocutionary, Perlocutionary* Austinen *How to Do Things with Words* (1962) liburuko aterakinekin osatutako bigarren paperean, “hizkuntza/ekintza” dikotomia puskatzeko Austinen saiakuntza topatzen dugu. Austinen ikuspegiaren arabera ondoko hiru zentzu hauetan (terminologia austiniarra jarraituz) “zerbait esatea” gainera “zerbait egitea” da: i) Hizketa, *ekintza lokuzionari gisa* har daiteke, hau da, zerbait esateko ekintza gisa. ii) Hizketa, *ekintza ilokuzionari gisa* ikus dezakegu, alegia, zerbait esateaz gain zerbait egiten dugunean (hitza eman, bataiatu, agindu, eskatu e.a.). iii) *Hizketa, ekintza perlokuzionari gisa* har daiteke, ekintza ilokuzionariak entzulearen jokaera, uste eta asmoetan dituzten eraginak kontsideratuz. *Intention and Convention in Speech Acts* (1964) paperean Strawsonen Grice eta Austinen proposamenak batera kontsideratuko ditu. Bere planteamendua bikoitza izango da: Gricek finkatzen dituen baldintzak hiztunaren esanahia definitzeko, komunikazioa ziurtatzeko nahikoa ez direla adierazteaz gain, Strawsonen, Austinen ekintza ilokuzionarioak zein zentzu ezberdinetan esan genitzakeen konbentzionalak direla erakusten digu. Laugarren kapituluko papera *Logic and Conversation* (1975), berriz, Gricerena dugu. Gricek, “esandakoa” inplikatzeko duena kontsideratuz, esaten ez dugun zerbait, nola komunika dezakegun modu argi batean azaltzen digu. Gricek elkarrizketa Kooperazio Printzipio (KP) baten bidez bideratutako ekintza dela suposatuz, elkarrizketetan ematen diren inplikaturak azaltzeko KP hori modu zeharkako batean nola erabili, argi uzten digu. *How Performatives Work* (1989) Searleren paper berriak bildumaren lehenengo atal honi bukaera ematen dio. Searlek Austinen esaldi egintzaile (*performatives*) eta konstatatzaileen (*constatives*) arteko jatorrizko bereizketa berreskuratzen du, hizkuntzaren alde egintzailearen ezaugarriak azaltzeko. Dakigunez, Austinek dikotomia hau baztertu zuen, hizketa hizkuntza oro zerbait esatea eta zerbait egitea bazela ikusi zuenena. Searleren planteamendua ondoko galderaren bidez adieraz dezakegu: adibidez, zergatik hitz eman dezakegu “Nik hitz ematen dut” esanez baina ezin dugu arraultza bat frijitu “Nik arraultza bat frijitzen dut” esanez?.

Antologiaren bigarren zatian hizkuntzaren alde pragmatikoak (hizkuntzaren erabilerak) bere nagusitasuna galduko du, hemen bildutako artikuluek hizkuntzaren funtzio erreferentzialari (“hizkuntza errepresentazio tresna gisa”) lotutako arazo semantikoak aintzakotzat hartuko dituztelarik. Orain “edukin semantikoa” kontzeptua bihurtuko da nagusi eta aurreko eztabaidaren oinarri intuitiboaren ordez argudio teknikoak aurkituko ditugu izen propio, deskripzio mugatu eta erakusleen semantika eraikitzeko saiakuntzetan. Nathan Salmonek sarreraren erreferentziaren arazo semantiko klasikoaren inguruan garatutako proposamenak nola kokatzen diren aukeratutako artikuluetan modu egoki batean azaltzen digu. Horretarako Salmonek erreferentziari buruzko proposamenak, Erreferentziaren Teoria Inozoa, Teoria Inozo Aldatua, Teoria Ortodoxoa eta Erreferentzia Zuzenaren Teoria izendatutako teoriaren arabera sailkatzen ditu.

Teoria Inozoaren arabera terminu singular baten edukin semantikoa bere erreferentzia izango da, hots, adierazitako objektu edo indibidua, predikatu baten edukina dagokion propietatea izanik. Baina deskripzio mugatuak, hau da, termino erreferentzial konplexuak, kontsideratzekoan nabaria egiten zaigu Teoria Inozoaren desegokitasuna, deskripzioaren

edukin semantikoa, alde batetik, eta bere erreferentzia, beste aldetik, bereiz daitezkelako. Teoria Inozo Aldatuak arazo honi aurre egiteko semantika bikoitza proposatuko du, erreferentziaren eta edukinaren alde ezberdinak adieraziz (Mill (6. Kapituluan), Russell (8. kap.)). Bere aldetik, Fregek (7. kap.) perpausetan ere erreferentzia eta zentzua bereiztuz, semantika bikoitz hau hedatuko du. Teoria Ortodoxoak, Russellek Fregerekin, erreferentzia finkatzeko, batera duen ikuspegi deskribatzaile amankomuna adierazten du, non terminu baten erreferentzia ezaugarri multzo baten bitartez finkatzen den. Salmonek dioen moduan, orain dela hogeita hamar bat urte ikuspegi ortodoxoaren aurka Erreferentzia Zuzenaren Teoriaren izenpean ezagutzen den kontzeptzioa jaiotzen zen. Korronte berri honen arabera terminu singularraren erreferentzia ez da finkatzen ezaugarri multzo mugatzaile bat dela medio (ikuspegi honen aldekoen artean ondokoak ditugu: Donnellan (9. kap.), Kaplan (12. kap.), Kripke (10. kap.) eta Putnam (11. kap.)). Azkenik, Salmonek bere sarrerari bukaera emanez, Teoria Inozo Aldatua berreskuratzeko nahia adieraziko digu, zeren eta, honen iritziak, teoria horren aurka auzeratu diren buruhauskarriek (identitate perpausen informagarritasunarena, jarrera proposizionalen testuinguruetako berezitasuna edota aurreuposizioarena) ez baitute modu nabari batean aurkezten, alde pragmatikoak baztertuz, gure intuizio semantikoak okerrak direnik.

Of Names, Mill (1843) liburuko aterakinekin osaturako Stuart Millen paperak bigarren atal semantiko sendo hau irekitzen du. Millek planteatzen digun semantika “konnotazio/denotazio” dikotomian datza. Millentzat izen propioek denotazioa (erreferentzia) bakarrik dute. Deskripzio mugatuek, aldiz, konnotazioa edo esanahia ere izango dute. Zazpigarren kapituluaren Fregeren *On Sense and Reference* (1892) paper famatua aurkitzen dugu. Hemen autoreak semantika modernoan eragin handienetarik izan duen bereizketa eskaintzen digu, hots, terminu eta perpausen “erreferentzia” (*Bedeutung*) eta zentzua-ren (Sinn) artean egiten duena. Fregeren zentzuaren kontzeptzioa Millen konnotazio nozioa baino zabalagoa da, Fregerentzat adierazpen esanahidun guztiak, izen propioak barne, zentzua dute eta. Fregeren artikulua identitatearen perpausen informagarritasunaren arazoa hartzen du abiapuntutzat: nola azaldu $a = a$ eta $a = b$ enuntziatuen ezberdintasuna, hauen balio kognitiboaren (informagarritasuna) arabera?. Dakigunez, Fregek erreferentzia finkatzeko izenen zentzu ezberdinak ($a \neq b$) aintzartat hartuko ditu. *On Denoting* (1905) paperean, Russell termino singular guztiak (izen propioak barne) deskripzio mugatuen egitura logikora mugatzen (izen propioak nolabait deskripzioen multzoen “laburpenak” kontsideratuz) eta deskripzioei aplikatutako azterketa logikoa (gaur egun estandarra dena) guztiari hedatzen saiatzen da, aldi berean, deskripzioen irakurketa erreferentziala ziurtatuz.

Donnellan-ek (9. kapituluaren) *Reference and Definite Description* (1966) artikulua bitartez, Russellen teoriak deskripzioen erabileraren izakera bikoitzaren alde bakarra azaltzen duela, adierazten digu. Ezaguna denez, Donnellanentzat deskripzio mugatuek erabilera ezberdinak daukate, bata erreferentziala, bestea “atributiboa”. Erreferentzia Zuzenaren Teoria aipatzerakoan burura datorkigun liburua Kripkeren *Naming and Necessity* (1972/80) da. 10. kapituluaren liburu honen bertsio laburtua topatzen dugu. Kripkeren lana Teoria Ortodoxoa izendatutako ikuspegiaren aurka uler daiteke. Izen propioak deskripzio mugatuen multzoen laburpen gisa kontsideratzerakoan (era fregearrean), hauek betetzen duten funtzio designatzailea gertaera kontingenteen menpe uzten da; beraz, Fregeren kontzeptzioaren eragina nolabait neutralizatzen du, Kripkek izen propioa “designatzaile zurruna” dela mantenduko du, alegia, “ahalezko munduen” (edo mundu posibleen) semantika kripkearrean, mundu guztietan erreferentzia berbera hartzen duen terminua. Putnamek (11. kapituluaren) *The Meaning of ‘Meaning’* (1975) paperean esanahia kontzeptuaren inguruan eraiki diren mitoak suntsitzeko, hizkuntzaren funtzio erreferentzialaren erreferentzia defendatuko du. Harnishek Putnamen artikulua bertsio luzea eskaintzen digu eta honetan bertsio laburra osatzen duten zatiak

seinalatzen dizkigu. Literaturan ospetsua bihurtu den Lur bikoitzaren adibidea, Putnamen paper honetan agertzen zaigu. Putnamek ikutzen dituen puntuak ugariak dira, hala eta guztiz ere, esanahiaren osagaien artean adierazpenen extentsioa (munduak emandakoa) bereizten duela kontuan izanik, bere lanaren muina ondoko baieztapenean labur daiteke: *Esanahiak ez daude buruan*. Bildumaren bigarren zatia ixten duen papera Kaplanen *Demonstratives* da (1977/1989). Artikulu hau ere jatorrizko paper baten aterakinekin osatuta dago. Kaplanek Erreferentzia Zuzenaren Teoriaren bertsio bat proposatzen du erakusle, izen berezi, izenordain, deskripzio mugatu eta klase naturalen semantika eraikitzeko. Horretarako terminu “deiktikoentzat” bi motako “esanahiak” bereizten ditu: terminuaren “edukina” (*content*) eta “jitea” (*character*). Beraz, Kaplanentzat “zentzu” fregearra ez litzateke nahikoa izango terminu “deiktikoen” erreferentzia finkatzeko.

Liburuaren hirugarren zatian bildutako artikuluek, jarrera proposizionala tetuinguru intentsionala, printzipio logiko extentsionalen hutsegiteak (Frege 1892) paperean lehengo aldiz aipatuta agertzen direnak) azaltzea dute helburu. Hain zuzen ere, “Identikoen Ordezgarritasun Printzipioa”-ren (IOP) balioabetasuna uste, nahi, asmo eta gisako testuinguru intentsionala.

Hirugarren zati honetarako sarrera Graeme Forbes-en eskutik datorkigu. Forbes berak erabiltzen duen adibidea jarraituz, aipatutako printzipioaren bi aplikapen kontsideratuko ditugu, bata (A) testuinguru extentsional batean burutzen den arrazoiketan, bestea (B) uste testuinguru batean ematen dena. Berehala konturatuko gara (A) kasuan printzipioaren aplikapena guztiz baliozkoa dela ikuspuntu logikotik eta (B) kasuan printzipioak bere baliozko tasuna galtzen duela.

- (A) 1. Superman Clark Kent da. (Superman = Clark Kent)
- 2. Superman-ek hegaz egin dezake.
- 3. Beraz, Clark Kent-ek hegaz egin dezake.
- (B) 1. Superman Clark Kent da.
- 2. Lois Lane-k uste du Superman-ek hegaz egin dezakeela.
- 3. Beraz, Lois Lane-k uste du Clark Kent-ek hegaz egin dezakeela.

(A) eta (B) arrazoiketen premisen eta ondorioen egibaldioak ebaluatzerakoan, nabaria egingo zaigu (A) kasuan IOP-ren aplikapena (logikoki) zuzena dela ((1) eta (2) egiazkoak izanik ezinbestekoa da (3) egiazkoa izatea) baina, aldiz, ez dela zuzena (B) kasuan ((1) eta (2) egiazkoak izanik (3) faltsua izan daiteke eta). Adibide honen bidez gauzatzen den arazoa azaltzera bideratuko dira jarraian kontsideratuko ditugun artikuluek. Nahiz eta eskaintako konponbideak ezberdinak izan, guztiek hasierako planteamendu amankomuna dute mota hauetako testuinguru intentsionalen berezitasuna aintzakotzat hartzerakoan.

Referential Opacity (1960) artikuluan Quine-k adierazten duen asmoa ez da identitatearen hutsegiteak erabat azaltzea, baizik eta printzipio horren portaera aztertzea testuinguruen egituraren arabera. Quinek “posizio erreferentzialak” eta “opakoak” bereizten dituen arazo hauetaz hitzegiteko, estandarra bihurtu den terminologia sortzen du. Terminu batek identikoen ordezgarritasun printzipioaren aplikapen zuzena ez badu onartzen, bere agerpena opakua dela diogu. Eta zentzu honetan ordezgarria izango balitz, agerpena “gardena” litzateke. Beraz, jarrera proposizionalen testuinguruak opakotasunaren sortzaileak direnez, hauetan terminuen agerpenak opakoak izango dira, nahiz eta batzutan, testuinguruen egitura aldatuz agerpen horiei irakurketa gardena eman diezaiekegun. Hamalagarren kapitulu Harnish-ek *A Puzzle about Belief* (1979) Kripkeren papera eskaintzen digu. *Naming and Necessity*-ren autoreak hemen lan guztiz intuitiboa aurkezten digu, aipatutako “uste testuinguruetan” sortzen diren buruhauskarriak adierazteko. Kripkek ez du ordezgarritasun printzipioa abiapuntutzat hartuko. Honen ordez “itzulpen” eta “kontsistentzia” kontzeptuak erabiliko ditu

adibide paradójiko bat eraikitzeke. Kripkerentzat mota honetako buruhauskarriek nabaria egiten dute terminu identikoen odezgarritasun printzipioa ez dagoela jokuan, baizik eta testuinguru hauetako gure azterketa osoa. Hurrengo papera, Burgue-ren *Individualism and the Mental* (1979) bitxia da benetan, batez ere, jarrera proposizioaletan atxekitutako edukinen dimentsio soziala azpimarratzen duelako. Burguek “esperimentu mental” baten bitartez testuinguru opakoetan (hain zuzen ere, uste testuinguruetan) ematen diren edukin proposizionalen adskripzioen alde sozio-linguistikoa aurkezten digu, nolabait egoera mentalen hurbilketa indibidualista klasikoa puskatu nahian. Harnishek adierazten duen bezala, Burgueren lana Putnamen kritikaren bertsio soziala kontsidera genezake. Bildumaren hirugarren zati hau *Frege's Puzzle* Salmon-en paperak (1986 liburutik ateratakoa) ixten du. Salmonen lana berriz uste testuinguru opakoetan ordezarritasunaren printzipioaren hutsegiteak azaltzera zuzentzen da, eta modu argi eta onargarri batean gainera. Salmonek hiru osagai bereizten ditu testuinguru horietan: Indibidua, uste duen proposizioa eta proposizioaren uste horren “era” (*way*). Horrela, adibidez, “Superman-ek hegaz egin dezake” eta “Clark Kent-ek hegaz egin dezake”, proposizio berbera adierazteko bi era ezberdin kontsidera daitezke.

Bilduma osatzen duen laugarren zatiak *Meaning and Truth* izenburua du. Azkenengo atal honetan biltzen diren paperak Frege, Tarski, Field eta Davidson-i zor dizkiegu. Hemen “egia” kontzeptua nagusi da. Fregeren artikuluan (*The Thought: A Logical Inquiry*, 1918), beste gai batzuen artean, proposizioen egiari buruzko kontzeptio “erredundantearen” bertsio bat aurkituko dugu. Tarskiren paperak (*The Semantic Conception of Truth and The Foundations of Semantics* 1944) 1935ko paper ospetsuan hizkuntza formalentzat emandako egia kontzeptuaren definizio semantikoa orain modu eskuragarri batean ezagutzeko aukera izango dugu. Fielden helburua (*Tarski's Theory of Truth*, 1972) egia kontzeptio semantikoa bere asmo “fisikalisten” arabera egokitzea izango da. Azkenik Davidsonek (*Truth and Meaning*, 1967) egiaren definizio semantiko tarskiarra hartuko du esanahiaren teoria bat eraikitzeke asmoarekin. Atal honen sarrera Scott Soames-en eskutik datorrigu, honek artikuluen kokapena eta loturak modu egoki batean argitzen dizkigularik, egia kontzeptua abiapuntu bezala hartuz. Soamesek Fregeren egiari buruzko ikuspegia kritikatzin du eta Field eta Davidsonen asmoen mugak finkatzen ditu. Alde batetik, Fielden proiektua betetzeko adierazpen esanahien azalpena kausala izan beharko litzateke eta, beste aldetik, dakigunez, Tarskiren lanean adierazpenen esanahiak alde aurretik emanda daudela suposatzen da. Azken finean, nabaria da perpaus bat egiatzkoa dela jakiteko lehenik ulertu egin behar dugula eta ulertzeko, dakigunez, horren esanahia ezagutzea beharrezkoa izango zaigu.

Liburua *post scriptum* batekin ixten da, non Vann McGee-k *Truth and Paradox* paperean Tarskiren egia definizio semantikoa hizkuntza naturaletara aplikatzerakoan modu ekidinezin batean paradojara eramaten gaitula erakusten digun. McGee ondorioztatzen du ez dagoela egoera honetarako irtenbide argirik.

Esateko geratzen zaigun gauza bakarra zera da biziki gomendatzen dugula antologia hau, batez ere, hizkuntzaren filosofiaren irakaskuntzarako eta baita ere filosofian edo hizkuntzalarriztan interesaturik dagoen guztiarentzat. Antologia guztietan gertatzen den moduan “diren guztiak ez daudela” esan genezake, baina kasu honetan, zorionez, argi daukagu dauden guztiak direla eta, dena den, Harnishek eskaintzen digun bilduma, bai materialen aldetik, eta baita ere antolaketaren aldetik benetan borobila iruditzen zaigu.

Fernando Migura

ILCLI eta

Logika eta Zientziaren Filosofiaren Saila

EHU (Gasteiz)

PETER ACZEL, DAVID ISRAEL, YASUHIRO KATAGIRI and STANLEY PETERS (eds.), *Situation Theory and its Applications*. Volume 3. Stanford: CSLI. 416 pp., 1993.

Hamabost urte pasa dira Situazioen Semantika (SS) sortu zenetik, Barwise eta Perry-k zabalduak bideretik. Geroztik oinarritzko kontzeptuak poliki-poliki sendotzen joan dira eta semantika horren azpian dagoen Situazioen Teoria (ST) garatzen joan da, marko formal berriak etengabe aztertuz.

Barwise eta Perry (1983) da esparru honetako lehen liburua eta bertan Hizkuntza Naturalaren (HN) semantikari heltzen zaio. Ondotik Barwise eta Etchemendy (1987) dator, *gezurriarenaren* moduko paradoxa klasikoak ST-ren bidez konpondu nahirik, Aczel (1988) liburuan eskainitako multzo ez-ongi-fundatuen teoriak baliatuz, teoria honentzat hipermultzoen unibertsoaren axiomatika kontsistentea baita, ZFC hala dela suposatuz. Bi urte beranduago, Barwisek artikulu bilduma bat argitaratzen du *The Situation in Logic* izenburuarekin eta orduan biltzen da Stanford Unibertsitateko C.S.L.I.-n lehen aldiz Situazioen Teoria eta bere Aplikazioak izeneko kongresua (ikus aktak hemen: Cooper et al. (arg.) 1990). Bigarren kongresuaren aktak honako liburu honetan jasotzen dira: Barwise et al. (arg.) 1991. Urte berean azaltzen da Devlin-en eskuliburua, honegatik aparteko garrantzia hartzen duela, ST-ren oinarri-oinarritzko kontzeptuak esplikatuz eta gogo-egoeren nahiz HN-ko hainbat fenomenoren eredutzea egiten baita. Egia esan, liburu horretan ez da hainbat berrikuntza agertzen, hala nola Barwise eta Etchemendy-ren *infoien algebra* edo Seligman-en *perspektibak*.

Eskuartearen dugun liburu hau hirugarren kongresuko akteki dagokie. Aurrekoak bezala, hiru zatitan banaturik dator: situazioen teoria, aplikazio logikoak eta aplikazio linguistikoak. Autoreen informazio laburra dakar. Baita izenen eta gaien indizeak ere.

Jakina da ST informazioaren eta munduan horren fluxuaren teoria formal kualitatibo eta errealista dela. Alde formalaren azterketari loturik daude lehen zatiko hiru kontribuzioak. Lehenbizikoan, *Constraints, Channels, and the Flow of Information*, J. Barwisek galdera honi erantzun nahi dio: zer dira errestrikzioak? Teoriaren hasiera berean dagoen galdera, errestrikzio ideiarekin esanahia eta informazioaren azalpen naturalista eman nahi baitzen, informazioaren funtsean beharrezko baldintza gisan dauden erregulartasunak ereduaz. Testu honetan nozio nagusia hauxe da: informazio kanala, hots, situazioen arteko erlazioa, hain zuzen informazio fluxua ahalbidezko egiten duena. Kanal batek bi situazio tipoen errestrikzioa sostengatzen du. Horregatik Barwisek informazio kanalaren teoria axiomatikoa egiteari heltzen dio eta hurbilpen interesgarria da, nahiz oso tinkoa ez izan.

Hurrengo kontribuzioa *Extended Kamp Notation: A Graphical Notation for ST*. J. Barwise eta R. Cooper-ena da. Kamp (1981) testuan proposatzen den DRT Diskurtsuaren Errepresentazio Teoriari dagokion notazio grafikoa erabili nahi da, HNko esaldiak SSren markoan errazago errepresentatzeko. Abstrakzioa, konjunkzioa eta errestrikzioak dituzten objektuak errepresentatzen dira. Tipoen semantika bideratzen da errepresentazio horretarako. Aparteko garrantzia du proposamen honek, DRT eta ST hurbilduz, bateratzeko bidea zabaltzen duela, jakina, teoria batetik bestera ideia eta metodoak pasatzeko aukera.

States of Affairs without Parameters da M. Crimmins-en testuaren izenburua. ST-ren barruan hain erabiliak izan diren parametroak ez dira hemen oinarritzko kontzeptuetzat hartzen. Gauzen egoerak osagarritasun eta rolaeren arabera definitzen dira. Hortaz, gauzen egoera osagabeetan rol batzu bete gabe daude eta hauetarako dira "parametroak". Gawron and Peters (1991) oso kontuan hartzen du Crimmins-en, baina rolaen eta parametroen arteko errepikapena baztertzen du eta hau mesedea da teoriarentzat.

Liburuaren bigarren zatia aplikazio logikoei eskainia da. *Labelled Deduction Systems and Situation Theory* kontribuzioan D. Gabbay frogaren teoriaren barruko proposamen situatu bat, hain zuzen Gabbay (1992) liburuan agertzen diren etiketadun dedukzio sistemena, SS-rekin konparatzen saiatzen da. Hori zertarako, bata hurbilpen sintaktikoa eta bestea

semantikoa izanik? Dirudienez, biek, Adimen Artifizialera eta HNera aplikatutako informazioaren teoria izan nahi dutenez, oinarri berdinak jarri behar omen dituztelako. Ez du, ordea, gauza handirik lortzen Gabbay-ek, bere dedukzio sistemak aurkezteaz gain.

Events and Processes in Situation Semantics da M. Georgeff, D. Morley eta A. Rao-ren testuaren izenburua. Munduari buruzko ikuspegi desberdinetako agenteen sistemetan arrazoitzeke ereduak ematen dira, formalismo ez-monotonoen bidea erabili gabe. Honetarako gertakarien ereduak SS-ren gainean eraikitzen da, estatu-trantsizioetan finkatu beharrean, adimen artifizialeko literaturan sarritan egiten ez dena. Egia esan, agenteen portaera prozesuaren arabera esplikatzen da eta, beraz, proposamen honek ez du inolako interesik agenteen arkitektura kognitiboari gagozkiolarik.

R. Koons-ek *Nonmonotonic Projection, Causation, and Induction* izeneko papelean formalizazio berri bat aurkezten du kausalitate, berrespen induktibo eta esplikaziorako sistema ez-monotonoko erabiliz (Asher and Morreau 1991 bereziki) eta baldintzatzaile materialaren ordeztaldagaiak lotzen dituen baldintza-operatzaile bat sartuz. Horrela situazio batek infori bat nola proiektatzen duen definitu eta ondorio-erlazio bat emango zaigu. Interes formalik ez zaio falta paper honi, baina, gure ustez, ez du espazio kontzeptualean biderik aldatzen edo zabaltzen.

Bigarren zatiko azken kontribuzioa S. Schulz-ena da: *Modal Situation Theory*. Kurioso da modalitate aletikoak ST-n sartzeko ahalegin hau, SS-ren hasieratik modalitateei gerra egin baitzaie, Barwise eta Cresswellen arteko liskarrak lekuko. Modalitateen "errealismoa", gogor nahiz biguna, idealismo gordintzat hartu da ST-ren jarraitzaileen artean. Zertarako, orduan, Schulzen ekimen berri hau? Ez hainbat ST berak behar duelako, ST-tik modalitateak modu orokorrago batez trata daitezkeelako baizik, egituretan partzialtasuna sartu eta honen araberrako ereduak kontsideratuz. Gure ustez, paper honek ez ditu modalisten ezta ST-ko teoriokoen buruak aldatuko, saio formal interesgarria bada ere.

Aplikazio linguistikoak hartzen dira kontuan liburuaren hirugarren zatian eta hauxe da zatirik zabalena. *Generalized Quantifiers and Resource Situations* izeneko papelean R. Cooper-ek kuantifikatzaileen domeinua mugatzen duten errekurtsu-situazioen tratamendua egiten du, honetarako HN-ko izen-sintagmak kuantifikatzaile orokortzat hartuz eta modu honetan kuantifikazio generikoa ST-ren barruan esplikatuz. Kuantifikatzaile orokortuen teoria aspaldikoa da eta era sistematiko batez Cooper, Barwise, Westersteel eta van Benthem-ek aztertu zuten, besteren artean. Teoria bera itxia geratu zen, neurri handi batez. Horregatik, Cooper-en papel honen balioa honetan dago, alegia teoria horren oinarriak orain ST-ren barruan jartzen direla.

K. Devlin eta D. Rosenberg-en *Situation Theory and Cooperative Action* oso bitxia da, gure irudiko. Etnometodologia eta ST uztartzea komunikazioan sartzten diren hiztun eta entzulearen arteko kooperazio ezinbestekoa azaltzeko bitxia da benetan. Areago horrek helburu zabalagoa duenean. Helburua hauxe baita: kooperazioan lan egiten duten sistema interaktiboen barruko informazio trukeen berri emateko ekintza kooperatiboaren teoria situatu bat formulatzea. Gehiegizko helburua, gure ustez, kontribuzio hain urrirako.

J. Ginzburg-ek bere doktore-tesiaren zati bat ematen digu *Propositional and Non-Propositional Attitudes* izeneko testuan. Heterodoxoa da, zinez. Normalean proposizio-jarrera kontsideratzen ditugunak nahitaez horrelakotzat ez direla hartu behar esaten baitigu. Papera adibidez josia dago, baina ez dio ortodoxiari kalte handirik egiten, esparrua orokortzeko ST erabiliz. Kasu honetan argi ikusten da orokortzeak, besterik gabe, ez duela fruiturik ematen, proposizio-jarrereri buruzko arazoa ez baita soilik formala, ontosemantikoa baizik.

Hurrengo papera C. Hwang eta L. Schubert-ena da: *Episodic Logic: A Situational Logic for Natural Language Processing*. Hobe legoke kontribuzio hau liburuaren bigarren zatian, proposatzen zaiguna logika episodiko izeneko baita, SS-ren oinarrietan hizkuntzaren prozesamen-

duan baliagarri izan nahi duena, gertakari, ekintza, jarrera eta abarren berri ematen duten konstruktua esprikatuz. Logika "situatu" bat denez, ez da indiziala eta, beraz, testuinguruaren informazioa forma logikora pasatzerakoan testuinguruarekiko menpekotasuna gainditu egin behar da. Egia esan, saio hau oso hastapenezkoa da eta ezin dugu aitortu noraino hel daitekeen horrelako, logika batekin.

M. Poessio-ren *A Situation-Theoretic Formalization of Definite Description Interpretation in Plain Elaboration Dialogues* kontribuzioaren helburua hau da: elkarrizketan ematen diren deskripzio definituen interpretazioan barneraturik dauden inferentziak esprikatuko dituen formalismo bat lortzea ST-ren baitan. Begibistan da arazo hori semantika eta pragmatikaren barrukoa dela eta diskurtsuaren teoriaran kokatu behar dela. Ematen du Poessio-k halaxe egiten duela, baina lorpen handirik gabe, apenas tratatzen baitu asuntua elkarrizketa-zati interesgarriak landuz.

Azkenik, D. Westerstahl, B. Haglund eta T. Lager-ek *A Situation-Theoretic Representation of Text Meaning: Anaphora, Quantification, and Negation* eskaintzen digute. SS-ko bereizketa honetatik abiatzen dira: esanahia/edukia. Eta bereizketa perpausetatik testuetara pasatzen dute, honela testu baten esanahia bere edukirik mugagabeenarekin identifikatuz. Gawron and Peters (1990) liburuan azaldutako formalismoaren gainean eraikitzen dute beraiena hiru autore hoiek. Interesgarria anbiguitate tipo askoren berri emateko.

Aipa dezagun amaitzeko liburu hau disziplinarrekota dela eta horregatik tresna egokia izan daitekeela hizkuntzalaritza, logika, filosofia, informatika, adimen artifizial eta zientzia kognitiboko ikerlarientzat eta, oro har, IN-ren semantika eta pragmatikaren garapen formaletan interesaruentzat. Mardula da liburu. Merezki du lasai irakurtzeak.

Erreferentziak

- Aczel, P., 1988, *Non-well-founded Sets*. Stanford: CSLI.
- Asher, N., and Michael M., 1991, "Commonsense Entailment: A Modal Theory of Nonmonotonic Reasoning", in *Proceedings IJCAI-91*. Los Altos, CA. Morgan Kaufmann.
- Barwise, J. and J. Etchemendy, 1987, *The Liar. An essay on truth and circularity*. Oxford: Oxford University Press.
- , J. M. Gawron, G. Plotkin and S. Tutiya (arg.), 1991, *Situation Theory and its Applications*. Volume 2. Stanford: CSLI.
- and J. Perry, 1983, *Situations and Attitudes*. Cambridge, Ma: MIT Press.
- Cooper, R., K. Mukai and J. Perry (arg.), 1990, *Situation Theory and its Applications*. Volume 1. Stanford: CSLI.
- Devlin, K., 1991, *Logic and Information*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabbay, D., 1992, *Labelled Deductive Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Gawron, J. M. and S. Peters, 1990, *Anaphora and Quantification in Situation Semantics*. Stanford: CSLI.
- and ———, 1991, "The Absorption Principle and E-type Anaphora", in J. Barwise et al. (eds.) (1991).
- Kamp, H., 1981, "A theory of truth and semantic interpretation", in J. Groenendijk et al. (arg.), *Formal methods in the study of language*. Amsterdam: Mathematical Centre Tracts, arg., 277-322. or.

I. Gómez Txurruka eta Jesus M. Larrazabal
ILCLI (UPV-EHU)

ASJU-REN AZKEN ALEETAKO AURKIBIDEAK
ÍNDICES DE LOS ÚLTIMOS NÚMEROS DEL ASJU
INDEX OF LATEST ISSUES OF ASJU

XXIV-2, 1990: 327-668. X. ARTIAGOITIA, Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos. G. REBUSCHI, On the non-configurationality of Basque and some related phenomena. J. JUARISTI, De métrica vascorrománica. L. MARÁCZ, Asymmetries in Hungarian (I). M. A. GARAMENDI, El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (VIII).

XXIV-3, 1990: 669-988. E. MEJÍAS BIKANDI, Construcciones causativas en euskera. J. I. HUALDE, Euskal azentuaren inguruan. L. MARÁCZ, Asymmetries in Hungarian (II). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (IX). X. ALTZIBAR, *Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa. W. JANSEN, A numerical review of three Basque dialects. M. GARAMENDIA, El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II). *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXV-1, 1991: 1-314. M. J. OLAZIREGLI, Fokalizazioa: hurbilpen teorikoa eta zenbait aplikapen euskal narratiban. I. LAKA, Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. J. I. HUALDE - T. SAGARZAZU, Acentos del Bidasoa: Hondarribia. L. MARÁCZ, Asymmetries in Hungarian (the end). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (X).

XXV-2, 1991: 315-658. *Glossaria Vasco-Islandica*. G. BILBAO, *Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa. J. I. HUALDE, Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*. N. G. H. DEEN, *Glossaria duo Vasco-Islandica*. J. I. HUALDE, Icelandic Basque pidgin. P. BAKKER, "La lengua de las tribus costeras es medio vasca". Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640. E. MEJÍAS BIKANDI, Case marking in Basque. M. CANTIN I MAS - A. RÍOS MESTRE, Análisis experimental del ritmo de la lengua catalana. LUIS A. SÁEZ, The structure of Comp in Slavic: some evidence from Slovak. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XI). X. ALTZIBAR, J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina. J. PIKABEA, Goyhetché, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez.

XXV-3, 1991: 659-1004. N. CHOMSKY, Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación. X. ARTIAGOITIA, Aspects of tenseless relative clauses in Basque. L. A. SÁEZ, Quantitative Clitics in Romance and Slavic. J. I. HUALDE, Manuel de Larramendi y el acento vasco. G. BILBAO, Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz. M. BREVA, Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervás: la descripción de las lenguas del mundo. R. GÓMEZ, Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia. M. QUILIS, Más sobre latín tardío y romance temprano. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XII). M. J. KEREJETA, Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia. B. URGELL, Axular eta Larramendi. I. CAMINO, Aezkerazko testuak II: Orbarako Dotrinak. A. EGUZKITZA, Partikula modalez ohar pare bat. B. OYHARÇABAL, Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes. *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVI-1, 1992: 1-340. J. I. HUALDE & X. BILBAO, A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo. P. ALTUNA, "Cortesia". A. RODET IRAOLA, Construccions amb lectura arbitrària en basc. F. ONDARRA, Oieregiko testu berriak. A. LANDA, La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos. B. URGELL, Martin Harriet Añibaroren gan. S. AGUIRRE GANDARIAS, La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIII).

XXVI-2, 1992: 341-694. G. BILBAO, Pouvreauren hiztegi laukoitza. W. H. JANSEN, Acento y entonación en Elorrio. M. HAASE, Resultative in Basque. I. CAMINO - R. GÓMEZ, Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I). P. PRIETO, La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual. A. MORALES, Teorías fonológicas de los rasgos distintivos. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIV).

XXVI-3, 1992: 695-1010. R. P. G. DE RIJK, 'Nunc' Vasconice. J. ORMAZABAL, On the Structure of complex words: the Morphology-Syntax Interplay. J. I. HUALDE, Notas sobre el sistema acentual de Zeberio. A. LANDA & J. FRANCO, Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones. A. OZAETA, Arrasateko testu zahar bi. J. ALLIÈRES, Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XV). C. OSÉS, Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana. O. IBARRA, Ultzame-

raz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa. F. ONDARRA, Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbi-dea. K. ZUAZO, *Azaga*=‘postrimería’?. *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVII-1, 1993: 1-360. A. ARKOTXA, Imaginaire et poésie dans *Maldan behera* de Gabriel Aresti. J. I. HUALDE, Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa. B. OYHARÇABAL, Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle. J. FRANCO, Conditions on Clitic Doubling: The Agreement Hypothesis. F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (IX). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVI).

XXVII-2, 1993: 361-708. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA, Arau lexikoen eta lexiko-ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskarari. K. KORTA - J. M. LARRAZABAL, Formal semantics for natural language. † E. OSA, Españolearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako). M. G. TORRES, Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián. J. M. SATRUSTEGI, Aezkoako Geronimo Almirantearen dotrina argitaragabea. M. MÚGICA - J. L. MENDOZA P., De toponimia navarra. *Sobre el nomenclator euskéico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos. F. ONDARRA, Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikua M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVII). *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVII-3, 1993, 709-1048. J. AOUN, The Syntax of doubled Argument. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA - A. ELORDIETA, Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno. J. ORTIZ DE URBINA, Checking Domains in Basque and Breton. J. MARTÍN, Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications. A. ARNAIZ, N-words and *Wh*-in-situ in Spanish. Mª A. PENAS, El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega. M. J. OLAZIREGI, Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak. J. ALBERDI - J. GARCIA, *Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa). F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (X). M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVIII). I. CAMINO - J. A. LAKARRA, Berriain osatuz.

XXVIII-1, 1994: 1-338. J. A. LAKARRA, Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741). J. A. CID, El cantar de *Monsiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay). E. TORREGO, On the nature of clitic doubling. A. BARRENA, Funtzio-kategorien jabeakuntza-garapenaz. J. FRANCO, On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRO parameter in Romance. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIX). J. A. MUJICA, Partikula modalez berriro.

XXVIII-2, 1994: 339-682. X. ARTIAGOITIA, Verbal projections in Basque and minimal structure. J. A. CID, Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca: I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología. I. ZABALA - J. C. ODRIOZOLA, ‘Adjektiboen’ eta ‘adberbioen’ arteko muga zehatzik eza. R. CIERBIDE, Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486. J. M. ARAKAMA, Uharte-Arakilgo dotrina. J. R. PRIETO, Versiones melusiniánas en la tradición oral contemporánea del País Vasco. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XX).

XXVIII-3, 1994: 683-1044. M. J. OLAZIREGI, Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat. J. FRANCO, The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics. J. K. ABAITUA, Dependencias Locales y Anáforas Vacías en Euskara. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi-gintzaren historiako II. Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz. J. A. LAKARRA, Euskal Hiztegi-gintzaren historiako III. Urteren Gramatikako hiztegia. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XXI). J. DÍAZ NOCI, Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak. R. MANJON - C. DEL OLMO - J. GORDO, Fray Bartolomeren *-na* konpletiboa: arazo linguistiko eta estilistikoak. I. RUIZ ARZALLUZ, Antzinatoko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXIX-1, 1995: 1-354. J. A. LAKARRA, Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi-gintzaren historiari. R. P. G. DE RIJK, Basque manner adverbs and their genesis. F. ALTUNA, *Acto contriciocoa eriotzaco orduraco*: García de Albeniz araiarraren arabarazko eskuizkribua (1778). A. OLARREA, Notes on the Optionality of Agreement. I. GAMINDE - J. I. HUALDE, Euskal azentu-ereduen atlasarako: zenbait isoglosa. J. FRANCO - A. LANDA, An analysis of AGRO projections for Spanish causatives. F. ALTUNA, Pleonasm baten historiari: *debea* ‘dute’ bezalako adizkien inguruan. E. DE MIGUEL, An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives. O. IBARRA, “Cispamplonés” hizkeraren inguruan. J. I. HUALDE, Análisis del sistema acentual de Ondarrua. A. GARCÍA CALVO, *Tomar, Loco y Usted*.

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gehigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, N. Landuccio, *Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1961, 1977², 1985, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1964, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- VI. LUIS VILLASANTE, *Fr. Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 1.000 pta. (800).
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*, 1971. Segunda edición con índice inverso de Gerardo Markuleta, 1994. 2.000 pta. (1.600).
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974*. 1.200 pta. (1.000).
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 3.000 pta. (2.500).
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 2.000 pta. (1.500).
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 1.000 pta. (800).
- XIII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, I. A-Ardui, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 6.000 pta. (5.000).
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 2.500 pta (2.000).
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de «Charlemagne»*, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako biztegiak (1741)*, 1994. 1.500 pta. (1.200).
- XIX. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, II., *Ardun-Beuden*, 1990. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1963, 1986, 1990. 1.000 pta. (800).

- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. (Semiótica de la representación)*, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- XXII. LASZLÓ K. MARÁCZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 2.500 pta. (2.000).
- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 1.500 pta. (1.200).
- XXIV. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, III. *Beule-Egileor, Babarraso-Bazur*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ Mª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 2.500 pta. (2.000).
- XXVI. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, IV. *Egiluma-Galanga*, 1991. 1.000 pta. (800).
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ DE URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 3.000 pta. (2.500).
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, 1994. 3.500 pta. (3.000).
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXX. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, V. *Galani-Iloza*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de Biotz-begietan*, 1993. 3.000 pta. (2.500).
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans Maldan behera de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 1.500 pta. (1.200).
- XXXIII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, VI. *Ilpiztu-Korotz*, 1993. 1.000 pta. (800).
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 3.000 pta. (2.500).
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 3.000 pta. (2.500).
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 2.000 pta. (1.600).
- XXXVII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, VII. *Korpa Orloi*, 1994. 1.000 pta. (800).
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 3.000 pta. (2.500).
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca (literatura, historia, significado)*. En preparación.
- XL. AMAYA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBEETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 3.500 pta. (3.000).
- XLI. BERNHARD HURCH - MARIA JOSE KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. En prensa.
- XLII. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 2.500 pta (2000).

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n nazioarteko zientzi elkarteetan ohizko diren hizkuntzetan idatziriko euskal linguistika eta filologiako lanak (edo eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izanik ere euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak) onartzen dira. Orijinalak bidal bekizkio Joseba Andoni Lakarrari, Euskal Filologia Saila, Filologia eta Geografi-Historia Fakultatea, Marqués de Urquijo K. z/g., 01006, Gasteiz.

ASJU-ra igorritako artikulua zuzendariak izendaturiko bi aztertzailei (gutxienez) emango zaizkio, ondoren haien iruzkinak kontutan izanik atera edo ez erabakitzen delarik; erabakia ahalik eta azkarrenik gaztigatuko zaie egileei. Artikulua argitaratzeko onartzekotan, aurkitutako oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie. Egileek beren lanen lehendabiziko inprenta frogak jasoko dituzte berriz bihurtu behar duten orijinalarekin; ahalik eta zehazkien zuzendu beharko dituzte, egiteko honetarako lau egunetako epea dutelarik eskuratzen dituztenetik. Argitaratutako lanen egileei *ASJU*-ko zenbakiaren ale bana eta beren lanen 25 (10 liburu irazkinak badira) emango zaizkie, gehiago nahi izanez gero kostu prezioan agin ditzaketelarik.

Ez da inongo murrizketarik orijinalen luzeraz, baina ez dute izango berez behar bainoago; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzan edo garatzen dutenean.

Orijinalen hasieran egilearen/egileen zuzenbide eta telefonoa ezarriko da eta biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zeinahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta (lanaren amaieran ezarriko diren) oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lanaren hiru kopia aurkeztuko dira, eta haiekin batera 5-20 lerrotako laburpena. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekien orijinala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, fotografia, karta, grafiko, taula, irudi, etab., emanez gero, izan bitez kalitaterik handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Oro zenbatuko da eta ezagutzeko oin-perpaua laburra erantsiko zaie, testuan ere nontsu jarri behar diren argiro markatuz. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohizko ez den zeinahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldian testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sartuta, hasiera eta amaiera komatxorik gabe, letra borobilean; aipu laburrak, borobilean halaber, testuan bertan eta komatxo bikoitzen artean ("..." edo "..."). Komatxo bakunak ('...') adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz landako hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkariaren izenei letra etzana (azpimarra orijinalen) dagokie, eta komatxoak artikulueni. Aldizkariaren zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala agitzen denean zehaztuko da berrinprimaketa, berrargitalpena edo itzulpena den. Aipuetarako erabil bedi, ahal den neurrian, urte-egile sistima, urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada a, b... hurrenkeran bereizten direla: adib. (Vinson 1897a, 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografi zehaztasunak oro soilik lehendabiziko agerraldian, ondorengoetan bakarrik egilearen deitura eta titulu laburra, *op. cit.* eta *ibidem*-ak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, formato honi atxikiaz:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20, I, 203-216.

Bibliografi laburduretarako erabil bedi *ASJU* 22 (3), 1988an argitaratu "Laburduren zerrenda"; beste filologiaren batekoak direnean lot bekizkie egileak haietan haizu direnei. Beharrezko izanik egileak bestelakorik ere erabili ahaliko du, beren balioa lehendabiziko agerraldian azalduaz.

Ordenagailuaz baliatzen diren egileek WordStar eta Word Perfect programak (Word eta McWrite Macintosh-ean) erabil bitzate; disketarekin batera goian aipatutako baldintzak betezen dituzten 3 kopia paperezta-tu bidaliko dituzte.

INFORMACION PARA LOS AUTORES

Se admitirán artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados o de interés para la vascolología, escritos en los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a Joseba Andoni Lakarra, Dpto. de Filología Vasca, Fac. de Filología y Geografía e Historia, c/ Marqués de Urquijo, s-n., Vitoria-Gasteiz.

Los artículos recibidos en *ASJU* se someten al menos a dos revisores designados por el director decidiéndose su aceptación o no para la publicación en función del informe de los mismos; se comunicará tal decisión a los autores en el plazo de tiempo más breve posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará a los autores la lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de sus trabajos (que deberán devolver conjuntamente con el original) para cuya corrección dispondrán de un plazo no superior a cuatro días desde su recepción. Los autores recibirán un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de sus artículos (10 en caso de reseñas), pudiendo encargar otras adicionales que les serán facturadas a precio de coste.

No existe ninguna restricción sobre la longitud máxima de los originales pero éstos no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando hagan referencia, criticándolos o elaborándolos, a artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección y teléfono del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara -incluidas notas-, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas, las cuales irán en hojas aparte al final del artículo. Los manuscritos se presentarán por triplicado e irán acompañados de un resumen de 5 a 20 líneas de extensión. Se recomienda que el original sea minuciosamente corregido antes de su presentación para evitar en lo posible las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a los mismos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2,a b), (4d-h), etc. Se dará una clara descripción de cualquier símbolo, carácter, o marca diacrítica poco usual en un margen en su primera aparición.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas: las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas a su inicio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (" " o "). Se utilizarán los ápicos (') para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva (subrayados en el original).

Los títulos de libros y revistas irán en cursiva (subrayados en el original) y los de los artículos entre comillas. Se indicará el nº, año y páginas correspondientes de las revistas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Usese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p.e. (Lafitte 1967a, 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar el apellido del autor y el título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos *ASJU* Nº 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20, 1, 203-216.

Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al "Índice de abreviaturas" publicado en *ASJU* 22(3), 1988; cuando correspondan a otras filologías se atenderán los autores a las normas vigentes en las mismas. En caso necesario el autor utilizará otras adicionales cuyo valor explicará en la primera aparición de las mismas.

Los autores que envíen sus trabajos en diskete de ordenador deberán utilizar programas WordStar y Word Perfect (Word o McWrite si se trata de Macintosh). Acompañarán al diskete 3 copias del artículo, en papel y en las condiciones arriba citadas.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related with or of interest to Basque studies will be accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Originals should be sent to editor, Joseba Andoni Lakarra, Dp. of Basque Philology, Filologia eta Geografi Historia Fakultatea, Marques de Urquijo Kalea, z/g, 01006, Vitoria-Gasteiz.

Papers received by *ASJU* will be submitted to at least two reviewers designated by the director; decision on the publication will be made available to the author(s) within the shortest possible time. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). The authors will receive the first proofs of their work which should be returned together with the original and will have a period of no more than four days for proofreading. The authors will receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints can be ordered, and payed at cost price.

There is no restriction as to the maximum length of the originals, but should not be longer than necessary; the authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they refer to, criticizing or elaborating on, previously published papers.

The originals, at the beginning of which the address and telephone number(s) of the authors(s) must be stated, will be typed and double-spaced throughout on one side of the sheet only -this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. The pages will be numbered serially as well as the notes which should begin on a new page after the main text. The manuscripts will be presented in triplicate and will be accompanied by an abstract of 5 to 20 lines in length. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss in detail in reproduction; they should be all numbered and have a short footnote or key for identification; likewise, their approximate situation in the text should also be indicated. The examples should be consecutively numbered and enclosed in parenthesis: (1), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Also use such parenthesized numbers when referring to them in the body of the text. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text will be presented in accordance with the following rules: long quotations will be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in rounded print; short quotations, also in rounded print, will be presented between double inverted commas (" " or « »). Single quotation marks (' ') will be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text will be in italics (underlined in the original).

The titles of books and journals will be in italics and those of papers between inverted commas. The no., year and corresponding pages of the journals and publisher's name and place of edition of the books will be given; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Where this is not possible, the complete bibliographical data will be given only on the first occurrence, limiting any subsequent reference to noting the surname of the author and the abbreviated title avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*: For instance, Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography will also be double-spaced, with the following format:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* N° 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

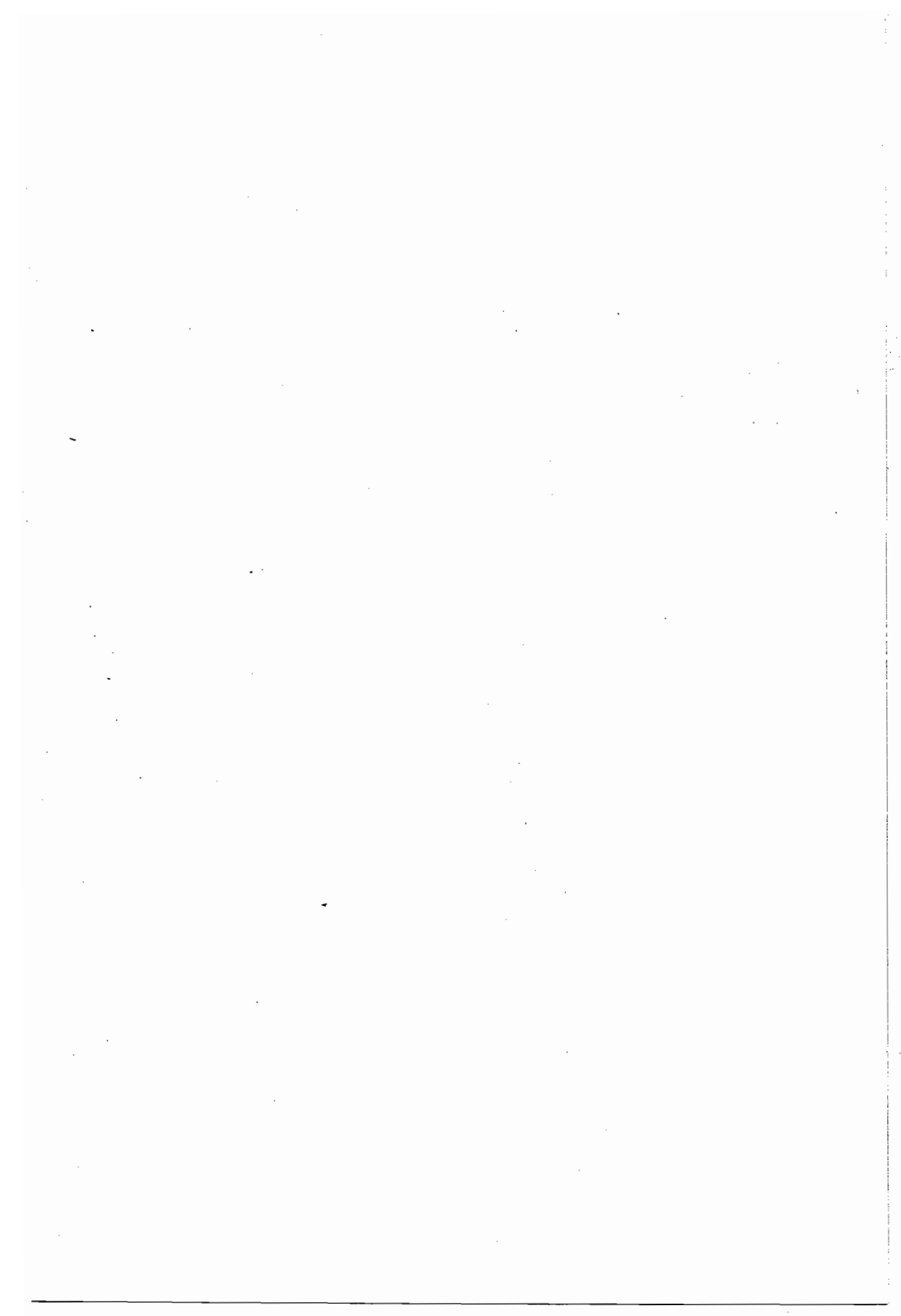
de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mixelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the "Abbreviation Index" published in *ASJU* 22(3), 1988, must be used; when the acronyms correspond to other philologies the authors should honour the norms existing in the field. Should it be necessary the author(s) will use other abbreviations the whose value will be explained in their first occurrence.

Authors sending their work on diskette should use the WordStar and Word Perfect or McWrite and Word for there using Macintosh. Contributors to *ASJU* should submit three typed copies of the paper along with a diskette abiding by the above-mentioned conditions.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA
 "JULIO DE URQUIJO"
 International Journal of Basque Linguistic and Philology
 ASJU, XXIX-2/3, 1995

XABIER ARTIAGOITIA, <i>Garri</i> atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria	355
ESTIBALIZ AMORRORTU, Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada	407
AITZPEA AZKORBEBEITIA, Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat. Harre-ra-Teoriaren eskutik	455
JOSÉ IGNACIO HUALDE, Sobre el acento roncalés.....	499
FIDEL ALTUNA ETA PALOMA MIRANDA, Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721)	527
MARÍA M. CARREIRA, Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process	545
PATXI SALABERRI, Nafarroako herri-izenen inguruan	559
MARIA LUISA GARCÍA LECUMBERRI, Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English	581
X. ARRAZOLA ETA F. MIGURA, Diskurtsuaren analisisiaz	599
FIDEL ALTUNA, Loiolako Dotrina (XVIII. mendea)	611
CARMEN ISASI, <i>il - ill</i> en documentos vizcainos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca?	651
IÑIGO RUIZ ARZALLUZ, Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. <i>Bukoliken</i> eta <i>Georgiken</i> euskal itzulpenak)	661
JON ANDONI FERNÁNDEZ DE LARREA, Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego ...	697
JOSÉ M. DE LACHAGA, Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain	701
JOSE LUIS UGARTE, <i>Donde murió el oso</i>	707
M. ZÉLIKOV, Las fases principales de la vascoología rusa.....	713
Liburu Berriak / <i>Reseñas</i> / Reviews	719